

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

LALA MUSTAFA PAŞA’NIN İLGİN VAKIFLARI

ŞAHİN DOĞAN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. İSMAİL KIVRIM

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

LALA MUSTAFA PAŞA’NIN ILGIN VAKIFLARI

ŞAHİN DOĞAN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. İSMAİL KIVRIM

KONYA-2024

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şahin DOĞAN		
	Numarası	18810501059		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Lala Mustafa Paşa'nın İlgin Vakıfları		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Şahin DOĞAN

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şahin DOĞAN		
	Numarası	18810501059		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail KIVRIM		
Tezin Adı	Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın Vakıfları			

II. Selim'e hocalık yapmasından dolayı Lala unvanı verilen Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti tarafından Bosna'dan devşirilmiş ve I. Selim, I. Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde yaşamış önemli bir devlet adamıdır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirmiş olduğu Yemen, Kıbrıs ve Şark Seferlerinde serdar olarak görev alan Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs Seferi'nde göstermiş olduğu başarıdan dolayı devlet içerisindeki itibarı artmış ve kariyerinin en belirgin “*Fatih-i Kıbrıs*” unvanını almıştır. Katılmış olduğu seferlerde elde etmiş olduğu zaferler ve dönemin iki büyük hanedanına damat olması, Lala Mustafa Paşa'nın büyük bir maddi servete ve siyasi güce sahip olmasını sağlamıştır. Erzurum, Şam, Kıbrıs ve Ilgın şehirlerinde kurmuş olduğu vakıflar ve bu vakıflara bağlı olarak imparatorluğun geniş bir coğrafyasına yayılmış olan vakıf yapıları, Lala Mustafa Paşa'nın sahip olduğu maddi ve siyasi gücün birer simgesi olmuşlardır.

Bu tezde, Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına bağlı olarak günümüzde Konya'a bağlı Ilgın ilçesinde inşa ettirilmiş olan Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin hangi tarihte inşa ettirildiği, sahip olduğu yapı birimleri ve bağlı bulunduğu vakfın yönetim, sosyal ve iktisadi yapısı açıklanmıştır. Külliye'nin inşa edilmesinde etkili olan sosyal, siyasi ve ekonomik sebeplerin yanı sıra o dönemde Ilgın'ın iktisadi, tarihi ve idari vaziyeti ele alınmıştır. Osmanlı yol sisteminde Ilgın'ın stratejik önemi ve Külliye'nin burada inşa edilmesine giden süreç tüm yönleriyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespitini yapmayı hedeflediğimiz önemli hususlar, Külliye'nin inşa edilmesinde Ilgın'ın neden tercih edilmiş olduğu ve vakfın finansmanını sağlamak amacıyla geniş bir coğrafyada inşa edilmiş olan ticari ve zirai yapıların ne tür bir etkiye sahip olmuş olduklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Osmanlı, Külliye, Lala Mustafa Paşa, Ilgın, Gaziantep.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Şahin DOĞAN		
	Student Number	18810501059		
	Department	History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. İsmail KIVRIM		
	Title of the Thesis/Dissertation	Ilgın Foundations of Lala Mustafa Pasha		

Mustafa Pasha, who was given the title of Lala due to his tutorship of Selim II, was a statesman who was recruited from Bosnia by the Ottoman Empire and lived during the reigns of Selim I, Suleiman I, Selim II and Murad III. In the second half of the 16th century, Lala Mustafa Pasha, who served as a commander in the Yemen, Cyprus and Eastern Campaigns of the Ottoman Empire, increased his reputation within the state due to his success in the Cyprus Campaign and received the most prominent title of his career, " Conqueror of Cyprus". The victories he achieved in the campaigns he participated in and the fact that he was the son-in-law of two great dynasties of the period enabled Lala Mustafa Pasha to have a great material wealth and political power. The foundations he established in the cities of Erzurum, Damascus, Cyprus and Ilgın, and the associated foundation structures that spread over a wide geography of the empire, have become symbols of the financial and political power that Lala Mustafa Pasha had.

This thesis aims to shed light on the construction date, structural components, and the administrative, social, and economic structure of the Lala Mustafa Paşa Complex, located in the Ilgın district of Konya, Turkey. The complex was built in the 16th century by Lala Mustafa Paşa, a grand vizier of the Ottoman Empire, as part of his Ilgın endowment. The study delves into the social, political, and economic factors that influenced the construction of the complex, as well as the economic, historical, and administrative situation of Ilgın during that period. It meticulously examines the strategic importance of Ilgın within the Ottoman road system and the process that led to the construction of the complex in this particular location. The thesis particularly focuses on two key aspects: understanding why Ilgın was chosen as the site for the complex and analyzing the impact of the commercial and agricultural structures built across a wide geographical area in order to finance the foundation.

Keywords: Waqf, Ottoman, Complex, Lala Mustafa Pasha, Ilgın, Gaziantep.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
ÖNSÖZ.....	xiv
GİRİŞ.....	1
1. Araştırma Konusunun Tanımı ve Amacı	1
2. Araştırma Konusunun Yöntemi ve Kapsamı	2
3. Araştırma Konusunun Kaynakları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

LALA MUSTAFA PAŞA: HAYATI VE VAKIFLARI

1. Lala Mustafa Paşa'nın Doğumu ve Ailesi	7
2. Saraya İntisabı ve Görevleri	15
3. Lala Mustafa Paşa'nın Siyasi Kariyeri	16
3.1. Şam Eyaleti'nde Safed Sancakbeyi ve Emir-i Hac Olması.....	16
3.2. Şehzade Selim'e Lala Olması ve Şehzade Bayezid Vakası	17
3.3. Lalalıktan Alınması ve Pojega Sancakbeyliği	24

3.4.	Tımışvar Beylerbeyliği	25
3.5.	Van Beylerbeyliği	25
3.6.	Erzurum Beylerbeyliği	27
3.7.	Halep Beylerbeyliği	29
3.8.	şam Beylerbeyliği	29
3.9.	İstanbul'a Gelişi ve Kubbealtı Vezirliği Dönemi	33
4.	Lala Mustafa Paşa'nın Askeri Faaliyetleri	41
4.1.	Yemen Seferi	41
4.2.	Kıbrıs Seferi	48
4.3.	şark Seferi	58
5.	Lala Mustafa Paşa'nın Vefatı, Kişiliği ve Türbesi	70
6.	Lala Mustafa Paşa'nın Banisi Olduğu Vakıflar ve Vakfiyeleri	77
6.1.	Erzurum Vakfı	80
6.2.	şam Vakfı	90
6.3.	Kıbrıs Vakfı	103
6.4.	İlgın Vakfı	111

İKİNCİ BÖLÜM

İLGİN LALA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ VE VAKFIN

SOSYAL YAPISI

1.	Külliye'nin Vâkıfı ve Vakfiyesi	113
2.	Külliye'nin Birimleri	117
2.1.	Hayrat Kısmı	118
2.1.1.	Cami	119
2.1.1.1.	şadırvan	125
2.1.1.2.	Kütüphane	127
2.1.2.	İmaret	134
2.1.2.1.	Tâbhâne	138
2.1.2.2.	Mutfak	140
2.1.2.3.	Fırın	141

2.1.2.4.	Odunluk.....	142
2.1.2.5.	Mahzen (Depo).....	143
2.1.3.	Sıbyan Mektebi	144
2.1.4.	Han	147
2.1.4.1.	Ahır	157
2.1.4.2.	Samanlık.....	159
2.1.4.3.	Helâlar	161
2.2.	Akarât Kısmı	162
2.2.1.	Arasta	162
2.2.2.	Hamam	166
3.	Vakfın Yönetimi ve Görevliler	171
3.1.	Yönetim	172
3.1.1.	Mütevelli	172
3.1.2.	Kâtib-i Kebîr ve Kâtib-i Sagîr.....	177
3.1.3.	Câbî	178
3.2.	Denetim	179
3.2.1.	Nâzır.....	181
3.2.2.	Kadı.....	182
3.3.	Cami Görevlileri.....	184
3.3.1.	İmam-Hatip	184
3.3.2.	Müezzin.....	187
3.3.3.	Devir-hân ve Ser-mahfil.....	189
3.3.4.	Muarrif	190
3.3.5.	Cüz-hân ve Reis-i Cüz-hân	191
3.3.6.	Noktacı	193
3.3.7.	Tesbih-hân.....	194
3.3.8.	Yâsin-hân, Amme-hân ve Tebâreke-hân.....	195
3.3.9.	Kayyım.....	196
3.4.	Sıbyan Mektebi Görevlileri	197
3.4.1.	Muallim-i Sıbyân ve Halife-i Mektep	198
3.5.	İmaret Görevlileri	200
3.5.1.	Şeyh-i İmaret.....	200

3.5.2.	Vekil-i Harç	200
3.5.3.	Kilârdar	201
3.5.4.	Nakîb-i İmaret	202
3.5.5.	Tabbâh ve Şâkird-i Tabbâh	203
3.5.6.	Habbâz ve Şâkird-i Habbâz.....	203
3.5.7.	Kâse-şûy ve Kâse-keş	204
3.5.8.	Hime-şiken ve Nekkâd	205
3.5.9.	Ferrâş	205
3.5.10.	Kapan Şakirdi (Şâkird-i Kabbân).....	206
3.6.	Han Görevlileri	207
3.6.1.	Bevvâb.....	207
3.6.2.	Meremmâtî	208
3.7.	Gaziantep'te Bulunan Görevliler.....	209
3.7.1.	Mütevelli Vekili	209
3.7.2.	Kâtip	212
3.7.3.	Câbî	212
3.7.4.	İmâm	213
3.7.5.	Bedesten Şeyhi	215
3.7.6.	Duâgû	216
3.8.	Tokat'ta Bulunan Görevliler.....	217
3.9.	Kayseri'de Bulunan Görevliler.....	218

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKFIN İKTİSADİ YAPISI VE ETKİLERİ

1.	Vakfin Gelir Kaynakları	220
1.1.	Konya'da Bulunan Gelir Kaynakları	222
1.1.1.	Turgut Kazasında Bulunan Gelir Kaynakları.....	224
1.2.	Gaziantep'te Bulunan Gelir Kaynakları	225
1.2.1.	Lala Mustafa Paşa Hanı (Hışva Han).....	230
1.2.1.1.	Lala Mustafa Paşa Mescidi	237
1.2.2.	Tuffâh Hamamı	239

1.2.3. Paşa Hamamı.....	241
1.2.4. Eski Bedesten (Bedesten-i Atik)	246
1.2.5. Değirmenler.....	251
1.3. Eskişehir’de Bulunan Gelir Kaynakları.....	255
1.3.1. Sivrihisar’da Bulunan Gelir Kaynakları.....	255
1.3.2. Mihaliççık Kazasında Bulunan Gelir Kaynakları	257
1.4. Kilis’te Bulunan Gelir Kaynakları.....	257
1.5. Kasun Kazasında Bulunan Gelir Kaynakları.....	258
1.6. Kayseri’de Bulunan Gelir Kaynakları	259
1.7. Tokat’ta Bulunan Hayri Yapılar ve Gelir Kaynakları	261
2. Vakfın Gelir-Gider Durumu	262
2.1. Personel Maaş Giderleri	273
2.2. Tamirat Giderleri	277
2.3. İmaret Giderleri	283
3. Ilgın Kazasının Tarihi, İdari ve İktisadi Vaziyeti	285
4. Osmanlı Yol Sisteminde Ilgın ve Lala Mustafa Paşa Külliyesi.....	296
5. Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi’nin İnşasına Giden Süreç ve Ilgın’ın Tercih Edilmesi	317
6. Şehirlerin Gelişiminde Ilgın Vakfının Etkisi	325
SONUÇ.....	340
KAYNAKLAR.....	346
EKLER.....	392

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.g.m.	:Adı Geçen Makale
a.g.t.	:Adı Geçen Tez
AE.	:Ali Emirî Tasnifi
Bk.	:Bakınız
BOA.	:Başkanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	:Editör
haz.	:Hazırlayan
HD.	:Hurûfât (Vakıf Rûznâmçe) Defterleri
hk.	:Hüküm
İE.	:İbnülemin Tasnifi
KBYEK.YA.	:Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Yusuf Ağa
KK.	:Kamil Kepeci Tasnifi
MAD.	:Maliyeden Müdevver Defterler
MD.	:Mühimme Defteri
No.	:Numara
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
ss.	:Sayfadan Sayfaya
ŞS.	:Şer'yye Sicilleri
TK.GMA.	:Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi
TSMA.	:Topkapı Sarayı Müze Arşivi
TTK	:Türk Tarih Kurumu
vd.	:ve diğerleri
VD.	:Vakıf Defterleri
VGMA.	:Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum Vakfiyeleri	82
Tablo 2: Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum Mevkûfâtı	85
Tablo 3: Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Ücretler ..	86
Tablo 4: Lala Mustafa Paşa'nın Şam Vakfiyeleri	91
Tablo 5: Lala Mustafa Paşa'nın Şam Mevkûfâtı	94
Tablo 6: Lala Mustafa Paşa'nın Şam Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Ücretler	95
Tablo 7: Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakfiyesi.....	104
Tablo 8: Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Mevkûfâtı	105
Tablo 9: Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Ücretler	107
Tablo 10: İlgin Lala Mustafa Paşa Külliyesi Kütüphanesinde Bulunan Kitaplar...	129
Tablo 11: 1304 / 1887 Tarihli Konya Vilayet Salnamesi'nde “ <i>Lala Mustafa Paşa Kütüphanesi</i> ” Adıyla Kayıtlı Kütüphanenin Kitap Listesi	131
Tablo 12: Lala Mustafa Paşa'nın Konya Mevkûfâtı.....	223
Tablo 13: Lala Mustafa Paşa'nın Ayntâb (Gaziantep) Mevkûfâtı.....	227
Tablo 14: Lala Mustafa Paşa'nın İlgin-Gaziantep Mevkûfâtının Muhasebesi	265
Tablo 15: Lala Mustafa Paşa'nın İlgin Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Ücretler.....	273

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi Planı.....	118
Şekil 2: Argıthanı – Ilgın – Kadınhanı Haritası	286
Şekil 3: Selçuklu Dönemi Ulaşım Ağı ve Kervansarayları.....	298
Şekil 4: Osmanlı Yol Sisteminde Önemli Güzergahlar ve Menzil Yerleri	300
Şekil 5: Medine ve Mekke’ye Giden Hac Yolları.....	302
Şekil 6: Gaziantep Hanları	334

ÖNSÖZ

Sosyal, siyasal ve iktisadi durum bakımından 16. yüzyıl Osmanlı Devleti için önemli bir dönemdir. Dönemin padişahları olan I. Selim, Kanuni Süleyman, II. Selim ve III. Murad'ın doğudan batıya, güneyden kuzeye her bölgeye gerçekleştirdikleri askeri hareketler neticesinde hâkim olunan coğrafyanın oldukça genişlediği bir dönem olmuştur. Bu askeri hareketlerin ve gerçekleştirilen fetihlerin baş mimarları, dönemin önemli askerleri ve devlet adamlarıdır. Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldaki önemli asker ve vezirlerinden biri Lala Mustafa Paşa'dır. Uzun bir süre devletin üst makamlarında görev alan Lala Mustafa Paşa, büyük bir servete ve siyasi güce sahip olmuştur. Sahip olduğu bu maddi ve siyasi gücü, imparatorluğun farklı bölgelerinde kurmuş olduğu vakıflar aracılığıyla korumaya çalışmıştır.

Yüksek lisans tez çalışmam sırasında Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep şehrinde birçok ticari vakıf yapısına sahip olduğunu görmem ve bu yapıların işletilmesinden elde edilen gelirlerin ne şekilde ve nerelere kullanıldığı sorusu, beni 1577 yılında Lala Mustafa Paşa tarafından kurulmuş olan Ilgın vakfına götürmüştür. Günümüzde Konya'nın Ilgın ilçesinde tüm birimleriyle halen ayakta olan Lala Mustafa Paşa Külliyesi, Gaziantep şehrinde Paşa'nın adıyla varlığını sürdürmekte olan vakıf yapıları ve arşiv kayıtlarında Lala Mustafa Paşa vakıflarına ait belgelere sıklıkla rastlanılması, bu araştırmaya başlamanın önemli etkenleri olmuştur. Lala Mustafa Paşa'nın bânî kimliğinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için, öncelikli olarak bir devlet adamı olarak siyasi ve askeri kimliğinin incelenmesi icap etmiştir. Başta Osmanlı Arşivi kayıtları olmak üzere kronikler ve araştırma eserlerinden faydalanılarak, kısa bir biyografisi yazılmıştır.

Üç bölüm olarak kaleme alınan bu çalışmanın ilk bölümünde; Lala Mustafa Paşa'nın doğumu, ailesi, kişiliği, Osmanlı sarayına intisabı, Safed Sancakbeyliği, Şehzade Selim'e lala olarak görevlendirilmesi, lalalık görevi sırasında Osmanlı tarihinde meydana gelmiş önemli olaylardan Şehzade Bayezid Vakası'ndaki rolü, lalalık vazifesinden alınması, Pojega Sancakbeyliği, Tımışvar Beylerbeyliği, Van Beylerbeyliği, Erzurum Beylerbeyliği, Halep Beylerbeyliği, Şam Beylerbeyliği ve sonrasında yapmış olduğu vezirlik görevi, serdar olarak katıldığı Yemen, Kıbrıs ve

Şark askeri seferleri, Ilgın vakfı haricinde kurmuş olduğu Erzurum, Şam ve Kıbrıs vakıfları ele alınmıştır.

İkinci bölümde, günümüzde Konya'nın Ilgın ilçesinde bulunan Lala Mustafa Paşa Külliyesi ve vakfının kuruluşu, vakfiyesi, hayır ve akar amaçlı inşa edilmiş unsurları, vakfın yönetimi, denetimi ve personel kadrosu tüm yönleriyle aydınlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise vakfın mali yapısı ve sonrasında Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin inşa edilmiş olduğu Ilgın'ın tarihi, idari ve iktisadi durumu açıklanmıştır. Daha sonra külliyenin inşasına giden süreç, bu süreçte Ilgın'ın tercih edilmiş olma sebepleri, 16. yüzyılda ve Osmanlı yol teşkilatında Ilgın ve Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin önemine dikkat çekilmiştir. Son olarak vakıfların, bulundukları şehirlerin iktisadi, sosyal, kültürel, eğitim, imar ve alt yapı alanlarına sağlamış oldukları katkıların tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Tezin hazırlanması sürecinde desteklerinden ötürü birçok kişi ve kuruma minnettarım. Lisans eğitimimden beri öğrencisi olduğum, yüksek lisans ve doktora tez danışmanlığımı yapmış olan ve tüm bu süreç boyunca desteğini gördüğüm saygıdeğer hocam Prof. Dr. İsmail KIVRIM'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Tezin oluşum sürecinde görüşleriyle değerli katkıları olan değerli hocalarım Prof. Dr. İzzet SAK, Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU, Prof. Dr. Cemal Çetin, Doç. Dr. Hasan Ali POLAT ve Dr. Öğr. Üyesi Şükriye Pınar ÖZYALVAÇ'a müteşekkirim.

Bu çalışma, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 100/2000 Öncelikli Alan Doktora Bursu Programı kapsamında desteklenmiştir. Bu vesile ile çalışmanın hazırlanması sürecinde Yükseköğretim Kurulu'nun sağladığı desteklerden ötürü teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

1. Araştırma Konusunun Tanımı ve Amacı

Bu tez, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldaki önemli devlet adamlarından Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi ile vakfını konu almaktadır. Ilgın günümüzde Konya'nın ilçesi olup, tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Lala Mustafa Paşa tarafından 16. yüzyılda burada inşa ettirilmiş olan külliye, bir menzil külliyesi olup inşa edildiği dönem itibariyle Konya standartlarında büyük ölçekli bir vakıf eseridir. Külliye, hayır amaçlı inşa edilmiş cami, han, imaret, tâbhâne, sıbyan mektebi, kütüphane; akar amaçlı inşa edilmiş hamam ve arasta birimlerinden oluşmaktadır. Araştırmanın konusunun amacına uygun olarak ilk Lala Mustafa Paşa'nın doğduğu günden itibaren ölümüne kadar geçen süre içerisinde başından geçen tüm hadiselerin ortaya çıkarılmasıdır. Çünkü Paşa hakkında değerlendirmede bulunabilmek için onun hayatını, doğduğu devri ve coğrafyayı, dönemin siyasi olaylarını, vakıflarını oluşturduğu tarih ve ortamı iyi anlamak gereklidir. Paşa'nın doğduğu döneme ve coğrafyaya bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu bir zamana denk gelmektedir. Bu dönemde batıda ve doğuda elde edilen askeri zaferlerle Osmanlı Devleti iktisadi, siyasi ve askeri olarak gücünün zirvesine ulaşmıştır. Yapılan savaşlarla batıda çok sayıda ülke ve şehir Osmanlı hakimiyetine dahil olmuş ve buralardan çok sayıda gayrimüslim genç devlet teşkilatında kullanılmak üzere devşirilmiştir. II. Mehmed döneminde kendi istekleriyle Müslüman olan Bosna ahalisinin çocukları, babalarının ricası üzerine sadece saray ve Bostancı Ocağı için devşirilirdi.¹

Araştırmanın ikinci aşamasında, Lala Mustafa Paşa'nın Osmanlı coğrafyasının farklı noktalarında tesis ettirmiş olduğu vakıflara ve Ilgın ilçesinde bulunan Lala Mustafa Paşa Külliyesi ve vakfına yoğunlaşmıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısında

¹ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), **Bab-ı Asaî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (MD.) 5**, hüküm (hk.) 100. (18 Muharrem 973 / 15 Ağustos 1565); Osmanlı sarayına boyu ve endamı düzgün olanlar özellikle seçilirdi. Genellikle Boşnak, Arnavut, Ermeni, Bulgar, Rum, Sırp ve Hırvat 8-20 yaş arasındaki çocuklar devşirilirdi. Acem, Çingene, Gürcü, Kürt, Türk ve Yahudi çocuklar devşirilmezdi. Seçilenler önce Galata, İbrahim Paşa veya Edirne saraylarında eğitilir, en kabiliyetli olanlar Topkapı Sarayı'nda görevlendirilirler. Osmanlı'da devşirme usulü için bk.: Abdülkadir Özcan, "Devşirme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 1994, C. 9, ss. 254-257.

Osmanlı Devleti için önemli askeri seferlerde bulunan Lala Mustafa Paşa, elde etmiş olduğu zaferlerden ötürü devlet yönetimi tarafından kendisine önemli siyasi ve maddi destekte bulunulmuştur. Ayrıca Mısır ve Osmanlı hanedanından olan kadınlarla yapmış olduğu evliliklerle de büyük bir servete sahip olmuştur.² Sahip olduğu bu siyasi ve maddi gücü ne şekilde kullanmayı tercih ettiği ile vakfetmiş olduğu mülklere nasıl sahip olduğu, araştırmanın önemli amaçlarından biridir. Lala Mustafa Paşa tarafından söylendiği belirtilen “*benim akçem ve pulum yok, kimini savaşa, kimini de hayrata harcamışım.*”³ sözü, aslında sahip olduğu maddi ve siyasi gücü hangi amaçlara kullandığı hususunda bir fikir vermektedir. Paşa, Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde önemli kamu hizmetleri sağlayan birçok vakıf yapısı tesis ettirmiştir. Vakıf yapıları inşa edilmiş oldukları şehirlerde halkın yaşam kültürünü oldukça etkilemiş ve vakıf külliyesi vasıtasıyla halkın alışveriş, barınma, ibadet, sağlık, eğitim, yeme-içme ihtiyaçları karşılanmıştır. Özellikle Osmanlı yol sisteminde Anadolu Sağ Kol olarak adlandırılan yol güzergahında bulunan Şam ve Ilgın şehirlerinde inşa ettirmiş olduğu külliyelerin; inşa edilme sebepleri, bu yapı topluluklarının işleyişi, yönetimi, denetimi, birimlerin fonksiyonel özellikleri, finansmanının ne şekilde sağlandığı, personel kadrosu ve vakıf yapılarının şehirlerle olan iktisadi, sosyal ve kültürel ilişkileri cevaplandırılmaya çalışılan diğer önemli sorular olmuştur. Özellikle vakfın ve külliye'nin mali yapısı, tespit edilebilen mevcut kaynakların tanıdığı imkân ölçüsünde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

2. Araştırma Konusunun Yöntemi ve Kapsamı

Araştırma konusunun belirlenmesi akabinde takip edilen yöntem; ilk olarak literatürde konuyla ilgili mevcut kaynak ve çalışmalar tespit edilmiş ve çalışma sürecinde kullanılabilecekler tasnif edilmiştir. Aynı zamanda arşiv kaynakları üzerinde de yoğunlaşarak, çalışmada kullanılabilecek belge ve bilgiler tetkik edildikten sonra konu başlıklarına göre tasnif edilmişlerdir. Yazım süreci başlamadan tespiti yapılmış olan literatür kaynakları ve arşiv vesikalarının çözümlemeleri yapılarak, yazım aşamasında kullanılmak üzere bilgisayar veri tabanına aktarılmıştır. Yapılan tüm

² Bekir Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, **DİA**, Ankara 2003, C. 27, ss. 73-74.

³ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi II**, haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 60.

değerlendirme işlemlerinden sonra tezi oluşturacak ana temalar belirlenmiş ve yazım aşamasına geçilmiştir.

Araştırma konusunun kapsamı biyografi, vakıf-külliye ve şehir teması baz alınarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Biyografi temasında, Lala Mustafa Paşa'nın doğumundan ölümüne kadarki zaman diliminde hayatına dair önemli detaylar açıklanmaya çalışılmıştır. Yaşadığı dönemdeki sosyal, siyasi ve mesleki çevresine temas ettiği isimlere yeri geldikçe değinilmiştir. Vakıf-külliye temasında, tespit edilebilen mevcut bilgi ve verilerden hareketle külliye ile vakfın kurulmasından günümüze kadar geçen süreç içerisinde sahip olduğu fonksiyonlar ve geçirmiş olduğu değişimler tahlil edilmeye çalışılmıştır. Şehir temasında ise külliye ile vakıfların şehirlerle olan sosyal, iktisadi, iskân, imar, kültürel ve dini ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır. İlk olarak şehirlerde külliye ve vakfa ait yapılar tesis edilemeden önceki vaziyetleri hakkında bilgi verilerek, inşa edilmelerine giden süreç ve inşa edilme amaçları belirtilmiştir.

3. Araştırma Konusunun Kaynakları

Araştırma konusunun ana kaynakları çeşitli arşiv vesikalarından oluşmaktadır. Arşiv vesikalarının tespitinde başvurulmuş arşivler Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.), Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TK.GMA.), Topkapı Sarayı Müze Arşivi (TSMA.) olmuştur. Tezin birinci bölümünde yani Lala Mustafa Paşa'nın biyografisinde, Divan-ı Hümayun toplantılarında devletin iç ve dış meselelerine ait askeri, siyasi, iktisadi ve içtimai kararların kaydedildiği “*Mühimme Defterleri (BOA., MD.)*”⁴ en çok faydalanılan kaynaklar olmuştur. Devlet yönetiminin üst kademelerinde önemli askeri görevler alan Lala Mustafa Paşa hakkında çok sayıda bilgi, bu resmi kaynaklardan edinilmiştir. Topkapı Müze Arşiv Defterleri'nde Lala Mustafa Paşa ve dönemiyle ilgili tespit edilen önemli evraklar da araştırmada büyük fayda sağlamışlardır. Arşiv kaynakları haricinde dönem kaynaklarından Gelibolulu Mustafa Ali Efendi'ye ait “*Künhü'l-Ahbâr*”, “*Nusret-nâme*”, “*Menşeu'l-İnşâ*”, “*Heft Meclis*”,

⁴ Heyet, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2010, ss. 7-21.

“*Nasîhatu’s Selâtîn*” “*Mihr ü Mah*”, “*Zübdetü’t-Tevârih*” ve “*Nadiru’l-Mehârib*” adlı eserler, Peçevi İbrahim Efendi’nin iki ciltlik “*Tarih-i Peçevi*” adlı eseri, Selânîkî Mustafa Efendi’nin “*Tarih-i Selânîkî*” eseri, Hasan Beyzade Ahmed Paşa’nın “*Hasan Bey-zâde Târîhi*”, Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi’nin “*Solak-zâde Tarihi*”, Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî’nin “*Nubhetü’t-Tevârih*”, Katip Çelebi’nin “*Tuhfetü’l-Kibâr fî Esfâri’l-Bihâr*”, Rahîmîzade İbrahim Harîmî’nin “*Zafername-i Sultan Murad Han*”, Ebubekir b. Abdullah’a ait olduğu belirtilen “*Târîh-i Osman Paşa*”, Şerafeddin Han’ın “*Şerefnâme*” adlı eseri Lala Mustafa Paşa’nın hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili en önemli detayları veren kaynaklardır. Paşa’nın hayatı ile ilgili bazı önemli bilgileri de kendisinin oluşturmuş olduğu vakıf yapılarının hukuki metni olan vakfiyeler⁵, yakınlarına ait vakfiye kayıtları ve inşa ettirmiş olduğu cami gibi vakıf yapılarında bulunan kitabe ve levhalardan tespit edilmiştir. Lala Mustafa Paşa’nın biyografisini konu edinmiş olan Şerafettin Turan’a ait “*Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar*” adlı araştırma makalesi, Bekir Kütükoğlu’na ait “*Lala Mustafa Paşa*” Diyanet İslam Ansiklopedisi maddesi, Enes Demir tarafından hazırlanmış “*Lala Mustafa Paşa’nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (?-1580)*” başlıklı yüksek lisans tezi en çok istifade edilen araştırma eserleridir. Yine Paşa’nın hizmetinde bulunmuş olan Mustafa Ali Efendi’nin biyografisi olan Cornell H. Fleischer’e ait “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Aydın ve Bürokrat Tarihçi Mustafa Âli*” adlı eser, Ogier Ghislain de Busbecq’in “*Türk Mektupları*” eseri, Ahmet Önal’ın hazırlamış olduğu “*Koca Sinan Paşa’nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*” başlıklı doktora tezi, dönemi anlamak maksadıyla faydalanılan diğer kaynaklardır.

Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altında bulunan coğrafyanın muhtelif bölgelerinde Lala Mustafa Paşa tarafından vakfedilmiş yapılardan oluşturulan vakıfların konu edildiği bölümde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde Paşa adına tespit edilen birçok vakfiye, ana kaynak olarak kullanılmıştır. Erzurum vakfına ait 1 asıl, 2 zeyl ve 5 mükerrer vakfiye; Şam vakfına ait 1 asıl, 2 zeyl vakfiye; Kıbrıs vakfına ait 1 asıl vakfiye tespit edilmiştir. Vakfiyeler ve çeşitli arşiv kaynaklarından hareketle

⁵ Osmanlı döneminde vakfiyelerin tanzimine dair geniş bilgi için bk.: Hasan Yüksel, “Vakfiye (Türk ve Osmanlı Tarihi)”, *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 467-469.; Vakıf araştırmalarında faydalanılan bazı arşiv kaynakları için bk.: Kayhan Orbay, “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şerhiye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrîr Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2005, S. 29, ss. 27-41.

Paşa'nın farklı şehirlerde vakfetmiş olduğu yapıların tanıtımı, vakıfların işleyişi, gelir kaynakları ve personel sayıları ile alınan ücretler açıklanmaya çalışılmıştır. Yine vakıfların tesis edilmiş olduğu şehirlerle ilgili resmi olarak hazırlanmış “*Vilayet Salnameleri*” adlı eserler ve araştırmacılar tarafından hazırlanmış eserlerden de istifade edilmiştir.

İlgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi ve vakfını konu edindiğimiz ikinci bölümde, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Konya Yusuf Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi'nde tespit ettiğimiz Aralık 1577 tarihli ve 7710 numaralı defterde kayıtlı olan “*Vakıf-nâme-i Kaza-i Ilgun Li'l-Vezîri'l-Müşîr Düstûru'l-Mu'azzam Hazret-i Mustafa Paşa Yessera'llâhu Mâ Yeşâ*” ve *Yesûnuhû 'Ammâ Yeşâ' Ellezî Feteha Bi-Kuvveti'llâhi Cezire-i Kıbrıs Hâmiden Li'llâhi Te'âlâ ve Musalliyen*” adlı vakfiye ana kaynak olarak kullanılmıştır.⁶ Vakfiye haricinde vakıf görevlilerinin tayin, nakil, ölüm ve azil gibi durumlarında kayıtlarının tutulduğu “*Hurûfât (Vakıf Rûznâmçe) Defterleri*”⁷ istifade edilen diğer önemli kaynak olmuştur. Araştırma sürecinde vakfın sosyal ve iktisadi vaziyeti hakkında en önemli bilgiler, Paşa'ya ait evkafın bulunduğu şehirlerde özel olarak tutulmuş olan “*Şer'iyye Sicilleri*”⁸ adlı kaynaklardan tespit edilmiştir. İlgın, Konya, Gaziantep, Kayseri şehirlerine ait şer'i mahkeme kayıtları Lala Mustafa Paşa'nın vakıfları hakkında çok önemli bilgiler vermektedirler. Daha çok iktisadi amaçlı tutulmuş olan tahrir ve vakıf muhasebe defterleri, araştırma süresince faydalanılan diğer önemli kaynaklardır. Külliye birimlerinin fiziki özelliklerinin belirtilmesinde Tahsin Samur'un “*İlgın'da Türk Devri Yapıları*” adlı eseri, Fatih Müderrisoğlu tarafından hazırlanmış olan “*16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi*” başlıklı doktora tezi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü bağlı bölge müdürlüklerinde külliye ait restorasyon raporları en çok istifade edilen

⁶ Arapça vakfiyenin çevirisi iki ayrı çalışmada yapılmışsa da eksik ve hatalar tespit edilmiştir. Vakfiye tekrardan gözden geçirilerek eksiklik ve hatalar düzeltildikten sonra araştırma süresince kullanılmıştır. Yapılan çeviriler için bk.: Mustafa Güldal, **Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi'nin Değerlendirilmesi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001.; Mevlüt Çam, “İlgın Vakıfları”, **I. Ulusal İlgın Sempozyumu**, İlgın Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2012, ss. 171-235.

⁷ Mevlüt Çam, İbrahim Turhan, Rıdvan Enes Akçatepe, **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2020, ss. 62-110.

⁸ Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterler hakkında bilgi için bk.: Yunus Uğur, “Şer'iyye Sicilleri”, **DİA**, İstanbul 2010, C. 39, ss. 8-11.; İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Kronik Kitap, İstanbul 2016.

kaynaklardır. Külliye'nin kütüphane biriminin araştırılmasında Konya Vilayet Salnameleri ile Ilgın Şer'iyye Sicilleri başvurulmuş iki önemli kaynak olmuştur.

Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi ve vakfının etkilerinin konu alındığı üçüncü bölümde, öncelikli olarak külliye'nin inşa edildiği Ilgın şehrinin geçmişten günümüze kadar ki olan iktisadi, idari, sosyal ve tarihi vaziyeti ele alınmıştır. Şehir hakkında doğru değerlendirmelerde bulunabilmek için Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.,TT.d.) ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde (TK.GMA.d.) bölgeye ait mufassal ve icmal tahrir defterleri⁹ kaynak olarak kullanılmıştır. Tahrirler haricinde kullanılan “*Temettüat Defterleri* (BOA.,ML.VRD.TMT.d.)” ve “*Nüfus Defterleri* (BOA.,Nfs.d.)”, şehirler hakkında önemli detayların tespit edilebildiği kaynaklardır. Volkan Ertürk tarafından hazırlanmış “*XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*” başlıklı ve Gazi Özdemir tarafından hazırlanmış “*XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ilgın Kazası*” başlıklı doktora tezleri istifade edilen diğer araştırma eserleridir. Osmanlı döneminde Ilgın ve Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin önemini belirtmede; İstanbul'dan başlayan hac yolculuğuna katılacak kişiler için rehber olması amacıyla yazıldıkları düşünülen hac menzil-nâmeleri, muhtelif kütüphanelerde tespit edilen yazma eserler, yerli ve yabancı seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi, Nâbî'nin “*Tuhfetü'l-Haremeyn*” adlı eseri, Matrakçı Nasuh'un “*Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*” eseri, Katip Çelebi'nin “*Cihân-nümâ*” adlı eseri, Cemal Çetin tarafından hazırlanmış “*XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri*” başlıklı yüksek lisans tezi, Ahmet Çaycı ve Bayram Ürekli'nin “*Bazı Osmanlı Seyyahlarının Ilgın İzlenimleri*” başlıklı araştırma makalesi istifade edilen önemli kaynak eserlerdir.

⁹ Mehmet Öz, “Tahrir”, **DİA**, İstanbul 2010, C. 39, ss. 425-429.; Feridun M. Emecen, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri: Bildiriler, 28-29 Mayıs 1990**, İstanbul 1991, ss. 143-156.

BİRİNCİ BÖLÜM

LALA MUSTAFA PAŞA: HAYATI VE VAKIFLARI

1. Lala Mustafa Paşa'nın Doğumu ve Ailesi

Lala Mustafa Paşa, Hattat Mehmed Suûd Bey (Suûd'ul-Mevlevi) tarafından rik'a yazı sitili ile kaleme alınan hat levhasına göre 1506-1507/912 tarihinde doğmuştur. Paşa'nın doğum tarihinin tespit edilebildiği tek kaynak, Paşa'nın Erzurum şehir merkezinde inşa ettirdiği külliye içerisindeki ve bugün de varlığını koruyan Lalapaşa Cami'nin harim kısmının doğu duvarında bulunan bu hat levhasıdır. Levhanın hangi tarihte ve kim tarafından yazdırıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹

Lala Mustafa Paşa'nın divan kâtibi olarak hizmetinde bulunan Gelibolulu Mustafa Ali tarafından kaleme alınan *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserde belirtildiğine göre, çekinmediği ve korkmadığı için Divane denilen Bosnalı Hüsrev Paşa'nın kardeşidir. Lala Mustafa Paşa ile Hüsrev Paşa'nın Mehmed Bey adında bir kardeşi daha olduğunu “*Liva-i Trablus Teke sancakbeyi olan Hüsrev Paşa karındaşı Mehmet Bey*” arşiv kaydından öğrenmekteyiz. 16 Ağustos 1556 yılında Hüsrev Paşa'nın kardeşinin sağ garip yiğitleri ağası olduğu² ve 14 Ocak 1560 tarihinde ise Teke sancakbeyi olduğu görülmektedir. Bu tarihte vefat eden Mehmed Bey'in yerine yeğeni olan Hüsrev Paşa'nın oğlu Kurt Bey'in geçtiği görülmektedir.³

Paşa ilk evliliğini, Mısır Sultanı Kansu Gavri'nin oğlu Muhammed Bey'in⁴ kızı Fatma Hatun ile yapmıştır.⁵ Lala Mustafa Paşa'nın babasını ismi, kendisi adına

¹ Bilal Sezer, “Erzurum Lalapaşa Camii'ndeki Bir Hat Levhası”, **Sanat: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Erzurum 2006, S. 9, ss. 1-5.

² BOA., **MD. 2**, hk. 1290. (9 Şevval 963 / 16 Ağustos 1556)

³ BOA., **MD. 4**, hk. 100. (15 Rebiülahir 967 / 14 Ocak 1560)

⁴ İbn Zünbül'den aktarılan bilgiye göre Sultan Kansu Gavri'nin 30 erkek çocuğu olmuştur. Ancak Seydi Muhammed Bey dışında hiçbirini yaşamamıştır. Bk.: Eman Hayağneh, **İbn Zünbül'ün 'Vâkıatu Sultan Selim ve Es-Sultan Kansu El-Gavri' Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirilmesi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri 2005, ss. 40-41.

⁵ Gelibolulu Mustafa Ali, **Künhü'l-Ahbâr**, haz.: Ali Çavuşoğlu, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 719.; Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, haz.: Mustafa Eravcı, TTK, Ankara 2014, s. 340.; Faris Çerçi, **Künhü'l-Ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri 1996, s. 286.; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 1, Ankara 1981, s. 310.; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî 4**, haz.: Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, ss. 1202-1203.; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye

oluşturulan vakfiyelerde ve kitabelerde geçmektedir. Erzurum’da yaptırdığı cami mihrabının üstünde bulunan kitabede, “*Mustafa Paşa bin Abdülmukim*” olarak geçmektedir.⁶ Vakfiyelerinde ise bazılarında “*Mustafa bin Abdurrahman*”⁷, bazılarında ise “*Mustafa bin Abdülmennan*”⁸ olarak geçmektedir.

Lala Mustafa Paşa, Bosna’nın Sokoloviç (Şahin Oğulları) ailesinden⁹ devşirilip saray hizmetine alınmıştır.¹⁰ Hangi tarihte devşirilip getirildiği kaynaklarda belirtilmemiştir. Erzurum’da yaptırdığı caminin duvarında bulunan levhaya göre 17 yaşında yeniçeri bölüğüne talebe olarak kabul edilmiştir.¹¹ 1506-107 tarihinde doğmuş olduğuna göre büyük biraderi Divane Hüsrev Paşa’nın aracılığıyla Yavuz Sultan Selim döneminin (1512-1520) sonlarında veya Kanuni Süleyman devrinin (1520-1566) başlarında saraya girmiş olması muhtemeldir. Mustafa Paşa’nın Lala¹² unvanı,

Yayınevi, C. 2, İstanbul 1971, ss. 311-377.; Şerafettin Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar”, **Belleten**, 1958, C. 22, S. 88, s. 552.; Abdülkadir Özcan, “Hüsrev Paşa, Deli”, **DİA**, İstanbul 1999, C. 19, s. 40.; Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, s. 73.; Sezer, **a.g.m.**, s.3.; Jean-Louis Bacque-Grammont, “Notes et documents sur Divane Hüsrev Paşa” **Rocznik Orientalistyczny**, C. 41/1, 1979, s. 22.; Enes Demir, **Lala Mustafa Paşa’nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (?-1580)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 162.; Bekir Kütükoğlu, **Vekayi’nüvis Makaleler**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1994, s. 339.

⁶ Dönme, devşirme veya askerlerin gayr-i müslim olan babalarına, kul manasına gelen “*Abd*” kelimenin başına getirmek suretiyle Allah’ın güzel adlarından birinin verilmesi gelenek haline gelmiştir. Allah’ın güzel isimlerinden birinin seçilmesinde, sözün gelişine ve kafiye uygun olmasına bakılırdı. Erzurum’daki cami kitabesinde de “*Rahim, Alim ve Selim*” kelimeleri geçtiğinden dolayı “*Abdülmukim*” kullanılması tercih edilmiştir. Bk.: İbrahim Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi**, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul 1960, s. 237.

⁷ Lala Mustafa Paşa’nın İlgin Vakfı’na ait Hicri 1-10 Şevval 985 / Miladi 12-22 Aralık 1577 tarihli vakfiyesi için bk.: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Yusuf Ağa (KBYEK.YA.), **No. 7710**, s. 7a.; Lala Mustafa Paşa’nın Şam Vakfı’na ait Hicri 29.11.974 / Miladi 07.06.1567 tarihli vakfiyesi için bk.: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.), **Vakıf Defteri (VD.) 747**, s. 269, sr. 216.

⁸ Lala Mustafa Paşa’nın Erzurum Vakfı’na ait Hicri 10.03.971 / Miladi 28.10.1563 tarihli vakfiye için bk.: VGMA., **VD. 608-1**, s. 184, sr. 213-2.

⁹ Sokoloviç ailesi, 16. yüzyılda Osmanlı Devlet teşkilatında görev almış en etkili aile olmuştur. Osmanlı sarayına intisap etmiş olan ilk Sokoloviç, Lala Mustafa Paşa’nın büyük biraderi Divane Hüsrev Paşa olsa gerektir. Kanuni Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde sadrazamlık yapmış olan Sokullu Mehmed Paşa’da bu ailenin bir üyesidir. Sokullu’nun sadrazamlığı döneminde ailenin birçok üyesi ve yakın akrabası devlet teşkilatında önemli görevlere getirilmiştir. Uzun bir süre Budin beylerbeyliğinde bulunan Mustafa Paşa ile Ferhad Paşa ve 17. yüzyılın başlarında sadrazamlık yapmış olan Lala Mehmed Paşa, Sokullu’nun yakın akrabalarıdır. Yine Sokullu’nun oğlu olan Hasan Paşa, Lala Mustafa Paşa’nın oğulları Mehmed ve Abdülbaki Bey, Hüsrev Paşa’nın oğlu Kurd Bey, ailenin diğer üyeleridir.

¹⁰ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühü’l-Ahbâr**, s. 1011.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 483.; Turan, “Lala Mustafa”, s. 552.

¹¹ Sezer, **a.g.m.**, s. 3.

¹² Lala kelimesi, Farsça bir kelime olup Osmanlı Devleti’nde padişahların erkek çocuklarının yetiştirilmesinden sorumlu hizmetkar anlamına gelmektedir. Bk.: Tuncer Baykara, “Lala”, **DİA**, Ankara 2003, C. 27, s. 70.; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**,

Şehzade Selim’e lalalık yapmasından dolayı verilmiştir. Şehzade II. Selim Vakfı için düzenlenen Arapça vakfiyede, Lala Mustafa Paşa’nın ismi “*Abdülmennan bin Abdurrahman bin Mustafa Paşa*” olarak kaydedilmiştir.¹³

Lala Mustafa Paşa ilk evliliğini, Mısır Memluk Sultanı Kansu Gavri’nin oğlu Muhammed Bey’in hayatta olan tek kızı Fatma Hatun ile yapmıştır.¹⁴ Bu evlilikten Mehmet adında bir çocukları olmuştur.¹⁵ Gelibolulu Mustafa Ali eserinde, Mehmet’in heybetli bir yapısı olduğunu, cesur ve çok adil bir kişi olduğunu belirtir. Devlet içerisinde görev alıp yapmaktan hoşlanmamış ancak babasının talebi doğrultusunda hareket ederek bazı önemli görevlerde bulunmuştur.¹⁶

Mehmet Bey’in tespit edilen ilk görevi 4 Ekim 1556 tarihinde Dergâh-ı Ali müteferrikalarına ilhakıdır.¹⁷ Aynı tarihte babası Lala Mustafa Paşa ise Safed beyliği ve Emir-i Hacılık görevinde bulunmaktadır.¹⁸ Ankara ve Çubuk’ta adam soyup, köyleri yağmalayan bir gurup eşkıya Şehzade Bayezid’e gidiyoruz diyerek ayaklanmıştır. Ayaklanmanın başlaması üzerine bu şehirlerin kadıları merkeze mektup göndererek yardım talep etmişlerdir. 21 Haziran 1559’da Vezir Mehmed Paşa’ya verilen hükümde, eşkıyanın haklarından gelinip ayaklanma bastırıldıktan sonra Şehzade Selim’in lalasının oğlu olan Mehmet’e sancağın verilmesi emredilmiştir. Bu görev muhtemelen Mehmet Bey’in almış olduğu ilk sancakbeyliği görevidir.¹⁹

Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. 2, s. 354.; Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, haz.: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 952.; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, s. 623.

¹³ II. Selim Vakfı’na ait Hicri Şaban 965 / Miladi Mayıs / Haziran 1558 tarihli vakfiyesi için bk.: VGMA., **VD. 608-22**, s. 124, sr. 153.

¹⁴ Osmanlı sultanlarından I. Selim Mısır’ı alınca buranın ileri gelenlerini İstanbul’a götürmüştür. Bunlardan biri Sultan Kavsı Gavri’nin oğlu Muhammed Bey olmuştur. Muhammed Bey ile birlikte olan kişi ise Kansu Gavri döneminde Deşişe Nazırı olan Şafii kadısıydı. Muhammed Bey İstanbul’da bulunduğu sırada vefat etmiştir. Bk.: Hayajneh, **a.g.t.**, s. 112.

¹⁵ Hatice Arslan Sözüoğlu, “Müneccimbaşı Tarihi’nde II. Selim Dönemi”, **Tarih Okulu Dergisi**, 2016, S. 27, s. 139.

¹⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühü’l-Ahbâr**, s. 901.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 290.

¹⁷ BOA., **MD. 2**, hk. 1503. (29 Zilkade 963 / 4 Ekim 1556); Demir, **a.g.t.**, s. 162.

¹⁸ BOA., **MD. 2**, hk. 1504. (29 Zilkade 963 / 4 Ekim 1556); Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 333; Demir, **a.g.t.**, s. 12.

¹⁹ BOA., **MD. 3**, hk. 36. (15 Ramazan 966 / 21 Haziran 1559); 3 Numaralı Mühimme Defteri’nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: **3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968 / 1558-1560**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.; Demir, **a.g.t.**, s. 16.

Mehmet Bey, annesi Fatma Hatun vefat ettiği sırada kendisi Niğde Sancakbeyi idi²⁰ ve Kıbrıs seferi dolayısıyla Kıbrıs'ta bulunmaktaydı.²¹ Annesi Fatma Hatun, dedesi Sultan Gavri'nin Mısır, Halep ve Şam gibi birçok şehirde bulunan vakıflarının mütevellisi durumunda idi. Fatma Hatun'un vefatından sonra boş kalan Sultan Gavri Evkafı mütevelliliğine vakıf şartları gereği oğlu Niğde Sancakbeyi Mehmet Bey'e verilmiştir.²²

Mehmet Bey, Kıbrıs seferinden sonra Dulkadir (Maraş) Beylerbeyliği görevinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki son görev yeri 31 Ocak 1573 tarihinde yazılan atama kararı ile Halep Beylerbeyliği olmuştur.²³ Bu görevi esnasında adaletli bir şekilde tüm işlerini yaptığından reaya tarafından çok sevilmiştir. Mustafa Ali'nin belirttiğine göre Mehmet Bey vefat ettiğinde 30 yaşında olduğu ve Halep Beylerbeyi görevinde bulunmaktaydı. Vefat haberi, büyüğü ve küçüğüyle tüm Halep halkının günlerce yas tutmasına sebep olmuştur.²⁴

Selaniki Mustafa Efendi, Halep Beylerbeyi ve Vezir Lala Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmet Bey'in vefat haberinin 21 Ocak 1575 tarihinde Lala Mustafa Paşa'ya ulaştığını belirtir. Oğlunun vefat haberini alan babası Lala Mustafa Paşa, üzüntü duymuş ve uzun süre matemini tutmuştur. Devlet büyükleri kendisini teselli etmeye çalışarak, taziyesini paylaşmışlardır.²⁵

Lala Mustafa Paşa'nın ilk evliliğini yaptığı Fatma Hatun, Paşa'nın 1571 yılında Kıbrıs seferinde bulunduğu sırada vefat etmiştir.²⁶ Lala Mustafa Paşa, Fatma Hatun'un vefatından sonra ikinci evliliğini, 6 Şubat 1575 tarihinde sabah namazı vaktinde vefat

²⁰ BOA., MD. 12, hk. 1124. (24 Zilkade 979 / 8 Nisan 1572); 12 Numaralı Mühimme Defteri'nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks>**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, C. 1-2.

²¹ BOA., MD. 12, hk. 999. (21 Rebiülevvel 979 / 13 Ağustos 1571)

²² BOA., MD. 12, hk. 961. (12 Rebiülevvel 979 / 4 Ağustos 1571)

²³ BOA., **Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d.)** 225, s. 178.; Gelibolulu Mustafa Ali, **Künhü'l-Ahbâr**, s. 901.; Bilgin Aydın, Rıfat Günelan, "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", **Osmanlı Araştırmaları**, S. 38, 2011, s. 90.; Demir, **a.g.t.**, s. 163.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 290.; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 339.

²⁴ Gelibolulu Mustafa Ali, **Künhü'l-Ahbâr**, s. 901.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 290.

²⁵ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî I-II**, haz.: Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 1999, ss. 109-110.

²⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, **Künhü'l-Ahbâr**, s. 1011.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 484.

eden emekli vezir Ferhad Paşa'nın²⁷ eşi Hümaşah Sultan ile yapmıştır.²⁸ Hümaşah Sultan, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmed'in kızıdır.²⁹ Ferhad Paşa vefat ettiğinde, Hümaşah Sultan'dan 5 oğlu ve 3 kızı vardı.³⁰ Bu kızlarından biri Fatma Sultan'dır ve İstanbul'da birçok vakfa sahiptir.³¹ Erkek çocuklarından Mehmed Bey, 1578 yılında Niğde Sancakbeyi olmuştur.³² Diğer erkek oğlu Hasan Bey çaşnigir-başı ve şahinci-başı görevlerinde bulunmuştur.³³ Lala Mustafa Paşa'nın üvey oğlu Mustafa Bey ise kapıcı-başı, baş-kapıcı ve mir-alemlik görevlerinde bulunmuştur.³⁴ Ferhad Paşa ile Hümaşah Sultan evliliğinden olan bu çocukları kaynaklarda "Ferhadpaşazadeler" olarak ve Lala Mustafa Paşa'nın üvey çocukları olarak bahsedilmektedir.³⁵

Lala Mustafa Paşa ile Hümaşah Sultan arasındaki izdivacın tarihi kaynaklarda 25 Ağustos 1575 olarak belirtilmiştir.³⁶ Ancak 18 Ekim 1576 tarihli kayıta Hümaşah Sultan'ın tekrar evlenmesine karar verildiğinden, tedarik işleri için Kastamonu Beyi'ne hüküm gönderildiği gözükmemektedir.³⁷ Lala Mustafa Paşa, Hümaşah Sultan ile evliliğinden Abdülbaki adında bir erkek çocukları olmuştur.³⁸ Abdülbaki Bey, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ile Sultan II. Selim'in kızı İsmihan (Esmehan)

²⁷ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, ss. 110-111.; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî 1**, haz.: Nuri Akbayar, **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul 1996, s. 18.

²⁸ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 1011.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 484.; Stephan Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, ed.: Kemal Beydilli, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, C. 2, s. 315.; Turan, "Lala Mustafa", s. 578.; Demir, **a.g.t.**, s. 163.; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 339.

²⁹ M. Çağatay Uluçay, **Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001, s. 68.

³⁰ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, s. 111.

³¹ BOA., **Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri (TSMA.d.) 1726.**; Hümaşah Sultan vakfiyesi için bk.: VGMA., **VD. 747**, s. 368, sr. 252. (978 / 1570-71)

³² Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, s. 49.; Turan, "Lala Mustafa", s. 578.; Demir, **a.g.t.**, s. 164.; Sultan III. Murad, Osmanlı siyaseti açısından önemli olan Şark seferi serdarlığına Lala Mustafa Paşa'yı getirmiş ve kendisine ve yakınlarına ihsanlarda bulunmuştur. Nusret-nâme'de "... *Padişah'ın amcası merhum Şehzâde Sultân Mehmed Hân'ın kızının oğlu Mehmed Beğ, Lala Mustafa Paşa'nın üvey oğlu idi. Bunun iltimaslarıyla o kutlu günde 4 milyon akçe ile Niğde sancağı kendisine verildi.*" şeklinde kaydedilmiştir. Bk.: Pınar Koçyiğit, **Resimli Bir Osmanlı Gazânâmesi: Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600) ve Nusret-nâme'si (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi H. 1365)**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2012, s. 136.

³³ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, s. 454.

³⁴ Demir, **a.g.t.**, s. 164.; Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, s. 460.

³⁵ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 1011.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 483.

³⁶ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 339.; Demir, **a.g.t.**, s. 163.

³⁷ BOA., **MD. 28**, hk. 514. (25 Recep 984 / 18 Ekim 1576)

³⁸ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 1012.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 484.; Turan, "Lala Mustafa", s. 578.; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 339-340.; Demir, **a.g.t.**, s. 163.

Sultan'ın evliliklerinden olan en büyük çocukları Safiye Hanım ile evlenmiştir.³⁹ Lala Mustafa Paşa'nın vefatından sonra Hümaşah Sultan, Damat İbrahim Paşa'nın kardeşi Mehmed Bey ile evlenmiş ve bu evlilikleri de Mehmet Bey'in 1592 yılının Ağustos ayının sonlarına doğru vefatıyla son bulmuştur.⁴⁰

Lala Mustafa Paşa'nın yeğeni ve büyük kardeşi Hüsrev Paşa'nın oğlu olan Kurt Bey, II. Selim'in şehzadelğinde nedimlik (sohbet arkadaşı) yapmış⁴¹ ve 23 Ağustos 1556 yılında Ayntab livasına bağlı olan Birecik'te sancakbeyliği görevini ifa etmiştir.⁴² Kurt Bey'in oğlu olan Mustafa ise 19 Ağustos 1570 yılında Şam Alaybeyi görevinde bulunmaktaydı.⁴³

Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs beylerbeyine ve kadısına 2 Nisan 1572 tarihinde gönderdiği hükümde, Tercüman Luvize adlı kölesinin Niğde kadısının yanına gönderilmesini istiyor.⁴⁴ Belgeden hareketle Lala Mustafa Paşa bu kölesini Kıbrıs seferinde edinmiş ve bir süre Lefkoşe Kalesi'nde bırakmıştır.

Gelibolulu Mustafa Ali, Lala Mustafa Paşa'nın gerek Şam Beylerbeyliği gerekse Şark Serdarı olduğu zamanlarda çeşitli görevlerle yanında bulunmasından dolayı Lala Mustafa Paşa'yı çok iyi tanıyanlardan ve Paşa'nın ailesinden biri olmuştur. İki ismin hangi tarihte ve ne sebeple karşılaştığı tam olarak bilinmemektedir. Lala Mustafa Paşa'nın lalalık döneminden sonra veya Paşa'nın büyük biraderi Divane Hüsrev Paşa'nın oğlu Kurt Bey ile Mustafa Ali Efendi'nin arası iyi olduğundan, Paşa ile Mustafa Ali Efendi'nin tanışmasına vesile olmuş olabilir.⁴⁵ Mustafa Ali Efendi'ye göre Lala Mustafa Paşa, Şehzade Selim'e lala olmasından ve yapmış olduğu

³⁹ Safiye Sultan, ilk evliliğini Sokullu Mehmed Paşa'nın amcazadesi Sokullu Mustafa Paşa ile yapmıştır. İkinci evliliğini Silahdar Cafer Paşa ile yapmışsa da kısa bir süre sonra vefat etmesiyle, üçüncü evliliğini annesinin kuzeni olan Hümaşah Sultan'ın Lala Mustafa Paşa'dan olan oğlu Abdülbaki Bey ile yapmıştır.

⁴⁰ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s. 283.; Demir, *a.g.t.*, s. 163.

⁴¹ Cornell H. Fleischer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydın ve Bürokrat Tarihçi Mustafa Âli*, çev.: Ayla Ortaç, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2021, s. 71.

⁴² BOA., **MD. 2**, hk. 475. (25 Cemaziyelevvel 963 / 6 Nisan 1556); BOA., **MD. 2**, hk. 1318. (16 Şevval 963 / 23 Ağustos 1556); Abdulkadir Özcan, *a.g.m.*, s. 41.

⁴³ BOA., **MD. 8**, hk. 1765. (17 Rebiülevvel 978 / 19 Ağustos 1570); BOA., **MD. 8**, hk. 1787. (18 Rebiülevvel 978 / 20 Ağustos 1570); 8 Numaralı Mühimme Defteri'nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: Sebahat Alan, *8 Numaralı Mühimme Defteri'nin (977-978 / 1569-1570) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2017.

⁴⁴ BOA., **MD. 12**, hk. 1117, 1159. (18 Zilkade 979 / 2 Nisan 1572)

⁴⁵ Fleischer, *a.g.e.*, ss. 73-74.

evliliklerle önemli bir güç elde etmiştir. Yapmış olduğu evliliklerle dönemin iki hükümdar ailesine intisap etmesi, siyasi ve maddi bakımdan önemli destek noktaları olmuştur.⁴⁶

Kendisine çok yakın sayılabilecek kişilerden biri de Karaman doğumlu Vücûdî'dir. İstanbul'da eğitim alıp, Ebusuûd Efendi'nin yanında danışment olmuş ve bir süre sonra mülâzım olmuştur. Müderris olduğu sırada Lala Mustafa Paşa'ya uzun süre hocalık yapmıştır. 1578 yılında Lala Mustafa Paşa'nın desteğiyle ilmiye sınıfından ayrılıp, 40.000 akçe zeamet geliriyle müteferrikalığa geçmiştir. Yazmış olduğu "*Gazavât-ı Mustafa Paşa*" adlı eser, Lala Mustafa Paşa'nın Kafkasya, İran ve Kırım'da gerçekleştirdiği gaza faaliyetlerini detaylı olarak aktarır.⁴⁷

Lala Mustafa Paşa'nın soyunun günümüze kadar devam etmiş olduğunu muhtelif arşiv belgelerinden tespit edebilmekteyiz. 24 Eylül 1849 tarihli bir vesikada, Dergâh-ı Ali kapıcıbaşı ve aynı zamanda Şam hanedanından olan Lala Mustafa Paşazade Ali Bey'in Şam Meclisi'ne maaşsız bir şekilde aza tayin edilmiştir.⁴⁸ Ali Bey'in 1865 yılında İstanbul'a atasının olan vakfın tevliyet işleri için geldiği görülmektedir. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderilen emirde, Ali Bey'in atasına ait vakıfla ilgili işlerinin görülmesinde yardımcı olmaları ve kolaylık sağlamaları buyurulmuştur.⁴⁹

Lala Mustafa Paşa'nın ailesinden bir diğer kişi de Lala Mustafa Paşazade Osman Merdem Bey'dir. Osman Merdem Bey, Şam İdare Meclisi üyeliğinde

⁴⁶ Gelibolulu Mustafa Ali bu durumu eserinde şöyle ifade etmiştir: "*Pes vüzerâ-i nik-nihâd zümresinden birine nasib olmamışdır ki muhâlifü'l-'ahd iki padişahın sülâle-i celilesine intisâb idüb dâmâd ola ve selâtîn-i ehl-i İslâmdan muvâfiku's-sa'd iki şeh-r-yâr-ı devlet destgâhın silsile-i seniyyesine husrân-ger-i nikû-nihâd ola.*" bk.: Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, ss. 1011-1012.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 484.

⁴⁷ Vücûdî, **Risâle-i Gazâ**, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado Yazmaları, Yer Numarası: 332.; Hüseyin Sarıkaya, Veysel Göger, "Vücûdî", **DİA**, Ankara 2019, C. EK-2, ss. 653-654.; Mustafa Erkan, "Gazavatnâme", **DİA**, İstanbul 1996, C. 13, s. 440.

⁴⁸ BOA., **Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT.) 226 / 29**. (7 Zilkade 1265 / 24 Eylül 1849); Şam Eyaleti Müşiri Said Mehmed Bey'in Lala Mustafa Paşazade Ali Bey'in Şam meclis azalığına ücret almaksızın tayini hakkında yazısı için bk.: BOA., **Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM.) 6 / 80**. (9 Rebiülevvel 1266 / 23 Ocak 1850)

⁴⁹ BOA., **Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT.) 507 / 77**. (14 Şaban 1281 / 12 Ocak 1865)

bulunmuştur. 1883 yılında kendisine “Beylerbeyi” rütbesi verilmesi için, Osmanlı Devleti Dahiliye Nezareti’nden talepte bulunmuştur.⁵⁰

Yine Paşa’nın torunlarından ve aynı zamanda Şam eşrafından olan Mehmed Raşid ve Ahmed Muhtar Beylerinde rütbelerinin artırılması için padişaha mektup gönderdikleri görülmektedir.⁵¹ 12 Ağustos 1901 tarihli belgeye göre rütbenin tevcih edildiği görülmektedir.⁵² Paşa’nın torunlarından ve Şam hanedanından Abdulkadir Bey, 1889 Haziran’ında Çin üretimi ve eski madenden yapılmış iki büyük ve yedi adet küçük küp, çeşitli şekillere sahip altmış tabak, kâse ve bardaktan oluşan kıymetli hediyeleri Sultan II. Abdülhamid’e takdim etmiştir.⁵³ Hediye takdiminden yaklaşık 10 yıl sonraki bir diğer kayıta, Abdulkadir Bey dördüncü rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmesi hususunda padişaha arzda bulunmuştur.⁵⁴

Lala Mustafa Paşa’nın soyunun devamı olan “*Merdem Bek (Merdümbeg)*” ailesi, günümüzde çoğunlukla Suriye’de yaşamaya devam etmişlerdir. Zengin ve köklü olan bu aileden birçok devlet adamı, bilim adamı ve sanatçı çıkmıştır. Bunlardan biri Osman Merdem Bek oğlu Ahmed Muhtar oğlu Halil Merdem Bek’tir. 1895 yılında Şam’da doğmuş olan Halil Merdem Bek, Suriye’de Milli Eğitim, Sağlık ve Dışişleri Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Arap edebiyatında 20’nin üzerinde önemli eserler meydana getirmiş ve Lala Mustafa Paşa ile eşi Fatma Hatun’a ait vakfiyeleri Arapça kitap haline getirmiştir.⁵⁵ 1959 yılında Şam’da vefat eden Halil Merdem Bek, yine burada bulunan ve birçok aile ferdinin metfun olduğu aile mezarlığına defnedilmiştir. Aile mezarlığında Cemil Merdem Bek’in oğlu Züheyr Merdem Bek ile

⁵⁰ BOA., **Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.) 1341 / 14.** (25 Şaban 1300 / 1 Temmuz 1883)

⁵¹ Rütbe-i Salise taltifine şayan oldukları ifade edilmiştir. Bk.: BOA., **DH.MKT. 2237 / 117.** (16 Rebiülahir 1317 / 24 Ağustos 1899)

⁵² BOA, **İrade Taltifat (İ.TAL.) 256 / 93.** (26 Rebiülahir 1319 / 12 Ağustos 1901)

⁵³ BOA, **Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM.) 14 / 114.** (16 Şevval 1306 / 15 Haziran 1889)

⁵⁴ “*Lala Mustafa Paşa ahfâdından ve Şam- Şerif mütemeyyizânından Abdulkadir Bey’in taltifi hakkında Suriye vilâyet-i celîlesinden tevârüd iden tahrîrât-ı teşrifât pusulasıyla beraber huzûr-ı ali-yi sadâret-penâhîlerine takdîm kılınan hidemâtına leffen dördüncü rütbeden Mecîdî nişân-ı zîşânıyla taltifi...*” Bk.: BOA., **DH.MKT. 2287 / 19.** (17 Şaban 1317 / 21 Aralık 1899)

⁵⁵ Muhammed Abdüllatif Sâlih el-Ferfûr, “Halil Merdem Bek”, **DİA**, İstanbul 1997, C. 15, ss. 320-321.; Halil Merdem Bek’in oğlu olan Adnan Merdem Bek’te Suriye’nin meşhur şair ve yazarlarından biridir. Geniş bilgi için bk.: Süleyman Can, **Halil Merdem Bek’in Şiirinde Yapı ve Tema**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Eskişehir 2022.; Mehmet Köklüdağ, **Halil Merdem Bek ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014.

torunu Cemil Merdem Bek, Muhammed Rıza Merdem Bek oğlu Hacı Me'mûn, Mehmed Hikmet Paşa Merdem Bek, Muaz Merdem Bek, Esad Merdem Bek oğlu Murad Bek ile kızı Zekiye Hanım'ın mezarları bulunmaktadır.⁵⁶

2. Saraya İntisabı ve Görevleri

Lala Mustafa Paşa'nın Enderun'a giriş tarihi kaynaklarda küçük yaşlarda olduğu belirtildiğinden, muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman döneminin (1520-1566) başlarında büyük biraderi Divane Hüsrev Paşa'nın aracılığıyla saraya dahil olmuştur. Paşa'nın Erzurum'da yaptırdığı ve günümüzde de varlığını sürdüren Lalapaşa Cami'nin harim kısmının doğu duvarında Lala Mustafa Paşa'nın hayatının kaleme alındığı levhada, Paşa'nın küçük yaşlardan itibaren saraya alındığı ve 17 yaşında yeniçeri bölüğüne cırak olarak girdiği belirtilmiştir.⁵⁷

Yeniçeri ocağında askeri eğitimini tamamladıktan sonra sarayın Enderun kısmına geçmiştir. Burada altı yıl süreyle Kanuni Süleyman'ın Berberbaşı (Sertraş-ı hâs) görevinde bulunmuştur. Bu görevinden sonra nefer rütbesi ile Sipahi Oğlanları grubuna dahil olmuş⁵⁸ ve sonrasında şahsi kabiliyetlerinin de etkisiyle terfi ettirilerek küçük emîrahûrluk⁵⁹ görevine getirilmiştir.⁶⁰ Lala Mustafa Paşa küçük emîrahûrluk görevinden sonra 28 Temmuz 1556 tarihli atama kararıyla çaşnigirbaşılık görevine getirilmiştir.⁶¹ Kütükoğlu, Mustafa Paşa'nın emîrahûrluk görevinden önce de çaşnigirlik görevinde bulunduğunu belirtmiştir.⁶²

⁵⁶ Fatih Erkoçoğlu, "Türk-İslâm Kültür Tarihi Açısından Dımeşk'teki Bâbu's-Sâgîr Mezarlığı", **8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri – II**, Ankara 2015, ss. 931-932.

⁵⁷ Sezer, **a.g.m.**, s. 3.

⁵⁸ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 1011.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 484.; Sezer, **a.g.m.**, s. 3.

⁵⁹ Padişahın saraydaki has ahırına bakan görevli sayısı bir iken, sonrasında işlerin artmasıyla sayı ikiye çıkarılmış ve teşkilatı yöneten kişi büyük mirâhur, yardımcısına ise küçük mirâhur denmiştir. Bk.: Erhan Afyoncu, "Mirâhur", **DİA**, Ankara 2020, C. 30, s. 141.

⁶⁰ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, s. 310.; Şerafettin Turan, Lala Mustafa Paşa'nın kısa zamanda küçük mirâhurluk rütbesine gelmesinde Sadrazam Kara Ahmed Paşa ile Şehzade Bayezid'in desteğinin olduğunu belirtmiştir. Bk.: Turan, "Lala Mustafa", s. 552.

⁶¹ BOA., **MD**, 2, hk. 1193. (20 Ramazan 963 / 28 Temmuz 1556)

⁶² Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 333.

3. Lala Mustafa Paşa'nın Siyasi Kariyeri

3.1. Şam Eyaleti'nde Safed Sancakbeyi ve Emir-i Hac Olması

Lala Mustafa Paşa saray içerisinde Sadrazam Kara Ahmed Paşa'nın⁶³ desteğiyle çeşitli görevlerde bulunmuştur. Rüstem Paşa, 1553-1555 tarihlerinde sadrazam olan Kara Ahmed Paşa'nın idam edilmesinden sonra 29 Eylül 1555 tarihinde ikinci defa sadarete gelmiştir.⁶⁴ Lala Mustafa Paşa, Kara Ahmed Paşa'nın himayesinde olmasından dolayı Sadrazam olan Rüstem Paşa ile arası Enderun günlerinden beri kötü olduğu ve bu sebepten türlü eziyetlere maruz kaldığı bilinmektedir.⁶⁵ 1555 yılında sadareti tekrar ele geçiren Rüstem Paşa, Mustafa Paşa'yı saraydan ve İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla onu Safed Sancakbeyi⁶⁶ olarak yeni görev yerine göndermiştir. İstanbul dışındaki ilk idari görevine 11 Ağustos 1556 tarihinde başlamıştır.⁶⁷

Lala Mustafa Paşa Safed Sancakbeyi olduğu sırada kendi isteğiyle aynı zamanda Şam Emir-i Hac⁶⁸ görevinde de bulunmak istemiştir. Şam Emir-i Hacı görevi de kendisine 4 Ekim 1556 tarihinde verilmiştir.⁶⁹ Bu görev verilmeden bir gün önce yani 3 Ekim 1556 tarihinde gelirinde artışa gidilerek terakki verilmesi

⁶³ Arnavut asıllı olan Kara Ahmed Paşa, 29 Eylül 1555 tarihinde divan toplantısına katıldığı sırada arz odasının önünde idam edildi. Öldürülmesinde Kanuni Süleyman'ın zevcesi Hürrem Sultan ile damadı Rüstem Paşa'nın etkisinin olduğu ihtimali kuvvetlidir. Bk.: Ogier Ghislain de Busbecq, **Türk Mektupları**, çev.; Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939, ss. 113-114.; Feridun Emecen, "Kara Ahmed Paşa", **DİA**, İstanbul 2001, C. 24, ss. 357-358.; Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, **Solak-zâde Tarihi**, haz.: Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, C. 2, ss. 246-247.

⁶⁴ BOA., **Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemi Defteri (A.RSK.d.) 1455**, s. 7. (13 Zilkade 962 / 29 Eylül 1555)

⁶⁵ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, s. 310.; Süleyman Lokmacı, **Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2015, ss. 653-654.

⁶⁶ Safed 1520-1582 yıllarında Şam eyaletine bağlı bir sancak konumundaydı. Bk.: Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 648.

⁶⁷ BOA., **MD. 2**, hk. 1253. (4 Şevval 963 / 11 Ağustos 1556); BOA., **Defterhâne-i Âmire Timar Zeamet (Ruznamçe) Defterleri (DFE.RZ.d.) 7**, s. 501. (29 Zilhicce 963 / 3 Kasım 1556); Demir, **a.g.t.**, s. 4.

⁶⁸ Hac emirliği, hacın kurallara uygun ve güven içerisinde yapılmasını sağlamak üzere oluşturulan bir görevdir. İlk teşekkülü Mekke'nin fethinden hemen sonraki bir tarihtir. 1517 yılında Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı hakimiyetine dahil olmasıyla bu görevi yürütmek Osmanlı padişahının önemli görevlerinden biri olmuştur. Önceden sayısı bir olan hac emirliği, Osmanlı döneminde ikiye çıkarılmıştır. Bunlardan ilki görev yeri Şam merkezli olup, Orta Asya, İran ve Anadolu hacılarıyla ilgilenirdi. Diğeri ise Mısır merkezli olup Kahire'de toplanan Kuzey Afrika ve Mısır hacılarından sorumlu idi. Bk.: Münir Atalar, "Emîr-i Hac", **DİA**, İstanbul 1995, C. 11, ss. 131-132.

⁶⁹ BOA., **MD. 2**, hk. 1504. (29 Zilkade 963 / 4 Ekim 1556)

kararlaştırılmıştır.⁷⁰ Sancakbeylerinin, sefer zamanında emrindeki askerlerle sefere katılma ve bulunduğu bölgedeki güvenliği sağlama gibi başlıca iki görevleri bulunmaktaydı. Safed sancakbeylerine ise bu sayılan görevler dışında Şam Emir-i Hacığ görevini yürütme yetkisi de verilmekteydi. Bu görev Safed sancakbeylerine, eşraf ve sivil vatandaşlardan seçilenlerin görevi yerine getirememeleri sonucu 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren verilmeye başlanmıştır.⁷¹

Lala Mustafa Paşa'nın Safed sancakbeyliği ve emir-i haclık görevlerini yürüttüğü sırada toplam sahip olduğu hassı 391.575 akçedir.⁷² Mustafa Paşa'nın Safed sancakbeyliği ve emir-i Hac görevinden tam olarak hangi tarihte ayrıldığı bilinmemektedir. Mustafa Paşa'dan önce Safed sancakbeyliğini Rıdvan Bey⁷³ ve ondan önce ise Ahmet Bey'in bu görevi yürüttüğü bilinmektedir.⁷⁴

3.2. Şehzade Selim'e Lala Olması ve Şehzade Bayezid Vakası

Sadrazam Rüstem Paşa, Mustafa Paşa'yı Safed sancakbeyliğine göndererek onu saraydan uzaklaştırmakla kalmamış daha da ileriye gitmiştir. Mustafa Paşa ile Kanuni Süleyman'ın oğlu Şehzade Bayezid arasında o güne kadar herhangi bir problem olmamış ve ilişkileri iyi durumdaydı.⁷⁵ Rüstem Paşa, Mustafa Paşa'yı güç bir duruma düşürmek ve Şehzade Bayezid ile iyi ilişkilerini tersine dönüştürmek amacıyla onu Şehzade Bayezid'in kardeşi Şehzade Selim'in yanına taraf olmasını sağlayacak önemli bir göreve göndermiştir.⁷⁶ Mustafa Paşa, 3 Haziran 1557 tarihinde Safed sancakbeyi olduğu sırada Şehzade Selim'e lala olarak tayin edilmiştir.⁷⁷

⁷⁰ BOA., MD. 2, hk. 1480. (28 Zilkade 963 / 3 Ekim 1556)

⁷¹ Ünal Taşkın, **Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elâzığ 2010, s. 49.

⁷² BOA., DFE.RZ.d. 7, ss. 501-502. (29 Zilhicce 963 / 3 Kasım 1556); Taşkın, a.g.t., s. 165.

⁷³ BOA., MD. 2, hk. 1254. (4 Şevval 963 / 11 Ağustos 1556)

⁷⁴ BOA., MD. 2, hk. 408. (17 Cemaziyelevvel 963 / 29 Mart 1556); BOA., MD. 2, hk. 856. (13 Recep 963 / 23 Mayıs 1556); BOA., MD. 2, hk. 1026. (20 Şaban 963 / 29 Haziran 1556); BOA., MD. 2, hk. 1028. (20 Şaban 963 / 29 Haziran 1556); BOA., MD. 2, hk. 1038. (20 Şaban 963 / 29 Haziran 1556). BOA., MD. 2, hk. 1087. (27 Şaban 963 / 6 Temmuz 1556)

⁷⁵ Gülhizar Kara, **Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin "Nadiru'l-Mehârib" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009, s. 121.

⁷⁶ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, s. 273.; Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümler ve Kadınlar**, çev.: Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 66.; Turan, "Lala Mustafa", ss. 553-554.; Kara, a.g.t., ss. 120-121.

⁷⁷ BOA., A.RSK.d. 1457/21. (5 Şaban 964 / 3 Haziran 1557); Feridun Emecen, "Selim II", **DİA**, İstanbul 2009, C. 36, s. 415.; Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", s. 73.; Demir, a.g.t., s. 5.

Mustafa Paşa'nın lala olarak atandığı dönem şehzadeler arası taht mücadelesinin başladığı bir döneme denk gelmiştir. Osmanlı tarih yazarlarının geneli, Şehzade Selim ile Bayezid arasında meydana gelen mücadele hakkında Gelibolulu Mustafa Ali'nin "*Nadiru'l-Meharib*" ve "*Künhü'l-Ahbar*" eserlerinde vermiş olduğu bilgiyi tekrarlamakla yetinmiştir.⁷⁸ Bu eserlerden hareketle yapmış oldukları yorumlarda, Bayezid - Selim mücadelesinin müsebbibi olarak sadrazam olmak isteyen Lala Mustafa Paşa'nın sebep olduğunu belirtmişlerdir. Mustafa Ali Efendi'nin kaleme aldığı eserlerde bu olaya tek taraflı ve dar bir çerçeveden bakması gayet doğal bir davranıştır. Çünkü kendisi o sıralarda Şehzade Selim'e yakın birisiydi ve kaleme almış olduğu "*Nadiru'l-Meharib*" eserini yine Şehzade Selim'e takdim etmişti. Oysa böyle bir olayı devletin kuruluşundan itibaren meydana gelen benzer hadiselerin devamı olarak görmek gereklidir.⁷⁹

Kanuni Süleyman döneminde ortaya çıkan bazı ekonomik ve sosyal problemler, onun saltanatına karşı oluşan hoşnutsuzluğun başlangıcı olmuş ve sonrasında meydana gelen Şehzade Mustafa hadisesi bu hoşnutsuzluğu ayyuka çıkarmıştır.⁸⁰ Bu problemlerin üzerine şehzadelerin ortadan kaldırılması gibi geçici çözümler üretilerek gidilmesi ve meselelerin ortaya çıkmasını sağlayan asıl nedenlerin tespit edilip temelli çözümler üretilmediğinden bu tür hadiseler halkalar oluşturarak devam etmiştir.⁸¹

Mustafa Paşa'nın Şehzade Selim'e lala tayin edilmesi, onun bazı problemler yaşamasına sebep olmuşsa da geleceği için olumlu yönde etkileri de görülmüştür. Lala tayin edildikten sonra yapmış olduğu hizmetlerle Şehzade Selim'in güvenini kazanmayı bilmiştir. Mustafa Paşa'nın iyi bir mevkide bulunma isteğinin az veya çok

⁷⁸ Peçevi İbrahim Efendi, Gelibolulu Mustafa Ali Efendi'nin Lala Mustafa Paşa'nın Şam'da divan kâtibi ve sonrasında Paşa'nın serdar olduğu şark seferinde tezkireciliğini yaptığından dolayı vermiş olduğu bilgilerin gerçek olduğunu belirtmiştir. Mustafa Ali Efendi, Lala Mustafa Paşa'yı bazen İskender'e, bazen de Sahipkiran'a benzetmiştir. İki şehzadenin yapmış olduğu savaşın sebebinin, Lala Mustafa Paşa'nın hile ve fitnelerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bk.: Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, s. 272.

⁷⁹ Şerafettin Turan, **Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997, ss. 9-12.; Şerafettin Turan, **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**, TTK Basımevi, Ankara 1961, ss. 1-6.

⁸⁰ M. Tayyib Gökbilgin, **Kanuni Sultan Süleyman**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 164.

⁸¹ Turan, **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**, s. 6.

olması önemli olmayıp bu uğurda gayretleri olduğu açıktır. Mustafa Ali Efendi, Şehzade Selim tahtı ele geçirmek için Lala Mustafa Paşa'ya sadrazamlık sözü verdiğini ve Paşa'nın da iki kardeş arasındaki anlaşmazlığın daha da kötüye gitmesi için girişimlerde bulunduğunu yazmıştır.⁸² Lala Mustafa Paşa'nın iki kardeş arasındaki mücadelede rol alması veya taraf olması, saray içerisindeki rakiplerine karşı yapmış olduğu bazı girişimlerinin doğal sonucudur.

Tarih boyunca, tahtı ele geçirme mücadelesinde bulunan kişilerin etrafındaki yakınları da ister istemez bu mücadelede taraf olmuşlardır. Yakını oldukları kişinin tahta oturmasını doğal olarak istemektedirler ve böylece bu kişinin hükümdarlığı döneminde kendileri de önemli görevlere getirilmelerini beklemişlerdir. Buradan hareketle Şehzade Bayezid ve Şehzade Selim arasındaki mücadelenin müsebbibi olarak sadece Mustafa Paşa'nın gösterilmesi tarihi gerçeklere uygun olmamaktadır.⁸³

Kanuni Süleyman'ın oğullarından Şehzade Mustafa'nın idamı ve Cihangir'in ölümünden sonra, oğullarından Selim ve Bayezid tahtın varisleri olarak kalmışlardır. Şehzade Mustafa'nın katlinde etkin olan saray içerisindeki grup, Kanuni Süleyman'a daha çok benzeyen Bayezid'i desteklemekteydiler.⁸⁴

Şehzade Selim de Hürrem Sultan'ın öz oğlu olmasına rağmen Bayezid'in tahta geçmesine daha sıcak bakmıştır. Hürrem Sultan vefat ettiği 15 Nisan 1558 tarihine kadar oğullarının birbirleriyle iyi geçinmesini sağlamıştır. Hürrem Sultan'ın vefatından sonra oğlu Şehzade Bayezid en büyük destekçisinden birini kaybettiğinden, hükümdar olacağına dair⁸⁵ kuvvetli olan inancı da sarsılmıştır.⁸⁶

⁸² Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, ss. 274-275.; Gelibolulu Mustafa Ali, **Künhü'l-Ahbâr**, s. 682.; Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, **a.g.e.**, s. 265.; Turan, "Lala Mustafa", s. 553.; Lokmacı, **a.g.t.**, ss. 653-654.

⁸³ Turan, **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**, ss. 48-49.; Demir, **a.g.t.**, ss. 6-7.

⁸⁴ Yılmaz Öztuna, **Kanuni Sultan Süleyman**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 124.

⁸⁵ Mekke şerifi tarafından Medine'deki Yeniçeri Kumandanı Piri'nin baskı ve zulümlerine son vermek maksadıyla Kanuni Süleyman'a elçi olarak gönderilen Seyyah Kutbüddin el Mekki, 2 Cemaziye'l-ahir 965 / 22 Mart 1558 tarihinde Kütahya yakınlarındaki Karaöyük'te Şehzade Bayezid tarafından misafir edilmiştir. Misafirlik esnasında, her yıl sürre alayı ile Mekke-Medine bölgesine gönderilen altının az olduğunu söylemesi üzerine, Bayezid kendisine "*Eğer Cenabı Kibriya bana saltanatı kısmet ederse müslümanların vakıflarını tamamı tamamına çıkarır ve fazla olarak da bir o kadarını kendi yanımdan ilave ederim.*" diye yanıt vermiştir. Arap ülkelerinde yapılan mezalimleri de padişah olduktan sonra bertaraf edeceğini belirtmiştir. Bk.: Ekrem Kâmil, "Hicrî Onuncu -Miladî On Altıncı- Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arab Seyyahlarından Gazi – Mekki Seyahatnamesi", **Tarih Semineri Dergisi**, İstanbul 1937, S. 1-2, s. 40.; Turan, **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**, s. 46.

⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1995, C.2, s. 405.

Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra ortaya çıkan Düzme Mustafa olayında, Şehzade Bayezid'in isyanı bastırma konusunda ağır davranması ve isyancıların maddi olarak desteklediği gibi şüpheler üzerine babası Kanuni Süleyman ile güven problemleri yaşamaya başlamıştı.⁸⁷ İki kardeş şehzade arasındaki olayların ve taht mücadelesinin son raddeye gelmesini istemeyen Kanuni Süleyman, ilk olarak Şehzade Bayezid'i uyarmak amacıyla mektuplar yolladı. Gönderilen bu uyarı mektuplarının bir faydası olmayınca, şehzadelerin sancaklarını birbirinden uzaklaştıracak şekilde değiştirdi. 6 Eylül 1558 tarihinde Manisa'da bulunan Şehzade Selim'i Konya'ya, Kütahya'da bulunan Şehzade Bayezid'i ise Amasya'ya göndermişti.⁸⁸

Bu karar sonrasında Şehzade Selim babasının kararına hemen itaat ederek Konya'ya geçmek için hazırlıklara başlamıştır. Şehzade Bayezid ise Kütahya sancağından, payitahta uzak olmasını bahane ederek Amasya sancağına geçmemekte inat etmiştir. Bu verilen kararlar kendisinin saltanattan uzaklaştırılmak istendiğini düşünmüştür. Babası Kanuni Süleyman tarafından kendisine nasihat için Dördüncü Vezir Pertev Paşa gönderilmiş⁸⁹ ve Ankara'ya dört konak mesafede bulunan Oğlakçılar menzilinde görüşme yapılmıştı. Bu görüşmede Pertev Paşa'ya uygun olmayan hitap ve davranışlarda bulunmuştur.⁹⁰ Şehzade Bayezid kendisine nasihat için gönderilebilecek alimler ve din adamları bulunurken vezirin gönderilmesinden tedirgin olmuştu.⁹¹

Şehzade Bayezid Amasya'ya geçmek istemeyip, bu konuyla ilgili babası Kanuni Süleyman'a birçok mektup göndermiştir. Bu mektuplarında⁹²; gönderildiği Amasya şehrinin havasına alışamayacağına, Amasya'ya geçmek için paraya ihtiyacı

⁸⁷ Busbecq, a.g.e., s. 108.; Turan, **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**, s. 45.

⁸⁸ Abdurrahman Sağır, **Mehmed B. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000, ss. 234-235.; Necdet Öztürk, "Kazasker Vusuli Mehmed Çelebi ve Selim-nâme'si", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1987, S. 50, s. 50.; Kara, a.g.t., s. 34.; Turan, **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**, s. 51.

⁸⁹ BOA., **Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakı (TSMA.e.) 872 / 20**. (29 Zilhicce 966 / 2 Ekim 1559)

⁹⁰ BOA., **TSMA.e. 551 / 87**. (29 Zilhicce 965 / 12 Ekim 1558)

⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Babasından Sonra Saltanatı Elde Etmek İçin Kardeş'i Selimle Çatışan Şehzade Bayezid'in Amasya'dan Babası Kanuni Sultan Süleyman'a Göndermiş Olduğu Arıza", **Bulleten**, Ankara 1960, C. 24, S. 96, s. 597.

⁹² Şehzade Bayezid'in babası Kanuni Süleyman'a yazmış olduğu mektuplar için bk.: BOA., **TSMA.e. 657 / 43**. (29 Zilhicce 966 / 2 Ekim 1559); BOA., **TSMA.e. 753 / 39**. (21 Safer 974 / 7 Eylül 1566); BOA., **TSMA.e. 442 / 35**. (29 Şevval 966 / 4 Ağustos 1559); BOA., **TSMA.e. 753 / 39**. (21 Safer 974 / 7 Eylül 1566)

olduğu, Amasya’da kendisine sancakbeyliği yerine beylerbeyliği verilmesi, Ankara’nın kendisi için daha uygun olacağı, kendisi için 1.000.000 akçe terakki ve çocuklarından Osman için Amasya bölgesinde sancakbeyliği, oğulları Mahmut ve Abdullah için büyük gelirli haslar ihsan edilmesi, kendisine istediği adamların verilmesi ve bunlar için yeterli miktarda terakkilerin tahsis edilmesi⁹³, Şehzade Selim’in talebiyle kendisinin sancağının değiştirildiği ve Kütahya’da birçok imar yatırımının olmasından dolayı Amasya’ya gitmek istemediğini belirtmiştir. Kanuni Süleyman, oğlu Şehzade Bayezid’in beylerbeylik dışındaki isteklerini kabul ettiğini bildirdikten sonra Şehzade Bayezid 28 Ekim 1558’de Kütahya’dan Amasya’ya geçmek için harekete geçmiştir. Yol boyunca da yine mektuplar gönderip, eğer isteklerinin eksik bir şekilde yerine getirilmesi durumunda Amasya’ya girmeyeceğini belirtmiştir. İsteklerinin yerine getirileceği umuduyla Amasya’ya yetişen Şehzade Bayezid, vaatlerin yerine getirilmediğini görünce hakaret ve tehdit derecesinde yeni mektuplar göndermiştir. Amasya’dan gönderdiği mektuplarında, tekrar Kütahya’ya alınmasını eğer alınmaz ise Diyarbakır, Halep, Erzurum veya Bağdat şehirlerine gönderilmesine razı olduğunu belirtmiştir.⁹⁴

Şehzade Selim ise saltanat mücadelesinde politikasını babası Kanuni Süleyman’ın himayesine sığınmak olarak tercih etmiştir. Babasının emirlerini zaman kaybetmeden yerine getireceğine dair mektuplar yollamıştır.⁹⁵ Konya’ya geçtiği sırada küçük kardeşi Şehzade Bayezid ile karşılaşmamak için Afyonkarahisar yerine Bursa üzerinden geçmek için kendisine izin verilmesi istemiştir. Bursa’ya geçme fikrinin de Lala Mustafa Paşa tarafından⁹⁶ Şehzade Selim’e telkin edildiği ve buradaki amacın payitaht İstanbul’a yakın olması yatmaktadır. Kanuni Süleyman oğlu Şehzade Selim’in Bursa’ya gitmek için istediği izin talebini kabul etmiştir. Bu onay üzerine Şehzade Selim, hiç zaman kaybetmeden 27 Ekim 1558’de Bursa’ya hareket etmiştir.⁹⁷

⁹³ BOA., TSMA.e. 749 / 3. (29 Zilhicce 966 / 2 Ekim 1559)

⁹⁴ Şerafettin Turan, “Şehzâde Bayezid’in Babası Kanunî Sultan Süleyman’a Gönderdiği Mektuplar”, **Tarih Vesikaları**, Yeni Seri, İstanbul 1955, C. 1, S. 1(16), ss. 120-121.

⁹⁵ BOA., TSMA.e. 756 / 44. (21 Safer 974 / 7 Eylül 1566)

⁹⁶ Şehzade Selim’in Manisa’dan Konya’ya Afyonkarahisar yolundan gitmeye hazırlanmış iken Lala Mustafa Paşa tarafından sadrazam Rüstem Paşa’ya gönderilen yazıda, Bursa yolundan gitme sebebinin Bayezid ile yolda girilebilecek bir çatışmaya engel olmak için olduğu belirtmiştir. Bk.: BOA., TSMA.e. 969 / 36. (29 Zilhicce 966 / 2 Ekim 1559)

⁹⁷ Turan, **Kanunî’nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak’ası**, ss. 77-78.

Şehzade Bayezid Amasya yolculuğu sırasında asker toplamaya başlamıştır. 21 Aralık 1558 tarihinde Amasya'ya vardığında bu asker toplama işine hız vermiştir.⁹⁸ Şehzade Bayezid'in topladığı ve “*yevmlü*” diye kaydettiği askerlerine bir çözüm bulamayan Kanuni Süleyman⁹⁹, Şehzade Selim'e asker toplamasını¹⁰⁰ ve kendisine yardımcı olmaları amacıyla bazı beylerbeylerini ve vezir Sokullu Mehmed Paşa'yı Bursa'ya Şehzade Selim'in yanına göndermiştir. Şehzade Bayezid, babasının kendisine karşı büyük biraderi Şehzade Selim'i kolladığını¹⁰¹ gösteren bu destekleri görünce harekete geçip, büyük biraderine ait kuvvetlerin daha fazla güçlenmeden üzerine yürümeye karar vermiştir.¹⁰²

Kanuni Süleyman, oğlu Şehzade Bayezid'in sancağından çıkmasını isyan saymış ve adamlarının katledebilmesinin vacip olduğu yönünde Şeyhülislam Ebüssuud Efendi ve ulemeden bazı kişilerden fetva almıştır. Babasının kendisinin katli için fetva aldığını öğrenen Şehzade Bayezid, savaşmaktan başka çaresi kalmadığını görünce 14 Nisan 1559'da emrindeki 15.000 askeriyle Amasya'dan hareket edip ilk olarak Çorum¹⁰³ daha sonra Ankara'ya geçmiştir. Buradan hareket edip Akşehir ve daha sonra Ilgın üzerinden 29 Mayıs 1559'da Konya yakınlarında bulunan Keykuş mevkisine gelmiştir. Şehzade Selim'in ordusu ise küçük kardeşi Bayezid'in ordusuna göre sayıca çok üstün olup, tecrübeli kumandanlar ve eğitilmiş askerler bulunmakta idi. Şehzade Selim savaş başlamadan önce uygun görülen bir mevkide otağını kurmuş ve Lala Mustafa Paşa'nın tavsiyeleriyle ordusuna istediği düzeni vermiştir. Ordunun sağ koluna Anadolu Beylerbeyi Cenabi Ahmed Paşa, sol koluna ise Karaman Beylerbeyi Ferhat, Maraş Beylerbeyi Ali ve Adana emiri Ramazanzâde Piri Paşa'yı görevlendirmiştir. Şehzade Selim ve Lala Mustafa Paşa da ordunun merkezinde yer almıştır.¹⁰⁴

Savaş 30 Mayıs 1559 Salı günü başlamış ve öğlene kadar devam etmiştir. Çarşamba sabah tekrar çarpışma başlamış ve Şehzade Selim'in ordusunun sol ve sağ

⁹⁸ BOA., TSMA.e. 851 / 10. (966 / 1559)

⁹⁹ BOA., TSMA.e. 482 / 14. (966 / 1559)

¹⁰⁰ BOA., TSMA.e. 758 / 59. (966 / 1559)

¹⁰¹ BOA., TSMA.e. 813 / 59. (29 Zilhicce 966 / 2 Ekim 1559); BOA., TSMA.e. 878 / 42. (29 Zilhicce 966 / 2 Ekim 1559)

¹⁰² BOA., TSMA.e. 511 / 35. (29 Zilhicce 966 / 2 Ekim 1559)

¹⁰³ BOA., TSMA.e. 521 / 20. (29 Zilhicce 966 / 2 Ekim 1559)

¹⁰⁴ Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, ss. 113-114.

kanatlarında kırılmalar olmuşsa da Lala Mustafa Paşa'nın gayretleriyle durum düzeltilmiştir. Şehzade Selim bir ara durumun kötüye gideceğini düşünüp atıyla kaçmaya çalıştığı sırada, Lala Mustafa Paşa Şehzade'nin atının gitmesine izin vermayerek ona “*Şimdi kaçmanın sırası değil! Eğer devleti ve yönetimi elinden tutmak istiyorsan, savaş alanına dön ve kardeşin Bayezid'i kendi ellerinle boğmalısın.*” dediği rivayet edilmektedir.¹⁰⁵ İki gün devam etmiş olan savaş Şehzade Bayezid ve kuvvetlerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştır.¹⁰⁶ Yenilgiden sonra hızlıca Amasya'ya geçen Şehzade Bayezid¹⁰⁷, araçlar yollayarak babası Kanuni Süleyman'dan af talep ettiyse de babası tutuklanıp getirilmesini emretmiştir.¹⁰⁸ Bu emrin verilmesi üzerine kendisinin artık Osmanlı topraklarında durmasının mümkün olmadığını anlayan Şehzade Bayezid, oğulları Abdullah, Osman, Orhan ve Mahmud ve yakın adamlarını da alarak 1559 Ağustos'unun ortalarında İran Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'a sığınmıştır.¹⁰⁹

Şehzade Bayezid'in İran'a sığınmasıyla iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme girildi. Bir iç mesele olan Şehzade Bayezid Vakası, iltica sonrasında diplomatik bir mesele haline geldi.¹¹⁰ Şehzade Bayezid, İran'da ilk olarak Erivan daha sonra ise Kazvin şehrine geçmiştir. Şah Tahmasb tarafından 23 Ekim 1559'da gösterişli bir törenle karşılanıp, başına tabaklar dolusu mücevher saçılmıştır. Artık Kanun Süleyman ile Şah Tahmasb arasında Bayezid'in teslim edilmesi konusunda yazışmalar başladı. Uzun bir pazarlık sürecinden sonra anlaşma sağlandı. Anlaşmaya göre; Şah Tahmasb'a 1.200.000 altın verilecek, Kars kalesi İran'a bırakılacak ve Şehzade Selim tahta oturduktan sonra İran'la iyi ilişkiler yürüteceğine dair bir ahitname imzalayacaktır.¹¹¹

¹⁰⁵ Gerlach, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁰⁶ Şerafettin Turan, “Bayezid, Şehzade”, **DİA**, İstanbul 1992, C. 5, ss. 230-231.

¹⁰⁷ BOA., **MD. 3**, hk. 37. (15 Ramazan 966 / 21 Haziran 1559); BOA., **MD. 3**, hk. 43. (18 Ramazan 966 / 24 Haziran 1559)

¹⁰⁸ “... isyan ve tuğyan iden oğlum Bayezid'in ve yanında olan erbâb-ı fitne u fesâd ve ashâb-ı şakâvet ü inâdun ele getirilip haklarından gelinmesi için bile koşulan asker halkı ile yürüyüp üzerine varmak emr olunmuşdu. Ol emr-i şerifüm kemâ-kân mukarrerdir.” Bk.: BOA., **MD. 3**, hk. 52. (20 Ramazan 966 / 26 Haziran 1559); BOA., **MD. 3**, hk. 59. (20 Ramazan 966 / 26 Haziran 1559)

¹⁰⁹ BOA., **TSMA.e. 745 / 74**. (29 Zilhicce 967 / 20 Eylül 1560)

¹¹⁰ BOA., **TSMA.e. 859 / 12**. (29 Şaban 968 / 15 Mayıs 1561)

¹¹¹ Sadullah Gülten, “Kanuni'nin Maktul Bir Şehzadesi: Bayezid”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Ordu 2012, C. 3, S. 6, ss. 202-203.

Anlaşma sağlandıktan sonra Şehzade Bayezid ve oğullarını alacak elçiler 16 Temmuz 1562’de Kazvin şehrine gelmişlerdi. Şehzade Bayezid ve dört oğlu, Kazvin’e gelen elçilerden Şehzade Selim’in adamlarından Çavuşbaşı Ali Ağa’ya teslim edildi ve oracıkta kementle boğularak öldürülmüştür. Naaşları İran’dan Sivas’a getirilmiş ve buraya defnedilmişlerdir. Bayezid’in Bursa’da bulunan üç yaşındaki oğlu da orada öldürülmüştür.¹¹²

Şehzade Bayezid ve oğullarının katlinden yedi ay sonra, şehzadeyi teslim etmesinden dolayı teşekkür için Şah Tahmasb’a Vezir Pertev Paşa ile altınlar ve hediyeler gönderilmiştir. Vezir Pertev Paşa da bu altın ve hediyeleri Tokat yakınlarındaki Kazova’ya, oradan da Şarki Karahisar sancakbeyi İlyas ve Şehzade Selim’in adamı Mahmud Ağa ile Kazvin’e yollamıştır. Altınlar anlaşmada belirtilen miktarda olmayıp Kanuni Süleyman’dan 400.000, oğlu Şehzade Bayezid’den 100.000 olmak üzere toplamda 500.000 kadar olduğu görülmektedir.¹¹³ Altın dışında Şah Tahmasb’a ve üç oğluna at, kılıç ve kadife gibi kıymetli birçok hediye gönderilmiştir.¹¹⁴

3.3. Lalalıktan Alınması ve Pojega Sancakbeyliği

Lala Mustafa Paşa, Şehzade Selim’in lalalığı görevinden 15 Eylül 1560 tarihinde alınmıştır. Aynı tarihte Budin eyaletindeki¹¹⁵ Pojega Sancakbeyliğine gönderilmiştir.¹¹⁶

Bu tarihte sadrazam olan Rüstem Paşa, Lala Mustafa Paşa’nın Konya Savaşı’nda Şehzade Selim’e göstermiş olduğu yararlılıklardan dolayı yükselmesine engel olmak ve onu Şehzade Selim’den uzaklaştırmak amacıyla böyle bir karar alması muhtemeldir. Uzun süredir Lala Mustafa Paşa’dan intikam almak için fırsat kollayan

¹¹² Turan, “Bayezid”, s. 231.

¹¹³ İran Şahı Tahmasb ve oğullarına gönderilen hediyeler için bk.: BOA., **TSMA.e. 292 / 14.** (29 Ramazan 969 / 2 Haziran 1562. Belge tarihi arşivde 29.09.949 olarak tasnif edilmiştir. Ancak bu belirtilen tarihte yanlışlık olup, belge tarihinin Hicri 29.09.969 olması lazımdır.)

¹¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “İran Şahına İltica Etmiş Olan Şehzade Bayezid’in Teslimi İçin Sultan Süleyman ve Oğlu Selim Tarafından Şaha Gönderilen Altınlar ve Kıymetli Hediyeler”, **Belleten**, Ankara 1960, C. 24, S. 93, ss. 106-108.

¹¹⁵ Sezen, **a.g.e.**, s. 622.

¹¹⁶ BOA., **MD. 4**, hk. 1332. (24 Zilhicce 967 / 15 Eylül 1560)

Sadrazam Rüstem Paşa, iki şehzade arasındaki mücadelenin sorumlusunun Lala Mustafa Paşa olduğunu ileri sürerek bu kararları almayı başarmıştır.¹¹⁷

Lalalık görevine 3 Haziran 1557 tarihinde getirilen Mustafa Paşa, üç yıl bu görevini yürüttükten sonra Şehzade Selim’e lala olarak, Mustafa Paşa’nın gönderildiği Pojega’nın sancakbeyi olan Hüseyin Paşa¹¹⁸ gönderilmiştir.¹¹⁹

3.4. Tımsıvar Beylerbeyliği

Pojega Sancakbeyliğine getirilen Mustafa Paşa, görev yerine gitmemiş ve Konya’da şehzadenin yanında kalmayı tercih etmiştir. Şehzade Selim’in yakınında olmasını istemeyen Rüstem Paşa, onu rütbe olarak daha aşağı bir göreve tayin etmiştir. Şehzade Selim, kendisine yararlı birçok hizmeti olmuş olan lalasından ayrılmak istemediğinden babası Kanuni Süleyman’dan Lala Mustafa Paşa için bu konuda ayrıcalık yapılmasını istemiştir.¹²⁰ Şehzade Selim’in talebi üzerine, Lala Mustafa Paşa’nın görev yeri Tımsıvar eyalet merkezi olmuştur. Bu göreve, 15 Ekim 1560 tarihinde atanmıştır.¹²¹

Lala Mustafa Paşa atanmış olduğu Pojega Sancakbeyliği ve Tımsıvar Beylerbeyliği görevlerine, Şehzade Selim’in de desteğiyle gitmemiş ve Konya’da kalmıştır.¹²² Şehzade Selim, lalasını kendisinden uzaklaştırmak istediklerinin farkında olduğundan lalayı görev yerine göndermeyip görev yerini değiştirmekle kalmıştır.

3.5. Van Beylerbeyliği

Lala Mustafa Paşa’nın Tımsıvar Beylerbeyliği görevinden sonra yeni görevi Van Beylerbeyliği olarak belirlenmiştir. Bu göreve 5 Kasım 1560 tarihinde getirilmiştir.¹²³ Şehzade Selim, eski lalası için babası Kanuni Süleyman’dan talepte

¹¹⁷ Kara, **a.g.t.**, s. 134-135.; Turan, “Lala Mustafa”, s. 556.; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, s. 278.; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 334.

¹¹⁸ Başkanlık Osmanlı Arşivi’nde lala olan kişinin adı Hasan Bey olarak belirtilmiştir. Ancak birçok kaynakta Lala Mustafa Paşa’dan sonra lala olan kişinin Tütünsüz lakabıyla bilinen Hüseyin Paşa’nın getirildiği belirtilmiştir. Tütünsüz Hüseyin Paşa, 1550 tarihinde de Şehzade Selim’in lalalığına getirildiği belirtilmektedir. Bk.: Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani 3**, haz.: Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 724.; Emecen, “Selim II”, s. 416.; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, s. 278.; Turan, “Lala Mustafa”, s. 556.; Fleischer, **a.g.e.**, s. 73.

¹¹⁹ BOA., **MD. 4**, hk. 1331. (24 Zilhicce 967 / 15 Eylül 1560)

¹²⁰ Turan, “Lala Mustafa”, s. 556.; Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, s.73.

¹²¹ BOA., **MD. 4**, hk. 1481. (24 Muharrem 968 / 15 Ekim 1560)

¹²² Kara, **a.g.t.**, s. 136.; Demir, **a.g.t.**, s. 21.

¹²³ BOA., **MD. 4**, hk. 1537. (15 Safer 968 / 5 Kasım 1560)

bulunmuş ve bu talebi olumlu karşılanıp gerçekleştirilmiştir. Rüstem Paşa bir anlamda Lala Mustafa Paşa'yı şehzadeden uzaklaştırma politikasını gerçekleştirmiştir.¹²⁴ Lala Mustafa Paşa'nın Van Beylerbeyliğine tayin edildiği sırada Şehzade Bayezid İran'da Şah Tahmasb'ın yanında bulunmaktaydı. Görev yerinin Van olarak seçilmesi, İran'a sığınmış bulunan Şehzade Bayezid'in muhtemel herhangi bir girişimine hızlı bir şekilde müdahale edilmesi için Şehzade Selim güvendiği birinin sınır bölgesinde olmasını istemesinden kaynaklı olabilir.¹²⁵

Van Beylerbeyi Kubad Paşa'ya 9 Kasım 1560 tarihinde gönderilen bir hükümde, yeni tayin edilen Van beylerbeyinin görev yerine varmak üzere olduğu ve gelene kadar görevini yürütmesi istenilmiştir.¹²⁶ 24 Kasım 1560 tarihinde Van'a tabi beylere, defterdara, kul ağalarına ve Hızır Kethüdaya gönderilen hükümde, Van Beylerbeyinin artık Mustafa Paşa olduğu ve kendisinin Van'a gelmesinden sonra emirlerine riayet edilmesi istenmiştir.¹²⁷ Lala Mustafa Paşa kısa süren Van beylerbeyliği görevinde, Şehzade Bayezid'in teslim alınıp padişaha götürülmesi hususunda gayret göstermiş ancak mümkün olmamıştır.¹²⁸

Şehzade Bayezid'in teslim edilmesi için Kanuni Süleyman ile Safevi hükümdarı Şah Tahmasb arasında pazarlıklar olmuş ve sonuç olarak Şah Tahmasb'a bazı tavizler verilmiştir. Bir iç meseleden dış politika malzemesi haline gelen Şehzade Bayezid olayı, Lala Mustafa Paşa için de birçok sıkıntılı süreçler yaşamasına sebep olmuştur. Şehzade Bayezid'in teslimi için Safevilerle iyi ilişkiler sürdürülmek istenmiş ise de Lala Mustafa Paşa bu ilişkileri kötüleştirecek girişimlerde bulunmuştur. Bu sebepten ötürü Lala Mustafa Paşa Van Beylerbeyliği görevinden 1561 yılında azledilmiştir.¹²⁹

¹²⁴ Fleischer, **a.g.e.**, s. 73.

¹²⁵ Turan, "Lala Mustafa", s. 556.

¹²⁶ "Van Beglerbegisi Kubad Paşa'ya hüküm ki: Hâliyâ zikr olunan beglerbegiliğün âhara tevcih olunup varmak üzredür. Beglerbegi varınca senün kemâ-kân hıfz u hırâsetde olman emr idüp buyurdum ki: Vusul buldukda, beglerbegi varınca vilâyet-i mezbûreyi kemâ-kân hıfz u hırâset idüp ve serhadleri görüp gözedüp ahd ü emâna mugâyir kimesneye iş itdurmeyesün. Muhtâc-ı arz olanı yazup bildüresin." Bk.: BOA., **MD. 3**, hk. 1626. (19 Safer 968 / 9 Kasım 1560)

¹²⁷ BOA., **MD. 3**, hk. 1646. (5 Rebiülevvel 968 / 24 Kasım 1560)

¹²⁸ Kara, **a.g.t.**, s. 136.

¹²⁹ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 334.

Lala Mustafa Paşa Van Beylerbeyliği görevinden azli sağlandıktan sonra hemen başka bir göreve getirilmediği, o dönemde Erzurum Beylerbeyi bulunan Toygun Paşa'nın kardeşi Mustafa Paşa'nın Azerbaycan Valisi Şahkulu Sultan'a gönderdiği bir mektup kaydından anlaşılmaktadır. Bu mektupta Lala Mustafa Paşa'nın mazul duruma düşmesinden şöyle bahsedilmiştir:

“... *Hâliya Van Beglerbegisi olan Mustafa Paşa'dan ol tarafa müteallik edebden hariç bazı evza' sudûru arz olundukda bilâ-imhâl mazûl idüp vilâyet-i Van beglerbegiliği halîl-i cemîliniz olan cenâb-ı saadet-meâb celâlet-nisâb rif'ati'l-kitâb Pasin begi olan Hüsrev Beg ... hazretlerine sadaka buyurulup ol tarafın riayet ...*”¹³⁰

Mektup kaydından anlaşılaçağı üzere, Lala Mustafa Paşa Van Beylerbeyliği görevinden azledildikten sonra direkt olarak bir göreve getirilmemiş ve kendisinin yerine Pasin Sancakbeyi Hüsrev Bey tayin edilmiştir.

3.6. Erzurum Beylerbeyliği

Lala Mustafa Paşa, Van Beylerbeyliği görevinden alındıktan sonra bir süre beklediği ve sonrasında Erzurum Beylerbeyliği görevine getirildiği görölmektedir. Erzurum Beylerbeyliği görevine ne zaman başladığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Erzurum salnamelerinde¹³¹, Lala Mustafa Paşa'nın 1540 tarihinde göreve geldiğini ve görev süresinin iki yıl olduğı belirtilmiştir. Ayrıca salnamede beylerbeylik görevi sırasında sahip olduğı gayrimenkuller hakkında şöyle bahsedilmektedir:

“*Müşarün-ileyhin Erzurum'da sevâkı (alışveriş yerleri) ve sairesiyle hala mükemmel ve mamur olan kâgir ve cesim bir cami-i envâr-ı lamine ... ve başka hamam ve arsa ve dekâkin ve Çıldır'da arazi-i mevkufesi mevcud ve daim bulunmuştur.*”¹³²

¹³⁰ BOA., TSMA.e. 575 / 28. (21 Safer 974 / 7 Eylül 1566)

¹³¹ Farsça yıl anlamındaki “Sal” ve mektup, yazılı şey anlamındaki “Nâme” kelimelerinden oluşan Salname, devletin resmi istatistik bilgilerini içeren, yıllık olarak tutulan yayınlara verilen genel isimdir. Ahmet Vefik Paşa tarafından 1847 yılında Ahmed Cevdet Paşa'nın yardımı ile devletin genel bilgilerini içeren ilk cildi yayımlandıktan sonra klasikleşerek devamı gelmiştir. Sultan Abdülhamid döneminde Hariciye Nezareti Salnamesi, Askeri Salname ve Maarif Salnamesi gibi nazırlıklara bağlı kurumlar ile ilgili bilgiler veren salnameler de hazırlanmıştır. Bk.: Mehmet İpçioğlu, “Ruznamçelerden Salnamelere Zaman”, **Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu**, Konya 2016, C. 1, s. 402.; Bilgin Aydın, “Salnâme”, **DİA**, İstanbul 2009, C. 36, ss. 51-54.

¹³² Salname-i Vilayet-i Erzurum, **1288 / 1871**, s. 29.; Salname-i Vilayet-i Erzurum, **1317 / 1899**, s. 104.

Salnamede belirtilen 1540-1542 tarihleri arası Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum'da bulunduğu tarihler değildir.

Erzurum Beylerbeyliği görevini 17 Mayıs 1553 tarihinden Eylül 1559 yılına kadar Ayas Paşa yürütmekte idi. Ayas Paşa, 6 yıl 4 ay kadar bu görevi yürüttükten sonra azledilmiştir. Azlinden sonra beylerbeylik görevi, Şehzade Bayezid olayında büyük yararlılık sağlayan Malatya Beyi Mustafa Paşa'ya verilmiştir. Bu Mustafa Paşa, Toygun Paşa'nın¹³³ kardeşi olup, Eylül 1559'dan Ağustos 1562 yılına kadar bu görevde bulunmuştur. Toygun Paşa kardeşi Mustafa Paşa'nın Erzurum Beylerbeyliği görevinden ayrıldıktan sonra, yerine Lala Mustafa Paşa getirilmiştir. Erzurum Beylerbeyliği görevine birbiri ardı sıra getirilen iki Mustafa Paşa'nın da göreve başlayış ve ayrılış tarihleri, tayinlerini gösteren herhangi bir arşiv kaydının tespit edilememiş olmasından dolayı kesin değildir.¹³⁴

Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum'da yaptırdığı caminin kitabesinde yapılış tarihi 970 / 1562-1563 ve Erzurum'da bulunan vakıflarına ait vakfiye 28 Ekim 1563 tarihlidir.¹³⁵ Lala Mustafa Paşa'nın da bu camiye inşa ettirdiği sıralarda Erzurum'da 1562-1563 yıllarında bulunduğu ve beylerbeyliği görevine getirildiği tahmin edilmektedir.¹³⁶ Lala Mustafa Paşa'nın beylerbeylik görevine muhtemelen Şehzade Bayezid'in öldürülmesinden sonra getirilmiş olması lazımdır. Çünkü kendisi İran ile ilişkileri gerginleştirdiğinden görevden alınmıştı.

Tahmini olarak Ağustos 1562'de göreve başlayan Lala Mustafa Paşa, daha önce Rum Beylerbeyi olan Ali Paşa'nın 26 Eylül 1563 tarihinde Erzurum Beylerbeyliğine atanmasından sonra görevden ayrılmıştır.¹³⁷ Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum Beylerbeyliği görevi bir yıl kadar kısa sürmüştür.

¹³³ Cesur ve gayertli olan Toygun Paşa, Budin Beylerbeyi olup bu görevini 965 / 1558 tarihine kadar yürütmüştür. Bk.: Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî** 5, haz.: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1638.

¹³⁴ Dündar Aydın, **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)**, TTK Yayınları, Ankara 1998, ss. 143-147.

¹³⁵ VGMA., **VD. 608-1**, sr. 213-2, s. 184. (10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563); Abdurrahim Şerif Beygu Erzurum'daki kitabeleri ele aldığı eserinde, Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakfiyesini hicri 970 olarak belirtmiştir. Bk.: Abdurrahim Şerif Beygu, **Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitaberleri**, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s. 149.

¹³⁶ Konyalı, **a.g.e.**, ss. 235-237.

¹³⁷ BOA., **KK.d. 218**, s. 47. (7 Safer 971 / 26 Eylül 1563); Aydın, Günalan, **a.g.m.**, s. 81.

3.7. Halep Beylerbeyliği

Lala Mustafa Paşa, Erzurum Beylerbeyliği görevinden azledilerek 26 Eylül 1563 tarihinde Halep Beylerbeyliği görevine getirilmiştir. Bu göreve getirilmeden önce Erzurum Beylerbeyi vazifesinde 1.300.000 akçelik has tasarrufunda iken, Halep Beylerbeyliği olduğu zaman bu has geliri 300.000 akçe eksikle 1.000.000 akçeye düşürülmüştür.¹³⁸

Halep Beylerbeyliği görevine başladığı 26 Eylül 1563 tarihinden tam 40 gün sonra görev yeri değiştirilip Şam Beylerbeyliği yapılmıştır.¹³⁹ 6 Kasım 1563'te Lala Mustafa Paşa'nın yerine, 1.000.000 akçelik has ile Hızır Paşa Halep Beylerbeyi olmuştur.¹⁴⁰

Lala Mustafa Paşa'nın Halep görev süresi 40 gün kadar sürmüştür. Bu kısa süre zarfında resmiyete intikal eden herhangi bir belge tespit edilemediğinden, idari olarak herhangi bir işlem yapılmadığı söylenebilir. Paşa daha önce de Pojega Sancakbeyliği ve Tımsıvar Beylerbeyliği görevlerine gitmediği gibi Şam Beylerbeyliği görevine gitmeden önceki bu aradaki kısa süreli geçiş görevine de gitmemiş olması mümkündür.

3.8. Şam Beylerbeyliği

Lala Mustafa Paşa, 40 günlük Halep Beylerbeyliği görevinden sonra 6 Kasım 1563'te¹⁴¹ 1.000.000 akçelik has ile Şam Beylerbeyliği görevine atanmıştır.¹⁴² Hasan Beyzade Ahmed Paşa, Şehzade Selim'in tahta cülus etmesinden sonra Lala Mustafa Paşa'nın Şam Beylerbeyi olduğunu belirtmiştir.¹⁴³ Lala Mustafa Paşa Halep ve Şam Beylerbeyliği görevlerine başladığı tarihlerde kendisine sır ve divan kâtibi olarak eşlik etmeye başlayan kişi Gelibolulu Mustafa Ali Efendi'dir.¹⁴⁴ Gelibolulu Mustafa Ali

¹³⁸ Aydın, **a.g.e.**, s. 148.; Aydın, Günelan, **a.g.m.**, s. 89.; BOA., **KK.d. 218**, s. 47. (7 Safer 971 / 26 Eylül 1563)

¹³⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 148.; BOA., **KK.d. 218**, s. 71. (19 Rebiülevvel 971 / 6 Kasım 1563)

¹⁴⁰ BOA., **KK.d. 218**, s. 71. (19 Rebiülevvel 971 / 6 Kasım 1563); Aydın, Günelan, **a.g.m.**, s. 90.

¹⁴¹ Richard van Leeuwen, **Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir**, çev.: H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 155.

¹⁴² Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", s. 73.; Aydın, Günelan, **a.g.m.**, ss. 131-132.; BOA., **KK.d. 218**, s. 71. (19 Rebiülevvel 971 / 6 Kasım 1563)

¹⁴³ Hasan Beyzade Ahmed Paşa, **Hasan Bey-Zâde Târîhi**, haz.: Şevki Nezihi Aykut, TTK Yayınları, Ankara 2004, C. 2, s. 228.

¹⁴⁴ Ahmet İçli, **Mihr ü Mâh**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elâzığ 2009, s. 1.

Efendi, medrese eğitimini tamamladıktan sonra 1560-1561 yılında ilk eseri olan Mihr ü Mah'ı II. Selim'e sunmuş ve ona divan kâtibi olmuştur.¹⁴⁵ Mustafa Ali, II. Selim'e lalalık yapan Tütünsüz Hüseyin Paşa ile anlaşamamasından dolayı 2 yıl sürdürdüğü katiplik görevine son vermiştir.¹⁴⁶ Mustafa Ali Efendi'nin Lala Mustafa Paşa ile tam olarak ne zaman tanıştıkları kesin değilse bile Şam görevinden önce tanışmış olmaları muhtemeldir.¹⁴⁷

Lala Mustafa Paşa, Halep ve Şam görevlerine atanmadan önce Gelibolulu Mustafa Ali Efendi'ye sır kâtibi olarak kendisine eşlik etmesini teklif etti. 22 yaşında olan Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, kendisini Osmanlı Devleti topraklarının uçlarına götürecek olan bu teklifi kabul ederek yola çıktı.¹⁴⁸ 1563 yılında Adana şehrinden Halep'e geçerek Lala Mustafa Paşa'ya katıldı ve beş yıl boyunca onunla birlikte kaldı.¹⁴⁹ Şam Beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa'nın, Yemen serdarlığı ile görevlendirilmesi üzerine Gelibolulu Mustafa Ali Efendi de divan kâtibi olarak onunla birlikte gerekli askeri hazırlıkları tamamlamak için Mısır'a gitmiştir.¹⁵⁰

Mustafa Ali Efendi, Yemen Seferi'nin hem kendisi hem de Lala Mustafa Paşa için bir dönüm noktası olduğunun farkındaydı. Ancak Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa ile sefer için gerekli olan para ve asker konusunda anlaşma sağlanamaması ve Lala Mustafa Paşa hakkında merkeze gönderilen şikayetlerden sonra Mustafa Paşa Yemen serdarlığı, vezaret ve Şam Beylerbeyliği görevlerinden azledilmiştir. Lala Mustafa Paşa, Şam'da kalmaya devam etmiştir. Gelibolulu Mustafa Ali de önce İstanbul'a ardından Manisa'ya geçmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁵ Mustafa İsen, **Gelibolulu Mustafa Âlî**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, ss. 2-3.

¹⁴⁶ Mehmet Şeker, "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir 1983, S. 1, ss. 159-160.; İsmail Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menşü'l-İnşâ'sı", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2006, S. 19, s. 226.

¹⁴⁷ Fleischer, Gelibolulu Mustafa Ali Efendi ile Lala Mustafa Paşa'yı tanıştıran kişinin Lala Mustafa Paşa'nın büyük biraderi Divane Hüsrev Paşa'nın oğlu Kurt Bey olabileceğinden bahsetmiştir. Bk.: Fleischer, **a.g.e.**, ss. 73-74.

¹⁴⁸ Cemal Göçmen, **Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Heft Meclisi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2009, s. 4.

¹⁴⁹ Fleischer, **a.g.e.**, ss. 77-78.

¹⁵⁰ Muhammet Fatih Duman, **Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Zübdetü't-Tevârîh Adlı Eserinin 1-111. Varakları Arası Edisyon Kritiği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 4.

¹⁵¹ Fleischer, **a.g.e.**, s. 83-95.

Şam Beylerbeyliği görevi sırasında devlet içerisinde önemli hadiseler meydana gelmiş ve Lala Mustafa Paşa bunlara dahil olmak zorunda kalmıştır. Bu hadiselerden biri Kanuni Süleyman'ın 7 Eylül 1566 tarihinde vefat etmesiyle başlamıştır.¹⁵² Vefat haberi kendisine iletilen Şehzade Selim, tahtın varisi olduğundan hızlı bir şekilde İstanbul'a hareket edip tahta oturmuştur.¹⁵³ Kendisine “*taht müyesser olduğu takdirde sadaret baş hakkındır*” diyen kişinin tahta geçmesi, Lala Mustafa Paşa'nın uzun süredir beklediği veziriazamlık makamının kendisine verileceği beklentisinin gerçekleşmesi an meselesi olmuştur. Ancak bu sırada sadrazamlık makamı, siyaseten çok güçlü biri olan ve Peçevi'nin ifadesiyle “*Padişah-ı manevi*” olan Sokullu Mehmed Paşa tarafından yönetilmekteydi. Sokullu Mehmed Paşa, Şehzade Bayezid olayında Şehzade Selim'e büyük yararlılıklar göstermiş ve İsmihan Sultan ile evlenerek aileye damat olmuştur. Sokullu Mehmed Paşa gibi birinin bu makamda bulunması, büyük bir engel oluşturmaktaydı. Bu sebeple ikili arasındaki ilişkiler de günden güne kötüleşmeye başlamıştır. Sokullu Mehmed Paşa'da bunun farkında olsa gerek, sadrazamlık ümidiyle bekleyen bu hemşehrisini merkezden uzak tutmaya çalışmış ve verilen görevlerde başarısız olması için gerekeni yapmaktan çekinmemiştir.¹⁵⁴

1567 yılına gelindiğinde Zeydiler, Yemen'in büyük bir kısmını ele geçirmesi üzerine, Osmanlı Devleti merkezden güçlü bir kuvvet buraya sevk etmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁵ Bu sırada beklediği fırsat eline geçen Sokullu Mehmed Paşa, Lala Mustafa Paşa'yı Mısır'a tayin etmekten çekindiği için onu yerine İmam Mutahhar tarafından istila edilen Yemen'e 30 Aralık 1567 yılında vezirlik vererek gönderilecek kuvvetlerin başına serdar tayin etmiştir.¹⁵⁶ Serdarlığa tayininden 4,5 ay sonra Kahire'ye geçen Lala Mustafa Paşa, kendisine verilecek terakki ve kuvvetler konusunda Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa ile beklenen anlaşmazlık ortaya çıktı. Bir yandan Lala Mustafa Paşa bu görevi yerine getirebilmesi için daha çok kuvvet ve para verilmesi gerektiğini bahane ederek Yemen'e hareketini geciktirirken, diğer yandan

¹⁵² Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, s. 39.

¹⁵³ Feridun Emecen, “Süleyman I”, **DİA**, İstanbul 2010, C. 38, s. 71.

¹⁵⁴ Turan, “Lala Mustafa”, s. 558.

¹⁵⁵ Sadettin Baştürk, “Yemen’de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebepleri ve Sonuçları”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Elâzığ 2013, C. 9, S. 1, ss. 13-16.

¹⁵⁶ BOA., **MD**. 7, hk. 606. (29 Cemaziyelahir 975 / 31 Aralık 1567); 7 Numaralı Mühimme Defteri'nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569)**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998-2000, C. 1, 2, 3, 4.; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 334.

da Sinan Paşa bu istenilenleri verme konusunda ağır davranarak süreci uzatmaktaydı. İkisi de isteklerinde ısrar edip anlaşılmayınca, devlet içerisindeki önemli bir meselenin çözülmesi konusunda ağır davrandığı için Lala Mustafa Paşa'nın Yemen serdarlığından azline karar verilmiştir.¹⁵⁷

Lala Mustafa Paşa Yemen serdarlığına atandığı tarihten 7,5 ay sonra, görev yerine çeşitli mazeretler sunarak gitmek istemediğini bildirmesi üzerine 15 Ağustos 1568 tarihinde serdarlık görevinden azli sağlanarak yerine Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa getirilmiştir.¹⁵⁸ Serdarlıkla birlikte vezaretten de azledilen Lala Mustafa Paşa hakkında Şam halkı tarafından birçok şikâyet yazısı payitahta yollanmıştır. Şam halkı tarafından gönderilen yazılarda Paşa'nın kendilerinin haklarına tecavüzde bulunduğu¹⁵⁹, zulüm ettiği¹⁶⁰, evkaf ve emlaklarının ellerinden alındığı ve Paşa'nın kendi vakfına kaydettirdiği¹⁶¹ gibi şikayetler bulunmaktaydı.

Bu şikayetlerden dolayı Hüdavendigar Sancakbeyi Abdurrahman Bey, Medine ve Şam kadılarından oluşturulan bir heyet tarafından soruşturmanın yapılması emredilmiştir. Lala Mustafa Paşa'ya sorulacak sorularda kolaylıkla ulaşılabilmesi için soruşturma neticelene kadar Şam gidip oradan ayrılmaması istenmiştir.¹⁶² Sadrazamlığa giden yolda önemli bir dönüm noktası olan Yemen Serdarlığı, Lala Mustafa Paşa için bir talihsizlik olmuştur. Bir anda beylerbeylik, serdarlık ve vezaret unvanlarını kaybetmesi, kendisi için büyük bir üzüntü sebebi ve hasımları açısından önemli bir zafer olmuştur. Hakkında açılan tahkikatın neticesi de geleceğini tamamıyla etkileyen bir karar olacaktır.¹⁶³

Lala Mustafa Paşa'nın Şam Beylerbeyliği görevi 6 Kasım 1563 tarihinde başlayıp, 14 Ağustos 1568 yılında son bulmuştur. Yapmış olduğu görevler içerisinde en uzun süreli olan görevi Şam Beylerbeyliği olmuştur. Şam beylerbeyliği görevi, Lala Mustafa Paşa'nın ikbalini hazırlayan süreçte idbara (talihsizlik) uğramasına sebep olan önemli dönüm noktalarından biri olmuştur.

¹⁵⁷ Turan, "Lala Mustafa", ss. 567-569.

¹⁵⁸ BOA., MD. 7, hk. 1913. (21 Safer 976 / 15 Ağustos 1568)

¹⁵⁹ BOA., MD. 7, hk. 2036, 2037, 2038. (15 Rebiülevvel 976 / 7 Eylül 1568)

¹⁶⁰ BOA., MD. 7, hk. 2039. (27 Rebiülevvel 976 / 19 Eylül 1568)

¹⁶¹ BOA., MD. 7, hk. 1959. (27 Safer 976 / 21 Ağustos 1568)

¹⁶² BOA., MD. 7, hk. 2011. (15 Rebiülevvel 976 / 7 Eylül 1568)

¹⁶³ Turan, "Lala Mustafa", s. 571.

3.9. İstanbul’a Gelişi ve Kubbealtı Vezirliği Dönemi

Hakkında birçok şikâyet olan ve Şam’a dönüp soruşturma sonuçlanana kadar orada beklemesi istenen Lala Mustafa Paşa, canını kaybetmesiyle bile sonuçlanabilecek soruşturmanın seyrini değiştirmek amacıyla gizliden II. Selim’e mektup göndermiştir. Bu mektupta suç ve hatanın insan için ayıp olmadığını, affedilmesini ve bağışlamanın ise efendisi Sultan II. Selime yakıştığını aşağıdaki dizelerle belirtmiştir:

“Bende ra ‘ayb nist cürm ü hata

Seyyideş-ra sezast ‘afv ü ‘ata”¹⁶⁴

Mustafa Ali Efendi tarafından kaleme alınan bu mektupta; Lala Mustafa Paşa’nın serdar tayin edildikten sonra kendisine verilmesi gereken mühimmat ve askerinin eksik verildiği, Kahire’de sefer için hazır durumda iken Yemen beylerbeyi Osman Paşa’nın önce gönderilmesini isteyen emrin verilmesi ve Mısır beylerbeyi Sinan Paşa gibi karşıtlarının kötü niyetine maruz kalması gibi sebeplerden dolayı sefere çıkmanın geciktiğini belirtmiştir. Lala Mustafa Paşa, suçsuz olduğunu ifade etmiş ve şehzadeliğinden beri II. Selim’e bağlı olup lalası olmasından dolayı yardımını talep etmiştir.¹⁶⁵

Lala Mustafa Paşa’nın kendisini oğlu olarak gördüğü ve “oğlum” diyerek hitap ettiği Mustafa Ali Efendi, Paşa’nın Yemen serdarlığından azledilmesinden sonra bağlılığını bildirmek amacıyla bu mektubu kaleme aldığını belirtmektedir. Mektupta şu dizelere yer vermiştir:

“Devlet budır ki sen şeh-i ‘âlî mürüvvetin

Yoluna cân u bâşı virüb hâk-sâr olâm

Erlik midir ki düşmenine varmadan dönüb

Bir nâm-dâr benden iken şerm-sâr olâm”

¹⁶⁴ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühü’l-Ahbâr**, ss. 861-862.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 233.

¹⁶⁵ Gelibolulu Mustafa Ali, **Menşeu’l-İnşâ**, haz.: İ. Hakkı Aksoyak, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2007 ss. 71-78.; Turan, “Lala Mustafa”, s. 572.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 232.; Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühü’l-Ahbâr**, ss. 861-862.

Dörtlükte görüldüğü üzere Sultan II. Selim’e bağlılıklarını bildirmek amacıyla düşmanın üzerine gidip zafer elde etmemenin erlik olmadığını ve şöhretli biri iken neden tanınmayan ve utangaç biri olayım demiştir. Yine mektubun başka bir yerinde ise bu dizeler kaleme alınmıştır:

“Hâşâ lillâh ki eylemem ihmal

Hizmet üzre çalışmayam meh u sâl

Padişahım bana bu töhmetdir

Ne didilerse mahz-ı nisbettir

Padişahın kadimi bendesiyem

Sadiku’l-kavl ser-efgendisiyem

Ben kulın eyleyince ihmali

Nice olur gayri kulların halî”¹⁶⁶

Lala Mustafa Paşa göndermiş olduğu bu mektupla, hakkında açılan soruşturmayı durdurmayı sağlayamamıştı. Paşa hakkında açılan soruşturmanın uzun sürmesi ve verilen emir doğrultusunda, dava dosyasının payitaht İstanbul’a gönderilerek oradan devam edilmesi uygun görülmüştür. Bu sebeple Lala Mustafa Paşa İstanbul’a dönmüştür.¹⁶⁷ Paşa’nın İstanbul’a dönmesi üzerine şikâyet davalarına müfettiş tayin edilen Hüdevendigâr sancakbeyi Abdurrahman Bey, tekrar görevli olduğu sancağa dönüp sancakbeyliği görevine devam etmiştir.¹⁶⁸ İstanbul’a döndükten sonra yapmış olduğu girişimler ve hatırlı kişilerin aracılığıyla Sultan II. Selim’e ulaşmış ve affını talep etmiştir. Aracı olup Lala Mustafa Paşa’nın affedilmesini sağlayanlar; Sultan II. Selim’in yakın arkadaşlarından Mir-i Alem Celal Bey¹⁶⁹, büyük

¹⁶⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, **Menşeu’l-İnşâ**, ss. 71-75.; Gelibolulu Mustafa Ali, **Künhü’l-Ahbâr**, s. 862.; Çerçi, **a.g.t.**, ss. 231-233.

¹⁶⁷ Bekir Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, **İslâm Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 733.

¹⁶⁸ BOA., **MD. 7**, hk. 2521. (3 Cemaziyelahir 976 / 23 Kasım 1568)

¹⁶⁹ “*Celali*” takma adıyla meşhur olan ve asıl adı Hüseyin olan bir şairdir. Sultan II. Selim’in şehzadeligi zamanında yanında bulunmuş ve tahta oturduktan sonra Mir-i Alem daha sonra Şam Beylerbeyi olmuştur. Bk.: Turan, “Lala Mustafa”, s. 573.

emir-i ahur Siyavuş Ağa¹⁷⁰, şair olan Hubbi Hatun¹⁷¹ ve damadı Molla Çelebi olmuştur.¹⁷²

Sultan II. Selim eski lalasını affetmekle kalmamış onu yakınında bulunması için altıncı vezir sıfatıyla Kubbealtı vezirlerinden biri yapmıştır.¹⁷³ Sultan II. Selim, muhtemelen Mustafa Paşa'nın kendisine lalalık yapmış olduğu dönemdeki hizmetlerinin mükafatı olarak hem eski lalasını affetmiş hem de vezirlik rütbesiyle ödüllendirmiştir. Sultan II. Selim ile eski lalası arasındaki eski yakınlıkları tekrar canlanmış ve bu durum saray içerisinde hasımlığı bulunan kişileri rahatsız etmiştir.

Sultan II. Selim'in tahta çıkmadan önce Kütahya'da çevresinde bulunan kişilerin, tahta çıkmasıyla birlikte payitaht İstanbul'a gelip sarayda tekrar padişahın çevresinde olmaya devam etmişlerdir. İşte padişahın çevresindeki bu grup sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya karşı kendi güç ve gruplarını korumak amacıyla birleşip Lala Mustafa Paşa'yı desteklemişlerdir.¹⁷⁴ Kendisini Sokullu Mehmed Paşa'ya karşı koyabilecek konuma getirmek isteyen Sultan II. Selim etrafındaki dostları sayesinde Lala Mustafa bağışlanmış ve Ocak 1569¹⁷⁵ tarihinde altıncı vezir payesiyle Divan-ı Hümayun'da yer vermiştir.¹⁷⁶

Lala Mustafa Paşa, vezirler arasında Sultan II. Selim'in 1568 yılında Venedik idaresindeki Kıbrıs adasının fethi için gerekli hazırlıkların yapılması fikrinin en güçlü

¹⁷⁰ Hırvat ve Macar asıllı olup, II. Selim zamanında büyük emir-i ahur olmuştur. İstanbul'da meydana gelen ve hızlıca yayılan yangına zamanında ve hastalığından dolayı müdahale edemeyen Cafer Ağa'nın yerine yeniçeri ağalığına getirilmiştir. Bk.: Mahmut Ak, "Siyavuş Paşa", **DİA**, İstanbul 2009, C. 37, s. 311.

¹⁷¹ Aslen Amasyalı olup adı Ayşe olup, şiirlerinde "çok beğenilen" anlamındaki Arapça "*hubbâ*" kelimesinden türetilen Hubbî mahlasını kullanmaktadır. II. Selim'in şehzadeligi döneminde kendisine hocalık yapan Akşemseddinzâde Şemseddin Çelebi ile evlenmiştir. Kocasının vefatından sonrada Sultan II. Selim ile irtibatını kesmemiş ve saraydaki etkili kişilerden biri olmuştur. Üç bin beyitten fazla olduğu söylenen "*Cemşîd u Hurşîd*" adlı mesnevisinin bugüne kadar nüshasına rastlanmamıştır. Bk.: Müjgan Cunbur, "İmadu'l-Cihad ve XVI. Yüzyıl Kadın Şairlerinden Ayşe Hubbi Kadın", **IX. Türk Tarih Kongresi: Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1988, C. 2, ss. 907-913.; Mustafa İsmet Uzun, "Hubbî Hatun", **DİA**, İstanbul 1998, C. 18, ss. 265-266.

¹⁷² Sağırılı, **a.g.t.**, ss. 292-293.; Turan, "Lala Mustafa", s. 573.

¹⁷³ Kara, **a.g.t.**, s. 48.; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 334.

¹⁷⁴ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev.: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, C. 1, s. 58.

¹⁷⁵ Erhan Afyoncu, Lala Mustafa Paşa'nın altıncı Kubbealtı vezirliğine getirilme tarihini 15 Şaban 976 / 2 Şubat 1569 olarak belirtmiştir. O tarihte Rumeli Beylerbeyi bulunan Şemsi Ahmed Paşa'nın emekliye ayrılma sebebi ise kendisinden aşağı rütbede bulunan birinin bu göreve getirilmesinden rahatsız olduğu belirtilmiştir. Bk.: Erhan Afyoncu, "Şemsi Ahmed Paşa", **DİA**, İstanbul 2010, C. 38, s. 528.

¹⁷⁶ Fleischer, **a.g.e.**, s. 93.

destekçisi olmuştur. 1569 yılının tamamı bu sefer için hazırlıklarla geçtikten sonra fetih zamanının geldiğine karar verilmiştir. Bu sefer için Sultan II. Selim tarafın üçüncü vezir Piyale Paşa donanma serdarı, altıncı vezir Lala Mustafa Paşa da serasker olarak tayin edilmiştir.¹⁷⁷ 1570-1571 yıllarında arasında uzun süren bir kuşatma sonra Kıbrıs'ı tamamen ele geçiren serdar Mustafa Paşa, “*Kıbrıs Fatih*” olarak tekrar İstanbul’a geri dönmüştür. Sefer serdarı olarak elde ettiği bu zafer sonrası, merkezdeki itibarı artmış ve Sultan II. Selim ile ilişkilerine olumlu etkileri olmuştur.¹⁷⁸

Kıbrıs adasının fethi tamamlandıktan kısa bir süre sonra, Osmanlı Devleti’nin deniz tarihinde donanmanın kaybedildiği ilk büyük yenilgi İnebahtı Deniz Savaşı 7 Ekim 1571 tarihinde gerçekleşmiştir. Yapılan deniz savaşı sonucu, Osmanlı donanmasında 25.000 kişiden 20.000 kişinin hayatını kaybetmiş, 3.000 kişinin esir düşmüş ve 230 adet gemiden 190 gemi imha edilmiştir. Donanmasının tamamına yakını kaybeden Osmanlı Devleti, acil bir şekilde bütün tersanelerde gemi yapımına başladı.¹⁷⁹

Osmanlı Devleti başlatmış olduğu bu donanmayı tekrar inşa etme girişimine devletin önemli mevkilerinde bulunan görevlileri de dahil edip desteklerini almıştır.¹⁸⁰ Bunlardan biri de vezir olan Lala Mustafa Paşa’dır. Mustafa Paşa merkez tarafından Bolu’da inşa edilecek kadırgalar için görevlendirilmiştir. Bolu beyine gönderilen hükümde vezir Mustafa Paşa’nın maiyetinde istihdam olunması içi Bolu alaybeyi ve elli sipahinin tayin edilmesi istenmiştir.¹⁸¹ Ayrıca Antalya kadısına, Nazır Mehmed

¹⁷⁷ Kemal Çiçek, “Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, Ankara 2022, C. 25, s. 373.

¹⁷⁸ Demir, *a.g.t.*, s. 36.

¹⁷⁹ İdris Bostan, “İnebahtı Deniz Savaşı”, *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, ss. 287-288.

¹⁸⁰ Donanmanın tekrar inşasında üst kademedeki birçok devlet görevlisinin tersane ve tophanelerde görevlendirildikleri görülmektedir. Merkezden yazılan hükümlerde, Yeniçeri Ağası Siyavuş Paşa bile tersanede gemi yapımıyla görevlendirildiği belirtilmektedir. Bk.: BOA., *MD. 16*, hk. 157, 158. (7 Cemaziyelahir 979 / 27 Ekim 1571); 16 Numaralı Mühimme Defteri’nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: İlkay Şener, *16 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1-119)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015.; Serpil Bayrak, *16 Numaralı Mühimme Defteri’nin (Sayfa: 238-394) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2013.

¹⁸¹ BOA., *MD. 10*, hk. 267. (13 Recep 979 / 1 Aralık 1571); 10 Numaralı Mühimme Defteri’nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: Zülfiye Kaygusuz, *10 Numaralı Mühimme Defterinin (1-179) Tahlil Transkripsiyonu ve Değerlendirme*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006.; İbrahim Etem Çakır, *10 Numaralı Mühimme Defterinin (s. 179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006.

Çavuş'a ve Teke, Alaiye sancakları kadılarına gönderilen hükümde, Lala Mustafa Paşa'nın kendi parasıyla Antalya'da üç adet kadirga için gerekli olan para ve kereste gibi malzemeleri gönderdiği ve kadirgaların inşasına başlanması istenmiştir.¹⁸² İki buçuk ay sonra Nazır Mehmed Çavuş'a gönderilen diğer hükümde, Antalya iskelesinde yapılan on kadirgadan üçünün harcının Lala Mustafa Paşa'dan temin edilmesi ve yapımı tamamlanan kadirgaların peyderpey donanmaya gönderilmesi istenmiştir.¹⁸³

Lala Mustafa Paşa Divan-ı Hümayun'a altıncı vezir olduğu sırada divanda; Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, ikinci vezir Pertev Paşa, üçüncü vezir Piyale Paşa, dördüncü vezir Ahmet Paşa, beşinci vezir Zal Mahmud Paşa bulunmaktaydı.¹⁸⁴ Yemen seferinden sonra Diyarbakır beylerbeyi olan Hüseyin Paşa'nın Mısır beylerbeyliğine tayin olunması üzerine, Mısır beylerbeyi olan Sinan Paşa İstanbul'a çağırılmıştır. Hüseyin Paşa'nın Mısır'a gelmesinden sonra, Sinan Paşa Mısır ileri gelenleri tarafından uğurlanmış ve Kudüs – Şam – Karaman – Konya güzergahından yolculuğuna devam ederek 1573 yılının Ağustos'unda İstanbul'a ulaşmıştır. Sultan II. Selim'e hediyelerini takdim etmiş ve Lala Mustafa Paşa'dan sonra Kubbealtı'nda vezirlik rütbesi verilen beylerbeyi olmuştur.¹⁸⁵

Sultan II. Selim'in 22 Aralık 1574'te vefatı üzerine tahta III. Murad geçmiştir. Sultan III. Murad, Sokullu Mehmed Paşa'ya muhalif olan grubun etkisinde ise de onu sadrazamlık görevinde tutarak idari tecrübesinden faydalanmıştır. Bir yandan da veziriazamlık makamının sahip olduğu gücü zamanla zayıflatmak için gerekli önlemleri almaya başlamıştır. Sultan III. Murad Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa karşıtı olan grubun etkisiyle, başlarda takip edilen devletin sınırlarına yönelik siyasi faaliyetler yerine büyük seferlere girişme politikası uygulamaya başlamıştır. Sokullu Mehmed Paşa karşıtları, başarılı olunacak büyük bir seferin ancak Sokullu Mehmed Paşa'yı geri plan düşürmeye yetebileceği ve kendi ikballeri için bunun şart olduğunu

¹⁸² BOA., MD. 18, hk. 235. (16 Şaban 979 / 3 Ocak 1572); 18 Numaralı Mühimme Defteri'nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: Kazım Kürşat Yücel, **18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

¹⁸³ BOA., MD. 10, hk. 216, 265. (5 Şevval 979 / 20 Şubat 1572)

¹⁸⁴ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, s. 342; Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühü'l-Ahbâr**, s. 878.; Çerçi, a.g.t., ss. 257-258.

¹⁸⁵ Hacı Ali Efendi, **Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî / Ahbârü'l-Yemânî (Tahlil ve Metin)**, Haz.: Sadettin Baştürk, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2010, ss. 428-429.;

hesap etmişlerdir. I. Şah Tahmasb'ın uzun süredir devam eden hanedan içerisindeki ihtilaflar sonucu 1576 yılında zehirlenmiş olması ve devlet içerisindeki karışıklıkların zirve yapması üzerine, açılması düşünülen büyük seferin yönü belli olmuştur.¹⁸⁶

Seferin İran'a yapılmasına kesin karar verilmesinden sonra seferi serdar olarak kimin kumanda edeceği merkezde önemli tartışma konusu olmuştur. Koca Sinan Paşa'nın Bağdat ve Şehrizol şehirleri üzerinden, Lala Mustafa Paşa'nın da Erzurum üzerinden İran içlerine girmesine karar verilerek ikisi de serdar tayin edilmiştir. İki paşanın da bu görevi tek başına üstlenmek istemesi üzerine Sultan III. Murad, Lala Mustafa Paşa'nın serdar kalmasını ve Sinan Paşa'nın azlini istemiştir. Lala Mustafa Paşa görevini başarılı bir şekilde yürüttüğü sırada, Sokullu Mehmed Paşa'nın vefatıyla yerine Ahmed Paşa geçmiştir. Koca Sinan Paşa, bu arada yeni sadrazam olan Ahmed Paşa'yı etkisi altına alarak kendisini serdar olarak tayin ettirmeyi başarmıştır. Böylelikle Lala Mustafa Paşa tekrar İstanbul'a geri dönmüştür.¹⁸⁷

Çok gaddar olmasına rağmen görgülü ve çok iyi bir eğitimi olan Lala Mustafa Paşa, kabiliyetleri ve sahip olduğu özgüven sayesinde sadece lalası olduğu Sultan II. Selim'in değil Sultan III. Murad'ın da teveccühünü kazanmıştır. Hatta Sokullu Mehmed Paşa'dan sonra veziriazamlık makamı için görülen en güçlü adaydı. Sultan III. Murad, Sokullu Mehmed Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesinden hemen sonra yerine Kubbealtı vezirlerinden şahsiyet olarak daha zayıf olan Semiz Ahmed Paşa'yı¹⁸⁸ veziriazam atamıştır. Veziriazamlık makamının sahip olduğu sınırsız gücü kırmak amacıyla Sultan III. Murad'ın böyle bir karar almış olması muhtemeldir.¹⁸⁹

Semiz Ahmed Paşa'nın mesane rahatsızlığından dolayı 23 Nisan 1580'de yapılan divan toplantısına katılamaması üzerine Lala Mustafa Paşa onun yerine vekalet etmiştir. Semiz Ahmed Paşa, divan toplantısı düzenlendikten dört gün sonra

¹⁸⁶ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", **DİA**, Ankara 2020, C. 31, s. 172.

¹⁸⁷ Halil Sahillioğlu, **Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri**, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2004, ss. 19-20.

¹⁸⁸ Veziriazam olan Ahmed Paşa'nın "*Semin*" veya "*Semiz*" lakabı devrin çağdaş kaynaklarında geçmemektedir. Arnavut asıllı bir devşirme olarak Enderun'da yetişen Ahmed Paşa, altı ay on altı günlük kısa bir süre veziriazamlık makamında kalabilmiştir. İran seferi sırasında serasker olarak Lala Mustafa Paşa'nın yerine Koca Sinan Paşa'yı desteklemiştir. Bk.: Feridun Emecen, "Semiz Ahmed Paşa", **DİA**, İstanbul 2009, C. 36, s. 494.

¹⁸⁹ Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev.: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, C. 3, s. 84.

27 Nisan 1580 tarihinde hayatını kaybetmiştir.¹⁹⁰ Ahmed Paşa'nın vefatıyla boşalan veziriazamlık makamından dolayı Kubbealtı vezirleri arasındaki mücadele daha da artmıştır. Divan-ı Hümayun'a bir süredir vekaleten bakan Lala Mustafa Paşa, 1 Mayıs 1580'de Sultan III. Murad'a hediyeler takdim ettiyse de beklediği sadaret mührünü kendisine teslim edilmedi. Bir süre daha divan toplantıları vekaleten Lala Mustafa Paşa tarafından idare edildi. Sadaret mührünün kime verileceği belirsizliği, Kapıcılar Kethüdası Yemişçi Hasan Ağa'nın 31 Temmuz 1580 tarihinde mührü Şark seferinde bulunan Koca Sinan Paşa'ya teslim etmek için İstanbul'dan ayrıldığı görülünce son buldu.¹⁹¹

Lala Mustafa Paşa bu durum karşısında derin bir üzüntü duymuştur. Sultan III. Murad çok üzgün olan Paşa'yı teselli etmek amacıyla, gerçek veziriazamın Lala Mustafa Paşa'nın olduğunu ve seferde bulunan Sinan Paşa'yı motive etmek amacıyla mührü ona yolladığını söylemiştir.¹⁹² Lala Mustafa Paşa'nın Şam'dan İstanbul'a gelip affını sağladıktan vefatına kadar süren İstanbul'daki vezirlik dönemi, Kıbrıs ve İran üzerine yapılan seferlere serdar olarak görevlendirilerek geçmiştir. Vezirlik sıfatından dolayı da birçok idari görevde bulunmuştur. Ancak arşiv kayıtlarında, yapmış olduğu bu idari görevler ve payitaht İstanbul'da bulunduğu zamanlarda yaşamı hakkında bilgiler kısıtlıdır. Vezirlik döneminde kendisinin bina ettiği mülkler ve sahip olduğu haslar ile ilgili hükümler verilmesini de sağlamıştır.

Bunlardan biri kendisi tarafından yapılan köprüden yapılan geçişlerde sancakbeyi tarafından bac-ı ubur¹⁹³ adında vergi alınması üzerinedir. Göndermiş olduğu arzda, sancakbeyine böyle bir vergiyi tasarruf etmesi için herhangi bir izin verilmediği halde ulus taifesinin köprüden geçişinde her evden altışar akçe alınmış ve geçenlere bazı zulüm ve haksızlıklar yapıldığı bildirmiştir. Payitahttan Malazgirt kadısı ve Erzurum beylerbeyine gönderilen emirde, haksız bir şekilde resmi olmayan

¹⁹⁰ Emecen, "Semiz Ahmed Paşa", s. 495.

¹⁹¹ Sahillioğlu, **a.g.e.**, s. 20.; Önal, **Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 68.

¹⁹² Kütükoğlu, "Murad III", s. 173.

¹⁹³ Osmanlı coğrafyasında bazı geçit yerlerinden geçip başka yerlere giden mallardan alınan transit vergisine bâc-ı ubûr denmektedir. Bk.: Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki Mali Esasları**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1943, s. 137.; Celal Yeniçeri, "Bâc", **DİA**, İstanbul 1991, C. 4, s. 412.

hiçbir verginin veya eşyanın alınmaması ve karşı gelen olursa hakkından gelineceği bildirilmiştir.¹⁹⁴

Bir diğer hüküm Mustafa Paşa'nın Konya'nın Ilgın ilçesindeki hasları¹⁹⁵ ile ilgilidir. Sahip olduğu bu haslara vezirlik döneminde ilaveler yapılmıştır. Karaman beylerbeyine 26 Haziran 1572 tarihinde gönderilen emirde, Konya'da bulunan Mehmed Çavuş adlı kişinin kendi isteği ile bıraktığı 350 akçelik Hacı Hamza isimli mezra ile 1.936 akçelik başka bir tımarının Lala Mustafa Paşa'nın Konya'da bulunan haslarına eklenmesi istenmiştir.¹⁹⁶ Bu haslarını işletmesi için Hüsrev adında bir adamını görevlendirmiştir. Lala Mustafa Paşa vezir olduğu sırada Karaman beylerbeyine gönderilen emirde, Hüsrev adlı kişi bu görevde olduğu sürece Turgut¹⁹⁷ nahiyesinde tasarruf ettiği 20.000 akçelik zeametine¹⁹⁸ karışılmaması istenmiştir.¹⁹⁹

David Ungnad başkanlığındaki Avusturya sefaret heyetine Protestan vaiz olarak dahil olan Stephan Gerlach'ın notlarından da Lala Mustafa Paşa ve Sokullu Mustafa Paşa'nın görev yerlerini ve neler yaptıklarını öğrenebilmekteyiz. II. Selim'in vefatından sonra Osmanlı uygulamasına göre anlaşmaların yenilenmesi gerektiğinden 1575 yılının ortalarında İstanbul'a hareket eden elçilik heyeti, gelenek gereği hediye dağıtımına ilk durakları olan Budin'de bulunan Vezir Sokullu Mehmed Paşa'ya uğrayarak hediyelerini takdim etmeleriyle başlamıştır. 21 Ağustos 1575 yılında da Avusturya ve Osmanlı Devletleri arasındaki barışın uzatılması için girişimlerde bulunmak amacıyla sarayda bulunan elçilik heyeti, Lala Mustafa Paşa'yı da 22

¹⁹⁴ BOA., MD. 10, hk. 282. (15 Zilkade 979 / 30 Mart 1572); Demir, a.g.t., s. 209.

¹⁹⁵ Arapça kökenli bir terim olan hâs, ilk olarak Gazneli Devleti'nde ve daha sonrasında "sultanın malları" manasında Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise hanedan üyeler, sadrazam, vezir, beylerbeyi ve sancakbeyleri gibi yüksek sıfatlı devlet memurlarının mallarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu hâs denilen şahsi mülkler, geliri en az 100.000 akçe olmak zorundaydı. Bk.: Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, "Has", DİA, İstanbul 1997, C. 16, s. 268.

¹⁹⁶ BOA., MD. 13, hk. 1141. (14 Safer 980 / 26 Haziran 1572)

¹⁹⁷ 1500-1522 yıllarında Karaman Eyaleti'nde Konya'ya bağlı bir nahiye statüsünde olan Turgut, 1551 yılından 1866 yılına kadar ise kaza statüsünde kaldıktan sonra 1878 yılında tekrar nahiye statüsüne dönüştürülmüştür. Günümüzde ise Konya'nın Yunak ilçesine bağlı bir köy statüsündedir. Bk.: Sezen, a.g.e., s. 764.; Faruk Sümer, Karamanoğulları'na bağlı bir Türkmen oymağının başında bulunan aileye Turgutlular dendiğini ve bu ailenin idari merkezinin Turgut adındaki köy olduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için bk.: Faruk Sümer, "Turgutlular", DİA, İstanbul 2012, C. 41, s. 421.

¹⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde 20.000 akçe ile 100.000 akçe arasındaki dirliklere zeamet denir. Bunları işleten kişilere ise zaim denmektedir. Bu dirlikler hâsların bir altı olup, orta dereceli devlet görevlilerine verilmektedir. Bk.: Erhan Afyoncu, "Zeâmet", DİA, İstanbul 2013, C. 44, s. 162.

¹⁹⁹ BOA., MD. 13, hk. 37. (29 Şevval 978 / 26 Mart 1571)

Ağustos'ta ziyaret ederek bir saat, bir pusula, iki kupa ve 1.000 taler hediye verdiler. Heyet ile aralarında geçen konuşmada Lala Mustafa Paşa, iki devlet arasındaki barışın önemli olduğu ancak savaşçı yapıdaki devlet adamları için de zaman zaman savaşın gerekli olduğunu belirtmiştir. Kendisi için bütün nimetler önüne serilmiş olsa bile savaşmanın zevkinin farklı olacağı için savaşmayı tercih edeceğini söylemiştir. Bu görüşünü de savaştan dönenin her şeye fazlasıyla sahip olacağını ve dönemeyenin ise inancından dolayı şehadete ereceğini belirterek desteklemiştir.²⁰⁰

4. Lala Mustafa Paşa'nın Askeri Faaliyetleri

4.1. Yemen Seferi

Yemen, resmi adı "*el-Cumhûriyyetü'l-Yemeniyye*" olup kuzeyinde Suudi Arabistan, doğusunda Umman ve Hint Okyanusu'nun Aden Körfezi ile Kızıldeniz'e kıyısı bulunmaktadır.²⁰¹ Nüfusunun büyük bir kısmı Müslüman Araplardan oluşan Yemen, Sünniliğe bağlı Vehhabilik ve Hanefiliğin yanı sıra Zeydiye²⁰² grubuna mensup nüfusun yoğun olduğu bir ülkedir.²⁰³ Zeydiye fırkasına mensup kişiler Irak'ta başlattıkları hilafet mücadelesinde başarılı olamayınca Taberistan²⁰⁴ ve özellikle Yemen'de hakimiyet kurmaya başladılar. Osmanlı idaresine geçeceği 1517 tarihine kadar Yemen'de sürekli iç çatışmaların yaşanmış ve idari anlamda iktidar sürekli el değiştirmiştir.²⁰⁵ Yemen'de Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine karşı sürekli isyan çıkmasının dini, siyasi ve ekonomik birçok sebebi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti kayıtlarında da bu isyanların bazı sebepleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. 31 Aralık

²⁰⁰ Gerlach, **a.g.e.**, ss. 25, 217.; Demir, **a.g.t.**, ss. 37-38.

²⁰¹ Halil Kurt, "Yemen", **DİA**, İstanbul 2013, C. 43, s. 400.

²⁰² İsmi Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd'den alan hareket, 8. yüzyılın ilk yarısında Kufe'de ortaya çıkmıştır. Zeyd b. Ali, hilafetin Ali oğullarına ait olması gerektiği, Emevi-Haşimi çekişmesi, Emevi yöneticilerinin uyguladıkları yanlış politikalar gibi sebeplerden ötürü 122 / 740 yılında Emeviler'e karşı Kufe halkının da desteğini alarak isyan etmiştir. Emevi ordusuyla 23 Muharrem 122 / 29 Aralık 739 tarihinde yaptığı savaşta Zeyd b. Ali hayatını kaybetmiştir. Onun imamet görüşünün savunucuları Zeydiyye hareketini devam ettirmişlerdir. Detaylı bilgi için bk.: Yusuf Gökarp, "Zeydiyye", **DİA**, İstanbul 2013, C. 44, s. 328.

²⁰³ Yahya Yeşilyurt, Bülent Şığva, "Yemen'in Tarihi-Coğrafi Durumu ve Yeniden Fethine Dair Bir Manzume" **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 2010, S. 51, ss. 104-105.

²⁰⁴ İslam kaynaklarında Taberistan, eski Pehlevi sikkelerinde Tapurstan olarak geçen bölge, İran'ın kuzeyinde bulunup Mâzenderan adıyla bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk.: Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", **DİA**, İstanbul 2010, C. 39, s. 322.

²⁰⁵ M. Murat Öntuğ, Leyla Aksu Kılıç, "Osmanlı Devleti'nin Güney Siyasetinde Bir Hâkimiyet ve Nüfûz Mücadelesi Alanı: Yemen (1550-1565)", **I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M. 1517-1635) Yemen Sempozyumu**, İzmir 2016, s. 16.

1567 tarihinde Divan-ı Hümayun'dan Yemen beylerbeyine gönderilen hükümden isyanın bazı sebepleri şöyle açıklanmıştır:

“... *Sâbika olan beğlerbeğiler reâyâdan her üç ayda bir yağ u bal u tereke cem idüp ve miriye bin altun hâsıl olacak kaşifliği dört bin altuna satup kaşifler dahi reayaya teaddi itdüği ecilden reaya askerden yüz çevirdüklerin ve Hindistan'a at satarlarmış ve asker halkına altunu bin iki yüz akçaya virürlerimiş. İmdi bu hususlarda asla rızâm yoktur. Min-ba 'd altun Özdemir Paşa zamanında her neye ise girü ol üslüb üzere asker-i İslâm'a virüp ve reayadan min-ba 'd müft ü meccanen reayaya yağ u bal u tereke salup rencide itdürmeyesin. Her ne alursan si'r üzre akça ile alasin ve Hindistan'a at göndermeyesin.*”²⁰⁶

Mevcut otorite boşluğunu fırsat bilen Zeydiler, daha önceden başlatmış oldukları isyan hareketini tüm yurda yaymışlardır.²⁰⁷ Zeydilerin lideri Mutahhar, 8 Ağustos 1567'de Sana'yı ele geçirip kendi adına hutbe okutmuştur. Babasının ismini Hulefâ-yi Râşidîn isimlerinden önce söyleyerek kendisini halife ilan etmiştir. Bu fırsatı da değerlendiren Zeydiler, Tihama ve Zebid bölgesi hariç Yemen'in tamamına yakınına hakimiyeti altına aldılar.²⁰⁸ Yemen'deki durum bu aşamaya gelince Osmanlı Devleti elden tamamıyla gitmek üzere olan bölgeyi tekrar hakimiyeti altına almak için sefer kararı almıştır. Divan- Hümayun'dan çıkan kararla, Şam beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa'ya vezirlik rütbesi verilmiş ve serdar olarak Yemen'e gitmesi istenmiştir. Habeş beylerbeyi olan Özdemiroğlu Osman Paşa²⁰⁹ da Sana beylerbeyi olarak Yemen'e gönderilmiştir.²¹⁰

Lala Mustafa Paşa Yemen'e serdar olarak tayin edilmesi ile birlikte, serdar tayin olunanlara adetten verilen terakki olarak 200.000 akçe ve 10.000 filorilik salyane

²⁰⁶ BOA., MD. 7, hk. 603. (Selh-i Cemaziyelahir 975 / 31 Aralık 1567); Turan, “Lala Mustafa”, ss. 559-560.

²⁰⁷ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, s. 336.

²⁰⁸ Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târihi (923-1012 / 1517-1604)*, TTK Basımevi, Ankara 2003, C. 1, s. 121.; Sağır, *a.g.t.*, ss. 287-289.

²⁰⁹ Özdemiroğlu Osman Paşa hakkında detaylı bilgi için bk.: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî 4*, s. 1305.; Kemal Çiçek, “Osman Paşa, Özdemiroğlu”, *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, ss. 471-473.; Reyhan Şahin Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012, ss. 18-275.; Yücel Öztürk, “Özdemiroğlu Osman Paşa”, *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, ss. 178-218.

²¹⁰ BOA., MD. 7, hk. 535, 584, 593, 595, 603, 606, 607, 611, 613, 614, 699. (29 Cemaziyelahir 975 / 31 Aralık 1567)

verilmiştir. Bunları da Mısır hazinesinden temin etmesi istenmiştir. Ayrıca padişah tarafından kendisine giymesi için bir hilat hediye edilmiştir.²¹¹Bunlar dışında Lala Mustafa Paşa'ya gerekli yerlerde kullanması için ilk etapta 50 adet, daha sonra ilave olarak 70 adet tuğralı hükm-i şerif verilmiştir.²¹² Sefer sırasında gerekli görüldüğü zaman tuğralı şekilde hazır olarak verilen kağıtların yetmemesi durumunda ise tuğra çekme yetkisi de Lala Mustafa Paşa'ya verilmiştir.²¹³

Lala Mustafa Paşa'nın Şam beylerbeyliği döneminde divan katipliğini yapmasından dolayı çok yakınında olan Mustafa Ali Efendi eserinde, Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın hile ve oyunlarından çekindiği için onu Yemen'e serdar olarak yolladığını belirtmektedir. Ayrıca Yemen'de öldürülen Murad Paşa'nın hasımlarından intikam alacak savaşçı ve cesur bir yapıda olan Lala Mustafa Paşa uygun görülmüştür.²¹⁴ Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa hem Murad Paşa'nın katillerini cezalandırmak hem de Sadrazam olmak isteyen ve II. Selim'e yakınlığı bulunan birini merkezden uzaklaştırmak gayesiyle böyle bir tayini istemiş olması muhtemeldir. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın böyle bir plan tertip etmiş olmasının en kuvvetli dayanaklarından biri, Halep beylerbeyi olan Koca Sinan Paşa'nın Mısır beylerbeyi Mahmud Paşa'nın askerler tarafından katledilmesi üzerine 16 Aralık 1567 tarihinde Mısır beylerbeyliğine tayin edilmesidir.²¹⁵ Lala Mustafa Paşa'nın Yemen seferi için gerekli olan asker ve parayı Mısır hazinesinden temin etmesi gerektiği düşünülürse bu tayinin kasıtlı olma ihtimali yüksektir.

Çünkü Mısır beylerbeyliğine getirilen Sinan Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın dahil olduğu Şehzade Bayezid ve Selim çekişmesinde Şehzade Bayezid'in İran'a sığınmasına yardımcı olan ve bu sebeple katledilen Erzurum valisi Ayas Paşa'nın kardeşidir.²¹⁶ Kardeşinin katlinden dolayı suçlu gördüğü Lala Mustafa Paşa'ya karşı

²¹¹ BOA., **MD. 7**, hk. 824, 825, 844. (7 Şaban 975 / 6 Şubat 1568)

²¹² BOA., **MD. 7**, hk. 807. (7 Şaban 975 / 6 Şubat 1568)

²¹³ BOA., **MD. 7**, hk. 819. (7 Şaban 975 / 6 Şubat 1568)

²¹⁴ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühü'l-Ahbâr**, s. 857.; Çerçi, **a.g.t.**, ss. 226-227.; Turan, "Lala Mustafa", s. 563.

²¹⁵ Önal, **a.g.t.**, s. 14.

²¹⁶ Mehmet Şeker, "Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Kühü'l-Ahbâr'ında Lala Mustafa Paşa'nın Yemen Serdarlığı", **I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (m.1517-1635) Yemen Sempozyumu**, İzmir 2016, s. 32.

gerekli yardımı yapmadığı²¹⁷ takdirde veziriazamlık yolunda kendini kanıtlama fırsatı olabilecek bu sefer, Lala Mustafa Paşa'nın siyasi hayatının sonunu getirebilirdi.²¹⁸ Mısır beylerbeyi Sinan Paşa'ya gönderilen 5 Nisan 1568 tarihli hükm-i hümayunda, Yemen seferi için serdar olarak görevlendirilen Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa Mısır'dan mühimmat ve erzak ne talep ediyorlarsa bir an evvel tedarik edilip hizmetlerine sunulması emri verilmiştir.²¹⁹ Lala Mustafa Paşa da verilen emir doğrultusunda Şam'dan hareket edip 13 Mayıs 1568 tarihinde²²⁰ yani serasker tayin edildiğinden 4,5 ay sonra Mısır'a varmıştır.²²¹

Serasker Lala Mustafa Paşa'nın Mısır'a vardığı günden itibaren, sefer için gerekli erzak, asker, para ve mühimmatın büyük çoğunluğunun tedarik edilmesi istenen Mısır'ın Beylerbeyi Koca Sinan Paşa ile anlaşmazlıklar başlamıştır. Bu tarihlerde Serasker Lala Mustafa Paşa'nın kâtip-i esrarı olan Mustafa Ali Efendi, eserinde sefer çıkmadan önce Mısır'da yapılan Lala Mustafa Paşa başkanlığındaki divan toplantısında Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa, Yemen Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa, Mısır Kadısı Şeyhi Efendi, Mısır Hazinesi Defterdarı Çivi-zâde Mahmud Efendi ve Mısır Kaptanı Kurd oğlu Hızır Bey'in hazır bulunduğunu ve sefer için hazırlanmış emri şeriflerin okunduğu belirtilmiştir. Serasker Lala Mustafa Paşa Sinan Paşa'dan 4.000 asker ve askerlerin 2 yıllık zahire ve maaşlarını talep etmesi üzerine, Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa ancak 500 asker ve 3 aylık ulufelerini verebileceğini söylemiştir. Birçok hususta anlaşma sağlanamadığından sefer divanından herhangi bir netice alınamamıştır.

Mustafa Ali Efendi, çıkan bu ihtilafın sebebinin hasmının muvaffakiyetini istemeyip sefer ihtiyaçlarını karşılamaktan kaçınan ve Serasker aleyhinde payitahta sürekli bilgi veren Sinan Paşa olduğunu belirtmiştir.²²² Oysa daha önce de belirttiğimiz

²¹⁷ İpşirli, Yemen isyanının görüşüldüğü Kahire'deki divan toplantısında Koca Sinan Paşa, ağabeyi Ayas Paşa'nın katledilmesinden sorumlu tuttuğu serdar tayin edilen Lala Mustafa Paşa ile anlaşmazlığa düşüp onu azlettirdiğini ve onun yerine kendisini serdar tayin ettirdiğini ifade etmiştir. Koca Sinan Paşa'nın biyografisi için bk.: Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa", *DİA*, Ankara 2002, C. 26, s. 137.

²¹⁸ Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühü'l-Ahbâr*, ss. 857-858.; Çerçi, *a.g.t.*, s. 227.; Demir, *a.g.t.*, s. 46.

²¹⁹ BOA., *MD*. 7, hk. 1168, 1169. (7 Şevval 975 / 5 Nisan 1568)

²²⁰ Başka bir hükümde 17 Zilkade 975 / 14 Mayıs 1568 Cuma günü Mısır'a vardığı belirtilmiştir. Bk.: BOA., *MD*. 7, hk. 1508. (1 Zilhicce 975 / 28 Mayıs 1568)

²²¹ BOA., *MD*. 7, hk. 1528. (7 Zilhicce 975 / 3 Haziran 1568)

²²² Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühü'l-Ahbâr*, s. 860.; Çerçi, *a.g.t.*, ss. 227-228.

gibi Lala Mustafa Paşa ile Koca Sinan Paşa arasında öteden beri var olan çekişme devam etmiştir. Netice itibariyle Lala Mustafa Paşa'ya verilen emirlerde, Mısır beylerbeyinden istediği miktarda erzak, mühimmat ve asker alabileceği bildirildiği halde, Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa'ya da “*asâkir ve zehâyirden her ne taleb ederse kifâyet mikdârı viresin.*” emri verildiğinden ikili arasında anlaşmazlık kaçınılmaz olmuştur.²²³

İki taraf da birbirlerini payitahta şikâyetle başvurmuşlardır. Serasker Lala Mustafa Paşa taraftarı olan Yemen Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa,²²⁴ Mısır ümerasından Mustafa Bey, Kuyruklu Yıldız Muhammed Bey, Şam ayanlarından Acem Molla Ağa, Yenişehir Sancakbeyi Güllizade Muhammed Bey ve Derviş Çelebi, “*re’y-i dil-pezîr idüb her ne istesek Mısır Beglerbegisi edâ eylemez. Gâliba hizmet-i Pâdişâhi ileru varduğunu istemez*” diyerek Yemen’in fethinin Sinan Paşa'ya verilmesini veyahut Lala Mustafa Paşa'ya Mısır beylerbeyliğinin tevcih olunmasını istediklerini ulakla payitahta iletmişlerdir. Bu durum üzerine Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa da Divan-ı Hümayun’a sunduğu arzda, talepte bulunan grubun Serasker Lala Mustafa Paşa'yı Mısır beylerbeyliğini alması konusunda tahrik ettikleri ve kendisine “*Mısır beglerbegiliği sana verilmeyince eşrâf ve mütemevvilân-ı Mısır sana murad üzre hizmet itmeyince kande gidersin.*” dediklerini belirtmiştir.²²⁵

Lala Mustafa Paşa'nın kayın atası olan Kansu Gavri'nin kasrında sürekli ziyafetler düzenledikleri, bu ziyafetlerden birine de kendisini davet ettiklerini ve zehirli şerbet içirmeye teşebbüs ettiklerini ancak tattığı gibi anlayıp tükürdüğünü ifade etmiştir.²²⁶ Koca Sinan Paşa, bu teşebbüsün kendisinin canını alarak Mısır'ın kendilerine kalması için düzenlendiğini ve Lala Mustafa Paşa'nın Gavri soyundan olan oğlu Mehmed'i Şam'dan getirip Mısır tahtına geçirmek istediğini de gönderdiği arzlarda belirtmiştir. Sinan Paşa şikâyet arzlarında daha da ileri giderek, Lala Mustafa

²²³ Yavuz, **Yemen’de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târihi (923-1012 / 1517-1604)**, s. 130.; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, s. 337.

²²⁴ Öztürk, “Özdemiroğlu Osman Paşa”, s. 183.

²²⁵ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 868.; Çerçi, **a.g.t.**, ss. 228-229.

²²⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, Koca Sinan Paşa'nın ziyafette şerbeti içmiş gibi yaparak tükürdüğünü ve durumun farkına varan Lala Mustafa Paşa da şerbet kasesini alıp tamamen içtikten sonra Sinan Paşa'ya, “*Paşa kardâş bizim meclisimizde sen didüğün evzâ ‘-ı nâ-şâyeste olmaz deyû.*” diyerek cevap verdiğini ifade etmektedir. Bk.: Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 860.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 229.

Paşa'nın vüzeranın haremine dil uzattığını ve Yemen'i alıp orada kendi adına hutbe okutmak, sikke bastırmak istediğini bildirmiştir.²²⁷

Lala Mustafa Paşa'nın padişaha damat olan vüzeranın haremine küfür etmesi ve adına sikke bastırıp hutbe okutması gibi iddialar kendisine atılan bir iftira²²⁸ dahi olsa, onun bu olayda tamamen suçsuz olduğu demek değildi. Çünkü birçok kıtaya hâkim olan Osmanlı Devleti, hakimiyetinde olan önemli bir bölgede çıkan kabile isyanını 7,5 aydır bastıramamıştır. Osmanlı Devleti için Yemen'in tekrar hakimiyet altına alınması bir haysiyet meselesi olmuştur. Böylesi bir meselede serdarlık tevcih edilen Lala Mustafa Paşa, verilmiş olan görevi yapmamakta direnmiş ve bundan dolayı da suçlu duruma düşmüştür.²²⁹

Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa'nın Mısır'da yaşananlar hakkında yazdığı arzlar Divan-ı Hümayun'da okunduktan sonra Vezir-i Azam Sokullu Mehmed Paşa, “*ita ‘at-i emr itmeyen kulın siyâseti vâcibât dandır*” diyerek Lala Mustafa Paşa'nın katline karar vermiştir. Ancak eski lalası olmasından ötürü ve kendisine gösterdiği yararlılıkları unutmayan Sultan II. Selim, Lala Mustafa Paşa'nın katline “*Hâşâ ki Lalam bu mertebeleri ihtiyâr ide, bir sebeb-i kavi vardur, bu arzlardan bûy-ı garaz gelür*” diyerek karşı çıkmıştır.²³⁰ Lala Mustafa Paşa, 31 Aralık 1567 tarihinde getirildiği Yemen serdarlığı görevinden 7,5 ay sonra, 15 Ağustos 1568 tarihinde Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa'nın bu göreve getirilmesiyle ayrılmak zorunda kalmıştır.²³¹ Görevden alındığı sırada Lala Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde, 8-9 ay boyunca gitmediği Yemen serdarlığı görevine artık Sinan Paşa'nın tayin edildiğini ve Lala Mustafa Paşa'nın eğlenmeyip hızlı bir şekilde Şam'a dönmesi emredilmiştir. Ayrıca Yemen seferinden kullanması için kendisine verilen nişanlı kağıtları ve Halep

²²⁷ Sağırılı, **a.g.t.**, s. 289.

²²⁸ Lala Mustafa Paşa'nın sır kâtibi olan Mustafa Ali Efendi, Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa'nın merkeze gönderdiği arzlarda Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'de kendi adına hutbe okutup, para bastırmak istemesi ve padişaha damat olan vüzeranın haremine küfrettiği yönündeki iddialarına “... *bildüğü mühmelât ve ‘akla lâyh olmayan muzahrefâtı yazmış*” diyerek iddiaların asılsız ve anlamsız boş sözler olduğunu belirtmiştir. Bk.: Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 860.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 229.

²²⁹ Yavuz, **Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi (923-1012 / 1517-1604)**, s. 130.

²³⁰ Sağırılı, **a.g.t.**, s. 289.

²³¹ Yemen'e serdar tayin olunan Vezir Sinan Paşa'nın serdarlık beratı için bk.: BOA., **MD. 7**, hk. 1922. (21 Safer 976 / 15 Ağustos 1568); Hacı Ali Efendi, **a.g.e.**, ss. 181-182.

hazinesinden tedarik ettiği 100.000 filoriyi yeni serdar Sinan Paşa'ya teslim etmesi istenmiştir.²³²

Lala Mustafa Paşa da Yemen serdarlığından alınmasından sonra Şam'a geçmiştir.²³³ Hüdavendigâr Sancakbeyi²³⁴ Abdurrahman Bey'e Divan-ı Hümayun'dan gönderilen 21 Ağustos 1568 tarihli hükümde, Lala Mustafa Paşa'nın kendisine verilen görevi yapmayıp ihmalde bulunduğu ve halktan bazı kişilerin Divan-ı Hümayun'a gönderdikleri arzlarda “*Evkâf u emlâkimüz cebren elimüzden alınup zulm ü hayf eylemişdür.*” diyerek şikâyetle bulunduklarından dolayı Medine ve Şam kadıları ile birlikte Şam'a varıp soruşturma başlatmaları istenmiştir. Hüdavendigâr Sancakbeyi Abdurrahman Bey'e “...*senün kemâl-i hakk üzre olmağla ve vüfûr-ı ihtimâm ü istikâmetüne i'timâd hümâyûnum olmağın...*” denilerek, kendisinden bu soruşturmayı dikkatli ve özenli bir şekilde yürütüp vereceği kararı padişaha bildirmesi istenmiştir.²³⁵

Şam'a Lala Mustafa Paşa'dan sonra beylerbeyi olan Murad Paşa payitahta gönderdiği mektupta, Lala Mustafa Paşa'nın beylerbeyliği olduğu dönemde beylerbeyi haslarının bir kısmını kendi adamlarına, bir kısmını da kendi adına veya vakıfları üzerine kaydedildiği belirtilmiştir. Ayrıca Sultan Kansu Gavri'nin torunu ile evli olduğundan Gavri'nin vakıflarından hisse kendi vakfına kaydettirdiği, bazı büyük tımar sahiplerinden % 10, sipahilerden % 5 oranında “*bedel akçesi*” adı altında altın aldığını söylemiştir. Bu önemli bir iddialar üzerine 15 Ekim 1568 tarihinde verilen emirle, bölgede padişah ve divan tarafından dağıtılanlar haricindekilerin tekrar

²³² BOA., MD. 7, hk. 1913. (21 Safer 976 / 15 Ağustos 1568)

²³³ Hacı Ali Efendi ve Mehmed b. Mehmed Er-Rumi, Lala Mustafa Paşa'nın Yemen serdarlığından azledildikten sonra padişah fermanıyla İstanbul'a gönderildiğini ifade etmişlerdir. Bk.: Hacı Ali Efendi, **a.g.e.**, s. 182.; Sağırılı, **a.g.t.**, s. 289.; Joseph von Hammer, Sinan Paşa'nın telkinleri sonucu Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın Lala Mustafa Paşa'yı azlettiğini ve yaptıklarının hesabını vermek üzere İstanbul'a çağrıldığını belirtmiştir. Bk.: Joseph von Hammer, **Osmanlı Tarihi**, çev.: Mehmet Ata, Abdulkadir Karahan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, C. 2, s. 120.; Ancak mühimme defterlerinde verilen hükümlere bakıldığında, Lala Mustafa Paşa'nın soruşturmaya uğradığı ve soruşturma neticelenene kadar Şam'da kalması istenildiği görülmektedir. Bk.: BOA., MD. 7, hk. 1913. (21 Safer 976 / 15 Ağustos 1568); BOA., MD. 7, hk. 2011. (10 Rebiülevvel 976 / 2 Eylül 1568)

²³⁴ Sancak adını Padişah I. Murad'ın lakabından almaktadır. Osmanlı sancaklarından ilk kurulanlardan biri olmakla birlikte, uzun süre Anadolu beylerbeyliğine bağlı kaldıktan sonra 19. yüzyılda sınırları genişletilerek eyalet ve daha sonra vilayet olarak teşkilatlandırılmıştır. Detaylı bilgi için bk.: Feridun Emecen, “Hüdâvendigâr”, **DİA**, İstanbul 1998, C. 18, s. 285.; Sezen, **a.g.e.**, s. 357.

²³⁵ BOA., MD. 7, hk. 1959. (27 Safer 976 / 21 Ağustos 1568)

beylerbeyliği haslarına dahil edilmesi ve merkezi hazineye ait yerlerinde başkasına verilmiş olsa dahi tekrar hazineye aktarılması buyurulmuştur.²³⁶

Lala Mustafa Paşa'nın Yemen serdarlığı görevinden alınması akabinde açılan soruşturmaların ve yapılan şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir. Görevden alındığı güne kadar Divan-ı Hümayun tarafından kendisi hakkında herhangi bir teftiş ve soruşturma kararı yok iken, o günden sonra sürekli bu hususta kararlar verilmiştir. Sadece Lala Mustafa Paşa hakkında şikâyet ve teftiş kararı alınmakla kalınmamış, yakın çevresi hakkında da önemli iddialar ortaya atılmış ve ölümle sonuçlanan²³⁷ cezalandırmalar da olmuştur. Paşa hakkında şikâyete sebep olan iddialar hepsi önemli olmakla birlikte özellikle Şam'da Şeyh Abdullah adlı kişinin bostanına el koyup kendi hanını inşa ettirmesi ve Şam Beylerbeyi Murad Paşa'nın merkeze mektupla bildirdiği beylerbeyi haslarının kendi vakıflarına ve kendi yakın çevresindeki adamlara dağıtması iddiaları dikkat çekici iddialar olmuştur. Lala Mustafa Paşa ve adamları hakkındaki tüm teftiş işlerini yürütmesi için Hüdavendigâr Sancakbeyi Abdurrahman Bey'in ve kendisine yardım etmeleri için de Şam ve Medine kadılarından oluşan bir ekibin görevlendirilmesi de dikkat çeken diğer bu husustur. Ancak hakkında açılan soruşturmalar henüz sonuçlanmadan Lala Mustafa Paşa İstanbul'a dönmüştür.

4.2.Kıbrıs Seferi

Sahip olduğu en önemli yer altı zenginliklerinden olan bakır madeninden (Cyprum/cuprum) adını alan Kıbrıs²³⁸, Afrika, Asya ve Avrupa'ya eşit mesafede olması ve Girit ile birlikte su geçiş yollarının kesiştiği bir hat üzerindedir. Dünya ana kıtası üzerinde geçiş yollarının nabzını tutacak bir üs konumundadır. Akdeniz'in

²³⁶ BOA., MD. 7, hk. 2267. (23 Rebiülahir 976 / 15 Ekim 1568)

²³⁷ Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, Sinan Paşa'yı Mısır'da yapılan divan sonrasında "... *re'y-i dil-pezir idüb her ne istesek Mısır Beglerbegisi edâ eylemez. Gâliba hizmet-i Pâdişâhî ileri varduğunu istemez.*" diyerek payitahta şikâyet eden Mısır ümerasından Muhammed ve Mustafa Bey'in Sinan Paşa'nın serdar tayin edilmesinin hemen akabinde idam edildiklerini ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın da hakkında Mısır'da katledilmesi emrinin verildiği ancak Osman Paşa'nın idam işini yapacak görevli merkezden Mısır'a varmadan bir hafta evvel gitmesi üzerine katledilmekten kurtulduğunu belirtmiştir. Lala Mustafa Paşa taraftarı olan Monla Ağa hakkında ise idam kararı olmamasına rağmen divana getirilip kâh çöktürülüp kâh kaldırıldığı ve türlü eziyetlerle teftişi yapıldı belirtilmiştir. Bk.: Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 859.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 230.; Hacı Ali Efendi ise soruşturma sürecinde yapılanlar ile devlet görevlilerine ve halka açılan gözdağı verildiğini belirtmiştir. Artık yapılacak olan sefer için herhangi bir mazeretin kabul edilmeyeceği ve herkesin buna göre hareket etmesi için önemli bir hadise olmuştur. Bk.: Hacı Ali Efendi, **a.g.e.**, ss. 182-183.

²³⁸ Cevat Rüştü Gürsoy, "Kıbrıs", **DİA**, Ankara 2022, C. 25, s. 369.

güvenliğini sağlamada kilit noktadır. Küresel ve bölgesel olarak jeostratejik anlamda büyük bir öneme sahiptir. Tarih boyunca birçok küresel veya bölgesel güç, adayı bir küresel müdahale alanı olarak görmüş ve bu sebeple Kıbrıs'a hâkim olmaya çalışmıştır.²³⁹

Osmanlı Devleti'ni Kıbrıs'ı fethetmeye zorlayan siyasi, stratejik, iktisadi ve dini birçok sebep bulunmaktaydı. Mısır, Suriye, Kuzey Afrika ve Anadolu'ya hâkim olan Osmanlı Devleti için Akdeniz artık bir iç deniz konumuna gelmiştir. Hakimiyeti altındaki toprakların güvenliği için bu iç denizdeki önemli üssün zapt edilmesi oldukça elzemdi. Akdeniz'de sahip olduğu donanma ile Osmanlı Devleti'ni tehdit eden devletlerin başında Venedik gelmekte idi. Kıbrıs'ın da bu devlet elinde olması, Osmanlı'nın Doğu Akdeniz'deki güvenliğini tehdit etmekteydi. Hristiyanlar zaman zaman birleşip Türklere karşı sefer girişiminde bulunmuşlar ve bu seferler sırasında da Hristiyan bir devletin elinde bulunan bu adanın askeri bir üs olarak kullanılma tehlikesi oldukça yüksekti. Tersi durumda ise Doğu Akdeniz'de bulunan Osmanlı ülkelerinde çıkabilecek herhangi bir ayaklanmaya karşı askeri bir üs vazifesi görecekti.²⁴⁰

Korsanların Rodos, Kıbrıs, Malta ve Girit gibi adalarını mesken tutarak yağma girişiminde bulunmaları, zengin ticaret kafilelerinin geçtiği yer olan Akdeniz'in güvenliğini ve işlevini önemli ölçüde etkilemekteydi. Sultan II. Selim'in daha şehzadeliliği döneminde kendisine gönderilen hediyeleri taşıyan gemilerin bile yağma edilmesi²⁴¹, adaların temizlenip hakimiyet altına alınacağını habercisi olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a gönderilen defterdara ait geminin ele geçirilmesi Sultan II. Selim'i oldukça hiddetlendirmiş ve adalara yapılacak seferler için

²³⁹ Ahmet Gözlü, **Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği**, Çizgi Kitabevi, Konya 2011, ss. 34-43.

²⁴⁰ Vergi H. Bedevi, **Tarih Boyunca Kıbrıs – Anadolu İlişkilerine Genel Bir Bakış**, Kıbrıs Türk Federe Devleti Enformasyon Dairesi Yayını, Lefkoşa 1978, s. 22.

²⁴¹ Selaniki eserinde bu olayı şöyle özetlemiştir: "... *hazret-i Sultân Selim Han şehzâdeliği hâlinde diyâr-ı Mısıryye'den murâd idindükleri tuhaf ve sükkar ve pirinç ve at için gönderdikleri âdemleri furtma ile deryâdan halâs müyesser oldukda melâ'in-i bî-dîn sulh üzre iken atları vesâ'ir metâ'ı zabt idüp -Şehzâdenün idüğü neden ma'lûm- diyüp ba'dehû niçe ihânetden sonra virmeğle vicdân-ı şerîfelerinde mukarrer olmuş idi.*" Bk.: Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, s. 77.; Osmanlı gemilerinin adanın yakınında geçerken soyulmalarının artması üzerine, Osmanlı Devleti bu durumun sebebini öğrenmek istemiştir. Venedikliler tarafından verilen cevapta, "*bu fesâdatı iden Misine ve Malta Cezîrelerinin gemileridir biz değiliz*" denilerek korsan faaliyetlerine hız kesmeden devam etmişlerdir. Bk.: Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 883.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 266.

hazırlıkların yapılmasını emretmiştir.²⁴² Endülüs halkının Sultan II. Selim'e kendilerine yapılan saldırıları ve zulümleri bildirmesi üzerine²⁴³ Endülüs Müslümanlarına gönderilen hükm-i hümayunda Kıbrıs'a yapılacak seferinde gerekçeleri açıkça gözükmektedir.²⁴⁴ Venedikli yöneticilerin yapılan antlaşmalara aykırı davrandıkları ve deniz ticaretine ve hacca giden Müslüman gemilerine zararlar verdikleri belirtilmiştir. Bu sebeplerden ötürü Kıbrıs adasının alınması daha fazla önem arz ettiğinden, hazırlanan Osmanlı donanmasının hedefi açıkça ortaya konmuştur. Adanın hakimiyet alınmasıyla, bölgedeki korsanlık faaliyetlerinin sona ereceği ve tüccar gemileri ile hac gemilerinin artık güvenli bir şekilde denizde seyirlerine devam edecekleri ifade edilmiştir.

Daniel Goffman, Osmanlı Devleti'ndeki yayılmacılık geleneğinin gereği olarak her tahta çıkan hükümdar mutlaka önemli bir bölgeyi fethederek, hükümdarlığına meşruiyet kazandırması gerektiğini belirtmiştir. II. Mehmed'in İstanbul'u, I. Selim'in Mısır ve Suriye'yi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad ile Rodus'u alması bu geleneğin örnekleridir. Bu geleneği saptıranlardan biri olan II. Bayezid olduğu ve bu sebepten oluşan hoşnutsuzlukla danışmanları tarafından tahttan indirilmesine müsaade edilmiştir. Sultan II. Selim'in de böyle bir hamle yapması gerekliydi ve sadrazam dışındaki danışmanlarına göre Kıbrıs adası bu iş için biçilmiş kaftandı. 1570 yılında Venediklilerin Papalık ve İspanyollar ile Osmanlı Devleti'ne

²⁴² Kâtib Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr**, haz.: İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, ss. 166-167.; Halil Fikret Alasya, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrısta Türk Eserleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964, ss. 45-46.

²⁴³ Şenol Çelik, "Kıbrıs Seferi Sonrasında Kıbrıs Adası ile İçel Kıyılarının Korunmasına Yönelik Çalışmalar ve Hristiyan Korsanların Buralara Saldırıları", **Kıbrıs Araştırmaları Dergisi**, Gazimağusa 1998, C. 4, S. 3, s. 290.

²⁴⁴ "... Lâkin şimdiki hâlde memâlik-i mahrûsem kurbunda vâki' olup ecdâd-ı 'ızâmım âsaru'llâhi berâtihim zamânlarından berü ahd ü emân üzre olan Kıbrıs nâm cezîrenün keferesi naks-ı ahd idüp deryâ yüzünde hulûsî niyyet ve muktezâ-yı taviyyet ile tavâf-ı Beytu'llâhi 'l-harâm ve ziyâret-i terettüb-i Hazret-i Seyyidi'l-enâm aleyh-i efdali's-salâti ve 's-selâma teveccüh iden ehl-i İslâm'a ve sâir tüccâr taifesine küllî te'addileri olmağla isyân ve tuğyânları mukarrer olmağın Hakk sübhânehû ve te'âlânın uluvvî 'inâyetine tevekkül i 'timâd ve Meşhar-ı Mevcûdât'ın salevâtü'llâhi aleyhi ve selâma, mihrâb-ı kesîratü'l-berekâtlarına tevessül ve istinâd eyleyüp ve sâir sahâbe-i güzîn rıdvânü'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'inin ervâh-ı bergüzârlarından istimdâd olunup, evvel bahâr hüccet-i âsârda cezîre-i mezbûrenin feth u teshîr olunmağla kazıyye tasarrufuma müyesser olup mukaddemâ olduğu gibi ehl-i İslâma memlû kılınup şe'âir-i şer'-i şerîf icrâ olunmağla züvvâr ve tüccâr ve sâiri emîn ve sâlim varup, gelüp devâm-ı devlet ve sebât mucidd ü rıfkatim ed'yesiyile iştigâlde olalar..." Bk.: BOA., MD. 9, hk. 231. (10 Zilkade 977 / 16 Nisan 1570); 9 Numaralı Mühimme Defteri'nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: Orhan Paşazade, **9 Numaralı Mühimme Defteri (Özet ve Transkripsiyon)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

karşı bir birlik oluşturmaya çalıştıkları haberi Dubrovnik'ten İstanbul'a ulaşınca, daha önce düşünülmüş ve hazırlıkları yapılmış seferin başlangıç fişeği ateşlenmiştir.²⁴⁵

Osmanlı Devleti yapacağı her büyük sefer öncesi, seferin yapılmasını gerektiren haklı gerekçeleri belirtip ona göre hareket etmek için dini veya meşrulaştırıcı bir metin inşa ederdi. Bu amaçla Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'den alınan fetva ile Osmanlı Devleti Kıbrıs'a sefer kararı almıştır.²⁴⁶ Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin sefer için vermiş olduğu fetvada, Kıbrıs'ın bir zamanlar İslam Devleti hakimiyetinde olduğu ve daha sonra başka devletlerin hakimiyetine geçince, buradaki medrese ve mescitlerin ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir. Müslüman tüccar ve hac gemilerinin güvenliğinin mutlaka sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.²⁴⁷ Ayrıca sefer fetvasının verilmesinde karşılaşılan engel, Osmanlı Devleti ile Venedik arasında Sultan II. Selim döneminde yenilenen ahitnamedir. Venedik tarafından Memlük Devleti'ne ödenen haracın Mısır'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden itibaren Osmanlı Devleti'ne ödenmesi taahhüt altına alınmış ve böylece iki devlet arasında sulh inşa edilmişti. Ancak Ebussuûd Efendi bu durumu Hudeybiye Antlaşması'nı örnek göstererek, şartlar değişmesi durumunda veya gerek görüldüğü takdirde daha önce verilen kararların değişebileceğini söyleyerek çözmeye çalışmıştır.²⁴⁸

²⁴⁵ Daniel Goffman, **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, çev.: Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 185.

²⁴⁶ Kâtib Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfârî'l-Bihâr**, s. 167.; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, s. 344.; Hüseyin Algül, "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Mânevî Cephesi ve Ebussuud Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa 1987, C. 2, S. 2, s. 40.; Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs'ın Fethini Meşrulaştıran Dini Sebepler", **Türk Kültürü**, Ankara 1994, C. 32, S. 374, s. 374.; İdris Bostan, "Fetvanın Osmanlı Yönetimi ve Toplum Üzerindeki Etkisi: Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs ve İnebahtı Fetvaları", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 2022, S. 76, s. 41.

²⁴⁷ Yavuz Sultan Selim, Memlük Devleti'ni hacca giden Müslüman kabilelere Portekizliler tarafından yapılan saldırıları engellemeye muvaffak olamadığı için suçlamış ve bu durumu seferin gerekçelerinden biri olarak saymıştı. İlk olarak Selahaddin Eyyubi'nin kullanmış olduğu ve Memlükler'in ortadan kalkmasıyla Osmanlı padişahlarının Sünni İslam lideri olarak almış oldukları "*Hadimü'l-Haremeyn*" unvanı, Osmanlı padişahlarına zorunlu olarak birtakım dini görevler yüklemektedir. Bu görevlerden biri de hacca giden Müslümanların yol güvenliğinin sağlanmasıydı. Osmanlı padişahları da Memlük sultanlarını eleştirdikleri duruma düşmemek için gerekli tedbirleri almak zorundaydılar. Bk.: Bedevi, **a.g.e.**, s. 23.; Kenan Kaya, **11 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 978-986 / 1570-1578) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Bahçeşehir Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, ss. 17-18.

²⁴⁸ Bk.: Bostan, "Fetvanın Osmanlı Yönetimi ve Toplum Üzerindeki Etkisi: Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs ve İnebahtı Fetvaları", s. 42.; Tamçelik, "Kıbrıs'ın Fethini Meşrulaştıran Dini Sebepler", ss. 375-380.; Algül, **a.g.m.**, ss. 40-41.

Şeyhülislam Ebussuûd Efendi tarafından verilen fetvayı tasdik eden Sultan II. Selim, Divan-ı Hümayun'da üçüncü vezir ve hanedan damadı olan Piyale Paşa'yı donanma başkumandanlığına, altıncı vezir ve eski lalası olan Mustafa Paşa'yı da serdarlığa tayin etmiştir.²⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'a hazırladığı sefer kuvvetleri, deniz kuvvetleri, kapıkulu ve eyalet askerlerinden oluşmaktaydı. Eyalet askeri olarak 9 beylerbeyi ve 58 sancakbeyi katılmıştır. Muvazzaf ordu yani kapıkulu askeri; yeniçeri, topçu, lağımcı, cebeci ve humbaracı olarak 5.000 asker Yahya Kethüda idaresinde katılmışlardı. Ayrıca Yayabaşı Mustafa Ağa komutasındaki 200 Şam yeniçerisi de Yahya Kethüda'nın kuvvetlerine katılmışlardı. Harekatın devam ettiği sırada çeşitli sebeplerle katılanlarla birlikte toplam kapıkulu askeri 10.000 civarında olmuştur.

Kıbrıs seferine katılan Osmanlı donanması ise 3 grup halinde hareket etmişlerdir. Birinci grup, 25 kadirgadan oluşan Murat Reis grubudur. İkinci grup, 65 kadirga ve 30 kaliteden oluşan Piyale Paşa kuvvetleridir. Üçüncü grup ise 80 kadirga, 8 mavna, 6 kalyon, 10 firkate ve ayrıca asker, mühimmat ve hayvan taşıyan yük gemilerinden oluşmaktaydı. Üçüncü grup toplam 136 gemiden oluşmakta olup, Kaptan-ı Derya Müezzinzâde Ali Paşa kumandasındaydı.²⁵⁰ Venedikliler de sefer hazırlıklarına başlamış, orduya zenginler ve dini kurullar tarafından para yardımıyla bulunulmuştur. Venedikli komutanlar ve asilerden 1.000-2.000 kişilik ve bazı önemli kişilerden de 5.000 kişilik asker yardımı alınmıştır. Venedik donanmasına ait gemilerini donatmak ve ihtiyaç duyulduğunda onarmak amacıyla bütün tersaneler faaliyete geçirilmiştir. Venedik toplam 58.000 kişilik bir kuvvet toplamıştır. Kıbrıs'ta görev alacak bu kuvvetlerin başkumandanlığına da Astorre Baglione tayin edilmiştir. 1 Mayıs 1570'de başkumandan Astorre Baglione Kıbrıs'a gelerek gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştır.²⁵¹

Venediklilerin 90 kalyon ve kadirgadan oluşan donanmasına İspanya'dan 60, Papalık iki, Malta dört ve Savoie / Savoja Dukalığı yedi kadirga ve daha sonra

²⁴⁹ Turan, "Lala Mustafa", s. 575.

²⁵⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Kıbrıs Seferi (1570-1571)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1971, C. 3, 3. Kısım Eki, ss. 60-65. (Bu dipnottan itibaren "Genelkurmay Başkanlığı, **Kıbrıs Seferi**" şeklinde kısaltılacaktır.)

²⁵¹ Genelkurmay Başkanlığı, **Kıbrıs Seferi**, ss. 71-72.

katılanlarla birlikte toplam gemi sayısı 206 parçayı bulmuştur.²⁵² Bu gemilerle birlikte 36.000 kürekçi-gemici, 16.000 asker ve 1.300 top desteği sağlanmıştır. Muhtelik kaynaklarda, Venedik'in 50.000 piyade ve 4.500 hafif süvari olmak üzere toplamda 54.500 askere sahip olduğu ve gemi sayısının 100'ü lojistik amaçlı olmak üzere toplamda 300 gemilik bir donanmaya sahip olduğu belirtilmiştir.²⁵³ Osmanlı sefer kuvvetleri gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1570 yılının martından mayıs ayına kadar üç filo halinde İstanbul'dan hareket etmiştir. 2 Temmuz 1570 tarihinde Osmanlı donanması Kıbrıs'ın Limasol limanına gelmiş ve çıkarma yapmaya başlamıştır.²⁵⁴

Leftari Kalesi'ne bayrak çekildikten sonra donanma, Larnaka'ya 3 Temmuz 1570'te geçmiştir.²⁵⁵ Larnaka'da Osmanlı kuvvetlerine mukavemet gösterilmemiş ve yerli halktan olan bir Rum papaz, karaya çıkan Osmanlı kuvvetlerine rehberlik ettiği de olmuştur.²⁵⁶ Piyale Paşa karaya çıkarak, Serdar Lala Mustafa Paşa'nın çadırını kurdurmuştur. Törenle çadırına geçen Serdar Lala Mustafa Paşa, ilk olarak Piyale Paşa'yı ve daha sonra Anadolu beylerbeyini huzuruna kabul ederek, sefer için gerekli görüşmeleri yapmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde, Venediklilere Avrupa'dan yardım gelmeden önce adanın kilit noktası olan Lefkoşa'nın zaptına karar verilmiştir.²⁵⁷ Çeşitli limanlardan gelecek olan takviye kuvvetlerinin 22 Temmuz'da gelmesi ve Larnaka'nın muhafazası için gerekli görevlendirmeler yapıldıktan sonra donanma, 40 kilometre yakınlıktaki Lefkoşa'ya doğru harekete geçmiştir. 27 Temmuz

²⁵² Donanma başkumandanı Piyale Paşa'nın payitahta gönderdiği mektupta, düşman donanmasının 120 kadirga, 12 mavna ve 30 parça diğer tür gemilerden oluştuğunu bildirmiştir. Bk.: BOA., MD. 8, hk. 6. (14 Zilhicce 977 / 20 Mayıs 1570)

²⁵³ Feridun Bilgin, "Kıbrıs'ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerin Göre)", Mukaddime, 2015, C. 6, S.1, s. 87.; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığının Kıbrıs seferine özel yayınladığı eserde, Venedik donanması 126 kadirga, 1 kalyon, 11 firkateyn, ve 7 küçük gemi olmak üzere 8 filodan oluşmaktaydı. Bunlara ek olarak 12 gemi Papalık, 49 gemi İspanya ve 5'de Malta'dan yardım almıştı. Müttefik donanması için bk.: Genelkurmay Başkanlığı, **Kıbrıs Seferi**, s. 74.

²⁵⁴ Genelkurmay Başkanlığı, **Kıbrıs Seferi**, ss. 81-83.

²⁵⁵ Donanma Larnaka'ya (Tuzla) geldikten sonra gemilerde bulunan toplar çıkartılmıştır. Bk.: BOA., MD. 8, hk. 117. (30 Muharrem 978 / 4 Temmuz 1570)

²⁵⁶ Bedevi, **a.g.e.**, s. 26.

²⁵⁷ Kâtib Çelebi, eserinde "*Piyâle Paşa hem dâmâd-ı pâdişâh ve hem üçüncü vezir iken serdâra tâbi olup aslâ muhâlefet etmedi.*" diyerek, serdar tayin edilen ve kendisinden rütbe düşük olan birinin maiyetinde görev almak konusunda itiraz etmediğini belirtmektedir. Şüphesiz Kıbrıs seferinin başarılı olmasında Piyale Paşa'nın da rolü büyüktür. Bk.: Kâtib Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr**, s. 168.

1570 tarihinde Lefkoşa önlerine gelen donanma, buradaki Ağlanca (Eğlence) adlı mevkiye ordugahını kurmuştur.²⁵⁸ 28 Temmuz'da donanma artık Lefkoşa'dadır.²⁵⁹

Lefkoşa'da yapılan keşifler sonucunda taarruzun güney tarafından yapılması daha uygun görülmüştür. Venediklilerin huruç hareketi ihtimaline karşı da kuzey tarafa kuvvetler yerleştirilmiştir. Serdar Lala Mustafa Paşa'nın oğlu ve aynı zamanda Niğde Sancakbeyi olan Mehmed Bey de bu fetih hareketinde bulunmuş ve kendisi atlı devriye hizmetiyle görevlendirilmişti.²⁶⁰ Muhasaranın 31. gününde (15 Ağustos 1570) düşman askeri sabah kaleden çıkıp Karaman kuvvetlerinin bulunduğu bölgeye saldırı girişiminde bulunmuşlar ve meydana gelen çarpışmada düşman askerleri çok sayıda kayıp vermiş, kalanlar ise tekrar kaleye sığınmışlardır.²⁶¹ Serdar Lala Mustafa Paşa yapılan top atışları ve lağımların bir sonuç vermemesi üzerine genel bir taarruz kararı almıştır. Paşa, Tuzla'da bulunan kuvvetlerin Piyale Paşa tarafından gönderilmesini emretmiştir. Toplamda 20.000 kişiden oluşan takviye kuvveti 8 Eylül 1570 akşamı Lefkoşa önlerine gelmiştir. 9 Eylül 1570 sabahı top atışları ve lağımçıların da desteğiyle kaleye genel bir taarruz gerçekleştirildi.²⁶² Taarruz başladıktan iki saat sonra Anadolu ve Karaman beyliklerine bağlı askerler Podocataro burcunu ele geçirmeyi başardılar ve ordu buradan şehre girmeye başladı.²⁶³

Lefkoşa'nın ele geçirilmesi ile idari faaliyetleri yürütmesi amacıyla Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa kurulan Kıbrıs beylerbeyliğine ilk beylerbeyi olarak tayin olunmuştur.²⁶⁴ Lala Mustafa Paşa, Muzaffer Paşa'dan derhal şehri tekrardan imar etmesini²⁶⁵ ve şehrin tam ortasında bulunan Ayasofya (Saint Sophia) Kilisesi'nin

²⁵⁸ BOA., MD. 8, hk. 960. (23 Safer 978 / 27 Temmuz 1570)

²⁵⁹ BOA., MD. 8, hk. 967. (24 Safer 978 / 28 Temmuz 1570)

²⁶⁰ Dündar, muhasara sırasında Venediklilerin 20.000 asker ve 250 adet topa sahip olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Venedikliler, Osmanlı askerleri kullanmasın diye su kuyularını zehirlemiş ve ekili olan alanlar ile meyve ağaçlarının hepsini yakmışlardı. Osmanlı Devleti'nin muhasara girişimini kolaylaştırabilecek olan köylerdeki halkı da bölgeden çıkarmıştır. Su imkanlarının kısıtlı olduğu bir ada olması sebebiyle de Osmanlı kuvvetleri su problemi yaşamıştır. Ancak açılan yeni kuyular ve yerli halkın yardımları ile bu problemin halledildiği belirtilmiştir. Bk.: Recep Dündar, **Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1998, s. 49.

²⁶¹ Kâtib Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfârî'l-Bihâr**, s. 168.

²⁶² Kâtib Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfârî'l-Bihâr**, s.169.; Bostan, "Fetvanın Osmanlı Yönetimi ve Toplum Üzerindeki Etkisi: Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs ve İnebahtı Fetvaları", s. 45.

²⁶³ BOA., MD. 8, hk. 1359. (8 Rebiülahir 978 / 9 Eylül 1570)

²⁶⁴ BOA., MD. 8, hk. 1360. (8 Rebiülahir 978 / 9 Eylül 1570)

²⁶⁵ Serdar Lala Mustafa Paşa, payitahta gönderdiği mektupta, Baf Kalesi'nin bulunduğu yer büyük bir şehir olmaya müsait bir yer olduğu, kale önünde iki limanın bulunduğu ve liman ağzlarına burçlar

camiiye dönüştürmesini istemiştir.²⁶⁶ 15 Eylül 1570 Cuma günü Serdar Lala Mustafa Paşa düzenlenen bir törenle şehre giriş yapmış ve yeni adıyla Selimiye olan Ayasofya Katedrali'nde cuma namazını kılmıştır.²⁶⁷ Selaniki Mustafa Efendi, Lefkoşa'nın fethinden sonra Osmanlı askerinin ele geçirdiği ganimet ve esir sayısının büyüklüğünü *“Leşker-i İslâm bu gazâda bir veçhile mâl-i ganâ'im ve usârâyâ mâlik oldular ki hiçbir târîhde görülmüş ve işidilmiş değildi.”* şeklinde ifade etmiştir.²⁶⁸

Serdar Lala Mustafa Paşa, Lefkoşa'nın fethinden sonra hedef olarak Magosa'yı belirlemiştir. Baf ve Girne'nin barış yoluyla teslim edilmesi gibi Magosa'yı da sulh yoluyla teslim almak istemiş ve daha önce Girne ve Baf yöneticilerine gönderilen Lefkoşa Valisi Dandolo'nun kesik başı, bu defa Magosa Kalesi muhafızı olan Bragadin'e gönderilmiştir. Ancak kale muhafızı Bragadin, Magosa Kalesi'nin zaptının zor olması ve Venedik'ten gelecek yardım kuvvetlerine güvenerek bu teklifi reddetmiştir. Böylelikle Osmanlı kuvvetleri Magosa'nın muhasarası için harekete geçmişlerdir.²⁶⁹ Bir hafta civarı Lefkoşa'da kalan Serdar Lala Mustafa Paşa, şehrin bütün işleriyle ilgilenmesi için atadığı Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa'yı Lefkoşa'da bırakarak, adanın en sağlam kalesi olan Magosa Kalesi'ne doğru 16 Eylül 1570'de hareket etmiştir. 21 Eylül'de Magosa'ya varılmış ve kuşatma hemen başlatılmıştır.²⁷⁰

Venedik'in en çok güvendiği ve Ortaçağ'ın en mükemmel surları ile çevrilmiş olan Magosa Kalesi'nin kuşatması hayli uzun sürecek gözüküyordu. Serdar Lala Mustafa Paşa, kış şartlarının da artık kendisini hissettirmesinden dolayı kuşatmaya havalara düzelmeleriyle devam edileceğine karar vermiştir. Ancak Serdar payitahta dönmemiş ve karargahını Magosa'nın güneyinde çok yakın bir mevki olan Pomodano köyüne kurmuştur. Baharda yapacağı sefer için hazırlıklara girişmiş ve yeni

yapılıp muhafızlar konulursa çok iyi olacağını bildirmiştir. Ayrıca Girne ve Baf kalelerine birer hamam ve cami yapılması gerektiğini söylemiştir. Payitahttan kendisine gönderilen cevap hükmünde, Baf'ta sağlam bir kale ile burçlar inşa edilmesi ve Girne ile birlikte ikisinde de cami ve hamam yapılmasına derhal başlanması emredilmiştir. Bk.: BOA., MD. 14, hk. 837.

²⁶⁶ Dündar, **Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)**, s. 56.

²⁶⁷ Mustafa Cezar, **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, Tan Matbaası, İstanbul 1959, s. 1228.; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **Kıbrıs'ın Fethi (1570-1571)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986, s. 76.

²⁶⁸ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, s. 78.

²⁶⁹ Recep Dündar, “Kıbrıs'ın Fethi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara 2016, C. 12, S. 86, s. 438.

²⁷⁰ BOA., MD. 8, hk. 1565. (20 Rebiülahir 978 / 21 Eylül 1570); Demir, **a.g.t.**, s. 79.

istihkamlar inşa ettirmiştir.²⁷¹ Sefer için gerekli zahirenin tedariki ve adaya aktarılması hususunda da birçok emirler gönderilmiş ve bu konuda görevli kişilerin önem göstermeleri istenmiştir.²⁷²

İstanbul'dan ve Anadolu'nun birçok noktasından sefer için talep edilen ihtiyaçlar Kıbrıs'a ulaşınca Osmanlı ordusu harekete geçmiştir.²⁷³ Osmanlı kuvvetleri 15 Mayıs 1571 tarihinde Magosa Kalesi'ni kuşatmaya başlamışlardır.²⁷⁴ Osmanlı kuvvetleri, 29 Temmuz 1571 Pazar günü Magosa Kalesi'ne özellikle kalenin Arsenal ve Lemsos burçlarına o güne kadar görülmemiş şekilde genel bir taarruza giriştiler. Taarruz başlamadan evvel burçlar ve kulelerin altında hazırlanmış olan lağımlar da patlatılmıştır. Bu patlamalar ile düşmanın bütün savunma mevzileri yok olmuştur. Toz ve duman altında yapılan büyük savaşta, cephede bulunan askerlerin üçte ikisi ölmüş veya yaralanmışlardır. 1 Ağustos 1571'de bütün komutanlar ve beylerinde katılımıyla, açılan gediklerden girilerek kulelerin zirvelerine ulaşıp bayraklar dikilmiştir.

Yiyecek ve içeceği neredeyse hiç kalmayan, yorgunluk ve uykusuzluktan bitkin düşen düşman askerleri, artık savunmanın imkânsız olduğunu anlamış ve beyaz bayraklar çekilerek teslim olmuşlardır. Magosa'nın ele geçirilmesiyle, ada tamamıyla 1 Ağustos 1571 tarihinde Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Kıbrıs adasının fethi Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevi olarak pahalıya mal olmuştur. Batı kaynakları Osmanlı Devleti'nin asker kaybını 80.000 olarak, yerli kaynaklara göre ise 40.000-50.000 arasında bir kaybın olduğu belirtilmiştir.²⁷⁵ İki taraf da teslim şartlarını konuşmak amacıyla karşılıklı elçiler yollamışlardır. Osmanlı tarafından Serdar Lala Mustafa Paşa'nın kethüdası Mustafa Bey ile Yeniçeri Ağası Yahya Kethüda, Venedikliler ise 2 asilzadesini rehin olarak göndermiştir. Venedikli asilzadeler Serdar Mustafa Paşa'nın oğlu Niğde Sancakbeyi Mehmed Bey tarafından saygı ve hürmetle kabul edilip, kendilerine sırmalı hilatler giydirilmiştir. Yeniçeri Ağasının çadırında verilen ziyafetten sonra anlaşma şartları imzalanmıştır.²⁷⁶

²⁷¹ Alasya, **a.g.e.**, ss. 67-68.

²⁷² BOA., **MD. 12**, hk. 179. (18 Şevval 978 / 15 Mart 1571)

²⁷³ Alasya, **a.g.e.**, s. 69.

²⁷⁴ Kâtib Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfârî'l-Bihâr**, s. 171.

²⁷⁵ Dünder, "Kıbrıs'ın Fethi", s. 441.

²⁷⁶ Alasya, **a.g.e.**, s. 70.

Magosa Kalesi'nin bütün burçları ve kulelerinden 9 Ağustos 1571 Perşembe günü toplar atılmış, kösler dövülmüş ve davullar çalınarak, muhteşem bir zafer kutlaması gerçekleştirilmiştir. Serdar Lala Mustafa Paşa, aynı gün görkemli bir törenle Magosa şehrine ve kalesine giriş yapmıştır. Başkomutan ve yüksek rütbeli devlet görevlileri önünde, Osmanlı kuvvetleri büyük bir zafer geçidi düzenlemiştir. Lala Mustafa Paşa, şehirde yapmış olduğu gezide daha önce Latin katedrali olarak kullanılan Ayasofya Katedrali'nin²⁷⁷ cami olarak yeniden düzenlenmesini ve Cuma namazını burada eda edeceklerini bildirmiş ve törenle otağına geri dönmüştür. 17 Ağustos 1571'de Serdar Lala Mustafa Paşa'nın da katılımıyla Cuma namazı burada kılınmıştır.²⁷⁸ Serdar Mustafa Paşa, fethi tamamlayıp hemen adadan ayrılmamış, adanın yeniden imarı ve idari işleyişin düzenlenmesi hususunda çalışmaları başlatmıştır. Düşmanlar tarafından saldırı düzenlenmesi ihtimaline karşı, adada bulunan kalelerin hızlı bir şekilde onarılması için girişimlerde bulunmuştur.²⁷⁹

Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs'ta idari ve mali yönden birtakım düzenlemeler yaptıktan sonra 15 Eylül 1571 tarihinde payitahta dönmek üzere adadan ayrılmıştır.²⁸⁰ Toplam 1 yıl, 2 ay, 13 gün Kıbrıs'ta kalan Lala Mustafa Paşa, adanın alınmasında göstermiş olduğu üstün askeri başarısından dolayı "*Kıbrıs Fatih'i*" unvanını almıştır.²⁸¹ Yemen'de yaşamış olduğu talihsizliklerin izleri Kıbrıs'ın fethiyle silinmiş ve II. Selim ile ilişkileri düzelmiştir. Eski lalası da Kıbrıs'tan dönerken kendisine güzel cariyeler hediye olarak sunmaktan geri kalmamıştı.²⁸² İstanbul'a geliş tarihi kesin olmasa da

²⁷⁷ Şehir merkezinde bulunan cami, 1298'de Saint Nicola Katedrali olarak gotik üslupta inşasına başlanmış ve 1312'de yapımı tamamlanmıştır. Lefkoşa'daki Selimiye Cami'den (Saint Sophia Katedrali) daha sağlam yapıdadır. Lusingnan kralları Kudüs tacını burada giymiş ve krallardan II. James ve III. James'in mezarları yine buradadır. Magosa'nın Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa döneminde minber, mihrap ve minare yapılmasıyla camiye dönüştürülmüştür. Magosa Ayasofyası olarakta bilinen cami, 1954'te adanın fethini sağlayan Lala Mustafa Paşa'ya izafeten Lala Mustafa Paşa Cami olarak değiştirilmiştir. Bk.: Ebru Karakaya, "Kıbrıs (Mimari Lefkoşe)", *DİA*, Ankara 2022, C. 25, s. 387.

²⁷⁸ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Kıbrıs'ın Fethi*, s. 99.

²⁷⁹ BOA., *MD. 16*, hk. 145. (4 Cemaziyelahir 979 / 24 Ekim 1571)

²⁸⁰ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 130.

²⁸¹ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 326.

²⁸² Eski saray ağasına gönderilen hükümde, "*Düstûr-ı mükerrrem Vezîrim Mustafa Paşa edâm'allâhu te'âlâ iclâlehu cezîre-i Kıbrıs'dan getürdüğü cevâriden Eski Saray'a birkaç cevâri teslim edeceğin i'lâm itmeğin buyurdum ki: Vusûl buldukda, müşârûin-ileyh sana teslim ideceği cevâriyi alub kabz idüb Eski Saray'da koyasın ve kaç câriye teslim olunduğun 'arz eyliyesin.'*" denilmektedir. Bk.: BOA., *MD. 16*, hk. 108. (7 Recep 979 / 25 Kasım 1571); Turan, "Lala Mustafa", ss. 577-578.

1571 yılının Ekim ayının başları olması muhtemeldir. Kıbrıs Fatih, İstanbul'a geldiğinde büyük bir törenle karşılanmış ve zafer alayı eşliğinde şehre giriş yapmıştır.²⁸³

Kıbrıs'ın alınması, Venedik'e ve onun himaye ettiği korsanlara büyük bir darbenin olması yansırı Doğu Akdeniz hakimiyetinin kilidi teslim alınmış demektir. Ancak bu fetih hareketi Osmanlı Devleti için büyük maddi ve askeri kayıpların yaşanmasına da sebep olacaktı.²⁸⁴ 7 Ekim 1571'de meydana gelen İnebahtı Deniz Savaşı²⁸⁵, Osmanlı donanmasının neredeyse tamamının yok olmasına sebep olmuştur. Uluç Ali Paşa kontrolündeki sadece 30 kadirga kurtarılabildi. İspanyol gözlemciler göre Osmanlı Devleti'nin asker kaybı 30.000 üzerinde olmakla birlikte, verilen esir sayısı ise 3.500 civarındadır.²⁸⁶

4.3. Şark Seferi

Türk-İran ilişkileri Safevi hanedanlığının kurulmasından önce başlamış olup, Doğu Anadolu, İran, Azerbaycan ve Irak coğrafyasında kurulmuş olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devlet'leri dönemi ilişkilerin başladığı dönem olarak kabul edilebilir.²⁸⁷ Bu devletlerin ortadan kaldırılmasından sonra, ismini tarikat cedit olan Safiyyeddin'den alan Safevi'ler ile Osmanlı Devleti arasında güç mücadelesi devam etmiştir.²⁸⁸ Şah İsmail, ideoloji haline getirmiş olduğu Şiiliği Türkistan ve Anadolu'da yaymak için bu bölgelere birçok propaganda yapacak kişileri göndermiştir.²⁸⁹ Bu faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmiş ve ikaz edilmesine rağmen faaliyetlerini

²⁸³ Demir, a.g.t., s. 92.

²⁸⁴ İbrahim Ethem Çakır, "İnebahtı (Lepanto) Savaşı ve Osmanlı Donanmasının Yeniden İnşası Üzerine Bazı Bilgiler", **Turkish Studies**, İstanbul 2009, C. 4, S. 3, s. 515.

²⁸⁵ Müttefik devletlerin ve Osmanlı donanmasını sahip olduğu gemi sayısı hakkında birçok farklı iddia bulunmaktadır. Müttefik devletlerin kuvvetleri, 243 gemi ve 37.000 askerden oluşmakta iken, Osmanlı kuvvetleri ise yaklaşık 230 gemi ve 25.000 savaşçıdan oluşmaktaydı. Detaylı bilgi için bk.: İdris Bostan, "Kıbrıs Zaferinden İnebahtı Yenilgisine (1570-1571)", **Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa**, Bursa 2020, ss. 250-262.

²⁸⁶ Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "Savaş Ekonomisi: İnebahtı'ya Giden Yolda İspanyol Monarşisi'nin Mali Hazırlıkları", **History Studies International Journal of History**, Samsun 2019, C. 11, S. 1, ss. 356-357.

²⁸⁷ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, ss. 21-22.

²⁸⁸ Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 5.

²⁸⁹ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin "Şark Meselesi"nin Ortaya Çıkışı İlk Münasebetler ve İç Yansımaları", **Tarihten Günümüze Türk – İran İlişkileri Sempozyumu: 16 -17 Aralık 2002**, Ankara 2003, s. 44.

sürdürmeye devam etmiştir.²⁹⁰ Müritler vasıtasıyla Anadolu'nun birçok bölgesinde isyanlar çıkarılarak, Anadolu'nun hakimiyeti ele geçirilmeye çalışmıştır.²⁹¹ Osmanlı Devleti'nde tahtta oturan II. Bayezid, hiçbir ülkeyle savaşmayı istemediği için sert tedbirler almaktan geri durmaktaydı.²⁹² Ancak şehzadesi olan Selim, bu Şii tehlikesini fark etmiş ve bu amaçla Erzincan'a kadar olan bölgede isyan hareketlerine karşı sert tedbirler almaya başlamıştır. Selim tahta geçtikten sonra da ilk hedefi Safevi Devleti'ni ortadan kaldırmak olmuştur. 1514 yılında Çaldıran'da yapılan savaşta, Osmanlı Devleti Safevi Devleti'ne ilk büyük darbeyi vurmuştur.²⁹³

Şah İsmail'in 23 Mayıs 1524'te ölümü üzerine yerine I. Tahmasb geçmiştir. I. Tahmasb döneminde Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1534 tarihinde Tebriz'e bir sefer düzenlenmiş ve burayı büyük bir mukavemetle karşılaşmadan teslim almıştır.²⁹⁴ Kış mevsiminin gelmesinden ötürü Osmanlı ordusu geri çekildikten sonra, bölge tekrar Safevi hakimiyetine geçmiştir. 1555 yılında Amasya Antlaşması ile iki taraf anlaşarak bir barış dönemine girmiştir. Bu barış durumu, Haydar Mirza'dan sonra tahta geçen II. İsmail'in²⁹⁵ 24 Kasım 1577'de ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıklara kadar devam etmiştir.²⁹⁶ Şah Tahmasb'ın ölümü üzerine ülkede yaşanan taht kavgaları ve iç karışıklıklar, Osmanlı Devleti'nin dikkatini bölgeye yöneltmesine neden olmuştur.²⁹⁷ İran'da meydana gelen hadiseleri takip etmek maksadıyla sınır beylerine emirler

²⁹⁰ Ensar Köse, **XVIII. Yüzyıl Başlarında Kafkaslar'da Nüfuz Mücadelesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, ss. 3-5.

²⁹¹ Özer Küpeli, "Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi", **Tarih Okulu Dergisi**, İzmir 2010, S. 6, ss. 17-18.

²⁹² M. Saffet Sarıkaya, "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri", **Türk Kültürü Dergisi**, Ankara 1993, C. 31, S. 363, ss. 411-412.

²⁹³ Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, ss. 34-39.

²⁹⁴ Özer Küpeli, "İrak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)", **History Studies International Journal of History**, Samsun 2010, Ortadoğu Özel Sayısı, ss. 230-231.

²⁹⁵ Şah II. İsmail'in sarayda Sünni alimlere yer verdiği ve Cuma hutbelerinde halifelere hakaret etmeyi yasakladığı halde, Osmanlı – İran ilişkilerinde krize sebep olan kişi olarak bilinmesi dikkat çeken bir husustur. Ayrıca İran'ın barışı bozup Osmanlı ile savaşmak istediğinin herhangi bir işaretinin olmadığı ve savaşı başlatan tarafın İran olmadığını ifade edilmiştir. Bk.: Nebi Gümüş, **XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 148.; Sümer, Şah II. İsmail'in Şii ve Sünnilerin birlikte yaşamalarını istediği, Hz. Aişe'nin lanetlenmesini doğru bulmadığı ve camilerin duvar ve kapılarına yazılan şiirleri sildirttiğini belirtmiştir. Bu davranışları, halk tarafından Sünniliğe meyilli olarak yorumlanmıştır. Bk.: Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, ss. 116-117.

²⁹⁶ Gündüz, "Safeviler", **DİA**, İstanbul 2008, C. 35, s. 453.

²⁹⁷ Kerim Oder, **Azerbaycan**, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1982, s. 66.

gönderilmiştir.²⁹⁸ Van, Erzurum, Diyarbakır, Lahsa, Bağdat, Basra ve Şehrizol beylerbeylerine gönderilen emirde “... *Şâh Tahmâsb fevt olmağın oğulları ve askeri beyninde fetret olduğu ...*” denilerek, İran hakkında gerekli istihbaratın toplanması tembihlenmiştir. Ayrıca bölgede bulunan kalelerden tamire ihtiyaç olanların onarılması, hendeklerin kontrol edilmesi, askerlerin maaşlarının eksiksiz bir şekilde verilmesi ve herkesin yarın savaş olacakmış gibi hazır olmaları istenmiştir.²⁹⁹

İranlı tarihçiler Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki mücadelenin sebebinin, komşu devletlerin İran topraklarına göz dikmesinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. İran’da 242 yıl süren Safevi döneminin yarısı, Osmanlı Devleti ile mücadele ile geçmiş ve bu durum iki devletin sosyal, ekonomik ve siyasi hayatı üzerinde oldukça olumsuz etkileri olmuştur. Özellikle Şah Tahmasb yönetiminde başlayan bozulmalar, düşman ülkelere istediği fırsatı vermiş ve bu dönemden itibaren İran topraklarına saldırılar artmıştır. Sultan III. Murad’ın Amasya Antlaşması’nı yok sayarak Kürtlerin desteğiyle İran topraklarına saldırması ve Osmanlı’ya sığınmış olan şehzadelerin tahtı ele geçirmeleri hususunda kışkırtılması, ilişkileri daha da kötüleştirmekteydi. Van hâkimi Hüsrev Paşa, İran’a sefer karar alması için Sultan III. Murad’a 1579 yılı başlarında kışkırtıcı mektuplar ve raporlar yollamıştır. Bu mektupların Sultan III. Murad üzerinde etkili olması ve İran’da yaşanan iç karışıklıkların büyüklüğü, sefer kararının alınmasının en büyük etkenleri olmuştur.³⁰⁰

Şah II. İsmail’in ölüm haberinin İstanbul’a ulaşması üzerine, Osmanlı Devleti İran’a sefer kararı almıştır.³⁰¹ Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, İran yapılacak seferin;

²⁹⁸ Osmanlı Devleti tarafından İran’a sürekli bilgi getiren kişiler gönderildiği görülmektedir. Gelenlerden biri, İran hakiminin Kazvin civarında ordu hazırladığı bildirilmiştir. Bk.: BOA., MD. 29, hk. 492. (14 Zilhicce 984 / 4 Mart 1577); 29 Numaralı Mühimme Defteri’nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: Gülay Kahveci, **29 Numaralı Mühimme Defteri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.; Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, s. 116.; Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri (XVI. XVII. Yüzyıllar)”, **Belleten**, Ankara 2002, C. 66, S. 246, s. 506.

²⁹⁹ Osman Karataş, **3 Numaralı Mühimme Zeyli Rebiülevvel-Cemâziyelevvel 984 / Haziran-Ağustos 1576 (s. 176-351)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, ss. 23-25, hk. 490, 491, 492, 493, 494, 495 ve 496. (13 Rebiülevvel 984 / 10 Haziran 1576) (Bu dipnottan itibaren “**3 Numaralı Mühimme Zeyli**” şeklinde kısaltılacaktır.)

³⁰⁰ Ataulah-i Hasanî, “İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri”, **Tarihten Günümüze Türk – İran İlişkileri Sempozyumu: 15-17 Aralık 2002**, Ankara 2003, ss. 16-18.; N. Nader Nejad, **XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590,1620)**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Tezi, Erzurum 1986, ss. 149-150.

³⁰¹ BOA., MD. 32, hk. 139, 140 ve 141. (2 Zilhicce 985 / 10 Şubat 1578)

ödenek ve harcamaların büyük oranda artacağı, İran ülkesi tamamı alınsa bile halkın Osmanlı hakimiyetini kabullenemeyeceği, savaşlardan dolayı zayıflayan halkın artık gereksiz bir savaşın yükümlülüklerini kaldıramayacağı gibi sebeplerden ötürü gereksiz olduğunu savunmuştur. Ayrıca Sultan III. Murad’a “*Büyük atanız Sultan Süleyman Han İran ile barış yapılınca kadar neler çekmiştir. Bu seferin yapılmasını isteyenler, bir İran seferinin ne demek olduğunu bilmeyenlerdir ve bunlar at ve davardan inip öküze binmeyenlerdir.*” sözlerini söyleyerek, padişahı bu seferden vazgeçirmeye çalışmıştır.³⁰²

Serhad beylerine hazırlık yapmaları hususunda emir gönderilmesi akabinde, baharda sefere çıkacak ordunun serdarlığını kimin yapacağı mevzubahis olmuştur. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa’nın divandaki rakipleri, III. Murad’ı savaş kararı alması için sadrazamın etkisinden kurtarmaya çalışmışlardır. Divan’da o sırada üçüncü vezir olarak bulunan Lala Mustafa Paşa ile dördüncü vezir Sinan Paşa, yapılması istenen seferin en ateşli taraftarlarıydılar. Birbirlerinin de hasmı olan bu vezirler, elde edecekleri yeni zaferin kendilerinin gelecekleri için önemli yarar sağlayacaklarını düşündüklerinden, İran’a karşı yapılacak seferin serdarlığının kendilerine verilmesi halinde önemli bir fırsatı ele geçirmiş olacaktı. Nihayetinde Sultan III. Murad İran’a sefer yapılmasına karar vermiş ve o tarihe kadar uygulanmayan bir usul tatbik edilerek, iki serdar tayin edilmiştir.³⁰³

Serdarların maiyetine tayin edilen askerlerle farklı noktalardan seferi başlatmaları emredilmiştir.³⁰⁴ Lala Mustafa Paşa’nın Erzurum tarafından Şirvan’ın fethini gerçekleştirmesi³⁰⁵, Sinan Paşa’nın da Bağdat ve Şehrizor taraflarından saldırıya geçmesi planlanmıştır.³⁰⁶ Daha sefer hazırlıkları sürerken Serdar Sinan Paşa’nın inada başladığı ve Lala Mustafa Paşa’ya verilen asker için “*Ser-leşker-i*

³⁰² Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi II**, s. 32.

³⁰³ Turan, “Lala Mustafa”, ss. 581-582.

³⁰⁴ Kasım Ertaş, **Gelibolu’lu Mustafa ‘Âlî’nin Nasîhatu’s-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 61.

³⁰⁵ Serdar tayin edilen Mustafa Paşa’ya gönderilen hükümde, dinden çıkma sonucunu doğuracak görüşlere ve inanca sahip olan İran halkını doğru yola getirmek amacıyla savaş açıldığını ve Osmanlı Devleti’nin ele geçirilecek ganimette gözü olmadığı bildirilmiştir. Sefer sırasında Sünni halka ve haraç veren Ermenilere dokunulmaması da tembihlenmiştir. Bk.: BOA., **MD. 32**, hk. 293. (20 Safer 986 / 28 Nisan 1578)

³⁰⁶ Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979, ss. 25-26.

sâbıkâ askerinin güzîdesi virildi. Bu ahkar'a muhannesleri tayîn olundu" diyerek, kendisine haksızlık yapıldığını iddia etmeye başlamıştır.³⁰⁷ İki serdar arasındaki çekişmenin sebebi asker sayısından kaynaklanmadığı, geçmişte yaşanan olaylardan dolayı tutulan kinden kaynaklandığı muhakkaktır. Sultan III. Murad, iki serdar arasındaki meselenin çözülmesi işini Sokullu Mehmed Paşa'ya havale etmiştir. Sadrazam problemin ortadan kalkması için serdarlarla yapmış olduğu toplantıda anlaşma sağlanamayınca, Sinan Paşa görevden alınmış ve tek serdar olarak 2 Ocak 1578'de Lala Mustafa Paşa tayin edilmiştir. Böylelikle İran'ın fethinin kısa sürede tamamlanması için iki cepheden yapılması beklenen hücum planından vazgeçilerek, sadece Erzurum cephesinden hareketin yapılması kararlaştırılmıştır.³⁰⁸

Serdar Lala Mustafa Paşa sefer hazırlıklarının tamamlanmasından sonra 28 Nisan 1578'de³⁰⁹ harekete geçmiştir.³¹⁰ Ordu yola çıkıp İzmit'e vardığında, askerlere ziyafet verilmiş ve terakki ihsanında bulunulmuştur.³¹¹ Yapılan görüşmeler neticesinde ordunun tamamının aynı güzergâh üzerinden gitmesi durumunda karşılaşılabilecek sıkıntılardan dolayı Yeniçeriler, ağaları İbrahim Kethüda ile birlikte Bolu-Çorum-Sivas güzergahından Erzurum'a gitmesine ve orada bütün ordunun toplanmasına karar verilmiştir. Serdar Lala Mustafa Paşa da Mevlâna Celaleddin Rumi'yi ziyaret etmek amacıyla Ilgın-Konya üzerinden Erzurum'a geçmeye karar vermiştir.³¹² Serdar Lala Mustafa Paşa Akşehir üzerinden 25 Mayıs 1578 tarihinde Ilgın'a varmıştır.³¹³ Burada beş gün kalmış ve bu süre içerisinde hayvanlar otlatılmış,

³⁰⁷ Çerçi, **a.g.t.**, s. 407.; Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 962.

³⁰⁸ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi II**, ss. 32-33.; BOA., **MD. 32**, hk. 189. (8 Muharrem 985 / 28 Mart 1577)

³⁰⁹ Harimi, Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Üsküdar'dan ayrılış tarihini 21 Safer 986 / 29 Nisan 1578 olarak vermektedir. Bk.: Çetin Sungur, **Rahîmîzade İbrahim Harîmî Çavuş'un "Zafername-i Sultan Murad Han" Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1998, ss. 10-11.; Tatar Hanı Mehmed Giray'a gönderilen mektupta, Lala Mustafa Paşa'nın Muharrem ayının sonlarında Üsküdar'dan hareket ettiği belirtilmiştir. Bk.: BOA., **MD. 32**, hk. 303. (21 Safer 986 / 29 Nisan 1578); Demir, Kırım Hanı'na yazılan mektupta hareket tarihini Nisan ayının sonu olarak belirtmiş ise de gönderilen hükümde Muharrem ayının sonu Nisan ayının ilk haftasına denk gelmektedir. Bk.: Demir, **a.g.t.**, s. 110.

³¹⁰ Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, ss. 50-51.; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 45.

³¹¹ Oktay Aslanapa, "Osmanlı Minyatür Sanatı", **Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Ankara 1986, C. 2, S. 6, s. 851.; İdris Bostan, "İzmit", **DİA**, İstanbul 2001, C. 23, s. 537.

³¹² Sungur, **a.g.t.**, ss. 11-12.

³¹³ Tarih-i Osman Paşa adlı eserde, Serdar Lala Mustafa Paşa'nın bu yolu tercih etmesinin sebebi Ilgın'da bulunan çiftlikleri, cami-i şerifi ve kervansarayını görmek için olduğu kaydedilmiştir. Bk.: **Târîh-i Osman Paşa**, haz.: Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 17. (Lokmacı, bu eserin isminin, İstanbul Millet Kütüphanesi'nde bulunan 366 arşiv numaralı nüshasında "*Şark*

develer yağlanmışır.³¹⁴ Mustafa Ali Efendi, Serdar'ın Ilgın'a gelişini ve yaptıklarını şöyle ifade etmektedir:

“Dâru'd-devletü's-seniyye-i mahrûsa-i Kostantiniyye'den yigirmi altıncı konakda Ilgûn nâm kasaba-i latifeye nüzûl buyurdılar ki, ol kasabada kendülerün hayrâtı ve 'imâret ü hân makûlesi küllî müberrâtı olmağın altı gün temâmistirâhat u ârâm eyleyüp, hem hayrât-ı şerîflerini ziyâret kıldılar ve hem sûtûr u huyûlun ol mikdâr çayırılmasına cell-i himmetle vüs'at ü ruhsat virdiler. 'Ale'l-husûs 'asâkir-i zafer-rehberün develeri yağlanmasının zemânı belki mevsim-i mahsusa ve evânı olmağla ol mühimme dahi itmâm ve davâr çayırлатmak lâzımesini dahi merâm-ı encâm kılup, sür'at ü isti'câlle gitdiler.”³¹⁵

Serdar Lala Mustafa Paşa'nın diğer menzillere göre Ilgın'da beş günlük bir süre kalması, burada bulunan hayır eserlerini ziyaret etmesinden kaynaklanmaktadır. Burada Serdar'ın daha önce inşa ettirmiş olduğu büyük bir menzil külliyesi bulunmaktadır. Kendisinin inşa ettirmiş olduğu bir menzil külliyesinde, sefere çıkarken konaklamak farklı bir duygu hissettirmiş olsa gerektir. Ilgın'dan hareket edildikten üç gün sonra Konya'ya varılmış ve burada Paşa'yı Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa karşılamıştır. İlk olarak Mevlâna Celaleddin Rumi'nin türbesi ziyaret edilmiş³¹⁶, kurbanlar kesildikten sonra Mesnevi'den bölüm okunmuştur.³¹⁷ Konya'da

Seferleri” olarak geçtiğini belirtmektedir. Avusturya'da bulunan nüshasında ise “*Tarih-i Osman Paşa*” başlığını taşıdığını ve Ebubekir bin Abdullah tarafından kaleme alındığını belirtmiştir. Eser, Osmanlı ordusunun Sultan III. Murad'ın emriyle Vezir-i Azam Mustafa Paşa'nın serdarlığında 1578 yılı baharında çıktığı Şark Seferi'nden başlayarak 1580 yılı sonbaharına kadar geçen olayları içermektedir. Eser ve yazarı hakkında detaylı bilgi için bk.: Süleyman Lokmacı, “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Gazavatnameler ve Ebubekir b. Abdullah'ın Şark Seferleri İsimli Gazavatnamesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2017, C. 21, S. 2, ss. 665-677.

³¹⁴ BOA., MD. 32, hk. 369. (3 Rebiülahir 986 / 9 Haziran 1578)

³¹⁵ Mustafa Ali, Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'da kaldığı süreyi altı gün olarak belirtmişse de mühimme kaydında beş gün olduğu tespit edilmektedir. Bk.: Gelibolulu Mustafa Ali, *Nusret-nâme*, s. 52.

³¹⁶ Melis Taner, “Two Paths to Power: Sokulluzade Hasan Paşa and Hadım Yusuf Paşa and Their Art Patronage in Early-Seventeenth-Century Baghdad”, *The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul 2019, S. 54, s. 83.

³¹⁷ Ortaçağ İslam tarihinde sıklıkla görülen bir gelenek, siyasi güce sahip hükümdarların düşman ülkelerine yapacakları sefer öncesinde nurani insanların kerametlerine başvurmuşlar veya müneccimlerin-sihirbazların gelecekte haber vermelerini, çıktıkları seferin kendileri için şer veya hayır olduğunu öğrenmek istemişlerdir. Serdar Lala Mustafa Paşa da bu geleneğin bir başka tezahürünü Mevlâna Celaleddin Rumi'nin türbesinde tekrar ettirmiştir. Mevlâna Celaleddin Rumi'nin eseri Mesnevi'nin Kur'an-ı Kerim kaynaklı olması, onun psikolojik ve manevi bir araç olarak kullanılmasını sağlamıştır. Mesnevi'den tefe'ül yapılarak yani fal bakılarak seferi geleceğine dair anlam çıkartılmıştır. Mesnevi'den fal bakmak için açılan yerde, İskender'in Kaf Dağı'na varıp bütün amaçlarına ulaşmış olması ile ilgili bölüme denk gelinmiştir. Bu hadise Serdar Lala Mustafa Paşa'yı

iki gün kalınmış, buradaki Şems-i Tebrizi ile Şeyh Sadreddin Konevi türbeleri ziyaret edilmiş ve dualar yapılmıştır.³¹⁸ Konya'dan sonra ise Sivas'a³¹⁹, buradan Erzurum yakınlarındaki Cinis adlı bölgeye geçilmiştir. Burada Diyarbakır beylerbeyliğinden ayrılmış olan Özdemiroğlu Osman Paşa Serdar'ın maiyetine dahil olmuştur.³²⁰ Serdar Lala Mustafa Paşa, ordugahını Çermik (Ilıca) adlı yerde kurmuş ve 20 gün burada konaklayarak, sefer için gelecek olan mühimmat ve topların tamamlanmasını beklemiştir.³²¹ Ardahan'da 3 gün kalındıktan sonra 8 Ağustos 1578'de İran topraklarından Gürcistan'a girilmiş ve buradaki Çıldır, Ahılkelek, Hırtıs, Yeni Kale, Tümüük ve Vale Kaleleri ele geçirilmiştir.³²²

Çıldır zaferi Osmanlı ordusunun Gürcistan'da yapmış olduğu fetihleri kolaylaştırmış ve Azerbaycan ve Gürcü yerel beylerinin Osmanlı hakimiyetini tanınmasında etkili olmuştur.³²³ Sultan III. Murad zaferden sonra Serdar Lala Mustafa Paşa'yı "... yüzün ağ olsun." diyerek tebrik etmiş ve "... diyâr-ı Şirvan'ı feth ü teshîr ve ol havâli rafz u ilhâddan pâk u tatyîr ve tâ'ife-i ev-bâş-ı bed-ma'âş kemâ-yenbağî kahr u tedmîr olmaktır." diyerek yeni hedefler belirtmiştir.³²⁴ Osmanlı ordusu Çıldır zaferinden sonra kötü hava koşulları ve çetin ulaşım şartları altında hareket ederek 24 Ağustos 1578'de Tiflis'e varmıştır. Özdemiroğlu Osman Paşa ve maiyetindeki kuvvetlerin gelmesinden evvel şehrin terkedilmesinden dolayı, herhangi bir savunma ile karşılaşmadan Tiflis ele geçirilmiştir.³²⁵ Tiflis'te Sultan III. Murad adına iki, kale hizasında Serdar Lala Mustafa Paşa adına bir vakıf cami temeli atılmış ve bunlar için gelir getirmesi amacıyla köyler vakfedilmiştir. 29 Ağustos 1578'de burada eda edilen Cuma namazının hutbesinde Sultan III. Murad'ın adı zikredilmiştir.³²⁶

oldukça mutlu etmiştir. Bk.: H. Mustafa Eravcı, "Osmanlıların Şark Seferleri ve Konya", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2000, S. 7, ss. 339-342.

³¹⁸ Koçyiğit, **a.g.t.**, s. 144.

³¹⁹ Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, ss. 53-54.

³²⁰ Harimi, Serdar'ın Sivas'a geçmeden önce Kayseri yakınlarındaki İncesu adlı yerde Kayseri sancakbeyi tarafından karşılandığı ve hizmette bulunduğunu zikretmektedir. Bk.: Sungur, **a.g.t.**, s. 12.

³²¹ Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas – Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976, s. 283.

³²² Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", **DİA**, İstanbul 1996, C. 14, s. 314.

³²³ Bk.: Sungur, **a.g.t.**, s. 15.; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 53.

³²⁴ BOA., **MD. 32**, hk. 420. (10 Recep 986 / 12 Eylül 1578)

³²⁵ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 54.

³²⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, ss. 114-117.

Koyun Geçidi zaferinin elde edildiği 8 Eylül 1578'de Şeki Ülkesinin fethedildiği müjdesi gelmiştir.³²⁷ Serdar Lala Mustafa Paşa, askerlerin muhalefetine rağmen verilen terakkilerle ordu Kanak Çayı'ndan geçmiş ve 16 Eylül 1578 tarihinde Ereş şehrine varmıştır. Ereş dışında Bakü, Şabran, Mahmudabad, Salyan ve Şamahı'da Osmanlı hakimiyeti altına alınmıştır.³²⁸ Bu yerlerin alınmasıyla birlikte Şirvan'ın tamamı Safevi hakimiyetinden kurtarılmıştır.³²⁹ Serdar Mustafa Paşa düzenlemiş olduğu divan toplantısında, ordunun kışı Şirvan'da geçirmesi durumunda sınır şehirlerinin korunaksız kalacağından ordunun dönmesi gerektiğine ve Şirvan'ın muhafazasına da bir beylerbeyinin bırakılmasını uygun gördüğünü ifade etmiştir. Ancak bu görevi kimse almak istemeyince, Özdemiroğlu Osman Paşa istediği asker ve hazineyi vermesi şartıyla bu görevi kabul etmiştir. Osman Paşa'nın rütbesi vezirliğe yükseltilmiş ve Şirvan 2 milyon akçe gelirle Karaman Beylerbeyliği'ne eşit bir eyalet olmuştur.³³⁰ Osmanlı hakimiyeti altına alınan bölgenin tamamı Gürcistan, Sohom, Şirvan ve Tiflis adıyla 4 eyalete ayrılmıştır.³³¹

Serdar, Şirvan'ın muhafazasında Özdemiroğlu Osman Paşa'yı bırakarak, kışı Erzurum'da geçirmek için tekrar gelinen yoldan geri dönmüştür.³³² Tiflis ve Ardahan üzerinden geçilip 21 Kasım 1578 tarihinde Erzurum'a dönmüştür.³³³ Geri çekilirken Şirvan Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa maiyetine 14.000 askerlik küçük bir kuvvetin bırakılması³³⁴, Safeviler'e kaybedilen yerleri geri alma cesareti vermiştir.³³⁵ Demirkapı Kalesi'nde kalan Özdemiroğlu Osman Paşa, daha önce Serdar Lala Mustafa Paşa'ya vaziyet hakkında bilgi verirken, artık Serdar yerinde payitahta

³²⁷ Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, s. 144.

³²⁸ Kütükoğlu, **a.g.e.**, ss. 60-61.

³²⁹ Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas – Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, s. 301.

³³⁰ Öztürk, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 191.

³³¹ BOA., **MD. 32**, hk. 514. (22 Zilkade 986 / 20 Ocak 1579); Şerafeddin Han, **Şerefname**, çev.: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2009, C. 1/3, s. 14-15.

³³² Turan, "Lala Mustafa", s. 587.

³³³ Osmanlı ordusunun İstanbul'dan Erzurum'a kadar geçmiş olduğu toplam 34 menzil için bk.: Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, s. 176.

³³⁴ Âsafî, Özdemiroğlu Osman Paşa maiyetine bırakılan asker sayısının 10.000 civarında olduğunu ve bunlarında güçsüz ve yaşlı olduklarını belirtmiştir. Bu sayı Osman Paşa'yı memnun etmemiş olsa gerektir. Çünkü bırakılan asker sayısı ile fethedilen mevcut yerlerin korunması dahi mümkün olmamıştır. Bk.: Âsafî Dal Mehmed Çelebi, **Şecâ'atnâme**, haz.: Abdulkadir Özcan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007, ss. 78-79.; Allahverdi, **a.g.t.**, s. 123.

³³⁵ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, C. 3, s. 33.

arzlarını göndermeye başlamıştır.³³⁶ Seferin neticesi henüz belli olmamışken iki büyük kumandanın birbiriyle irtibatı kesmesi ve ihtilafa düşmesi, yapılan fetihleri ve seferin neticesini olumsuz etkilemiş olacaktı. Serdar Lala Mustafa Paşa'ya Osman Paşa tarafından en son ilk Şamahı saldırısında alınan galibiyeti bildirmek için rapor gönderilmiştir ve bu rapordan sonra Şamahı'da yaşanan mağlubiyete kadar herhangi bir muhabere olmamıştır.³³⁷

Serdar Lala Mustafa Paşa Erzurum'da kışı geçirdiği sırada bir yandan baharda tekrar çıkılacak seferin hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktaydı. Osmanlı sınırında yapılacak saldırıları durdurmak ve seferlerde üs olarak kullanılması maksadıyla 30 Aralık 1578'de Erzurum'da bulunan Serdar Lala Mustafa Paşa'dan Kars Kalesi'nin baharda inşa edilmesi için gerekli malzemelerin hazırlaması istenmiştir.³³⁸ İstenilen malzemelerin gelmesi akabinde 13 Temmuz'da harekete geçilmiş ve 26 Temmuz 1579 Pazar günü Kars Kalesi'ne varılmıştır.³³⁹ 27 Temmuz sabahı tekbirler eşliğinde kurbanlar kesildikten sonra, ilk olarak Serdar Lala Mustafa Paşa kendisi üç kez taş ve dört-beş kez toprak taşımıştır.³⁴⁰ Yapımına başlanan ve geceleri bile meşale ışığında devam edilen inşa faaliyetleri neticesinde 28 günde iç kale, 58 gün içerisinde de dış kale tamamlanmıştır. Kale dışında; Kaleiçi ile Bayrampaşa Mahallesi arasında basamaklı derin bir hendek, suyun geçeceği bir ark, Kars Çayı üzerinde iki taş köprü, bir beylerbeyi sarayı, Yeniçeriler için bir koğuş, bir büyük medrese, üç gözetleme kulesi, bir su kulesi, bir kemerli gizli su yolu, bir hamam, üç demir kale kapısı, Ebul

³³⁶ Demir, **a.g.t.**, ss. 133-134.

³³⁷ Peçevi, yaşanan mağlubiyetten sonra iki büyük kumandan arasındaki durumu şöyle ifade etmiştir: “Osman Paşa-yı dilir bu ahvâli vezir-i kişver-gîre arz itmekden cânib-i Pâdişâh-ı gerdun-serîre arz itmeğe tercih idüp Deşt-i Kıpçak'tan Kefe sahilüne doğru çapar atları ile ulaklar gönderüp i'lâm-ı hâl eyledi ve cânib-i Serdar'dan iğmâz-ı ayn itmeğe mücib yoğ iken ve mâbeynlerinde bâis-i bürudet bir hâl zâhir olmamış iken bundan sonra vezire mürâcaat itmeyüp arz u i'lâma muhtaç olan ahvali Der-Aliyye'ye arz ider oldu.” Bk.: Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi II**, s. 49.; Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. 3, s. 33.

³³⁸ Serdar Lala Mustafa Paşa'ya gönderilen hüküm: “Hâlâ Erzurum serhaddinde harâbe olan Kars Kal'ası yapılub ma'mûr olmak mühimmâtdan olmağın şimdiden lâzım olan taşı ve kireci ve sâ'ir mühimmâtı tedârük olunup inşâllâhü'l-a'zz evvelbahâr-ı hucaste-âsâra erişüp binâ zamânı oldukça binâsına mübâşeret itmek emr idüp buyurdum ki...” Bk.: BOA., **MD. 32**, hk. 477. (1 Zilkade 986 / 30 Aralık 1578)

³³⁹ Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas – Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, ss. 324-325.

³⁴⁰ Sungur, **a.g.t.**, s.43.

Hasan Harrakani³⁴¹ hazretlerinin sandukası üzerine kubbeli türbe, kışla, asker karavulhaneleri ve tavlaları yapılmıştır.³⁴²

Ayrıca Serdar Lala Mustafa Paşa hayratı olmak üzere biri Sultan III. Murad Han adına, biri Lala Mustafa Paşa adına olmak üzere toplam beş cami ve vakfa bağlı dükkân, konak, değirmen ve çarşılar da kısa sürede inşa edilmiştir. 150 yıldan beri harabe olan Kars Kalesi ve şehir, Osmanlı ordusunun alemi şaşırtacak bir ustalık ve hızla 58 gün gibi kısa bir sürede tekrardan inşa edilmiştir.³⁴³ Mustafa Ali, Kars şehrinin ve kalesinin inşasını şöyle kaydetmiştir:

“Gelüp Sultan Murâd’un devletinde Mustafa Paşa

Harâb iken hısâr-ı Kars’ı yapdı eyledi ihyâ

Diküb gün gibi râyat-ı zafer âyâtını Şark’a

Cihânda zulmet-i ilhâd u küfrî kıldı nâ-peydâ

Çeküp Şirvân’ın aldı körlüğüne şâh-ı gümrahun

İşidüp hâlk-ı âlem Tîğiya tarihini anun

Dediler eyledi âbâd Kars’ı Mustafa Paşa.”³⁴⁴

Bu sırada Pasin Sancakbeyi Mirza Ali Bey ile birkaç başka sancakbeyi de kendi askerleriyle birlikte gidip yaz boyunca Mağazbert (Digor), Kağızman, Keçivan ve Anı Kalelerini inşa etmişlerdir. Böylelikle Kars şehri öz bir Osmanlı eseri olarak inşa edildi ve beylerbeylik merkezi olarak eyalet yapıldı. Buraya her taraftan halk getirilerek bölge şenlendirilmeye çalışıldı.³⁴⁵ Fetihle ele geçirilmiş olan Şirvan ve Tiflis’in

³⁴¹ Mustafa Ali, Harrakani hazretlerinin türbesinin yapılmasını bölük halkından birinin rüyasına Ebul Hasan Harrakani’nin girerek, kabrinin olduğu yeri göstererek tamir edilmesine işaret ettiğini belirtmiştir. Rüyayı gören kişi bu durumu Serdar Lala Mustafa Paşa’ya arz edince, işaret edilen yere türbesi inşa edilmiştir. Bk.: Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, s. 261.

³⁴² Şerafeddin Han, **Şerefname**, çev.: Celal Kabadayı, Rıza Katı, Yaba Yayınları, İstanbul 2006, C. 1, s. 211.

³⁴³ Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, C. 1, s. 526.; Kars Kalesi’nin detaylı inşa faaliyeti için bk.: Harimi, **Zafername-i Sultan Murad Han**, ss. 43-46.

³⁴⁴ Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, s. 262.

³⁴⁵ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s. 527.; Meltem Aydın, “Kars Kalesi’nin Yeniden İnşası ve Kars Beylerbeyliği’nin Kurulması (1578-1580)”, **International Social Sciences Studies Journal**, 2021, C. 7, S. 89, s. 4685.

vaziyeti ortada iken Serdar Lala Mustafa Paşa savaş mevsimini kale inşası ve savunma tedbirleri almakla geçirmesi, bölgeye gelme amacına uygun değildi.

Serdar Lala Mustafa Paşa, 20 Ekim’de Kars şehri ve kalesinin imarının bitirildiğini ve Revan’a gerçekleştirilen akını sadarete arz etmiştir. İlk olarak 30 Ağustos’ta ve sonrasında iki defa daha yağın yoğun kar yağışı sebebiyle askerlerin, “*min-ba’d cenge kudretimiz ve bu mahâlden bir menzil ilerü gitmeğe tâkatimiz yoktur.*” demişler ve Erzurum’a dönmekte Serdar Lala Mustafa Paşa’ya ısrar etmişlerdir.³⁴⁶ 16 Ekim’de Şah’tan sulh yapma istediğini bildiren mektubun gelmesi ve Şirvan’da savaşıran Kırım Hanı Mehmed Giray ile muhaberenin iyi olmaması gibi sebeplerden ötürü, Serdar Lala Mustafa Paşa 22 Ekim’de orduyla birlikte Kars’tan ayrılmış ve Erzurum’a dönmüştür.³⁴⁷ Şamahı’dan sonra Safeviler tarafından harabe hale getirilmiş olan Ereş’e geçen Kırım Hanı Mehmed Giray, Kazvin’in fethi için Gence’de Serdar Lala Mustafa ile buluşmaları gerekirken, Serdar’ın Erzurum’a kıışlamak üzere dönmüş olması Kırım Hanı’nı oldukça huzursuz etmiştir. Bu durum aynı zamanda Tatar askeri arasında da hoş karşılanmamış ve İran topraklarında fetih gerçekleştirilmesine artık karşı çıkmaya başlamışlardır.³⁴⁸

Serdar Lala Mustafa Paşa ile planlanan hareketin yapılamaması ve kışın yaklaşması üzerine Kırım Hanı Mehmed Giray’da Kırım’a ordusuyla birlikte geri dönmüştür. Sonuç olarak Şark seferinin ikinci yılı Osmanlı Devleti için başarılı geçmemiştir. Bu sırada İstanbul’da beklenmedik olaylar meydana gelmiş, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa 30 Eylül 1579’da öldürülmüş ve yerine ikinci vezir Ahmed Paşa getirilmiştir. Bu atama Lala Mustafa Paşa’nın sadrazam olma ümidini bir kez daha suya düşürmüştür. Seferin ikinci yılında yaşanan olumsuzluklar da Lala Mustafa Paşa’nın kariyerinde olumsuz etki bırakmıştır. İran seferinin ikinci yılında yaşanan başarısızlıklar, sefer açılmasına taraftar olan ve Yemen Seferi’nden beri Lala Mustafa Paşa’ya muhalif olan Koca Sinan Paşa’ya, Lala Mustafa Paşa’nın aleyhinde harekete geçme fırsatı vermiştir. Vezir Sinan Paşa, bu durumdan istifade etmiş ve Lala Mustafa Paşa’nın serdarlıktan alınması için “... *beni gönderin, varayın umûmen vilâyetlerini*

³⁴⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, *Nusret-nâme*, s. 319.

³⁴⁷ Kırzioğlu, *Osmanlılar’ın Kafkas – Elleri’ni Fethi (1451-1590)*, s. 327.

³⁴⁸ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 53.; Âsafî, *Şecâ’atnâme*, ss. 200-205.

alayın şâhın ser-i kem-bahtını kesüb tâc-ı sürh-serânla Divân-Hâne-i Hümayûn'ı pür kılayın ...” diyerek yeni sadrazam olan Ahmed Paşa’yı ikna etmeyi başarmıştır. Böylelikle daha önce yaşanmış olan Yemen Serdarlığı meselesi tekrardan cereyan etmiş ve Koca Sinan Paşa, Lala Mustafa Paşa’nın serdarlıktan alınmasında başarılı olmuştur.³⁴⁹

Lala Mustafa Paşa birkaç sebepten ötürü serdarlıktan azledilmiştir. İlk olarak Şirvan’da düşman saldırıları karşısında zor durumda kalan kuvvetlere gerekli yardımın gönderilmesinde muvaffak olamamış ve Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Demirkapı’ya kadar çekilmesiyle Şirvan’ın elden çıkmasına neden olmuştur. İkinci olarak İmam Kulu Han’ın Tiflis’i muhasara etmesi üzerine Serdar Lala Mustafa Paşa’dan yardım talep edilmişse de gerekli yardım yine zamanında gönderilmemiştir. Seferler sırasında kumandanlar arasında muhabere azlığından kaynaklı birçok problem çıkmış ve bu durum seferleri olumsuz etkilemiştir. Azledilmesine neden olan önemli hadiselerden biri de Serdar Mustafa Paşa seferin ikinci yılında Özdemiroğlu Osman Paşa ve Kırım Hanı Mehmed Giray ile Gence’de birleşip İran üzerine sefer yapması planlanmışsa da tüm savaş mevsimini Kars Kalesi ve şehrinin imarında geçirmiş olmasıdır.³⁵⁰ Payitahttan kendisine gönderilen emirde, Kars Kalesi’nin inşasını hızlı bir şekilde bitirip Acem ülkesine girmesi istenilmişse de Serdar Lala Mustafa Paşa, savaş mevsiminin tümünü Kars’ta oyalanarak geçirmiş ve planlanan fetihlerin gerçekleşmemesine neden olmuştur. Bu durum Lala Mustafa Paşa’nın muhaliflerine önemli bir fırsat vermiştir.³⁵¹

Minadoi’ye göre Lala Mustafa Paşa’nın Şark seferinde kişisel zenginlik sağlamak istemesi, kendisine verilen tüm imkanları doğru bir şekilde kullanamaması ve askerle sürekli çatışmaya girmesi onun serdarlıktan azledilmesinde en büyük etkenler olmuştur.³⁵² Netice itibarıyla payitahttan görevlendirilen görevli 7 Ocak 1580’de Erzurum’da bulunan Lala Mustafa Paşa’ya gelerek serdarlıktan alındığını ve

³⁴⁹ Çerçi, **a.g.t.**, s. 479.; Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû’l-Ahbâr**, s. 1008.; Turan, “Lala Mustafa”, s. 590.

³⁵⁰ Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s. 127.

³⁵¹ Demir, **a.g.t.**, s. 148.

³⁵² Giovanni-Tomasso Minadoi, **The War Between Turks and The Persians: Conflict and Religion in the Safavid and Ottoman Worlds**, çev.: Abraham Hartwell, London: I.B. Tauris 2019, ss. 97-98.; Emirhan Özçelik, **İmparatorluk Yönetiminde Savaşların Etkisi ve Osmanlı Paşaları (1566-1606)**, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 64.

İstanbul'a çağrıldığını bildirmiştir.³⁵³ Selaniki, Lala Mustafa Paşa'ya azledildiği haberini vermek için Kapıcılar Kethüdası Kurt Ağa'nın gönderildiği ve İstanbul'a getirmesi emredilmiştir.³⁵⁴ 2 Ocak 1578 tarihinde Şark serdarlığı görevine getirilen Lala Mustafa Paşa, toplamda 2 yıl bu görevini sürdürdükten sonra payitahtın emriyle bu görevden alınmıştır.³⁵⁵

5. Lala Mustafa Paşa'nın Vefatı, Kişiliği ve Türbesi

Lala Mustafa Paşa'nın ne şekilde öldüğü ve bunun gerçekleşme zamanlaması birtakım rivayetlere sebep olmuştur. Bunlardan ilki, Serdar Koca Sinan Paşa'nın İran üzerine hareket etmesi üzerine İran tarafından İstanbul'a yirmi kişilik maiyeti ile birlikte elçi gönderilmesiyle başladı. Schweigger'in aktardığı rivayete göre, Lala Mustafa Paşa'nın kendisine savaştan çıkar sağladığı için serdar olduğu dönemde İran tarafından sulh yapmak amacıyla gönderilen iki elçiyi barış antlaşmasının yapılmasını engellemek için geri gönderdiği veya bir diğer rivayete göre ise hukuka ve yasalara aykırı olarak öldürttüğüdür. İran elçisi ve maiyetindekilerin görkemli kadırgalarla İstanbul'a geldiğinin görülmesi akabinde, Lala Mustafa Paşa'nın ölümcül bir hastalığa yakalandığı şayiası ortaya çıktığını ve zamanlamanın manidar olduğu belirtilmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın serdar olduğu dönemde yapmış olduğu gizli işlerin gelen heyetin saraya varmasıyla ortaya çıkacağından, bu ölümcül bir hastalığa yakalandığı söylentisi kuşkuyla karşılandığı belirtilmiştir. Schweigger, Lala Mustafa Paşa'nın

³⁵³ Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, ss. 328-329.; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi II**, s. 57.

³⁵⁴ “*Ve bir seher ehl-i Dîvân içinde Kapucular kethüdâsı Kurd Ağa görünmeyüp giceden yiğirmi nefer kapıcı yoldaşlar ile ulaklık ile Serdar Mustafa Paşa üstüne salındı haberi şâyi oldu. Çok zemân geçmeyüp isti'câl ile Erzurum'a Serdar hazretlerine çıkup, Erzurum defterdarı mukarreb-i hazret-i sipih-sâlâr Lâle-izâr-zâde Ahmed Efendi'yi ve Tezkireci Tâc-zâde Mehmed Efendi'yi dest-beste der-zencîr idüp ve serdâra yakınlaşmayup zafer mümkün olmayup ancak, “Serdarlık Sinan Paşa hazretlerine ta'y'ın buyuruldu. Sizi Asitâne-i sa'âdete istediler” diyü muhkem tenbîh eyleyüp, mezbûrları alup İstanbul'a getürdi. İskeleye geldiği haberi ma'lûm olıcak, “Tutsakları yayan sürüp, Yedi-kulle'de habs idesiz” diyü tenbîh ü te'k'id buyuruldu. Defterdâr Koca Lâle-izâr Efendi irakdan bakup Ahmed Çelebi evlâdıyla dîde-giryân ve ciğer-biryân olup mülâkata ruhsat virilmedi.” Bk.: Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, s. 127.; Mustafa Ali, Nusret-nâme eserinde belirtmiyorsa da Künhü'l-Ahbâr eserinde Kurd Ağa'nın yanında 30 nefer kapıcı ile İstanbul'dan geldiğini ve Lala Mustafa Paşa ile Tokat'ta görüşüklerini belirtmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın adamlarından Erzurum'da mal defterdarı olan Lalezarzâde Ahmed Çelebi ile Paşa'nın tezkirecisi olup Reisülküttap makamındaki Taczâde Muhammed Çelebi'yi orada tutuklanıp, bütün mal varlıklarına el konulmuştur. İstanbul'a vardıklarında bunları Yedikule'ye hapsedmişlerdir. Lala Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden birkaç gün sonra ikisi serbest bırakılmışlardır. Bk.: Gelibolulu Mustafa Ali, **Künhü'l-Ahbâr**, s. 1009.; Çerçi, **a.g.t.**, s.480.*

³⁵⁵ Demir, **a.g.t.**, s. 152.

katledilmekten son anda kurtulduğunu, ancak bu sefer kurtulamayacağını bilerek kendi kendini zehirlediği rivayetinin ortaya çıktığını ifade etmiştir.³⁵⁶

Bir diğer rivayete göre ise, vefat etmeden 17 gün önce kayığa binip Hazret-i Ebu Eyyûb-ı Ensari'nin ziyaretine gitmiş ve buradaki mütevelliden sahabenin mezarının ayak ucunda kendisi için bir mezar yeri satın almıştır. Burada ayrıldıktan sonra Ferhad Paşazadeler olarak bilinen üvey oğullarının yanına gittiği ve onlara “*Dâr-ı dünyâda on yedi günlük ikametimiz kaldı*” söylediği ve öldüğü zaman kendisini mezar satın aldığı yere defnetmelerini vasiyet etmiştir. Bu sözleri karşısında gençlerin gizliden güldükleri ve Lala Mustafa Paşa'nın bunadığından artık yanlış sözler söylediğini düşündüler.³⁵⁷

Selaniki, hayatının son günlerinde Lala Mustafa Paşa'nın “*Yâ Rabbî ömrümü âhir eyle*” diyerek Allaha yalvardığını belirtmiştir.³⁵⁸ Mustafa Ali'nin kaydına göre Hazret-i Eyyûb-ı Ensari'nin kabrini ziyaret ettikten tam 17 gün sonra bir ikindi vakti Tophane'de bulunan bahçesinde bulunduğu sırada aniden fenalaşmış ve haremine götördükleri gibi orada fani aleme veda etmiştir.³⁵⁹ 70'i aşkın bir yaşta olan Lala Mustafa Paşa, ömrü boyunca çok istemesine rağmen sadrazam olamamanın ve üstelik sadaret mührünün kendisine usulen verilmesi gerektiği bir sırada ezelden beri

³⁵⁶ Schweigger, Lala Mustafa Paşa'nın ölümcül bir hastalığa tutulduğu söylentisinin ortaya çıkmasından çok kısa bir süre sonra itibarlı konumuna hâle gelmeden öldüğünü belirtmiştir. Ayrıca Paşa'nın ölümünün ardından herhangi bir varisi olmadığından, milyonlarca altın değerindeki mal varlığının Sultan III. Murad'a kaldığını ve bu padişahın bundan memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. Schweigger bu durumu şöyle özetlemiştir: “*Gafiller ömür boyu biriktirdikleri servetin kime nasip olacağını bilmezler. Onlar bütün o büyük zenginliklerine rağmen zavallı birer dilencidir. Genç, küçük Anka kuşları büyük yaşlı Anka kuşunun yuvasını altınla döşerler. Aslında onlar padişahın süngeri gibidirler, içlerine serveti emdikten sonra padişah onları bir sıkışta boşaltır. Görülüyor ki Harpigiae denilen yaratıklar artık yuvalarını Strophades adalarında değil, Osmanlı sarayında kuruyorlar. Keşke sadece Konstantinopolis'te yuvalanmakla kalsalar da bütün ülkeleri, şehirleri, kaleleri, köyleri, hükümdar saraylarını ve devlet dairelerini işgal etmeselerdi! Ama bu yırtıcı kuşlar her yere girmiş bulunuyorlar.*” Bk.: Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, çev.: S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 84.; Göyünç, Schweigger'in Lala Mustafa Paşa hakkında verdiği bilgilerin hatalı olduğunu ve başka hadislerle karıştırdığını belirtmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın kendi kendini zehirlediğini veya düşmanları tarafından zehirlendiğini Fransız elçisi Germingny'nin 7 Ağustos 1580 tarihinde III. Henri'ye yazdığı mektupta da görülmektedir. Ayrıca Hammer de kaynak belirtmeksizin zehirlenme sonucu Paşa'nın öldüğünü belirtmiştir. Bk.: Nejat Göyünç, “Salomon Schweigger ve Seyahat-nâmesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 1963, C. 13, S. 17-18, ss. 130-131.; Schweigger'in eserinde belirttiği Lala Mustafa Paşa'nın varisi olmadığı bilgisinin de hatalı olduğu kesindir. Çünkü Lala Mustafa Paşa'nın yapmış olduğu evliliklerden çocukları olduğunu daha önce belirtilmiştir.

³⁵⁷ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, ss. 1010-1011.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 483.

³⁵⁸ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, s. 129.

³⁵⁹ Çerçi, **a.g.t.**, s. 483.; Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr**, s. 1010.

husumetlisi olan bir kişiye verilmesinin vermiş olduğu üzüntüyle 25 Cemaziyelahir 988 / 7 Ağustos 1580 tarihinde vefat etmiştir.³⁶⁰

Şam beylerbeyi, Halep beylerbeyi ile defterdarı, Mısır beylerbeyi ve İstanbul'dan Erzurum'a kadar olan yol boyunca bulunan tüm kadı ve beylere gönderilen 31 Ağustos tarihli bir hükümde, vezir olduğu sırada vefat eden Mustafa Paşa'nın belirtilen yerlerde bulunan para, hayvan ve eşya gibi tüm mal varlığının defter edilmesi istenmiştir. Defterler tamamlandıktan sonra Mehmed Çavuş aracılığıyla payitahta göndermeleri emredilmiştir.³⁶¹ Mustafa Ali Efendi Nusret-nâme eserinde, Lala Mustafa Paşa'nın "... *hubb-ı dünya mesâlikine sâlik ve cem'-i dinâr ü derâhime mütehallik* ..." ³⁶² olduğunu, yani ölümden sonra faydası olmayacak şeylere düşkün biri olarak, devlet için birçok yararlı hizmette bulunduğunu belirtmiştir. Künhü'l-ahbâr adlı eserde, Mısır ve Osmanlı hanedanına mensup kişilerle yapmış olduğu evliliklerin henüz kimseye nasip olmadığını ve bu hususta çok şanslı olduğunu kaydetmiştir. İmparatorluğun birçok bölgesinde sahip olduğu mülklerle çok zengin olduğunu ve bu zenginliğini hayır işlerinde cömertçe kullandığını ifade etmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın cimrilik ve hasislik gibi kusurlarıyla bilinmesine rağmen cömertlik, ahlak, merhamet ve edep konularında devrindekilerinden daha üstün bir karaktere sahip olduğu şöyle izah edilmiştir:

"... *fî'l-cümle merhûmun ahlâk-ı hasenesine ve hısâl-ı hamide ile edebin söz yoğ idi. Ancak imsâk u hissetle ma'yûb iken yine lutf u keremi şimdiki eshiyânın ekserinden artuğ idi.*" ³⁶³

Mustafa Ali, Nâdiru'l-mehârib adlı eserinde ise Paşa'nın bütün hayatının sadece sadaret makamını elde etmekten ibaret olduğunu şöyle ifade etmiştir:

"... *Selim Han cenâbına lala ve hüsnü tedbir ve enva'i hiyel-i pür te'sirde engüşt-nümâ olan Mustafa Paşa ki haris ü câhu devlet bir müdebbir-i kavi ferâset olub aksa-yı merâmı vâlid-i mâcid-i hayatında Sultan Selim'i veliyyi 'ahd etdirmek kendüsü*

³⁶⁰ Demir, **a.g.t.**, ss. 159-160.

³⁶¹ Gönderilen hükmün tarihi Lala Mustafa Paşa'nın vefatından çok kısa bir süre sonra olmasından dolayı büyük olasılıkla onunla alakalı olsa gerektir. Bk.: BOA., **MD. 43**, hk. 390. (20 Recep 988 / 31 Ağustos 1580)

³⁶² Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, s. 338.

³⁶³ Gelibolulu Mustafa Ali, **Künhü'l-Ahbâr**, s. 1012.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 484.

dahi hitâm-ı hıdmetde vezâret-i kübrâ makamına dest-rest bulub her merâmını hâsıl itmek idi."³⁶⁴

Paşa'nın vefatından sonra "*Allahümme erhamu bi-hürmeti semiyihi habibi rabbi'l-'alemîn ve ahşürühü fi'l-huldi me's-şühedâ's-sâlihîn âmin sümme âmin bi-hakk-ı cibrili'l âmin*"³⁶⁵ duasını etmiş ve şu dizeleri eserinde kaydetmiştir:

"Merd idi ferd idi dilâver idi

Şekl-i insânda bir gazanfer idi

Nice bin yıl dönerse devr-i kühen

Bulmaz anun gibi tehemten-ten

Nice bin karn olursa çerha karâr

Bulamaz öyle şîr-i Sâm-süvâr

Nice dem kan yudarsa kân-ı vücûd

Göremez öyle gevher-i maksûd

Cennet ol-gâziye durâğ olsun

Pâdişah-ı zemâne sağ olsun."³⁶⁶

Mustafa Ali, Paşa'nın ölümünden sonra kaleme aldığı yaşam öyküsünde onu eleştirmekten de geri durmamıştır. Lala Mustafa Paşa'yı "*el-Harisu mahrumun*"³⁶⁷ olarak nitelendirmiş ve ehass-ı emeli olan sadrazamlık için Konya'da iki kardeş şehzadeyi birbirine düşürdüğü halde, sadaret mühründen mahrum kaldığını ifade etmiştir.³⁶⁸ Peçevi İbrahim Efendi de Mustafa Ali'nin kaydettiklerinden hareketle olsa gerek, Lala Mustafa Paşa'nın sadrazam yapılmamasını fitneye sebep olması ve aşırı derecede ihtiras sahibi olmasına dayandırmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman gibi büyük bir hükümdarın haysiyet ve şerefine hâlel gelmesine ve boş yere kan

³⁶⁴ Kara, **a.g.t.**, s. 120.

³⁶⁵ "*Allahım alemlerin rabbinin sevgilisi hürmetine ona merhamet, rahmet et ve dâr-ı bekâda onu sâlihler ve şehidlerle haşreyle.*"

³⁶⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, ss. 338-339.

³⁶⁷ "*Haris olan mahrumdur.*"

³⁶⁸ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühü'l-Ahbâr**, s. 1010.; Çerçi, **a.g.t.**, s. 482.

dökülmesine sebep olduğunu kaydetmiştir.³⁶⁹ Turan, Lala Mustafa Paşa'nın Şehzade II. Selim'e lala tayin edilmesinden ölümüne kadar hizmetinde bulunan Mustafa Ali Efendi'nin efendisini methetmekten kendisini alamadığını ve tarafsız kalamadığını belirtmiştir. Oysa lalalığından beri başvurduğu tertipler ve çok istediği sadrazamlık makamını ele geçirmek maksatlı kurduğu planlar, Mustafa Ali'nin tasvir ettiğiyle hiçte uyuşmadığını ifade etmiştir. Özellikle sadarete yükselmek amacıyla kurduğu planlar onun hiçte mertçe davranmadığının kanıtı olarak gösterilmiştir. Paşa'nın seferlerde göstermiş olduğu azmi ve cesareti, hayrat işlerindeki cömertliği, yakınlarını himaye etme konusundaki hassasiyeti onun iyi tarafları; oyun kurup hile yapmadaki kurnazlığı, karşıtlarına karşı takındığı merhametsiz tavrı ve mevki-para hırsı kötü yanları olarak gösterilmiştir. Ancak Lala Mustafa Paşa'nın da bir birey olduğu ve her birey gibi kusurlarının olması gayet doğaldır.³⁷⁰

Zinkeisen, Venedik elçisi M. Antonio Tiepolo'dan Lala Mustafa Paşa'nın karakteri hakkında aktardığı bilgi şöyledir:

*“Çılgınlığının onu ele geçirmediği zamanlarda akıl yürütmekte ustadır ve belli bir konuşma üslubu vardır, sonuçta herhangi bir kimse olmaktan çok saraylı niteliğine sahiptir. Paşalar arasında onun kadar kendine güvenen, Büyük Efendi tarafından daha aziz sayılan ve değer verilen yoktur. Mehmed'den sonra hayatta kalırsa herkes onun Büyük Efendi nezdinde ilk sırada olması gerektiği düşüncesinde.”*³⁷¹

Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirdiği ve günümüzde Erzurum şehir merkezinde bulunan Lalapaşa Cami'nin, harim kısmının doğu duvarında bulunan levhada Paşa'nın cesur, yılmayan, mülayim ve ölçülü bir kişiliğe sahip olduğu şöyle kaydedilmiştir:

³⁶⁹ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi II**, s. 60.

³⁷⁰ Turan, “Lala Mustafa”, ss. 592-593.

³⁷¹ Zinkeisen, Lala Mustafa Paşa'nın çok iyi bir eğitim aldığını ve görgülü biri olduğunu belirtmiştir. Kabiliyeti ve kendisine güveninden dolayı rakipleri karşısında oldukça üstün olduğu ve Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın yerine geçebilecek en güçlü aday olduğunu ifade etmiştir. Ancak Sultan III. Murad'ın, vezir-i azamlık makamının sahip olduğu yüksek gücü kırmak amacıyla Ahmed Paşa ve Koca Sinan Paşa gibi daha zayıf şahsiyetleri bu makama getirdiğini iddia etmiştir. Ahmed Paşa'dan itibaren vezir-i azam makamının önemini gerçekten kaybetmeye başladığını ve Sultan III. Ahmed tarafından makamın tamamen ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandığını belirtmiştir. Bk.: Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1574-1623)**, çev.: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, ss. 84-85.

“... müşârun ileyh gayet şeci’, sehâsî, mu’tedil bütûn muhârebelerde ibrâz-ı şahâmet etmiş bir nâdire-i zaman idi.”³⁷²

Osmanlı Devleti ile yapılan barış antlaşmasının yenilenmesi amacıyla İstanbul’a gelen Avusturya sefaret heyetinde bulunan Stephan Gerlach, Osmanlı’da diğer paşalara kıyasla savaşıma en hevesli iki paşadan birinin, saç sakalı ağarmış ve yaşlanmış olan Lala Mustafa Paşa olduğunu belirtmiştir. Şehzade Bayezid ile Selim arasındaki savaşta, bir ara durumun kötüye gittiğini görüp kaçmaya çalışan Şehzade Selim’i geri çeviren ve atının eyerini tutup ona “*Şimdi kaçmanın sırası değil! Eğer devleti ve yönetimi elinde tutmak istiyorsan, savaş alanına dönmelisin ve erkek kardeşini kendi ellerinle boğmalısın.*” diyen kişinin Lala Mustafa Paşa olduğunu ifade etmiştir.³⁷³

Osmanlı Devleti’nde özellikle yüksek mevkide bulunan devlet adamlarına yönelik eleştiriler zamana ve amaca göre her zaman farklılık göstermiştir. Dönemin yazarları da kişisel beklentilerine göre devlet adamlarını bazen olumsuz yönde eleştirirken bazen de göklere çıkarırcasına methetmişlerdir. Ayrıca Osmanlı tarihinde üst düzey devlet görevlilerinin birbirini çekemeyip, iftira attığı ve bu sebeple azledilmelere ve ölümlere neden olduğu birçok hadise meydana gelmiştir. Lala Mustafa Paşa saraydaki ilk yıllarında Sadrazam Kara Ahmed Paşa tarafından himaye edilmiş ve bu oluşan yakınlık sebebiyle Rüstem Paşa tarafından rakip olarak görülmeye başlanmıştır. Rüstem Paşa yetkiyi devralınca ilk fırsatta Ahmed Paşa’ya yakın olan kişileri görevden almaya veya uzak bölgelere düşük mevkideki görevlere göndermeye başlamıştır. Lala Mustafa Paşa da bu durumdan nasibini almış Filistin’deki Safed sancakbeyliği, Budin Eyaletine bağlı Pojega sancakbeyliği ve Tımışvar beylerbeyliği gibi görevlere gönderilerek, İstanbul’dan uzak tutulmaya çalışılmıştır.

³⁷² Sezer, **a.g.m.**, s. 3.

³⁷³ Elçilik heyeti beraberinde getirdikleri Lala Mustafa Paşa’ya takdim ettikten sonra aralarında geçen sohbette, iki ülkenin hükümdarlarının birbirleriyle barış durumunda olmalarının iyi bir şey olduğunda bahsedilmiştir. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa, kendisi gibi savaşçı yapıda olan biri için savaşa gitmenin daha uygun olduğunu belirtmiştir. Hatta önüne en lezzetli yiyecekleri serseler veya kendisini baştan ayağa tamamıyla altınla donatsalar bile savaşa gitmek kadar kendisini mutlu etmeyeceğini belirtmiştir. Zaten savaştan dönen kişinin her şeye fazlasıyla sahip olacağını, savaş alanında ölürse de inancı uğrunda şehadete ereceğini söylediği kaydedilmiştir. Bk.: Gerlach, **a.g.e.**, ss. 94 ve 217.

Osmanlı hanedan üyelerinin saltanat mücadelelerinde, devlet adamları devlet yararından ziyade kendi menfaatlerine daha uygun olanı seçerek taraf olmuşlardır. Devlet adamlarının kendilerine yakın olan şehzadeyi padişah olarak görmek istemeleri gayet doğal olsa da diğer şehzadeler aleyhinde entrikalar çevirmeleri uzun süreli problemlerin çıkmasına neden olmuştur. Lala Mustafa Paşa'yı bu konuda hata yapması ve siyasi kariyerinin sonlanması amacıyla kritik bir dönemde Şehzade Selim'e lala yapmışlardır. Kendisine yapılmaya çalışılan oyunları anlamış olan Paşa, doğal olarak rakiplerine karşı kendisini savunmuş ve bu uğurda ne gerekliyse yapmıştır. Rüstem Paşa'dan sonra sadrazam olan Sokullu Mehmed Paşa tarafından da rakip olarak görülmüş ve kendisine karşı planlar yapılmaya devam edilmiştir. Kendisine karşı yapılan tüm bu engellemelerin ve planların gerek saray içerisindeki nüfuzu ve gerek elde ettiği başarılar ile üstesinden gelmeyi başarmıştır.

Netice itibarıyla Lala Mustafa Paşa da hataları ve doğrularıyla, günümüze kadar adını yaşatabilmiş büyük bir devlet adamı ve vâkıftır.

Lala Mustafa Paşa'nın türbesi İstanbul'un Eyüp İlçesi'nde bulunan Eyüp Sultan Camisi'nin avlusunda bulunmaktadır. Türbenin Lala Mustafa Paşa'nın henüz hayatta olduğu bir sırada 1580 yılında Mimar Sinan³⁷⁴ tarafından inşa edildiği iddia edilmektedir. Lala Mustafa Paşa Türbesi, tipik kare planlı açık türbe örneklerinden olup, sivri kemerler üzerine oturtulmuş alçak sekizgen kasnağa ve kubbeye sahiptir. Yapının kemerlerini taşıyan silindirik biçimindeki sütun başlıkları baklava şeklinde olup, diğer kısımları ise kesme küfeki taşından yapılmıştır.³⁷⁵ Türbe içerisinde Hattat Hamid Ayaş Efendi tarafından yazılan bir ayet kubbenin çevresini dolaşmaktadır. Paşa'nın burma sarıklı, kitabeli mermer lahdi türbenin içerisinde yer almaktadır. Lahdinin ön yüzüne sülüs hatla yazılmış kitabe şöyledir:

“Ruhiçün fâtiha

Ey su'al iden bu meşhed sâhibin bunda gelüb

Fatihi Kıbrıs olandır bu güzini gâziyân

³⁷⁴ Mimar Sinan hakkında bilgi için bk.: Doğan Kuban, “Mimar Sinan ve Çağı”, **Ağırnaslı Sinan**, Kayseri 2005, ss. 63-82.

³⁷⁵ Yıldız Demiriz, **Eyüp'de Türbeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, ss. 52-54.

Nice yıl serdar olub açdı Acem iklimini

Akibet kıldı cihândan azmi ukba viridi cân

Rihletin gördükde didi Bülbulî târihini

Mustafa Paşa 'ya eyle Adni Hannân 'ın

988³⁷⁶

Lala Mustafa Paşa'nın büyük biraderi Hüsrev Paşa, 1545 yılında İstanbul Yenibahçe'de Mimar Sinan'ın eseri olan türbede medfundur. Hüsrev Paşa'nın eşi ve aynı zamanda Sadi Paşa'nın kızı olan Şah Huban Hatun, oğlu Kurt Bey ve Lala Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa, Halep'te Hüsreviyye'de gömülmüşlerdir.³⁷⁷ Lala Mustafa Paşa'nın ilk eşi Fatma Hatun'un mezarı, günümüzde "Al-Madrasa Al-Siba'i" olarak bilinen ve 16. yüzyılda Prens Sibay bin Bakhtja tarafından Şam'da inşa edilmiş cami ve okulda bulunmaktadır. Fatma Hatun'un babası Muhammed Bey'in mezarı İstanbul'da, dedesi Kansu Gavri'nin gömüldüğü yer ise bilinmemektedir. Lala Mustafa Paşa'nın ikinci eşi Hümaşah Sultan'ın mezarı, vasiyeti³⁷⁸ üzerine babası Kanuni Süleyman oğlu Sultan Mehmed'in mezarının bulunduğu Şehzade Külliyesi'ndedir. Lala Mustafa Paşa'nın Hümaşah Sultan'dan olan oğlu Abdülbaki Bey'in ve diğer aile üyelerinin mezarları ise Şam'daki aile mezarlığında bulunmaktadır.

6. Lala Mustafa Paşa'nın Banisi Olduğu Vakıflar ve Vakfiyeleri

Lala Mustafa Paşa gerek savaşlardan elde etmiş olduğu gelirler ve mülkler, gerekse yapmış olduğu evliliklerden kendisine intikal eden mülklerle büyük bir servet biriktirmiştir. Biriktirmiş olduğu bu serveti hayır ve hasenat işlerinde kullanmaktan

³⁷⁶ Eyüpsultan Belediyesi, "Lala Mustafa Paşa", [Lala Mustafa Paşa ve Türbesi](#). (Erişim: 15.01.2023); İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü, "Lala Mustafa Paşa Türbesi", [Lala Mustafa Paşa Türbesi](#). (Erişim: 15.01.2023)

³⁷⁷ Heghnar Zeitlian Watenpaugh, *The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*, Brill, Leiden Boston 2004, s. 68, 73.

³⁷⁸ Hümaşah Sultan, vakfiyesinde vefat ettiği takdirde babası Sultan Mehmed bin Sultan Süleyman Han türbesi civarında kendisi için inşa ettirmiş olduğu türbeye gömülmesini ve 30 kişinin her biri her gün Kuran-ı Kerim'den bir cüz okuyup ruhuna hibe etmelerini istemiştir. Bk.: VGMA., **VD. 747**, sr. 252, s. 368. (978 / 1570-71)

çekinmemiştir. Mustafa Ali, Paşa için “... *merhum-ı mezbûr hayrâta mâyl ve inşâ-i müberrâta katî nâil idi.*” demiştir. Paşa’nın vakıf yönünü şöyle özetlemiştir:

“*Lâ-siyyemâ hayrât u hasenât ve meberrât-ı ma‘âlî-derecât semtinden dahi kendülere nice câmî‘ ve mesâcid ü ‘amâir ve nice hevânîk ve medâris ve ribâtad fâizü’l-me‘âsir nasib olmuşdı ...*”³⁷⁹

Yine Lala Mustafa Paşa hakkında yazmış olduğu kerem kasidesinde, Paşa’nın cömertliğinin etrafa yedi-i beyzâ gibi nur saçtığını şu beytiyle ifade etmiştir:

“*Hâme-i sihr-eserin tut ki asâ-yı Mûsî*

Tûr-ı hizmette kefindir yed-i beyzâ-yı kerem.”³⁸⁰

Paşa, Kansu Gavri’nin torunu Fatma Hatun ile yapmış olduğu evlilikle büyük bir nakdi servete sahip olmuştur.³⁸¹ Mustafa Ali, Paşa’nın Halep, Şam ve Mısır’daki vakıflarından yıllık 10.000 filoriden fazla bir gelir geldiğini belirtmiştir. Donanmanın yakıldığı İnebahtı Savaşı’ndan sonra, kendi parasıyla Antalya’da üç kadirge inşa ettirmiş ve bunları donanmaya bağışlamıştır. Şark Seferi bölümünde daha önce belirtildiği gibi Paşa kendi hayır yapılarının geliriyle 1578 yılında Tiflis’te kendi adıyla bir cami³⁸², 1579 yılında Kars’ta biri Sultan III. Murad adına biri de kendi adına olmak üzere toplamda beş cami inşa ettirmiştir.³⁸³

Lala Mustafa Paşa’nın eşi ve aynı zamanda Memlük Sultanı Kansu Gavri’nin torunu olan Fatma Hatun da Suriye ve Filistin’de bir vakıf kurmuştur.³⁸⁴ Atalarından kendisine kalan birçok mülkünü kurmuş olduğu vakfın müessesât-ı hayriyesine gelir kaynağı olarak bağışlamış ve vekaletini eşine bırakmıştır.³⁸⁵ Lala Mustafa Paşa ve eşi Fatma Hatun kurmuş olduğu vakıfların gelirinden Haremeyn vakıflarına büyük pay

³⁷⁹ Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, s. 340.

³⁸⁰ Mustafa İsmet Uzun, “Yed-i Beyzâ (Edebiyat)”, **DİA**, İstanbul 2013, C. 43, ss. 377-378.

³⁸¹ Lala Mustafa Paşa ile eşi Fatma Hatun’un sahip oldukları vakıfların mütevelliliği, kendilerinin vefat etmesinden sonra oğulları olan Niğde Sancakbeyi Mehmed Bey’e geçtiği görülmektedir. Bk.: BOA., **MD. 12**, hk. 961. (12 Rebiülevvel 979 / 4 Ağustos 1571)

³⁸² Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, ss. 114-117.

³⁸³ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, C. 1, s. 526.; Aslanapa, “Osmanlı Minyatür Sanatı”, s. 852.

³⁸⁴ BOA., **Evkaf Defterleri (EV.d.) 19564**. (15 Şaban 1282 / 3 Ocak 1866)

³⁸⁵ Fatma Hatun binti Muhammed Bey vakfiyesi için bk.: VGMA., **VD. 747**, s. 304, sr. 221. (25 Zilhicce 974 / 3 Temmuz 1567)

ayırmışlardır. Paşa, Medine-i Münevvere’de bir sebil ve bürke (havuz)³⁸⁶ inşa etmiş, eşi Fatma Hatun ise Mescid-i Nebi’de insanların su ihtiyaçlarının karşılanması için vakıflarının gelirinden senelik 900 dinar ayırmıştır. Bunlar dışında Âyn-ı Zerkâ denilen su kaynağının ve kanallarının ihtiyacının karşılanması için de 200 dinar daha her yıl vermiştir.³⁸⁷

Ayrıca Osmanlı Arşivi’nde Bolu Sancağına ait son dönem evkaf ve muhasebe defterlerinde “*Lala Mustafa Paşa Hitabet Vakfı*” ifadesine rastlanılmaktadır.³⁸⁸ 1851 tarihli evkaf defterinde Bolu’nun Dadani karyesine bağlı Sazak nahiyesinde Lala Mustafa Paşa Hitabet Vakfı olduğu görülmektedir.³⁸⁹ 1862 tarihli evkaf defterinde de “*Vakf-ı hitâbet Lala Mustafa Paşa*” kaydı bulunmaktadır.³⁹⁰ Bolu şeriyeye sicilinde de “*Bolu kazâsına tâbi ‘ Dadani nâm karyede vâki ‘ merhum Mustafa Paşa’nın binâ eylediği câmi-i şerifinde yevmî bir akçe vazife ile hatîb olan Musa...*” ifadesi geçmekte olup, caminin hatibinin değiştirildiği görülmektedir.³⁹¹ Vakfın 1872 tarihindeki bir yıllık muhasebe kaydında, herhangi bir tespit edilen vakfiyesinin bulunmadığı ancak hasılatın cami-i şerif hitabetine ait olduğu belirtilmiştir. Gelir olarak toplam 20 para 889 kuruş, gider olarak ise hitabet vazifesi için 667 kuruş ve diğer harçlarla birlikte 20 para 889 kuruş olarak kaydedilmiştir.³⁹² 12 Haziran 1901 tarihinde Evkaf Nezareti’ne gönderilen bir vesikada, “*Bolu’da kain Lala Mustafa Paşa medresesi vakfı*” ifadesi geçmektedir.³⁹³

Anlaşıldığı üzere burada medrese ve camiye sahip bir Mustafa Paşa’nın bulunduğu. Ancak kayıtlardaki Lala Mustafa Paşa’nın, Kıbrıs Fatihisi olan Lala

³⁸⁶ Arapça terim “birka” olarak geçmektedir. Bk.: Andrew Petersen, **Dictionary of Islamic Architecture**, Routledge, London 1996, s. 35.

³⁸⁷ Mustafa Güler, **Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)**, TATAV Yayınları, İstanbul 2002, ss. 70, 143-144.

³⁸⁸ BOA., **EV.d. 19598**. (20 Rebiülahir 1282 / 12 Eylül 1865); BOA., **EV.d. 15365**. (9 Safer 1284 / 12 Haziran 1867); “*Lala Mustafa Paşa cami’-i şerif hitâbeti vakfı*” bk.: BOA., **EV.d. 21888**. (29 Zilhicce 1288 / 10 Mart 1872); BOA., **EV.d. 26407**. (10 Ramazan 1303 / 12 Haziran 1886); BOA., **EV.d. 23983**.; BOA., **Evkaf Muhasebe Kalemi (EV.MH.) 2097**. (1878-1879); BOA., **EV.MH. 2119**. (1879-1880); BOA., **Evkaf Evamir-i Maliye (EV.EVM.) 88**. (18 Şevval 1258 / 22 Kasım 1842);

³⁸⁹ BOA., **EV.d. 14154**. (29 Zilhicce 1267 / 25 Ekim 1851)

³⁹⁰ BOA., **EV.d. 17582**. (12 Şaban 1278 / 12 Şubat 1862)

³⁹¹ Erdiñ Şahin, **1684-1686 Yılları Arasında Bolu’da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer’iye Siciline Göre)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 234.

³⁹² BOA., **EV.MH. 1932**. (1289 / 1872)

³⁹³ BOA., **Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT.) 2669**. (24 Safer 1319 / 12 Haziran 1901)

Mustafa Paşa olup olmadığı kesin değildir. İncelenen tüm vakfiyelerde ve arşiv vesikalarında Bolu’da herhangi bir mülküne tesadüf edilmemiştir. Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa’yı konu alan çalışmalarda da Bolu’da vakfı bulunduğu dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Burada belirtilen Mustafa Paşa’nın bir ihtimal Şemsi Ahmed Paşa’nın büyük biraderi, Musa Paşa’nın kardeşi, İsfendiyyar oğullarından Kızıl Ahmed Bey’in³⁹⁴ torunu ve Mirza Paşa’nın oğlu olabileceğidir.³⁹⁵ Çünkü bu aile Bolu doğumlu olup, burada çok sayıda vakıf eserleri bulunmaktadır.³⁹⁶ Yine Şemsi Ahmed Paşa’nın oğullarından birinin de ismi Mustafa olup, Bolu’da medrese inşa ettirmiştir.³⁹⁷ Ayrıca Bolu’da evkafı bulunan Şahin Lala bin İzzettin³⁹⁸ adlı kişinin de isim benzerliğinden dolayı karıştırıldığı düşünüldüğünde, “Lala” sıfatından dolayı karıştırılması ihtimal dahilindedir.

6.1. Erzurum Vakfı

Lala Mustafa Paşa, Van Beylerbeyliği görevinden sonra Erzurum beylerbeyliği görevine başlamıştır. Bu göreve getirilme tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmaktadır. Ancak Erzurum beylerbeyliği görevini Eylül 1559 yılına kadar Ayas Paşa’nın, ondan sonra Ağustos 1562 tarihine kadar da Şehzade Bayezid vakasında yararlılık gösteren Malatya Beyi Mustafa Paşa’nın yürüttüğü bilinmektedir. Lala Mustafa Paşa da muhtemelen Toygun Paşa’nın kardeşi olan Malatya Beyi Mustafa Paşa’dan sonra göreve gelmiştir.³⁹⁹

Paşa’nın Erzurum’da bulunan vakıflarına ait vakfiyenin 10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563 tarihli olması ve burada yaptırmış olduğu caminin kitabesinde yapılaş

³⁹⁴ Kızıl Ahmed Bey ve ailesinin Bolu’ya yerleşmeleri hakkında detaylı bilgi için bk.: Ahmet Toksoy, “Kızıl Ahmed Bey”, **Kafdağı**, 2017, C. 2, S. 1, ss. 1-10.

³⁹⁵ Fuat Uçar, **Osmanlı Döneminde Bolu’da Paşa Vakıfları**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008, ss. 65-79.

³⁹⁶ Mustafa Paşa ibni Mirza Paşa Vakfı’na ait 981 / 1573 tarihli vakfiye için bk.: VGMA., **VD. 579**, s. 163, sr. 79.; Şemsi Ahmed Paşa vakfiyesi için bk.: VGMA., **VD. 1489**. (988 / 1580); **Şemsi Paşa Vakfiyesi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi, Yer Numarası: 737 / 13.; Mehmet İnbaşı, “Şemsi Paşa Vakfiyesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2005, S. 27, ss. 257-270.

³⁹⁷ Afyoncu, “Şemsi Ahmed Paşa”, ss. 527-529.

³⁹⁸ Şahin Lala bin İzzettin adlı kişiye ait Muharrem 795 / 1392 tarihli vakfiye için bk.: VGMA., **VD. 732**, sr. 79, s. 99.

³⁹⁹ Aydın, **Erzurum Beylerbeyliği**, ss. 143-147.

tarihi olarak 970 / 1562-1563 tarihinin geçmesi, bu tarihlerde burada beylerbeyliği görevinde bulunduğunu desteklemektedir. Lala Mustafa Paşa burada bulunduğu sırada mektep, cami ve hamamdan oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. 1836-1839 yılları arasında vali olan Osman Nuri Paşa tarafından külliyeeye bir muvakkithane dahil edilmiştir. Külliyeinin birimlerinden olan muvakkithane ile mektep günümüze ne yazık ki ulaşmamıştır.⁴⁰⁰ Külliyeinin hamamı Tebriz Kapısı dışında olup, camiye yakın bir mesafede inşa edilmiştir. Zamanla hamam çevresinin bozulmasından dolayı “Çöplük Hamamı” olarak adlandırıldığı bilinmektedir.⁴⁰¹

Külliyeinin ana birimi olan cami, Erzurum il merkezinde Cumhuriyet Caddesi ile buna dikey olarak uzanan Menderes Caddesi’nin kesiştiği noktada bulunmaktadır. Caminin bulunduğu konum, Erzurum’u çepeçevre saran surların tam ortasında olup, batıdan Erzincan⁴⁰² ve doğudan Tebriz’e giden yol üzerinde yer almaktadır. Caminin mihrabı üzerinde bulunan kitabeye göre 1562-1563 yıllarında inşa edilmiştir. Arapça kitabenin anlamı şöyledir:

*“Bu câmi Rahim Allah’ın rahmetini dileyerek, Alim Allah’ın gölgesi Sultan Selim oğlu, Sultan Süleyman Han’ın günlerinde; Sultan oğlu Selim’in -Allah kadim inayetinin imdadiyle gölgesini uzatsın- Lalası Abdülmukimzade Mustafa Paşa tarafından 970 yılında yaptırdı. Allah yaptıranın hayrını umûmî olan keremiyle kabul buyursun. Mescidin binası takva üzere tesis kılındı.”*⁴⁰³

Konyalı, Erzurum’daki Lala Paşa Cami’nin Mimar Sinan tarafından inşa edildiğini belirtmiştir.⁴⁰⁴ Kuran, Lala Paşa Cami’nin inşaatının 2 yıl sürdüğünü ve bu süreçte Mimar Sinan’ın İstanbul’da Ferruh Kethüda ve Rüstem Paşa camilerini inşa etmekle meşgul olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple projesi ve planı Mimar Sinan

⁴⁰⁰ BOA., **Cevdet Maarif (C.MF.) 40 / 1951.** (4 Cemaziyelahir 1211 / 5 Aralık 1796)

⁴⁰¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, **DİA**, Ankara 2003, C. 27, ss. 74-75.

⁴⁰² Erzincan’da da Lala Mustafa Paşa ait vakıf mülklerinin bulunduğu görülmektedir. Bk.: BOA., **EV.d. 15312.** (1270 / 1854)

⁴⁰³ Hamza Gündoğdu, **Erzurum Lala Mustafa Paşa Külliyesi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, ss. 1-12.

⁴⁰⁴ Konyalı, **a.g.e.**, s. 239.; Beygu, **a.g.e.**, s.165.; Mimar Sinan’ın yapmış olduğu eserlerin listesini veren yazmalardan “*Tuhfetü’l-Mimarin*” ile Sai Mustafa Çelebi’nin “*Tezkiretü’l-Ebniye*” adlı eserinde Erzurum’daki Lala Mustafa Paşa’nın inşa ettirdiği caminin ismi de yer almaktadır. Bk.: Sâî Mustafa Çelebi, **Tezküretü’l-Bünyan ve Tezkiretü’l-Ebniye**, haz.: Hayati Develi, İstanbul 2003, s. 99.; Rahmi H. Ünal, “Erzurum İli Dahilindeki İslâmî Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, Erzurum 1973, S. 6, s. 53.

tarafından hazırlanmış olsa bile, Mimar Sinan'ın bizzat inşaatı yönetmesi imkansızdır. Sinan'ın kalfalarından birinin inşaatı yürütüp yürütmediği de kesin olarak bilinmemektedir.⁴⁰⁵ Kuban, Erzurum Lala Paşa Cami'nin klasik dönem merkezi planlı camiler içerisinde özel bir yeri olduğunu belirtmektedir. Yarım kubbeler yerine yarım çapraz tonozların kullanıldığı, indirgenmiş bir şehzade şemasına sahiptir. Cami, Sinan döneminde yapılmış olsa da Mimar Sinan tasarımı olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁰⁶ Cami 1694, 1721, 1836-1839, 1851, 1870, 1889, 1962 ve 1971 yıllarında tadilat görmüştür.⁴⁰⁷

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yapılan 1971 tarihli onarımda, caminin önüne eskisinin yerine yeni bir şadırvan yapılmıştır.⁴⁰⁸ Camide son onarım çalışmaları muhtemelen 1992 yılında başlamış ise de ara verilmiştir. Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü onarım işini ihale usulü tekrardan 1993 yılında başlatmış, ancak 2-3 ay gibi bir süre sonra ekonomik sebeplerden ötürü tekrar ara verilmiştir. 1994 yılında tekrar başlanılan çalışmalarda, sadece caminin taşları, sıvası ve ahşap kısımlarının yenilenmesiyle yetinilmiştir.⁴⁰⁹ Şubat 1722'de Erzurum valisi ile mollasına gönderilen bir hükümde, Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirdiği caminin yakınında bulunan kahvehanelerden çıkan yangının camiye büyük zararlar verdiği ve onarım için yüksek meblağlar sarf edilmesi gerektiğinden, cami civarında bulunan kahvehanelerin yıkılması emredilmiştir.⁴¹⁰

Tablo 1: Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum Vakfiyeleri

VGMA. Defter Numarası	Sayfa Numarası	Sıra Numarası	Açıklama
608/1	182	213/1	Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakıflarına ait mevkûfatı, vakıf şartları ve görevlilere verilen ücretler cetvel halinde yazılmıştır.

⁴⁰⁵ Aptullah Kuran, "Mimar Sinan'ın Eserleri ve Camileri Konusunda Kısa Bir Değerlendirme", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, İstanbul 1976-1977, C. 4-5, s. 86.

⁴⁰⁶ Doğan Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, YEM Yayın, İstanbul 2007, s. 579.

⁴⁰⁷ Çobanoğlu, "Lala Mustafa Paşa Külliyesi", s. 74.

⁴⁰⁸ Hamza Gündoğdu, "Erzurum Lala Paşa Camii'nin Pencere Alınlıkları", **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: Bildiriler**, Ankara 1995, C. 2, s. 211.

⁴⁰⁹ Sultan Karaoğlu Mümtaz Çolak, "Lalapaşa Cami (Erzurum) Çinileri", **II. Uluslararası Kütahya Çini Sempozyumu; 14-16 Ekim 1998 Bildiriler Kitabı**, Kütahya 2010, ss. 78-79.

⁴¹⁰ BOA., **Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III.) 97 / 9648**. (29 Rebiülahir 1134 / 16 Şubat 1722); Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1968, S. 7, ss. 191-192.

608/1	184	213/2	Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakıflarına ait 10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563 tarihli vakfiye. ⁴¹¹
608/1	196	214	Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakıflarına ait 10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563 tarihli zeyl vakfiye. ⁴¹²
608/1	301	337/1	Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakıflarına ait 10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563 tarihli mükerrer vakfiye.
608/1	301	337/2	Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakıflarına ait 10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563 tarihli mükerrer vakfiye.
608/1	311	338	Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakfına ait Hınıs'ta bulunan mevkûfatını gösteren 10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563 tarihli mükerrer vakfiye.
608/1	313	339	Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakfına ait 20 Rebiülevvel 987 / 17 Mayıs 1579 tarihli mükerrer vakfiye.
734	250	134	Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakfına ait Gürcistan, Trabzon ve Erzurum'da bulunan mevkûfatını gösteren 20 Rebiülevvel 987 / 17 Mayıs 1579 tarihli zeyl vakfiye. ⁴¹³
734	254	135	Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakfına ait 10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563 tarihli mükerrer vakfiye.

Vakfiyeye göre Lala Mustafa Paşa Erzurum beylerbeyi olduğu sırada, şehir merkezinde beylerbeylerinin oturması için padişah tarafından inşa edilen bir sarayın hemen yakınında minareli bir cami ve cami avlusuna bir çeşme inşa ettirmiştir. Bunun dışında Kâbe Mescidi⁴¹⁴ olarak bilinen mescidin yerine de Kur'an-ı Kerim öğretilmesi amacıyla bir mektep inşa ettirmiştir. İnşa ettirdiği bu yapıların devamlılığının sağlanması için de gelir getiren yapıların alınması için padişah'tan izin talep etmiştir. Padişah tarafından Nisan / Mayıs 1563'te gönderilen cevapta, başka vakıfların veya hazinenin malı olmaması ve satanların kendi mülkleri olup, rızalarının alınması şartıyla akar olarak mülk satın alabileceği bildirilmiştir.⁴¹⁵

Padişah tarafından verilen izin üzerine, Lala Mustafa Paşa Gürcü beylerinden, Aznavurlardan, ocak erlerinden, zuemâ ve sipahiden mülkler satın almaya başlamıştır. Paşa, evkafının tamamını tescil etme görevini Erzurum Kalesi Dizdarı Abdullah oğlu Bali Ağa'ya vermiştir. Oluşturulan mecliste, alınan mülklerin vakfedilmeye uygun

⁴¹¹ Vakfiyenin Latin harflerine çevirisi için bk.: VGMA., **VD. 2134**, s. 96.

⁴¹² Zeyl vakfiyenin Latin harflerine çevirisi için bk.: VGMA., **VD. 1961**, s. 4.

⁴¹³ Zeyl vakfiyenin Latin harflerine çevirisi için bk.: VGMA., **VD. 2134**, s. 274.

⁴¹⁴ Erzurum'da bulunan Kâbe Mescidi hakkında detaylı bilgi için bk.: Nusret Çam, "Erzurum Kale Camii", **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1985, S. 19, ss. 119-125.

⁴¹⁵ Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum vakıflarına ait Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563 tarihli mükerrer vakfiyesi için bk.: BOA., **Evkaf Vakfiyeler Evrakı (EV.VKF.) 20 / 16**. (29 Zilhicce 970 / 19 Ağustos 1563)

olduğuna ve müebbetten satılmama, miras bırakılamama şartıyla vakfiyede kayıt altına alınmıştır. Bu kayıt altına alma işi Erzurum Kadısı Mevlâna Abdi ibn Sinan tarafından gerçekleştirilmiştir. Vakfiyenin şahitleri arasında Erzurum tımar defterdarı ve kethüdası, Erzurum’da bulunan zeamet sahipleri, Ardahan Emiri Mirza Ali Bey ve Mamervani Emiri Piri Bey bulunmaktadır.

Lala Mustafa Paşa sağ olduğu müddetçe vakfın tevliyeti ve nezaretinin kendisine ait olmasını, vefatından sonra ise neslinin en sâlih ve reşit olanına kalmasını şart kılmıştır. Vakıf gelirlerinden vakfiye gereğince maaş alan görevlilerin de Lala Mustafa Paşa’nın kardeşi Hüseyin Paşa ile nesline, padişah ve evlatlarına dua etmelerini şart olarak belirtmiştir. Vakfa ait cami ve mektep gibi hayır kurumlarının zamanla harap olması durumunda, tamirâtı veya yenisinin yapılması için gerekli olan masrafların vakfın gelirlerinden karşılanması kaydedilmiştir. Masrafları karşılayacak yeterli miktarda para olmaması durumunda cüz okuyanların görevine ara verilmesi, yine de yetmemesi halinde vakıf görevlilerinde kısıtlamaya gidilmesi istenmiştir. Masrafların karşılanmasından sonra yine gelir fazlalığı oluşması durumunda, vakıfnamede belirtilen esaslara tekrar geri dñnülmesi şart kılınmıştır.

Vakfiyede, Paşa’nın hayır kurumu olarak inşa ettirdiği cami, hamam, mektep ve eřme gibi yerlerin akarâtı olarak birçok bağ, köy, bahçe, hamam, dükkân, ev, değirmen, zeytinlik gibi mülkler satın aldığı, satın alınan kişilerin isimleri ve mülklerin sınırları ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Mesela şavşat’a bağlı köyler ve birçok mülk Zaim Sivaslı Ali oğlu İbrahim Bey ve Zaim Fayık oğlu Mehmed Bey’den, Gürcistan’a bağlı birçok köy Gürcistan emirlerinden Navruz Bey oğlu Biycan Bey’den, Livane kazasında birçok mülk Oltu Emiri Mirza Ali Bey, Sancak Emiri Mehmed Bey ve Livane eribaşısı Abdullah oğlu Mehmet’ten alınmış ve bunların satış belgeleri dñzenlenmiřtir.⁴¹⁶

Mütevelli Mevlâna Hüseyin tarafından tescil ettirilen 17 Mayıs 1579 tarihli zeyl vakfiye, Lala Mustafa Paşa’nın İran üzerine sefere çıktığı şark serdarlığından sonra tanzim edilmiştir. Muhtemelen yapılan fetihlerden elde ettiği gelirle yeni mülkler satın alınmış ve bunların cami vakfına aktarılması uygun

⁴¹⁶ VGMA., **VD. 608-1**, s. 184, sr. 213/2. (10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563)

görüldüğünden, tekrar ek bir vakıfname düzenlemesine karar verilmiştir. Tiflis Kalesi yakınlarındaki birçok köy muhtemelen Tiflis'in hakimiyet altına alınmasından sonra Gürcü beylerinden parası karşılığında satın alınmıştır. Örneğin Cormek adlı köydeki bütün evler, iki değirmen, debbağ dükkanları, çiftlik ve otlaklar, 10 tane manda, bir araba çiftlik aletleri ile asılları Gürcü olan ve azad edilmemiş iki köle de satın alınarak vakfedilmiştir.⁴¹⁷ Zeyl vakfiyede kaydettirilen mülkler, Gürcü beylerinden veya orada bulunan toprak sahiplerinden alınmıştır.⁴¹⁸ Trabzon çarşısında dükkanlar, yakınlarda bulunan Değirmen deresinde değirmenler ve Erzurum çarşısında ambar dükkanları da sonradan alınan mülkler olmuştur.⁴¹⁹

Tablo 2: Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum Mevkûfâtı

Bulunduğu Yer	Cinsi
Erzurum	1 mahzen, 1 fırın, 1 salhane (Mezbahane), 2 küçük ve 1 büyük arazi, 6 ev, 26 oda, 5 değirmen, 1 ahır, 105 dükkân, 4 hane (İçinde 17 evi ve ahırları olan), 2 hisseli arazi ve mezzarlar.
Şavşat	7 değirmen, 4 bağ, 1 yaylak, 8 köy ile çayır ve mezzarlar.
Acara	3 köy.
Livane	1 köy, 12 bağ, 3 ev ve ağaçlar, 1 bahçe, 4 köyün yarım hissesi.
Ardanuç	Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan 1 han, 1 hamam, han ve hamam civarında inşa edilen dükkanlar, 1 tarla.
Hınıs	2 değirmen, 2 çiftlik miktarındaki arazi. Lala Mustafa Paşa, Karaköprü köyünde Kara Kasım ismiyle bilinen değirmenin tamamını, yine aynı yerde bulunan Eski Mescit'in giderleri için vakfetmiştir.
Pertekrek	8 bağ, 1 bağın 1/3 hissesi, 3 pamuk yetiştirmeye elverişli arazi.
Hartvis	8 bağ.
Gürcistan	11 köy, 2 değirmen, 1 çiftlik, ev ve dükkanlar.
Trabzon	10 dükkân, 3 değirmen.

Lala Mustafa Paşa, inşa ettirdiği Lala Paşa Camii'nin yakınında olan ve çarşıya giden yol üzerinde bulunan tamire muhtaç üç lüleli akan çeşmenin bir lülesini alıp, Mescit Mahallesi'ndeki Kasım Bey'e ait çeşmeye getirtmiştir. Bu çeşmeden suyu

⁴¹⁷ VGMA., **VD. 734**, s. 250, sr. 134. (20 Rebiülevvel 987 / 17 Mayıs 1579)

⁴¹⁸ Paşa'nın satın aldığı mülklerin büyük çoğunluğunu Zaim Sivaslı Ali oğlu İbrahim Bey'den satın almıştır. Bu alınan mülklerin daha önceki sahipleri ise Asferidun Bey oğlu Yospit Bey gibi Gürcistan emirleriydiler. Bk.: Sadi Bayram, "Lala Mustafa Paşa'nın Artvin'deki 1563 Tarihli Vakfiyesi", **Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, Çorum 2005, C. 2, S. 6, s. 79.

⁴¹⁹ Zaza Şaşızkade, "Erzurum'da Lala Mustafa Paşa Camii'nin Gürcü Vakıfları", **XV. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara 2010, C. 4, ss. 959-962.

borular ile Tebriz kapısından giden en işlek yol boyunca akıtarak, inşa ettirmiş olduğu caminin avlusunda bulunan çeşmeye kadar getirtmiştir. Getirtmeden önce çeşmenin vakfının olmadığını, kadı ve Ayaz Paşa vakfının nazırından öğrenmiştir. Daha sonra kuyumcular çarşısında Saraç Mehmet Tilmiş ve Hasan Ağa ibn Durali Emir Arslan'dan iki dükkân satın alınarak, bu dükkanların gelirleri ile çeşmenin masraflarının karşılaması için müebbetten vakfedilmiştir. Çeşme dışında Paşa tarafından inşa edilen cami ve beylerbeyinin oturması için padişah tarafından inşa edilen sarayın yakınların bulunan bir ekmek fırını, dumanının halkı rahatsız etmesinden ve yangına sebep olabileceğinden ötürü Paşa tarafından satın alınarak iki ahır, bir abdesthane ve beş evden oluşan bir hane haline getirilerek vakfedilmiştir. Paşa'nın bu girişimi saray ve cami halkına faydalı olduğundan herkes tarafından olumlu karşılanmıştır.

Lala Mustafa Paşa inşa ettiği camide tilavet edilmesi amacıyla birisi kadife diğerleri çuha örtülü altı adet rahleleri ile birlikte büyük Mushaf-ı Şerif⁴²⁰, 30 Cüz-i Şerif ve 41 ciltli En'am Cüzü'nü sandıkları ile birlikte vakfetmiştir. Bu kıymetli eşyalar dışında; iki adet bakırdan yapılmış büyük şamdan, bir adet pirinçten yapılmış şamdan, چراغ paye denen ikisi İstanbul'da yapılmış ve diğer ikisi de Avrupa menşeli olup toplam dört kıta şamdan, altı kaplan postu renginde nakışlı halı, biri deve tüyünden olup toplam yedi kırmızı renkte halı, mihrap için iki nakışlı seccade ve mihraplı kilim denilenlerden ise yedi parça Paşa tarafından camiye vakfedilenler arasındadır. Vakfedilen bu eşyalardan kullanılamayacak kadar eskiyenlerin yerine, vakfın müsaadesiyle yenileri vakfın gelirinden temin edilmesi şart kılınmıştır.

Tablo 3: Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Ücretler

Görevli	Aldığı Ücret (Günlük)	Görevli	Aldığı Ücret (Günlük)
Mütevelli	10 Dirhem	Vakfın işleyişini kontrol eden hâkim için	200 Dirhem (Yıllık)

⁴²⁰ Lala Paşa Cami'sinde bulunan 36 Kur'an-ı Kerim'i tetkik eden Konyalı, bunların hicri 1091, 1094, 1145, 1212 ve 1272 tarihli olduğunu belirtmiştir. Bazılarında vakfedenlerin kimlikleri, hattatların imzaları ve ne zaman vakfettiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Camide Lala Mustafa Paşa tarafından vakfedilen hicri 971 tarihinde yazılmış ve vakfedilmiş sadece bir Kur'an-ı Kerim bulunabilmiştir. Bu kıymetli eser Mütevelli Kaymakamı Mehmet Recep tarafından 1851 yılında tamir edilmiştir. Konyalı, Lala Mustafa Paşa tarafından vakfedilen چراغ paye denen dört şamdanın da halen camide mevcut olduğunu ve aynılarının Konya Mevlâna Müzesinde bulunduğunu kaydetmiştir. Bu şamdanların üzerinde talik hat ile yazılmış nefis Farsça kıtalar bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk.: Konyalı, **a.g.e.**, ss. 245-247.

Kâtip	3 Dirhem	Kadı huzurunda yazan kâtip için	100 Dirhem (Yıllık)
2 Cabi	5 Dirhem	Caminin ferraşına Çırağına	3 Dirhem 1 Dirhem
Kandilci	3 Dirhem	Bevvâb Çırağına	3 Dirhem 1 Dirhem
Meremmetçi	2 Dirhem	Cuma günleri vaaz veren vaize	10 Dirhem
Dülger	1 Dirhem	Mektep muallimi	3 Dirhem
Kalfa	1 Dirhem	Ser-mahfel	2 Dirhem
Hatip	5 Dirhem	4 Hafız	1 Dirhem
2 İmam	3 Dirhem	2 Müezzin Müezzin yardımcılara	6 Dirhem Yarımşar dirhem
Muarrif	2 Dirhem	30 kişilik Ehl-i Kuran'dan ser-mahfile Noktacıya Diğerlerine	2 Dirhem 2,5 Dirhem 1,5 Dirhem
41 kişilik cuma günleri En'am Suresi okuyanlara	10 Dirhem (Aylık)	Yasin suresi okuyanlara Amme, İzâ Cae (Nasr) suresi okuyanlara Tebâreke suresi okuyanlara	1 Dirhem 2 Dirhem Yarım Dirhem
Temizlikçi	2 Dirhem	Tesbihatta bulunan 12 kişilik grubun başına Grubun diğer üyelerine	2 Dirhem 1 Dirhem

Tabloda belirtilen dirhemden kastedilen o dönemde kullanılan Osmanlı Devleti'nin dirhemidir ki, bilinen ifadeyle Osmanlı akçesidir.⁴²¹ Vakfiyenin son kısmında hiçbir kimsenin vakfın şartlarını değiştiremeyeceğini ve şartlarına aykırı bir şekilde tasarrufta bulunamayacağı kesin bir dille belirtilmiştir. Vakıf şartlarını tağyir edecek kişinin Allah'ın gazabına uğrayacağı, rızasından ebeden mahrum kalacağı ve sonunda varacağı yerin cehennem olacağı kaydedilmiştir. Ayrıca vakfı zarara uğratanların da namaz, hac, zekât ve orucunun kabul olamayacağı, güzel işler yapanlarında mükâfatını fazlasıyla alacağı belirtilmiştir.⁴²²

Vakfa ait dükkanlar, su yolları ve helalar gibi birçok yapılar 1580 yılında Sinan Efendi nezaretinde tamir edilmiştir. O dönemde müteveli olan Yakub Çelebi yapılan tüm bu tamirat masraflarını ve vakıfta çalışan tüm görevlilerin maaş ödemelerini bir defterde kayıt altına aldırıştır.⁴²³ Vakıf mütevellisi Mehmed imzasıyla camide 1,5 akçe ile cüz-hânlık ve 1 akçe ile tesbih-hânlık görevinden bulunan Ahmed adlı

⁴²¹ Ahmet Semih Torun, "Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri", **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla X. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler**, İstanbul 2006, ss. 380-381.

⁴²² VGMA., **VD. 608-1**, s. 184, sr. 213/2. (10 Rebiülevvel 971 / 28 Ekim 1563)

⁴²³ BOA., **TSMA.d. 1350**. (988 /1580)

görevlinin yerine, göreve daha layık görülen Mahmud adlı kişi getirilmiştir.⁴²⁴ Caminin hatiplik görevini yürüten Mehmed Hasan adlı görevli kendi isteğiyle görevini, oğlu olan Ebubekir Halife'ye devretmiştir.⁴²⁵ Kısa bir zaman sonra mütevellî Mehmed imzasıyla, cami yakınında bulunan vakfa ait sıbyan mektebinde muallimlik yapan Mehmed Halife kendi rızasıyla bu görevden ayrılınca, onun yerine Müftü Feyzullah Efendi onayıyla Ebubekir adlı kişi muallimlik görevine getirilmiştir.⁴²⁶

Lalapaşa Cami'nin harim kısmında hayır sahibi Hacı Ömer Ağa tarafından inşa edilen Ömer Ağa Medresesi, kuruluş tarihi belirsiz olsa da 20 Nisan 1756 tarihinde buraya günlük 10 akçe yevmiye ile müderris tayin edilmiştir.⁴²⁷ Vakfın Çıldır'da bulunan köylerine Satlil⁴²⁸ Sancakbeyi Mehmed tarafından "... *kurâ-i mezkûrlar benim kazâm dâhilindedir* ..." denilerek rencide edici hareketler ve zulüm edilmiştir. Bu durum vakıf görevlileri tarafından payitahta bildirilmiştir. Payitahttan gönderilen emirde, Lala Mustafa Paşa'nın vakıf mülklerine müdahalenin engellemesi ve tekâlif-i örfiyye ile tekâlif-i şâkka⁴²⁹ gibi vergilerden muaf bir şekilde, daha önceden oluşturulan şartlara göre muamele olunması buyurulmuştur.⁴³⁰

Erzurum'da bulunan külliyyeye 1836-1839 yıllarında Erzurum Valisi Osman Nuri Paşa tarafından bir muvakkithane eklenmiştir. Bu kuruma muvakkitlik görevini yapması için İbrahim Hakkı Erzurumi'nin⁴³¹ amcazâdesi olan Abdullah Efendi tayin olunmuştur.⁴³² Abdullah Efendi'den sonra muvakkitlik görevine getirilenlerden Mustafa Efendi, biraderi Mehmed Efendi ile birlikte kalpazanlık yaptığı ve ayarı düşük para (züyuf akçe) kullandıklarından hapisle cezalandırılmışlardır.⁴³³ Bu muvakkithanenin vakıf gelirleri haricinde, Erzurum gümrük mukataasından da bir

⁴²⁴ BOA., **İbnülemin Vakıf (İE.EV.) 15 / 1743.** (1 Cemaziyevvel 1074 / 1 Aralık 1663)

⁴²⁵ BOA., **Ali Emiri Mustafa II (AE.SMST.II.) 19 / 1804.** (21 Recep 1113 / 22 Aralık 1701)

⁴²⁶ BOA., **İE.EV. 32 / 3674.** (1 Ramazan 1113 / 30 Ocak 1702)

⁴²⁷ BOA., **C.MF. 7 / 346.** (20 Recep 1169 / 20 Nisan 1756)

⁴²⁸ Osmanlı Devleti'nde Çıldır'a bağlı bir kaza. Bk.: Sezen, **a.g.e.**, s. 667.

⁴²⁹ Osmanlı Devleti'nde mali sistemde devletin tebaadan talep etmiş olduğu vergi ve harçlar için bk.: Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif", **DİA**, İstanbul 2011, C. 40, ss. 336-337.

⁴³⁰ BOA., **Cevdet Evkaf (C.EV.) 492 / 24898.** (18 Cemaziyelahir 1189 / 16 Ağustos 1775)

⁴³¹ 18 Mayıs 1703'te Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğmuş olan ve "*Mârifetnâme*" adlı eseriyle tanınan ünlü sûfi, alim ve şair. 22 Haziran 1780 tarihinde vefat etmiştir. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk.: Mustafa Çağrıcı, "İbrâhim Hakkı Erzurûmî", **DİA**, İstanbul 2000, C. 21, ss. 305-311.

⁴³² BOA., **Cevdet Belediye (C.BLD.) 19 / 929.** (23 Zilkade 1215 / 7 Nisan 1801)

⁴³³ BOA., **Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.) 60 / 63.** (6 Şubat 1853 / 26 Rebiülahir 1269)

miktar gelir ayrılmıştır. 1828 yılında Erzurum gümrük mukataasından bir yıllık ayrılan gelirin tamamı muvakkithaneye aktarılmıştır.⁴³⁴

Kuzey Anadolu, fay hattı üzerinde bulunduğundan deprem riski yüksek olan Erzurum'da 14-15 Temmuz 1852 tarihinde gerçekleşen depremde Lalapaşa Cami'si yıkılma tehlikesi geçirmiştir. 2 Haziran 1859 tarihinden meydana gelen büyük depremde⁴³⁵ ise birçok yapı yerle bir olmuştur. Bu depremde epeyce zarar gören Lala Paşa Cami'si yıkılmak üzere iken hemen onarıma alınmıştır. Depremden önce burada bir rüştiye mektebi açılması planlanmış ise de caminin çok büyük zarar görmesinden dolayı bu teşebbüs ertelenmiştir.⁴³⁶

Bir diğer deprem 08.11.1901 tarihinde gerçekleşmiş ve 6,1 şiddetinde olmuştur. Bu depremde araştırmalara göre 2.000 bina ağır hasar görmüştür. Hasar gören yapılar arasında Lala Mustafa Paşa'nın vakfetmiş olduğu yapılar da bulunmaktadır.⁴³⁷ Muhtemelen bu depremde sonra büyük hasar gören Çöplük Hamamı olarak da bilinen hamamın depremde dolayı harap olan kısımlarının tamiri için keşif faaliyeti gerçekleştirilmiş ve neticesinde 17.409 kuruş 30 para ile gerekli tamiratın yapılabileceği görülmüştür.⁴³⁸ Bu meblağın vakfın gelirinden tahsis edilip, yapılmasına karar verilmiştir.⁴³⁹ Depremde büyük zarar gören cami ve kurşunlarının da onarılması için keşif yapılmıştır. Yapılan keşif neticesinde caminin tamiri için 59.446 kuruş ve cami kurşunlarının tamiri için 6.835 kuruş olmak üzere toplam 66.281 kuruş bir masraf çıkmıştır.⁴⁴⁰

⁴³⁴ BOA., C.BLD. 46 / 2256. (17 Muharrem 1244 / 30 Temmuz 1828)

⁴³⁵ Deprem hakkında detaylı bilgi için bk.: M. Yasin Taşkesenlioğlu, Muhammed Taşkesengil, "1859 Yılındaki Şamahı ve Erzurum Depremleri Hakkında Rusya Bilimler Akademisi Üyesi Hermann Von Abich'in Raporu", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bingöl 2020, C. 10, S. 20, ss. 569-591.

⁴³⁶ Selahattin Tozlu, "Erzurum Tarihinde Depremler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*; 22-23 Mayıs 2000, İstanbul 2001, s. 99, 111.

⁴³⁷ Erzurum'da yaşanan depremler ve oluşan hasarlar için bk.: Nurhan Aydın Elif Ergün, "1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa", *Tarih ve Günce: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, İzmir 2018, C. 1, S. 2, ss. 145-168.

⁴³⁸ BOA., EV.MKT. 2896 / 84. (11 Cemaziyelevvel 1322 / 24 Temmuz 1904)

⁴³⁹ BOA., Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.) 166 / 38. (4 Cemaziyelevvel 1322 / 17 Temmuz 1904)

⁴⁴⁰ BOA., EV.MKT. 2998 / 11. (20 Recep 1323 / 20 Eylül 1905); BOA., Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.) 2683 / 201158. (10 Şaban 1323 / 10 Ekim 1905); BOA., ŞD. 172 / 36. (16 Recep 1323 / 16 Eylül 1905)

6.2. Şam Vakfı

Lala Mustafa Paşa 40 gün kadar çok kısa süren Halep beylerbeyliği görevinden sonra 6 Kasım 1563'te Şam beylerbeyliği görevine tayin olmuştur.⁴⁴¹ Erzurum beylerbeyliğinde olduğu gibi burada da hayır kurumları inşa etmekten bir an bile geri durmamıştır. Şam'a geldikten sonra buradaki stratejik yerlerden mülkler satın alarak bunları vakfetmiştir.⁴⁴² 1566 yılında Şam'a giden kervan ve hac yolu üzerinde bulunan Kuneytra⁴⁴³ köyünde bir konaklama tesisi inşa ettirmiş ve yakınında bulunan mülkleri satın alıp tamir ettirmiş ve insanların hizmetine sunmuştur.

Paşa'nın tercih ettiği bu mevkii, Şam-Mısır arasında yolcuların seyahat ettiği bir güzergâh olup⁴⁴⁴, aynı zamanda Kudüs ve Halilürrahman'da bulunan peygamber kabirlerini ziyarete gelenlerin uğrak noktasıdır. Lala Mustafa Paşa, bu mevkiden geçen insanların kullanabileceği cami, imaret ve mektep inşa ederek bu yapıları insanlığın hizmetine vakfetmiştir. Ayrıca bu güzergahın ve buradan geçen yolcuların güvenliği için 500 nefer seçilmiş Yeniçeri'yi görevlendirmiştir.⁴⁴⁵ Lala Mustafa Paşa'nın eşi Fatma Hatun tarafından kurulan vakfın gelirinden Hac yolcularının ihtiyaçlarının

⁴⁴¹ BOA., **KK.d. 218**, s. 71. (19 Rebiülevvel 971 / 6 Kasım 1563)

⁴⁴² Leeuwen, Şam merkezde çeşitli çarşılarında Lala Mustafa Paşa'ya ait 290 dükkân, bir hamam, bir fırın, bir çeşme; Kuneytra'da bir kayseriye, bir imaret, bir okul, bir cami, evler, ahırlar, değirmenler, 62 köy, tarla ve meyve bahçeleri vakfettiğini belirtmiştir. Dükkanların bulunduğu çarşılar; Saruca, Harâbiliye, Netefciye, Ervam, Kebâkebiye'dir. Dükkanları terzi, bakırcı, terzi, manav ve kasap esnafları kiralamaktadır. Bk.: Leeuwen, **a.g.e.**, s. 155.

⁴⁴³ 1918 yılına kadar Suriye vilayetinde Şam'a bağlı bir kazadır. Bk.: Sezen, **a.g.e.**, s. 495.; Evliyâ Çelebi, Kuneytra'nın tehlikeli, sarp, yol kesici ve haraminin bol bir yer olduğunu belirtmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın burada yerinde bir girişimde bulunarak burada güvenliğin sağlanması için bir kale, eşsiz bir cami ve sabah akşam handa hazır olan konuklara yemek ikramından bulunulması için imaret inşa ettiğini kaydetmiştir. Paşa'nın burada oldukça büyük bir vakıf inşa ettiğini ve mütevellisinin 200 görevli ile mal tahsil edebildiğini belirtmiştir. Yolculara bir bakır sini çorba, adam başına bir ekmek, her ocak başına bir mum ve konanların hayvanlarına birer yem verildiğini belirtmiştir. Bu hayır işlerinin devamlılığını sağlayan caminin harem kapısında çok sayıda kurşunla örtülü dükkânın bulunduğu ve bunlar da vakfa aitti. Yapıların çevresindeki yeşil ovalar da tamamen vakfa ait olup, burada konanların ve Paşa'ya ait hayvanların otlatıldığı yer durumundadır. Bk.: Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, haz.: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, 9. Kitap, C. 2, ss. 565-566.

⁴⁴⁴ Marianne Boqvist, "Building an Ottoman City Contributions of Samsi Ahmad Pasha and Lala Mustafa Pasha to the Urban Landscape of 16th Century Damascus", **Bulletin d'études Orientales**, 2012, C. 61, ss. 195-198.

⁴⁴⁵ İstanbul ve civar şehirlerden Hacca gitmek isteyenler, Anadolu'dan Suriye'ye geçmekte ve Şam ile Mekke-i Mükerrrem arasındaki iklim ve tabiat şartlarının son derece elverişsiz olduğu çöl yolunu rahat ve güvenli geçmesi için Şam ve Kuneytra'da ciddi hazırlıklar yapmak zorundaydılar. Muhtelif yollardan da gelen tüm Hac yolcularının kavşak noktası bu şehirlerdi. Bu sebepten ötürü Şam'da görev yapmış tüm idareciler, yolcuların güvenliğini sağlamada ve ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu tutulmuşlardır. Bk.: Güler, **a.g.e.**, ss. 52-54.

karşılanması amacıyla 100 dirhem ayrılmış ve bu hizmetten yararlananlardan Mekke’de kendisi için dua etmeleri istenmiştir.⁴⁴⁶

Boqvıst, Lala Mustafa Paşa’nın seçmiş olduğu bölgenin ve inşa ettirmiş olduğu yapıların, Şam’da bulunan Süleymaniye Külliyesi ve Şemsi Ahmet Paşa’nın inşa ettirmiş olduğu han ile ortak bir inşaat programının bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Hem Kızıldeniz ticaretinin hem de doğu hac kervanı güzergahının ana hareket noktası olarak Şam şehrinin rolünün güçlendirilmesi amacıyla bir program dahilinde ve yakın tarihlerde yapıldığı görülmektedir. Özellikle Lala Mustafa Paşa’nın yapımını üstlendiği yapılar, hac kervanları ve yolcular için büyük bir hizmet olmuştur. Osmanlı seçkinleri tarafından bölgede yapılan yapılar ile aynı zamanda yerel bir Osmanlı mimarisi oluşturulmuştur.⁴⁴⁷

Tablo 4: Lala Mustafa Paşa’nın Şam Vakfiyeleri

VGMA. Defter Numarası	Sayfa Numarası	Sıra Numarası	Açıklama
747	269	216	Lala Mustafa Paşa’nın Şam vakfına ait 29 Zilkade 974 / 7 Haziran 1567 tarihli vakfiye. ⁴⁴⁸
747	274	219	Lala Mustafa Paşa’nın Şam vakfına ait 4 Cemaziyelahir 982 / 21 Eylül 1574 tarihli zeyl vakfiyesi. ⁴⁴⁹
747	303	220	Lala Mustafa Paşa’nın Şam vakfına ait 30 Muharrem 984 / 29 Nisan 1576 tarihli zeyl vakfiyesi. ⁴⁵⁰

Lala Mustafa Paşa’nın Şam vakfına ait Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan vakfiyeler dışında, bir de Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa fonunun 943/5 numarasında “*Vakfiye-i Lala Mustafa Paşa*” adıyla kayıtlı bir başka vakfiyesi daha bulunmaktadır. Vakfiye 69-86 sayfaları aralığında bulunmakta olup, Paşa’nın Kuneytra’da inşa ettirmiş vakıf yapılarını ve bu vakıfların şartlarını içermektedir.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ VGMA., **VD. 747**, s. 304, sr. 221. (25 Zilhicce 974 / 3 Temmuz 1567)

⁴⁴⁷ Boqvıst, **a.g.m.**, ss. 201-202.; Kafescioğlu, Osmanlı yönetiminde rakip olan devlet adamlarının vakıf kurma, ihtişamlı yapılar inşa etme konusunda da rekabeti sürdürmüş olabileceğine dikkat çekmiştir. Örneğin Şam’da Sinan Paşa ile Lala Mustafa Paşa vakıf yapıları konusunda da mücadele etmiş olmaları. Bk.: Çiğdem Kafescioğlu, ““In The Image of Rum”: Ottoman Architectural Patronage in Sixteenth-Century Aleppo and Damascus”, **Muqarnas**, 1999, ss. 70-96.

⁴⁴⁸ Vakfiyenin Latin harflerine çevirisi için bk.: VGMA., **VD. 2134**, s. 145, sr. 4.

⁴⁴⁹ Zeyl vakfiyenin Latin harflerine çevirisi için bk.: VGMA., **VD. 2134**, s. 1, sr. 1.

⁴⁵⁰ Zeyl vakfiyenin Latin harflerine çevirisi için bk.: VGMA., **VD. 2134**, s. 356.

⁴⁵¹ **Vakfiye-i Lala Mustafa Paşa**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, Yer Numarası: 943 / 5, s. 70.

Lala Mustafa Paşa'ya şehzadeligi döneminde lalası olduğu Sultan II. Selim tarafından iki defa Şam vakfı ile ilgili ihsanda bulunulmuştur. O dönemde Şam beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa'nın padişaha göndermiş olduğu mektupta, Kudüs ile Mısır yolu üzerinde ve Cisir-i Yakub adlı yer yakınında bulunan Kuneytra kervansarayının iyi niyetli olmayan Arapların elinde bulunduğu, bu yol üzerinden geçen tüccarın ve diğer yolcuların mallarının sürekli telef edildiğini bildirmiştir. Bu sebeplerden ötürü yolun ve kervansarayın tekrardan mamur bir hale getirilmesi için burada bir tekke, cami, hamam ile dükkanlar inşa ettiğini ve var olan yapıların da tamiratının yapıldığı bildirilmiştir. Bu hayır kurumlarının devamlılığının sağlanması için birçok köy ve mezranın gelirinin vakfedildiği, hatta bu gelirlerle Medine-i Münevvere'de bir bürke (havuz) ve sebil inşa edilmiştir.⁴⁵² Paşa, inşa ettirdiği bu yapıları Resulullah'ın ruhu için olduğunu ve vakfın “*Evkaf-ı Haremeyn-i Şerifeyn*” hükmünde olduğunu mektupta belirttikten sonra, vakfa ait tüm yapılarının vergilerden muaf tutulmasını talep etmiştir. Padişahın Haziran 1567 yılında vermiş olduğu temliknamede, Paşa'ya ait köy ve mezraların öşr ve bad-i heva gibi alınan tüm vergilerden muaf olduğu ve satın alıp vakfettiği tüm yerlerinde Haremeyn-i Şerifeyn evkafı gibi muamele görmesini emretmiştir.⁴⁵³

⁴⁵² Lala Mustafa Paşa'nın eşi Fatma Hatun da vakıflarının gelirinden Mescid-i Nebi'deki su ihtiyacının karşılanması için 900 dinar, Ayn-i Zerka'nın ihtiyaçları için ise 200 dinar ayırmıştır. Bk.: VGMA., **VD. 747**, s. 304, sr. 221. (25 Zilhicce 974 / 3 Temmuz 1567); Torun, **a.g.m.**, s. 376; Güler, **a.g.e.**, s. 70.

⁴⁵³ “*Kıdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'ü'l-mehâmid ve'l-mekârim el-muhtassu bi-mezîdi 'inâyeti'l-meliki'l-a'lâm vilâyet-i Şâm'ı müceddeden tahrîr eyleyen Rumeli tîmârlar defterdârı Mahmud -dâme mecduhü- tevki'-i refî'-i hümayûnum vâsıl olıcak ma'lûm ola ki hâliyen emîrû'l-ümerâi'l-kirâm Şam Beylerbeyisi Mustafa Paşa -dâme ikbâlûhu- südde-i sa'âddetime mektûb gönderip, Kuds-i Şerîf ve Mısır yolu üzerinde Cisir-i Ya'kûb kurbünde olan Kuneytra nam karbân saray kutta'-i tarîk ve ehl-i fesâd olan a'râbın mecmu'ı olup her zaman tüccâr ve ebnâ-i sebîlden niceleriün mallarını telef edip urbândan olup zarar ve ziyândan halâs olması lâzım olmağın hân-ı mezbûra bir kal'a vaz' olunup ve gayetle kış olmağın âyende u revende nâzil olup âsûde-i hâl olmak için Rasûlullah'ın rûhu için bir tekke ve câmi'-i şerîf ve hamam ve dekâkin binâ olunup, bi-hasebi's-şer'î temlike kâbil ba'zı kurâ ve mezâri' olunup vakfolunup lâkin öşür ve bād-i hevâ alınmak sebebiyle mütemekkinler muztecâr olunup bu diyârlarda olan Medîne-i Münevvere evkâfı merfû'ü'l-kalem serbest olunup zikrolunan tekke ve câmi' dahi Rasûlullah'ın rûh-ı pür-fütûhları için vaz' olunup mülhâkâtından Medine-i Münevvere'de birke ve sebil peydâ olunup evkâf-ı Haremeyn-i Şerîfeyn hükmünde olunup bunlar dahi öşür ve sâir rûsûmatdan emîn u sâlim ve serbest olunmak ricâ ettiğın 'izz-i huzuruna ba'zı etmeğın üzere serbest olmak emredip buyurdum ki, hükm-i şerîfim vusul buldukda emrim mucibince mûmâ-ileyh satın alıp vakfettiği kurâ ve mezâri' toprağında hâsıl olan öşür ve sâir merfû'ü'l-kalem kayd eylesin ki min-küllü'l-vücûh sâir evkâf gibi zapt oluna. Şöyle bilesin, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Tahrîren fî evâhir-i Zilka'de sene 974.” Bk.: VGMA., **VD. 747**, s. 272, sr. 217. (Evâhir-i Zilkade 974 / Haziran 1567)*

İkinci bir temlikname Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Adası'nı Osmanlı hakimiyetine katmasından sonra, 27 Şubat 1574 tarihinde Sultan II. Selim tarafından verilmiştir. Temliknamede, Şam Eyaleti'ne bağlı Şa'ra, Havle ve Safed'in birçok köy ve mezrasının tasarrufu Lala Mustafa Paşa'ya padişah tarafından bağışlanmıştır. Bağışlananlardan yıllık olarak 103.024 akçe (1.254 Sikke-i Sultani) gelir edilmektedir. Bu gelirin tasarruf hakkı artık Lala Mustafa Paşa'nın olduğu, isterse bağışlayabileceği veya vakfedebileceği ayrıca kaydedilmiştir. Bağışlandığı tarihten itibaren kimsenin müdahale etme yetkisinin olmadığı ve müdahale edecekleri beddua edilmiştir.⁴⁵⁴

Lala Mustafa Paşa'nın Şam'daki vakfına ait asıl vakfiyede, ilk olarak Mısır ile Şam arasında stratejik bir yol üzerinde bulunan Kuneytra köyünde kurulan konaklama tesisinden bahsedilmiştir. Burada Paşa'nın inşa ettirdiği cami, misafirlerin konaklaması için evler, hayvanların konulması için ahır, fırın, hamam, imaret ve mektep bulunmaktadır. Daha önceden burada bulunan bir han ise tamir edilerek tekrardan hizmet vermeye başlamıştır. Hayır kurumlarını inşa ettirdikten sonra bunların asırlar boyunca devam edebilmesi için, Paşa'nın kendi öz malından birçok bağ, bahçe, dükkanlar, evler, hamamlar, köyler, değirmenler ve mezarları ayırarak vakfettiği kaydedilmiştir. Vakfettiği bu malları satın aldığı ve resmi evraklara kaydettirdiği zikredilmiştir. Gelir getiren emlaklar ise çeşitli zamanlarda bağışlanmıştır. Vakfetmeye uygun olan emlak, farklı zamanlarda satın alınarak önceden vakfedilenlere dahil edilmiştir.⁴⁵⁵

Düzenlenen zeyl vakfiye, Kıbrıs adasının Osmanlı hakimiyetine katılmasında başarılı bir şekilde serdar olarak görev alan Lala Mustafa Paşa'ya, Sultan II. Selim tarafından yapılan ihsanlardan sonra düzenlenmesi ihtiyacı hasıl olduğundan oluşturulmuştur. Zeyl vakfiyede bahsedilen mülklerin bir kısmı asıl vakıf olup, diğer bir kısmı ise mülhaktır. Asıl vakıf kısmı, Şam kadısı Hayalizade olarak bilinen Mevlâna Ali Çelebi Efendi ibni Emrullah tarafından kaydedilmiştir.⁴⁵⁶ Paşa'nın Şam vakfı ile ilgili düzenlenen son vakfiye 29 Nisan 1576 tarihli olup, aynı zamanda vakfiye tescilidir. Vakfiyede, vakfın kendi mallarından mülkiyet elini kaldırdığı ve

⁴⁵⁴ VGMA., **VD. 747**, s. 274, sr. 218. (6 Zilkade 981 / 27 Şubat 1574)

⁴⁵⁵ VGMA., **VD. 747**, s. 269, sr. 216. (29 Zilkade 974 / 7 Haziran 1567)

⁴⁵⁶ VGMA., **VD. 747**, s. 274, sr. 219. (4 Cemaziyelahir 982 / 21 Eylül 1574)

tescil için mütevellî Abdullah oğlu Ahmed'e teslim ettiği belirtilmiştir. Vakfın tesciline, Kazasker olan ve Kadızade olarak bilinen Mevlâna Ahmet Efendi ibni Mahmud⁴⁵⁷ tarafından hüküm verilmiştir. Vakfiyenin son kısmında bu vakfı bozmaya, manasını değiştirmeye her kim kalkışırsa Allah'ın gazabına uğrayacağını ve vakıf için hayırlı işler yapanlarında misliyle ödüllendirileceği belirtilmiştir. Vakfa ait bütün mülkler, tescil tarihinden itibaren satılamayacağı, hibe verilemeyeceği ve miras bırakılamayacağı, bu şart arz ve arz üzerindeki Allah'a intikal edinceye kadar böyle kalacaktır.⁴⁵⁸

Ayrıca Mısır Sultanı Kansu Gavri'nin oğlu Muhammed Bey'in kızı ve Lala Mustafa Paşa'nın zevcesi olan Fatma Hatun, Leccun, Cenin (Cüneyn), Safed, Barin, Humus, Nablus şehirlerinde bulunan köy, arazi, dükkân, hamam ve mevrarlarından kendi adına bir vakıf oluşturulmuştur. Bu vakfın vekaleti de yine Lala Mustafa Paşa tarafından sağlanmıştır.⁴⁵⁹

Tablo 5: Lala Mustafa Paşa'nın Şam Mevkûfâtı

Bulunduğu Yer	Cinsi
Şa'ra	7 köy, 3 hisseli köy, 3 mezra, 4 hisseli mezra, 4 bahçe, 2 değirmen, 2 hisseli değirmen.
Şam	5 köy, 3 hisseli köy, 1 su kaynağı, 1 hamam ⁴⁶⁰ , 2 bahçe, 4 hisseli bahçe, 3 parça arazi, 2 mezra, 5 hisseli mezra, 1 hisseli değirmen.
Havle	1 mezra, 2 köy, 1 hisseli mezra.
Vadiü'l-acem	1 köy, 1 hisseli köy, 1 hisseli değirmen, 1 hisseli mezra.
Darani	17 kıt'a arazi, 1 hisseli arazi, 1 mezra.
Gavta-i Şam	3 mezra, 1 hisseli mezra, 2 köy, 1 hisseli köy, 3 bahçe ve tarla.
Ba'albek, Cûlan, Ceydur, Benikilâb,	9 köy, 3 hisseli köy, 7 mezra, 7 hisseli mezra, 2 değirmen, 1 bahçe.
Trablus, Cebele, Beyrut	4 mezra, 1 hisseli mezra, 2 köy, 3 hisseli değirmen, 3 zeytin bahçesi, 34 hisseli zeytin bahçesi, 1 hisseli bahçe, muhtelif ağaçlar.
Gazze, Sayda, Humus, Şüf İbn-i Ma'an	1 hamam, 2 dükkân, 1 köy, 7 hisseli köy, 8 tarla, 1 bağ, 4 mezra, 40 hisseli mezra, 2 hisseli bahçe.
Cezin, İklim-i Harnûbe, İklim-i Tüffah, Safed	8 köy, 10 hisseli köy, 26 mezra, 15 hisseli mezra, 2 hamam (İklim-i Tüffah), 1 hisseli bağ, 14 değirmen, 7 zeytin bahçesi, 4 hisseli zeytin bahçesi, 1 bahçe, 1 ahır, zeytin mengeneleri ve ağaçları.

⁴⁵⁷ Biyografisi hakkında detaylı bilgi için bk.: Mehmet İpşirli, "Kadızâde, Ahmed Şemseddin", **DİA**, İstanbul 2001, C. 24, ss. 96-97.

⁴⁵⁸ VGMA., **VD. 747**, s. 303, sr. 220. (30 Muharrem 984 / 29 Nisan 1576)

⁴⁵⁹ VGMA., **VD. 747**, s. 304, sr. 221. (25 Zilhicce 974 / 3 Temmuz 1567)

⁴⁶⁰ Ruznamçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı olarak bilinen Hacı Ali Bey, 1647-1648 yılında Üsküdar'dan çıkmış olduğu hac yolculuğunda Şam'da bulunan hamamları "*acayibatdandır*" şeklinde tanımlamış ve şehrin en meşhur hamamının "Kara Mustafa Paşa Hamamı" olduğunu özellikle belirtmiştir. Bk.: Şerife Eroğlu Memiş, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Hac Menzilleri: Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey'in Tuhfetü'l-Huccâc Risâlesi Örneği", **Gazi Akademik Bakış**, Ankara 2020, C. 13, S. 26, s. 279.

Nablus	34 dükkân, 1 mahzen, 2 fırın, 1 kahvehane, 1 at değirmeni, 1 değirmen, 1 han, 1 hamam, 20 ev, 2 oda.
Şam dışında; Ayn-ı Ali Mahallesi	1 yeni han, 1 çarşı (Toplam 70 dükkân ve mahzen), 1 çarşı (20 dükkân), 19 boya dükkânı, 1 küçük çarşı (11 mahzenli ve 10 dükkân), 3 bahçe, 1 değirmen.
El-Müeyyediyye Mahallesi	1 hisseli bağ, 1 hisseli han, 1 büyük hamam (Lala Mustafa Paşa tarafından inşa edilmiştir.), 59 dükkân, 2 kıt'a hücreli arazi.
Ayntab	5 dükkân (Boyacılar çarşısında).
Erzurum	1 han, 10 dükkân (Eski Pazar Mahallesi'nde).
İlgın	2 hamam (Adil Şah Mahallesi'nde), 31 dükkân (Birbirine bitişik halde), 4 değirmen (Bozöyük denilen yerde), 2 değirmen (Kulağuzöyüğü denilen yerde), 3 değirmen (Deşet (Eldeş) suyu üzerinde).

Lala Mustafa Paşa, oluşturduğu bu vakfın tevliyetini sağ olduğu müddetçe kendisine ait olacağını, vefat ettikten sonra ise sağlam fikirli ve büyük evladından birinin geleceğini şart olarak belirlemiştir. Evlatlarının vefatından sonra onların evlatlarına mütevelliliğin geçeceği ve nesli münkariz olana değin bu usul üzere devam etmesini istemiştir. Paşa, mütevellilik hakkı olarak kendisine günlük 200 dirhem verilmesini, kendisinden sonra neslinden gelecek evladı için ise 100 dirhem mütevellilik hakkı verilmesini vakfiyede kaydettirmiştir. Paşa'nın vefat etmesinden sonra kendisine verilen 200 dirhem 100 dirhemnin de sadece erkek evlatları arasında paylaştırılması belirtilmiştir. Kendisinden sonra müteveli olacak evladının da vazifesini özenli bir şekilde yürütmesi ve Paşa'ya ait farklı şehirlerdeki bütün vakıfların işleyişini takip etmesi istenmiştir. Neslinden olan kızları için ise vakfın gelirinden 50 dirhem ayrılmış ve bu parayı aralarında paylaşmışlardır. Lala Mustafa Paşa'nın neslinin kesilmesi halinde, azatlı kölelerinden en büyük ve aslah olanının müteveli olabileceği ve onların vefatından sonra da evlatlarına geçmesi uygun görülmüştür. Kölelerin neslinin yeryüzünde son bulması durumunda ise Şam kadısı tarafından Müslüman halk arasında en uygun görülen kişiye mütevelliliğin verilmesi belirtilmiştir.⁴⁶¹

Tablo 6: Lala Mustafa Paşa'nın Şam Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Ücretler

Görevli	Günlük Aldığı Ücret	Görevli	Günlük Aldığı Ücret
1 Cabi	5 Dirhem	4 Müezzin	5 Dirhem
4 Cabi	6 Dirhem	Muvakkit	2 Dirhem
Hatip	8 Dirhem	Cüz okuyan reise	3 Dirhem
2 İmam	5 Dirhem	4 Aşr-ı Şerif okuyan hafıza	2 Dirhem
Ser-mahfil	3 Dirhem	30 Cüz-hân	2 Dirhem
1 Muarrif	3 Dirhem	Tebareke suresini okuyana	1 Dirhem

⁴⁶¹ VGMA., **VD. 747**, s. 274, sr. 219. (4 Cemaziyelahir 982 / 21 Eylül 1574)

Muallim Kalfası	5 Dirhem 3 Dirhem	Yasin suresini okuyana Amme ve Nasr Suresini okuyana	2 Dirhem 1 Dirhem
Buhurcu	2 Dirhem	Kandilci ve Bevvap	5 Dirhem
Kayyım Nakip	4 Dirhem 5 Dirhem	Ferraş Ferraş yardımcısına	4 Dirhem 2 Dirhem
Vekil-i Harc Kilerci	5 Dirhem 6 Dirhem	Dükkanların ferraşına İmaret Şeyhi	5 Dirhem 7 Dirhem
Ekmekçi Çırağına	2 Dirhem 1 Dirhem	Kilerci yardımcısına Ambar eminine	6 Dirhem 3 Dirhem
Aşçı 2 Çırağına	7 Dirhem 3 Dirhem	Bulaşıkçı Pirinç ayıklayan ve Bevvâb	3 Dirhem 3 Dirhem
Meremmetçi	5 Dirhem	Kuneytra'da cami bahçıvanına	2 Dirhem
Odacı	5 Dirhem	Hanın ve odaların damına bakan	5 Dirhem
Su yolcusu	3 Dirhem	11 Tesbihat görevlisi	2 Dirhem

Görevlilere verilen ücretler haricinde, vakfın gelirinden camilerin kandil ve yağ parası için senede 600 dirhem ayrılmıştır. Şam'da bulunan Emevî Cami'sinin müezzinlerine de vakfın gelirinden günlük iki dirhem tahsis edilmiştir. Bu müezzinler her ezan ve namazdan sonra Fatıha ile İhlas surelerini okuyup, Lala Mustafa Paşa ve ölmüşlerinin ruhuna bağışlamaları istenmiştir. Ayrıca cami için beyaz bal mumundan yapılmış olan ve Şam batmanı ile 50 batman ağırlığında iki mum verilirdi. Bu mumlar insanların amel defterlerinin açıldığı gün olan berat gecesinde, cami mihrabının sağına ve soluna konulan şamdanlara koyularak yakılırdı.

Paşa tarafından Kuneytra'da inşa edilen mektebin bardak, ibrik ve hasır ihtiyacı için bir dirhem ayrılmıştır. Şam'da bulunan hanın tamir işlerine bakan meremmetçiye günlük dört dirhem ayrılmış ve tamir yapılan gün sayısı üçü geçtiğinde diğer ameleler gibi ek ücret alırdı. Vakfın imaretinde her gün 100 tas çorba pişirilip, fakir fukaraya ve gelen yolculara dağıtılması şart kılınmıştır. İmarette yapılacak yemekler için ise; yahni yapılması için 40 batman et, iki günde bir pişirilmesi için 10,5 rıtl⁴⁶² pirinç, iki günde bir pişirilmesi için bir keyl buğday, mercimek, ekmek yapılması için 29,5 batman un, iki batman tuz, bir batman nohut, baharat, kafi miktarda odun verilmesi kararlaştırılmıştır. Muhtaç olan iki fakire bir tas yemek verilir ve bu yemekte iki parça et bulunurdu.

⁴⁶² Burada ölçü birimi olarak kullanılan batman ve rıtl, Şam batman ve rıtlıdır ki onlarda 600 dirheme denktir. Batman hakkında detaylı bilgi için bk.: Cengiz Kallek, "Batman", **DİA**, İstanbul 1992, C. 5, ss. 199-200.; Arap coğrafyasında yaygın olarak kullanılan ağır birlimi olan rıtl hakkında detaylı bilgi için bk.: Cengiz Kallek, "Rıtl", **DİA**, İstanbul 2008, C. 35, ss. 52-55.

Kış günleri vakfın konağında kalacak yolcular en fazla üç ay kalabilirlerdi. Hasta veya çok yorgun olan misafirlerin hizmetleri görülür ve onlara özel çorba pişirilirdi. Vakfın gelirinden ayrılan 100 dinar Osmanlı altını, bir kimseye hac vazifesini görevini gerçekleştirmesi için verilir ve kişi hacda iken Lala Mustafa Paşa ve vakfı için dua ederdi. Yine vakıf gelirinden ayrılan 900 dinar altın, Şam kafilesi ile birlikte Medine-i Münevvere'ye gönderilirdi. Bu paradan; 20 dinar altını oraya götüren görevliye, 20 dinar orada bu parayı dağıtacak mütevellie, harem-i şerifte 30 cüz-hân görevlendirilir ve bunlara günlük ikişer dirhem ve reislerine bir dirhem, cüzleri dağıtan görevliye günlük iki dirhem, 15 kişi tesbihat ile görevlendirilir ve bunlara günlük ikişer dirhem ve reislerine bir dirhem, Kasîdetü'l-Bürde'yi⁴⁶³ okuyan görevliye iki dirhem, 50 dinar tatlı, balmumu almak ve Mevlid-i Şerif okutulması için, 200 dinarı Paşa'nın orada inşa ettirmiş olduğu sebil ve görevlisine ve geri kalan ise orada su dağıtacak⁴⁶⁴ görevlilere verilirdi. Ayrıca burada yapılan masrafların kayıtlarını tutan ve bu kayıtları Şam'daki mütevellie götüren kâtibe dokuz dinar ve paranın harcandığı yerleri denetlemesi için Ravza-i Mutahhara⁴⁶⁵ eminine günlük bir dirhem tahsis edilmiştir.

Paranın gönderildiği yıl sebil tamire muhtaç değil ise o parayla cüz okutulur ve surresi olmayan fukaraya verilirdi. Bu işlerde görevlendirilenler görevini dikkatli bir şekilde yerine getirmezlerse ilk olarak nasihat edilirler, tekrar etmeleri halinde azledilmekle tehdit edilirler veya azarlanırlar. Üçüncü defa uyarılanlar aracılardan veya şefaathçilerin sözlerine bakılmaksızın mütevellî tarafından azledilip yerine uygun kimseler getirilir. Vakfın gelirlerinden ilk olarak evkafın tamir işlerinin görülmesi, sonra görevlilerin ücretlerinin verilmesi şart kılınmıştır. Paşa'nın muhtelif şehirlerdeki bütün vakıflarının gelirleri sağ olduğu müddetçe kendisi tarafından tasarruf edilir. Ölümünden sonra ise evladından mütevellî olan kişiye verilir. Paşa'nın neslinden olan kızlar evlenmediği müddetçe gelirden pay alırlardı. Evlendikten sonra payları diğer

⁴⁶³ Mısırlı şair Muhammed b. Said el-Bûsîrî'nin hayatının bir döneminde geçirdiği felçten kurtulmasına vesile olduğu rivayet edilen ve Hz. Peygamber için yazmış olduğu ünlü kasidedir. Kaside hakkında detaylı bilgi için bk.: Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, ss. 568-569.

⁴⁶⁴ Medine'deki en-Nisa sebilinde su dağıtacak sakalara vakıftan ücret tahsis edilmiştir. Bk.: BOA., **Evkaf Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d.) 3065**, s. 46. (29 Zilhicce 1214 / 24 Mayıs 1800); Mustafa Güler, "XVIII. Asrın Sonlarında Mekke ve Medine'deki Su Vakıfları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyon 2012, C. 14, S. 2, s. 12.

⁴⁶⁵ Lügat anlamı "*tertemiz bahçe*" olan Ravza-i Mutahhara, Hz. Peygamber'in evi ile minberi arasındaki bölümü ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk.: Nebi Bozkurt, "Ravza-i Mutahhara", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, s. 475.

kızlar arasında paylaştırılır. Ancak aynı nesilden bir erkekle evlenmeleri durumunda, gelirden pay almaya devam ederler. Erkeklerden ölenlerin hisseleri ise evlatlarına intikal ederdi.

Vakfın erkek evlattan soyunun devam etmemesi halinde, vakfın gelir fazlası babaları yabancı olsa dahi kız evladından süren evlatlarına geçer. Lala Mustafa Paşa'nın soyu yeryüzünden silinmesi halinde, tüm vakıflarının gelir fazlası toplanarak Şam'da bulunan müteveli huzurunda sayıldıktan sonra mühürlenir ve Şam Kalesi'nde muhafaza edilir. Bu yöntem gelir fazlasının 20.000 dinara ulaşmaması halinde geçerli olmuştur. Gelir fazlasının 20.000 dinarı geçmesi halinde, 20.000 dinar yine müteveli murakabesinde mühürlü defteriyle birlikte Şam Kalesi'nde muhafaza edilir ve üstü olarak kalan miktar Şam Emevi Cami'nde Kur'an-ı Kerim okutulması için harcanırdı. Olağanüstü durumlarda vakfın ihtiyaçlarına harcanması için Şam Kalesi'nde muhafaza edilen bu 20.000 dinar kullanılırdı. Ancak ilk fırsatta kullanılan miktar tekrar geri konulurdu. Bu para tekrar 20.000 dinara tamamlanana kadar tamir ve görevli ücretleri haricinde herhangi bir yere para harcanmazdı. Çünkü bu para tüm vakıfların sigortası olarak kabul edilmiştir. Vakfın asırlar boyunca kalabilmesi bu temele dayandırılmıştır. Vakfın görevlilerinin, aldıkları ücretlerin ve vakıf şartlarının değişimi veya kaldırılması Lala Mustafa Paşa sağ olduğu müddetçe kendisine ait olduğunu ve vefatından sonra bunlara gerçekleştirilebilecek müteveli dahil herhangi bir kimsenin olmayacağı kesin bir dille vakfiyeye kaydedilmiştir. Her kim bunları değiştirmeye kalkışsa Allah'ın gazabına uğrayacağı, her kim ise vakfın yararına bir girişimi olursa Allah katında mükafatlandırılacağı zikredilmiştir.⁴⁶⁶

Paşa'nın Şam vakfından herhangi bir hizmet görmeksizin faydalananlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri Gencesa Hatun olup, ihtiyaç sahibi olsa gerek günlük 10 para vakıftan almaktadır. Gencesa Hatun'un vefat etmesiyle bu paranın günlük olarak Şemsperi Hatun'a verilmesi Dârüssaâde Ağası Mustafa tarafından talep edildiği görülmektedir.⁴⁶⁷ Lala Mustafa Paşa'nın Şam'da inşa etmiş olduğu vakıfların Haremeyn Vakıfları gibi serbestliği bulunduğu halde zaman zaman müdahalelere uğradığı görülmektedir. Bu müdahaleleri payitahta bildiren kişi vakfın nazırı ve aynı

⁴⁶⁶ VGMA., **VD. 747**, s. 274, sr. 219. (4 Cemaziyelahir 982 / 21 Eylül 1574)

⁴⁶⁷ BOA., **Yabancı Arşiv Bulgaristan (YB.04.) 1 / 104**. (10 Cemaziyelahir 1029 / 13 Mayıs 1620)

zamanda Dârüssaâde Ağası olan Mehmed⁴⁶⁸ adlı kişidir. Beylerbeyi ve adamlarının vakıf mallarına müdahalesi, vakfın işleyişini olumsuz etkilemiş ve bu durum sürekli şikâyet konusu olmuştur. Payitahttan gönderilen emirlerde ise sürekli müdahalenin engellenmesi yönünde kararlar alınmıştır.⁴⁶⁹ Örneğin Paşa'nın Şam'da inşa ettirmiş olduğu hana 1593 yılında beylerbeyinin adamları gelip oturup, buradaki kapanın gelirine müdahale ettikleri Dârüssaâde Ağası Mustafa tarafından padişaha bildirmiştir. Vakfın mütevellisi de beylerbeyinin adamlarının gelip burada oturarak miri ve vakıf malına zarar verdiklerini belirtmiştir. Bu durum üzerine payitahttan gönderilen emirde, beylerbeyinin adamlarının hana gelip konmamaları ve müdahalede kesinlikle bulunmamaları emredilmiştir.⁴⁷⁰

Evliya Çelebi, Kuneytra'nın Süleyman Han vezirlerinden olan Lala Mustafa Paşa'nın evkafı olduğunu ve bölgede 300 tane şenlikli ve mamur köyü bulunduğunu seyahatnamesinde kaydetmiştir. Bu köylerinin durumunun 1660-1661 tarihlerinde gayet iyi olduğunu ve her birinin bir kasaba gibi olduğunu belirtmiştir. Sultan IV. Mehmed zamanında Şam valisi olan ve daha sonra sadrazam olacak olan Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, 1660-1661 tarihinde Sayda bölgesindeki eşkıyalık faaliyetlerine son verip burayı bir eyalet merkezi haline getirmeye karar vermiştir.⁴⁷¹ Bunu gerçekleştirdiği sırada Lala Mustafa Paşa'ya ait köylerden sadece vakfın giderlerini karşılayabilecek olanları vakfa ait olarak bırakmış, geri kalanları ise Sayda sancağına katarak burayı bir eyalet statüsüne getirmiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁸ Lala Mustafa Paşa'nın Kuneytra'da inşa ettirmiş olduğu camiye lazım olan kurşunun getirilmesi işiyle Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın ilgilendiği görülmektedir. Cami için lazım olan kurşunun ve nakliye için kullanılacak kiralık hayvanların tüm masraflarının vakfın gelirinden karşılandığı görülmektedir. Bk.: BOA., MD. 48, hk. 114. (24 Recep 990 / 14 Ağustos 1582)

⁴⁶⁹ BOA., MD. 48, hk. 178. (5 Şaban 990 / 25 Ağustos 1582); Lala Mustafa Paşa'nın vakfına ait Şam'da bulunan köylerde, subaşılar ve Arap şeyhlerinin adamları tarafından yağma ve para toplama girişiminde bulunulmuştur. Şikayetlerin payitahta ulaşması üzerine, gerekenin yapılması yönünde Şam beylerbeyine ve kadısına hüküm yollanmıştır. Bk.: BOA., MD. 52, hk. 805. (13 Rebiülevvel 992 / 25 Mart 1584)

⁴⁷⁰ BOA., MD. 72, hk. 376. (7 Rebiülevvel 1002 / 1 Aralık 1593); 72 Numaralı Mühimme Defteri'nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: Abdullah Tanrıvermiş, **72 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1002-1003) (Vr. 1-230) İnceleme-Metin**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.; Zafer Şahin, **72 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1002-1003) (Vr. 231-473) İnceleme-Metin**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

⁴⁷¹ Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", **DİA**, Ankara 2002, C. 26, s. 260.

⁴⁷² Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, haz.: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, 9. Kitap, C. 1, s. 455.

Lala Mustafa Paşa'nın eşi Fatma Hatun da Şam sancağına bağlı Şa'ra ve Leccun nahiyelerinde cami, imaret ve tekke inşa ettirmiştir. Bu hayır kurumları için geliri olan birçok mülkünü vakfetmiştir. Fatma Hatun'un vakfettiği bu mülklerin vergilerden muaf olması ve devlet görevlileri tarafından müdahale olunmaması için vakıf nazırı Dârüssaâde Ağası Mehmed payitahta arzda bulunmuştur. Payitahttan Trablusşam katibine gönderilen emirde, Trablusşam ve Halep'te Fatma Hatun'un tasarrufunda olan köy ve mezraların vakıf malı olduğu ve bu sebepten ötürü vergiden muaf şeklinde deftere kaydedilmesi emredilmiştir. Ayrıca vakfın mallarına müdahale edilmemesi için görevlilerin uyarıldığı görülmektedir.⁴⁷³ İlerleyen tarihlerde Lala Mustafa Paşa ile eşi Fatma Hatun'un evkafının toplanan hasılatına Sayda valisi tarafından el konulduğundan, hayır müesseselerinin durumu bir ara kötüleşmiştir. Gelirin gelmemesi ile vakıfların işleyişi bozulmuş ve durumun düzelmesi için payitahta arzda bulunulmuştur. 13 Ekim 1734 tarihli vesikada, vakfa ait toplanan gelirin Sayda valisinden alınması ve mütevelliden bu hususta senet alınması emredilmiştir.⁴⁷⁴

Vakıfların inşa edildiği tarihte Lala Mustafa Paşa hakkında birçok şikâyet payitahta ulaşmıştır. Şam halkından bazı kimseler, kendilerine ait malları zorla ellerinden alarak kendi vakıflarına kaydettirdiği şeklinde Lala Mustafa Paşa'yı şikâyet etmişlerdir.⁴⁷⁵ Şam'da yaşayan Şeyh Abdullah adlı kişi, kendi bostanına hile ve zorla Paşa'nın el koyduğunu ve bostan içerisindeki ağaçları kestirip kendi hanını inşa ettirdiğini iddia etmiştir.⁴⁷⁶ Ayrıca devlet görevlileri tarafından da Paşa'nın haslarda yolsuzluklar yaptığı, haksız elde etmiş olduğu gelir ve mülkleri kendi vakfına kaydettirdiği yönünde şikâyetler olmuştur.⁴⁷⁷ Yapılan bu şikâyetler üzerine, gerekli soruşturmayı yapmak için Hüdavendigâr Sancakbeyi Abdurrahman Bey ile Medine ve Şam kadıları görevlendirilmiştir. Ancak soruşturma yapıpı neticelendirilmeden, Lala

⁴⁷³ BOA., **MD. 49**, hk. 452. (19 Cemaziyelahir 991 / 10 Temmuz 1583); 49 Numaralı Mühimme Defteri'nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: Hasan Yıldız, **49 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

⁴⁷⁴ BOA., **C.EV. 556 / 28098**. (15 Cemaziyelevvel 1147 / 13 Ekim 1734)

⁴⁷⁵ BOA., **MD. 7**, hk. 1844. (8 Safer 976 / 2 Ağustos 1568); BOA., **MD. 7**, hk. 1959. (27 Safer 976 / 21 Ağustos 1568); BOA., **MD. 7**, hk. 1960. (27 Safer 976 / 21 Ağustos 1568)

⁴⁷⁶ BOA., **MD. 7**, hk. 2033. (15 Rebiülevvel 976 / 7 Eylül 1568); BOA., **MD. 7**, hk. 2036. (15 Rebiülevvel 976 / 7 Eylül 1568)

⁴⁷⁷ BOA., **MD. 7**, hk. 2046. (18 Rebiülevvel 976 / 10 Eylül 1568)

Mustafa Paşa İstanbul'a geçmiş ve burada affını sağlayabilmiştir. Hakkında yapılan şikayetlerin Yemen serdarlığı görevinden alınması akabinde gerçekleşmesi ise dikkat çekmektedir. Çünkü Lala Mustafa Paşa'ya padişah tarafından birçok kez temlikte bulunulmuştur. Şam'da geliri devlet hazinesine ait olan birçok köy ve mezranın Lala Mustafa Paşa'ya Padişah tarafından ihsanda bulunulduğu belgelerde açık bir şekilde görülmektedir.⁴⁷⁸ Ayrıca Erzurum'da bulunan hayır müesseseleri için gelir getiren birçok mülkü parasıyla satın aldığı ve bunların hepsini görevliler nezaretinde kayıt altına aldığını daha önce belirtmiştik.

Lala Mustafa Paşa ile eşi Fatma Hatun'un neslinin kesilmediği ve hatta günümüze kadar devam ettiği bazı belgelerden anlaşılmaktadır. Suriye'nin Şam şehrinde yaşamaya devam eden "*Merdem Bek (Merdümbeg)*" ailesi soyun devamı olup, Paşa ile eşinin vakıflarının tevliyeti bu aileye kalmıştır.⁴⁷⁹ Merdem Bek ailesinin üyesi olan ve aynı zamanda Şam Tahkikat Meclisi Azası olan Ali Bey, ceddine ait olan vakfın mütevellilik işleri için 1865 yılında İstanbul'a gelmiştir. Evkaf Nezareti'ne gönderilen emirde, vakıf işleri için gelen Ali Bey'e yardımcı olmaları ve yapılması gereken tüm işlerde kolaylık sağlanması bildirilmiştir.⁴⁸⁰

Şam vakfının geliri 13 Mart 1867'den 11 Mart 1868 tarihine kadar geçen bir yıllık zamanda toplam 250.992 kuruş 20 paradır. Gelirin 232.306 kuruş 20 parası, Şam'da vakfa ait olan köylerden elde edilmiştir. Bir yıllık süre içerisinde vakfın bütçesinden yapılan harcama ise 240.085 kuruş 20 paradır. Giderin büyük kısmı vakıf görevlilerinin ücretlerine harcanmıştır. Gelir fazlası olarak ise 10.907 kuruş kalmıştır. Mart 1868'den 1869 yılı mart ayına kadar geçen bir yıllık sürede Şam vakfının toplam geliri 150.882 kuruş 20 para, bir yıllık yapılan toplam harcama ise 236.450 kuruştur. Gelirin 147.811 kuruş 20 parası, vakfa ait köylerden elde edilmiştir. Gelir fazlası kalmamış olup, vakfın 85.567 kuruş 20 para borcu bulunmaktadır.⁴⁸¹ 13 Mart 1873 tarihinden 12 Mart 1874 tarihine kadar geçen bir yıllık sürede Şam vakfının toplam

⁴⁷⁸ BOA., MD. 25, hk. 772. (6 Zilkade 981 / 27 Şubat 1574)

⁴⁷⁹ Lala Mustafa Paşa'ya ait tüm vakıfların mütevellisi, soyundan olan Merdembek-zâde Ali ve Osman Bey olup Şam'da ikamet etmektedirler. Bk.: BOA., EV.MH. 892, s. 3. (1283 / 1867); İleri tarihli bir belgede "... ceddimiz merhum Lala Mustafa Paşa'nın Suriye ve Beyrut vilâyetleri dahilinde kâin evkâfi ..." ifadesi geçmekte olup, mütevellî olarak Hikmet Paşa'nın ismi geçmektedir. Bk.: BOA., Evkaf Mektubi Kalemi Cihât (EV.MKT.CHT.) 388 / 88. (1312 / 1894-95)

⁴⁸⁰ BOA., HR.MKT. 507 / 77. (14 Şaban 1281 / 12 Ocak 1865)

⁴⁸¹ BOA., EV.MH. 1361 / 27. (1284 / 1868-69)

geliri 109.083 kuruştur. Vakfın bütçesinden yapılan harcama ise 567.331 kuruştur. Vakfın 1874 yılında gelir fazlası olmayıp, 458.248 kuruş borcu olduğu görülmektedir. Bu borcun 334.521 kuruşu 1873 yılındaki muhasebesinden kalmıştır. Geri kalan harcamanın tamamına yakını mütevellî ve vakıf görevlilerinin ücretlerine sarf edilmiştir.⁴⁸² 13 Mart 1874 tarihinden 12 Mart 1875 tarihine kadar geçen bir yıllık süreçte ise Şam vakfının geliri 708.763 kuruş 12 paradır. Bu süreçte yapılan harcama ise 751.788 kuruş 12 paradır. Yapılan harcamanın 458.248 kuruşu vakfın bir önceki yıldan kalan muhasebesine aittir. 1875 yılında vakfın gelir fazlası olmayıp, 43.025 kuruş 28 para borcu bulunmaktadır.⁴⁸³ 13 Mart 1875 tarihinden 11 Mart 1876 tarihine kadar geçen bir yıllık sürede, Şam vakfının toplam geliri 300.118 kuruş 30 para, toplam gideri ise 298.870 kuruş 28 paradır. Giderin 43.034 kuruş 28 parası bir önceki yıldan kalan borçtur. Vakıf 1876 yılında 1.248 kuruş 2 para gelir fazlası vererek, tekrar borcunun olmadığı bir döneme geçmiştir.⁴⁸⁴

Adeeb, Ali, Osman, Muhammed, Rıza, Mehmed Raşid, Ahmet Muhtar ve Abdulkadir adlı kişilerin mühürlerinin bulunduğu ve “*Merdembegzâdeler*” ifadesinin geçtiği 30 Mart 1895 tarihli bir belgede, ataları olan Lala Mustafa Paşa’ya ait evkafın tevliyetinin ve evkafın hasılatının kendilerine ait olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sebeple Şam’daki evkafın gelirlerinin kendilerine verilmesini padişah’tan talep ettikleri görülmektedir.⁴⁸⁵

Vakfa ait Kuneytra’daki caminin bakımsız kalmasından dolayı zamanla harap olduğu görülmektedir. Caminin tamirâtı için yapılan keşifte toplam masraf 28.661 kuruş çıkmıştır. Bu masrafın vakfın 1891-1892 yılındaki gelirinden karşılanmasına karar verilmiştir.⁴⁸⁶ Lala Mustafa Paşa’nın Şam’da inşa ettirmiş olduğu camiye ait bir çeşme ve çini pencere alınlığı, günümüzde Suriye’deki kültürel miras kurumlarından olan Şam Ulusal Müzesi’nde sergilenmektedir. Padişah tahtlarını andıran bu çeşmenin kitabesi 971 / 1564 tarihli olup, Paşa tarafından Sultan Süleyman’ın onuruna inşa

⁴⁸² BOA., **EV.MH. 1842 / 22**, s. 1. (1291 / 1873-74)

⁴⁸³ BOA., **EV.MH. 1842 / 22**, s. 2. (1292 / 1874-75)

⁴⁸⁴ BOA., **EV.MH. 1842 / 22**, s. 3. (1293 / 1875-76)

⁴⁸⁵ BOA., **Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.) 30 / 108**. (3 Şevval 1312 / 30 Mart 1895)

⁴⁸⁶ BOA., **İrade Evkaf (İ.EV.) 9 / 72**. (17 Zilkade 1312 / 12 Mayıs 1895); BOA., **BEO. 634 / 47533**. (17 Zilkade 1312 / 12 Mayıs 1895); BOA., **ŞD. 427 / 55**. (14 Muharrem 1324 / 10 Mart 1906); BOA., **BEO. 2854 / 214023**. (26 Rebiülahir 1324 / 19 Haziran 1906)

edildiği ve halkın hizmetine tahsis edildiği belirtilmiştir. 998 / 1590 tarihli çini pencere alınlığı ise caminin haziresine bakan pencerenin üzerinde bulunduğu, ancak sonrasında bir şekilde Şam Ulusal Müzesi'ne getirilmiştir. Çini üzerinde “*Allah’tan başka her şeyin fani olduğu*” yazılıdır.⁴⁸⁷

6.3. Kıbrıs Vakfı

Venedik hakimiyetinde 1571 yılına kadar kalan Kıbrıs, Osmanlı Devleti tarafından siyasi, iktisadi, stratejik ve dini birçok sebepten ötürü fethedilmiştir. Dönemin padişahı Sultan II. Selim, adanın fethini gerçekleştirmesi için Lala Mustafa Paşa’yı serdar olarak görevlendirmiştir. 9 Eylül 1570’de Lefkoşa’nın alınmasından sonra, 1 Ağustos 1571’de Magosa alınmış ve böylelikle adanın tamamı Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Fethin tamamlanmasının akabinde buraya Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa beylerbeyi tayin edilmiş ve Kıbrıs beylerbeylik olarak idari teşkilatlandırılması tamamlanmıştır. Kıbrıs’ın Osmanlı toprağı haline gelmesiyle, burada bir fetih politikası olarak imar ve iskân faaliyetlerine girişilmiştir. İlk olarak kiliseler camiye çevrilmiş ve bu camiler için vakıflar kurulmuştur. Ayasofya Katedrali olarak bilinen kilise fethin gerçekleştirilmesi kararını veren Sultan II. Selim adına camiye çevrilmiş ve burada ilk Cuma namazı eda edildikten sonra, padişah adına vakıf olarak tescil ettirilmiştir. Bu camiye bir kılıç ile bir Kur’an-ı Kerim, Kıbrıs Serdarı Lala Mustafa Paşa tarafından vakfedilmiştir.⁴⁸⁸

Kıbrıs’ta Osmanlı vakıf geleneğinin tesis edilmesi girişimde bulunan ikinci kişi, adanın fethini gerçekleştiren Serdar Lala Mustafa Paşa olmuştur.⁴⁸⁹ Paşa, adanın fethinden sonra kendisine has olarak verilenler ve sahip olduğu servetle aldığı mülklerden büyük bir vakıf kurmuştur. Bu mülklerini ve adada sahip olduğu gelirleri,

⁴⁸⁷ Razan Aykaç, “Suriye Şam Milli Müzesindeki Türk Müzesindeki Türk İslam Dönemine Ait Eserlerden Örnekler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Bursa 2021, C. 10, S. 3, ss. 1265-1266.

⁴⁸⁸ İncelik, “Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi 14-19 Nisan 1969*, Ankara 1971, ss. 59-63.; Mustafa Alkan, “Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs Vakıfları: Kıbrıs’ta Vakıf, İmar ve İskân”, *Tarihte Kıbrıs (İlk Çağlardan 1960’a kadar)*, İstanbul 2017, C. 2, ss. 799-800.; Aygün Ülgen, “Kıbrıs Fatih Lala Mustafa Paşa’nın Adıyla Anılan Gazimağusa’daki Ulu Cami”, *İkinci Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu 21-25 Ekim 2010 İzmir*, Ankara 2011, C. 1, s. 235.

⁴⁸⁹ Netice Yıldız, “Wakfs in Ottoman Cyprus”, *Comite Internationale des Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes (15th: 2002 London) Frontiers of Ottoman Studies: State, Province and the West*, London 2005, C. 2, s. 187.

Lefkoşa’da Ayasofya’dan sonra ikinci büyük kilise olan St. Augustian Kilisesi’ni camiye çevirerek buraya tahsis etmiştir.⁴⁹⁰ Halk arasında Ömerge Camii olarak bilinen yapı, günümüzde Lefkoşa’nın güneyinde Rum kesiminde kalmaktadır. Lala Mustafa Paşa, iki şerefeli minareye sahip iki camiden biri olan Ömeriye Camii ve diğer birçok hayır kurumu için Lefke, Magosa, Lefkoşa, Omorfa, Piskopi, Pendaye ve Tuzla’da sahip olduğu birçok mülkünü vakfetmiştir.⁴⁹¹

Paşa’nın vakfettiği adanın tamamına yayılan birçok mülkünün geliriyle Ömeriye Cami’si dışında üç cami, iki köprü, bir han, üç çeşme, iki hamam, iki kütüphane, bir darü’l-hadis, iki sıbyan mektebi ve birçok su kuyusunun giderleri karşılanmaya çalışılmıştır. Bu hayır yapılarının muhtelif giderleri dışında, birçok kişi için iş alanı oluşturularak görmüş oldukları hizmetler karşılığında vakıftan ücret alınabilmiştir.

Tablo 7: Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs Vakfiyesi

VGMA. Defter Numarası	Sayfa Numarası	Sıra Numarası	Açıklama
746	163	70	Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs vakfına ait mevkûfatı, vakıf şartlarını ve vakıf görevlilerine tahsis edilen ücretlerin kaydedildiği 14 Rebiülevvel 987 / 11 Mayıs 1579 tarihli vakfiyesi. ⁴⁹²

Vakfiyenin tescil işlemi, Lefkoşa kadısının vekili olan Seyyid Ahmed Hilmi el-Müvella tarafından gerçekleştirilmiştir. Behram Ağa ibn Abdülmennan⁴⁹³ adlı kişi Paşa tarafından vakfın tescil işlemleri için mütevellî tayin edilmiştir. Haremeyn ve

⁴⁹⁰ Netice Yıldız, “Kıbrıs’ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış”, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 19, ss. 977-978.

⁴⁹¹ Abdüllatif Armağan, “Fetihten Sonra Kıbrıs’ta Kurulan İlk Osmanlı Vakıfları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2022, C. 41, S. 72, ss. 231-232.

⁴⁹² Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs vakfına ait vakfiyenin tarihi 1579 olsa da vakfın bu tarihten daha önce kurulmuş olduğu, 1574 tarihli bir fermanla açık bir şekilde görülmektedir. Bk.: Kıbrıs, **Şerhiye Sicili (ŞS.) 1/A**, s. 204, hk. 649. (29 Rebiülevvel 982 / 19 Temmuz 1574); Nazif Öztürk, “Kıbrıs Vakıflarının Hukukî Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı”, **TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara 2021, C. 11, S. 31, s. 117.

⁴⁹³ Behram Ağa’nın uzun bir süre vakfın nazırlığını ve mütevellilik görevlerini yürüttüğünü Kıbrıs beylerbeyine payitahttan gönderilen hükümden öğrenmekteyiz. Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa, Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs vakfına ait muhasebenin dört yıldan beri görülmediğinden dolayı mütevellî zimmetinde vakıf malı birikmiş olması gerektiğini payitahta bildirmiştir. Kıbrıs beylerbeyinden de vakfın mütevellisi ve mübaşirlerinin zimmetinde olan vakıf mallarının tespit edilmesi ve tespit edilen malın toplanıp, defterleriyle birlikte mütevellî tarafından payitahta getirilmesi istenmiştir. Bk.: BOA., **MD. 55**, hk. 261. (19 Rebiülevvel 993 / 21 Mart 1585); 55 Numaralı Mühimme Defteri’nin günümüz harflerine çevirisi için bk.: Musa Günay, **55 Numaralı Mühimme Defteri**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996.

Selatin Vakıfları nazır olan Dârüssaâde Ağası Hafız İsa Ağa, Paşa'ya ait vakfiyeye “*Kıbrıs Ceziresinde Merhûm Mustafa Paşa evkâfindan Ömeriye Câmi-i Şerîfi vakfiyesidir.*” kaydını düşerek, 25 Haziran 1822 tarihinde payitaht defterine kaydetmiştir.⁴⁹⁴ Vakfiye toplam 23 sayfadan oluşmakta olup, baş kısmında Allah'ın kudretinden bahsedilmiş ve yüce yaratana şükür ifadeleri yer almıştır. Sonrasında Kuran-ı Kerim'deki Zuhur Suresi'nin 32., Yasin Suresi'nin 38. ve Nahl Suresi'nin 97. ayetlerinden alıntılar yapılarak, iyi işlerde bulunmanın önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in “*İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i cariye, istifade edilen ilim ve kendisine dua edilen hayırlı evlat.*” mealindeki hadis-i şerif ile vakfın asıl gayesi ifade edilmeye çalışılmıştır. Vakfiyenin devam eden kısmında Muaviye ibn Ebu Süfyan'ın Ömeriye Cami'sine çevrilen yerde daha önce namaz kıldığı, camiye ilave olarak bir mektep ve susayan insanların ihtiyaçları karşılanması için bahçesinde bir çeşme inşa edildiğinden bahsedilmiştir. Devamında vakfedilen gayr-i menkul ve menkuller ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir.⁴⁹⁵

Tablo 8: Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Mevkûfâtı

Bulunduğu Yer	Cinsi
Piskopi	12 değirmen.
Pendaya	3 dönüm bahçe (7 incir ve 6 zeytin ağacı ile birlikte).
Tuzla	3.493 dönüm arazi (evler, ağaçlar, harman yerleri, otlakları, mandırası, suları, müştemilatı ve akarsuları ile birlikte), bir kıt'a mezra, 2 değirmen, 2 hane, 46 zeytin ağacı ve 5 farklı ağaç.
Magosa	6 menzil, 31 mahzen, 1 sarnıç, 2 akarsu, 2 fırın, 20 dükkân, 20 odalı büyük 1 dükkân, 20 dükkânlı 1 han, 2.000 dönüm mezra, 1 mezra (koyun ağılı, harman yeri, otağı, suyu, küçükbaş ve büyükbaş hayvanları ile birlikte), 4 dönüm bahçe, 2 dut ile 1 hurma ağacı, 13 ev, 1 mescit, 1 hamam, 1 taş köprü, 2 değirmen ve 2 ahır.
Lefke	30 ev, 1 mezra (içinde 1 dönüm bahçe ile birlikte), 4 değirmen, 1 menzil, 26 dönüm arazi.
Omorfo	1 havuz, 95 farklı ağaç, 36 harnup ağacı, 23 ev, 427 zeytin ağacı, 597 dönüm arazi.
Lefkoşa	14.559,5 dönüm tarla, 2 kıt'a tarla, 1 parça tarla, 3.426 dönüm kıtaat, 166,5 dönüm bahçe, 3 adet bahçe ile 50 dönüm zeytin bahçesi, 8,5 dönüm boş arazi, 588 dönüm arazi, 2 kıt'a boş arazi, 35 dönüm çeşitli arazi, 1.878,5 dönüm mezra, 97 hane, 9.093 zeytin ağacı, 97 hane, 11 incir ağacı, 351 tane badem ve çeşitli meyve ağacı, 2 akarsu,

⁴⁹⁴ Alkan, **a.g.m.**, s. 802.

⁴⁹⁵ Torun, **a.g.m.**, ss. 384-385.; Alkan, Lala Mustafa Paşa'nın vakfetmiş olduğu menkul ve gayrimenkullerin toplam listesini şöyle vermiştir: 17.277 dönüm arazi, 9.602 adet ağaç, 437 tane hayvan, 227 dükkân, 195 ev, 81 değirmen, 6 hamam, 3 fırın ve 49 mahzen. Bk.: Alkan, **a.g.m.**, s. 803.; **Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2000, ss. 330-341.; **Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs**, haz.: Heyet, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Yayını, İstanbul 2020, ss. 306-310.

2 dolap, 4 dükkan, 2 fırın, 1 parça bostan yeri, 2 menzil, 1 hamam (kiliseden çevrilmiş olan camiye vakfedilmiş), 1 çiftlik (880 dönüm arazi, 330 dönüm kıtaat, 24 hane ve 600 zeytin ağacı ile birlikte), çok sayıda bina, akarsu, harabe yer, su hakları, mezra, bahçe, bostan, ev yeri, meyve veren veya vermeyen ağaç.

Lala Mustafa Paşa, vakfetmiş olduğu bu mülklerin büyük çoğunluğunu kendi parasıyla satın almıştır. Satın alınan mülklerin kimlerden ve ne kadara alındığı hakkında detaylı bilgi vakfiyede kaydedilmiştir. Örneğin Lefkoşa'ya bağlı Lakadamy'a'da 3.395 dönüm arazi ve üzerindeki 2.180 farklı türdeki ağaç Lakadamyalı Haydar Bey bin Abdullah, Hasan Bey bin Beykari ve Mustafa Ağa bin Abdullah'tan satın alınmıştır. Yine Lakadamyalı Haydar Bey'den 11.097,5 arazi ve üzerindeki 5 incir ağacı, 5.906 zeytin ağacı, 1 kavuni ağaç, 35 ev ve su hakları ile birlikte su kemerleri satın alınmıştır. Omorfa'ya bağlı Kyra köyündeki 50 dönüm arazi Haydar Ağa adlı kişinin vekili olan Hasan Bey'den 60.000 akçe karşılığında satın alınmıştır. Pendaye'de Vasi Hüseyin Bey'den yedi hane, 14 dönüm bahçe ve içerisindeki su kuyuları, muhtelif türde ağaçları ile birlikte satın alınmıştır. Girne'de Maloteri toprağı olarak bilinen 11 dönüm arazi, Dimetoka adlı köyde yaşayan Hasan Bey'den ücreti karşılığında satın alınmıştır. Murat Ağa adlı kişiden ise Planya Irmağı üzerinde bulunan 10 değirmen satın alınarak vakfedilmiştir. Gayrimüslim halktan da yine birçok mülk satın alınıp vakfedilmiştir. Vakfedilen bu menkul ve gayrimenkuller dışında, cami için 17 tane süslemelerle bezenmiş halı, minber için 50 adet seccade, mihrap ve diğer kısımlarda serilmesi için sekiz adet seccade ve iki kilim vakfedilmiştir. Caminin aydınlatması için her biri 10 okka ağırlığında iki büyük ve üç okka ağırlığında bir küçük şamdan, Ramazan aylarında camide kullanılması için çok sayıda balmumu da vakfedilenler arasındadır. Camide okumak isteyenler için sürekli bulunmasını istediği üç adet Kur'an-ı Kerim de Paşa tarafından camiye vakfedilenler arasındadır.⁴⁹⁶

Lala Mustafa Paşa, vakfın ilk mütevellisinin kendisi olduğunu belirtmiş ve kendisinden sonra evladının, evladından sonra onun evlatlarının mütevellili olabileceğini ve bu usulün neslinin son bulmasına kadar böyle devam etmesini şart koşmuştur. Mütevellili, vakfın gelir gider işlerinin kontrolünü sağlaması⁴⁹⁷ ve ayrıca

⁴⁹⁶ Suzan Bayraktaroğlu, "Kıbrıs Vakıflar İdaresinde Bulunan İki Osmanlı Kilimi", **Vakıflar Dergisi**, Ankara 2016, S. 46, s. 136.

⁴⁹⁷ Vakfa ait olan değirmen gibi akarâtın, bütün hasılatının vakfın mütevellisi tarafından zapt olunması Kıbrıs beylerbeyi ile Magosa ve Lefkoşa kadılarına buyurulmuştur. Bk.: BOA., **MD. 31**, hk. 468. (14 Cemaziyelahir 985 / 29 Ağustos 1577)

vakıfta görevli kişilerin azledilmesi veya yeni yapılacak atamalardan sorumlu tutulmuştur.⁴⁹⁸

Tablo 9: Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Ücretler

Görevli	Günlük Ücret	Aldığı	Görevli	Günlük Ücret	Aldığı
1 Müteveli	30 Akçe		1 Nazır	5 Akçe	
1 Kâtip	5 Akçe		İmam-Hatip	200 Akçe (Yıllık)	
2 Cabi	2 Akçe		10 Hafız	2 Akçe	
2 İmam (Ömeriye Cami)	6 Akçe		3 Müezzîn (Ömeriye Cami)	4 Akçe	
1 İmam (Akkule Mescidi)	4 Akçe		1 Müezzîn (Akkule Mescidi)	1 Akçe	
Tarif-han	2 Akçe		Noktacı	2 Akçe	
2 Kayyım	3 Akçe		Şemma	3 Akçe	
Kandilci (Ramazan ayında minarede yakacak)	60 Akçe (Aylık)		Muallim Yardımcısına	5 akçe 3 Akçe	
Muhaddis	10 Akçe		Devirhan	5 Akçe	
Lefkoşa Kadısı	2 Akçe		Su yolları görevlisine	3 Akçe	

Vakfiyede ayrıca vakfın gelir ve giderlerinde usulsüzlük yapanların, görevini yerine getirmeyenlerin ve vakıf şartlarını değiştiren veya ortadan kaldıranların Allah'ın gazabına uğrayacağı ve peygamberlerin lanetinin üzerlerine olacağı belirtilmiştir. Vakıf lehine faydalı işlerde bulunanların da mükafatını alacakları kaydedilmiştir. Vakfın gelirinden en çok pay ayrılan yapılar camiler veya mescitler olmuştur. Bunlardan ilki ve en büyüğü St. Augustian kilisesinden camiye çevrilmiş olan ve Hz. Ömer'e izafeten Ömeriye (Ömerge) adı verilen camidir. Ömeriye Cami'sine eklenen bir sıbyan mektebi (Ömeriye Mektebi), halkın su ihtiyacı için bahçesine bir çeşme, cami içerisine bir kütüphane ve cami yanına halkın temizlik ihtiyacını gidermesi amacıyla bir hamam (Ömeriye Hamamı)⁴⁹⁹ eklenerek orta ölçekli bir külliye oluşturulmuştur. Camide 1960 yılına kadar imamlar fethin nişanesi olarak bir kılıç eşliğinde hutbeyi gerçekleştirmişlerdir.

⁴⁹⁸ VGMA., **VD. 746**, s. 163, sr. 70. (14 Rebiülevvel 987 / 11 Mayıs 1579); Sıddık Korkmazer, **Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014, ss. 39-46.

⁴⁹⁹ Hamam, Topçular Ağası Mustafa Ağa bin Eset'e kiraya verilmiştir. Daha sonra hamamı Hacı Mehmet bin Ali'ye devretmiş ve hamamda kendisine ait olan eşyaları 4.500 akçeye satarak vakfa olan borcunu ödemiştir. Bk.: Kıbrıs, **ŞS. 1/A**, s. 245, hk. 819. (15 Şevval 1002 / 4 Temmuz 1594); Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs Osmanlı Yönetiminde Kurulan İlk Vakıflar ve Özellikleri (Hicri 982-1003 / Miladi 1574-1595), ed.: İsmail Güleç, Oğuz Karakartal, **Adalarda Türk-İslam Kültürü**, Lefkoşa 2018, ss. 167-168.

Ömeriye Cami'si 1960 ve 1990 yıllarında iki defa bombalanmıştır. Ancak adada yaşayan Müslümanlar tarafından sürekli tamir ettirilerek, kullanılmaya devam edilmiştir. 2 Aralık 2000 tarihinde de cami yakılmaya çalışılmış ise de yangın kısa sürede söndürülerek girişim başarısızlığa uğratılmıştır.⁵⁰⁰ Kıbrıs Evkaf Muhasebeciliğinin hazırlamış olduğu 25 Eylül 1912 tarihli rapora göre, Kıbrıs Evkaf Osmanlı Murahhası Musa İrfan Efendi döneminde caminin hasar gören yerlerinin tamirâtı yapılmış ve minaresi yeniden inşa edilmiştir. Bu tamirat ve inşaat masrafları için mazbut vakıflardan toplam 336.012 paund harcanmıştır.⁵⁰¹ Vakfın gelirinden pay ayrılan ikinci cami Lefkoşa'daki İplik Pazarı Cami'dir. Cami, bölgede bulunan esnaf ve halkın ibadet ihtiyacının karşılanması amacıyla 1580'li yıllarda yapılmıştır.⁵⁰² Cami bahçesinde su ihtiyacının karşılanması için çeşme, cami yanında da civardaki insanların temizlik ihtiyaçlarını karşılaması için “*Hamam-ı Kebir*”⁵⁰³ adında büyük bir hamam inşa edilmiştir. Gelirden pay ayrılan üçüncü yapı Akkule Mescidi'dir. Bu dini yapı, Magosa'nın sekiz ay boyunca kuşatılması esnasında Osmanlı askeri tarafından hem kışlak hem de namazgah olarak kullanılan yerde inşa edilmiştir.⁵⁰⁴

Dördüncü cami ise Lefkoşa'da olmasına rağmen, yer isimlerinin değişmesinden dolayı tarif edilen caminin hangisi olduğu veya yeri tespit edilememiştir. Araştırmacılar tarafından caminin olduğu yer hakkında farklı iddialar bulunmaktadır.⁵⁰⁵ Camiler dışında gelirden pay alan diğer müesseseler sıbyan

⁵⁰⁰ Korkmazer, **a.g.t.**, ss. 39-43.

⁵⁰¹ BOA., **Kıbrıs Millî Arşivi Fetva Eminliği Evrakı (KB.MAA.FE.) 3 / 20**. (25 Eylül 1912)

⁵⁰² Vakfiyede caminin yapılması şöyle ifade edilmiştir: “*Lefkoşe dâhilinde Hamam-ı Kebir kurbunda bir mescid-i şerif dahi ihdâs edib lazîmesi olan bisât ve meşâmi ve gayriden vaz' u ta 'yin eyledikten sonra bu cümle-i mezkûrâtı hasbeten lillahi'l-bâkî ve taleben li-merdâtı Rabbihi'l-hâdî vakf-i müebbed ile vakf eyledi tâ kî her mü 'min-i hâşî edâ-yı ferîza eyleyib ve rûh-i vâkıfî duâ-yı hayırdan ferâmuş eylemeyeler...*” Bk.: VGMA., **VD. 746**, s. 163, sr. 70. (14 Rebiülevvel 987 / 11 Mayıs 1579)

⁵⁰³ Büyük Hamam, birçok defa restorasyon yapılmasından sonra günümüzde de halen halka hizmet vermektedir. Bk.: Tuncer Bağışkan, **Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri**, Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayınları, Lefkoşa 2005, ss. 327-329.; 1872-1873 yıllarında Lefkoşa'da bulunan seyyah Louis Salvator Büyük Hamam hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Hamamın birkaç basamak aşağıya inilerek girilen iki sütun üzerinde duran kemerli bir kapısı bulunmaktadır. Ana oda (soyunmalık) iki sivri kemerle taşınan kafesli bir tavan, sekizgen havuzu ve duvarlar boyunca divanlar vardır. Bitişğinde daha küçük iki oda ve ayrıca içinde tatlı su bulunan 4 nişli kubbeli büyük bir oda vardır. Büyük odanın ortasında mermerden bir oturma odası ve iki yan oda bulunmaktadır. Camdan yapılmış olan çan şeklindeki ışıklarla aydınlatılmaktadır. İnsanlar buraya aylık 2 Türk lirası ödemektedirler.*” Bk.: Arşidük Louis Salvator, **Kıbrıs'ın Başkenti Levkosia**, çev.: Vur Yektaoğlu, Galerî Kültür Yayınları, Lefkoşa 2012, s. 60.

⁵⁰⁴ Alkan, **a.g.m.**, s. 804.

⁵⁰⁵ Sıddık Korkmazer, “Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakıfları”, **Osmanlı Döneminde Kıbrıs**, İstanbul 2016, s. 193.

mektepleridir. Vakfiyede iki tane sıbyan mektebi geçmekte olup, bunlardan biri Ömeriye Cami'sine bitişik olarak yapılan ve burada her türlü talebenin adab-ı ders talimlerinin sağlanmasının istendiği Ömeriye Sıbyan Mektebi'dir. Vâkıf, burada ders gören yetim çocukları için her yıl elbise alınmasını da ayrıca vakfiyede kaydettirmiştir. Ancak bu mektep 1904 yılında adadaki İngiliz idaresi tarafından kapatılarak öğrenciler ile mektep mualliminin, Ayasofya Mektebi'ne geçmesine karar verilmiştir. Diğer sıbyan mektebi ise Magosa şehrinde vakfa ait Akkule Mescidi yanında aynı adla inşa edilen mekteptir. Buranın da görevli ve diğer tüm giderleri vakıftan karşılanmaktadır. Vakıf gelirinden pay alan diğer bir önemli yapılar ise kütüphanelerdir. Lala Mustafa Paşa tarafından Ayasofya Cami'sinde bir kütüphane oluşturulmuş ve bu kütüphane Sultan III. Murad tarafından daha sonra genişletilmiştir. Diğer bir kütüphane ise Ömeriye Cami içerisinde oluşturulmuştur.⁵⁰⁶

Paşa, Kıbrıs halkının su ihtiyacını karşılaması için Balıkesir (Balıketri) bölgesinde birçok su kuyusu inşa etmiş ve bunların kontrolünün sağlanması için vakfın gelirinden görevli tayin etmiştir. Lefkoşa'da yolcuların ve tüccarın konaklaması için inşa edilen 20 odalı han vakfa aittir. Lala Mustafa Paşa'nın vakfetmiş olduğu yapılar arasında, Magosa'da Petros ve Alis adlı zimmilerden ücreti karşılığında almış olduğu Taşköprü ile Lefkoşa'da Hasan Bey'den alınan Lotorop Köprüsü de bulunmaktadır.⁵⁰⁷ Kıbrıs'ın 1878 yılından İngilizlere kiraya verilene kadar mütevelliler aracılığıyla yönetilen Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs vakfı, İngiliz yönetiminde bulunduğu sırada görevlendirilen iki delege tarafından kontrolü sağlanmıştır. İngilizlerin hakimiyeti sırasında çıkarılan yasalarla mütevellisi ada dışında olan vakıfların, gelirlerinden yararlanma imkânı olmamıştır ve bu durum 1956 yılına kadar böyle devam etmiştir. Günümüzde ise Kıbrıs Vakıflar İdaresi tarafından idare edilmektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ Korkmazer, **a.g.t.**, ss. 66-69.

⁵⁰⁷ Armağan, "Fetihten Sonra Kıbrıs'ta Kurulan İlk Osmanlı Vakıfları" s. 235.; Alkan, **a.g.m.**, ss. 805-806.

⁵⁰⁸ Kıbrıs'ta Lala Mustafa Paşa'ya ait olan Tuzla'da Çite adlı köyün sınırları içerisindeki 2.000 dönümlük Çite çiftliği, gelir getirmesi amacıyla kiraya verilmekteydi. 1878 yılında adanın yönetimi İngilizlere geçince, bu çiftlik 1906 yılında bir İngiliz kumpanyası olan Sir William Willcocks'a satılmıştır. Vakıf malının satılması üzerine bu olay gündem olmuş ve birçok şikâyetle neden olmuştur. Şikâyetler üzerine İngilizlerin hazırladıkları raporda, çiftliğin 437 dönümünün İngiliz yönetiminden önce adadaki vakıf müdürleri tarafından satıldığını ve geriye kalan kısmının da sonradan adı geçen şirkete satıldığı belirtilmiştir. Oysa çiftlik vakıf özelliği taşıdığından satılması mümkün değildi ve satılması durumunda ise daha iyisinin yerine konulması gerekmektedir. Ancak bu yönde herhangi bir

Kıbrıs'ta Lala Mustafa Paşa'nın vakfetmiş olduğu önemli bir eser de vakfiyesi bulunan tezhipli bir Kuran-ı Kerim'dir.⁵⁰⁹ Bu kıymetli eser bir süre Kıbrıs Türk Etnografya Müzesi'nde tutulduktan sonra, muhafaza edilmek üzere Kıbrıs Türk Milli Arşivi'ne getirilmiştir. Eser fiziki olarak iyi durumda olmayıp, muhtemelen daha önce de restorasyon geçirmiştir. Eserin tarihi ve hattatı belli olmayıp, serlevhasının arkasında vakfiyesi yer almaktadır. Vakfiyenin anlamı şöyledir:

“Tek olan Allah’a hamdolsun ve kendisinden sonra Peygamber gelmeyecek olana selâm olsun. Kafirlerin, müşriklerin kalelerini yıkıp yerle bir eden savaş aslanı Lala Mustafa Paşa! Allah ona sevdiklerini ve dilediklerini yapma gücü versin. Lefkoşa Kalesi’nde bulunan yüce ve şerefli camiinin içerisinde, başka bir yere götürülmemek üzere cömert ve ulu olan Tanrı’nın rızasını isteyerek bu şerefli mushafı vakfetti. İşte Lala Mustafa Paşa’nın bunu, bu şartlar altında bu camiye vakfettiğini tescil etmek için ve vakfin ne yolla olduğunun zabıtlarını tescil etmek için rey sahipleri şu noktada birleşmişlerdir ki bu vakıf doğrudur, şeriata uygundur ve bu caminin malıdır.”

Vakfedilen Kuran-ı Kerim'in son sayfasında ise şu ifadeler geçmektedir:

*“Bu güzel mushafı Ulu Tanrı’nın rızasını isteyerek bu büyük adanın Fatih Lala Mustafa Paşa, Allah tarafından korunmuş olan Kıbrıs’ta Ulu Cami’ye vakfetmiştir.”*⁵¹⁰

Tarihi değeri yüksek olan bu eserin Lala Mustafa Paşa tarafından hangi camiye vakfedilmiş olduğu konusu tartışmalıdır. Ancak eserin “1a” numaralı sayfasındaki kitabede kayıtlı olan “*Fî cami-i şerif-i el-vâki’ kal’a-i Lefkoşa*” yazısından ve Paşa’nın Ömeriye Cami vakfiyesinde belirtilen camiye vakfetmiş olduğu ve dışarı çıkarılmamasını şart koştuğu üç Kuran-ı Kerim’den biri olma ihtimali oldukça yüksektir.

Lala Mustafa Paşa’nın vakfına ait birçok çiftlik ve arazisi 1878 tarihinden itibaren başlayan İngiliz yönetiminde gasp edilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi Çite

işlemin gerçekleştiğine dair kanıt bulunmamaktadır. Bk.: Mustafa Haşim Altan, **Kıbrıs’ta Türk Malları**, Kastaş Yayınevi, KKTC 2001, C. 2, ss. 674-675.; Ayer Barış, “Kıbrıs Vakıflarının Bugünkü Durumu ve Vakıflar İdaresinin Fonksiyonları”, **VII. Vakıf Haftası Dergisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990, ss. 201-218.; Korkmazer, **a.g.t.**, s. 57-58,82.

⁵⁰⁹ Emel Esin, “Kıbrıs’ta Türk Devrinin İlk Abideleri Hakkında”, **Türk Kültürü**, Ankara 1969, C. 8, S. 86, s. 129.

⁵¹⁰ Netice Yıldız, “Kıbrıs İslâm Yazmaları Koleksiyonları İçinde Tezhipli Eserler ve Dört Önemli Eser”, **İzzet Gündâğ Kayaoğlu Hatıra Kitabı: Makaleler**, İstanbul 2005, ss. 531-533.

çiftlik arazisi İngilizler tarafından özel mülkiyete geçirilmiştir.⁵¹¹ Bir diğer gasp edilen vakıf malları ise Kapalı Maraş'ta (Varoşa) olanlardır. Bu bölgedeki araziler, 1761'de Halep beylerbeyi olduğu sırada vefat eden Abdullah Paşa ile Lala Mustafa Paşa'nın vakıflarına aitti.⁵¹² Kapalı Maraş'ta vakıf mülkleri bulunan bir diğer kişi de Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin yanında çalışan Kemahlı Hacı Bilal Ağa'dır. Kapalı Maraş'ta kamu alanlarına ve yollara ait araziler haricindeki tüm topraklar Osmanlı devlet adamı olan bu üç kişinin kurmuş olduğu vakıflara aittir. Ancak bu mülklerle hukuki hiçbir hakkı olmayan ve kiracı hakkına sahip olmayan kişiler tarafından mülk edinilerek kullanılmaktadır.⁵¹³ İngiliz yönetimi, 1944 yılında çıkarmış olduğu kanunla vakıf mallarını şahısların veya şirketlerin mülkiyetine geçirmenin önünü açmıştır. Paşa'nın Kıbrıs vakfına ait Tekkeli (Kışılık Yeri) ve Saranahoya çiftlikleri kanunsuz bir şekilde özel kişilerin mülkiyetlerine geçirilmişlerdir.⁵¹⁴

Lala Mustafa Paşa'nın kendi vakfı içerisinde olmayıp, günümüzde adıyla anılan ve St. Nicholas Kilisesi'nden camiye çevrilen Magosa'daki Ayasofya camii, 1 Ağustos 1571'de adanın fethinden sonra "*Mağusa Ayasofyası*", "*Büyük Camii*" ve "*Ayasofya-yı Sagir* olarak bilinmekteydi. Ancak 1954 yılında adanın fatihine izafeten caminin ismi "*Lala Mustafa Paşa Camii*" olarak değiştirilmiştir.⁵¹⁵

6.4. İlgin Vakfı

Lala Mustafa Paşa'nın kurmuş olduğu vakıflardan bir de İlgin vakfidir. Bu vakfa İlgin isminin verilmesinin sebebi, günümüzde Türkiye Yazma Eserler Kurumu

⁵¹¹ Lala Mustafa Paşa'nın vakfına ait Çite'deki araziler, adadaki İngiliz yönetimi tarafından 4.500 Kıbrıs Lirasına satışı gerçekleştirilmiştir. Bk.: BOA., **KB.MAA.FE. 3 / 20.** (1912)

⁵¹² Mustafa Haşim Altan, **Kıbrıs'ta Türk Malları**, Kastaş Yayınevi, KKTC 2001, C. 3, s. 789.; Güler Yarcı, "Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi Evkaf Personeli (Unvanlar, Görevler ve Gelir Kaynakları), **Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları**, ed.: Mehmet Mahfuz Söylemez, Yakındoğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2017, s. 120.; Abdurrahman Güzel, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Türk Tapusu Mahiyetinde Olan Şer'iyye Sicilleri ve Vakfiyeleri Üzerine Çalışmalar Hakkında", **38. ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: 10-15.2007 Ankara**, Ankara 2009, s. 112.

⁵¹³ Öztürk, "Kıbrıs Vakıflarının Hukukî Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı", ss. 122-126.; Altan, **a.g.e.**, C. 2, s. 679.

⁵¹⁴ Tekkeli çiftlik arazisinin bir bölümünün Sir William Willcocks adlı şirkete satıldığı görülmektedir. Şirket, satış komisyoncusu olarak daha sonra bu vakıf mallarını daha fazla ücretle başka şahısların mülkiyetine geçirmiştir. Bk.: Altan, **a.g.e.**, C. 3, ss. 801-812.; Korkmazer, **a.g.t.**, ss. 58-59.

⁵¹⁵ Hüdevendigar Akmaydalı, "Kıbrıs'taki Türk Devri Eserleri", **X. Vakıf Haftası Kitabı**, VGM. Yayınları, Ankara 1993, s. 343.; Karakaya, **a.g.m.**, s. 387.; Ülgen, **a.g.m.**, ss. 233-234.

Başkanlığı Yusuf Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan vakfiyesinin ismi “*Vakıf-nâme-i Kaza-i Ilgun Li'l-Vezîri'l-Müşîr Düstûru'l-Mu'azzam Hazret-i Mustafa Paşa Yessera'llâhu Mâ Yeşâ' ve Yesûnuhû 'Ammâ Yeşâ' Ellezî Feteha Bi-Kuvveti'llâhi Cezire-i Kıbrıs Hâmiden Li'llâhi Te'âlâ ve Musalliyen*” olarak geçmesi ve vakfın gelirinin büyük bir kısmı Ilgın'da inşa edilmiş olan külliye tahsis edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Vakfiye 12-22 Aralık 1577 tarihli olduğundan, Ilgın'da bulunan külliye'nin tamamının bu tarihten önce inşa edilmiş olduğu kesindir. Lala Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti yol sisteminde İstanbul'dan başlayıp Hicaz'a kadar giden Anadolu Sağ Kol olarak adlandırılan güzergahta bölgedeki vakıf yapılarına kıyasla büyük ölçekli bir menzil külliyesi inşa ettirmiştir. Külliye, arasta, hamam ve hanın ön plana çıkarılmış olduğu bir mimari plana sahiptir. Külliye; hayrat amaçlı inşa edilmiş cami, imaret, sıbyan mektebi, fırın, tâbhâne, han, şadırvan ve han; gelir sağlanması amacıyla yapılmış hamam ve arasta birimlerine sahiptir. Külliye'de arasta, han ve hamam biriminin ön plana çıkarılmış olması, özellikle yoldan geçen yolcuların alışveriş, konaklama ve temizlik ihtiyaçlarını karşılamanın amaç edinildiğini göstermektedir.

Lala Mustafa Paşa, kurmuş olduğu vakfın finansmanını sağlamak amacıyla gelir getiren birçok mülkünü vakfa dahil etmiştir. Vakfedilmiş bu mülkler, günümüzde Gaziantep (Ayntâb), Kayseri, Tokat, Konya, Eskişehir ve Kilis olarak bilinen illerin merkez yerleşimleri ve kırsal kesiminde bulunmaktadır. Gaziantep ve Kayseri şehirlerinde bulunan vakıf mülkleri, tamamen ticari yapılardan ve zirai gelirlerden oluşmaktadır. Külliye'nin ve vakfa bağlı bulunan diğer yapıların işletilebilmesi için 100 civarında personel görev almıştır. Ilgın'daki imarete günlük olarak 60 tas yemek çıkarılırdı. Çıkan 60 tas yemeğin 35 tası, fırında çıkarılan ekmekle birlikte hana veya imarete gelen misafirlere ücretsiz verilmekteydi. 15 tas yemek de külliye'de görev alan personellere günlük olarak verilirdi. Vakfın gelirinden ilk olarak vakfa ait yapıların tamirâtı gerçekleştirilir, sonra da vakıfta görev alan personelin ücretleri ödenirdi. Kalan paradan Şam'da oturan vâkıfın evlâdından olan mütevellinin ücreti ödenirdi.

İKİNCİ BÖLÜM

ILGIN LALA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ VE VAKFIN SOSYAL YAPISI

1. Külliye'nin Vâkıfı ve Vakfiyesi

İslam medeniyet tarihinde önemli bir yeri olan vakfiye (vakıfnâme), vâkıf tarafından vakfedilen herhangi bir malın ne şekilde yönetileceğini ve hangi amaçlarla kullanılacağını detaylı olarak gösteren bir senettir. Hayır işleri İslamiyet'in ilk devirlerinde sözlü olarak yapılmış, sonrasında meydana gelen bazı aksaklıklar sebebiyle, vakıf şartlarının yazılı bir hale getirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Malını vakfetmek isteyen kişiler, vakfettikleri malların bir sistem halinde sürekli devam etmesinin sağlanması amacıyla yazılı bir belge oluşturmuşlardır.¹

Vakfiyeler düzenlendikleri zamana ve yere göre dilleri, türü ve içerikleri bakımından farklılıklar göstermektedir. Genel olarak mukaddime, asıl metin ve hatime olarak üç kısımdan oluşmaktadırlar. Mukaddime kısmında, Allah'a hamd ve resulüne övgü ifadelerinden sonra, vâkıf kişisi hükümdar veya devlet teşkilatında önemli bir mevkide ise vâkıfın adı ve unvanları uzun bir şekilde kaydedilir, hayrata ve dine ne kadar düşkün olduğu ifade edilirdi. Asıl metin kısmında, vâkıf tarafından vakfedilen menkul veya gayrimenkul hakkında detaylı bilgi verilir ve bunların ne şekilde işletileceği belirtilir. Ayrıca vakfın ne şekilde yönetileceği ve denetleneceği, vakıflarda çalışacak görevlilerin alacakları ücretler ile atama ve azillerini gerektiren kriterler detaylı olarak zikredilir. Hatime kısmında ise vakfiyede belirtilen şartları değiştiren, vakıf mallarına dokunanlara ve görevlerini layıkıyla yapmayanlar için beddualar edilir. Vakfetme ile alakalı ayet ve hadisler de yine hatime kısmında kaydedilir. Hatime kısmından sonra da vakfiyenin oluşmasına şahit olanların isimleri zikredilir. Bu şahitler vâkıfa göre değişmekle birlikte, genellikle tanınmış kesimden oluşmaktadır. Vakfiye metni oluşturulduktan sonra, kadı tarafından tescil edilip şer'i sicil defterine kaydedilerek hukuki bir geçerlilik kazanır.²

¹ Nilüfer Ateş, *Emir Sultan Külliyesi (XV.-XVII. Yüzyıllar)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bursa 2017, s. 3.

² Osman Gazi Özgüdenli, "Vakfiye", *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 465-466.

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'daki vakfına ait vakfiye düzenlenmeden önce Paşa'nın Şam'daki vakfı için düzenlenmiş olan 4 Cemaziyelahir 982 / 21 Eylül 1574 tarihli vakfiyede³, Ilgın'da bulunan iki hamam (Adil Şah Mahallesi'nde), birbirine bitişik halde bulunan 31 dükkân ve muhtelif yerlerde bulunan dokuz değirmenin akar olarak kaydedildiği görülmektedir. Muhtemelen Ilgın'da bulunan külliye inşası henüz tamamlanmadığından 1577 tarihli Ilgın evkafına ait vakfiye düzenlenememiş ve burada mevcut bulunan yapıların gelirleri Şam'a aktarılmıştır.

Lala Mustafa Paşa, Ilgın şehrinde inşa ettirmiş olduğu külliye'nin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan bu hukuki metni hayatta iken oluşturmuştur. Külliye hakkında detaylı bilginin öğrenileceği ilk kaynak vakfiyesi olması hasebiyle bu kısımda vakfiye hakkında bilgi verilecektir. Vakfiye, günümüzde Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kütüphane kataloğunda 7710 numaralı defterde kayıtlı bulunan vakfiyenin ismi “*Vakıf-nâme-i Kaza-i Ilgun Li'l-Vezîri 'l-Müşîr Düstûru 'l-Mu'azzam Hazret-i Mustafa Paşa Yessera'llâhu Mâ Yeşâ' ve Yesûnuhû 'Ammâ Yeşâ' Ellezî Feteha Bi-Kuvveti'llâhi Cezire-i Kıbrıs Hâmiden Li'llâhi Te'âlâ ve Musalliyen*” olarak kaydedilmiştir.

Vakfiye toplamda 49 yaprakta oluşmakta olup, sırtı kırmızı siyah meşin bir cilt ile kaplıdır. İçi 154x80 mm, dışı 208x147 mm ebadında olup, kenarları zencirekli, ortası şemseli ve kopmuş şirazelidir. Eserin kâğıt yapısı sert, filigranlı ve beyazdır. Her sayfa 11 satırlık kırmızı cetvel içinde nesih yazı ile başlamakta olup, söz başları kırmızı mürekkeple derkenara yazılmıştır. Ser-levhada “*Bu vakıf-nâme değiştirilmeden ve bozulmadan kulların en fakiri Anadolu vilayeti kazaskeri Mehmed b. Mustafa tarafından imza edilmiş olan ana nüshadan kopya edilmiştir.*” notu bulunmaktadır.

Vakfiye 1-10 Şevval 985 / 12-22 Aralık 1577 tarihlidir. Mikail Bayram, vakfiyenin sadece Ilgın'daki vakıf yapılarını kapsamadığını, hatta Gaziantep'te bulunan yapılara ait kısmın Ilgın kısmından daha fazla olduğu ifade etmiştir. Bu sebeple vakfiyenin asıl isminin “*Vakıf-nâme-i Lala Mustafa Paşa*” olduğunu belirtmektedir. Vakfiyenin bir kısmında Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'da bulunan

³ Şam vakfına ait vakfiye için bk.: VGMA., **VD. 747**, s. 274, sr. 219. (4 Cemaziyelahir 982 / 21 Eylül 1574)

vakıfları yer aldığı için telif ve tertibinden sonraki bir zamanda kapağına “*Vakıf-nâme-i Kaza-i İlgun*” yazıldığını ve bu şekilde kayıtlara geçirildiğini ifade etmiştir.⁴

Vakfiyenin ilk sayfalarında Allah’a hamd ve Peygamber’e övgü ifadeleri yer almıştır. Dünyanın geçici olduğu üzerine birçok ifade kaydedilmiş ve bunlar ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Hazreti Peygamber’in “*Âdemoğlu, malım malım deyip duruyor. Ey âdemoğlu! Yeyip tükettiğin, giyip eskittiğin veya sadaka olarak verip sevap kazanmak üzere önden gönderdiğinden başka malın mı var ki?*”⁵ hadisiyle insanlara yardım etmenin önemi ifade edilmiştir. Yine Peygamber’in “*İnsan ölünce, üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir: Sadaka-i câriye, kendisinden istifade edilen ilim ve arkasından dua edilen hayırlı evlât.*”⁶ hadisiyle hayır işlerinde bulunmanın kutsiyeti belirtilmiştir.⁷

Vakıf kurumlarının lüzumuna dikkat çekilerek, hayır kurumlarının en iyisi olduğu ve yardımının ne kesildiği ne de bittiği belirtilmiştir. Vakıf kurumu inşa edenlerin Allah tarafından şerefendirildiği ve yeryüzünde sürekli zikredildikleri kaydedilmiştir. Bu kurumları inşa eden kişi, keskin kılıcı ile pek çok yeri ve özellikle nice kahramanların fethedemediği Kıbrıs’ı fetheden Mustafa bin Abdurrahman’dan başkası olmadığı kahramansı bir dille ifade edilmiştir. Paşa’nın “*Allah’a selim bir kalp ile gelmenin haricinde evlat ve malın fayda etmediği bir günün*” kahrından ve elemli azabından sakınarak, azim ve halis niyetle Kerim olan Rabbinin rızasını talep ederek vakıflar inşa ettiği kaydedilmiştir.⁸

Vakfiyede Lala Mustafa Paşa’nın Gaziantep şehrindeki vakıflarının tanıtıldığı bölümde bir eksikliğin bulunduğu tespit edilmektedir. Eksik olan sayfada muhtemelen Gaziantep’te bulunan vakıf yapılarından bahsedilmektedir. Vakfiyenin bir başka nüshasının bulunması halinde bu eksiklik giderilmiş olacaktır. Bir diğer belirtilmesi gereken husus, vakfiyede akarlardan bahsedilen 21a ve 21b sayfalarındaki “*Kazâ-i*

⁴ Mikail Bayram, “Lala Mustafa Paşa’nın Gaziantep’teki Vakıfları”, **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, ed.: Yusuf Küçükdağ, Gaziantep 2000, ss. 15-16.

⁵ Müslim, **Zühd 3-4**; Tirmizî, **Zühd 31**; Nesâî, **Vesâyâ 1**; İmam Nevevi, **Riyâzü’s-Sâlihîn**, 484 Nolu Hadis.

⁶ İmam Nevevi, **Riyâzü’s-Sâlihîn**, 951 Nolu Hadis; Tirmizî, **Ahkâm 36**; Ebû Dâvûd, **Vasâyâ 14**; Müslim, **Vasiyyet 14**; Nesâî, **Vasâyâ 8**.

⁷ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 4a.

⁸ KBYEK.YA., **No. 7710**, ss. 4b-5a.

Honaz” ve “*Kazâ-i Yenişehir*” başlığı altında bahsedilen vakıf yapılarının üzeri kırmızı çizgilerle çizilerek “*battal*” (boş, hükümsüz) şerhi düşüldüğüdür.⁹ Bu sebeple, burada bahsedilmiş olan akarlar vakıf akarı olarak tezde kullanılmamıştır.

Vakfiyenin tüm metni yazıldıktan sonra, en son kısma vakfın sahih olduğuna ve tescil işlemine şahitlik edenlerin isimlerin kaydedildiği “*Şuhûdu'l-Hâl*” kısmı eklenir. Padişah veya yüksek rütbeli devlet adamlarının vakfiyelerinde şahitlik eden kişiler de yine devrin tanınmış isimleri olmaktadır. Paşa’nın İlgin vakfiyesine şahitlik eden sekiz kişinin ismi bulunmaktadır ve bunlar şöyledir:¹⁰

- Niğde Livası Emiri Merhum Ferhat Paşa oğlu Muhammed Bey
- Beyşehir Livası Emiri Güllüzade oğlu Muhammed Bey
- Hanikâh diye bilinen Sultaniye Medresesi Müderrisi Muhammed oğlu Müderrislerin övücü Emrullah Çelebi
- Seçkinlerin ve emsalinin övücü, yücelik ve güzellikleri şahsında toplamış olan Mustafa Bey bin Ferhad Paşa
- Sultaniye müteferrikasından olan Abdülmennan oğlu Musa Ağa
- İstanbul’da Şahkulu Medresesi Müderrisi Abdulaziz oğlu Muhammed Bey
- Abdullah el-Vahid ez-Zevvâku’s-Sultanî oğlu eşrafın övücü Kenan Ağa
- Sipahi Oğulları Ağası Abdülmennan oğlu Handan Ağa

İsmi yazılı olan şahitler dışında şahitlerin bulunduğunu da sayfada geçen “*ve ğayruhum min ‘el-hâzırin*” ifadesinden anlamaktayız.

Lala Mustafa Paşa’nın İlgin vakfı ile ilgili tespit edilen diğer bir eski kayıt, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi’nde bulunan 1584 tarihli Konya Evkaf Tahrir Defteri’nde “*Düstûr-ı Mükerrerem Müşîr-i Mufahhem Lala Mustafa Paşa Vakfı*” başlığıyla yer almaktadır. Aralık 1577’te oluşturulan vakfiyeden yaklaşık yedi yıl sonra yapılan evkaf tahririnde, vakfa ait imaret, han, mektep ve diğer akar

⁹ Honaz kazasında Akpınar suyu ile dönen bir değirmen ve Yenişehir kazasında sınırları çeşitli kişilere ait mülklerle çevrili olan çayırılık olarak bilinen bir arazi parçası akar olarak kaydedilmiştir. Bk.: KBYEK.YA., No. 7710, ss. 21a-21b.

¹⁰ KBYEK.YA., No. 7710, s. 47a.

yapılar kayıt altına alınmıştır.¹¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiye defterlerinde tespit edilen bir diğer vakfiye, 21 Kanun-ı Sani 1928 tarihinde İstanbul Evkaf Müdüriyeti yazısıyla ortaya çıkmış olan “*Lala Mustafa Paşa bin Abdülmennan'ın 982 tarihli vakfiye-i mukayyedesinden ihrâc olunan fıkra suretidir.*” başlıklı vakfiyedir.¹² Vakfiye başlığındaki 982 tarihli vakfiyeden kastedilen, Lala Mustafa Paşa'nın Şam'daki evkafı için oluşturmuş olduğu vakfiyedir. Şam vakfiyesinde kaydedilmiş olan Ilgın'da bulunan evkafı kapsayan kısmın çıkarılarak Arapça ve Osmanlı Türkçesi aynı sayfada olacak şekilde yeniden kayıt altına aldırılmıştır. Vakfiyede, Ilgın şehir merkezinde bulunan çifte hamam, birbirine bitişik toplam 31 dükkân ve farklı özelliklerde beş değirmenin konumları ve fiziki özellikleri tanıtılmıştır.

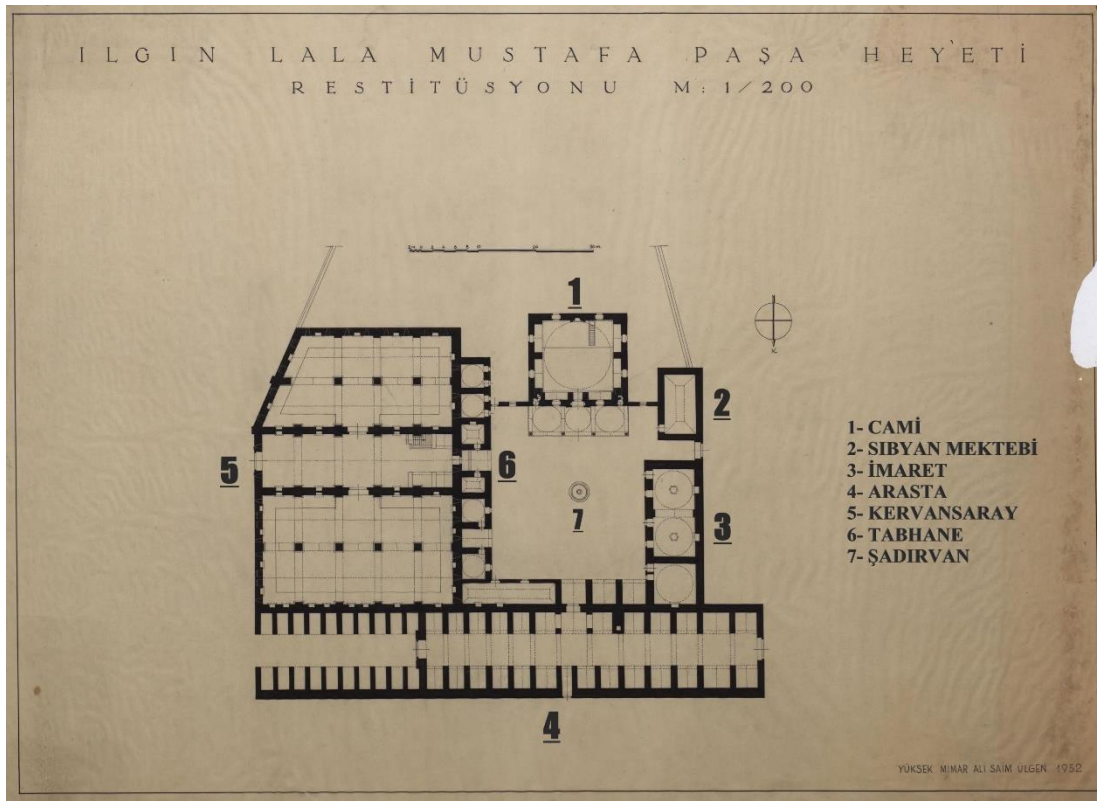
2. Külliye Birimleri

Cami, medrese, mektep, imaret, han, çarşı, hamam, darüşşifa, tâbhâne ve sebîl gibi farklı fonksiyona sahip birkaç yapının bir arada yer alması ile oluşan yapı topluluğuna külliye denmektedir.¹³ Zamanla imaret, site, kompleks, imaret sitesi, hey'et ve manzume gibi isimler de külliye yerine kullanılmıştır. Bu yapı topluluğunun merkezinde genellikle bir cami olur ve etrafında diğer yapılar şekillenir. Bu tarz yapı toplulukları, genellikle devlet yönetimini elinde bulunduran aile veya devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde bulunan sadrazam, bey, vezir, paşa gibi üst makamdakiler tarafından inşa edilir. Bazen de halk arasında çok zengin ve hayırsever olan kişiler tarafından inşa edilmişlerdir. İslam tarihinde Medine'de bulunan ve birçok çeşit fonksiyona sahip olan Mescid-i Nebevi, külliye yapı tipinin ilk örneği olarak gösterilebilir. Anadolu'da külliyelerin ilk örnekleri Artuklular döneminde görülmektedir. Günümüze kadar ulaşan ve 12. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olan Mardin Emînüddin Külliyesi, külliye tanımına uygun Anadolu'daki en erken örneklerden biridir. Selçuklu döneminde de külliye inşa etme geleneği devam etmiş ve Osmanlı döneminde ise sayıları oldukça artmıştır.

¹¹ BOA, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TK.GM.d.) 405, s. 111. (992 / 1584)

¹² Arapça yazılmış vakfiye için bk.: VGMA., VD. 2181, s. 65, sr. 65.; VGMA., VD. 2181, s. 185, sr. 187. (19 Kanun-ı Sani 1928)

¹³ Feridun Akozan, “Türk Külliyesi”, Vakıflar Dergisi, Ankara 1969, S. 8, ss. 303-308.

Şekil 1: Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi Planı¹⁴

Osmanlı dönemi külliyelerinin sahip olduğu yapı birimi sayısı ve çeşitliliği de oldukça artmıştır. Zengin kişiler tarafından inşa edilen bu külliyeler, belirli bir sistem halinde işletilerek günümüze kadar fonksiyonlarını sürdürmeyi başarmışlardır. Dönemin imar ve iskân politikalarına uygun olarak inşa edilen külliyeler, inşa edildikleri yerlerin şenlendirilmesinde en önemli etken olmuşlardır. İnşa edildikleri coğrafyada, yeni yerleşim alanlarının oluşmasını sağladıkları gibi, toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenerek sürekli genişleme eğiliminde olmuşlardır.¹⁵

2.1. Hayrat Kısmı

Vakıfların yapı birimleri, hayrat (müessesât-ı hayriye) ve akarât (akarât-ı mevkûf) olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bu yapılardan olan cami, imaret, hastahane, mektep, kütüphane, sebîl, çeşme, misafirhane ve mescitler, sundukları hizmet

¹⁴ Ali Saim Ülgen çiziminden tadilen. Bk.: Ali Saim Ülgen, **Mimar Sinan Yapıları (Katalog)**, haz.: Filiz Yenişehirlioğlu, Emre Madran, TTK Yayınları, Ankara 1989.; Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi.

¹⁵ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Külliye”, **DİA**, Ankara 2002, C. 26, ss. 542-544.

bakımından hayrat kısmını oluşturmaktadırlar.¹⁶ Bu hayır amaçlı yapılmış yapılarla, eğitim, bayındırlık, şehirlerin alt yapı ve toplumun ihtiyaç duyduğu temel hizmetler karşılanmıştır.¹⁷ Günümüzde Iğın şehir merkezinde çarşı içinde bulunan Lala Mustafa Paşa Külliyesi, cami merkezli oluşturulmuş ve arasta, hamam ve hanın ön plana çıkarılmış olduğu bir külliye'dir. Cami dışında sıbyan mektebi, imaret, fırın, mutfak, tâbhâne, han ve şadırvan külliye'nin hayrat birimlerini oluşturmaktadır.

2.1.1. Cami

Cami kelimesi, Arapça “*toplayan, bir araya getiren*” anlamındaki “*cem*” kökünden türemiştir. Cemaati toplayan mescit anlamına gelen “*el-mescidü'l-câmî*”, sadece Cuma namazının kılındığı büyük mescitler için verilen isimdir. Cami’de bu tamlamanın kısaltılmış hali olarak kullanılmaktadır. Tamlamada geçen mescit ise, “*tevazu ile alını yere indirmek, eğilmek*” manalarına gelen Arapça “*sücûd*” kökünden türemiştir. İki kavramı ayırmak için de ileriki zamanlarda içerisinde hatibin hutbe okuması için minber bulunan ve Cuma namazı kılınmasına uygun olanlara cami denilmeye başlanmıştır. Yani içerisinde minberi bulunmayan ve Cuma namazı eda edilmeyen ibadethanelere mescit denilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde padişahlar tarafından inşa ettirilen camiler “*selâtin camî*”, vezirler gibi üst düzey devlet ricali tarafından inşa ettirilen camiler ise yaptıranın adına izafeten ismiyle anılan camiler olmaktadır. Camilere nispeten çok küçük olanlar da mescit olarak söylenmişlerdir. Cami veya mescidi inşa ettiren kişiler, bu yapıların inşası için gerekli olan mali harcamaları karşılamakla yükümlüdürler. İnşası tamamlanan yapıların sürekliliğinin sağlanması içinde yine kendi mülklerden

¹⁶ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf (Tarih)”, **DİA**, İstanbul 2012, C. 42, s. 479.; Vakıf müessesesi hakkında detaylı bilgi için bk.: Nazif Öztürk, **Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.; M. Fuad Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.; Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara 1951, C. 8, S. 3, ss. 479-518.; Ahmet Akgündüz, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2017.

¹⁷ İsmail Kıvrım, “Osmanlı Döneminde Gümüşhane ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları”, **History Studies International Journal of History**, Samsun 2010, C. 2, S. 3, s. 232.; İsmail Kıvrım, “19. Yüzyılda Gümüşhane ve Çevresinde Kurulan Vakıflar”, **Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri**, Gümüşhane 2016, ss. 393-394.

gayrimenkuller bağışlayarak finansmanını sağlamaktaydılar.¹⁸ İbadet mekânı olarak inşa edilen camiler; eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi, siyasi ve askeri toplantıların yapılması, hukuki davaların görülmesi ve devlet idarecileriyle halkın bir araya gelmesi gibi fonksiyonları da üstlenmiştir. Genel olarak camiler, gündelik hayattaki kamu düzeninin kontrol altına alındığı en önemli dini mekân olmuştur.¹⁹

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'daki camisi inşa ettirilmeden önce, Şehzade Selim'e lalalık yaptığı dönemde mimarbaşına 1560'larda bir cami tasarlanmış ve Konya'nın Karapınar ilçesinde II. Selim adına cami yaptırılmıştır. Daha sonra Karapınar'daki bu caminin küçük bir varyantını kendi adına Ilgın'da inşa ettirmiştir.²⁰ Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin merkezinde yer alan, geniş bir alanı kaplayan ve halk arasında “*Kurşunlu Cami*” olarak bilinen cami, giriş kapısı üzerindeki beyaz mermer üzerin sülüs hatla Arapça yazılmış kitabesine göre 984 / 1576 yılında inşa edilmiştir.²¹ Arapça kitabenin Türkçe çevirisi şöyledir:

*“Bu kıymetli camii ve faydalı mabet hayır, iyilik, fazilet ve hasenat sahibi büyük Sultan Selim Sultan'ın oğlu Sultan Murad zamanında Kıbrıs Fatih-i Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Allah dilediğini kolaylaştırıp gayelerine ulaştırsın H. 984.”*²²

¹⁸ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, **DİA**, İstanbul 1993, C. 7, ss. 46-47.; Mustafa Cezar, “Geçen Yüzyıllardaki Türk Şehri”, **İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı**, İstanbul 1987, ss. 179-184.

¹⁹ İsmail Kıvrım, “Osmanlı Dönemi Konya Vakıfları”, **Yeni İpek Yolu: Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVIII: Konya Vakıfları**, Konya 2021, C. 2, s. 60.; Osman Öztürk, Ahmet Gümüştö, “Türkiye Selçuklu ve Karamanoğulları Dönemi Konya Cami ve Mescid Vakıfları”, **Yeni İpek Yolu: Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVIII: Konya Vakıfları**, Konya 2021, C. 2, s. 284.

²⁰ Gülru Necipoğlu, **Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 599.

²¹ Kuran, cami yerinin Tezkiretül-Bünyan, Tuhfetül-Mimarın ve Tezkiretül-Ebniye gibi tezkerelerde Bolu olarak gösterildiğini belirtmektedir. Bolu'da bugün Mustafa Paşa adında bir cami yoktur. Bu nedenle bu tezkerelerde kayıtlı olan Mustafa Paşa Cami'nin Ilgın'da bulunan cami olduğu ve bir hata sonucu yerinin Bolu şehrinde gösterildiğini ifade etmiştir. Bk.: Aptullah Kuran, “Mimar Sinan'ın Camileri”, **Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul 1988, C. 1, s. 191.; Esere bakıldığında “*Bolu'da merhum Mustafâ Paşa Câmî'i*” olarak geçmektedir. Bk.: Sâî Mustafa Çelebi, **Tezkiretül-Bünyan ve Tezkiretül-Ebniye**, s. 183.

²² 27x175 cm. ölçüsündeki Arapça kitabe şöyledir: “*Kad benâ hâze 'l-câmîi 'ş-şerîf ve 'l-ma 'bedi 'l-münîf sâhibü 'l-hayrât ve 'l-müberrât ve zü 'l-fazli ve 'l-hasenât âsafü 's-sultânî 'l-a 'zam ve 'l-hâkânî 'l-mufahham Sultân Murâd Hân bin Sultan Selîm Hân. Halleda 'llâhü hılâfete hû ilâ inkırâzî 'z-zemân Hazret-i Mustafa Paşa Fatih-i Kıbrûs yessera 'llâhü mâ yeşâe ve enâlehü ilâ mâ yetemennâ fî seneti erbain ve semânîne ve tis'a mie ve kıyle fî târîhi temâmihî “câmiun li 'l-hayr” sene 984*” Bk.: Abdülhamit Tüfekçioglu, “Ilgın Kitâbeleri ve Mezar Taşları”, **Geçmişten Günümüze Bütün Yönleriyle Ilgın**, ed.: Ali Boran, Abdülhamit Tüfekçioglu, Ahmet Ögke, Ilgın 2001, ss. 67-68.

Osmanlı Devleti'nde mescitlerin camiye dönüştürülmesi padişah beratıyla mümkündü. Örneğin Ayntab'da (Gaziantep) Ehl-i Cefa mahallesinde bulunan Hacı Ebubekir Mescidi'nin camiye dönüştürülmesine müsaade edilmiş ve hutbe okuması için hatip tayin edilmesi buyurulmuştur.²³ Aynı süreç Ilgın Lala Mustafa Paşa Cami için de meydana gelmiştir. Cami inşa edildikten iki yıl sonra Ilgın kadısı payitahta mektup göndererek, Ilgın şehir merkezindeki Pir Hüseyin Cami'nin²⁴ ibadet ihtiyacını karşılamada yetersiz kaldığını ve bu sebeple başka bir camiye ihtiyaç hasıl olduğunu belirtmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirdiği mescidin cami olmaya uygun olduğu ve Cuma namazının burada kılınması için izin talep etmiştir. Kadının bu talebi uygun görülmüş ve hatip tayin olunduktan sonra Cuma namazının burada kılınması için ferman gönderilmiştir. Bu fermanın mütevelliyeye ulaştırılması da ayrıca belirtilmiştir.²⁵

Kesme taş malzeme ile inşa edilen cami kareye yakın bir şekilde ve 16x17.30 metre ölçüsünde bir alan inşa edilmiştir.²⁶ Caminin batı köşesinde kesme taştan yapılmış tek şerefeli kurşun kaplı minaresi, kuzey cephesinde üç bölümlü son cemaat mahalli ve şadırvanı bulunmaktadır. Cami mahallinin üstü kurşunla kaplı üç kubbe, harim kısmında ise tek kubbe ile örtülüdür.²⁷ Son cemaat mahallinde, silindirik gövdeye sahip 0.40 metre çapındaki sütunlar birbirlerine hafif sivri kemerler ile

²³ BOA., C.EV. 234 / 11660. (25 Ramazan 1122 / 17 Kasım 1710)

²⁴ Pir Hüseyin Bey Cami, Ilgın merkezde çarşı içinde kendi adıyla anılan mahallede bulunmaktadır. Caminin etrafı doldurulunca zeminden 1,5 metre aşağıda kaldığı için halk arasında "Çukur Cami" olarak da bilinmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki 23 Şevval 826 / 29 Eylül 1423 tarihli vakfiyeden, caminin 1422 yılında Karamanoğlu döneminde Turgut oğlu Pir Hüseyin Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyesinde Ilgın merkezde ve birçok yerdeki mülkün geliri caminin giderleri için tahsis edilmiştir. Bk.: Ali Boran, **Ilgın Kültür Envanteri**, Ilgın Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2013, s. 124.

²⁵ "Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelâm mevlâna Ilgın kadısı -dâme fazluhû- tevki'-i refi'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki el-hâletü hâzihî südde-i saâdetime mektûb gönderüp kasaba-i Ilgın ahâlîsi mahzar-ı şer'-i şerîfe gelüp kasaba-i merkûmede vâki' Pîr Hüseyin Câmi'i dimekle ma'rûf câmi-i şerîf vefâ eylemeyüp câmi-i âhara kemâl ihtiyâcımız vardır deyü kasaba-i mezbûrede düstûr-ı mükerrerem müşîr-i müfahham Mustafa Paşa -yesserallâhü mâ-yeşâ- binâ eylediği mescid-i şerîf câmi' olmağa münâsibdür deyü mescid-i mezbûrede ikâmet-i salât-ı Cum'a olmak için izn-i şerîfim taleb eyledüklerini bildirmüşsin. Benüm pâye-i serîr-i ma'delet-masîrime arz olunmağın izn-i şerîfim erzânî görüp buyurdum ki. Berât-ı şerîfimle hatîb nasb olunduktan sonra eyyâm-ı Cum'a'da mescid-i mezbûrda ikâmet salât-ı Cum'a oluna. Ol bâbda kimesne bî-vech dahl ü taarruz eylemeye ve ittirmeyesin ve ba'de'n-azar bu hükmî mütevellisi yedinde ikâ' idüp alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın..." Bk.: Songül Şenlik, **232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 704.; Demir, **a.g.t.**, s. 178.

²⁶ Mutbul Kayılı, "Sinan Eserlerinde Akustik", **VI. Vakıf Haftası**, VGM. Yayınları, İstanbul 1989, s. 274.

²⁷ Haşim Karpuz, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42**, TTK, Ankara 2009, C. 3, s. 1918.

bağlanmışlardır. Bu kemerlerin en alt kısmı ile sütunlar arasında ahşaptan yapılmış gergiler yerleştirilmiştir. Sütunların yerleştirildiği zemin ise yerden 60 cm yükseklikte bir seki şeklinde inşa edilmiştir. Ortada bulunan iki sütun işleme bakımından diğerlerine nazaran daha zengindir.²⁸

Caminin iki kademeli şekilde inşa edilmiş olan batı, doğu ve güney cephelerinde altlı üstlü ikişer pencere bulunmaktadır. Cami içine girmeyi sağlayan kapı, eyvan türü formda olup taç kapı şeklinde inşa edilmiştir. İç mekâna girildiğinde hemen sağ tarafta mahfil, karşıda kible duvarının ortasında mihrap ve hemen sağ tarafında ise ahşap minber yer almaktadır. Cami duvarlarında ve kubbede yazı, geometrik ve bitkisel tezyinat görülmektedir. Sekiz sıra mukarnaslı mihrap nişi, yarım ongen planlı ve kum saati şeklindedir. Üst kısmında tekparça üçgen şeklinde bir taç yer almaktadır. Caminin minberi orta boy minber sayılabilecek bir büyüklükte olup, oldukça klasik ve süslemesi azdır.²⁹ Ajurlu korkuluğa sahip olan vaaz kürsüsü, armudi formda olup ahşaptan yapılmıştır. Ahşap olan diğer bir kısım, Bursa kemerli ve açıklıklı direkler üzerine oturtulan mahfiledir. Mahfile küçük bir ahşap merdiven aracılığıyla çıkılır.³⁰

Vakfiyede, cami için huzurlu her kalbi feraha kavuşturduğu, gönülleri hayrette bıraktığı ve güzelliğini ifade etmede ibarelerin aciz kalacağı belirtilmiştir. Cami hakkında “*Onun bir kubbesi vardır ki, ikizler burcuna yaklaşır, sema ona kıskançlıkla haset eder. Onu kendine kuma sayar. Sanki o, süslenmiş bir lamba ve parlak bir kandil gibidir. Yıldızları süsleyen gezegenlerin feleği gibidir. Nurlardan oluşmuş acayip bir bahçe gibidir.*” ifadeleri kaydedilmiştir. Minaresi için ise “*Yücelik ve yükseklikte ayyuka yükselen bir minaresi vardır. Sanki o yükselen ve yayılan bir nur veya ışık saçan bir yıldız veya yanında Cennetü’l-Me’vâ’nın bulunduğu Sidretü’l-Müntehâ’dır.*”³¹ ifadeleri zikredilmiştir.

²⁸ Tahsin Samur, **İlgın’da Türk Devri Yapıları**, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayını, Konya 1992, ss. 4-5.; Haşim Karpuz, O. Nuri Dülgerler, “Konya’daki Osmanlı Camilerinin Mimari Özellikleri ve Plan Tipleri”, **XV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 2010, C. 4, s. 1968.

²⁹ Ali Boran, “İlgın ve Köylerindeki Tarihi Eserler”, **Geçmişten Günümüze Bütün Yönleriyle İlgın**, ed.: Ali Boran, Abdülhamit Tüfekçioğlu, Ahmet Ögke, İlgın 2001, ss. 42-43.

³⁰ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, **DİA**, Ankara 2003, C. 27, s. 76.

³¹ KBYEK.YA., No. 7710, s. 25b.; Güldal, a.g.t., s. 80.

Cami ve külliye'nin diğer birimleri zaman zaman tamamen yıkılma tehlikesi geçirmiştir. Çok harap olduğu dönemlerde bir şekilde tahsis edilen kaynaklarla tekrar ayağa kaldırılmış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Ilgın'da 5 Mart 1866 Pazartesi günü sabahın erken saatlerinde meydana gelen büyük bir depremde çok sayıda ev, köprü ve tarihi yapı zarar görmüştür. Külliye'nin hemen yakınında bulunan Pir Hüseyin Bey Cami'nin özellikle minaresi büyük ölçüde zarar görmüştür.³² Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin ne ölçüde zarar gördüğü tamamen tespit edilemesinde 10 Temmuz 1872 tarihli kayıta, caminin harap bir durumda olduğu ve yapılan keşif neticesinde 17.000 kuruş masrafın bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılacak masrafın vakfın bütçesinden karşılanması ve eksik kalan kısmın Kayseri'de bulunan evkaf gelirinden tahsil edilmesi belirtilmiştir.³³ Haziran 1880'de caminin tamire muhtaç olduğu ve gerekli tamiratın yapılması için keşif yaptırılmıştır. Keşif için kazanın mal sandığından 400 kuruş ücretin tahsil edildiği görülmektedir.³⁴ 31 Aralık 1891 tarihli kayıta, cami ve vakfa ait diğer yapıların yıkılmaya yüz tutmuş bir halde olduğu belirtilmiştir.³⁵ Tamiratın gerçekleştirilmesi için Paşa'nın Şam'da ve Kayseri'de bulunan evkafının gelirinin artık mütevelliyeye verilmesi istenmiştir.³⁶

Caminin sayfiyesinin batı kısmındaki cephe kemeri gergisinin sütun başlığıyla birleştiği yerin harap bir durumda olmasından dolayı keşif faaliyeti gerçekleştirildiği 23 Temmuz 1898 tarihli defterden tespit edilmektedir. Yapılan keşif neticesinde 5.626 kuruşla tamiratın vücuda geleceği anlaşılmıştır.³⁷ Müderrisoğlu, külliye'de gerçekleştirilen ilk onarımlardan birinin caminin son cemaat mahallinde bulunan revak kemerlerinde olduğunu belirtmiştir. Kemerlerin bağlandığı kuzey cephe konsollarındaki iki farklı seviye, buranın yapımdan sonra gerçekleştirilmiş bir

³² Hüseyin Muşmal, "Konya Eyaleti Ilgın Kazası'nda Yaşanan 1866 Depremi Üzerine Bir İnceleme", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya 2008, S. 20, ss. 517-527.

³³ BOA., **EV.MKT. 660 / 53.**; BOA., **EV.MKT. 673 / 20.**; BOA., **EV.MKT. 827 / 113.** (4 Cemaziyevvel 1289 / 10 Temmuz 1872)

³⁴ BOA., **EV.MH. 2069.** (1297 / 1880)

³⁵ Yapılan keşif neticesinde 4.000 kûsur kuruş masrafın ortaya çıkacağı anlaşılmış ve bu miktarın 2.500 kuruştan fazlası Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nden karşılanmasına karar verilmiştir. Bk.: Bk.: VGMA., **VD. 4165**, s. 30. (5 Şevval 1307 / 25 Mayıs 1890)

³⁶ BOA., **EV.MKT. 1658 / 53.** (29 Cemaziyevvel 1309 / 31 Aralık 1891); VGMA., **VD. 4214**, s. 95. (15 Cemaziyelahir 1309 / 16 Ocak 1892); VGMA., **VD. 4119**, s. 153. (2 Recep 1309 / 1 Şubat 1892)

³⁷ BOA., **EV.MKT. 2601 / 42.** (4 Rebiülevvel 1316 / 23 Temmuz 1898); BOA., **EV.MKT. 2608 / 8.** (17 Şaban 1318 / 10 Aralık 1900)

değişiklik olabileceğini ifade etmiştir.³⁸ 25 Mayıs 1902 tarihli vesikada, caminin tamire muhtaç olduğu ve gerekli keşfin yapılması talep edildiği görülmektedir.³⁹ Yapılan keşif neticesinde Mecidi 20 kuruş hesabıyla 11.492,5 kuruş masraf ortaya çıkacağı anlaşılmıştır.⁴⁰ Bu miktarın 9.093 kuruşu vakfın 1890 yılından 1898 yılının sonuna kadar olan gelirinden ve geri kalan 2.399,5 kuruş ise 1899 ve sonraki yılların vakıf gelirinden karşılanmasına karar verilmiştir.⁴¹ 20 Temmuz 1903 tarihli kayıta, caminin henüz tamiratının gerçekleştirilmediği ve bu yıl içerisinde gerçekleştirilmediği takdirde büyük bir masrafa yol açacağı ek bir yazıyla belirtilmiştir.⁴²

Konya valisi tarafından 1910 yılında teftiş amaçlı Ilgın'a bir gezi düzenlenmiş ve burada görülen aksaklıklar bir layiha halinde hazırlanmıştır. Bu layihada caminin yan tarafındaki duvarlarının yıkılmış olduğu ve doğu tarafındaki kapısının acil onarılması gerektiği kaydedilmiştir.⁴³ 1943 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yayınlamış olduğu raporda, katî surette tamire muhtaç olan ve henüz tamir edilmeyen camiler listesinde "*Ilgın Lalapaşa Cami*" de bulunmaktadır. Keşif ücreti olarak 15.000 lira ödendiği görülmektedir.⁴⁴

Külliyenin çok harap durumda olan birimleri, Ilgın Eski Eserler Koruma Kurumu başkanı ve aynı zamanda il genel meclis üyesi Mehmet Ilgın ve Ilgın halkı tarafından girişimlerde bulunularak, 7.000 liradan fazla bir para harcanarak 1945 yılında tamir ettirilmiştir.⁴⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1962-1967 yılları arasında külliye tekrar tamir edilmiş ve bu tamirat için 554.173.70 Türk Lirası

³⁸ Mehmet Fatih Müderrisoğlu, **16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyeleeri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 754.

³⁹ BOA., **ŞD. 157 / 56**. (16 Safer 1320 / 25 Mayıs 1902)

⁴⁰ VGMA., **VD. 4168**, s. 34. (29 Zilkade 1318 / 20 Mart 1901)

⁴¹ BOA., **İ.EV. 31 / 37**. (2 Rebiülevvel 1320 / 9 Haziran 1902); BOA., **BEO. 1865 / 139855**. (5 Rebiülevvel 1320 / 12 Haziran 1902); Bir diğer kayıta, yapılacak masrafın miktarı 10.917 kuruş 20 para olarak belirtilmiştir. Bk.: VGMA., **VD. 3138**, s. 116. (11 Rebiülevvel 1318 / 9 Temmuz 1900); VGMA., **VD. 2049**, s. 260. (24 Safer 1320 / 2 Haziran 1902); Caminin tamirâtı için gerekli olan paranın defaatle mal sandığından talep edilmesine rağmen gönderilmemiştir. Bk.: VGMA., **VD. 4193**, s. 13, 86. (17 Ramazan 1321 / 7 Aralık 1903); VGMA., **VD. 4223**, s. 183, 195. (28 Rebiülevvel 1321 / 24 Haziran 1903); VGMA., **VD. 4163**, s. 31. (8 Muharrem 1323 / 15 Mart 1905)

⁴² VGMA., **VD. 4152**, s. 155. (24 Rebiülahir 1321 / 20 Temmuz 1903)

⁴³ BOA., **Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ.) 118 / 44**. (19 Recep 1328 / 27 Temmuz 1910)

⁴⁴ VGM., **20 Cumhuriyet Yılında Vakıflar**, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1943, s. 17.

⁴⁵ Necati Elgin, "Lala Mustafa Paşa ve Ilgın'da Yaptırdığı Cami, İmaret ve Han", **Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi**, Konya 1948, S. 120-121, s. 54.

harcanmıştır.⁴⁶ Bu onarımda kurşun kaplamalar yenilenmiş ve harap kısımlarda taş değişimi yapılmıştır. 1982-1988 yıllarında külliye tekrar bir onarım görmüş ve bu onarımda caminin bezemelerinde orijinaline uygun olarak tadilatla bulunulmuştur. Harimde yer alan kalem işi nakışların bazılarının orijinal olmadığı görülmüş ve bunlarda oldukları halde onarılmıştır.⁴⁷ Yapılan restorasyon çalışmaları eksik kalmış ve Vakıflar Genel Müdürlüğü 2008 yılında külliyenin tamamını eksiksiz bir şekilde restore etmek için ihaleye çıkmıştır. Bu en kapsamlı restorasyon işi iki yıl sürmüş ve toplamda 3 milyon 650 bin lira harcanmıştır.

2.1.1.1. Şadırvan

Şadırvan, Farsça kökenli bir kelime olup Türkçe'ye farklı bir anlam kazanarak geçmiştir. Büyük tente, gölgelik ve çadır anlamlarına gelen “*şâdurbân, şâdurvân*” kelimelerinden türemiştir.⁴⁸ Mimari bir terim olarak şadırvan, ibadet edecek insanların cami, mescid veya medrese avlularında abdest alabilmeleri için inşa edilmiş yapıdır. Bu amaçla inşa edilen şadırvanlar genellikle cami önlerinde veya avlu ortasında inşa edilirlerdi. Bu yapıların inşa edilmesinde estetik bir amaç olduğu da söylenebilir.⁴⁹ Semavi Eyice ve Doğan Kuban, etrafı revakların monoton görüntüsüyle çevrili olan avlulara estetik bir görüntü vermek ve bu monotonluğu göz oyalayıcı ve zarif mimariler ile giderme ihtiyacı sonucu şadırvanların oluşturulduğunu ifade etmiştir. Şadırvanların bir diğer görevinin ise, ibadet eden insanlara cami avlusunda su sesinin

⁴⁶ VGM., **Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar**, VGM. Yayınları, s. 31.

⁴⁷ Bezemelerde 1988 yılında yapılan incelemede, üç döneme ait nakış tespit edilmiştir. Cami kubbesinin göbeğinde bulunan yazılı büyük rozet, güneydoğu ve güneybatı köşelerdeki pendentiflerin yazı ve nakışları, fevkani alçı pençelerin kenar bordürleri, mihrap duvarında ve pencere alınlıklarında bulunan 16. yüzyıl karakteristik kompozisyonları ve cami taç kapısında, giriş kapısı üstündeki alınlığın kabartma nakışının orijinal olduğu tespit edilmiştir. Orijinal olmadığı tespit edilenler; kubbe eteğindeki pencerelerin çerçeve nakışları, madalyonlar içindeki yazılar, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşedeki pendentifler, mahfel konsolları arasındaki döşeme altı nakışları, doğu cephenin kuzeyindeki alt pencere alınlık süslemesi ve kubbeyi taşıyan ana kemerler ile mahfel altındaki kemerlerin mavi boyalı kemer taklidi nakışlarıdır. Bk.: Müderrisoğlu, **a.g.t.**, ss. 755-758.

⁴⁸ Ali Kılıcı, “‘Şadırvan’”, **DİA**, İstanbul 2010, C. 38, s. 219.

⁴⁹ Dergâh avlusu ortasına süslü bir abide görünüşünde inşa edilen Mevlâna Dergâhı Şadırvanı hakkında detaylı bilgi için bk.: Yılmaz Önge, “Mevlânâ Dergâhı’nın Şadırvanı” **2. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler)**, Konya 1987, ss. 61-70.

sağladığı dinlendirici, huzur verici sesi ve ruha sakinlik veren serinletici bir ortam oluşturmaları olarak belirtilmiştir.⁵⁰

Memlûkler dönemi, İslam sanatının su mimarisi ile ilgili en çok eser verildiği dönem olmuştur. Bu dönemde önemli sayıda şadırvan inşa edilmiştir. Cami avlularında yapılan şadırvanlar, Anadolu Selçuklu döneminde avlusu bulunmayan camilerde caminin iç kısmına aktarılmıştır. Şadırvanlar, Osmanlı Devleti döneminde Fatih Cami'nin şadırvanı ile birlikte mimari bir kimlik kazanmaya başlamıştır. 16. yüzyılda Mimar Sinan ile birlikte bu yapılar en mükemmel şekillerini almışlardır.⁵¹ Abdest şadırvanı da denilen bu şadırvanların, Konya'da Osmanlı dönemine ait tespit edilebilen ilk şadırvan 1512 tarihli Dergâh şadırvanıdır. Kendisinden sonra yapılan Üzümpazarı şadırvanı, hükümet meydanındaki şadırvan, 1814 tarihli Şerafeddin Cami şadırvanı ve 1878 tarihli Aziziye Cami şadırvanına örnek olmuştur.⁵²

İlgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin eski fotoğraflarına ve geçmiş kaynaklara bakıldığında, caminin son cemaat mahallinin kuzeyinde, sıbyan mektebinin doğusunda ve tâbhâne odalarının batısında şadırvan bulunduğu görülmektedir. Şadırvan, revaklı, sekizgen planlı ve üzeri kurşun kaplı bir külâhla örtülüdür.⁵³ Şadırvan yanında hangi tarihte açıldığı bilinmeyen bir kuyu olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁴ Osmanlı döneminde hac yolcularına rehber olması amacıyla yazıldığı düşünülen hac menzil-nâmelerinde, hacıların İlgın'da tatlı su ihtiyacını karşılayabildikleri tek yer cami avlusundaki bu kuyu olduğu görülmektedir.

Külliyenin su ihtiyacının, başka bir yerde bulunan su kaynağından geldiği 1588 tarihli bir arşiv belgesinden tespit edilmektedir. Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa payitahta sunmuş olduğu arzda, Lala Mustafa Paşa'nın cami ve imaretine akan suyun güzergahında daha önce olmayıp sonradan oluşturulan bahçe ve bağların, mevcut

⁵⁰ Doğan Kuban, **100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1981, s. 200.; Semavi Eyice, "Trakya'da Meydan Şadırvanları", **Mansel'e Armağan**, TTK Basımevi, Ankara 1974, C. 2, s. 831.

⁵¹ Şerife Tali, "Türk İslam Sanatında Şadırvan Mimarisinin Ortaya Çıkışı Üzerine", **XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri: 14-16 Ekim 2009**, Denizli 2010, ss. 603-612.

⁵² Osman Özyurt, "Teknik Yönleriyle Bazı Konya Camilerinin Şadırvanları ve Bunların Türk Şadırvan Mimarisindeki Yeri", **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1991, S. 22, s. 118-119.

⁵³ Samur, **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁴ Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 775.

suyun buralarda kullanılmasıyla külliyeye ulaşmasının engellendiği ifade edilmiştir. Mütevellî olan Nasrullah da aynı şikâyeti yazılı olarak bildirmiş ve burada sonradan oluşturulan bağ ve bahçelerin ortadan kaldırılmasını talep etmiştir. İlgın kadısına gönderilen emirle, su güzergahının her iki tarafında oluşturulan bağ ve bahçelerin ortadan kaldırılması ve bu karara muhalefet edenlerin bildirilmesi istenmiştir.⁵⁵

Şadırvanın onikigen su haznesi zamanla çok harap olmuş ve eski yapısı günümüze ulaşmamıştır. Su haznesinin bir yüzeyinde etrafında ibrik motifinin bulunduğu tek dal bir çiçeğin işlendiği görülmektedir. Dal üzerinde bulunan çiçekler rozetlerle süslenmiştir.⁵⁶ Boran, bu motifin hayat ağacı olduğunu belirtmiştir.⁵⁷ 16 Eylül 1891 tarihli tamirat kaydına göre şadırvanın üzerini kaplayan kurşunların yenilenmesi için 45 kuruş malzemeye, 15 kuruş da Usta Ahmed Efendi'ye verilmiştir.⁵⁸ 1910 tarihinde Konya valisi tarafından İlgın'da gerçekleştirilen teftişte yapılması gerekenler hususunda bir layiha hazırlanmış ve bu layihada Lala Mustafa Paşa Cami avlusunda bulunan şadırvanın yıkılmış olduğu belirtilmiştir. Şadırvanın tekrardan vakfın geliriyle onarılması gerektiğini kaydetmiştir.⁵⁹ Şadırvan, 2008-2010 yılında yapılan restorasyonla son şeklini almıştır. Tek dal hayat ağacı motifi, şadırvan kurnalarının birinde halen korunmaktadır.

2.1.1.2. Kütüphane

“Ola vasfunla müzeyyen safahât-ı eyyâm

Tola medhünle kütübhâne-yi edyân u milel.”

Bâki

Kütüphane, basılmış kitapların ve tasnif edilmiş yazma eserlerin bulunduğu ve korunduğu yere verilen isimdir.⁶⁰ Kütüphaneler ve sahip oldukları kitap koleksiyonları, bir milletin ilim ve kültür hayatının en güvenilir delilleridir. Hayrat

⁵⁵ BOA., **MD. 64**, hk. 475. (28 Zilhicce 996 / 18 Kasım 1588)

⁵⁶ Çobanoğlu, “Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, s. 76.

⁵⁷ Boran, **a.g.m.**, ss. 42-43.

⁵⁸ Caminin fersude (yıpranmış) olan kurşunlarının yerine şadırvanın üzerindeki kurşunları kullanılmış ve şadırvanın üzerinde eksik kalan kısım sonradan tamir edilmiştir. Bk.: VGMA., **VD. 4117**, s. 147, 151. (11 Safer 1309 / 16 Eylül 1891); Bir diğer kayıta, çıkan rüzgârın tesiriyle caminin kurşunlarının zarar gördüğü belirtilmiştir. Yapılan keşif neticesinde ortaya çıkacak masrafın 2.980 kuruş, 30 para olacağı tespit edilmiştir. Bk.: VGMA., **VD. 4119**, s. 265. (7 Zilkade 1308 / 14 Haziran 1891)

⁵⁹ BOA., **DH.MUİ. 118 / 44**. (19 Recep 1328 / 27 Temmuz 1910)

⁶⁰ Pakalın, **a.g.e.**, C. 2, s. 346.

sahipleri, inşa ettirmiş oldukları hayır yapıları topluluğuna kitap ve kütüphaneleri de eklemeyi unutmamışlardır. Özellikle inşa ettirdikleri mektep, cami ve medrese gibi yapılara az çok demeden kitap bağışlamışlar ve bu kitaplarla kütüphaneler oluşmuştur.⁶¹ Kur'an-ı Kerim ve hadis kaynaklı telif faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı Emevîler devri, İslam dünyasında ilk kütüphanelerin de oluştuğu bir devir olduğu düşünülmektedir. İlk kütüphaneler, derslerin yapıldığı mescitlerde ve telif faaliyetlerinde bulunan İslam alimlerinin kendi evlerinde oluşmuştur. Araştırmaya açık ilk kütüphane ise Muaviye bin Ebu Süfyan devrinde Şam'da "*Beytülhikme*" adı verilen araştırma müessesinde olduğu görülmektedir.

Selçuklu Sultanı Melikşah'ın veziri Nizamülmülk tarafından 1067 senesinde Bağdat'ta kurulan kütüphane, sonrasında oluşturulacak medrese kütüphanelerine öncülük etmiş önemli, büyük bir kütüphanedir. Halife Müstansır Billah kendisine ait 290 yüklük zengin kitap koleksiyonunu, Bağdat'ta inşa ettirdiği Müstansırıyye kütüphanesine bağışlamıştır. Ortaçağ İslam aleminin diğer bir önemli kütüphanesi, Müslümanlar tarafından kurulan İspanya'daki Kurtuba saray kütüphanesi olmuştur.⁶² Çeşitli vakıf kayıtlarından Anadolu Selçuklu başkenti Konya'da da sultanların ve ümeranın oluşturdukları kütüphanelerin varlığı görülmektedir. Anadolu Selçuklu vezirlerinden Şemseddin Altunaba'nın İplikçi Medresesi'nde oluşturduğu kütüphane, Konya'da bulunan Selçuklu devri kütüphanelerinin ilklerindendir.⁶³ Daha sonra Konya dış kalesinin Ahmedek kapısı yakınında Selçuklu devlet adamı Mustavfi tarafından inşa edilen Nizamiye Hankahı Kütüphanesi ve kalenin Çeşme Kapısı civarında ulemadan Şeyh Sadreddin Konevi tarafından kendi camisinde inşa ettirdiği kütüphaneler ilk örnekler arasındadır.⁶⁴

Osmanlı döneminde de kütüphaneler hayır sahipleri tarafından tesis edilen vakıflar aracılığıyla kurulmuşlardır. Kuruluş devrinde cami, tekke ve türbelerde oluşturulan kütüphaneler ilk örnekleri teşkil etmiştir. Fatih ve Kanuni Süleyman

⁶¹ Müjgan Cunbur, "Selçuklu Devri Konya Kütüphanesi", **Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi**, Konya 1986, C. 2, S. 1, s. 32.

⁶² İsmail E. Erünsal, "Kütüphane", **DİA**, Ankara 2003, C. 27, ss. 11-19.

⁶³ Mustafa Can, "Selçuklular Devri Konya Kütüphanelerinin Tarihçesi", **Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi**, C. 2, S. 1, ss. 45-54.

⁶⁴ Mehmet Önder, "Selçuklular ve Osmanlılar Devrinde Konya Kütüphaneleri", **Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi**, Konya 1949, S. 131-132, ss. 5-7.

devirlerinde külliye içerisinde bulunan medreselerde, tamamlayıcı bir unsur olarak büyük kütüphaneler oluşturulmuştur.⁶⁵ Bu devirlerde inşa edilen cami ve mescitlere kütüphane eklenmesi gelenek haline gelmiştir. Örneğin Lala Mustafa Paşa'nın abisi Hüsrev Paşa, Diyarbakır'da yaptırmış olduğu cami içerisinde bir kütüphane kurdurtmuş ve hâfız-ı kütüb görevlendirmiştir.⁶⁶

Cami içerisinde veya Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi gibi cami bitişiğine inşa edilen kütüphaneler, eğitim ve kültür faaliyetlerine önemli katkılar sağlamıştır. İlmi eserlerin muhafazasının sağlanmasıyla birlikte talebe ve alimlerin istifadesine sunulmasında önemli kolaylıklar sağlanmıştır. Bu kütüphanelerin oluşmasına katkı sunan diğer bir güzel gelenek ise yazarların, bağlı bulundukları veya yakınlarında bulunan cami kütüphanelerine isteyenlerin istifade etmesi için birer nüshasını bağışlamalarıdır. Bağışlanan tüm kitaplar “*hizâne*” adı verilen dolaplarda korunmuştur.⁶⁷

Lala Mustafa Paşa, Ilgın'da inşa ettirmiş olduğu külliyyede ayrı bir birim olarak kütüphane inşa ettirmemiştir. Külliye'nin vakfiyesi incelendiğinde, cami içerisinde de herhangi bir kitabın veya kütüphanenin varlığından söz edilmemektedir. Bu sebeple cami içerisindeki kütüphanenin oluşturulma tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 30 Mart 1870 tarihli Ilgın şer'i mahkeme kaydında, Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'da inşa ettirdiği cami derununda bulunan kütüphane kitaplarının bir defteri tutulmuştur. Bu deftere göre kitaplar şöyledir:

Tablo 10: Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi Kütüphanesinde Bulunan Kitaplar⁶⁸

Eser Adı	Adet	Eser Adı	Adet
Kudûri Küttüb-i Cild	2	Kâfiye Şerhi	1
Kıtaat-i Fıkhiyye	2	Velediyye Cild	1
Menyetü'l-Musallî	1	Hidâye	1
Fıkh-ı Ekber Şerhi	1	Kıyâmü'l-Muhtâz	1

⁶⁵ Ayşe Denkalbant, “Kütüphane (Mimari)”, **DİA**, Ankara 2003, C. 27, s. 32.

⁶⁶ İsmail E. Erünsal, “Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri”, **Yavuz Argıt Armağanı**, Kocaeli 2012, ss. 58-64.

⁶⁷ Önkol, Bozkurt, **a.g.m.**, ss. 50-51.

⁶⁸ Ilgın, **ŞS. 261**, s. 186. (27 Zilhicce 1286 / 30 Mart 1870)

Kıtaat-i Mine'l-Meânî	1	Şerhü'l-Farsi	1
Faide-i Latîf	1	Kıtaat-i Mine'l-Vaziyye	1
Kıtaat-i Mine'l-Sarf	1	Tuhfetü'l-Mülûk	1
Mukaddime-i Tevzi'	1	Mecmua-i Lugat	1
Kıtaat-i Mine'l-Fıkhıyye	1	Kıtaat-i Mine'l-Asfâr	1
Kıtaat-i Mine'n-Nahv	1	Risâle-i Akaid	1
Şerh-i Dibâce	1	Şeyh İmâmu'l-Allâme-i Müfti	2
Buhari-i Şerîf (Müftü üzerine)	3	Fetvâ-yı Ali Efendi (Müftü üzerine)	1
Sure-i ...	1	Kavâid Mecmûası	1
Camîu's-Sagîr Şerhi	1	Şeraitü'l-İslâm Şerhi	2
Şerh-i Kudûri	1	Müntehâ	1
Nısf-ı Dürer	1	Ramazan Efendi Ale'l-Akâid	1
Fetva-yı Adliyye	1	Sarf Cümlesi	1
Şâkirdâne-i Sultân	1	Şerh-i Menâr	3
Şafiye Şerhi	2	Cilâu'l-Kulûb Şerh-i İshak Efendi	1
Şerh-i Müftü	2	Hadis-i Asfûr Erbaîn	1
Fıkhıye-i Ekber	1	Kenzü'd-Dekâyik	1
Şerh-i Merâh	1	Muhtasar-ı Müntehâ	1
Zehretü'r-Riyâz	1	Medhâl	1
Ahbâru'l-Ulûm Nısfı	2	Hayâtu'l-Kulûb Nısfı	1
Sadrü's-Şerîa	2	Revzetü'l-Amel (Müftü Osman Efendi'de)	1
Türki Mecmuası	1	Camîu's-Sagîr Mine'l-Fıkhıyye	1
Şerh-i Mecmaü'l-Bahreyn	1	Tarikat-ı Muhammediyye (Müftü Osman Efendi'de)	1
Şerh-i Muhtasar	1	Muhtasar-ı Muallimin	1
Nahv Cümlesi	1	Molla Cami	1
Halebi Sagîr	3	Mülteka	3
Kütüb-i Ehâdis	1	Şerhu'l-İzhârü'l-Esrâr (Müftü Efendi'de)	1
Seb'iyât	1	Hayâlî Ale'l-Celâl ...	1
Fıkhû'l-Ekber	1	Şerh-i Dekaikü'l-Ahbâr	1
Nakş-ı Celâlî	1	İhyâu'l-Ulûm	1

...	1	Kütüb-i Hadis (Müftü Efendi'de)	1
Kitâb-ı Yahya Efendizâde	1	Şemâil	1
Menâziü'l-Envâr	1	Camîu's-Sagîr	1

Yukarıda listesi verilen kitaplar Ilgın Kasabası ahalisinden Musa oğlu Ahmed Efendi'ye teslim edilmiştir. Ahmed Efendi de bu kitapları muhafız-ı kütüphane olan Selvizâde Mehmed Efendi'ye teslim ederek, 90 kitabı kayıt altına aldırılmıştır. Kitaplar cami içerisinde bulunan kütüphaneye konulmuş ve kitapların muhafazasından Mehmed Efendi sorumlu tutulmuştur.⁶⁹ Vakfiyede ise hafız-ı kütüb olarak herhangi bir görevli görevlendirilmemiştir. Ancak kayyım olarak iki kişi görevlendirilmiş ve bu görevlilerin vazifeleri arasında, camide hapis olacak şekilde cami içerisinde bulunan eşyayı beklemek vardır. Bundan dolayı kütüphanenin korunması görevi bir nevi kayyıma aittir de denilebilir.

Tablo 11: 1304 / 1887 Tarihli Konya Vilayet Salnamesi'nde “*Lala Mustafa Paşa Kütüphanesi*” Adıyla Kayıtlı Kütüphanenin Kitap Listesi⁷⁰

Kitap İsmi	Adet	Kitap İsmi	Adet
Tefsîr-i Ebi Cafer İbn Cerîr	1	Hâşiye-i Şihâb Ale'l-Beyzâvî	1
Şerh-i Meşârik Li İbn Melek	1	Şerh-i Meşkûtü Mesâbih	1
Şerh-i Şemâil Li'l-Münâvî	1	Hâşiye-i Şeyhzâde Ale'l-Beyzâvî	1
Kudûrî	1	Et-Tecnîs ve'l-Mezîd	1
El-Vikâye	1	Mecma'ü'l-Bahreyn	1
Dürerü'l-Gurer	1	İzâh ve Islâh	1
Mülteka'l-Ebhur	1	Halebî	1
Fetâvâ-yı Adliyye	1	Fetâvâ-yı Ali Efendi	1
Sahâyif-i İlâhiyye	1	Hâşiye Li'l-Sa'd Ale'l-Muhtasar	1
Kuvvetü'l-Kulûb	1	Hasen Çelebi Alâ Şerî'l-Mevakif	1
Şerh-i Hizb-i A'zam	1	Hâşiye-i Kemâliye Ale'l-Hayâlî	1
Şerh-i Kasîde-i Bürde	1	Şerhü'l-Fusûs Li's-Şeyh Sadreddin	1
Şerhü'l-Metâli'	1	Şerhü'l-Lemehât	1
Kefevi Ale't-Tehzîb	1	Kitâbü't-Tevkîf	1
Demâmin-i Alâ Muğni'l-Lebîb	1	Şerh-i Merâh Li Hasan Paşa	1
Nasîhât-nâme	1	Kitâbü'l-Mu'âmelât Li'l-Gazâlî	1

Kütüphanede bulunan kitaplara bakıldığında genellikle dini ilimlerle ilgili olduğu görülmektedir. 1868 yılından 1896 yılına kadar oluşturulan tüm Konya Vilayeti Salnamelerinde, Lala Mustafa Paşa Kütüphanesi'nde kitap sayısı 30 olarak

⁶⁹ Ilgın, ŞS. 261, s. 186. (27 Zilhicce 1286 / 30 Mart 1870)

⁷⁰ Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1290/1873, ss. 216-315.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1304/1887, s. 1-100.

verilmiştir.⁷¹ Ancak 1873 ve 1877 yılı salnamelerinde verilen kitap tablosunda kitap sayısı 32 olarak çıkmaktadır. İlgin Lala Mustafa Paşa Kütüphanesi'nin tesis edildiği tarih olarak 1898, 1899, 1900 ve 1901 tarihli Maarif Nezareti Genel Salmeleri'nde, 999 / 1590-1591 yılı kaydedilmiştir. 1898 tarihli maarif salnamesinde kitap sayısı 74 olarak kaydedilmiştir. 1900 ve 1901 tarihli maarif salnamelerinde ise kitap sayısı 73 olduğu görülmektedir.⁷²

Kütüphanedeki kitap sayısı 100'ü yazma, 11'i de basma olmak üzere toplam 111 olarak 1899 tarihli Konya Vilayeti Salnamesi'nde güncellenmiştir.⁷³ 1906 tarihli Konya Vilayeti Salnamesi'nde ise "... *câmi'-i şerîf küçük olmağla beraber derûnunda yüz adedi yazma ve on bir matbu olarak yüz on bir cilt kitâb-ı mevkûfeye havi bir kütüphane vardır.*"⁷⁴ ifadesiyle kitap sayısının arttığı görülmektedir.

Dahiliye Nezareti'ne 18 Temmuz 1910 tarihinde gönderilen bir arzda, Akşehir kasabasında Hasan Paşa Cami içerisinde bulunan Akşehirli Ömer Efendi Kütüphanesi ile İlgin kasabasında Lala Mustafa Paşa Cami içerisinde bulunan kütüphaneye ait kitapların, mahallinde muhafaza edilmesi için gerekli şartların sağlanması veya Dersaadet'te düzenli bir kütüphaneye gönderilmesi istenmiştir. Maarif Nezareti'nden Konya'ya ve Dahiliye Nezareti'ne gönderilen cevapta; bu kütüphanelerde az ve değerli kitapların bulunduğu, kütüphanelerde görevli hafız-ı kütüblerin maaşlarının yeterli seviyeye getirilmesi ve mahallerinde korunması ya da orada bulunan mamur, düzenli bir kütüphanede istifadeye sunulması bildirilmiştir.⁷⁵

Cami içerisindeki kütüphanede bulunan kitaplar, hangi sebeple ve hangi tarihte götürüldüğü kesin olmamakla birlikte uzun bir süre İlgin Müftülüğü'nde kalmıştır.

⁷¹ "Lala Mustafa Paşa'nın kütübhâne-i mahsûsalarında olan kütüb-i mütenevvi' adedi otuzdur." Bk.: Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1291/1874, s. 131.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1292/1875, s. 131.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1293/1876, s. 135.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1294/1887, s. 150.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1295/1878, s. 150.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1296/1879, s. 155.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1298/1881, s. 152.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1299/1882, s. 159.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1303/1886, s. 200.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1305/1888, s. 346.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1306/1889, s. 248.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1310/1892, s. 318.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1312/1894, s. 392.; Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1314/1896, s. 374.

⁷² Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1316/1898, s. 1161.; Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1317/1899, s. 1361.; Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1318/1900, s. 871.; Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1319/1901, s. 871.

⁷³ Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1317/1899, s. 124.

⁷⁴ Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1322/1906, s. 293-294.

⁷⁵ BOA., DH.MUİ. 113 / 57. (21 Recep 1328 / 29 Temmuz 1910)

Burada uzun bir süre müftülük tarafından korunan kitaplar, tekrar 2014 yılında İlgin Lala Mustafa Paşa Külliyesi birimlerinden sıbyan mektebine geri getirilmiştir. Kitaplar arasında bulunan 13 adet Kur'an-ı Kerim 23 Aralık 2014 tarihinde Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne götürülmüştür. 29 Eylül 2015 tarihinde Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden çıkarılan bu 13 adet Kur'an-ı Kerim muhafaza edilmesi için Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'ne gönderilmiştir. Buraya gönderilen bu kıymetli eserler arasında, Lala Mustafa Paşa'nın Suriye'nin Kuneytra şehrinde inşa ettirdiği camiye vakfetmiş olduğu Kur'an-ı Kerim'de bulunmaktadır. Kur'an-Kerim'de bulunan vakfiyeye göre, eser Kuneytra'da bulunan camiye vakfedilmiş ve sonra bu camiye başka bir Kur'an-ı Kerim vakfedilerek bu eser İlgin'da bulunan camiye gönderilmiştir. Serlevhası parşömenle restore edilmiş ve Aliyyü'l-Kâri imlasıyla üç hilal filigranlı kâğıda muhakkak hatla yazılmış olan bu Mushaf, cilt, hat ve tezhip sanatıyla nefis bir eserdir.⁷⁶

İlgin Müftülüğü ve Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü tarafından 8 Kasım 2015 tarihinde oluşturulan bir ekiple, İlgin Lala Mustafa Paşa Kütüphanesi'nde bulunan eserler incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde 384 adet matbu, 159 adet yazma eser tespit edilmiş ve kitaplar Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'ne nakledilmiştir. Oluşturulan ekibin incelemesi sırasında 1952 yılında Hüseyin bin Muhammed Emin Konevi tarafından oluşturulan, kütüphanedeki kitapların konularına göre ayrılarak tek tek isimlerinin yazılı bulunduğu kayıt defteri tespit edilmiştir. Bu kayıt defterine göre, 238 adet kitap Seydişehir kazası Çalmanda köyü sakinlerinden ve aynı zamanda İlgin Müftüsü olan Abdullah Hilmi bin Muhammed Efendi tarafından İlgin Lala Mustafa Paşa Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir. 238 kitabın 33 adeti Müftü Abdullah Hilmi Efendi'nin kayınpederi Bozkırlı Hoca Said Efendi'ye ait olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Vâkıf şartı olarak herkesin faydalanması ve cami-i şerif dışına çıkarılmaması kaydedilmiştir.

Yazma eserlerin zahriye kısmında bulunan kitap vakfiyelerine bakıldığında, Muhammed Efendi bin Murad Efendi, Selvizâde Muhammed Efendi bin Süleyman Efendi ve Teslime Hatun adlı kişiler kütüphaneye kitap vakfeden diğer kişilerdir. En

⁷⁶ Bekir Şahin, **Konya'nın Kırk Kütüphanesi**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2017, s. 94.

eski tarihli vakıf kaydı 1205 / 1790-1791 olmakla birlikte, genellikle 1800’lü yıllara ait kayıtlar bulunmaktadır. Ayrıca Hacı Numan Efendi adlı kişiye ait 1280 / 1863-64 tarihli bir vakıf kaydı da eserler arasında tespit edilmiştir.⁷⁷ Günümüzde, külliye birimlerinden sıbyan mektebi içerisinde halen küçük bir kütüphane mevcuttur.

2.1.2. İmaret

İmaret kelimesi, “*inşa olunmuş, imar edilmiş*” anlamında olup külliye birimlerinden genelde aşhane için kullanılmaktadır. Ancak cami, medrese, tâbhâne, darüşşifa, kervansaray, muvakkithane gibi külliye birimlerinin tamamı için de kullanıldığı görülmektedir. Rumeli ve Anadolu’daki çoğu mimari eserin kitabesinde yapılar imaret olarak zikredilmekle beraber, arşiv vesikalarında “*imarethane*” olarak da sıklıkla kullanılmıştır. Seyyah Evliya Çelebi, imaret kavramını hem külliyenin tamamı için hem de külliyenin bir birimi olarak da kullanmıştır. Bu tür iki anlamda kullanma sıklığı arşiv vesikalarında da görülmektedir.⁷⁸

Osman Nuri Ergin, imaret kelimesinin dilimizde yanlış manada kullanıldığını belirtmektedir. Aşevine imaret demenin yanlış olduğu ve özellikle cami ve etrafındaki binalara denilmesi gerektiğini ısrarla belirtmektedir. Hiçbir aşevinin kitabesinde veya kapısının üzerinde imaret tabirine rastlamadığını ifade etmektedir.⁷⁹ Lügatlerde ise genel olarak medrese talebeleri ile fakirlere yemek pişirilip yedirilen mekân olarak belirtilmektedir. Türkçe karşılığı olarak “*aşhane, aşevi*” kullanıldığı da sıklıkla görülmektedir. Bir yerin mamur ve abadan etme anlamlarına gelen imârât, amâyir, mamûriyyet ve imrân kelimeleri diğer kullanımlarıdır. İmaretlerde günlük olarak öğlen ve akşam olmak üzere günde 2 defa yemek verilirdi. Bu imkândan medrese talebeleri, memleket fakirleri, vakıf hademeleri ve misafir yolcular faydalanabilmektedir.⁸⁰

Tanman, avludan bağımsız inşa edilen imaretlerin şehir külliyesi içerisinde; cami ile aynı avlu içinde yer alan imaretlerin ise menzil külliyelerinde görüldüğünü ve külliyelerin ortak özelliği olduğunu belirtmektedir. Bu farklılık, menzil ve şehir

⁷⁷ Şahin, **Konya’nın Kırk Kütüphanesi**, s. 95.

⁷⁸ Zeynep Tarım Ertuğ, “İmaret”, **DİA**, İstanbul 2000, C. 22, ss. 219-220.

⁷⁹ Osman Ergin, **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, ss. 5-11.

⁸⁰ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 737.; Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 517.; Pakalın, **a.g.e.**, C. 2, s. 61.

külliyelerinin farklı fonksiyonlara sahip olmaları ve öncelik farklılığından kaynaklanmaktadır. Şehir külliyelerinde eğitim ve sağlık gibi fonksiyonları önem kazanmasından ötürü darüşşifa ve medrese gibi birimler, yeme-içme ihtiyacını karşılayan imaret biriminden daha öne çıkmaktadır. Böylelikle imaret birimi, külliyenin merkezini oluşturan cami ile çok yakında bulunmamaktadır.

Prusya’da Königsberg kentinin meclis üyesi olan ve 1573-1589 yılları arasında Osmanlı coğrafyasında yapmış olduğu yolculukta gördüklerini kaleme alan Reinhold Lubenau, Türklerin aşevi denilen imaretlerinin ne kadar övülse de az olacağını kaydetmiştir. Sağlıklı, hasta, sakat ve Hristiyan, Yahudi, Arap olduğuna bakılmaksızın tüm gelen insanlara kapısının açık olduğu bu mekanlarda, günlük en kötü bir defa bazen de 2-3 defa yemek dağıtıldı. Burada görevli aşçı tarafından pişirilen koyun eti, pirinç yemeği ve yine burada yapılan somun ekmeğinin gelen misafirlere üç gün boyunca ücretsiz bir şekilde ikram edildiğini ifade etmiştir.⁸¹ İlgin Lala Mustafa Paşa Külliyesi’nin imaret biriminde ise günde bir defa yemek ikram edilirdi.

Selçuklu dönemindeki kervansarayların devamı niteliğinde olan menzil külliyelerinde, yeme-içme ve barınma ihtiyacı ön planda olduğundan bu birimler külliyelerin merkezini oluşturmaktadırlar. Lala Mustafa Paşa Külliyesi’nin birimi olan imaretin konumu, Gebze Çoban Mustafa Paşa, Bozöyük Kasım Paşa, Silivri Piri Mehmed Paşa imaretleri gibi erken klasik dönemin imaretlerini andırmaktadır.⁸² Fırın haricinde, imaret ve birimlerinin külliye içerisindeki konumları hakkında vakfiyede herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla fırın haricindeki birimlerin yerleri, kaynaklarda belirtilen konumlardan ve günümüze ulaşan izlerden belirlenmeye çalışılmıştır. İlgin Lala Mustafa Paşa Külliye camisinin kapısından çıkıldığında hemen sol çaprazda duran ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan imaret, dikdörtgen bir alana inşa edilmiştir. Kapısı avluya bakan imaretin, güneyinde sıbyan mektebi ve batı kısmından yol geçmektedir. İmaret biriminin ayrı bir kitabesi tespit edilememiş

⁸¹ Reinhold Lubenau, **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589**, çev.: Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, C. 1, s. 356.; Lubenau, İznik’te uğradıkları kervansarayda kaldıkları sırada, imaret görevlileri tarafından istemedikleri halde kendilerine bol ikramda bulunulduğunu ve bu hizmeti orada kaldıkları süre boyunca iki yaşlı görevlinin yerine getirdiğini belirtmiştir. Bk.: Lubenau, **a.g.e.**, C. 2, s. 512.

⁸² M. Baha Tanman, “Sinan’ın Mimârîsi İmâretler”, **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul 1988, C. 1, ss. 350-353.

olmakla birlikte, vakfiyede bulunduğu göz önüne alındığında 1577 yılından önce inşa edilmiştir.

İmaretin duvarları moloz taşlarla örülmüş olup, yüzeyleri harç ile sıvalıdır. Sade bir iç mekâna sahip olan imaret, 8x17 metre ölçüsünde dikdörtgen bir yapıdadır. İmaret, güney-kuzey uzantısında iki kubbe ile örtülüdür. Tuğla ile örülmüş olan kubbeler, yan taraflarda duvara, ortadan ise kemere oturtulmuştur. Oturtulduğu kasnaklar sekizgen olup, dışarı doğru taşırılmış şekildedir. Her kubbe tarafında ayrı bir giriş bulunmaktadır. Bu iki kapı da caminin bulunduğu avluya açılmaktadır. Kuzeyde bulunan kapı diğerine oranla daha küçüktür ve girişteki kemeri yuvarlaktır. Mekânın batı duvarının kuzey tarafında iki, güney tarafında ise bir baca bulunmaktadır. En tepedeki birer dilimli şapkaların altında bulunan aydınlık fenerleri yüksek tutulmuştur. 1960 yılında yapılan onarımda, bu aydınlık fenerleri betondan tekrardan yapılmış ve kubbeler de şapla kaplanmıştır.⁸³

Vakfiyelerde külliyein imaret biriminin fonksiyonları üzerine geniş yer ayrılmaktadır. İmarette çalışacak görevlilerin kimler olabileceği, görevlilere verilecek ücretler, ne şekilde yönetilecekleri, imarette günlük olarak kaç defa yemek çıkacağı, bu yemeklerde hangi cins gıda maddeleri kullanılacağı ve ne miktar bütçe ayrılacağı hakkında detaylı bilgiler vakfiyede yer almaktadır. Lala Mustafa Paşa Külliyesi vakfiyesinde, imaretin bir konuk evi olduğu, buraya gelen miskin fakirlere, yolculara, seyyahlara ve külliyeye sığınanlara ücretsiz hizmet etmesi için vakfedildiği belirtilmektedir.⁸⁴

İmarette görev yapacak imaret şeyhinin ve diğer görevlilerin namuslu, iffetli, gelen konukların kalplerini hoş tutacak, kalan misafirleri gözetecek, istek ve arzularını dizginleyebilen, bilgili ve tecrübeli yapıda olmalarına dikkat edilmesi gerektiği özellikle belirtilmiştir.⁸⁵ Lala Mustafa Paşa, külliyein imaretinde özel günler haricinde diğer imaret ve tekkelerdeki usul üzere akşam yemeği olarak çorba verilmesini vakfiyeye kaydettirmiştir. Çorba için bir gün seçilip temizlenmiş pirinç, bir gün de temiz ve iyi bir buğday pişirilip konuklara verilmesi belirtilmiştir.

⁸³ Samur, **a.g.e.**, ss. 8-9.

⁸⁴ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 27b.

⁸⁵ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 31a.

Aşçının belirtilen yemeklerden herhangi birini çıkarmaya mazereti olması durumunda, var olan malzemelerden baştan savma ve ihmal etmeksizin başka yemekler yapma konusunda serbesttir. Aşçı hazırladığı yemekleri, konuk sayısına göre ve belirtilen ölçü dahilinde kaplara koymalıdır. Mevcut misafirin az olduğu veya hiç olmadığı günler pişirilen yemekler, bölgede bulunan yerleşik hayat sürenlere, göçebe misafirlere veya külliyezi ziyaret eden fakir ve miskinlere dağıtılması istenmiştir.

Ramazan ayı, cuma günleri ve dini bayram gibi toplum için özel sayılan günlerde zerde ve baharatlı, biberli pirinç gibi latif ve nefis yemekler pişirilmesi vakfiyede belirtilmiştir. Yemekler için 400 dirhemlik bir okka⁸⁶ miktarından toplam dokuz okka ölçüsünde olması takdir edilmiştir. Aynı okka hesabıyla buğday için 13 okka ve yemeklerde kullanılacak etler için de sekiz okka ölçüsü belirlenmiştir. Her yemek kabına iki parça et konulacak ve bu et parçaları 22 dirhem ölçüsünde olması gereklidir. Kullanılacak etlerin de besili olup yağ bağlamış olan hayvanlardan karşılanması kaydedilmiştir.⁸⁷

Vakfiyede, vakfın gelirinden bir koyun sürüsü alınması ve çobanlara verilen emsal ücret karşılığında güvenilir bir çoban tarafından güdülmesi kaydedilmiştir. Zaruret olmadığı müddetçe imaretin et ihtiyacı temiz ve iyi et satan kişilerden karşılanması belirtilmiştir. Zaruret olması halinde ise imaretin et ihtiyacı bu sürüden karşılanması ve sürüde bulunan koyun sayısının 1.000'i geçmesi halinde geçen miktardaki koyunun satılıp, imaretin ve külliyezin diğer birimlerinin ihtiyaçlarının giderilmesine harcanması vâkıf şartı olarak kaydedilmiştir.⁸⁸

Alışveriş işlerinde bilgili ve tecrübeli, alınacak gıdaların iyisini bilen ve yapılan masrafları düzenli ve doğru bir şekilde tutan vekilü'l-harc (harcama vekili) adlı görevli tayin edilmiştir. Bu görevli imaret şeyhi ile mütevellinin maiyetinde ve onların bilgisi

⁸⁶ Okka kelimesi, Grekçe “yük, ağırlık” anlamına gelen “ougkos” veya Arapça olan “ukıyye”den geldiği ileri sürülmektedir. Vakıyye, vukıyye, kıyye, hokka ve okıyye kelimenin kullanılan diğer formlarıdır. Osmanlı Devleti'nde değişik zaman ve yerlerde okkanın miktarı değişiklik göstermektedir. 1502 yılında Edirne İhtisap Kanunnamesinde karşılığı 600 dirhem olarak belirtilirken, 1528 tarihli Aydın Livası Kanunnamesinde 300 dirheme eşit sayılmıştır. 16.-17. yüzyıllarda Macaristan'da kullanılan 400 dirhemlik Osmanlı okkaları için 1.281 gram ve 1.259,2 gram olmak üzere iki değer verilmiştir. Kaynaklardan tespit edilen standart okka miktarı: 1 okka = 6 ukıyye = 4 lidre = 266 2/3 miskal = 40 şer'i ukıyye = 400 dirhem. Ölçü birimi hakkında detaylı bilgi için bk.: Cengiz Kallek, “Okka”, **DİA**, İstanbul 2007, C. 33, ss. 338-339.

⁸⁷ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 35b-36a.

⁸⁸ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 39b-40a.

dahilinde işleri yürütmesi belirtilmiştir. Aynı zamanda imaret şeyhinin yardımcısı da olan nakip, imarete gelen konukları güler yüzle karşılamak, onların kalacakları yerleri belirleyip buraların aydınlatmasını ayarlamakla yükümlü tutulmuştur. Bu görevini yürüttüğü sırada işinin gereklerine göre hareket etmesi şart koşulmuştur.⁸⁹

Halk arasında 1945 yılında toplanan paralarla külliyeinin çok harap olan birimleri restore edilmiştir.⁹⁰ 1962-1967 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen restorasyonda, imaret ve birimlerinin harap durumda olan kısımları onarılmıştır.⁹¹ Bu onarımda imaret ve tâbhanelerin taşları değiştirilmiş, örtü sistemleri sağlamlaştırılarak kiremit yerine kurşun kaplama yapılmıştır. Bunlar dışında baca ve kubbe fenerleri inşa edilmiştir.⁹² Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2008-2010 yılında gerçekleştirilen restorasyonla imaret ve birimleri son şeklini almıştır. Günümüzde imaret ile tâbhaneler, sivil toplum ve kamu kuruluşları tarafından kullanılmaktadır. İmaretin mutfak, odunluk ve fırın kısmı ise özel bir işletme tarafından kafeterya olarak kullanılmaktadır.

2.1.2.1. Tâbhâne

Tâbhâne, lügatte soba veya soba ile ısıtılan yer, nekahethane anlamına gelmektedir.⁹³ Kamus-ı Türki'de “*tavhâne*” olarak geçen kelime, melceleri (sığınak) sıcak olan yer, fukaranın tımar mahalli anlamına gelmektedir.⁹⁴ Külliyeinin hayır müessesesi olarak tâbhâne; yoksulların, taşradan gelip iş arayan, hastaneden çıkıp nekahet⁹⁵ dönemini atlatmak isteyen hastaların barınması için oluşturulmuş birimlerdir.⁹⁶ Tâbhâneye uzak yoldan gelenlerin kalma süreleri üç gündür. Üç günden sonra aynı şehirde kalmaları durumunda başka han ve kervansaray gibi yerlerde konaklamak mecburiyetindedirler. Tâbhaneler resmi görevliler ve davetliler için de misafirhane olarak kullanılmaktadırlar. Genellikle imaretin çok yakınında bulunan bu odalarda kalanlar, yemek ihtiyaçlarını imareten karşılardı.⁹⁷ Tâbhâne, önceden

⁸⁹ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 31a-31b.

⁹⁰ Elgin, a.g.m., s. 54.

⁹¹ VGM., Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar, s. 31.

⁹² Müderrisoğlu, a.g.t., s. 755.

⁹³ Devellioğlu, a.g.e., s. 1209.

⁹⁴ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 295.

⁹⁵ Hastalık sonra yaşanan zayıflık dönemi.

⁹⁶ Pakalın, a.g.e., C. 3, s. 369.

⁹⁷ Gönül Erkan, “Tabhane”, Toplum ve Sosyal Hizmet, 2005, C. 16, S. 2, ss. 53-56.

dervişlerin cami içerisinde barındıkları zaviye odalarının, cami avlusuna veya bitişiğine taşınmış hali de denilebilir.⁹⁸

Vakfiyede caminin konumu tarif edilirken “... *güneyden umumi yol, doğudan tâbhâne denilen evler, kuzeyden ekmek fırını ve çarşı* ...”⁹⁹ olarak kaydedilmiştir. Buradan anlaşıyor ki cami kapısından çıkıldığında avlunun sağ tarafında, hanın batısında ve fırının güneyinde kalan odalar tâbhâne olarak kullanılmaktadır. Fırının hemen yakınında bulunan iki oda, üstü aynalı tonozla örtülü bir antreye sahiptir. Antrenin güneyinde bulunan oda, 4.50x4.50 metre ölçüsünde, kare planlı ve üzeri kubbeyle örtülüdür. Mekânın güney duvarında taş konsollarla desteklenen kemerli bir ocak bulunmaktadır. Antrenin kuzeyinde bulunan oda ise 4.35x4.65 ölçüsünde olup, üzeri kubbe ile örtülüdür. Bu odanın ise kuzey duvarına yerleştirilmiş ve yine taş konsollarla desteklenmiş kemerli bir ocağı bulunmaktadır. İki odada da tuğladan örülmüş kubbeyle geçiş, pendentifler yardımıyla sağlanmış ve aydınlatma cami avlusuna bakan pervazlı birer pencere ile sağlanmıştır. Fırın yakınındaki bu iki oda haricinde birde cami hizasında ve doğu kısmında üç oda daha aynı özellikte bulunmaktadır. Odaların külliye içerisinde bulundukları konum, Ereğli Rüstem Paşa Külliyesi gibi hanın arka kısmında sıralanmışlardır. Bu odalar da kare planlı, üstleri kubbe ile örtülü ve içerisinde bacalı ocakları bulunmaktadır. Samur, 1992 yılında yazmış olduğu eserde tâbhâne odalarından ikisinin yerine tuvalet yapıldığını belirtmiştir.¹⁰⁰

Vakfiyede belirtilen tâbhâne sayısı toplamda beştir.¹⁰¹ Bu odaların misafirler için inşa edildiği belirtilmiştir. Burada kalacak misafirler için imarete çıkan yemek, “*sini*” adı verilen tepsiler üzerinde servis edilirdi. Dağıtım esnasında tepsiler üzerinde vakfiyede belirtilen miktarda etin içerisinde olduğu, iki tas kadar çorba içine konulabilen “*sahan*” adı verilen kaplar bulunurdu. Bu yemek haricinde yine vakfiyede kişi başı olarak verilecek “*reğif*” adlı pide de dağıtılmaktadır. Evliya Çelebi, Gebze’de

⁹⁸ Osman Çetin, “Bir Devrin Yaygın Sosyal Kurumları: İmâretler/Tabhâneler”, **Sultan Mehmed Çelebi ve Dönemi**, Bursa 2014, s. 281.

⁹⁹ Güldal, **a.g.t.**, s. 80.

¹⁰⁰ Samur, **a.g.e.**, ss. 11-12.

¹⁰¹ Vakfiyede tâbhâne olarak kullanılan oda sayısı 5 olarak belirtilmesine rağmen, ileri tarihli evkaf defterinde tâbhâne oda sayısı 11 olarak belirtilmiştir. Bk.: BOA., **EV.d. 29856**. (6 Rebiülevvel 1319 / 23 Haziran 1901)

ziyaret ettiği Mustafa Paşa Külliyesi'nde konuklara hazırlanan yemekler ve dağıtımı hakkında şu bilgileri vermektedir:

*“Bütün misafirler ve çevrede bulunanlar için bir aşevi vardır ki bütün yıl boyu genç, yaşlı, kadın, erkek herkese nimeti bol bol dağıtıldığından başka her gece akşamdan sonra konukevinde kalanlara bakır sinilerle her ocak başına birer sini çorba ve adam başına birer ekmek, her ocağa birer zeytinyağı kandili, her at, katır, deve ve eşek başına birer torba yem vakıf tarafından, konuk ağırlayıcı görevliler getirip hizmet ederler. Böyle sağlam bir hayrattır.”*¹⁰²

Tâbhânelerde az sayıda misafir olması durumunda, fazla kalan yemek ve ekmekler o sırada külliye hazır bulunan fakirlere dağıtılırdı. Yemek verilen kişiler bu yemekleri külliye içerisinde yemek zorundadırlar. Yemek ve ekmekleri eve götürmek gibi külliye dışına çıkarmak yasaktı.¹⁰³

2.1.2.2. Mutfak

İmaret müştemilatı içerisinde yer alan mutfak, imaret ile arasta arasında bulunmaktadır. Mutfak kare planlı olup, sekizgen kasnağa oturtulmuş dilimli bir kubbeye sahiptir. Mekânın aydınlatması avluya bakan sivri kemer alınlık dikdörtgen pencere ve mekânın batı cephesinde yer alan yırtmaç pencere ile sağlanmıştır. Sivri kemerli alınlığa sahip dikdörtgen formlu giriş kapısı caminin bulunduğu avluya bakmaktadır. Mekânın kuzey kısmında ocak ve bacası bulunmaktadır.¹⁰⁴ Müderrisoğlu, avlunun batı giriş kapısının kuzeyinde bulunan 17x8 metre boyutundaki mekânın içerisinde bulunan üç ocak nişinden hareketle buranın mutfak olabileceğini belirtmiştir.¹⁰⁵ Burada mutfak olarak belirttiğimiz mekânın ise gıdaların saklandığı erzak deposu olabileceğini ifade etmiştir.

Mutfakta görevli en kıdemli kişi tabbâh yani aşçıdır. Aşçının tembel ve ihmalkâr olmaması ve mesleğini çok iyi yapması gerektiği şart koşulmuştur. Ona yardım edecek bir aşçı yardımcısı da vakfiyede tayin edilmiştir.¹⁰⁶ İmaretin

¹⁰² Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, C. 2, ss. 198-199.

¹⁰³ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 37a-37b.

¹⁰⁴ Samur, a.g.e., ss. 9-10.

¹⁰⁵ Müderrisoğlu, a.g.t., s. 769.

¹⁰⁶ KBYEK.YA., No. 7710, s. 31b.

mutfağında toplam 60 yemek tası bulunmaktadır. Günlük olarak 35 tas et suyu ve belirtilen ölçüdeki etle birlikte hana gelen misafirlere ikram edilir. 1555 yılında İstanbul'a gelen Flemenk diplomat Busbecq, hazırlanan yemeklerin nasıl servis edildiğini şöyle anlatmaktadır:

*“... Hanlara inenlere yemek vermek adettir. Yemek zamanı geldiğinde bir hizmetçi kocaman bir tahta tepsi ile ortaya çıkar. Tepsinin ortasında bir sahan vardır. Sahanın içinde etli bulgur bulunur. Sahanın etrafına ekmekler dizilirdi. Bazan da bir parça bal gümece vardır.”*¹⁰⁷

Kâtip ve mütevellî hariç aşçı ve yardımcısı, fırıncı (habbâz) ve yardımcısı, iki kilerci, nakip, bulaşıkçı, iki kayyım, vekil-i harç, buğday dövücü ve şeyh gibi imaret görevlilerine toplam 15 tas yemek ayrılırdı.¹⁰⁸ Bu yemek yenen tasları ve diğer başka mutfak gereçlerini yıkayacak üç gassal yani bulaşıkçı vakfiyede tayin edilmiştir. Bu görevliler asla tembellik göstermeyerek, imarete gelen konukların yemeklerini dağıtmakla da sorumluydular. Bir diğer görevleri ise yemeklerde kullanılacak pirinçleri ayıklamaktır.¹⁰⁹

2.1.2.3. Fırın

Cami avlusunun kuzeydoğu köşesinde yer alan ve 5x15 metre ölçüsüne sahip dikdörtgen yapı fırın olarak kullanılmaktadır. Fırının güneyinde cami avlusu, doğusunda han, kuzey kısmında ise kapalı çarşı bulunmaktadır. Mekânın üzeri aynalı tonozla örtülü olup, bir kapı ve penceresi bulunmaktadır.¹¹⁰ Tanman, bu mekânın yemekhane olabileceğini belirtiyorsa da¹¹¹, vakfiyede caminin konumu belirtilirken *“Sınırları güneyden umumi yol, doğudan tâbhâne denilen odalar, batıdan umumi yol ve kuzeyden ekmek fırını ve çarşı.”*¹¹² olarak kaydedilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki cami kapısından çıkıldığında karşıda kapalı çarşı girişinin sağında bulunan yapı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mekânın tonoz kaplamasında bulunan havalandırma

¹⁰⁷ Busbecq, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁰⁸ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 36b.

¹⁰⁹ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 32a.

¹¹⁰ Çobanoğlu, “Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, s. 77.

¹¹¹ Tanman, “Sinan’ın Mimârîsi İmâretler”, ss. 350-351.

¹¹² **Vakıf-name-i Lala Mustafa Paşa**, s. 25B.

delikleri ve kuzey duvarında yer alan iki baca, vakfiyede belirtilen fırının burası olduğunu kanıtlar niteliktedir.

İmaretin müştemilatı içerisinde yer alan birimlerden olan fırın, imaretin ekmek ihtiyacını karşılamaktadır. İmarette taslarda verilen yemek ile birlikte iyi buğday unundan imal edilmiş olan “*reğif*” diye adlandırılan ince ve düz iki pide verilirdi. Bu pideler fırında, fırıncı ve yardımcısı tarafından hazırlanırdı. Habbâz olarak geçen fırıncı ustası, ekmeğin iyisinden anlayan ve tecrübeli biri olması gereklidir. Ekmek çıkarma işlerinde kendisine yardım etmesi için görevli tayin edilmiştir.¹¹³ Reğif adı verilen pideler pişirildikten sonra ağırlıklarının 80 dirhem olması gereklidir. Fırına her gün 120 ekmek hazırlanması için 25 okka katışıksız un verilir ve yapılan reğif pideleri yemeklerle birlikte verilmesi vâkıf şartı olarak kaydedilmiştir. İmarette günlük çıkan yemekten, fırıncı ve yardımcısı da faydalanmaktadır.¹¹⁴

2.1.2.4. Odunluk

İmaret müştemilatı içerisinde yer alan yapılardan biri de odunluktur. Mutfak ile arasta kısmından cami avlusuna giriş yapılan kapı arasındaki bölmenin vakfiyede belirtilen odunluk olduğu düşünülmektedir. Arasta ile cami avlusuna geçiş kapısında bulunan bu mekânın odunluk olmama ihtimali de yüksektir. Külliyyede imaretin, mutfak, hanın ve tâbhâne odalarının odun ihtiyacı buradan karşılanıyordu. Müderrisoğlu, bu mekânın ne amaçla kullanıldığını mimari bakımdan tespit etmenin zorluğunu belirtmiştir. Görüştüğü dönemde 80 yaşında olan Ilgın’lı Yusuf Kırık adlı vatandaş ile konuştuklarından hareketle, mezkûr kişinin burada ilk eğitimini tamamladığını ve 1928 yılına kadar da buranın eğitim kurumu olarak faaliyet gösterdiğini belirtmiştir.¹¹⁵

Vakfiyede odunluğun konumu hakkında, “*İlgın’da bulunan birbirine muttasıl 25 dükkânın tamamı ki sınırları kıbleden vâkıf Mustafa Paşa’nın cami’-i şerif haremi ki mezkûr vâkıf tarafından imaret için yapılmış odun deposuna ulaşır.*”¹¹⁶ şeklinde bilgi verilmiştir. Vakfiyeden anlaşıldığı üzere kuzey tarafında dükkanlar ve güney

¹¹³ KBYEK.YA., No. 7710, s. 32a.

¹¹⁴ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 36b-37a.

¹¹⁵ Müderrisoğlu, a.g.t., s. 770.

¹¹⁶ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 11b-12a.

tarafında ise cami avlusu bulunan odunluğun, ön cephesinde revak şeklinde sivri kemerler bulunmaktadır. İmaret ve mutfakın bitişiğinde bulunması ve birimin ön cephesinin açık olması odunluk olduğunu kanıtlar niteliktedir.¹¹⁷ Odunluğa konulacak odunları yarma işiyle bir kişinin görevlendirildiği vakfiyede görülmektedir. Bu kişinin bir diğer görevi de pirinç ayıklamaktır.¹¹⁸ İmarette pişirilecek yemekler için yarılıp hazır hale getirilen odunlardan günlük altı kantar ayrılmıştır.¹¹⁹

2.1.2.5. Mahzen (Depo)

Hanın batı kısmında cami avlusuna açılan kapının sağında ve solunda iki oda bulunmaktadır. Kuzey kısımdaki yani kapının sağ tarafındaki oda üstü beşik tonozla örtülü olup, dikdörtgen bir yapıya sahiptir. Bu mekânın zemini biraz daha aşağıda olduğu için birkaç basamakla aşağı inilmektedir. Samur ve Çobanoğlu, bu mekânın hana yakınlığı sebebiyle samanlık olduğunu belirtmişlerdir.¹²⁰ Oysa vakfiyede imaretin müstemilat tarifi yapılırken “... *gelen konukların inmeleri için korunaklı belirli yerleri olan yapılmış evlere, latîf bir fırın ve mutfak, temiz ve ferahlatıcı yiyecekler, kıymetli bir mahzene, düzenli bir ahıra, tuvalet ve odunluğa uygun ve layık olan diğer şeylere sahiptir.*”¹²¹ diyerek bahsedilmiştir.

Dolayısıyla vakfiyede belirtilen imaretin müstemilatı içerisinde zikredilen mahzenin, yapı itibarıyla bu mekanla uyduğu görülmektedir. Yer seviyesinin altında olması ve penceresinin bulunmaması, imarette kullanılan buğday, bulgur, pirinç, un, baharat ve et gibi gıdaların burada depolanıp korunmasının sağlandığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Hanın batı kapısına yakın olması hasebiyle, hana gelen yolcuların erzakları için kiler vazifesi gördüğü de yine ihtimal dahilindedir.

Müderrişoğlu, hanın cami avlusuna açılan kapısı önündeki eyvanda bulunan iki odanın han personeline ve bekçiye ait olabileceğini belirtmiştir.¹²² Vakfiyede, kıtlık ve karaborsa gibi dönemlerde imaret ihtiyaçlarını düzenli bir şekilde karşılaması ve

¹¹⁷ Tahsin Samur, “İlgın Vakfiyesinde Lala Mustafa Paşa Külliyesi ve Sunulan Din ve Kültür Hizmetleri”, *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi: 07-09 Nisan/April 1999*, Konya 2000, s. 922.

¹¹⁸ KBYEK.YA., No. 7710, s. 32a.

¹¹⁹ KBYEK.YA., No. 7710, s. 37b.

¹²⁰ Samur, a.g.e., s. 12.; Çobanoğlu, “Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, s. 77.

¹²¹ Güldal, a.g.t., s. 79.

¹²² Müderrişoğlu, a.g.t., s. 764.

koruması amacıyla hâzin (kilerdâr) adı verilen görevliler tayin edilmiştir. İmaretin işlevini kesintisiz bir şekilde yürütebilmesi ve depoda bulunan vakıf mallarına tamah edilmemesi için bu görevlilerin günlük verilen ücretleri özellikle yüksek tutulmuştur.¹²³

2.1.3. Sıbyan Mektebi

Abbasi devrinde “*küttâb*” adı verilen mektepler, sonraki Selçuklu ve Osmanlı gibi devletlere “*sıbyan mektebi*” ismiyle varlığını sürdürmüşlerdir. Osmanlılar devrinde “*mahalle mektebi, muallimhâne, taş mektep, dârü'ttâlîm, dârü'lilm, mekteb-i ibtidâiyye*” gibi isimler de sıbyan mektebi yerine kullanılmışlardır. Bu müesseselerde talebelere ders veren hocaya “*muallim*”, öğretme işlerinde kendisine yardımcı olanlara da “*kalfa, halife*” denilmektedir. Mektepler genel olarak 5-10 yaşındaki erkek ve kız çocuklarına Kur'an-ı Kerim öğretmek maksatlı kurulmuşlardır. 19. yüzyılda devletin bütün öğretim kurumlarına mektep denilerek, anlamı genişlemeye başlamıştır. Sıbyan mekteplerinin öğretim programları ilk kuruldukları tarihten 1924 yılına kadar birçok değişiklik geçirmiştir.¹²⁴

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'da bulunan külliyesi için oluşturduğu 1577 tarihli vakfiyesine bakıldığında, sıbyan mektebini buluğa ermemiş olan fakir ve yetim çocukları için inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Burada, bahsedilen çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretilmesi şart koşulmuştur. Sıbyan mektebinin geniş bir avluya ve helaya sahip olduğu kaydedilmiştir.¹²⁵ Herhangi bir kitabesi tespit edilemediğinden, vakfiyenin oluşturulma tarihi olan 1577 yılından önce inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Sıbyan mektebi, cami kapısından çıkıldığında hemen sol tarafta ve imaretin güneyinde bulunmaktadır. Mekânın ölçüsü 7x13 metre olup, dikdörtgen bir plana sahiptir. Mekânın doğu duvarında, 110 cm genişliğinde sivri kemer alınlıklı

¹²³ Güldal, **a.g.t.**, s. 51.

¹²⁴ Cahit Baltacı, “Mektep (Osmanlılar'da Mektep)”, **DİA**, Ankara 2004, C. 29, ss. 6-7.; Fatih Sultan Mehmed devri öncesindeki sıbyan mektepleri hakkındaki bilgilerimiz kesin değildir. Osmanlıların ilk fethettikleri İznik, Bursa, Edirne ve Manisa gibi şehirlerde cami veya mescitlerin yanı başına sıbyan mektebi yaptırdıkları bilinmektedir. Ancak tarihi vesikası bulunanlar Fatih devri ve sonrasındakilerdir. Fatih devri ve sonrasında oluşturulan vakfiyeler, sıbyan mekteplerinin yapılış amaçları, çalışanları, öğretim usulleri ve ders programlarına ilişkin detaylı bilgi vermektedir. Bk.: M. Şakir Ülkütaşır, “Eğitim Tarihimizden: Sıbyan Mektepleri”, **Türk Kültürü**, Ankara 1965, C. 3, S. 33, s. 594.

¹²⁵ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 26b.; Güldal, **a.g.t.**, s. 81.

dikdörtgen bir kapı ve yine cami avlusuna bakan 80 cm genişliğinde bir penceresi bulunmaktadır. Mektebin kuzey tarafında, imaret birim arasında sivri kemere sahip beşik tonozlu bir avlu giriş kapısı bulunmaktadır.¹²⁶ Mekânın üstü aynalı tonozla örtülüdür. Tonozun güney kısmında tuğla ile örülmüş kemerli bir tepe penceresi yer almaktadır.¹²⁷ Günümüzde sıbyan mektebinin içerisinde muhtemelen sonradan inşa edilmiş bir asma kat bulunmaktadır. Ayrıca mektep içerisinde muhtelif kitaplardan oluşan bir kütüphane bulunmaktadır. Müderrisoğlu, sıbyan mektebi olarak belirttiğimiz mekânın, mimari düzenlemesi ve konumu itibariyle mektep olamayacağını belirtmiştir. Bu mekânın daha çok bir depo veya ambar olabileceğini iddia etmektedir.¹²⁸

Vakfiyeye göre sıbyan mektebinde toplam iki kişi görevlidir. Bunlardan biri; kıraat ve tecvit ilimlerinde usta olan, Kuran-ı Kerim'i çok iyi bilip çocuklara bildiklerini güzel bir şekilde öğretecek, lügat ve sarf dersleri verebilen, güzel ahlaklı ve dindarlığıyla bilinen bir muallimdir. Diğer görevli ise muallimin ders verdiği öğrencilere tekrar yaptıran, mektebin düzenini sağlayan ve sâlih bir kişiliğe sahip olan muallim yardımcısı veya halifedir.¹²⁹ Bir sıbyan mektebinde 17. yüzyılda muallimlik yapan Mehmed Efendi'nin yazmış olduğu “*Nevhatu'l-Uşşâk*” adlı manzumesinde, sıbyan mektebinde muallim olmayı edebi bir dille şöyle özetlemiştir:

“Dolardı mektebimin içi sıbyân

Ederdim onlara tâ'lim-i Kur'ân

Olup beş vaktde mihraba mülazım

Bu manalardı ancak, bana lazım

Değildim halkın ağ-û kaaresinde

Oturmazdım avamın âresinde...”

Reşad Ekrem Koçu bu manzumeden hareketle, muallimin avamın arasına girip mahalle dedikodularına karışmasını, muallimlik haysiyet ve şerefine uymayan

¹²⁶ Samur, **a.g.e.**, s. 10.

¹²⁷ Çobanoğlu, “Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, s. 76.

¹²⁸ Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 768.

¹²⁹ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 31a.

yerlerde görünmesinin hoş karşılanmadığını belirtmiştir. Muallimlerin bir toplumun şeref ve haysiyet sahibi en örnek kişileri olduğunu özellikle belirtmiştir.¹³⁰

Lala Mustafa Paşa Kıbrıs'ta bulunan vakıfları için oluşturduğu vakfiyesinde, sıbyan mektebinde okuyan yetim çocuklarına vakıf bütçesiyle her yıl yeni elbise alınmasını vâkıf şartı olarak kaydettirmiştir.¹³¹ Ancak Ilgın'da bulunan evkafına ait düzenlenmiş vakfiyede böyle bir şart görülmemektedir. Yetim çocuklara elbise verilmesi haricinde, bazı padişah veya eşlerinin imaretleri yakınında inşa ettikleri sıbyan mekteplerinde okuyan öğrencilere imarette günlük ve özel günlerde çıkan yemeklerden verilmesi geleneğine, Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfiyesinde rastlanmamıştır.

Vakfiyede sıbyan mektebinin hasırları ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için vakfın bütçesinden harcama yapılmasına karar verilmiştir.¹³² Konya valisinin 1910 yılında Ilgın'a teftiş amaçlı gerçekleştirdiği gezi neticesinde görülen aksaklıklar layiha halinde kaleme alınmıştır. Bu layihada, Ilgın kasabasında maarifin pek geride olduğunu ve bir rüştiye mektebi varsa da çok kötü durumda olduğunu yazmıştır. Mektebin Turgud oğlu Pir Hüseyin Bey Cami avlusunun bir köşesine sıkıştırılmış ahır şeklinde bir bina olduğunu ve eğitim durumunun çok kötü olduğu belirtilmiştir.

Vali, ayrıca Lala Mustafa Paşa Cami avlusunda gayet temiz bir sıbyan mektebi bulunduğunu ve bu mektebin düzenli bir iptidai mektebi haline getirilmesi için vakfın gelirinden harcama yapılmasını kaydetmiştir. Ilgın ahalisinin de bu yönde arzusu bulunduğunu ve bu iş için Maarif Nezareti ile gerekli girişimlerde bulunulmasını temenni etmiştir.¹³³ Müderrisoğlu, 1993 tarihli doktora tezinde külliye birimlerinden imaret, han ve tâbhânenin bakımsız ve boş tutulduğunu, sıbyan mektebinin ise yıkılmış bir halde olduğunu belirtmektedir.¹³⁴ Yapıların bu durumu muhtemelen 2008-2010 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün gerçekleştirmiş olduğu restorasyona kadar böyle devam etmiştir. Yapılan restorasyonla günümüzdeki şeklini almıştır. Günümüzde Ilgın İlçesi Cami ve Kur'an Kursu Yaptırma ve Yaşatma Derneği

¹³⁰ Reşad Ekrem Koçu, "Sıbyan Mektepleri", **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 1, S. 2, ss. 24-28.

¹³¹ VGMA., **VD. 746**, s. 163, sr. 70. (14 Rebiülevvel 987 / 11 Mayıs 1579)

¹³² KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 35a.

¹³³ BOA., **DH.MUI. 118 / 44**. (19 Recep 1328 / 27 Temmuz 1910)

¹³⁴ Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 756.

tarafından kullanılmaktadır.¹³⁵ Yaz mevsimlerinde okulların kapalı olduğu dönemlerde küçük yaştaki kız-erkek çocuklarına halen Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmeye devam edilmektedir.

2.1.4. Han

*“Kârbânsarây âyende vü revendeye
mihmânsarây-ı hâne-i bî-minnetdir.”*

Evliyâ Çelebi

Han kelimesi, Farsça “ev, barınak” anlamında olup¹³⁶, günümüzde şehir içlerinde bulunan ve ticaret amaçlı kullanılan yapılara denmektedir.¹³⁷ Mal üretiminin ve ticaretinin yapıldığı bu yapılar, içerisinde imal edilen ürünlerden isimlerini almışlardır.¹³⁸ Geçmişte, şehir içindeki bu yapıların yollar üzerinde konaklama ve güvenlik amaçlı yapılanlarına da kervansaray ve ribât denilmektedir.¹³⁹ Ribâtlar¹⁴⁰ daha çok ordu birlikleri ve hayvanlarının barınması amacıyla sınır boylarında askeri amaçlarla inşa edilmiş yapılarıdır. Kervansaraylar ise kervanların yol boyunca konaklama ve kendileriyle getirdikleri malların ticaretini yaptıkları mekanlar olmuşlardır.¹⁴¹ Selçuklu dönemi eserlerinden Hekim Hanı, Dokuzun Derbent Hanı ve Osmanlı dönemin eserlerinden Bitlis-Tatvan yolu üzerinde bulunan Hazu Hanı, Taşhan olarak bilinen Erzurum Rüstem Paşa Hanı kitabelerinde ribât kelimesinin

¹³⁵ Eda Eriş Kızılgın, “Menzil Külliyyelerinde Yer Alan Sıbyan Mektepleri”, **Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2021, C. 10, S.1, s. 40.

¹³⁶ Önder Küçükerman, Kenan Mortan, **Kapalıçarşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 96.

¹³⁷ Türkan Kejanlı, “Diyarbakır Hanları ve Kervansarayları”, **Diyarbakır Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu: 25-27 Mayıs 2009**, Diyarbakır 2010, s. 384.

¹³⁸ Ümit Ekin, “Hanlar, Kervansaraylar ve Yolcular”, **Evliya Çelebi’nin Dünyası**, İstanbul 2013, s. 460.

¹³⁹ Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s. 170.

¹⁴⁰ Uğurlu, ilk ribât yapısının Abbasi Halifesi Harun Reşid’in eşi Zübeyde tarafından, Bağdat’tan Hicaz’a giden hacıların yol güvenliklerinin sağlanması ve yoldaki ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla 7. yüzyılın sonlarında inşa ettiğini ifade etmiştir. Bk.: Kâmil Uğurlu, “Ribât, Hânegâh, Kervansaray”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, İstanbul 1989, C. 18, S. 4, s. 35.

¹⁴¹ Kervansarayların yapılış amaçları ve fonksiyonları hakkında detaylı bilgi için bk.: Selami Sönmez, “Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar – Ribatlar)”, **Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Erzurum 2007, S. 15, ss. 270-296.

geçmesi, kervansaray ve han olarak bilinen yapılarla inşa edilme amaçlarının ortak olduğunu göstermektedir.¹⁴²

Cezar, Araplar tarafından inşa edilen askeri mahiyetli ribâtların¹⁴³ zamanla önemini kaybederek Hanagâh¹⁴⁴ ve nihayetinde kervansaraya dönüştüğünü belirtmektedir. Buna delil olarak Anadolu’da inşa edilmiş olan han ve kervansarayların kitabelerinde ribât adının geçmesini, halk tarafından bu yapılar iki isimle de anıldığını¹⁴⁵ ve resmi yazışmalarda birbiri yerine kullanıldıklarını öne sürmektedir. Örneğin Karatay Kervansarayı vakfiyesinde¹⁴⁶ bu binadan han olarak da söz edildiğini ifade etmiştir. Zamanla bu yapıların mimari planlarının değiştiğini ve Osmanlı döneminde tek bir bina olmaktan çıkıp, etrafında başka fonksiyonlara sahip birimlerin eklendiği külliye merkezleri olmuştur.¹⁴⁷

İstanbul’a 1555 yılında gelen diplomat Ogier Ghislain de Busbecq, Türklerin “*kârvansaray*” dedikleri bir umumi misafirhanede kaldığını ve ülkedeki en mutat

¹⁴² Şebnem Akalın Eryavuz, “Kervansaray”, **DİA**, Ankara 2022, C. 22, ss. 299-302.; Sadi Bayram, “Kervansaraylarımız”, **Milli Kültür**, Ankara 1977, S. 8, ss. 40-46.; Osman Gümüşçü, İlker Yiğit, “Toponimiye Mührünü Vuran Selçuklular: 1/200.000 Ölçekli Türkiye Topografya Haritalarındaki Han ve Kervansaray Adlı/Ekli Yer ve Yerleşme İsimleri Üzerinden Bir Değerlendirme”, **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 2020, S. 5, s. 100.

¹⁴³ Ribâtlar hakkında detaylı bilgi için bk.: M. Fuad Köprülü, “Vakfa Ait Tarihi İstılâhlar: Ribât”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1942, ss. 267-278.; Muhyi Hilâl Es-Serhân, “Ribâtlar (Tanımı, Tarihçesi ve Sınır Savunmasındaki Rolü)”, çev.: Aydın Çelik, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 2003, S. 144, ss. 161-182.; Tuncer Baykara, “Ribât ve Rabât”, **Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, İstanbul 1995, ss. 125-128.

¹⁴⁴ Başlangıçta hac yolcuları için ve asker amaçlarla kurulan ribâtlar, tasavvuf akımının yaygınlaşması ve tarikatların etkisiyle giderek mahiyet değiştirmiştir. Ribâtlar, dervişliğin yaygınlaşmasıyla şeyhler ve mensuplarının toplandıkları mekanlar haline gelmiş ve hânegâh, tekke-zaviye olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Böylelikle işlev ve mana değişimine uğramıştır. Kimsesizlere, yolculara ve hacılara ev sahipliği yapmaya devam etmişlerdir. Bk.: Uğurlu, **a.g.m.**, ss. 36-37.

¹⁴⁵ Kervansaray ve han kavramları halk arasında birbiri yerine kullanılıyorsa da iki yapı arasında görmüş oldukları işlev ve mimari yapıları olarak ayrılmaktadırlar. Örneğin şehirler arası yollarda bulunan kervansaraylarda hamam, çarşı, ahır ve samanlık gibi birimler bulunurken, şehir merkezinde bulunan hanlarda ise sadece ahır ve samanlık kısmen görülmektedir. Bk.: Özcan Şabudak, “Osmanlı’dan Günümüze Hanlar Bölgesi’nin Mimari ve İktisadi Dönüşümü”, **Turkish Studies**, İstanbul 2014, C. 9, S. 1, s. 512.

¹⁴⁶ Vakfiye, dönemin vakıf anlayışını ve Selçuklu kervansaraylarının anlaşılması bakımından önemli bir kaynaktır. Detaylı bilgi için bk.: Osman Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III: Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, **Belleten**, Ankara 1948, C. 12, S. 45, ss. 17-171.

¹⁴⁷ Osmanlılar Selçuklu Devleti’nden devraldıkları bu yapıları mimari olarak daha da geliştirip kervansarayların etrafına hamam, tâbhâne, cami, dükkân, fırın, sıbyan mektebi ve medreseler eklemişlerdir. İnsan yaşamına dair tüm ihtiyaçların karşılanabileceği bir mekân ortaya çıkmış oluyordu. Bk.: Mustafa Cezar, “Türk Tarihinde Kervansaray”, **VIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1981, C. 2, ss. 931-940.; Hakkı Acun, “Sivas-Kangal Alacahan Menzilhane”, **X. Türk Tarih Kongresi: Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1994, C. 5, s. 2369.

konaklama şeklinin bu olduğunu belirtmiştir. Bu kervansaraylarda mahrem bir hayat sürmenin imkânsız olduğunu, ancak dinine ve ırkına bakılmaksızın herkesin buralarda kalabileceğini ifade etmiştir. Burada kalanlara yemek olarak etli bulgur, ekmek ve bazen de bir parça bal gümeci verdiklerini ve yemeklerin oldukça lezzetli olduğunu kaydetmiştir. Yolcuların burada en fazla üç gün kalabileceklerini ve bu üç gün sonunda rahatının oldukça yerinde olduğu kervansaraydan ayrılmak zorunda kaldığını ifade etmiştir.¹⁴⁸

Güran, kervansaray ve hanları şehirler arasında olanlar ve şehir merkezinde olanlar olarak iki tipte incelemektedir. Kervansarayların şehirler arası yollarda konaklama gayesiyle ve bir günlük sürede varılabilecek mesafe olarak 30-40 kilometre aralıklarla kurulduklarını belirtmiştir. Kervansarayları avlulu açık tip ve avlusuz kapalı tip olarak ikiye ayırmaktadır.¹⁴⁹ Avlulu ve avlusuz kervansaraylarda esas kısmı oluşturan kapalı kısım, tüm kervansaraylarda hemen hemen aynıdır. Kapalı kısımda bulunan zeminden yüksek sekiler ve sekiler üzerinde duvar önlerinde aralıklarla yer alan ocaklar kapalı tipin temel kısımlarıdır. Sekilerin ortasında kalan zemin boşlukları ise hayvanlara ayrılan alanlar olmuştur. Avlusuz, kapalı tip kervansarayların biraz geliştirilmiş hali olan avlulu tip kervansaraylar, esas kısım olan kapalı alan önünde oluşturulan kalın duvarlı avluda hamam, mescit, çeşme, arabalık gibi ihtiyaca yönelik birimler eklenmiştir.¹⁵⁰

Birçok şark ülkesine 17. yüzyılda toplamda altı seyahat gerçekleştiren Fransız seyyah Jean Babtiste Tavernier, Osmanlı Devleti'nde iki tür kervansaray olduğunu ve bunlardan ilki konaklamanın bedava olduğu, bakım ve onarımının dini kuruluşlar tarafından gerçekleştirildiği kervansaraylardır. Bu tip kervansaraylara Türkiye coğrafyası dışında hiçbir yerde rastlamadığını belirtmiştir. Bu tipteki kervansarayları inşa etme izni sadece padişah ve birinci derece yakınları ile Hristiyanlara karşı üç defa savaşa girmiş olan vezir ve paşalara verildiğini kaydetmiştir. İkinci tip kervansarayları ise yeme-içme, barınma ve diğer tüm ihtiyaçların ücretli olduğu kervansaraylar

¹⁴⁸ Busbecq, **a.g.e.**, ss. 28-31.

¹⁴⁹ Ceyhan Güran, **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**, VGM. Yayınları, Ankara 1978, ss. 1-18.

¹⁵⁰ Feramuz Berkol, "Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugünün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları", **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1973, S. 10, s. 349.

olduğunu belirtmiştir. Burada ödenen ücretlerin oldukça cüzi olduğunu ve buraya kapasiteden ötürü büyük kervanların alınmadığını belirtmiştir.¹⁵¹

Taş, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne atıfta bulunarak hanları işlevsel olarak üç sınıfa ayırmaktadır. Bunlar; en belirgin mimari özelliği kurşun kaplamalı çatıya sahip olan tüccar hanları, Seyahatname'de "*mihmângâh-o kârbânsarây, kârbânsarây-ı hasbî*" olarak geçen ve konaklanmanın tüm yolculara ücretsiz olduğu hanlar ve "*hân-ı mücerredân*" olarak geçen bekar hanlarıdır. Seyahatname'de han ve kervansaray kavramlarının birlikte kullanıldığını belirtmiştir.¹⁵² Nusret Çam ise Evliya Çelebi'nin şehirleri anlatırken kervansaray ve hanları ayrı olarak ele aldığını belirtmiştir. Han ve kervansaray kavramlarının günümüzde birbiri yerine kullanılıyor olsa bile, işleyiş tarzları ve işlevleri bakımında çok farklı olduklarını ifade etmiştir.¹⁵³

Anadolu Selçuklu başkenti Konya ve yakın çevresi, kervansaray ve hanların ilk örneklerinin görüldüğü ve sayı bakımından fazlaca olan bir bölgedir.¹⁵⁴ Selçuklu dönemindeki kervansarayların yıkılanlarının yerine, 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlılar tarafından yeni menzil külliyesi tesis edilmiştir. Bu yapı topluluğunun da en son örnekleri 17. yüzyılda verilmiş ve sona ermiştir.¹⁵⁵ Ülken, kervansaray ve hanların son örneklerinin küçülmeye başladığını, taş yerine kerpiçten kireç sıvalı yapılmaya başladıklarını ve sanat değerlerinin kötüleştiğini ifade etmiştir. Şehirlerin büyümesi ve yollardaki güvenin artmasıyla birlikte kervansaraylara ihtiyacın kalmadığını ve zamanla önemlerini yitirdiklerini ifade etmiştir.¹⁵⁶

¹⁵¹ J. B. Tavernier, **XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyâhat**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1980, ss. 66-67.

¹⁵² Şule Pfeiffer Taş, "Evliyâ Çelebi'de Osmanlı Şhiriçi Hanları ve Kervansarayları: Mimari ve İşlevsel Sınıflandırma", **Journal of Turkish Studies**, Cambridge 2015, C. 44, ss. 335-348.

¹⁵³ Nusret Çam, "Aksaray ve Konya Civarında Kervansaraylar Münasebetiyle Kervansarayların İşleyişi Hakkında Bazı Düşünceler", **I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu: 27-29 Ekim 2016**, Konya 2017, ss. 705-706.

¹⁵⁴ Ali Baş, "Konya ve Çevresindeki Geç Dönem Osmanlı Kervansarayları", **Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu: Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan**, İzmir 2002, s. 83.; Necdet Sakaoğlu, "Anadolu Han ve Kervansaraylarından İstanbul Hanlarına Ulaşım, Oturum, Ekonomik İlişki Değişimleri", **2. Uluslararası Eminönü Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, İstanbul 2007, ss. 179-187.

¹⁵⁵ Yılmaz Önge, "Mimar Koca Sinan'ın Konya ve Çevresindeki Hanları", **I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşması ve Tebliğleri (7-13 Nisan 1986)**, Kayseri 1987, s. 54.

¹⁵⁶ Hilmi Ziya Ülken, "Kervan ve Kervansaray", **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, İstanbul 1949, ss. 9-11.

Netice itibariyle Anadolu’da Osmanlı devrinden önce Selçuklular tarafından çok sayıda kervansaray yapılmış ve yapılma gayeleri güvenlik, barınma ve ticarettir. Osmanlı döneminde ise bu yapılar etrafında farklı fonksiyonlara sahip birimler eklenerek menzil külliyesi meydana getirilmiştir. Osmanlı döneminde şehir merkezlerinde inşa edilen hanlar ise kervansaray olarak adlandırılanlar olmakla birlikte, işlev ve mimari olarak farklılıklar arz etmektedirler. Lala Mustafa Paşa’nın Ilgın’da inşa ettirdiği külliyesinin birimlerinden biri olan han, aynı zamanda kervansaray da denilebilecek tüm özelliklere sahiptir.

Ilgın’da inşa edilen Lala Mustafa Paşa Kervansarayı’nın¹⁵⁷ mimarı olarak kaynaklarda Mimar Sinan’ın adı zikredilmektedir. Gerçekten Sinan tarafından yapılar yapılmadığı kesin olmamakla birlikte, ona mal edilmektedir. Eski ve önemli kaynaklardan olan Şair Sâî Mustafa Çelebi’nin Mimar Sinan’ın ağzından yazmış olduğu eserlere bakıldığında, Ilgın Lala Mustafa Paşa Kervansarayı’nın Mimar Sinan tarafından inşa edilen yapılar arasında yer aldığı görülmektedir. Ilgın Lala Mustafa Kervansarayı, Tezkiretül-Ebniye, Tezkiretül-Bünyan ve Tuhfetül-Mimarin eserlerinde zikredilmektedir.¹⁵⁸ Evliya Çelebi Eylül 1648’de Üsküdar’dan Şam’a giderken yol üzerindeki Ilgın’a da uğramış ve şehirde olan yapılar arasında “*Kârbânsarây-ı Mustafâ Paşa*” adını zikretmiştir.¹⁵⁹ Evliya Çelebi uğradığı şehirlerde han ve kervansaray dediği yapıların bazen sahip oldukları ocak sayısına kadar ayrıntılı bir şekilde gözlemlerini aktarırken, Lala Mustafa Paşa Kervansarayı’nın sadece ismini vermekle yetinmiştir. Bunun dışında külliye hakkında da herhangi bir ayrıntı vermemesi oldukça dikkat çekicidir.

Eyice, sefer ve kervan yolları üzerinde özellikle Mimar Sinan tarafından yaptırıldığı belirtilen külliyelerde kervansaray, arasta ve hamamın en önemli birimler

¹⁵⁷ İsmet İlder, **Tarihi Türk Hanları**, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara 1969, s. 76, 102.

¹⁵⁸ Eserlerde “*Ilgın nâm mevzide Mustafa Paşâ Kârbânsarâyı*” olarak geçmektedir. Bk.: Sâî Mustafa Çelebi, **Tezkiretül-Bünyan ve Tezkiretül-Ebniye**, s. 106, 192.; Afet İnan, **Mimar Koca Sinan**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968, s. 48.; Aptullah Kuran, “Tezkerelerde Adı Geçen Sinan Eserlerinin Yapı Türlerine Göre Alfabetik Listesi”, **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul 1988, C. 1, s. 163.

¹⁵⁹ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, C. 3, s. 20.

olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁰ Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi'ne bakıldığında ana yol üzerinde inşa edildiği ve çok büyük kervansaray ve arasta birimine sahip olduğu görülmektedir. Aynı yol üzerindeki Karapınar'da Sultan II. Selim adına yaptırılan külliyenin de aynı plana sahip olduğu görülmektedir.

Vakfiyede, külliyenin biri büyük ve biri küçük olmak üzere toplam iki hanının bulunduğu görülmektedir. Hanın kapısı ister zengin olsun ister fakir herkese açık olduğu ve kış şartlarında yoldakiler için sığınılacak bir cennet niteliğindedir. Küçük handa 13, büyük handa ise 22 ocak bulunmaktadır. Hanların içerisinde misafirlerin dinlenebileceği gölgelikler ve hayvanları için ahır bulunmaktadır. Küçük hanın kuzeyinde büyük han, güneyinde Şah Bula Hatun mülkü, doğuda Hatun'un kabri ve batıda ise külliyenin tâbhâne odaları bulunmaktadır. Büyük hanın içerisinde ise hayvanlar için geniş bir ahır ve yine misafirlerin kalmaları için yerlerin bulunduğu kaydedilmiştir.¹⁶¹

Tespit edilen herhangi bir kitabesi bulunmamakla birlikte, birçok araştırmacı tarafından iki hanın ortasındaki orta koridorun ikinci katına çıkılan merdivenin hemen önündeki ocağın konsolu üzerinde kabartma tekniğiyle taş yazılmış olan 992 / 1584 tarihi baz alınarak hanın inşa tarihi 1584 olarak kabul edilmiştir.¹⁶² Ancak külliyenin vakfiyesi Aralık 1577 tarihli olduğu ve bu vakfiyede hanların bu tarihte var olduğu dikkate alındığında, 1584 tarihinin hanın inşa tarihi olarak verilmesi hatalıdır. Ilgın'daki Lala Mustafa Paşa hanlarının yandığını, 10 Temmuz 1583 tarihli bir divan kaydından tespit etmekteyiz. Yanan hanların tamiri için, Pir Ahmed tarafından Konya Kalesi'ne emanet olarak bırakılan ve Karaman Beylerbeyi Ahmed tarafından alınan vakıf parasının tahsili için Konya kadısı ve Karaman beylerbeyinin haslarının bulunduğu kadılara yazılar gönderildiği tespit edilmektedir.¹⁶³

Evkaf Nazırı Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa payitahttan yanan hanların tamiri için ücreti karşılığında kereste, mimar ve amele gönderilmesi için yardım talep

¹⁶⁰ Semavi Eyice, "Mimar Sinan'ın Külliyesi", **VI. Vakıf Haftası**, VGM. Yayınları, İstanbul 1989, s. 171.

¹⁶¹ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 26a-26b.

¹⁶² Ocak nişinin taşında bulunan 992 / 1584 tarihini, hanın inşa edildiği tarih olarak alan eserler için bk.: Oktay Aslanapa, **Mimar Sinan**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 72.; Samur, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁶³ BOA., MD. 49, hk. 439. (19 Cemaziyelahir 991 / 10 Temmuz 1583)

etmiştir. Haziran 1584'te yanan hanların tamiri için Akşehir, Konya, Kayseri ve Ilgın kadılarından kalfa, amele ve kereste yardımında bulunmaları hususunda hüküm gönderilmiştir.¹⁶⁴ 9 Nisan 1585'te tekrar gönderilen hükümde, Karaman, Afyonkarahisar, Beyşehir, Akşehir, Konya, Ilgın, Molova kadılarından ve Midilli beyinden bu hususta gerekli yardımı sağlamaları istenmiştir.¹⁶⁵ Hanın orta koridorunda bulunan ocak nişindeki 992 / 1584 tarihi, belgelerden tespit edildiği üzere bu tarihte gerçekleştirilen onarımda eklenmiş olabileceği ihtimalini oldukça kuvvetlendirmektedir. Tamirat için gönderilen son hükümden yaklaşık 6 ay sonra Ilgın kadısına gönderilen bir hüküm dikkat çekicidir. Hükümde, kervansarayda artık beylerbeyleri ile sancakbeylerinin develerinin kışlamaları kesin bir dille yasaklanmıştır.¹⁶⁶

Külliyenin doğu cephesini tamamen kaplayan han, biri cami avlusuna biri de doğu tarafına açılan ana kapı olmak üzere toplam iki girişi bulunmaktadır.¹⁶⁷ Hanın batı tarafı tâbhâne odaları, kuzey taraftan ise arasta ile çevrilidir.¹⁶⁸ Giriş kapılarından girildiğinde iki hanı ayıran 9x35 metre ebadında bir koridor bulunmaktadır. Koridorda toplam altı adet bacalı ocak, misafirlerin kullanmaları için uzun sekiler ve aydınlatma penceresi bulunmaktadır. Orta koridorun batı kısmında cami avlusuna giriş yapılan yerin üst kısmında 15 basamaklı merdivenle çıkılan, üç odalı bir ikinci kat bulunmaktadır. İkinci kattaki odaların her birinde bir ocak, baca ve cami avlusuna açılan pencereler bulunmakta olup, üst kısmı beşik tonozla örtülüdür. Bu odaların vakıf yöneticilerine veya hana gelen ailelere ait olabileceği tahmin edilmektedir.

Koridorun kuzey tarafında arastaya bitişik olan büyük han, 22x35 metre ölçüsünde olup, yan duvarlara bağlanan kemeri taşıyan dört büyük ayağa sahiptir. Vakfiyede büyük handa 22 olarak belirtilen ocak sayısı, çizilen planlarda 20 ocak olarak belirtilmiştir. Büyük handa misafirlerin kullanımı için duvar önlerinde uzun ve

¹⁶⁴ BOA., **MD. 53**, hk. 116. (22 Cemaziyelevvel 992 / 1 Haziran 1584); BOA., **MD. 53**, hk. 125. (26 Cemaziyelevvel 992 / 5 Haziran 1584)

¹⁶⁵ BOA., **MD. 58**, hk. 39, 45. (8 Rebiülahir 993 / 9 Nisan 1585)

¹⁶⁶ BOA., **MD. 60**, hk. 109. (2 Zilkade 993 / 26 Ekim 1585)

¹⁶⁷ Karapınar'da bulunan Sultan Selim Han Külliyesi'nin kervansaray tipi ile Ilgın Lala Mustafa Paşa kervansaray tipi aynıdır. Orta koridor ve girişler aynı şekilde planlanmıştır. Bk.: Önge, "Mimar Koca Sinan'ın Konya ve Çevresindeki Hanları", s. 55.

¹⁶⁸ Gönül Cantay, "Kervansaraylar", **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul 1988, C. 1, s. 373.

yüksek sekiler bulunmaktadır. 16x35 ebadındaki küçük han ise kemerleri taşıyan üç ayağa sahip olup, yamuk planlıdır. Vakfiyede küçük handa 13 tane ocak bulunduğu kaydedilmişse de Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan külliye planlarında 6, farklı araştırma eserlerinde 15-16 olduğuna dair rakamlar verilmiştir. Küçük hanın üst kısmı beşik tonozla örtülü olup, han içerisinde gelen misafirlerin oturup uyuyabilecekleri sekiler bulunmaktadır.¹⁶⁹

Vakfiyede, hanın kapılarını akşamları kilitleyip seher vakti gerekli kontrolleri yaptıktan sonra açacak ve kapıların bakımından sorumlu olacak iki kapıcı (bevâb) görevlendirilmiştir. Bu görevlilerin bir diğer görevi de han içerisindeki sofa, avlu, odaları süpürmek ve içeride bulunan çöpleri atmaktır. Hanın tamirata muhtaç yerlerinin tamirati için çalışkan ve tamir işlerinde usta bir kişi daha ayrıca görevlendirilmiştir. Han görevlilerinin işlerini ciddiyetle yapmaları ve gelen misafirlere karşı özenli davranmaları vâkıf şartı olarak özellikle belirtilmiştir.¹⁷⁰

Menzil külliyelerinde yer alan imaretlerle kervansaray arasında sürekli yakın bir ilişki olmuştur. Kervansaray ile imaret bir geçit aracılığıyla veya doğrudan birbirine bağlanmışlardır. Örneğin Şam'da bulunan Süleymaniye Külliyesi'nde kervansaray ile diğer birimler arası bağlantı doğrudan sağlanırken, Karapınar Sultan Selim Külliyesi ile Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nde bu bağlantı bir geçit olarak kullanılan kapı ve eyvan aracılığıyla sağlanmaktadır.¹⁷¹

Hana gelip konaklayan misafirler için, imarette günlük çıkan yemekten 35 tas yemek ve ekmek ayrılmıştır. Özel günlerde çıkarılan yemek ve tatlılar da yine handa misafir olanlara ücretsiz bir şekilde ikram edilmiştir.¹⁷² Kervansarayda yemek ikramı ile ücretsiz konaklama imkânı haricinde, geceleri aydınlatma ve kış mevsimlerinde içerisinde ısıtılması vakıf görevlileri tarafından yapılmaktadır. Osmanlı'da hanların bazıları, içerisinde satılan malların ismiyle anılmaktaydı. Üreticiden satın alınmış olan yağ, bal, un ve diğer türlü hububatlar büyük terazi adı da verilen hanlarda bulunan kapılara getirilirdi. Bu ürünler burada çeşidine, ağırlığına ve kalitesine göre kadı ve

¹⁶⁹ Samur, **a.g.e.**, ss. 12-13.; Haşim Karpuz, "Mimar Sinan'ın Konya'daki Eserleri", **Kontur**, Konya 1999, S. 15, ss. 6-9.

¹⁷⁰ KBYEK.YA., **No. 7710**, ss. 32a-32b.

¹⁷¹ Tanman, "Sinan'ın Mimârîsi İmâretler", s. 353.

¹⁷² KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 36b.

esnaf temsilcileri huzurunda fiyatları belirlenirdi. Yapılan bu işlemlerden alınan ücretler, akarı olduğu vakfın gelirlerine eklenirdi. Vakfiyede hanın ilk kurulduğu dönemde bir kapana sahip olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ilgın'da Lala Mustafa Paşa vakfına kapan şakirdi (Şâkird-i kabbân) kadrosuna 18. yüzyılın ikinci yarısında tayinler yapıldığı tespit edilmektedir.¹⁷³ Yine Ilgın'daki Lala Mustafa Paşa evkafının 1848 tarihindeki muhasebesine göre kantar, kapan ve handan 12.000 kuruş gelir sağlanmıştı.¹⁷⁴ 1881-1882 tarihli muhasebe kaydında, “*Hân-ı Kebir*” olarak belirtilen hanın kirası 1.000 kuruş olarak kaydedilmiştir.¹⁷⁵

Clement Huart adlı seyyah 1891 yılında Konya'ya gerçekleştirdiği seyahatten sonra, dönüş yolunda bir araba kiralayarak Konya'dan Ilgın yönüne doğru hareket etmiştir. Kadın Hanı'nda bir gece geçirdikten sonra sabah tekrar yola çıkılmış ve arabaları Ilgın yakınlarında arızalanmıştı. Bu durum üzerine Huart, yanlarında bulunan jandarmayı yeni bir araba bulması için Ilgın'da Lala Mustafa Paşa Kervansarayı'na gönderdiğini ve burada araba bulmanın çok kolay olduğunu notlarına kaydetmiştir.¹⁷⁶ Huart'ın notlarından anlaşıldığı üzere 1891 yılında hanın canlı ve aktif olduğu öğrenilmektedir.

Haziran-Temmuz 1895'de gerçekleştirdiği Anadolu seyahatinde Ilgın'a uğrayan Friedrich Sarre, şehrin uzağından bile dikkatleri üzerine çeken ihtişamlı yapının Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirdiği külliye olduğunu söylemektedir. Külliye birimlerinden hanın, Küçük Asya'da gördüğü en büyük han olduğunu ve burada maiyetindekiler ile birlikte konakladığını belirtmiştir. Han içerisinde bulunan ocaklarda yemeklerini yaptıklarını ve akşam saatlerinde hanın oldukça kalabalıklaştığını ifade etmiştir. Gündüzleri külliye etrafında insanların yoğunlaştığını ve hanın yanında bulunan caminin İstanbul'da gördüğü camilerle aynı olduğunu eserinde kaydetmiştir.¹⁷⁷

¹⁷³ VGMA., *Hurûfât (Vakıf Rûznâmçe) Defterleri (HD.) 1065*, s. 540.; VGMA., *HD. 1058*, s. 51.; VGMA., *HD. 532*, s. 5.

¹⁷⁴ BOA., *EV.d. 13753*. (29 Cemaziyelevvel 1267 / 1 Nisan 1851)

¹⁷⁵ VGMA., *VD. 3134*, s. 156. (1299 / 1881-82)

¹⁷⁶ Clement Huart, *Mevlevîler Beldesi Konya*, çev.: Nezih Uzel, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1978, ss. 146-147.

¹⁷⁷ Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati*, çev.: Dârâ Çolakoğlu, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul 1998, ss. 29-30.

Hanın ilk onarımı, arşiv vesikalarından anlaşıldığı üzere çıkan bir yangın sonrası 1584 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu onarım için birçok şehir yöneticisine gönderilen emirlerle gerekli yardımın yapılması istenmiştir.¹⁷⁸ 15 Kasım 1899 tarihli belgede, “*Kârbânsarây*” olarak geçen hanlarının bir süreden beridir kullanılamayacak bir halde olduğu ve ibtidai mektebi olarak kullanılması için Maarife devrolduğu belirtilmiştir. Ancak Konya Evkaf İdaresi, kervansarayın Lala Mustafa Paşa tarafından camiye akarât olması maksadıyla inşa edildiğini belirterek müdahalede bulunmuştur. Bu durum üzerine Dahiliye Nezareti’nden Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti’ne gönderilen yazıda müdahalede bulunulmaması tembihlenmiştir.¹⁷⁹ 1945 yılında Ilgın yöneticileri ve halkın desteğiyle külliye’nin geneli tamir ettirilmiştir.¹⁸⁰ 1962-1967 yılları arasında da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tekrardan restorasyon faaliyeti gerçekleştirilmiştir.¹⁸¹ Bu restorasyonda, hanın yıkık durumda olan kuzeydoğu kısmı onarılmış, bacaları yeniden yapılmış ve örtü sistemi yeni malzeme ile kaplanmıştır.¹⁸² Samur, hanın 1960 yılından önce harap bir durumda olduğunu ve 1960 yılında yapılan tamiratla hanın kısmen eski haline döndürüldüğünü ifade etmiştir. Yapılan tamiratlar sonrasında pancar kooperatifinin gübre deposu olarak kullanıldığını belirtmiştir. Hanın giriş kapısı kemerini desteklemek üzere yapılmış olan pervazların üzengi çıkıntıları süslü mukarnaslı yuvaları bulmaktaysa da kamyonların içeri giriş çıkışları esnasında aşınmaya maruz kalmıştır.¹⁸³

Han’ın orta koridoru ve güney kısımdaki küçük han, günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından özel bir restoran işletmesine kiraya verilmiştir. Kuzeyde bulunan büyük han ise, Ilgın Belediyesi tarafından gerçekleştirilen proje ile kitap kafeterya ve kültür merkezi olarak kullanıma hazırlanmaktadır. Cezar, kervansaray yapılarının devlet ve toplum hayatında yaşanan iktisadi bunalımlar, toprak rejiminde miri mülkten şahıs mülkiyetine geçilmesi, nakliye ve konaklama sisteminin zamanla değişmesi, kervan ticareti yerine demiryollarının tercih edilmeye başlanması gibi

¹⁷⁸ BOA., MD. 53, hk. 116. (22 Cemaziyevvel 992 / 1 Haziran 1584); BOA., MD. 53, hk. 125. (26 Cemaziyevvel 992 / 5 Haziran 1584)

¹⁷⁹ BOA., DH.MKT. 2270 / 94. (11 Recep 1317 / 15 Kasım 1899)

¹⁸⁰ Elgin, a.g.m., s. 54.

¹⁸¹ VGM., Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar, s. 31.

¹⁸² Müderrisoğlu, a.g.t., s. 755.

¹⁸³ Samur, a.g.e., ss. 14-15.

sebeplerden ötürü ortadan kalktığını ifade etmektedir. Hayır ve sosyal amaçlarla kurulan bu yapıların yerini, gelir sağlama amaçlı inşa edilen şehir hanları almıştır.¹⁸⁴

2.1.4.1. Ahır

Geçmişte insanların seyahat edebilmeleri için deve, katır ve at gibi hayvanlar oldukça önemli bir araçtı. İnsanlar seyahat ettikleri esnada kendi ihtiyaçları kadar hayvanlarının da ihtiyaçlarını görmek zorunda olmuşlardır. Yolculuk boyunca hayvanların beslenmesi, bakımı ve dinlendirilmesi gibi temel ihtiyaçlar güzergâh boyunca var olan kervansaraylarda giderilmiştir. Kervansaraylarda hayvanlar için ayrılan kısım bazen insanların kaldıkları alandan ayrı iken, bazen de yolcuların barındıkları yerlerde bulunan alanlarda tüm ihtiyaçları giderilmiştir.¹⁸⁵

Vakfiyede han ve imaret hakkında bilgi verilirken geniş bir ahıra, avlu ve ağıla sahip oldukları kaydedilmiştir.¹⁸⁶ Kervansaraylar hakkında yapılan araştırmalara bakıldığında develik, avlu, kışlık-yazlık ve ahır gibi bazı birimlerinden sıklıkla bahsedildiği görülmektedir. Barınak denilince gelen misafirlerin yatıp dinlenebildiği, yüklerini güvenli bir şekilde indirip muhafaza edebildiği ve hayvanlarını besleyip dinlendirdiği bir mekân tasvir edilmeli. Yolcu-yük-hayvan üçlüsünün temel ihtiyacını karşılama gayesi kervansaray ve hanların ortak noktasıdır. Bu sebeple kervansarayların zemin kotları, hayvanlar ve dolaşım alanı olarak ayrılmıştır. Zeminden 1-1.30 metre yükseklikteki ikinci kısım ise seki veya sofa olarak adlandırılmış ve bu kısım da yolcu ve yük için ayrılmıştır.

Sekilerin zeminden yüksekliği de sabit olmamakla birlikte, giriş kısımlardan daha yüksek olurken içlere doğru yüksekliğin azaldığı görülebilmektedir. Zeminden yüksekliğin girişe doğru azaldığı örneklerde bulunmaktadır. Sekilerin üstünde hayvanlar için yemlik ve suluk işlevini gören taş çanaklarının sıralandığı kervansaray örnekleri de görülmektedir. Yine az sayıda da olsa sekilerin üzerinde belirli aralıklarda tandırların yerleştirildiği kervansaraylarda bulunmaktadır.¹⁸⁷ İlgin Lala Mustafa Paşa

¹⁸⁴ Cezar, “Türk Tarihinde Kervansaray”, s. 940.

¹⁸⁵ Murat Özer, **Seyyahların Gözüyle Osmanlı Döneminde Faaliyet Gösteren Kervansaraylar**, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 59.

¹⁸⁶ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 26a-26b.

¹⁸⁷ Ayşil Tükel Yavuz, “Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi”, **IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya 1995, ss. 183-186.

Kervansarayı da sekiler ile zemin kotunun bulunduğu bir plana sahiptir. Sekiler üzerinde misafirlerin yemek ve ısınma ihtiyaçlarını giderdikleri belirli aralıklarla ocakların sıralandığı görülmektedir. Büyük ve küçük handaki sekiler oldukça geniş olup, duvar önlerinde uzamaktadırlar.

Çam, kapalı tip kervansaraylarda yolcular, hayvanlar ve yükleri ile birlikte geceyi geçirdiklerini ve bu sebeple kışın hayvanların sağlamış olduğu ortam ısısından istifade edildiğini belirtmektedir. Kervansaraylarda develik olarak bahsedilen kısmın ahır olduğunu ve burada hayvanların başıboş dolaşmamaları için duvardaki demir halkalara bağlandıklarını tespit etmektedir.¹⁸⁸ 1555 yılında İstanbul'a gelen Busbecq, geldiği yol üzerinde Niş'te Türklerin kervansaray dedikleri, tüm herkese kapıları açık olan bir yapıda konakladığını belirtmiştir. Kervansaraydaki gözlemlerini şöyle ifade etmiştir:

“Buralarda alışlagelmiş konaklama yeri bu hanlardır, genişliğine kıyasla oldukça uzun ve büyük bir yapı. Ortasında yükler, develer ve katırlar için açık bir alan bulunmakta. Bunun etrafı genellikle binanın dış duvarına bitişik inşa edilmiş bir metre yüksekliğinde bir sekiyle çevrilidir. Bu sekinin üstü düz, eni de bir metreden biraz fazladır. Türkler için yatacak yer ve yemek masası hizmeti görür. Yemeklerini burada, dış duvara aralıklı olarak açılmış ocaklarda pişirirler. Sekinin üstü yolcuların develer, atlar ve diğer hayvanlarla paylaşmadıkları yegâne yerdir. Böyle olmakla beraber onları sekinin dibine o şekilde bağlarlar ki boyunları ve başları duvarın üstüne uzanır ve orada hizmetkârlar gibi beklerler. Sahipleri de böylelikle hem ısınır hem karınlarını doyururlar. Hatta hayvanlar zaman zaman onların elindeki ekmeği, meyveyi ve diğer yiyecekleri alırlar. Türkler yataklarını bu duvarın (seki) üzerine sererler. Önce atın örtüsüyle birlikte taşıdığı yaygıyı serer, üstüne de bir örtü örterler. Atın eyeri yastık vazifesi görür. Gece olunca, gündüzleri de giydikleri ayak bileğine kadar inen içi kürk kaplı kaftanlarına sarılırlar. Uykuya davet edecek mutat rahatlıklardan yoksundurlar.”¹⁸⁹

¹⁸⁸ Çam, “Aksaray ve Konya Civarındaki Kervansaraylar Münasebetiyle Kervansarayların İşleyişi Hakkında Bazı Düşünceler”, s. 718.

¹⁸⁹ Busbecq, a.g.e., ss. 28-29.

Busbecq, kervansaraylarda insanların mahrem hayatının olmaması ve her şeyin alenen yapılmasından hoşlanmadığını ve bu sebeple buralarda mecbur olmadıkça kalmadığını anılarda zikretmektedir. Bu gibi kervansaraylarda konakladığı sırada, Türklerin gözlerini sürekli üzerinden ayırmadıklarını, kendi davranış ve adetlerini hayretle izlediklerini ve bu durumun kendisinde tiksinti uyandırdığını belirtmiştir. Bu sebeplerden ötürü genellikle çadıra veya bir Hristiyan çatısı altında kalmayı tercih ettiğini ifade etmiştir.

Yol üstlerindeki kervansarayların aksine şehir içlerinde daha çok ticaret ve barınma amaçlı yapılan iki katlı hanlarda, ahırlar misafirlerin kaldıkları odalardan ayrılmış ve genellikle hanın zemin katındaki odalar ahır birimi olarak kullanılmışlardır. Bazı büyük şehirlerdeki şehir için hanlarında hayvanların konulduğu ahırlar ve arabalıklar daha da geliştirilerek, rampalı bir yolla bodrum kata inşa edilmişlerdir. Ankara’da bulunan Mahmutpaşa Hanı ile İstanbul’daki Laleli Çukurçeşme Hanı, bodrum katlı ahır ve rampalı girişe sahip hanlara örnektir.¹⁹⁰ Polonyalı Simeon, Diyarbakır’da bulunan Hasanpaşa Kervansarayı’nda konakladığını ve buradaki ahır bodrum katta olup, 500 atın barınabileceği büyüklükte olduğunu belirtmiştir.¹⁹¹

Vakfiyede belirtildiği üzere Ilgın Lala Mustafa Paşa vakfının gelirleriyle bir koyun sürüsü satın alınmıştır. Bu sürüyü gütmeye işinin ücreti karşılığında güvenilir bir çobana verilmesi, vâkıf şartı olarak kaydedilmiştir.¹⁹² Vakfa ait bu sürünün konulduğu bir ahırın olması gerektiği muhakkaktır. Ancak bu ahırın, han içerisinde bulunan ahır olup olmadığı belirtilmemiştir. Bir diğer ihtimal de külliye yakınında inşa edilmiş ayrı bir birim olabileceğidir.

2.1.4.2. Samanlık

Kervansaray ve hanlara uğrayan yolcular, kendi ihtiyaçları kadar hayvanlarının da ihtiyaçlarını görmek zorundadırlar. Hayvanların temel beslenme ihtiyacı olan saman ve arpa kervansarayda temin edilerek karşılanırdı. Bu ihtiyaçlarının giderilmesi

¹⁹⁰ Berkol, **a.g.m.**, s. 349.

¹⁹¹ Polonyalı Simeon, **Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi**, çev.: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964, s. 98.; Özer, **Seyyahların Gözüyle Osmanlı Döneminde Faaliyet Gösteren Kervansaraylar**, s. 61.

¹⁹² KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 39b.

çoğu zaman kervansaray vakfı tarafından görevlendirilen görevli tarafından gerçekleştirilirdi. İhtiyaçların ücreti karşılığında giderildiği özellikle şehir içi hanlarında ise saman-arpa satan esnaflardan ihtiyaç duyulduğu kadar alınmaktaydı.

Vakfiyede, vakıf malından alınan büyük bir koyun sürüsünün varlığından haberdarız. Ayrıca hana gelen kervanların çok sayıda hayvanı bulunduğu ve bunların beslenmesi için arpa-saman gibi yiyeceklerin gerekli olduğundan dolayı, külliye içerisinde ayrı bir birim olarak veya hanın içerisinde bir samanlığın bulunduğu kesindir. Konumu vakfiyede belirtilmemekle birlikte, külliye hakkında araştırmalarda da sadece tahminler üzerinden samanlığın yeri tespit edilmiştir.

Samur, hanın cami avlusuna açılan kapısı kuzeyinde yer alan beşik tonozlu dikdörtgen odanın samanlık olabileceğini belirtmiştir. Bu oda zemin seviyesinden birkaç basamak kadar aşağı seviyede olup, penceresizdir.¹⁹³ Müderrisoğlu ise bu odanın han bekçisine ait olabileceğini belirtmektedir.¹⁹⁴ Hanın avluya açılan kapısının kuzeyinde ve güneyinde iki oda bulunmaktadır. Bu iki odanın hana yakınlığı dolayısıyla samanlık olarak kullanıldıkları ihtimal dahilindedir. Ancak kuzeyde bulunan oda, zemin seviyesinden aşağıda olması ve penceresiz olması buranın mahzen olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

Viyana'dan 22 Haziran 1553'te hareket ederek 25 Ağustos 1553'te Haliç'e varan Alman Seyyah Hans Dernschwam, konakladığı kervansaraylarda nalbant ve saman-arpa satan kişilerin olduğunu tutmuş olduğu günlüğe kaydeder.¹⁹⁵ Kervansaraya gelen yolcuların atlarının nal ihtiyaçlarını ücreti karşılığında gideren ve hayvanların beslenmesi için gerekli olan arpa-samanı ücreti karşılığında satan esnaflar bulunmaktadır. Bunlar dışında yaptıkları eşyaları satan bekar zanaat sahipleri de hana gelmektedir.

Kanuni Süleyman döneminde İstanbul'da bulunmuş bir İspanyol'un piyes şeklinde yazmış olduğu eserde, kervansaraylarda hayvanalar için yapılmış yemliklerin bulunmadığı ve hayvanlar sahibinin kaldığı yerin hemen önünde samanla beslendikleri

¹⁹³ Samur, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁹⁴ Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 764.

¹⁹⁵ Hans Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, çev.: Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, ss. 43-44.

belirtilmiştir. Buradaki samanların oldukça besleyici olduğunu ve atları şişmanlattığından bahsedilmiştir. Ayrıca yola çıkıldığı zaman bazı kervansaraylarda satılan arpa ve saman alınarak heybe şeklindeki yem torbasına doldurduklarını ve bunu hayvanın boynuna taktıkları ifade edilmiştir.¹⁹⁶

2.1.4.3. Helâlar

Külliyenin tüm birimlerinin ortak birimi heladır. Günümüzde caminin güneydoğusunda, küçük hanın güneybatısında sonradan yapılan helalar, vakfiyede belirtilen konumlardan farklıdır. Vakfiyede sıbyan mektebi, imaret ve küçük han tanıtılırken helaya sahip olduğu kaydedilmiştir.¹⁹⁷ Ancak bu helaların ayrı ayrı olarak mı, yoksa toplu olarak bir yerde bulundukları kesin değildir.

Osmanlı ve öncesinde Anadolu’da inşa edilmiş olan kervansaraylarda helalar, akşam ezanından sonra kervansarayın kapısı can ve mal güvenliğinin sağlanması amacıyla kapatıldığından içeride inşa edilmişlerdir.¹⁹⁸ Yavuz, helanın sürekli lüzumundan dolayı genellikle barınak kısmında inşa edildiklerini belirtmiştir. Ahırın bir ucuna yapılan helalar, ahşap bir bölmeyle ayrılmaktaydılar. Helaların toplu olarak bir köşeye inşa edilmesi de sıklıkla görülmektedir. Aksaray’da bulunan Sultan Hanı’nda helaların toplum bir şekilde yapının bir köşesine inşa edildiği görülmektedir.¹⁹⁹

Vakfiyede, tuvaletleri, misafir odalarını, cami haremi ve önünü temizleyen bir görevlini bulunduğu²⁰⁰ ve hanın akşam ezanından sonra kapısının kapandığı düşünülürse, külliye içerisinde birden çok helanın bulunabileceğidir. Hanın içerisinde bulunan helanın ise küçük han kısmında olması muhtemeldir.

¹⁹⁶ Eserde Pedro, Mata ve Juan adlı üç karakterin diyalogları aracılığıyla 16. yüzyıldaki Osmanlı hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bk.: İsimli, **Türkiye’nin Dört Yılı 1552-1556**, çev.: A. Kurutluoğlu, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1977, ss. 56-57.; Özer, **Seyyahların Gözüyle Osmanlı Döneminde Faaliyet Gösteren Kervansaraylar**, s. 8.; Daha fazla bilgi için bk.: Mustafa Denktaş, “Karatay Hanı”, ed.: Hakkı Acun, **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 362.

¹⁹⁷ KBYEK.YA., No. 7710, s. 25a, 26a.; Güldal, a.g.t., ss. 79-80.

¹⁹⁸ Habibe Kazancıoğlu, **Osmanlı Dönemi Kervansaraylarının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Fonksiyonları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 167.

¹⁹⁹ Yavuz, “Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi”, ss. 186-187.

²⁰⁰ Çam, “İlgın Vakıfları”, s. 184.

2.2. Akarât Kısmı

Vakıflar, yararlanılma biçimleri bakımından iki kısma ayrılmaktadırlar. Aynı ile intifa olunanlar yani faydalanılanlar, vakıf literatüründe “*hayrât, müessesât-ı hayriyye*” olarak geçen ve daha çok hayır amaçlı inşa edilmiş yapılardan oluşmaktadır. Aynı ile intifa olunmayanlar vakıflar ise doğrudan doğruya kendilerinden değil de sağladıkları gelirlerden yararlanan yapılardan oluşmaktadırlar. Hayri yapıların devamlılıklarını sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyulan sermaye, gelir getiren yapılardan yani akarâtta sağlanmaktadır. Bağ, bahçe, arazi gibi gelirinden intifa olunan vakıf gayri menkullere “*müstegallât*”, ev, çarşı, han gibi çatısı olan yapılara ise “*müsakkafât*” adı verilmektedir.²⁰¹

2.2.1. Arasta

Arasta, önu saçaklı veya üstü örtülü olan sıralı dükkanların bulunduğu çarşıya denmektedir. Farsça’da sıra, saf ve müzeyyen manasında olan “*raste, reste, âraste*” kelimelerinden geldiği belirtilen arasta, Türkçe’de asker çarşısı, ordu pazarı anlamında kullanılmıştır. Arastalar cami, medrese, imaret ve darüşşifa gibi vakıf yapılarının yanına külliye halinde yapılır ve bu hayır müesseselerine gelir getirmesi amacıyla inşa edilirler.²⁰² Üst kısımları tonoz veya ahşap çatı ile örtülü olan arastalar, iki ucunda ve bazen de orta kısımlarda yer alan giriş-çıkış kapılarına sahiptirler. Kapalı tip arastalarda aydınlatma ve havalandırma tonozlarda bulunan küçük pencereler aracılığıyla sağlanmaktadır. Kaplı tip arastalar, mimari olarak bedestenlere²⁰³

²⁰¹ Günay, “Vakıf”, s. 478.; İsmail Kıvrım, “Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Kurulan Vakıflar”, **Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri**, Samsun 2015, C. 1, ss. 715-716.; Ahmet Akgündüz, “Galle”, **DİA**, İstanbul 1996, C. 13, ss. 338-339.; İsmail Kıvrım, “Osmanlı Dönemi’nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 2016, S. 46, s. 98.

²⁰² Bazı kaynaklarda Farsça süslemek manasında olan “*aresten*” kelimesi ile örtü manasına gelen “*arastak*” kelimelerinden Türkçe’ye üstü örtülü çarşı olarak geçtiği kabul edilmektedir. Günlük yaşamda kullanılan “*bakırcılar arastası*”, “*kavaflar arastası*” gibi söylemler, aynı tür eşya satan esnafın bir araya geldiği mekân olarak da tanımlanmaktadır. Bk.: Pakalın, **a.g.e.**, C. 1, ss. 64-65.; Burcu Küçükkömürcü, **Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapıları ve Günümüzdeki Alışveriş Merkezleri Üzerine Bir İnceleme**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 7.; Süleyman Cevat Çevrimli, Hasan Şehmuz Haştemoğlu, “Geleneksel Osmanlı Çarşısı Örneği, Isparta Üzümlü Pazarı”, **History Studies International Journal of History**, Samsun 2020, C. 12, S. 1, ss. 129-130.

²⁰³ Bedestenler daha çok ticari faaliyetlerin yoğun olduğu gelişmiş şehirlerde inşa edilmişlerdir. Bu mekanlar çarşığı oluşturan ilk ticari yapılar olmuş ve mimari olarak üzerleri kubbe ile örtülmektedir. Kelime olarak bez satılan yer anlamında olan bedestenler, birçok işleve sahiptirler. Değerli kumaş ve mücevherlerin fiyatının belirlenip satıldığı, banka ve borsa işlevi gören kuyumcuların bulunduğu ve

benziyorlarsa da mahzen birimlerinin bulunmaması ve satılan ürün çeşidi bakımından ayrılmaktadırlar.²⁰⁴ Üstü tamamen açık olan arasta tipleri de bulunmaktadır.²⁰⁵

Günümüzde arasta, bedesten, pazar, çarşı ve han gibi çeşitli ticaret yapıları birbirine karıştırılarak, aynı anlamda kullanıldıkları görülmektedir. Çarşı daha çok bir yerleşim alanında, birkaç sokakta sıralanmış her türlü alışverişin yapıldığı dükkanlardan oluşmaktadır.²⁰⁶ Arasta ise cami, imaret ve medrese gibi bir vakıf birimine gelir sağlamak ve bu vakıf birimleri çevresinde canlılık oluşturma amacı hakimdir. Arastalar iki yanda sıralı dükkanlardan oluştuğu gibi vakıf birimlerinin bir parçası olarak mimari alt birimini oluşturmuşlardır.²⁰⁷ İlgin Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin bir birimi olan arasta, yarısı açık yarısı da kapalı olan bir mimari özelliğe sahiptir.²⁰⁸ Aslanapa, doğu-batı yönünde uzanan bedestenin, bir tarafında külliyenin diğer birimlerinin toplandığını ifade etmiştir.²⁰⁹ Bazı kaynaklarda Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirdiği arasta, bedesten olarak geçmektedir.²¹⁰ Kapalı olan bir kısma sahip olması, buranın aynı zamanda bedesten işlevi gördüğünü düşündürmektedir.

“hâce” adı verilen hücrelerde şehirde bulunan değerli eşyanın muhafaza edildiği mekanlar olmuşlardır. Bk.: Özer Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 35, 50.; Can Binan, Fernaz Öncel, “Osmanlı Kentlerinde Ticâret Merkezlerinin Oluşum Süreçleri ve Karşılaştırma”, **Şehir ve Ticâret**, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, İstanbul 2021, ss. 57-58.; Küçükerman, Mortan, **Kapalıçarşı**, s. 139.; Miss Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, çev.: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 33.

²⁰⁴ Külliye uğrayan yolcuların ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla değişik meslek kollarından dükkanların bulunduğu evkaf defterlerinden tespit edilmektedir. Vakfa ait kayıta kahvehane, ekmekçi, demirci, leblebici gibi dükkanların bulunduğu görülmektedir. Bk.: BOA., **EV.d. 27924**; Gazi Özdemir, **Hurufat Defterleri Işığında İlgin**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005, s. 63.

²⁰⁵ Nusret Çam, “Arasta”, **DİA**, İstanbul 1991, C. 3, ss. 335-336.; Mehmet Uysal, “Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekansal Analiz”, **Milli Folklor Dergisi**, 2010, C. 11, S. 86, s. 150.

²⁰⁶ Çarşı kelimesi, Farsça Çehar-Suk (Dört Sokak) kelimelerinde gelmekte olup, üstü açık veya kapalı dükkanların bulunduğu sokakların geneline verilen isimdir. Bk.: Gündüz Özdeş, **Türk Çarşıları**, Tepe Yayınları, Ankara 1998, s. 7.

²⁰⁷ Semavi Eyice, “Bedesten”, **DİA**, İstanbul 1992, C. 5, s. 303.; Kuban, arastaların lonca sisteminin yapıya yansımış yüzü olduğunu belirtmiştir. Aynı sokak üzerinde yerleşen dükkanların, aynı loncaya mensup kişilerden oluştuğunu ve bütün sokaklardaki loncaların birleşimi çarşayı oluşturmaktadır. Arastalarda değişik esnaf grubunun aynı çatı altında toplandıkları da görülmektedir. Bk.: Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, s. 602.

²⁰⁸ Tuba Akar, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, İstanbul 2009, C. 7, S. 13, s. 272.

²⁰⁹ Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004, s. 323.

²¹⁰ BOA., **EV.d. 13753**. (29 Cemaziyelevvel 1267 / 1 Nisan 1851); Mustafa Cezar, **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 198.

Toplam dört kapısı bulunan arastanın, güney kısmında bulunan kapısı cami avlusu ile külliye'nin diğer birimlerine, doğu ve batı kapıları sokağa, kuzey kapısı ise Ilgın şehri içinde kalan ana yola açılmaktadır. 70 metre ölçüsünde olan kapalı olan kısım, tonoz örtülü olup içerisinde ocakları bulunan dükkânlara sahiptir. Kapalı kısmın güneyinde yer alan ve cami avlusuna açılan kapının sağında yer alan dükkânın duvarında bir sebil bulunmaktadır. Bu dükkân duvarı diğerlerine nazaran daha kalın inşa edilmiş ve vakfiyede kastedilen sebil buraya inşa edilmiş olsa gerektir.²¹¹ Sebil yapılan restorasyonlarda iptal edilmiş ve günümüzde bulunmamaktadır. Kapalı kısımda aydınlatma ve havalandırma, koridoru örten tonozun kemerleri arasına karşılıklı bırakılan pencerelerle sağlanmaktadır. Vakfiyeye göre arastanın kuzey duvarında 13, güney duvarında 12 olmak üzere toplamda 25 dükkândan oluşmaktadır. Böylelikle külliye inşa edildiği zaman açık kısmın olmadığı ve sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

1879 tarihli kayıta “*Ilgın Lala Mustafa Paşa Bedesteni*” olarak geçmekte olup, îcar bedeli olarak 1.800 kuruş alındığı kaydedilmiştir.²¹² 1887 tarihli muhasebe kaydında, bedesten ve 14 dükkânın kira bedelinden toplam 4.200 kuruş gelir sağlanmıştır.²¹³ 19 Nisan 1896 tarihinde Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nden gönderilen yazıda, Ilgın'da Lala Mustafa Paşa vakfına ait 21 mağazanın (dükkân) 1890-1891-1892 yılları ait kiralari müctemian (toplu bir halde) deftere kaydedildiği, ancak kaçar kuruş îcar bedeli alındığı ayrı ayrı olarak yazılması bildirilmiştir.²¹⁴ Konya Evkâf Muhasebeciliğine 18 Mart 1898 tarihinde gönderilen yazıda, bedesten ve dükkânların tamire muhtaç olduğundan keşif yapılması için ne kadar masraf yapılacağının belirlenmesi istenmiştir.²¹⁵ 1901 tarihinde 11 tâbhâne odası ile bedestenden 1.800 kuruş²¹⁶, 1904 yılında ise 2.000 kuruş vakfa gelir elde edilmiştir.²¹⁷

Kapalı kısmın doğusunda devamı niteliğinde kalan açık kısım, günümüzde üzeri sonradan ahşapla kapatılmıştır. Kapalı kısımdaki dükkânlarla kıyasla daha küçük

²¹¹ Çobanoğlu, “Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, s. 77.

²¹² BOA., EV.d. 24528. (25 Ramazan 1296 / 12 Eylül 1879)

²¹³ Aynı tarihte Ilgın'daki aşar bedelinden 1.086 kuruş 20 para gelir sağlanmıştır. Bk: BOA., EV.d. 26653. (25 Safer 1305 / 12 Kasım 1887)

²¹⁴ BOA., EV.MKT. 2178 / 78. (6 Zilkade 1313 / 19 Nisan 1896)

²¹⁵ BOA., EV.MKT. 2460 / 11. (24 Şevval 1315 / 18 Mart 1898)

²¹⁶ BOA., EV.d. 29856. (6 Rebiülevvel 1319 / 23 Haziran 1901)

²¹⁷ BOA., EV.d. 30190. (29 Rebiülevvel 1322 / 13 Haziran 1904)

boyutlarda olan dükkanların üstü beşik tonozla örtülmüştür. Koridor içerisinde karşılık sıralanmış toplam 20 dükkân yer almaktadır.²¹⁸ Açık kısım 1970’li yıllarda onarım geçirmiştir. Müderrisoğlu, külliye’nin han ve arasta birimleri gerek boyut olarak gerekse konumlarından dolayı külliye’nin ana birimlerini oluşturduklarını belirtmiştir. Özellikle arastanın konumu, külliye’nin diğer birimlerine sınırlandırıcı ve yönlendirici özelliğe sahiptir. Ayrıca arastanın kapalı ve açık kısımları, külliye’de en fazla yeri kaplayan birim olduğu görülmektedir.²¹⁹

İlgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi restorasyon raporunda, arastanın kuzey cephesi giriş kapısı üzerinde bekçi odası olarak kullanılan bir ara katın bulunduğu belirtilmiştir. Dükkanların bulunduğu koridorun zemini baştan başa taşla döşenmiştir. Yapılan onarım ve restorasyonlar sonucu, dükkanların zemin kotundan yükseldiği görülmektedir. Arastanın 1966 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir edildiği raporda görülmektedir.

Arastada bulunan bir dükkânın 1928 yılında İlgın Belediyesi’nce istimlak edilmeye çalışılması vakıf ile belediye kurumunu karşı karşıya getirmiş ve İlgın Şer’iyye Sicili’nde dava konusu olmuştur.²²⁰ 1966 yılında yapılan onarımda, üstü açık olan kısım kapatılarak kapalı çarşı haline getirilmiştir.²²¹ Müderrisoğlu, 1962-1977 yılları arasında külliye’nin tamamında bir dizi restorasyon yapıldığını ve bu restorasyonlarda yarı harap durumda olan arastanın açık kısmında dükkanlar inşa edildiğini belirtmiştir. 1982-1988 yılları arasında da yapılan restorasyonlarda arastanın doğu kısmına yeni dükkanlar eklenmiştir.²²² Külliye’nin tüm birimlerinin restorasyonu, 2008-2010 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ayrılan büyük bir bütçeyle sağlanmıştır. Bu restorasyon neticesinde külliye son şeklini almış ve tüm birimleri aktif olarak kullanılmaktadır. Arasta da bulunan dükkanlar da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kiraya verilmek suretiyle çeşitli meslek dalları tarafından işletilmektedir.

²¹⁸ Samur, **a.g.e.**, ss. 14-15.

²¹⁹ Müderrisoğlu, **a.g.t.**, ss. 753-754.

²²⁰ İlgın, **ŞS. 348**, s. 34.; Barış Sarıköse Bekir Şahin, “İlgın Şer’iye Sicillerindeki Vakıf Kayıtları”, I. Ulusal İlgın Sempozyumu, İlgın Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2012, s. 561.

²²¹ VGM., **2003 – 2010 Restorasyonlarımız**, Ankara 2011, C. 2, s. 562.

²²² Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 755.

2.2.2. Hamam

İlgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin yapı topluluğu içerisinde bulunmayan önemli bir birim hamamdır. Menzil külliyelerinde yer alan hamam biriminin, Lala Mustafa Paşa Külliyesi yapı topluluğu içerisinde olmaması veya ayrı bir birim olarak var ise İlgın vakfiyesinde böyle bir yapının varlığından söz edilmemesi oldukça dikkat çeken bir husustur. Ancak yapılan bazı araştırmalar neticesinde bu yapı her ne kadar İlgın vakfiyesinde geçmiyorsa da hamam biriminin var olduğu çeşitli delillerle tespit edilmektedir.

Lala Mustafa Paşa'nın Konya'nın İlgın İlçesi'nde inşa ettirmiş olduğu vakıf yapılarını kayıt altına aldırıldığı İlgın vakfiyesi henüz oluşturulmamışken Şam'da bulunan evkafı için oluşturduğu 21 Eylül 1574 tarihli vakfiyesinde, İlgın'ın Adil Şah Mahallesi'nde²²³ bulunan iki hamamın vakfa akar olarak kaydedildiği görülmektedir. Hamam haricinde birbirine bitişik halde bulunan 31 dükkân ile farklı yerlerde bulunan dokuz değirmen de akar olarak Şam vakfına ait vakfiyede kaydedilmiştir.²²⁴ Burada 31 dükkândan kastedilen arasta dükkanları, dokuz değirmen ise sonradan İlgın vakfiyesinde de göreceğimiz İlgın'da ve çevresindeki yerleşimlerde bulunan değirmenlerdir. İki hamam olarak belirtilmesi hamamın Çifte Hamam olmasından kaynaklanmaktadır.

Şam vakfiyesindeki bilgi haricinde, İlgın'a uğramış seyyahlar ile hac yolcularına rehber olması amacıyla kaleme alınan hac menzil-nâmelerinde, İlgın'da Lala Mustafa Paşa'ya ait bir hamamın var olduğunu tespit etmekteyiz. Kâtip Çelebi, Sultan IV. Mehmed için 1648 yılında yazmış olduğu “*Cihan-nümâ*” adlı eserinde İlgın hakkında, “*İlgın, Akşehir'den iki menzil şarka bir kasabadır. Bir lâtif câmi'i ve Rüstem Paşa Hanı, çifte hamamı Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev bin Kılıçarslan bina etmiştir. Sene 660'da bir eski hamamı dahi vardır. Kasaba garbisinde arası bir mil kadar yerde bir Germ-âbe hamamı vardır. Alaeddin Selçuki bunun üzerine kârgîr kubbe ile bir beytü'l-gasl bina etmiştir. İçinde bir havz vardır. İki mevzide aslan ağzı lülelerden su*

²²³ 1530 tarihli tahrir defterinde, mahallenin ismi “*Alişah*” olarak belirtilmiş ve sonradan “*Halil*” ismi verilmiştir. Bk.: **387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)**, haz.: Heyet, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1966, ss. 81-82.

²²⁴ VGMA., **VD. 747**, s. 274, sr. 219. (4 Cemaziyelahir 982 / 21 Eylül 1574)

*akar ve bunda iğtisal, felç, barasa nâfi'dir.*²²⁵ ifadelerini kullanmıştır. Burada kastedilen han, Rüstem Paşa olmayıp Lala Mustafa Paşa'ya ait vakıf hanıdır. Hanın yanında bahsedilen hamamın da yine banisi hakkında yanlış bilgi verildiği anlaşılmaktadır.

Hac yolculuğuna 1646 yılında çıkan ve “*Kadrî*” mahlasını eserlerinde kullanan Abdülkadir Çelebi, yol üzerinde uğradığı menziller arasında Ilgın da bulunmaktadır.²²⁶ Burada gördüklerini şöyle aktarmaktadır:

*“Akşehir’den kalkıldıkda Ilgın nâm mahalle varulur. On bir saatlik yoldur. İki cami ‘ vardır. Birine Mustafa Paşa Cami ‘ dirler ve hoşça bir camidir. Birine Turgud Begzâde Cami ‘ dirler kiliseden dönmedir. Bir hamamı vardır ona dahi Mustafa Paşa hamamı dirler. Çarşu ve bâzârı bezâstânı ve hânları dahi vardır. Şehre yakın mahalde bir göl vardır. Şehrin haricinde iki ılıca vardır. Ilgın’dan kalkıldıkda Lâdik nâm mahalle varulur.”*²²⁷

Abdülkadir Çelebi’nin bahsettiklerinden hareketle Lala Mustafa Paşa Hamamı adında bir hamamın Ilgın merkezde bulunduğunu tespit etmekteyiz. 1646 yılında Ilgın’a uğradığına göre hamamın bu tarihten önce inşa edildiği kesindir. 27-28 Haziran 1837 tarihinde Ilgın’a uğrayan İngiliz jeolog William John Hamilton, merkezde pazar, hamam, han, cami ve kapalı çarşının bulunduğunu ve bu yapıların şehirde bulunan, çamurdan yapılmış diğer hiçbir yapıyla uyuşmayacak kadar iri ve dayanaklı malzemeden yapıldığını belirtmiştir.²²⁸ Hamilton’un eserinde kaydetmiş olduğu Ilgın merkezde bulunan bu yapılar, Lala Mustafa Paşa’nın inşa ettirmiş olduğu külliye yapıları olduğu anlaşılmaktadır. Burada zikrettiği aynı yapı topluluğu içerisinde bir hamamdan zikretmesi külliyenin bir hamama da sahip olduğunu göstermektedir.

²²⁵ Kâtib Çelebi, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, TTK, Ankara 2009, s. 219.; Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, “Bazı Osmanlı Seyyahlarının Ilgın İzlenimleri”, *I. Ulusal Ilgın Sempozyumu*, Konya 2012, ss. 239-240.

²²⁶ Ahmet Çaycı, “Osmanlı Seyyahlarının İzlenimleriyle Konya ve Çevresi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2006, S. 21, s. 124.

²²⁷ Kadrî, *Menâzilü’t-Tarîk ilâ Beytillahi’l-Atîk*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, Yer Numarası: 34 Ae Tarih 892.; Seydi Kiraz, Muhammed Musab Tiryaki, “Türk Edebiyatında Menâzil-i Haclar ve Kadrî’nin “Menâzilü’t-Tarîk ilâ Beytillâhi’l-Atîk” Adlı Menâzil-i Haccı”, *Turkish Academic Research Review*, 2023, S. 8, ss. 119-120.

²²⁸ William John Hamilton, *Küçük Asya*, çev.: Kasım Toraman, Midas Kitap, Ankara 2013, C. 2, ss. 547-548.

Anadolu’yu 1840’lı yıllarda gezen Halil Abbasîzâde de Ilgın’a uğramış ve şehir hakkında “*Ilgun, Doğan Hisarı ile Sa’îd İli arasında ve Hac Caddesi’nde ve Karahisar sahrasının intihasında ve düz sahrada Rüstem Paşa binasıyla bir câmi’-i şerîf ve medrese ve imaret ve çifte hamam ve bir hân-ı kebîr kârgir ve sâir cevâmî’ ve hânât ve esvâk-ı muhtasarı ve enhâr ve miyâh-ı câriye ve büyüüt ve hadâik ve bağâ-ı vefire ve esmâr-ı kesîre ile bir kasaba olup bunda bir mil yerde bir ılıca olmağla felç ve baras emrâzına nâfi’ ve ılıcanın iki tarafında isimleri meçhul iki türbe ve ba’zı asâr-ı kadîme olup ...*²²⁹” bilgisini kaydetmiştir. Kâtip Çelebi’nin “*Cihân-nümâ*” eserinde verilen Rüstem Paşa ismi tekrar edilmiştir. Oysa caminin girişinde bulunan kitabede açık bir şekilde Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa ismi geçmektedir. Külliye birimlerini sıralarken çifte hamamın varlığını da kesin bir şekilde belirtmiştir.

Önge, Mimar Sinan’ın yapmış olduğu hamam sayısının Adsız Risale’de 45, Tezkiretü’l-Ebniye’de 52, Tezkiretü’l-Bünyan’da 37 ve Tuhfetü’l-Mimarın’da 40 olmak üzere toplam 59 olduğunu belirtmiştir. Ancak bu sayıya Sinan’ın yapmış olduğu külliyelerde bulunan hamamların dahil edilmediğini ve bu külliye hamamları arasında Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi’nde bulunan Lala Mustafa Paşa Hamamı adını da zikretmektedir.²³⁰

Lala Mustafa Paşa’ya ait Ilgın’da bir hamamın bulunduğunu kesin olarak belirten diğer bir kaynak arşiv vesikalarıdır. 1822 tarihli kısmi bir muhasebe kaydında, Ilgın kasabasında Lala Mustafa Paşa vakfına ait “*Eski Hamam*” olarak geçen hamamın kirasından 1.400 kuruş alınmıştır.²³¹ Bir diğer kayıt 1848 tarihli Ilgın’daki tüm evkafa ait muhasebe kayıdır. Muhasebe kaydına göre, bu tarihte Ilgın’daki bazı vakıf yapılarından toplanan 18.051 kuruş gelirin 1.000 kuruşu hamamın kirasından elde edilmiştir. Yine muhasebe kaydına göre hamamın tamir masrafına ise 3.566 kuruş harcanmıştır.²³² Konya valisine gönderilen 17 Haziran 1861 tarihli yazıda, Derviş Hacı Mehmed Efendi adlı kişi tarafından sunulan arzuhal gereğince Ilgın’da bulunan cami ve hamamın harap durumda olduğu ve tamirâtı için vakfın gelirinden gerekli işlemin

²²⁹ Halil Abbasîzâde, *Hülasatü’l-Ahvâlî’l-Büldân*, 1267/1851, s. 201.; Çaycı, Ürekli, *a.g.m.*, s. 241.

²³⁰ Yılmaz Önge, “Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar”, *VI. Vakıf Haftası*, VGM. Yayınları, İstanbul 1989, s. 255.

²³¹ VGMA., *VD. 2179*, s. 257. (1237 / 1822)

²³² BOA., *EV.d. 13753*. (29 Cemaziyelevvel 1267 / 1 Nisan 1851)

yapılması yönünde bir emir verildiği görülmektedir.²³³ Ancak arzuhalde ve valiye gönderilen yazıda bu vakfın ismi zikredilmemiştir. Ilgın'da hem cami hem hamama sahip olan vakfın muhtemelen sadece Lala Mustafa Paşa'ya ait olduğu düşünülmektedir. Böyle kabul edildiği takdirde 1861 yılı ve öncesinde cami ile hamamın tamire muhtaç bir durumda olduğu görülmektedir.

Ilgın'da Lala Mustafa Paşa ve Şamizâde Hacı Mehmed Efendi vakfından²³⁴ olan iki hamamın 30 seneden beridir müşrif-i harab (yıkılmaya yüz tutmuş) bir durumda olduğu, 8 Temmuz 1881 tarihli bir belgede kaydedilmiştir. Hamamların tamiratını gerçekleştirecek vakıf bütçeleri bulunmadığından, tamiratın bu tarihten itibaren gerçekleştirilmediği anlaşılmaktadır.²³⁵ Konya Vilayeti Evkâf Muhasebeciliği'ne gönderilen 28 Aralık 1887 tarihli yazıda, Ilgın'da bulunan iki hamamın tekrar mamûr hale getirilecek tarafının olmadığı ve Lala Mustafa Paşa vakfının idaresizliğinden dolayı mazbut evkaf statüsünde idare olunduğu belirtilmiştir. Şamizâde Hacı Mehmed Efendi'nin vakfından olan hamamın ise Maarif Meclisi tarafından zapt edildiği kaydedilmiştir.²³⁶ 17 Eylül 1891 tarihinde oluşturulan belgede, Ilgın'da Lala Mustafa Paşa'ya ait caminin giderlerini karşılaması için Ilgın merkezdeki hamam, han, iki eski ambar, on iki dükkân ile bedesten icare-i vahide ile kiraya verilmektedir. Ancak hamam ve hanın uzun bir süredir yıkılmaya yüz tuttuğundan tamiratının gerekli olduğu bildirilmiştir. Vakfın Ilgın'da bulunan geliri ile ancak vakıf görevlileri ile caminin yağ, mum ihtiyacı karşılanabildiği için tamirat için gerekli olan paranın Kayseri'deki vakıf gelirinden ve Şam'da oturan vâkıfın soyundan olan mütevelliler Merdemzâde Ali ve Osman Beylerden tahsil edilmesine karar verilmiştir.²³⁷

²³³ BOA., A.MKT.UM. 478 / 26. (8 Zilhicce 1277 / 17 Haziran 1861)

²³⁴ Reisülküttap Şamizâde Mehmed Efendi, Ilgın'da bir çift hamam ve bir mektep inşa ettirmiştir. Vakfiyede hamamın ve mektebin konumu belirtilmemiştir. Hamamdan elde edilen gelirle mektebin muallimine günlük altı akçe ve yardımcısı olan halifeye günlük iki akçe verilmektedir. Mektepte okuyan öğrencilerin günlük ekmek ihtiyacı için yedi akçe ayrılmıştır. Mustafa oğlu Reisülküttap Şamizâde Mehmed Efendi'ye ait vakfiye için bk.: VGMA., VD. 582, s. 369, sr. 277. (15 Zilkade 1071 / 12 Temmuz 1661)

²³⁵ BOA., EV.MKT. 1397 / 39. (10 Şaban 1298 / 8 Temmuz 1881)

²³⁶ VGMA., VD. 4195, s. 64. (12 Rebiülahir 1305 / 28 Aralık 1887)

²³⁷ BOA., EV.MKT. 1658 / 53. (12 Safer 1309 / 17 Eylül 1891)

Lala Mustafa Paşa vakfından olan Atık Hamam'ın testici atölyesi olarak kullanıldığı ve 1895-1896 yıllarına kadar yıllık 300 kuruşa evkaf idaresi tarafından kiraya verildiği, 2 Ocak 1904 tarihli telgrafa yazılan kenar yazısında belirtilmiştir. Vakfa ait diğer bazı akarât ile birlikte maarif tarafından bir dönem tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Zamanla harap bir duruma düştüğünden ne kadarlık bir masrafla tekrar mamur hale gelebileceği ve tamiri halinde yıllık kaç kuruşa kiraya verilebileceği kaza kaymakamlığına sorulmuştur.²³⁸

İhtifalci lakabıyla bilinen ve Osmanlı son devir tarihçilerinden olan Mehmed Ziya, Bursa'dan başlayıp Konya'ya kadar gerçekleştirmiş olduğu seyahati bir eserinde kaleme almıştır. Eserde, Konya'dan dönüşte Ilgın'da 1892-1893 yıllarında sadece bir gece kalmış ve Ilgın hakkındaki gözlemlerinden kısa bir bölüm şöyledir:

“... Ilgın'da kaldığım zaman kasabanın bazı mahallâtını dolaşmış idim. Nâzil olduğumuz hânın civârında eski bir hamâm gördüm. İhtimâl ki, Gıyâseddin Keyhüsrev-i Sâni tarafından yaptırıldığı mervî olan Çifte Hamam budur. Dersaadet'teki cevâmi'-i şerîfe tarzında inşâ edilen bir minâreli, kubbeli bir câmi' Ilgın'ın yegâne medâr-ı şeref ve mübâhâtı olan bir eser-i dinîdir. Bu câmi'-i envârlâmi'in etrafında Bezzâzistân nâmıyla ma'rûf bir de imâret vardır. Gerek câmi'-i şerîf ve gerek imâret Osmânlıların meâsir-i fâhire-i güzîdesindendir.”²³⁹

Hanın civarında gördüğünü belirttiği hamamın banisini hakkında daha önceki yazılanlardan hareketle yanlış bilgi vermiştir. Araştırmacıların neredeyse tamamı hamamın banisini Rüstem Paşa veya Gıyâseddin Keyhüsrev-i Sâni olduğunu belirtmişlerdir. Oysa bahsettikleri külliye birimlerinin tümünün aynı yapıda olduğunu belirtmelerine rağmen, külliye ile hamamın banisini farklı kişiler olarak vermişlerdir. Hamamın henüz tamir ettirilmediği ve oldukça harap bir durumda olduğu 1906 tarihli Konya Vilayeti Sâlnâmesinde şöyle ifade edilmiştir:

²³⁸ VGMA., **VD. 4193**, s. 85. (1 Zilkade 1321 / 19 Ocak 1904)

²³⁹ İhtifalci Mehmed Ziya, **Bursa'dan Konya'ya Seyâhat ve Konya Seyâhati Hâtîrâtından**, haz.: Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2010, s. 301.

“*Dâhil-i kasabada kadîmen 2 hamam var ise de harap olduğundan Ilgın sekenesi yaz ve kış bu ılıcada istihâm ederler.*”²⁴⁰

Hamamın varlığına dair bulunan bir diğer veri, Müderrisoğlu’nun “16. *Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi*” başlıklı doktora tezinde aktardığı bilgilerdir. Müderrisoğlu, külliyein konumundan bahsederken kaplıca hariç külliyein tüm birimlerinin günümüze ulaştığını belirtmiştir. Külliyein cami, mektep, imaret, han, arasta, fırın, mutfak, tâbhâne, sebilhane, odunluk, tuvaletler ve dükkanlarla birlikte bir yapı topluluğu meydana getirdiğini, ancak hamamın bu yapı topluluğundan ayrı olarak tasarlandığını ifade etmiştir. Hamamın 1950-1960 yıllarına kadar mevcut olduğunu ve sonradan yerine yapılan yeni binalarla ortadan kaldırıldığını kaydetmiştir.²⁴¹ Bu iddiasını da mimar ve aynı zamanda sanat tarihçisi olan Mehmet Yılmaz Önge’den sözlü olarak hamamın var olduğuna dair aldığı bilgiye dayandırmaktadır. İkinci bir dayanak noktası ise 1993 yılında Ilgın’a külliyei incelemeye gittiğinde, hamamın fiziki olarak var olduğu sırada gören Yusuf Kınık ve diğer başka yaşı görmeye müsait olan kişilerden sözlü olarak aldığı bilgiler olmuştur.

Araştırma kapsamında Ilgın’a gerçekleştirdiğimiz ziyaret sırasında bilgi aldığımız kişilerin tarif ettiklerine göre arastanın batı kapısının karşısında bulunan ve günümüzde Ilgın Belediyesi tarafından Osmanlı Kent Meydanı olarak projesi gerçekleştirilen büyük bir alanda hamamın kalıntılarının bulunduğu ve üzerine sinema binası inşa edildiğini öğrenmiş bulunuyoruz. İşaret edilen yer ile külliye arası yaklaşık 50 metre olup, 1960-1970 yılları arasında da kalıntıların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Burada aynı zamanda Müderrisoğlu’nun belirttiği üzere Sümerbank’ın varlığından da söz edilmektedir.

3. Vakfın Yönetimi ve Görevliler

Lala Mustafa Paşa’nın Ilgın’da kurmuş olduğu vakfın yönetiminin ne şekilde gerçekleştiği hakkındaki malumatı, hayatta iken oluşturmuş olduğu ve evkafının hukuki metni olan vakfiyeden tespit edebilmekteyiz. Vakfın denetimi ve yönetimi

²⁴⁰ Kasabanın içerisinde kastedilen hamamın Lala Mustafa Paşa Külliyesi yakınında bulunan hamam olması gerekmektedir. Bu tarihlerde şehir içerisinde başka bir hamamın varlığı kaynaklarda zikredilmemektedir. Hamamların harap olmasından dolayı halkın şehir dışındaki kaplıcaya gittiği belirtilmiştir. Bk.: **Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1322/1906**, s. 294.

²⁴¹ Müderrisoğlu, **a.g.t.**, ss. 753-756.

meselesi, vakfın varlığını sürdürmesi için belirlenmesi gereken en önemli ilkelerdir. Bu ilkeleri de vakıfta bu görevleri yerine getirecek kişilere tanımlanmış yetki ve sıfatlardan tespit etmekle mümkündür.

3.1. Yönetim

Vakfiyede belirtildiği üzere Lala Mustafa Paşa, kendi mülkünde olan ve vakıf olabilecek her türlü malını halis bir niyetle vakfetmekle kalmamış, Allah'ın vermiş olduğu bu nimetlerin sağlıklı bir şekilde devamının sağlanabilmesi için bir yönetim üslubu ve kanun koymuştur. Belirtilmiş olan bu yönetim şeklinin, hangi şartlarda devam edeceğini ve değiştirilmesi gereken durumları bile ayrıntılı olarak vakfiyede kaydettirmiştir. Böylelikle vakfın tahrif ve tahvil olmasını engellemek adına gerekli tüm tedbirleri yazılı olarak kaydettirme gereği duymuş olacak ki ilk tevliyeti kendine vermiştir. Vakfa ait gelir, gider, görevli tayini-azledilmesi, görevlilerin sahip olacağı özellikler ve alacakları ücretler gibi tüm şartları belirleme ve değiştirme yetkisi sadece Lala Mustafa Paşa'ya ait olup bu yetkiyi ölünceye kadar kendisi üstlenmiştir.²⁴² Kendisinden sonra ise Ilgın vakfının denetim ve yönetim işini vakfiyede şartlarını detaylı olarak belirttiği müteveli, kâtip, câbî, nazır ve kadılar aracılığıyla sağlamaktadır. Bunlar haricinde vakıfta görevli olan diğer tüm görevliler hakkındaki bilgiler, vakfiyede kaydedildikleri sıralamaya göre başlıklar halinde verilmiştir.

3.1.1. Müteveli

Vakıflarda önemli bir görevi yerine getiren müteveli, terim olarak vakfiyede belirtilen şartlar ile şer'i ve mer'i mevzuat gereklerine göre vakfın işleyişinden birinci derecede sorumlu kişidir. Vakıflarda bu işle görevlendirilmeye Osmanlı uygulamasında “tevliyet” adı verilmiştir. Lügatte de “*bakımını üstlenen, başkasına ait bir işi gören*” anlamında olup, terim olarak kullanılan anlama oldukça yakındır. Mütevellinin kim olacağına karar verecek ilk kişi vâkıf olup atadığı mütevelliyeye “*meşrut müteveli*”, vâkıf tarafından müteveli tayini gerçekleştirilmeyen durumda ise hâkim tarafından gerçekleştirilen atamayla müteveli olan kişiye de “*mansub müteveli*” denmektedir.

²⁴² KBYEK.YA., No. 7710, ss. 22b-23b.

Mütevellinin vakfiyede belirtilen şartlarda sorumlulukları olup, bu görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Yapmış olduğu görev karşılığında vakıftan ücret alma ve talep etme hakları bulunmaktadır. Verilecek ücretin miktarı vakfın gelirine, müteveli olacak kişinin sosyal konumuna ve zamana göre değişiklik göstermektedir. Esas olarak vakfiyede vâkîf tarafından belirtilen ücret verilir. Vâkîf tarafından belirtilmeyen durumlarda ise müteveli tayininden sorumlu olan hâkim tarafından rayice uygun olarak belirlenmektedir. Osmanlı döneminde mütevellilik önemli bir sosyal statü olarak görülüyorsa da büyük vakıfların getirmiş olduğu ağır sorumluluk bu görevin sadece ücreti için yapılmadığını göstermektedir.²⁴³

Lala Mustafa Paşa, vakıflarına ilk müteveli olarak kendisini tayin etmiş ve bu görev vefat edene kadar kendisine ait olduğunu vâkîf şartı olarak kaydettirmiştir. Kendisinden sonra ise göreve getirilecek olanların, birinci göbekten akrabası olan oğullarının olması gerektiğini belirtmiştir. Oğullarından sonra, onların erkek çocuklarının bu göreve getirilmesini ve bu usulün nesli kesilene kadar böyle devam etmesini istemiştir. Neslinin kesilmesi halinde, mütevellilik Lala Mustafa Paşa'nın azatlı köleleri içerisinde en uygun olanının ve sonrasında onun erkek çocuklarının hakkı olduğu belirtilmiştir. Paşa'nın ve azatlı kölelerinin neslinin kesilmesi durumunda ise hâkim tarafından belirlenecek kişinin müteveli olması uygun görülmüştür. Bu kişi sıradan biri olmayıp, diyanet ve doğruluğu en bilinen bir kişi olması şartı kaydedilmiştir.²⁴⁴ Vakfiyede müteveli olacak kişilerin görevini layıkıyla yerine getiren, harama el uzatmayan, günaha girmekten çekinen, ileri ve sağlam görüşe sahip olan emin bir kişi olması gerektiği özellikle belirtilmiştir.²⁴⁵

Vakfiyede görevlilerden işlerini ciddi bir şekilde eksiksiz olarak yapmaları kesin olarak emredilmiştir. Şayet işini aksatan bir kişi olması halinde, bu kişi müteveli tarafından bu davranışından kaçınması için nasihat edilir. Nasihat edilen kişinin işinde eksikliğin devam etmesi durumunda, usul ve edebe uygun bir şekilde yazılı olarak korkutulur. Nasihat ve korkutmayla çözüm bulunmadığı takdirde, müteveli işini aksatan bu kişiyi azletmekle yetkilidir. Yerine ise vakfiyede belirtilen özelliklere sahip

²⁴³ Nazif Öztürk, "Müteveli", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, ss. 217-220.

²⁴⁴ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 24a-24b.

²⁴⁵ Güldal, a.g.t., s. 79.

bir kişiyi atayabilmektedir. Atama yapılacak vazifeye idare sahiplerinin çocukları ve azatlıları talip olduğu takdirde, öncelik onlara tanınarak vazifeye tayin gerçekleşirdi. İdare sahiplerinin çocukları veya azatlıları talip olmadığı takdirde dışarıdan alınacak kişinin vazifeye ve şartlara en uygun olanı tercih edilirdi. Bu vâkîf şartları, vakfın istihdam stratejisini belirlemektedir. Önceliğin görevde bulunanın çocuklarına verilmesi, vakfın istihdam konusundaki pozisyonu hususunda önemli bir detaydır.

Sadece işini eksik veya ciddiyetsiz bir şekilde yaptığından dolayı bir kişi azledilmez. Aynı zamanda vakıf personeline birinin vakfa ihaneti hukuki olarak kesin olursa, bu durumda müteveli tarafından ihanetin bedeli olarak değersizliği veya alçaklığı bu kişiye hissettirilir ve görevinden azledilerek yerine uygun biri vazifelendirilir. Görevlilerden imam-hatip, şeyh ve katipler hariç diğerlerinin ataması ve azledilmesi, herhangi bir yerden karar alınmaksızın mütevellinin yetkisi dahilindedir.²⁴⁶

Vakfiyede mütevellinin birçok sorumluluğu bulunduğu görülmekle birlikte, genel olarak vakfın gelirlerini düzenleme, gelir-gider dengesini sağlama ve vakfa ait akarât ve hayrat müesseselerini sürekli ayakta tutmak için gerekli olan çabayı sarfetmesi olarak belirtilmiştir.²⁴⁷ Vakfiyede, müteveli kadrosuna atanacak kişiye günlük 20 dirhem ücret verilmesi kaydedilmiştir. Ayntâb kadısı Mehmed oğlu Nurullah tarafından yazılan 21 Ekim 1581 tarihli senet kaydında Ilgın'da bulunan mütevellinin Ali oğlu Nasrullah olduğu görülmektedir.²⁴⁸

Lala Mustafa Paşa'nın Zile'de bulunan evkafı tevliyetinin vakfiyede belirtilmediği halde günlük iki akçe ücretle Zile Kalesi kethüdasına verildiği 11 Aralık 1586 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Vakfiyeye aykırı bir durum görüldüğünden tevliyetin Ilgın'da bulunan vakfın mütevellisine verilmesine karar verilmiştir.²⁴⁹ Çünkü vakfiyede Ilgın vakfının diğer şehirlerde bulunan evkafını, Ilgın şehrinde bulunan evkafın mütevellisi yönetir. Zile'deki gerekli olan harcamaları da yine Ilgın'da bulunan müteveli gerçekleştirir. 15 Kasım 1588 tarihli belgeden anlaşıldığı

²⁴⁶ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 39a-39b.

²⁴⁷ Çam, "Ilgın Vakıfları", s. 182.

²⁴⁸ KBYEK.YA., No. 7710, s. 49a.

²⁴⁹ BOA., MD. 60, hk. 474. (29 Zilhicce 994 / 11 Aralık 1586)

üzere bu tarihte de Paşa'nın Ilgın'da bulunan vakfının mütevellisi halen Nasrullah adlı kişidir.²⁵⁰

Vakfın Ilgın'da bulunan mütevellisi Şubat 1600'de Abdullah oğlu Perviz Ağa²⁵¹, Aralık 1618'de ise Abdülmennan oğlu Davud Ağa'dır²⁵². Vakfın Gaziantep, Kayseri, Tokat ve diğer şehirlerde bulunan evkafını Ilgın'da bulunan müteveli adına kaimakam-ı mütevelliler veya vekiller yönetmişlerdir.²⁵³ Lala Mustafa Paşa'nın tüm vakıflarının asıl mütevellisi ise Şam şehrinde oturmakta olup Nisan 1651 tarihli belgede Abdulbaki Bey'dir.²⁵⁴ Aynı tarihte Ilgın'da bulunan müteveli ise Mustafa Ağa adlı kişidir.²⁵⁵ 12 Ocak 1666 tarihli belgede, Ilgın'da bulunan mütevellinin Mehmed Ağa oğlu Seyyid İbrahim Çelebi olduğu görülmektedir. Seyyid İbrahim Çelebi'nin 3 Mart 1674 tarihinde mütevellilikten ayrılması üzerine, yerine beratla Yusuf adlı kişi getirilmiştir.²⁵⁶

Şam, Kuneytra, Ilgın, Erzurum ve Kıbrıs'ta Lala Mustafa Paşa'ya ait tüm vakıfların genel mütevellisi, evladından biri olup sürekli Şam şehrinde oturmuşlardır. Tüm bu vakıfları 1681 yılına kadar Paşa'nın evladından olan Mustafa Bey yönetmiştir. Mustafa Bey'in 1681 yılında vefatıyla onun yerine Belkıs Hatun tayin edilmiştir.²⁵⁷ Dârüssaâde Ağasının Divan-ı Hümayun'a göndermiş olduğu arzda, Lala Mustafa Paşa'nın Şam, Erzurum ve Ilgın'da bulunan vakıflarının kendi nezaretinde olduğunu, vakıfların genel mütevellisinin vâkıfın evladından olan Belkıs Hatun'un vakıf işlerini göremeyecek kadar yaşlı olduğunu bildirmiştir. Vakfın işleyişinin daha da kötüleşmesi üzerine Belkıs Hatun yerine yine vâkıf evladından olan Mehmed Bey 13 Eylül 1688'de tayin olunmuştur.²⁵⁸ Haziran 1696 tarihli belgeden itibaren Lala Mustafa Paşa'nın

²⁵⁰ BOA., MD. 64, hk. 474. (28 Zilhicce 996 / 18 Kasım 1588)

²⁵¹ Gaziantep, ŞS. 167, s. 54, 72, 112.; Gaziantep, ŞS. 168, s. 30.

²⁵² Gaziantep, ŞS. 12, s. 156.

²⁵³ Gaziantep, ŞS. 169, s. 31.

²⁵⁴ Gaziantep, ŞS. 20, s. 136.

²⁵⁵ Gaziantep, ŞS. 22, s. 228.; Gaziantep, ŞS. 24, s. 112.

²⁵⁶ Atama beratında, Yusuf'un Ilgın'a varıp vakfın işleyişine mukayyet olması, vâkıfın şartlarını layıkıyla yerine getirmesi, vazifelilerin maaşlarını zamanında ödemesi ve vakıf yapılarının tamiratını bir an bile olsun geciktirmemesi istenmiştir. Bk.: Gaziantep, ŞS. 30, s. 153.

²⁵⁷ BOA., Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d.) 1386, s. 4. (29 Cemaziyelahir 1117 / 18 Ekim 1705)

²⁵⁸ Gaziantep, ŞS. 37, s. 35.; Gaziantep, ŞS. 38, s. 171.; Gaziantep, ŞS. 40, s. 19, 35, 166.; Belkıs Hanım'dan sonra yerine Mehmed Bey ve Osman Bey'in getirildiği bir başka belgede belirtilmiştir. Bk.: BOA., EV.HMH.d. 1386, s. 4. (29 Cemaziyelahir 1117 / 18 Ekim 1705)

Şam’da oturan evladından olup, vakıflarının mütevellisi olarak Rabia Hanım’ın ismi geçmektedir. Şam dışında bulunan şehirlerdeki vakıf gelirlerini toplamak için kendi adına vekil olarak Hacı Mehmed Ağa’yı görevlendirmiştir. Bu vazifesine karşılık vakıftan 150 esedi kuruş ücret tahsis edilmiştir.²⁵⁹ Haziran 1707’de vekil olarak görevlendirilen kişi Hacı Süleyman oğlu Ahmed Ağa²⁶⁰, Temmuz 1714’te ise Abdulkadir Çelebi oğlu Musa Bey’dır.²⁶¹

Temmuz 1715’te Ilgın’da bulunan vakfa müteveli olan Hacı Mustafa Efendi hakkında vakfın işleyişini sağlayamadığı, personel ücretlerini ödemediği yönünde şikayetlerin artması üzerine 4 Nisan 1718’de Şam’da oturan Rabia Hanım tarafından bir yazı gönderilmiştir. Gönderilen yazıda vakıf işlerine özen göstermesini, personel ücretlerini vaktinde ödemesini ve vakfiyede belirtildiği şekilde vakıf yapılarını işletmesi istenmiştir. Ayrıca işlerine yardımcı olması için Hüseyin Ağa adlı kişiyi kaimakam tayin ederek, vakıf işlerinin aksatılmaması bildirilmiştir.²⁶² Hacı Mustafa Efendi mütevellilik vazifesinde başarılı olmasa gerek, yerine Mart 1724’te Ahmed Ağa tayin olmuştur.²⁶³

Rabia Hanım’ın artık vakıf işlerini görememesi üzerine 13 Ekim 1729 tarihinde oğlu Seyyid Mustafa müteveli olarak tayin edilmiştir. Mart-Nisan 1743 tarihli belgelerde de Lala Mustafa Paşa’ya ait tüm vakıfların mütevellisi evladından olan ve Şam’da oturan “*Seyyid Mustafa bin Yahya*” ismi geçmektedir.²⁶⁴ Muhtemelen Mustafa Bey’in ölümünden sonra 1761 yılında vakıfların mütevelliliğine Mehmed Bey getirilmiştir.²⁶⁵ Mehmed Bey’in vefatından sonra ise tevliyet ciheti evlatları arasında paylaştırılmıştır. Şam’da Fahr-ı Razi mahallesinde ikamet etmekte olan Merdümbeğzâde Mehmed Bey oğlu Ali Bey oğlu Mehmed Hikmet Paşa, Mehmed Bey oğlu Osman Bey oğlu Abdulkadir Bey ve Mustafa Bey oğlu Mahmud Bey oğlu Mehmed

²⁵⁹ Gaziantep, ŞS. 48, s. 97, 277.; Gaziantep, ŞS. 49, s. 133.; Şam’da oturan ve Lala Mustafa Paşa’nın soyundan olan Rabia Hanım, belgede ismi “*Rabia Hanım binti Mustafa Bey ibn Mehmed Ağa*” olarak geçmektedir. Bk.: Gaziantep, ŞS. 79, s. 428.

²⁶⁰ Gaziantep, ŞS. 58, s. 59.; Gaziantep, ŞS. 63, s. 20, 42.

²⁶¹ Müteveli vekili olan Musa Bey’in vazifeleri için bk.: Gaziantep, ŞS. 65, s. 266.

²⁶² Gaziantep, ŞS. 67, s. 290, 357.; Gaziantep, ŞS. 68, s. 457.

²⁶³ Ahmed Ağa’nın atama yazısında özellikle caminin kilim, kandil ile mum ihtiyacını karşılamada özen göstermesi ve onarıma ihtiyaç duyulan kısımların tamirinde gecikmemesi belirtilmiştir. Bk.: Gaziantep, ŞS. 76, s. 328.; Gaziantep, ŞS. 77, s. 190.

²⁶⁴ VGMA., VD. 1328, s. 101. (20 Rebiülevvel 1142 / 13 Ekim 1729); Gaziantep, ŞS. 99, s. 169.

²⁶⁵ Gaziantep, ŞS. 119, s. 385.

Bey, ataları Lala Mustafa Paşa'dan kalan vakıfları müştereken idare etmişlerdir. Vakıflardan kalan gelir fazlası bu evlatları arasında bölüşülmüştür.²⁶⁶ 1850 yılında Şam'da oturan Lala Mustafa Paşa evkafı mütevellileri Mustafa, Sadeddin, Ali, İbrahim ve Osman'dır.²⁶⁷ 4 Şubat 1866 tarihli beratla günlük 20 akçe ücretle vâkıfın soyundan olan Mehmed ve Mahmud Bey Ilgın, Şam, Kuneytra ve Erzurum şehirlerinde bulunan evkafa müteveli olarak tayin edilmişlerdir.²⁶⁸ 1869 tarihli muhasebe kaydına göre vakfın Şam'da bulunan mütevellileri Merdümbeg-zâde Saadettin, Ali, Osman, Mahmud Bey ve Fatma Hanım'dır.²⁶⁹ Lala Mustafa Paşa'nın vakıflarına soyundan olan ve Şam'da oturan mütevelliler, aynı zamanda Paşa'nın eşi Fatma Hatun'un vakıflarının da mütevellisi olmuşlardır.²⁷⁰

Lala Mustafa Paşa vakfının 15 beş yıldan beridir mazbut evkaf statüsünde olduğu ve vakfın muhasebesinin Evkaf-ı Hümayun Muhasebeciliğince görüldüğü, 7 Aralık 1887 tarihli kayıta belirtilmiştir. Bu tarihte Suriye'de bulunan evkafın mütevellilik vazifesini ise Şam'da oturan vâkıfın soyundan olan Merdümbeg-zâde Ali, Osman ve Mahmud Bey'ler yapmaktadır.²⁷¹

3.1.2. Kâtib-i Kebîr ve Kâtib-i Sagîr

Kâtip kelimesi, yazmak anlamına gelen “ketb” fiilinden türemiştir. Çoğulu ketebe, küttâb olan kelime, sözlükte “*noter, yazı işleriyle uğraşan görevli, muharrir*”

²⁶⁶ Gaziantep, ŞS. 156, s. 63, 65, 71, 75, 232.

²⁶⁷ BOA., **Evkâf Tahrirat (EV.THR.) 256 / 89.** (1266 / 1850)

²⁶⁸ VGMA., **VD. 4575**, s. 388. (21 Zilhicce 1329 / 13 Aralık 1911)

²⁶⁹ BOA., **EV.MH. 1361 / 27.** (1284 / 1868-69); 4 Şubat 1866 tarihinde Lala Mustafa Paşa evkafı mütevellisi olarak vâkıf evladından eslah (sâlih, iyi) ve erşed (reşid, ergin) olan Merdümbeg-zâde Seyyid Mahmud, Seyyid Ali, Seyyid Osman, Raşid Paşa, Sami Paşa, Rıza Bey ve Fatma Hanım'ın adı geçmektedir. Bk.: BOA., **EV.MKT.CHT. 655 / 151.**; BOA., **EV.MKT.CHT. 799 / 56.** (16 Cemaziyelevvel 1327 / 5 Haziran 1909); VGMA., **VD. 4575**, s. 172. (24 Cemaziyelahir 1331 / 31 Mayıs 1913)

²⁷⁰ Lala Mustafa Paşa ve eşi Fatma Hatun binti Sultan Gavri vakfının mütevellisi, Lala Mustafa Paşa'nın soyundan olan ve Şam'da oturan Seyyid Mustafa Bey'dir. Seyyid Mustafa Bey vakıf işlerini göremeyecek kadar yaşlı olduğundan, vakfın işlerini görmeleri için dörte bir hissesini kendi rızasıyla kardeşi Mehmed Bey'in büyük oğullarından Seyyid Ali ile Seyyid Osman'a devretmiştir. Ancak vakfın mütevellisi evlad-ı vâkıftan ve ekber ve erşed olması yani yaş olarak büyük ve tecrübeli olması gerektiği istenmiştir. Bk.: BOA., **EV.THR. 230 / 90.**; BOA., **EV.THR. 256 / 92.** (29 Cemaziyelevvel 1265 / 22 Nisan 1849); BOA., **EV.THR. 256 / 94.** (14 Recep 1266 / 26 Mayıs 1850); BOA., **EV.MKT. 1874 / 76.** (7 Cemaziyelevvel 1310 / 27 Kasım 1892)

²⁷¹ BOA., **EV.MKT. 1397 / 39.** (21 Rebiülevvel 1305 / 7 Aralık 1887); BOA., **EV.MKT. 2167 / 105.** (25 Cemaziyelahir 1313 / 13 Aralık 1895); BOA., **EV.MKT. 2675 / 40.** (10 Cemaziyelahir 1319 / 24 Eylül 1901)

anlamındadır.²⁷² Vakıflarda ise mütevellinin sekreteri manasında kullanılmakta olup, vakıfların gelir ve giderlerini kayıt altına alıp kayıtları muhafaza etmekle sorumludurlar.

Vakfiyede hesap yapmasını bilen, anlaşmazlık çıkarmayacak, vakfın gelir ve giderini layıkıyla kaydetme tecrübesine sahip, güvenilir ve mütevelliden bir an bile olsun ayrılmayarak görevini kesintisiz yerine getirecek büyük ve küçük kâtip olmak üzere toplamda iki kâtip olması gerektiği kaydedilmiştir.²⁷³ Vakfiyede büyük kâtibin sekiz, küçük kâtibin ise günlük üç dirhem aldığı belirtilmiştir. 31 Ocak 1739 tarihli kayıtta, Seyyid Ahmed Halife vakıftan günlük aldığı sekiz akçe ücretle vakfın kâtip kadrosunda görev almıştır.²⁷⁴ Ancak Kasım 1755'te yapılan büyük kâtip atamasında, Veliüddin adlı görevlinin vefatı üzerine yerine oğlu Ebubekir geçtiği ve günlük üç akçe aldığı görülmektedir.²⁷⁵

Küçük katiplik görevine ise Fahreddin adlı görevlinin vefatı üzerine, kendisinden sonra görevi devralacak çocuğu olmadığından Abdalbaki oğlu Hüseyin adlı kişi Temmuz 1785'te tayin edilmiştir. Vefat eden Fahreddin ve yeni tayin edilen Hüseyin adlı kişi de vakfiyede belirtildiği üzere küçük katiplik görevini üç akçeyle yapmaktadırlar. Fahreddin'in katiplik görevi yanı sıra 1,5 akçeyle cüz-hânlık yaptığı da görülmektedir.²⁷⁶

3.1.3. Câbî

Arapça “*haraç ve mal toplamak*” anlamına gelen “*cebee*” kökünden türemiş olan câbî, Osmanlı'dan önceki İslam ve Türk devletlerinde vergi ve haraç toplayan görevlilere verilen isimdir. Osmanlı döneminde ise daha çok vakıflarda vakfa ait gelirleri toplayan görevliler için kullanılmıştır. Vakıflarda görev alan câbî sayısı vakfın büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, yapmış oldukları işe cibâyet denilmektedir. Vakfa ait uzak yerlerdeki câbîlerin topladıkları gelirleri gidip alan veya kendisi toplayan görevlilere atla gittiklerinden dolayı câbî-i süvârî denilmektedir. Vakfa ait hamam, han, ev ve dükkân gibi sadece vakıf binalarının gelirlerini toplayan câbîlere

²⁷² Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Kâtip”, **DİA**, Ankara 2022, C. 25, s. 49.

²⁷³ KBYEK.YA., No. 7710, s. 27b.

²⁷⁴ VGMA., **VD. 325**, s. 111. (20 Şevval 1151 / 31 Ocak 1739)

²⁷⁵ VGMA., **HD. 1062**, s. 15.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 66.

²⁷⁶ VGMA., **HD. 533**, ss. 157-158.

ise câbî-i müsakkafât denilmektedir. Câbîler, vakıfların para işleriyle uğraşmalarından dolayı pek çok problemle karşılaşmışlar ve çoğu kez adli olaylara karışmışlardır. Fatih Külliyesi'ne ait vakıf gelirlerini toplayan câbî sayısı on beş, Süleymaniye Külliyesi'ne ait vakıf gelirlerini toplayan câbî sayısı ise yirmi beştir.²⁷⁷

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfında biri atlı olmak üzere iki câbî görevli olarak tayin edilmiştir. Bu rakam Fatih ve Süleymaniye Külliyelerinin câbî sayılarına kıyasla az bir sayıdır. Vakfiyede câbîlerin görevi vakfa ait tüm ürün ve mahsulatın toplanmasıdır. Atlı câbî vakfın akarının bulunduğu uzak yerlerden vakfa ait geliri toplamakla görevlidir. Bu görevliler vakfa ait geliri toplamada gayret gösteren, tahsilat işlerini titizlikle yürüten, topladıkları geliri kendi malları gibi koruyup vakfa ihanet etmeyecek kişiler olması gerektiği özellikle vâkıf şartı olarak belirtilmiştir.²⁷⁸

Vakfiyede atlı câbî dört, yaya olan diğer câbî ise üç dirhem günlük ücret almaktadır. Hurufat defterlerinde de câbîlerin ücretleri değişmemekte olup, Mart 1692'de Mustafa adlı kişi vakıfta almış olduğu diğer görevler haricinde atlı câbîlik görevini de günlük dört akçe karşılığında yapmak üzere tayin edilmiştir.²⁷⁹ Mayıs 1693'te vakfın Ilgın'da bulunan câbîleri Seyyid Abdi Çelebi ve Hacı Ebu Derda adlı kişilerdir.²⁸⁰ Abdi Çelebi'nin atlı câbî olduğunu ve Antep'te bulunan evkafın gelirini toplamakla görevlendirildiği görülmektedir. Vefatından sonra yerine 10 Aralık 1696'da Hoca oğlu Molla Mustafa hem nazır hem de câbî olarak görevlendirilmiştir.²⁸¹ Eylül 1711'de câbî olarak görev yapan diğer görevli Süleyman oğlu Hacı Abdullah olup, görevleri detaylı olarak vazife beratında belirtilmiştir.²⁸²

3.2. Denetim

Osmanlı Devleti'nde vakıflar kurucularının belirlediği esaslara göre yönetilir ve denetlenirdi. Vakıfların yönetimi tevliyet ile sağlanırken, yönetimin denetlenmesi işi de nezaret aracılığıyla gerçekleştirilirdi. Bazı vakıfların vakfiyelerinde denetim işini içten bir merci olan nazırlar gerçekleştirirdi. Ancak padişah ve eşleri, kurmuş

²⁷⁷ Mehmet İpşirli, "Câbî", *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, ss. 529-530.

²⁷⁸ KBYEK.YA., No. 7710, s. 27b.

²⁷⁹ VGMA., HD. 1141, s. 8.; Özdemir, a.g.t., s. 66.

²⁸⁰ Gaziantep, ŞS. 40, s. 34.

²⁸¹ Gaziantep, ŞS. 48, s. 97, 210, 260, 276.; Gaziantep, ŞS. 49, s. 134.

²⁸² Gaziantep, ŞS. 64, s. 58.

oldukları vakıfların tevliyet ve nezaret işleriyle kendileri ilgilenmemiş ve bu görevleri şeyhülislam, sadrazam veya kapı ağalarına bırakmışlardır. Vakıfların denetim işinin böyle farklı yöneticilere tahsis edilmesi, bu mercinin tek elde toplanması gereksinimini doğurmuştur.

Nitekim 1586 yılında kurulan Evkaf-ı Haremeyn Nezareti ile devletin farklı bölgelerinde bulunup gelirlerinin bir kısmı veya tamamı Medine ve Mekke’de bulunan hayır müesseselerine aktarılan vakıfların nezareti tek elde toplanmıştır. Bu kuruma daha sonraları padişah ve eşlerinin, paşaların ve Dârüssaâde Ağalarının vakıflarının denetimi görevi verilmiştir. Daha sonraları 1774 tarihinde Sultan I. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiyye Vakıfları Nezareti vakıfların nezaret işlerinden sorumlu tutulmuş ve nihayetinde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması akabinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurularak vakıfların yönetim ve denetimi tek elden sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nezaretlerin kurulmasında dağınık bir halde bulunan vakıf yönetimlerini tek yerden yönetme, vakıflarda meydana gelen yolsuzlukların engellenmesi ve Batı tarzında merkezi bir anlayış getirme gibi birçok amacın olduğu görülmektedir.²⁸³

Lala Mustafa Paşa’nın Erzurum’da bulunan vakfının nezaret vazifesi yıllık 200 dirhem karşılığında kadı aracılığıyla sağlanmıştır. Kadı haricinde Dârüssaâde Ağasının da vakıf işlerinde nazır olduğu görülmektedir.²⁸⁴ Paşa, Şam evkafının vakfiyesinde nezaret vazifesi için herhangi bir nazır tayin etmemiştir. Ancak Sultan II. Selim tarafından Lala Mustafa Paşa’nın sahip olduğu vakıflar Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları gibi muamele görmesini buyurmasından sonra, vakıfların nezaretinin doğrudan Dârüssaâde Ağaları tarafından yürütüldüğü birçok belgede açıkça görülmektedir.²⁸⁵ Aynı işleyiş Paşa’nın eşi Fatma Hatun’un evkafı içinde uygulanmış

²⁸³ Nazif Öztürk, “Evkâf-ı Hümayun Nezâreti”, **DİA**, İstanbul 1995, C. 11, ss. 521-524.

²⁸⁴ 1585 tarihinde Erzurum kadısına gönderilen hükümde, vakfın nazırı olan Dârüssaâde Ağasının arzda bulunarak vakfın muhasebesini talep ettiği görülmektedir. Bk.: BOA., **MD. 53**, hk. 807. (6 Rebiülahir 993 / 7 Nisan 1585)

²⁸⁵ Belgelerde görüldüğü üzere payitahtta Lala Mustafa Paşa’nın vakıfları ile ilgili tüm işlemler Dârüssaâde ağasının arzıyla işleme koyulmaktadır. Bk.: BOA., **MD. 48**, hk. 114. (24 Recep 990 / 14 Ağustos 1582); BOA., **MD. 48**, hk. 176. (5 Şaban 990 / 25 Ağustos 1582); BOA., **MD. 49**, hk. 448. (19 Cemaziyelahir 991 / 10 Temmuz 1583); 1585 tarihinde Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa, padişaha arzda bulunarak Lala Mustafa Paşa’nın Şam’da bulunan vakfının mütevellilerinin zimmetinde fazla miktarda vakıf parasının bulunduğunu belirtmiş ve payitahttan bu paraların tahsilinin sağlanması için hükm-i hümayun talep etmiştir. Bu talep üzerine payitahttan Paşa’nın evkafının bulunduğu tüm

ve vakıflarının denetimi ve nezareti yine Dârüssaâde ağası tarafından yürütüldüğü belgelerden tespit edilmektedir.²⁸⁶

Paşa'nın Kıbrıs'ta tesis etmiş olduğu vakıfta günlük beş akçe alan bir nazır görevlendirilmekle birlikte, vakfın teftişinden Dârüssaâde Ağasının da sorumluluğunun olduğunu belgelerden tespit edilmektedir.²⁸⁷ Paşa'nın Ilgın vakfının vakfiyesinde ise günlük sekiz dirhem karşılığında bir nazırın görevlendirildiği görülmektedir. Vakfiyede belirtilen nazır haricinde, vakıfla ilgili işlerde yine Dârüssaâde Ağasının nezaret ettiği görülmektedir.²⁸⁸ Netice itibariyle Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'da ve diğer şehirlerde bulunan vakıflarında, Dârüssaâde Ağası ve nazırlar haricinde şehir kadılarının da vakıfların işleyişine nezaret ettiği vakfiyelerde açıkça belirtilmiştir.

3.2.1. Nâzır

Kavram anlamı terim anlamından daha kapsayıcı olan nâzır kelimesi, “*incelemek düşünmek, bakmak, hüküm vermek*” anlamlarındaki “*nazar*” kökünden türemiştir. Osmanlı Devleti'nde idare, vakıf ve maliye müesseselerinde yönetici veya denetleyici olan kişiye nâzır, gerçekleştirilen faaliyete ve ilgili müesseseye de nezâret denmiştir. Emin kavramıyla sıklıkla birbiri yerine kullanılmışlarsa da farklılıkları bulunmaktadır. Emin, vakıflarda mütevellinin icraatlarını denetlemekle sorumlu müfettiş manasında kullanılmaktadır.

Osmanlı'da sultan ve vezir vakıflarında nezaret görevini genellikle Bâbüssaâde Ağaları, şeyhülislam ve sadrazamlar yönetmişlerdir. Bu merci 16. yüzyıl sonlarından itibaren oldukça genişlemiş ve 1826 yılında Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne dönüştürülene kadar böyle devam etmiştir.²⁸⁹ Nitekim Lala Mustafa Paşa'nın tüm vakıflarının nazırlık vazifesini, Dersaadet Ağası ve Selatin vakıfları nazırı olan kişi

yerlerin kadı ve mütevellilerine hüküm gönderilerek, mütevellilerin zimmetinde bulunan paraların tahsili ve hesapların kontrolü istenmiştir. Bk.: BOA., **MD. 55**, hk. 192. (9 Muharrem 993 / 11 Ocak 1585)

²⁸⁶ BOA., **MD. 49**, hk. 452. (19 Cemaziyelahir 991 / 10 Temmuz 1583)

²⁸⁷ Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'ta bulunan evkafına 1585 senesinde müteveli olan Behram'ın dört yıldan beri vakıf muhasebesi görülmediği tespit edildiğinden, Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın arzıyla bölgede bulunan kadılar marifetiyle vakfın görevlilerinin teftişi ve muhasebesinin görülmesine karar verilmiştir. Bk.: BOA., **MD. 55**, hk. 261. (19 Rebiülevvel 993 / 21 Mart 1585)

²⁸⁸ BOA., **MD. 49**, hk. 439. (19 Cemaziyelahir 991 / 10 Temmuz 1583)

²⁸⁹ Mehmet Genç, “Nâzır (Osmanlılar'da)”, **DİA**, İstanbul 2006, C. 32, ss. 449-450.

yürütmüştür. 10 Aralık 1696 tarihli belgede, Dersaadet Ağası ve aynı zamanda Selatin Evkafı Nazırı Hacı Ali Ağa Paşa'nın evkafına nezaret ettiği görülmektedir.²⁹⁰ Nisan 1704'te ise nazırlık vazifesi Dersaadet Ağası Abdurrahman Ağa tarafından yürütülmektedir.²⁹¹ 16 Aralık 1725 tarihli belgede, Dersaadet Ağası ve Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Nazırı Beşir Ağa, aynı zamanda Lala Mustafa Paşa evkafının nazırlığını da yapmaktadır.²⁹²

Vakfiyede, Ilgın vakfının nazırının sâlih ve emin bir kişilikte olması, Müslümanlar arasında dindarlığı ve doğruluğuyla bilinen ve vakfın masraflarında cimrilik ve israftan kaçınacak bir kişi olması vâkıf şartı olarak belirtilmiştir.²⁹³ Ilgın'da bulunan evkaf için bir nazırın görevlendirildiği ve günlük sekiz dirhem ücret aldığı vakfiyede görülmektedir. 11 Nisan 1660 tarihinde padişah beratıyla Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına nazır olarak Seyyid Mehmed oğlu Seyyid İbrahim Çelebi tayin edilmiştir.²⁹⁴ Şubat 1697'de vakfın nazırlık vazifesini yapan kişi Hacı Osman'dır.²⁹⁵ Mart 1775'te Ilgın'da nazırlık görevine Seyyid Mehmed adlı kişi tayin edilmiştir.²⁹⁶ Seyyid Mehmed'in vefat etmesinden sonra yerine aynı isimde olan oğlu, kadının arzıyla göreve başlamıştır.²⁹⁷ Mayıs 1863'te nazırlık görevini yürüten Mustafa, bu görevinin yanı sıra imamlık vazifesini de yerine getirmektedir.²⁹⁸

3.2.2. Kadı

Kadı kelimesi Arapça “*kazâ*” kökünden türemiş olup, hukuk terimi olarak şeriat hükümlerine göre davalara bakan görevli için kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ne kadar bütün hukuki davalara bakan kadılar, Tanzimat'tan sonra sadece evlilik hukuku ile ilgi davalara bakmaya devam

²⁹⁰ Gaziantep, **ŞS. 48**, s. 105.

²⁹¹ Gaziantep, **ŞS. 54**, s. 43.

²⁹² Gaziantep, **ŞS. 77**, s. 189.; Gaziantep, **ŞS. 79**, s. 346.; Gaziantep, **ŞS. 82**, s. 101.

²⁹³ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 27b.

²⁹⁴ Gaziantep, **ŞS. 18**, s. 261.

²⁹⁵ Gaziantep, **ŞS. 48**, s. 105.

²⁹⁶ VGMA., **HD. 1065**, s. 540.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 65.

²⁹⁷ VGMA., **HD. 1059**, s. 32.

²⁹⁸ BOA., **EV.d. 18372**. (7 Zilhicce 1279 / 26 Mayıs 1863)

etmişlerdir.²⁹⁹ Osmanlı Devleti'nde kadılar dini, mali, askeri, mülki ve beledi sahalarda da görevi bulunan oldukça yetkili bir memuriyettir.³⁰⁰

Kadılar görev yaptıkları şehirde bulunan vakıf mütevellilerini denetleme yetkisine de sahiptirler. Kadılar mülki ve askeri görevlerinde beylerbeyinden çok bağımsız davranmamakla birlikte, medrese ve vakıf müesseseleri üzerindeki denetimi hususunda oldukça bağımsız hareket edebilmektedir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla birlikte devletin birçok kurumunda meydana gelen değişiklikler, kadının da sahip olduğu yetki ve görev tanımlarını değiştirmiştir. Sultan II. Mahmud döneminde 1836 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte vakıfların denetimi tek elde toplanmış ve böylelikle kadıların vakıflar üzerinde sahip oldukları denetim yetkisi Evkaf Nezareti'ne devredilmiştir.³⁰¹

Lala Mustafa Paşa, Ilgın vakfı var olduğu sürece muhasebesini her yılın başında müteveli ve katipler tarafından detaylı olarak tutulmasını vakfiyede şart olarak belirtmiştir. Muhasebenin kayda geçirildiği defterin her yıl Ilgın kadısı tarafından detaylı olarak incelenmesi ve vakfın amacına uygun olarak işleyişe nezaret etmesi istenmiştir. Ilgın kadısı bu vazifeyi herhangi bir ücret almadan, sadece Allah'ın rızasını gözeterek yapması vakfiyede kaydedilmiştir.³⁰² Ilgın kadısının vakıfla ilgili bir diğer önemli görevi de vakfiyede belirtilen şart doğrultusunda, vakıf gelirlerden biriken fazla paranın belirtilen miktara ulaşması halinde fazlalığın kadının mührüyle kayda geçirilip mühürlenmesinden sonra Konya Kalesi'nde muhafaza edilmesi vâkıf şartı olarak belirtilmiştir. Ilgın vakfına ait gelir getiren evkafın bulunduğu diğer şehirlerin kadıları da evkafın işleyişine ve muhasebesinin görülmesine nezaret ettikleri görülmektedir.³⁰³

²⁹⁹ İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara 2006, s. 814.

³⁰⁰ Osmanlı toplumunda dinin bireylerin sosyal yaşantısında etkinliği çok fazla olduğundan, kadılar bir çeşit devlet temsilcisi görevini üstlenmişlerdir. Bk.: Mehmet İpçioğlu, "17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Toplum Yapısı (1621 Yılı Ruznamçe Kayıtlarına Göre)", **Yeni Türkiye**, Ankara 2002, C. 8, S. 45, s. 460.; Tuncer Baykara, **Osmanlı Taşra Teşkilatında Görev ve Görevliler**, VGM. Yayınları, Ankara 1990, s. 6.

³⁰¹ İlber Ortaylı, "Kadı (Osmanlı Devleti'nde Kadı)", **DİA**, İstanbul 2001, C. 24, ss. 69-73.

³⁰² KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 42a.

³⁰³ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 40b.

3.3. Cami Görevlileri

Osmanlı Devleti'nde cami personeline gerek sayı bakımından gerekse tür bakımından sürekli bir artışın olduğu görülmektedir. Mahalle ve köy camilerinde bir imam ve müezzin bulunurken, daha küçük yerleşim birimlerinde bulunan camilerde ise imam camideki bütün görevleri görmektedir. Vezir ve paşaların kurmuş oldukları vakıf camilerinde ise maaş alan personel sayısının oldukça fazla olduğu gözlenmektedir. Mesela Lala Mustafa Paşa'nın da hizmetinde bulunduğu Sultan III. Murad'ın Manisa'da inşa ettirmiş olduğu Muradiye Cami'sinde, iki imam, bir hatip, dokuz müezzin, bir vaiz, 94 cüz-hân ve 32 hademe olmak üzere toplam 139 görevli çalışmaktaydı.³⁰⁴

Aynı dönemde yaşayıp birçok vakıf camisi inşa eden Lala Mustafa Paşa, Ilgın'da inşa ettirmiş olduğu camide vakfiyeye göre iki imam-hatip, iki müezzin, üç devir-hân, bir ser-mahfil, bir muarraf, 29 cüz-hân, bir reis-i cüz-hân, bir noktacı, 11 tesbih-hân, bir yasin-hân, bir amme-hân, bir tebâreke-hân ve iki kayyım olmak üzere toplam 57 görevli çalışmaktadır.

3.3.1. İmam-Hatip

Camilerde cemaate namaz kıldırان görevli imamdır. Dini bayram ve Cuma namazlarında hutbe okuyan hatip, genellikle cemaate namaz kıldırان imam olmuştur. Bazı bölgelerde bu görevlileri halifeden ayırmak için de imama “*sâhibü's-salât*” denilmiştir. Büyük camilerde hatip ile imamın görevleri ayrılmakla birlikte, hutbeler siyasi bir mesaj taşıdığından çoğu kez kadılar tarafından hatiplik görevi ifa edilmiştir. İmam ve hatipler yapmış oldukları görevlerin karşılığında maaşlarını ya devlet hazinesinden ya da büyük çoğunluğu bağlı bulundukları vakıflardan almışlardır.³⁰⁵

Vakfiyede Ilgın Lala Mustafa Cami için iki imam görevlendirilmiştir. Bunlardan ilki, Cuma ve dini bayram günlerinde hutbe okumak ve beş vakit namazı kıldırانmakla görevlendirilmiştir. Bu kişi alim, takva sahibi ve sâlih bir kişiliğe sahip olması gerekmektedir. Diğer görevli imam ise Allah'ın farz kılmış olduğu namaz vakitlerinde cami de hazır bulunan erkek-kadın cemaate namaz kıldırانmakla

³⁰⁴ Önkâl, Bozkurt, **a.g.m.**, s. 55.

³⁰⁵ Önkâl, Bozkurt, **a.g.m.**, s. 54.

görevlendirilmiştir. Yine bu imam da takva sahibi, dinine sıkı bir şekilde bağlı, hukuka saygılı, dinin sevap ve sünnet kurallarına hâkim, sâlih bir kişi olması gerektiği belirtilmiştir.³⁰⁶

Külliyenin camisinde imam-hatiplik vazifesini yapan görevli için Ilgın'da tesis edilmiş başka bir vakıf olan Hacı Yusuf bin Avcı vakfından da gelir aktarılmıştır. 26 Nisan 1664 tarihli vakfiyesinde, Ilgın'ın Geçit adlı köyünde bulunan 12 hisselik değirmenin bir hissesi Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin camisinde görev yapan imam-hatiplik kadrosuna tahsis edilmiştir. Hacı Yusuf bin Avcı vakfiyesinin oluşturulduğu tarihte caminin hatip kadrosunda bulunan Ramazan Efendi, vakfedilen hisse karşılığında Hacı Yusuf'un ruhuna her gün üç İhlâs-ı Şerif ve her cuma gecesi bir Sûre-i Yâsin okumayı kabul etmiştir.³⁰⁷

Vakfiyede hatiplik görevini de yapan imamın günlük aldığı ücret sekiz dirhem, diğer imamın ise dört dirhem olduğu kaydedilmiştir. Ancak daha sonra atamalarda vakfiyede belirtilen ücretlerin değiştiği görülmektedir.³⁰⁸ Mart 1692'de Osman adlı görevlinin imamlık beratı yenilenmiş ve burada almış olduğu ücret 1,5 akçe olarak belirtilmiştir. Aynı yıl yapılan diğer imam atamasında ise Mustafa adlı görevlinin alacağı gün ücret dört akçe olarak belirtilmiştir. Mustafa adlı görevli, imamlık görevi haricinde 1,5 akçe ile yasin-hân, bir akçe ile amme-hân, bir akçe ile tesbih-hân, dört akçeyle câbî ve beş akçeyle hatiplik vazifesini de üstlenmiştir.³⁰⁹ Mustafa'dan sonra imamlık vazifesini yürüten kişinin Şeyh Halil olduğu tespit edilmektedir. Şeyh Halil imamlık vazifesini Haziran 1728 yılına kadar sürdürmüş ve ölümünden dolayı yerine Osman adlı oğlu tayin edilmiştir.³¹⁰ Mayıs 1766'da Süleyman adlı kişi 1,5 akçe karşılığında sadece imamlık görevini yürüttüğü görülmektedir.³¹¹ Mayıs 1769'a kadar vekil-i harçlık görevi ile birlikte imamlık görevini de yürüten Seyyid Mustafa adlı görevli, Hafız Nebi adlı kişi tarafından vazifeyi layıkıyla yerine getirmediği iddia edilerek Ilgın kadısına şikâyetle bulunulmuştur. Şikâyet neticesinde Hafız Nebi imam

³⁰⁶ KBYEK.YA., No. 7710, s. 28a.

³⁰⁷ VGMA., VD. 2181, s. 26, sr. 26. (30 Ramazan 1074 / 26 Nisan 1664)

³⁰⁸ BOA., Evkâf Nezâreti Başkitabeti (EV.BKB.) 79 / 141.

³⁰⁹ VGMA., HD. 1141, s. 82.; Özdemir, a.g.t., s. 67.

³¹⁰ İmamlık vazifesini yürüten Osman adlı kişi aynı zamanda cüz-hân, tesbih-hân, yasin-hân, amme-hân ve tebareke-hân vazifelerini birlikte yürütmüştür. Bk.: VGMA., HD. 1144, s. 30.

³¹¹ VGMA., HD. 1065, s. 541.

olarak tayin edilmiş, kısa bir süre sonra Seyyid Mustafa kendisine haksızlık yapıldığını ve vazifenin kendi hakkı olduğunu kanıtlayarak görevine Eylül 1769'da tekrar geri dönmüştür. Daha sonra tekrardan bu göreve getirilmesi şikâyet konusu olmuşsa da görevde kalmayı başarabilmiştir. Mayıs 1770'de de vazife beratını yenilemiştir.³¹² Mayıs 1863'te nazırlık göreviyle birlikte imamlık görevini yürüten kişi Mustafa'dır.³¹³ 18 Eylül 1863 tarihli beratla Numan oğlu Seyyid Mustafa günlük dört akçe ile caminin imam kadrosunda tekrar görevlendirilmiştir.³¹⁴

Şubat 1697'de hatip olarak Mustafa Efendi, imam olarak Osman Efendi'nin görev yaptığı görülmektedir.³¹⁵ 1713-14 yıllarında hatip kadrosunda bulunan Said Efendi'nin evladı olmadan vefat etmesi üzerine başka biri tayin edilmiştir.³¹⁶ Ağustos 1727'de hatip kadrosunda olan kişi Ebubekir Halife'dir.³¹⁷ Hatiplik vazifesine Haziran 1744'te bu görevi sürdüren Said adlı görevlinin kendi rızasıyla görevi bırakmak istemesi üzerine Abdulgaffar adlı kişi tayin edilmiştir.³¹⁸ Ekim 1791'de caminin hatiplik vazifesini günlük dört akçe karşılığında Mehmed Said Halife yürütürken vefat etmesi üzerine yerine büyük oğlu Abdurrahman Halife'nin getirilmesi gerekirken haksız bir şekilde Hüseyin adlı kişinin getirildiği tespit edilmiştir.³¹⁹ Tekrardan yapılan atamayla, hatiplik vazifesine Abdurrahman Halife getirilmiştir.³²⁰ Temmuz 1837'ye kadar günlük dört akçe ile hatip kadrosunda kalan Abdurrahman Halife'nin vefat etmesiyle boş kalan hatiplik vazifesine, Ilgın Naibi Seyyid Hafız İsmail tarafından yaptırılan imtihanla başarılı olan Mehmed Halife tayin olunmuştur.³²¹ 1879-1880 yıllarında külliye camisinde hatiplik vazifesini Hafız Süleyman oğlu Hafız Mehmed Efendi yürütmektedir.³²² 13 Nisan 1883 tarihli beratla caminin imam, hatip ve cüz-hân kadrosuna Mehmed Feyzi Efendi tayin edilmiştir.³²³

³¹² VGMA., **HD. 1072**, s. 34.; VGMA., **HD. 1065**, s. 541.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 68.

³¹³ BOA., **EV.d. 18372**. (7 Zilhicce 1279 / 26 Mayıs 1863)

³¹⁴ VGMA., **VD. 2179**, s. 62. (4 Rebiülahir 1280 / 18 Eylül 1863)

³¹⁵ Gaziantep, **ŞS. 48**, s. 105.

³¹⁶ BOA., **EV.MH. 204 / 96**. (1125 / 1713-14)

³¹⁷ Gaziantep, **ŞS. 79**, s. 428.

³¹⁸ VGMA., **HD. 1055**, s. 24.;

³¹⁹ BOA., **C.EV. 422 / 21389**. (30 Recep 1205 / 4 Nisan 1791); VGMA., **VD. 390**, s. 153. (22 Recep 1206 / 16 Mart 1792)

³²⁰ BOA., **C.EV. 133 / 6617**. (28 Safer 1206 / 27 Ekim 1791)

³²¹ BOA., **C.EV. 29 / 1425**. (28 Rebiülevvel 1253 / 2 Temmuz 1837)

³²² Ilgın, **ŞS. 263**, s. 131.

³²³ VGMA., **VD. 3171**, s. 28. (5 Cemaziyelahir 1300 / 13 Nisan 1883)

Konya Evkaf Mal Sandığı'ndan 1855 yılında imam hatip kadroları için ayrı ayrı 800 kuruş tahsil edilmiştir.³²⁴ Kasım 1897'de Ilgın Evkaf Vekili Ahmed'in yapmış olduğu imtihanla, caminin boş kalan imamlık vazifesine Halil oğlu Hafız Ömer tayin edilmiştir. Hafız Ömer imamlık vazifesi haricinde vakfın cüz-hânlık kadrosunda da görev yapmaktadır.³²⁵ 1873'ten itibaren vakfın hatip kadrosunda görev yapan Hafız Mehmed Efendi'nin³²⁶ vefat etmesi üzerine, imam olarak görev yapan Hafız Ömer'e günlük dört akçe karşılığında hatiplik vazifesi de verilmiştir.³²⁷ Hafız Ömer, Ekim 1898'e kadar bu vazifeleri yürüttükten sonra, görevleri artık yerine getiremeyeceğini belirterek kendi rızasıyla görevden ayrılmıştır. Ilgın Evkaf Vekili Ahmed'in arzıyla imamlık ve cüz-hânlık vazifelerini yapmaya uygun görülen Hacı Tahir'e vazife beratı Ocak 1905'te verilmiştir.³²⁸ 5 Kasım 1910 tarihinde hatip kadrosunda görev yapan Hafız Mehmed'in vefatından sonra oğullarından Hafız Ali, yapılan imtihandan göreve uygun bulunarak camiye hatip olarak tayin edilmiştir.³²⁹ Hafız Ali caminde cüz-hân ve hatiplik kadrosunu aynı anda yürütmekte olup, Mart 1916'dan Şubat 1917 tarihine kadar vakıftan aylık 83 kuruş, 10 para almıştır.³³⁰

3.3.2. Müezzin

Lügatte “*kamet getiren, ezan okuyan, çağrıda bulunan kimse*” manasında kullanılan müezzin, Müslümanları namaza çağırان kişiye denilmektedir. İlk dönemlerde Arap toplumunda yapılacak önemli toplantılar veya olaylar müezzinler veya münâdiler aracılığıyla genele duyurulurdu. Medine'de namaz vakitlerinden önce ilk müezzin kabul edilen Bilâl-i Habeşî, sokaklarda gezerek “*es-salâh es-salâh*” diyerek namaza çağrıda bulunmuştur. Ancak bu uygulama yeterli görülmeyip, Hz. Peygamber 622-623 yıllarında ezanın lafızlarını belirlemesiyle müezzinlik yapısı

³²⁴ BOA., EV.MH. 2500 / 8. (1302 / 1885)

³²⁵ Ilgın, ŞS. 266, s. 226.

³²⁶ BOA., EV.MH. 1565 / 30. (1290 / 1873); Mehmed Efendi, caminin hatip, imam ve cüz-hânlık kadrosunda 30 yıl kadar görev yapmıştır. Bk.: BOA., EV.MKT. 2585 / 40. (5 Safer 1317 / 15 Haziran 1899)

³²⁷ Ilgın, ŞS. 266, s. 159.

³²⁸ Ilgın, ŞS. 267, s. 199.

³²⁹ VGMA., VD. 2180, s. 33. (20 Şaban 1328 / 27 Ağustos 1910); Hafız Mehmed'in görev yaptığı cüz-hân ve hatip kadrosu oğlu Hafız Ali'ye tevcih edilmiştir. Bk.: VGMA., VD. 4238, s. 96. (22 Cemaziyelahir 1328 / 1 Temmuz 1910); VGMA., VD. 4238, s. 94. (19 Recep 1328 / 27 Temmuz 1910); VGMA., VD. 2182, s. 14. (2 Zilkade 1328 / 5 Kasım 1910); VGMA., VD. 4235, s. 86. (5 Zilkade 1328 / 8 Kasım 1910); VGMA., VD. 4110, s. 8. (16 Zilkade 1328 / 19 Kasım 1910)

³³⁰ VGMA., VD. 3186, s. 53. (1335 / 1917)

ortaya çıkmıştır. Müessese olarak ortaya çıkmasından sonra müezzin kelimesi sadece namaz vakitlerini duyuran ve kamet getiren görevlileri ifade etmek için kullanılmıştır.

Bu görevliler genellikle bağlı bulundukları mescit veya cami vakıflarından maaşlarını almaktadırlar. II. Mahmud devrine kadar müezzin tayinleri, vakıf mütevellisini teklifi ve şeyhülislamın onayı ile gerçekleşmektedir. II. Mahmud devrinde maaş tahsisi sistemiyle birlikte atamaları Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından gerçekleştirilmiştir. Müezzin atamalarında genellikle dini bilgi haricinde sesin güzel olmasına ve musiki bilgisinin yeterli olmasına bakılır. Ancak bu ölçü her zaman geçerli olmamış, hatta çoğu zaman babadan oğula geçen bir usul takip edilmiştir.³³¹

Vakfiyede, namaz vakitlerinde güzel sesi ve makamıyla abdestli bir şekilde ezan okuyacak iki müezzin tayin edildiği görülmektedir. Bu görevlilerin nağmesi ve sesinin güzel olması gereklidir. İki müezzin namaz vakitlerini bilmekle sorumlu tutulmuş ve bu vakitlerde nöbetleşe olarak kulağa hoş gelecek bir şekilde ezanı okular. Ayrıca müezzinler kametten önce, Lala Mustafa Paşa'nın ruhu için Fatiha Suresi'ni cemaatten okumasını isterler. Dini bayramlarda ve cuma günlerinde usul üzere her ikisi de camide hazır bulunurlar.³³²

Vakfiyede müezzinlerin her birine üç dirhem verilmesi kaydedilmiştir. Daha sonra yapılan atamalarda da müezzinlerin almış oldukları günlük ücret aynı kalmıştır. Mart 1692'de Abdurrahman adlı kişinin müezzinlik beratının yenilendiğine bakılırsa, bir süredir bu vazifeyi yürüttüğü ve uzun bir süre daha bu vazifeyi yürüteceği atama kayıtlarından anlaşılmaktadır.³³³ Abdurrahman adlı müezzinin vazife beratı tekrar Kasım 1703'te de yenilenmiş ve müezzinlik haricinde bir akçeyle tesbih-hân, yarım akçeyle duâgû, üç akçeyle kayyım ve bir buçuk akçeyle cüz-hânlık vazifelerini yürüttüğü de görülmektedir. Abdurrahman ile birlikte müezzinlik vazifesini yürüten diğer görevli Mustafa olup Haziran 1705'te görev beratı yenilenmiştir.³³⁴ Abdurrahman Mayıs 1723'e kadar vazifeyi kendisi yürütmüş, bu tarihten sonra ise kısa

³³¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Müezzin", **DİA**, Ankara 2020, C. 31, ss. 489-495.

³³² KBYEK.YA., No. 7710, ss. 28a-28b.; Güldal, **a.g.t.**, s. 82.

³³³ VGMA., **HD. 1141**, s. 82.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 69.

³³⁴ VGMA., **HD. 1069**, s. 48.; Gaziantep, **ŞS. 48**, s. 105.

bir süre yapmış olduğu vazifeleri oğlu olan Mehmed'e devretmiştir.³³⁵ Ancak Aralık 1730'da yenilenen vazife beratıyla Abdurrahman'ın tekrar göreve başladığı görülmektedir.³³⁶

Nisan 1768'den önce Kara Osman'ın küçük oğullarından Hüseyin ve Mehmed müezzinlik, duâgûluk ve kayyımlık görevlerini kendi adlarına atama beratı çıkartıp yürüttükleri görülmektedir. Ancak Abdullah adlı kişi bu görevlerin kendi hakkı olduğunu ve bu görevi yürüten kardeşlerin kendi hakkını gasp ettiğini iddia etmiştir. Yapılan araştırma sonucunda Abdullah'ın haklı olduğunu karar verilmiş ve kardeşlerin yürütmüş olduğu görevler Abdullah'a devredilmiştir.³³⁷ Abdullah'ta bu görevinden Temmuz 1771'de çekilmiş ve yerine oğlu Ahmed geçmiştir.³³⁸ Diğer müezzin Mustafa'nın Haziran 1773'te evladı olmadan vefat etmesi üzerine yerine Ilgın Naibi Şeyh Osman'ın arzıyla Hüseyin ve Abdullah adlı kişiler müezzinlik ile kayyımlık vazifelerini yerine getirmek üzere günlük beş akçeyle görevlendirilmişlerdir.³³⁹ Abdullah müezzinlik haricinde üç akçeyle kayyım, bir akçeyle tesbih-hân, duâgû ve bir buçuk akçeyle cüz-hânlık görevlerini de yürütmesi için görev beratı yenilenmiştir.³⁴⁰

Uzun bir süre görevli tayini yapılmayan müezzinlik vazifesine, Ekim 1834'te Ilgın Naibi Hacı Mustafa'nın arzıyla Abdullah ve Seyyid Hafız Musa adlı kişiler tayin edilmiştir. Bu kişiler Hüseyin adlı kişinin kardeşleri olup, Hüseyin'in görevi sürdürdüğü esnada vefat etmesi üzerine yapmış olduğu kayyım ve duâgû vazifeleri kardeşlerine devredilmiştir.³⁴¹ 1855 yılında Konya Evkaf Mal Sandığı'ndan caminin müezzin kadrosu için 800 kuruş ödeme yapılmıştır.³⁴²

3.3.3. Devir-hân ve Ser-mahfil

Bir vakıf terimi olarak devir-hân, cuma namazlarından önce camide Kur'an-ı Kerim'in bir cüzünü okumakla görevlendirilmiş kişiye verilen isimdir. Devir-hân, bir

³³⁵ VGMA., HD. 1137, s. 27.

³³⁶ VGMA., HD. 1073, s. 15.

³³⁷ VGMA., HD. 1072, s. 34.; Özdemir, a.g.t., s. 69.

³³⁸ VGMA., HD. 1058, s. 51.; VGMA., HD. 1065, s. 540.

³³⁹ VGMA., HD. 1059, s. 32.; Özdemir, a.g.t., s. 69.

³⁴⁰ VGMA., HD. 1141, s. 82.

³⁴¹ VGMA., HD. 536, s. 74.

³⁴² BOA., EV.MH. 2500 / 8. (1302 / 1855)

ay boyunca Kur'an-ı Kerim'in bütün cüzlerini okuyarak hatim gerçekleştirir ve sonra tekrar hatim için baştan başlar. Bu işi devir ve zincirleme olarak yaptığından olsa gerek bu göreve devir-hânlık ismi verilmiştir.³⁴³ Vakfiyede devir-hânlık vazifesi için dört kişi tayin edilmiştir. Bunlar dini bayramlarda ve cuma günlerinde alışılmış usul üzere toplanıp görevlerini yerine getirirler. Bu kişiler tecvit bilen hafızlar arasından seçilmektedir. Görevlerini caminin içerisinde bulunan mahfil kısmında icra ederler. Sıra ile Kur'an-ı Kerim'in cüzlerini okuyarak devir gerçekleştirirler. Bazen dinleyenlerden okumak isteyenlere de okuturlar.

Bu gruptan biri, Farsça baş anlamına gelen “ser” ve camiler içerisinde müezzinler için ayrılmış bölüme verilen isim olan “mahfil” kelimelerinin birleşiminden oluşan ser-mahfil olarak tayin edilir. Yani devir-hânların başında bulunan kişi kastedilmektedir. Vakfiyede bu grubun içerisinde birisi reis olarak seçilmesi istenmiştir. Seçilen ser-mahfil, cüzleri okuyan devir-hânların sırasını takip eder ve bu işi ciddiyetle yapması istenmiştir. Vakfiyede ser-mahfil kadrosuna tayin olunan görevlinin günlük alacağı ücret bir buçuk akçe, devir-hânların ise günlük bir dirhem olması gerektiği belirtilmiştir.³⁴⁴

3.3.4. Muarrif

Allah'ı tanıtıcı, izah edip bildiren kişiye muarrif denir. Hukuk lügatlerinde yargıç veya noter huzurunda, bir şahsın hüviyetini beyan edip tasdik eden kişi için kullanılmaktadır. İbn-i Batuta “*Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibil-Emsar ve Acaibi'l-Esfar*” adlı eserinde, Kastamonu Emiri Süleyman Paşa'nın Cuma namazı için camiye gelmesini ve camide olanları anlatırken burada hafızların aşır okumasından sonra Sultan ve oğluna övgüde bulup dua eden muarrifin yani teşrifatçı başının bulunduğu söz etmektedir.³⁴⁵ Vakıf cami ve tekke gibi hayır müesseselerinde hayır sahiplerinin adlarını hayır ile anan, derviş hakkında kullanılan bir terimdir. Bu görevleri karşılığında vakıftan günlük ücret alırlar.³⁴⁶

³⁴³ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1983, S. 17, s. 57.

³⁴⁴ KBYEK.YA., No. 7710, s. 28b.

³⁴⁵ İbn-i Batuta, **Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar**, çev.: Mehmed Şerif Paşa, İstanbul 1333-1338, C. 1, s. 353.

³⁴⁶ Pakalın, **a.g.e.**, C. 2, s. 552.

Vakfiyede muarriif olarak sâlih bir kişinin görevlendirildiği görülmektedir. Bu görevli camide devri şerif okunmasından sonra târifi okur. Cenab-ı Hakk’a şükür ve övgüde bulunduktan sonra kerim nebiye salavat getirir. Ayrıca dönemin sultanına ve vakfın vâkıfına dua eder.³⁴⁷ Vakfiyede muarriif kadrosuna tayin edilen görevli vakıftan günlük bir dirhem ücret almaktadır. Nitekim Temmuz 1704’te Hafız Mustafa adlı kişi muarriif kadrosuna günlük bir akçe ile tekrardan atanmıştır. Bu vazifesi haricinde noktacı ve aşır-hân kadrolarında da görev yapmaktadır.³⁴⁸ Aynı kadrolara Mart 1789’da Mehmed Said adlı kişi tekrardan tayin olmuştur.³⁴⁹ Mehmed Said’in Nisan 1791’de vefatı üzerine yerine oğlu Abdurrahman geçmiştir.³⁵⁰

3.3.5. Cüz-hân ve Reis-i Cüz-hân

Cüz, Kur’an-ı Kerim’in otuza bölünmüş her bir bölümüne verilen isimdir. Otuza bölünme şeklinin günümüzde genel olarak kabul görmesinin nedeni olarak Kur’an’ın özellikle Ramazan aylarında otuz günde hatmedilmesi arzusunun kaynaklandığı belirtilmiştir. Cüzlerde kendi içerisinde beşer sayfa halinde dört bölüme ayrılmış ve bu ayrılan her bir bölüm için de “*hizb*” ismi verilmiştir.³⁵¹

Cüz-hân ise vakıflarda namazlardan önce veya sonra Kur’an-ı Kerim’den birer cüz okuyan görevliye verilen isimdir. Lala Mustafa Paşa’nın Ilgın vakfında bu vazifeyle otuz kişi görevlendirilmiştir. Bu görevliler Kur’an ehli, edepli ve irfan sahibi olması gereklidir. Vakfiyede cüz-hânların Cuma ve bayram günleri hariç camiye gelerek sabah namazından sonra Kur’an-ı Kerim’den bir cüzü tilâvet usullerine uygun olarak okumaları istenmiştir. Bu görevi yerine getirirken layıkıyla yerine getirmeye çalışmaları ve kıraatte acele davranmamaya özen göstermeleri özellikle belirtilmiştir.

Cüz-hânların yapmış oldukları hatimlerin sevabını Lala Mustafa Paşa’nın ruhuna ulaştırmaları vakfiyede kaydedilmiştir. Her Kur’an-ı Kerim’in hatmi tamamlandıktan sonra selef-i salihin edebi üzere yani İslam’ın ilk döneminde yaşayan Müslümanların yaşayış ve ilim şekline uygun olarak dua etmeleri vâkıf şartı olarak belirtilmiştir. Otuz kişilik cüz-hân grubundan diğerlerini teşvik edecek ve en çalışkan

³⁴⁷ KBYEK.YA., No. 7710, s. 28b.

³⁴⁸ VGMA., HD. 1069, s. 48.

³⁴⁹ VGMA., HD. 1064, s. 47.

³⁵⁰ VGMA., HD. 530, s. 122.

³⁵¹ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, DİA, Ankara 2020, C. 31, s. 245.

olanının, grubun reisi olarak belirlenmesi istenmiştir. Bu görevliye reis-i cüz-hân denilmektedir.³⁵²

Vakfiyede cüz-hânlardan her biri bir buçuk, bunların reisi ise iki dirhem ücret almaktadır. Ancak bu görevliler cüz-hânlık vazifeleri haricinde vakıfta birçok görevde daha bulunmuşlardır. Cüz-hân ve tesbih-hânlık vazifelerini birlikte yürüten Halife Mustafa kendi rızasıyla bu görevlerden ayrılmış ve diğer bir Mustafa'da bu görevlere Kasım 1692'de getirilmiştir. Şubat 1697'de Mahmud Efendi, Ali Efendi, Ömer Efendi, Ahmed Efendi cüz-hân kadrosunda bulunan diğer görevlilerdir.³⁵³ Mustafa'nın görev beratı Haziran 1704'te tekrar yenilenmiştir. Aynı tarihte cüz-hânlık vazifesine getirilen diğer bir kişi Seyyid Ahmet'tir.³⁵⁴ Mayıs 1707'de Mehmed adlı kişi, bir görevlinin kendi rızasıyla çekilmesinden ötürü onu yerine cüz-hânlık vazifesine tayin edilmiştir.³⁵⁵ Kendi rızasıyla ayrılanlar haricinde ölüm dolayısıyla boşalan cüz-hânlık vazifesine kendi çocukları var onlar, olmadığı takdirde de vâkıf şartlarına uygun olan kişiler bu göreve getirilmişlerdir. Bir buçuk akçe ile görevde bulunan Abdülkerim'in vefatı üzerine yerine yakını olmayan Seyyid Mehmed Aralık 1722'de tayin edilirken³⁵⁶, Kasım 1726'da göreve getirilen Mustafa ise aileden birinin vefatı üzerine görevi devralmıştır.³⁵⁷

Vakfın cüz-hân kadrosuna; Eylül 1728'de Ömer³⁵⁸, Ocak 1740'da Mehmed³⁵⁹, Haziran 1742'de Ömer³⁶⁰, Ekim 1762'de Ahmed, Mayıs 1763'de Seyyid Süleyman Halife ile Abdullah Halife³⁶¹, Aralık 1763'de Seyyid Mustafa³⁶², Mayıs 1770'de Ali³⁶³ ile Seyyid Abdullah³⁶⁴, Haziran 1770'te Ahmed³⁶⁵, Temmuz 1770'te Seyyid

³⁵² KBYEK.YA., No. 7710, s. 29a.

³⁵³ Gaziantep, ŞS. 48, s. 105.

³⁵⁴ VGMA., HD. 1141, ss. 81-82.; Özdemir, a.g.t., s. 71.

³⁵⁵ VGMA., HD. 1069, s. 48.

³⁵⁶ VGMA., HD. 1137, s. 27.

³⁵⁷ VGMA., HD. 1143, s. 38.

³⁵⁸ VGMA., HD. 1144, s. 30.

³⁵⁹ VGMA., HD. 1062, s. 15.

³⁶⁰ VGMA., HD. 1055, s. 24.

³⁶¹ VGMA., HD. 1070, s. 21.

³⁶² VGMA., HD. 1065, s. 54.

³⁶³ VGMA., HD. 1072, s. 34.

³⁶⁴ VGMA., HD. 1064, s. 47.

³⁶⁵ VGMA., HD. 1072, s. 35.

Abdullah³⁶⁶, Nisan 1773'te Seyyid Mustafa³⁶⁷, Mart 1776'da Seyyid Mustafa, Haziran 1776'da Hacı Mehmed Halife³⁶⁸, Şubat 1789'da Mehmed Said³⁶⁹ ve Mart 1791'de ise Abdurrahman adlı kişiler atanmıştır.³⁷⁰

Cüz-hânların reisi olan kişi, bu görevi haricinde diğer başka görevleri de aynı zamanda yapabilmektedir. Tesbih-hân ve reis-i cüz-hân vazifelerini aynı zamanda yürüten Osman'ın vefatı üzerine, yerine aynı vazifeleri yürütmesi için Ilgın Kadısı Seyyid Abdurrahman'ın arzıyla oğlu Ahmed'e Nisan 1728'de görev beratı verilmiştir.³⁷¹ Ahmed'in görevini bırakması üzerine yerine Kasım 1739'da Numan adlı kişi tayin edilmiştir. Reis-i cüz-hân kadrosuna Haziran 1775'te Hacı Mehmed, Haziran 1802'de ise Osman adlı kişiler tayin edilmiş ve bu vazifelerine karşılık günlük iki akçe ücret almışlardır.³⁷² 1843 yılında vakfın cüz-hân kadrosunda bulunup günlük bir akçe alan görevliler İvaz Efendi, Seyyid Mahmud Ali Efendi, Abdurrahman Efendi Mehmed Yahya ve Seyyid Mehmed Efendi'dir. Kadroya geçtikleri tarih kaydedilmemişse de bu tarihte görev yapan diğer cüz-hânlar ise Halil Efendi, Feyzi Efendi, Molla Abdullah, Şaban Efendi, Molla Numan Efendi, Mehmed Emin Efendi, Hafız Mehmed Efendi'dir. Toplamda 12 kişinin caminin cüz-hân kadrosunda görev aldıkları görülmektedir.³⁷³ 1855 yılında Konya Evkaf Mal Sandığı'ndan cüz-hânlık kadrosu için 400 kuruş tahsil edilmiştir.³⁷⁴

3.3.6. Noktacı

Noktacı, vakıflarda devir-hân ve cüz-hânların Kur'an-ı Kerim'i ne kadarını okuduklarını işaretleyerek belirten görevliye denir. Bu vazifesi bir nevi gözetim ve denetim amacıyladır.³⁷⁵ Camide cüz-hânlar ile çalışan diğer bir görevli ise noktacıdır. Bu görevlinin vazifesi ise cüzleri sandukasıyla birlikte getirmek, dağıtmak ve cüzlerin okunması tamamlandıktan sonra toplayarak geri kaldırmaktadır. Bunun dışında cüz-

³⁶⁶ VGMA., **HD. 1064**, s. 47.

³⁶⁷ VGMA., **HD. 1059**, s. 32.

³⁶⁸ VGMA., **HD. 1065**, s. 541.

³⁶⁹ VGMA., **HD. 1064**, s. 47.

³⁷⁰ Özdemir, **a.g.t.**, s. 73.

³⁷¹ VGMA., **HD. 1144**, s. 30.

³⁷² VGMA., **HD. 1064**, s. 47.

³⁷³ VGMA., **VD. 4238**, s. 95. (11 Cemaziyelahir 1328 / 20 Haziran 1910)

³⁷⁴ BOA., **EV.MH. 2500 / 8**. (1302 / 1885)

³⁷⁵ Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", s. 59.

hânlardan gelmeyenler için cüzleri düzenleyerek, kalınan yerleri belirtmekle sorumludur. Buradaki amaç sonradan devam edilecek yerin belirlenmesidir. Reis-i cüz-han, noktacı ve cüz-hânlardan görevlerini en güzel şekilde, layıkıyla yerine getirmeleri istenmiştir.³⁷⁶

Vakfiyede noktacı kadrosunda çalışacak görevlinin günlük bir dirhem alması belirtilmiştir. Nitekim Temmuz 1704'te Hafız Mustafa adlı kişi noktacı kadrosuna günlük bir akçe ile tekrardan atanmıştır. Bu vazifesi haricinde muarrif ve aşır-hân kadrolarında da görev yapmaktadır.³⁷⁷ Aynı kadrolara Mart 1789'da Mehmed Said adlı kişi tekrardan tayin olmuştur.³⁷⁸ Mehmed Said'in Nisan 1791'de vefatı üzerine yerine oğlu Abdurrahman geçmiştir.³⁷⁹

3.3.7. Tesbih-hân

İlgın Lala Mustafa Paşa vakfı çalışanları arasında bulunan bir diğer görevli ise tesbih-hânlardır. Vakfiyede tesbih-hân olarak görevlendirilen kişi sayısı 12'dir. Tesbih-hânlar sabah, öğlen veya ikindi namazlarından sonra toplanıp Allah'ı tesbih ederler. Bunlar toplandıkları ilk gün İhlas Suresi'ni okurlar. Okuduktan sonra kendilerini ve vakfin vâkıfını cehennem ateşinden koruması için Allah'a dua ederler.

İkinci gün bin kere "*Sübhânellâhi ve'l-hamdu-lillâhi velâ ilâhe illallâhu vellâhu ekber*" diyerek tesbihat gerçekleştirirler. Üçüncü gün ise yine bin defa "*Lâ ilâhe illellâh Muhammed Resûlullâh-i sellallâhu aleyhi ve selem teslîma*" diyerek tesbihat ederler. Üçüncü günden sonra tembellik göstermeyerek tekrar başa döner, tesbihata devam ederler. Yapılan tesbihatın sevabını Peygamber Hz. Muhammed'e, ailesi ve sahabelerine, bütün Müslümanların ve Lala Mustafa Paşa'nın ruhuna hediye ederler.

On iki tesbih-hân arasından bir kişi seçilerek şeyh yapılır. Bu kişi örnek alınacak ve rehberlikte bulunacak bir karaktere sahip olması gereklidir. Tesbih-hânlar da sâlih karakterli kişilerden olması gereklidir.³⁸⁰ Vakfiyede görevlendirilen 12 tesbih-

³⁷⁶ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 29a-29b.

³⁷⁷ VGMA., HD. 1069, s. 48.

³⁷⁸ VGMA., HD. 1064, s. 47.

³⁷⁹ VGMA., HD. 530, s. 122.

³⁸⁰ KBYEK.YA., No. 7710, s. 29b-30a.

hân günlük bir akçe ücret almaktadırlar. Tesbih-hânlar sadece bu vazifeyi yapmakla kalmamış, vakfa ait diğer vazifelerde de bulunarak almış oldukları ücretleri artırmışlardır. Örneğin Kasım 1692’de tesbih-hân kadrosunda bulunan Mustafa adlı görevli, aynı zamanda bir buçuk akçeyle cüz-hânlık vazifesini de yürütmektedir.³⁸¹ İlgin kadısı Seyyid Abdurrahman’ın arzıyla Nisan 1728’de, vefat eden tesbih-hân Osman’ın yerine oğlu Ahmed bu göreve başlamıştır. Ölen babası da tesbih-hân vazifesi haricinde reis-i cüz-hân kadrosunda da bulunmaktaydı. Aynı durum Aralık 1763’te beratı yenilenen Seyyid Mustafa’da da yaşanmış ve tesbih-hânlık haricinde cüz-hânlık vazifesinde de bulunmaktadır.³⁸² Bazen de bu görevi sürdüren görevlilerin vefatından sonra çocukları varsa çocukları, olmadığında ise bu göreve uygun olan kişiler tercih edilmişlerdir. Haziran 1802’de tesbih-hânlık görevinde bulunan Osman’ın vefatı üzerine, çocuğu olmadığından diğer bir Osman adlı kişi tayin edilmiştir.³⁸³

3.3.8. Yâsin-hân, Amme-hân ve Tebâreke-hân

Yâsin-hân adlı görevli vakıflarda Kur’an-ı Kerim’in Yâsin Suresi’ni okumakla görevlendirilen görevliye denir. İslam inancına göre Yâsin Suresi “*Kur’an-ı Kerim’in Kalbi*” olarak kabul edilmiş ve ölmek üzere olanlar ile ölmüş kişiler üzerine sürekli okunmaktadır. Vakfiyede camide her gün sabah namazlarından sonra bir kişi Yâsin Suresi’ni okumakla görevlendirilmiştir.

Vakıflarda Kur’an-ı Kerim’den Nebe (Amme) Suresi’ni okumakla görevlendirilen görevliye Amme-hân denilmektedir. Vakfiyede bir görevli camide her gün ikinci namazı akabinde Amme Suresi’ni okumakla görevlendirilmiştir. Vakıf camilerinde görevlendirilen bir diğer görevli ise tebâreke-hândır. Tebâreke-hân, Cenab-ı Hakk’ın lütfunu dilemek gayesiyle Kur’an-ı Kerim’in Mülk Suresi’ni okumakla görevlidir. Tebâreke kelimesi Mülk Suresi’nin ilk kelimesi olup, tebâreke okuyan kişi anlamında olan tebâreke-hân ismi verilmektedir bu görevli kişiye. Vakfiyede her gün camide yatsı namazının eda edilmesinden sonra Mülk Suresi’ni

³⁸¹ VGMA., **HD. 1141**, s. 82.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 70.

³⁸² VGMA., **HD. 1065**, s. 54.

³⁸³ VGMA., **HD. 532**, s. 6.

okumakla bir tebâreke-hân görevlendirilmiştir.³⁸⁴ Belirtilen tüm bu görevlilerin vakıftan aldıkları günlük ücretleri 1 dirhemdir.

3.3.9. Kayyım

Kayyım kelimesinin lügat anlamı “*bir işi üstlenen, yerine getiren*” olup, vakıflarda camilerin temizlik işlerini yürüten ve vakıf mütevellisi anlamlarında kullanılmaktadır. Kayyım kelimesi Allah’ın isimlerinden biri olan “*kayyûm*” kelimesi ile sıklıkla karıştırılmaktadır. Kayyım kelimesi geniş anlamda İslam hukukunda yetersizlik veya ehliyetsizlik dolayısıyla kısıtlanan kişilerin hukuki hakları veli, vasi veya kayyım aracılığıyla denetim altına alınır. Bu görevliyi hakimler vasi bırakmadan ölenler için de tayin etmektedirler.

Benzer durum vakıflarda da geçerli olup, mütevellinin işini layıkıyla görmediği veya kayıp olduğu durumlarda vakıf işlerini mütevellî yerine yürütmesi için hâkim tarafından atanan kişiye de kayyım denilmektedir. Bu sebeple yürüttüğü görevden dolayı “*kâimmakâm-ı mütevellî*” de denilmektedir. Zamanla imaret ve camilerin temizlik ve bakımını üstlenen görevlilere kayyım denilmiş ve bu görevli atamasında vücut olarak sağlamlık istenmiştir. Tayin edildikten sonra yetersizliği görülenlerin yerine başkası getirilirdi. Bu görevlinin vefatı durumunda görevi yerine getirmeye elverişli birçok oğlu var ise büyük ve ehliyetli olan tercih edilirdi. Oğlu olmadığı durumlarda ise görev başkasına tevcih edilir.³⁸⁵

İlgın Lala Mustafa Paşa vakfında kayyım olarak iki kişi görevlendirilmiştir. İki kişi olarak görevlendirilme sebebi, bu görevliler tatil olmaksızın nöbetleşe olarak vazifeyi yerine getirmektedirler. Bunların görevi cami kapısını belirli zamanlarda açıp kapatmak, cami içerisini sürekli temiz tutmak, belirli zamanlarda camide bulunan kandil ve lambaları yakmak, cami içerisinde bulunan malları korumak maksadıyla sürekli camide bulunmaktır. Bu görevleri layıkıyla yerine getirebilmeleri için iyi bir maaş tahsis edilmesi gerektiği vakfiyede belirtilmiştir.³⁸⁶

³⁸⁴ Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, s. 56, 60.; KBYEK.YA., No. 7710, s. 30b.; Güldal, a.g.t., s. 83.

³⁸⁵ İsmail Özmel, “Kayyım”, DİA, Ankara 2022, C. 25, ss. 107-108.

³⁸⁶ KBYEK.YA., No. 7710, s. 30b.

Vakfiyede kayyım kadrosuna günlük tahsis edilen ücret dört dirhemdir. Ancak daha sonra yapılan atamalarda kayyımlara verilen ücretin sabit kalmadığı görülmektedir. Örneğin Aralık 1703'te birçok vazifenin yanı sıra kayyım olarak da tayin olunan Abdurrahman'ın, vakıftan günlük almış olduğu ücret üç akçedir. Aynı tarihlerde kayyımlık vazifesini yürüten diğer kişi Süleyman olup, onun da vakıftan almış olduğu ücret üç akçedir.³⁸⁷ Kayyım kadrosuna tahsis edilen günlük ücretin az olmamasından olsa gerek, bu kadroyu haksız bir şekilde elde etmeye çalışanlar olmuştur. Mayıs 1768'den önce Kara Osman'ın küçük oğullarından Hüseyin ve Mehmed, hakları olmadığı halde duâgû ile kayyım kadrolarına kendi adlarına vazife beratı çıkarmayı başaramamışlardır. Ancak sonrasında Abdullah adlı kişi bu haksız durumu ortaya çıkararak, görevden alınmalarını sağlamıştır.³⁸⁸ Temmuz 1773'te Abdullah ile Hüseyin adlı kişiler kayyım kadrosunda bulunmaktadır. 17 Mayıs 1822 tarihinden önce günlük iki akçe ile kayyım olan Şeyh Osman oğlu Hasan'ın vefat etmesi üzerine büyük oğulları olan Mehmed ve Osman kardeşler vakfın kayyım kadrosuna tayin olmuşlardır.³⁸⁹ Kasım 1834'te ise Hüseyin adlı kişiler kayyım kadrosuna vazife beratı verilen görevliler olmuşlardır.³⁹⁰

3.4. Sıbyan Mektebi Görevlileri

Sıbyan mekteplerine Abbasiler döneminde “*küttab*” ismi verilmiş ve bu mektepler Karahanlı ve Selçuklu Devletlerinde “*sıbyan mektebi*” olarak kullanıldığından Osmanlı Devleti'ne de bu şekilde geçmiştir. Osmanlı devrinde bu mekteplerde hocalık yapanlara muallim, yardımcılara da kalfa veya halife denilmiştir. Vakfiyede Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin sıbyan mektebi biriminde bir muallim-i sıbyân ve bir halife-i mektep çalışmaktadır. Ayrıca fakir ve zengin çocuklarına eğitim verilmesi için Zile'de açılan sıbyan mektebinde de bir muallim-i sıbyân ve bir halife-i mektep görevlendirilmiştir. Vakıfta netice itibarıyla toplam iki muallim-i sıbyan ve iki halife-i mektep görevlidir.

³⁸⁷ VGMA., **HD. 1069**, s. 48.

³⁸⁸ VGMA., **HD. 1072**, s. 34.; VGMA., **HD. 1073**, s. 15.

³⁸⁹ Şeyh Osman oğlu Hasan, kayyımlık haricinde caminde günlük üç akçe ücretle müezzin, üç akçe ile iki adet cüz-hân, bir akçe ile tesbih-hân, iki akçe ile reis-i cüz-hân kadrolarında da görev almıştır. Vefat edince bu görevleri de oğullarına tevcih edilmiştir. Bk.: VGMA., **VD. 2179**, s. 257. (25 Şaban 1237 / 17 Mayıs 1822)

³⁹⁰ VGMA., **HD. 1059**, s. 32.; VGMA., **HD. 536**, s. 74.; VGMA., **HD. 1141**, s. 82.

3.4.1. Muallim-i Sıbyân ve Halife-i Mektep

Muallim kelimesi “*talim eden, öğretene*” anlamındadır. Vakıf müesseselerinde öğrencilere hocalık yapan görevliye muallim, yardımcısına da halife veya kalfa denilmiştir. Sıbyan mekteplerinin programları kuruldukları tarihten itibaren 1924 yılına kadar çeşitli değişiklikler geçirerek devam etmiştir. Bu mekteplerin programlarına göre muallim ve yardımcısı, çocuklara iyi bir şekilde Kur’an-ı Kerim talimi yaptırmak, sonrasında çocukların yeteneklerine göre tecvit ve ilmihal okutmak ve dini kaideler ile İslam’ın şartlarını öğretmekle yükümlü tutulmuştur. Osmanlı’da mektep muallimleri genellikle medrese mezunu olup camilerde imam-hatip veya müezzin olan kişilerdir. Sadece kız çocuklarına özel olan mekteplerin hocaları ise Kur’an-ı Kerim’i çok iyi bilen, Tuhfe-i Vehbî ve Sübha-i Sıbyân gibi risaleleri okumuş yaşlı hocalardan seçilmiştir.³⁹¹

İlgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi’nin sıbyan mektebine gelen öğrencilere ders vermesi için Kur’an-ı Kerim’i bilme ve öğretmede mahir, lügat ve sarf bilgisi olup öğretebilecek, tecvit ve kıraat ilmine hâkim, dindar ve güzel ahlaklı bir kişinin muallim olarak atanması vâkıf şartı olarak kaydedilmiştir. Yine aynı özelliklere sahip bir kişinin de muallim yardımcısı (halife) olarak görevlendirilmesi ve bu halifenin de öğrencilerin derslerini tekrar ettirmesi, eksiklikleri gidermesi istenmiştir.³⁹² Aynı şartlarda görevlendirilme yapılan bir diğer yer Zile’dir. Burada da fakir ve zengin çocuklarına talim yapılması için vakfa bağlı olarak inşa edilen sıbyan mektebinde bir muallim-i sıbyan ve ona eğitim işlerinde yardımcı olması için bir halife-i mektep görevlendirilmiştir.³⁹³

Vakfiyede mektep muallimine üç, yardımcısına ise günlük bir dirhem ücret verilmesi belirtilmiştir. Ancak daha sonra yapılan atamalarda muallime verilen ücretin sabit kalmadığı görülmektedir. Nisan 1691’de muallim olarak görev yapan Hüseyin günlük beş akçe almaktadır. Hüseyin’den sonra Nisan 1692’de göreve getirilen Mehmed adlı muallimin günlük almış olduğu ücret ise iki akçe olduğu

³⁹¹ Baltacı, **a.g.m.**, ss. 6-7.

³⁹² KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 31a.

³⁹³ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 44a.

görülmektedir.³⁹⁴ Şubat 1697’de muallim kadrosunda Hasan Efendi bulunmaktadır.³⁹⁵ Temmuz 1723 tarihli vazife beratına göre imaret şeyhi olan Hacı Mehmed Efendi aynı zamanda mektepte muallimlik de yapmaktadır. Hacı Mehmed Efendi’nin ölmesiyle boş kalan muallimlik ve şeyhlik kadrosuna, Ilgın Naibi Mustafa’nın arzıyla Ahmed Efendi tayin olunmuştur. Ahmed Efendi imaret şeyhliği makamına, mektepte ders vermesi şartıyla getirilmiştir.³⁹⁶ Aralık 1730’da Ilgın Kadısı Hüseyin’in arzıyla Hafız Yusuf Halife muallimlik kadrosuna tayin olmuştur. Kendisinden önce Mehmed adlı kişi imaret şeyhliği ve muallimlik vazifelerini birlikte yürütmeye çalıştığını, ancak vazifelerini layıkıyla yerine getiremediği belirtilmiştir.³⁹⁷

Külliyyeye ait mektebin muallimlik ile halifelik vazifesinin aynı kişi tarafından yürütüldüğü durumlarda yaşanmıştır. Örneğin Ağustos 1773’te vazife beratı yenilenen Salih oğlu Ömer bir buçuk akçe ile cüz-hân, üç akçe ile muallim-i sıbyân ve bir akçe ile halifelik vazifelerini yürütmektedir.³⁹⁸ Daha önceki atamalarda iki akçe olan muallimlik ücreti, bu atamada bir akçe artarak üçe çıkmıştır. Gerçekleştirilen bir sonraki atamada ise muallimin almış olduğu ücretin günlük dört akçeye ulaştığı tespit edilmektedir. Günlük iki akçe ile bevvâb ve dört akçe ile muallim-i sıbyanlık yapmakta olan İbrahim oğlu Osman, yerine geçecek çocuğu olmadan vefat etmesi üzerine yerine Ali oğlu Seyyid Mahmud, Haziran 1808’de atama beratıyla geçmiştir.³⁹⁹

Vakıftan günlük almış olduğu dört akçe karşılığında sıbyan mektebi muallimliği ve iki akçe karşılığında bevvâblık yapmakta olan Seyyid Hasan’ın oğlu Seyyid Mehmed, yapmış olduğu görevlerden kendi rızasıyla çekilmiş ve görev yapmış olduğu kadroları Kasım 1816’da Seyyid Abdullah’ın oğlu Seyyid Mehmed’e bırakmıştır.⁴⁰⁰ Seyyid Mehmed bu vazifeleri Mayıs 1820’ye kadar sürdürmüş ve sonrasında tekrar Hasan oğlu Seyyid Mehmed’e bırakmıştır.⁴⁰¹

³⁹⁴ VGMA., **HD. 1141**, s. 82.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 60.

³⁹⁵ Gaziantep, **ŞS. 48**, s. 105.

³⁹⁶ VGMA., **HD. 1137**, s. 27.

³⁹⁷ VGMA., **HD. 1073**, s. 15.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 61.

³⁹⁸ VGMA., **HD. 1065**, s. 541.

³⁹⁹ VGMA., **HD. 532**, s. 6.

⁴⁰⁰ VGMA., **HD. 534**, s. 60.

⁴⁰¹ VGMA., **HD. 534**, s. 60.

3.5. İmaret Görevlileri

Vakıf imaretlerinde çalışan görevli sayısı imaretin veya külliye'nin büyüklüğü ve vakfın zenginliğine göre değişebilen bir durumdur. İmaretlerde yapılan işlerin tamamı imaret şeyhinin kontrolü altında gerçekleşirdi. Vakfiyeye göre İlgin Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin imaret biriminde bir şeyh-i imaret, bir vekil-i harç, bir kilârdar, bir nakîb-i imaret, bir tabbâh, bir şâkird-i tabbâh, bir habbâz, bir şâkird-i habbâz, üç kâse-şûy ve kâse-keş, bir hime-şiken ve nekkâd ve bir ferrâş olmak üzere toplam 13 görevli çalışmaktadırlar.

3.5.1. Şeyh-i İmaret

Vakıf imaretlerinde görevlendirilen en yetkili kişi imaret şeyhidir. İmaretin yönetiminden sorumlu olup yapılan işlerin tamamına nezaret etmektedir. İmarete gelen misafirlerin hoş karşılanıp misafir edilmesinden sorumludur.⁴⁰² Vakfiyede İlgin Lala Mustafa Paşa Külliyesi imaretinde görevlendirilecek imaret şeyhi, misafirleri iyi ağırlamak, misafirlikleri sırasında kalplerini hoş tutmak, odalarda kalmak isteyenleri yerleştirip eksiklerini gözetmekle sorumlu tutulmuştur. İmaret şeyhinin iffetli, yöneticilik yapabilecek kapasiteye sahip birinin olması şart koşulmuştur.⁴⁰³

Vakfiyede imaret şeyhliği kadrosuna tahsis edilen günlük ücret dört dirhemdir. Temmuz 1723'te imaret şeyhliğine, Hacı Mehmed Efendi'nin ölmesi üzerine Ahmed Efendi getirilmiştir. Ahmed Efendi'nin vazife beratında bu kadroya, külliye'de bulunan mektepte muallimlik yapması şartıyla verildiği belirtilmiştir. Beratı kendisine arz eden İlgin Naibi Mustafa olmuştur.⁴⁰⁴ Ağustos 1727'de ise imaret şeyhliği vazifesinde Abdurrahman Halife bulunmaktadır.⁴⁰⁵

3.5.2. Vekil-i Harç

Vekil-i harç, imaret, mektep ve hastahane gibi müesseselerin ihtiyacı olan erzak ile eşyayı satın alan veya tedarik eden görevliye denmektedir.⁴⁰⁶ Vakfiyede

⁴⁰² Ertuğ, **a.g.m.**, s. 220.

⁴⁰³ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 31a.

⁴⁰⁴ VGMA., **HD. 1137**, s. 27.

⁴⁰⁵ Abdurrahman Halife aynı zamanda vakfın cüz-hân kadrosunda da bulunmaktadır. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 79**, s. 428.

⁴⁰⁶ Ali Himmet Berki, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler**, VGM. Neşriyatı, Ankara 1966, s. 59.

vekil-i harcın görevi, imaret şeyhi ve müteveli ile sürekli iletişimde kalarak imaretin tüm eksiklerini gidermesi olarak belirtilmiştir. Vekil-i harcın bilgili, alışverişten anlayan, hesap işlerinde doğruluktan ayrılmayan ve malın iyisi ile kötüsünü ayırt edebilen bir kişi olması vâkıf şartı olarak belirtilmiştir.⁴⁰⁷

Vakfiyede vekil-i harçlık kadrosunda çalışacak görevlinin alacağı günlük ücret dört dirhem olarak belirtilmiştir. Kadroya daha sonra yapılacak atamalarda da ücretin aynı kaldığı görülmektedir. Haziran 1728’de vekil-i harçlık kadrosuna Mehmed adlı kişi tayin edilmiştir. Ancak Osman adlı kişi kadronun babası Halil’den kendisine geçmesi gerektiğini Ilgın Kadısı Seyyid Abdurrahman’a bildirmiş ve Ocak 1729’da atama beratını almıştır.⁴⁰⁸ Mayıs 1770’de Müftü-zâde Seyyid Mustafa’nın vazife beratı yenilenmiş ve vekil-i harçlık vazifesi haricinde günlük üç akçeyle cüz-hân, dört akçeyle imam, bir akçeyle tebareke-hân, yasin-hân ve tesbih-hân kadrolarında da çalıştığı görülmektedir.⁴⁰⁹

3.5.3. Kilârdar

Kilârdar veya kilerci adı verilen görevli, imaretin gıda maddelerinin muhafazasından sorumludur. Bu görevli eksik ihtiyaçları bilmekle beraber imaret mutfağının ihtiyacı olan gıda maddelerini çıkarıp vermekle görevlidir.⁴¹⁰ Vakfiyede kilerci karaborsa zamanlarında imaretin ihtiyaçlarını korumak ile vazifelendirilmiştir.⁴¹¹ Buradaki amaç hizmetlerin aksamaması için imaret için gerekli olan ihtiyaçların zamanında ve uyguna tedarik edilmesidir. Lala Mustafa Paşa Külliyesi’nin imaret biriminin kilârdar kısmına iki görevli kadrosu tahsis edilmiştir. Vâkıf şartına göre bu kadroda görev alacak kişiler günlük beş dirhem ücret almaktaydılar. Vakıfta görev yapan diğer görevlilere kıyasla ücret olarak genelinden daha iyi bir ücrete çalıştıkları görülmektedir.

Mart 1692’de vazife beratı yenilenen Recep adlı kişi, kilârdar olarak görev yapmakta olup beş akçe ücret almaktadır.⁴¹² Kilârdar olarak görev yapan kişiler vefat

⁴⁰⁷ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 31a-31b.

⁴⁰⁸ VGMA., HD. 1144, s. 30.; Özdemir, a.g.t., s. 74.

⁴⁰⁹ VGMA., HD. 1065, s. 541.

⁴¹⁰ Berki, a.g.e., s. 32.

⁴¹¹ KBYEK.YA., No. 7710, s. 31b.

⁴¹² VGMA., HD. 1141, s. 8.; Özdemir, a.g.t., ss. 74.

ettiğinde, kadrolar yine birinci dereceden yakınlarının bulunması halinde onlara tahsis edilmiştir. Örneğin Mehmed adlı görevlinin vefat etmesiyle Aralık 1729’da oğlu bu göreve beş akçe ücretle tayin edilmiş ve Mart 1730’da görev beratı yenilenmiştir.⁴¹³ Bir diğer görev beratı yenilenen kişi Seyyid Vefa olup, Mayıs 1789’da kilârdar vazifesine devam etmesi istenmiştir.⁴¹⁴ Kilârdar kadrosunda görevli olup vakfın diğer vazifelerinde de aynı zamanda görev alanlar olmuştur. Örneğin vazife beratları Kasım 1804 ve Temmuz 1805’te verilen Seyyid Ahmed ve Seyyid Mehmed adlı kişiler kilârdar kadrosu haricinde cüz-hân ve nakip vazifelerini de aynı sırada yürütmüşlerdir.⁴¹⁵ Seyyid Mehmed’in bu kadroda Kasım 1813’e kadar kaldığı ve sonrasında kendi rızasıyla ayrılmak istediği görülmektedir.⁴¹⁶

3.5.4. Nakîb-i İmaret

Lügat anlamı “*seçkin kişi, bir topluluğun başkanı, kefil veya vekili*” olan nakib kelimesi, terim olarak askeri, siyasi ve dini alanlarda şeyhlerin maiyetinde çalışan yardımcılarını ifade etmektedir. Nakib kelimesi farklı dönemlerde farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte, Osmanlı döneminde esnaf teşkilatında icra makamının başı olan kethüdanın yardımcısı olarak kullanılmıştır. Klasik dönem Osmanlı külliyelerinin imaret, zaviye ve hastahane gibi birimlerinde şeyhlerin yardımcılarını nakib ismi verilmiştir.⁴¹⁷ Vakfiyede İlgin Lala Mustafa Paşa Külliyesi birimlerinden olan imarete, imaret şeyhinin yardımcısı olarak bir nakibin görevlendirildiği görülmektedir. Görevleri ise imarete gelen misafirleri güler yüzle karşılayıp, tüm hizmetlerinin görülmesinde yardımcı olmaktır. İmaretin odalarında bulunan lambaları gerektiğinde açıp kapatmak yine nakibin vazifeleri arasındadır. Nakib olarak görevlendirilecek kişinin her zaman güzel huylu, yardımsever bir kişiliğe sahip olması vâkîf şartı olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁸

İmaret biriminde görev alan nakibin vakfiye belirtildiği üzere görmüş olduğu vazife karşılığında günlük üç dirhem almaktadır. Nakiplik görevini sürdüren

⁴¹³ VGMA., **HD. 1144**, s. 30.; VGMA., **HD. 1073**, s. 15.

⁴¹⁴ VGMA., **HD. 1064**, s. 47.

⁴¹⁵ VGMA., **HD. 531**, s. 81.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 75.

⁴¹⁶ VGMA., **HD. 534**, s. 59.

⁴¹⁷ Gülgün Uyar, “Nakib”, **DİA**, İstanbul 2006, C. 32, ss. 321-322.

⁴¹⁸ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 31b.

Abdulkaki adlı kişinin vefatı üzerine yerine oğlu olan Ömer'in getirilmesi beklenirken, Osman adlı kişinin haksız bir şekilde göreve getirilmesi İlgin kadısına başvurulmasına neden olmuştur. Ömer, nakiplik vazifesinin kendisinin hakkı olduğunu kadiya arz etmesiyle, Kasım 1704'te Osman nakiplik görevinden azledilerek yerine Ömer'e vazife beratı verilmiştir.⁴¹⁹ Mayıs 1789'da üç akçe nakiplik ücreti yanı sıra bir buçuk akçe ile cüz-hân vazifesini de birlikte yürütmesi için Veli adlı kişinin vazife beratı yenilenmiştir.⁴²⁰ Nakiplik görevini sürdüren Seyyid Ahmed adlı kişi kendi rızasıyla bu görevinden ayrılmış ve yerine Müftü-zâde Seyyid Mehmed adlı kişi Kasım 1804'te tayin edilmiştir. Temmuz 1805'te yine bu göreve devam etmesi için vazife beratı yenilenmiştir.⁴²¹ Seyyid Mehmed de kendi rızasıyla görevi Kasım 1813'te kendi oğluna bırakmıştır.⁴²²

3.5.5. Tabbâh ve Şâkird-i Tabbâh

Tabbâh kelimesi, pişirmek manasında kullanılan “*tabh*” fiilinden türemiştir. İmaret ve tekke gibi vakıf müesseselerinde yemekleri pişirip hazırlayan kişiye tabbâh denilmektedir.⁴²³ Tabbâh görevlisine tüm işlerinde yardımcı olan kişi ise şâkird-i tabbâh olarak adlandırılmaktadır.

Vakfiyede imarete bir tabbâh yani aşçı ve yardımcı görevlendirilmiştir. Aşçının yemek pişirme konusunda meşhur biri olması, tembellik ve ihmalde bulunmadan sürekli bir şekilde hizmetine devam etmesi vâkıf şartı olarak kaydedilmiştir. Mutfakta çalışırken aşçıya bütün işlerinde yardımcı olması için ayrıca bir yardımcı görevlendirilmiştir.⁴²⁴ Vakfiyede tabbâh olan ustaya günlük dört, yardımcısına ise günlük bir dirhem ücret tahsis edilmiştir.

3.5.6. Habbâz ve Şâkird-i Habbâz

Arapça ekmeğe anlamına gelen “*hubz*” kelimesinden gelen habbâz, imaret gibi vakıf birimlerinde ihtiyaç olunan ekmeği pişirip hazırlayan görevliye denmektedir.

⁴¹⁹ VGMA., **HD. 1069**, s. 48.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 66.

⁴²⁰ VGMA., **HD. 1064**, s. 47.

⁴²¹ Seyyid Ahmed adlı görevli nakip kadrosu yanı sıra cüz-hân ve imarete kilâdar kadrolarında da bulunmaktadır. Bk.: VGMA., **HD. 531**, s. 81.

⁴²² VGMA., **HD. 534**, s. 59.

⁴²³ Berki, **a.g.e.**, s. 51.

⁴²⁴ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 31b.

Şâkird-i habbâz ise usta olan habbâza fırındaki tüm işlerde yardımcı olan görevliye denir.⁴²⁵

Vakfiyede, külliye'nin imaret birimlerinden olan fırında iyi ekmek yapımından anlayan usta bir habbâzın ve ona fırında tüm işlerinde yardımcı olması içinde bir yardımcı görevlendirilmesi belirtilmiştir.⁴²⁶ Vakfiyede “*Habbâz*” olarak geçen fırıncı ustasına günlük dört dirhem, yardımcısı şâkird-i habbâza da bir dirhem ücret tahsis edilmiştir. Hurufat kayıtlarında habbâz ve yardımcısına ait herhangi bir atama kaydına rastlanmamıştır.

3.5.7. Kâse-şûy ve Kâse-keş

Kâse-şûy imaret, tekke gibi vakıf müesseselerinde yemek yapımında ve dağıtımında kullanılan kapları yıkamakla görevli kişidir. Bir diğer adı gassal yani bulaşıkçı da denilebilir. Kâse-keş ise tabakları taşımakla vazifelenen kişidir.⁴²⁷ İlgin Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin imaretinde bu işle görevlendirilmiş üç görevli bulunmaktadır. Bu görevliler imarete gelen misafirlerin yemeklerini dağıtmak, yemeklerin yenilmesinden sonra kapları geri toplayıp yıkamakla vazifelenenlerdir. Bu kişilerden tembellik ve gevşeklikten uzak bir şekilde işlerini layıkıyla yerine getirmeleri istenmiştir.⁴²⁸

Vakfiyede imarete yemek kaplarını toplama ve yıkama ile görevli olanların her birine günlük iki dirhem verilmesi belirtilmiştir. Nisan 1692'de bu kadroya tayini yapılan Mustafa'nın günlük aldığı ücret dört akçe olarak gözükmektedir. Bir sonraki vazife beratının Ocak 1706'da yenilenmesinde aldığı ücret iki akçe olarak güncellenmiştir.⁴²⁹ Bir diğer gassal olarak tayin edilen kişi Süleyman olup, vazife beratı Kasım 1703'te verilmiştir.⁴³⁰

⁴²⁵ Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, s. 57, 60.

⁴²⁶ KBYEK.YA., No. 7710, s. 32a.

⁴²⁷ Ertuğ, a.g.m., s. 220.

⁴²⁸ KBYEK.YA., No. 7710, s. 32a.

⁴²⁹ VGMA., HD. 1141, s. 82.; Özdemir, a.g.t., s. 76.

⁴³⁰ VGMA., HD. 1069, s. 48.

3.5.8. Hime-şiken ve Nekkâd

Hime-şiken, imaret veya külliye'nin ihtiyacı olan odunları yarıp depolayan vakıf görevlisidir. Bu odunları taşımakla görevli kişiye de hime-keş denilmektedir.⁴³¹ Nekkâd ise imaretlerde buğday ve pirinç ayıklamakla görevlendirilen kişiye verilen isimdir. Buğday ayıklayanlara nekkâd-ı kendüm, pirinç ayıklayanlara ise nekkâd-ı ürz denilmektedir.⁴³²

Vakfiyede imaret için ihtiyaç olunan odunları yarmakla bir kişi görevlendirilmiştir. Bu kişi aynı zamanda istenildiği takdirde buğday öğütmek ve pirinç ayıklamakla da görevlendirilmiştir.⁴³³ Vakfiyede bu işlerle uğraşan kadroya vakıftan günlük iki dirhem ücret tahsis edilmiştir. Ancak daha sonra yapılan atamalarda bu işlerle vazifelendirilen görevlinin günlük bir akçe aldığı görülmektedir. Temmuz 1744'te hime-şiken ve nekkâd olarak görev yapan Said'in ricasıyla Abdulgaffar Halife bu vazifelerle görevlendirilmiştir.⁴³⁴ Yine vakıfta bir buçuk akçe ile cüz-hân ve bir akçe ile hime-şiken olan Süleyman Halife, kendi rızasıyla görev yaptığı kadroları Aralık 1762'de Ömer Halife'ye devretmiştir.⁴³⁵ 10 Eylül 1808 tarihinden önce günlük bir akçe ile pirinç ayıklamakla görevlendirilen Mehmed oğlu Abdullah, kendi rızasıyla görevinden feragat etmiş ve bu işle Numan Halife görevlendirilmiştir.⁴³⁶

3.5.9. Ferrâş

Bir şeyi döşemek, yaymak anlamında kullanılan Arapça “*ferş*” mastarından türemiş olan ferrâş, Osmanlı döneminde saray hizmetlisi olarak kullanılmakla birlikte vakıflarda hayır müesseselerinin temizliği ile sorumlu kişidir. Saraylarda bu görevlilerin bulunduğu, toplandığı mekâna “*ferrâşhâne*” denilmektedir. Ferrâşların görevleri vakıf eserlerinde bulunan halı ve kilimleri sermek, toplamak ve temizlemektir. Vakıf müesseselerindeki ferrâşlık görevi alt derecede bir görev

⁴³¹ Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, s. 57.

⁴³² Berki, **a.g.e.**, s. 44.

⁴³³ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 32a.

⁴³⁴ Hurufat defterinde hime-şiken terimi yerine odun yarıcısı anlamına gelen “*şakku'l-hatâb*” terimi kullanılmıştır. Bk.: VGMA., **HD. 1055**, s. 24.

⁴³⁵ VGMA., **HD. 1070**, s. 21.

⁴³⁶ VGMA., **VD. 2179**, s. 257. (19 Recep 1223 / 10 Eylül 1808)

sayıldığı halde, Medine’de Ravza-i Mutahhara’nın ve Mekke’deki Harem-i Şerif’in süpürülmesi büyük bir şeref sayılmıştır.⁴³⁷

Vakfiyede ferrâş olarak bir kişi görevlendirilmiştir. Bu görevli imaretin misafir odalarını, tuvaletini, caminin içini ve önünü süpürmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca belirtilen birimlerdeki çöpleri atmakla da sorumludur. Bu vazifesine karşılık günlük 1 dirhem ücret almaktadır.⁴³⁸ Vakfın ferrâş kadrosunda görev yapan Hasan adlı kişinin vefat etmesi üzerine Temmuz 1770’de yerine Abdullah adlı kişi tayin edilmiştir.⁴³⁹ 1855 yılında Konya Evkaf Mal Sandığı’ndan ferrâş kadrosu için 300 kuruş tahsil edilmiştir.⁴⁴⁰ 1880’li tarihlerde camide müezzin kadrosunda bulunan Mehmed Hamdi, aynı zamanda ferrâş kadrosunda da görev almıştır.⁴⁴¹ 1896-97 yıllarında ferrâş ve müezzin kadrosunda görevli kişi Mehmed Efendi’dir.⁴⁴² 12 Ekim 1907 tarihli kayıta, vakfın ferrâş ve müezzin kadrolarının boş kaldığı ve herhangi bir talep meydana gelmediği belirtilmiştir.⁴⁴³ Mart 1916’dan sonra Mehmed Hamdi adlı kişinin vakfın ferrâş ve müezzin kadrosunda görev aldığı ve aylık toplamda 125 kuruş ücret aldığı görülmektedir.⁴⁴⁴

3.5.10. Kapan Şakirdi (Şâkird-i Kabbân)

Türkçe’de kapan olarak bilinen kelime “*kantar, büyük terazi*” anlamında olup, Latince “*campana*” kelimesinden Farsça’ya, oradan da Arapça’ya “*kabbân*” olarak geçmiştir. Osmanlı toplumunda ilk başlarda “*yağ kapanı, bal kapanı, un kapanı*” gibi satılan malın ismiyle anılan kapanlar, sonralarda zahire borsalarına veya toptancı hallerine benzeyen yerlerin genel bir adı olmuştur. Üreticiden satın alınan ürünler büyük terazi de denilen bu aletlerin bulunduğu yerlere getirilerek, burada kadı ve esnaf temsilcilerin nezaretinde çeşidine, kalitesine ve ağırlığına göre tartılıp fiyatları

⁴³⁷ Tahsin Yazıcı, Mehmet İpşirli, “Ferrâş”, **DİA**, İstanbul 1995, C. 12, ss. 408-409.

⁴³⁸ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 32a.

⁴³⁹ VGMA., **HD. 1072**, s. 35.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 77.

⁴⁴⁰ BOA., **EV.MH. 2500 / 8**. (1302 / 1885)

⁴⁴¹ VGMA., **VD. 3171**, s. 28.

⁴⁴² VGMA., **VD. 4205**, s. 129. (1314 / 1896-97)

⁴⁴³ BOA., **EV.MKT. 3165 / 88**. (5 Ramazan 1325 / 12 Ekim 1907); BOA., **EV.MKT. 3166 / 69**. (5 Şevval 1325 / 11 Kasım 1907)

⁴⁴⁴ VGMA., **VD. 3186**, s. 53. (1334 / 1916)

belirlenirdi. Kapanlardan elde edilen gelirle, şehirlerde bulunan vakıf yapılarının giderlerinin karşılanmasına katkıda bulunulması amaçlanmıştır.⁴⁴⁵

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'da bulunan evkafı için oluşturmuş olduğu vakfiyesinde, birimlerin görevli kadrolarında kapan şakirdliği kadrosu bulunmamaktadır. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında vakfa ait atama kayıtlarında böyle bir kadronun oluşturulduğu görülmektedir. Şubat 1771'de kadının arzıyla Ahmed adlı kişi kapan şakirdi ve cüz-hân olarak tayin edilmiştir. Ahmed'den önce babası olan Hacı Süleyman, kapan şakirdi olup vakıftan günlük iki akçe almaktadır.⁴⁴⁶ Ahmed'in de çocuğu olmadan vefat etmesi üzerine, vazife kadının arzı ile Şubat 1772'de kardeşi Süleyman'a devrolmuştur.⁴⁴⁷ Bir sonraki atama beratı Haziran 1803'te Abdullah adlı kişiye verilmiştir. Abdullah'ın amcası olan Musa'nın bu görevdeyken vefat etmesi üzerine kadro yeğenine tahsis edilmiştir.⁴⁴⁸ 10 Eylül 1808 tarihinde Abdullah kendi rızasıyla görevini günlük iki akçe alması karşılığında Numan Halife'ye bırakmıştır.⁴⁴⁹

3.6. Han Görevlileri

Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin han biriminde iki bevvâb ve bir meremmâti olmak üzere toplam üç görevli çalışmaktadır.

3.6.1. Bevvâb

Bevvâb kelimesi Mevlana'nın türbesinin kapısını açıp kapatan türbedara verilen isimdir.⁴⁵⁰ Osmanlı Devleti dönemindeki resmi evraklarda Arapça "*bevvâb*, *bevvâbîn*" ve Farsça "*bevvâbân*" olarak geçen kelime kapıcı ve kapıcılar anlamında kullanılmaktadır. Edirne ve İstanbul'da bulunan saraylar haricinde, sancağa çıkan şehzadelerin saraylarında da kapıcılar bulunurdu.⁴⁵¹ Saraylar haricinde mekteplerde kapıları açıp kapatmak, mektebin temizliğine bakmak ve öğrencilerin tavır ve hareketlerine nezaret eden mektep bevvâbları da bulunmaktadır. Yine aynı şekilde

⁴⁴⁵ Salih Aynural, "Kapan", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, ss. 338-339.

⁴⁴⁶ VGMA., **HD. 1065**, s. 540.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 75.

⁴⁴⁷ VGMA., **HD. 1058**, s. 51.

⁴⁴⁸ VGMA., **HD. 532**, s. 5.

⁴⁴⁹ VGMA., **VD. 2179**, s. 257. (19 Recep 1223 / 10 Eylül 1808)

⁴⁵⁰ Pakalın, **a.g.e.**, C. 2, s. 212.

⁴⁵¹ Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, s. 345.

hastanelere belirli zamanlar haricinde girişı engellemek için kapıları kapatıp açan görevliye de hastahane bevvâbı denmektedir.⁴⁵²

Vakfiyede iki kişinin külliye'nin birimlerinden kervansaray kapıcı olarak atandığı görülmektedir. Bu iki bevvâb, belirli saatlerde kervansarayın kapısını açıp kapatmak ve kapıların problemlerini gidermekle sorumlu tutulmuştur. Kervansaray gelen misafirlerin güvenliği için akşam belirli bir saatte kapıyı kapattıktan sonra, seher vakti gerekli kontrolleri sağladıktan sonra tekrar açarlar. Bu uygulamanın amacı içeride oluşabilecek problemlerin önüne geçmek, konaklayanların can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Ayrıca kervansarayda bulunan kapıların tamire ihtiyaç kısımlarını onarmak, hanın iç birimlerinin temizliğini yapmak ve içerde biriken çöpün dışarı atılması yine bu iki bevvâbın görevidir.⁴⁵³

Vakfiyede, bevvâb olan kimseler vakıftan ücretlerini almak yerine hanın yakınında bulunan vakfa ait iki dükkânı kiraya verip, kirasıyla geçimlerini sağlamakta özgür oldukları kaydedilmiştir. Ancak ileri tarihli yapılan bevrap atamalarında, bu kadroda görev yapan kişilerin günlük ücret aldıkları görülmektedir. Örneğin Kasım 1808'de verilen görev beratıyla bu kadroya iki akçe ücret karşılığında Seyyid Mahmud oğlu Ali tayin edilmiştir. Ali'den önce bu görevi yürüten İbrahim oğlu Osman olup, dört akçe ile muallim-i sıbyan ve iki akçe ile bevvâb olarak görev yapmaktaydı.⁴⁵⁴

3.6.2. Meremmâtî

Meremmât, lügat anlamı olarak “*onarma, tamir etme, üstüinkörü tamir*” demektir. Yapılan onarımlarda sonradan sökülüp alınabilmesi mümkün olan onarımlara meremmet-i gayr-i müstehleke, boya gibi yapıldıktan sonra alınması mümkün olmayan onarımlara ise meremmet-i müstehleke denilmektedir.⁴⁵⁵ Vakıf müesseselerinde binaların restorasyon ve tamiri ile ilgilenen görevliye meremmâtî veya meremmetçi denilmiştir.⁴⁵⁶

⁴⁵² Berki, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁵³ KBYEK.YA., **No. 7710**, ss. 32a-32b.

⁴⁵⁴ VGMA., **HD. 532**, s. 6.

⁴⁵⁵ Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 741.

⁴⁵⁶ Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, s. 58.

Vakfiyede kervansarayın içerisinde bulunan sofalardan tamire ihtiyaç duyanları onaracak, külliyyede bulunan çürük ve dökülmüş yerleri yenileyecek, çatı onarımında usta bir meremmetçinin olması kaydedilmiştir. Bu kişinin görevini ciddiyetle ve gayretle en güzel şekilde yapması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁵⁷ Bir kişilik oluşturulan meremmâtî kadrosuna tahsis edilen günlük ücret üç dirhemdir.

3.7. Gaziantep'te Bulunan Görevliler

3.7.1. Müteveli Vekili

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına bağlı Gaziantep'te bulunan evkafının da bir müteveli vekili aracılığıyla yönetildiği birçok belgede açıkça görülmektedir. Ayntab Kadısı Nurullah bin Mehmed tarafından 21 Ekim 1581 tarihinde kayda geçirilmiş olan senet kayıtlarında, Ayntab'da bulunan Lala Mustafa Paşa evkafının müteveli vekili Hızır Ağa bin Abdullah'tır. Bu tarihte Ilgın'da bulunan müteveli ise Nasrullah Bey bin Ali olduğu görülmektedir.⁴⁵⁸ Ağustos 1587 tarihli şer'i mahkeme kaydında, Gaziantep'te bulunan Lala Mustafa Paşa vakfı müteveli vekili Hacı Nasır Ağa'dır.⁴⁵⁹ Güzelbey, Antep Şer'iyye Sicillerinden hareketle Lala Mustafa Paşa'nın yaşadığı dönemde Antep'te bulunan mülklerinin yöneticisi yani Paşa adına onları idare eden vekili Hacı Nasır Ağa olduğunu belirtmiştir. Nisan-Mayıs 1575 tarihli yazıya göre Hacı Nasır'ın babası Hacı Ali olup, o da Lala Mustafa Paşa'nın büyük biraderi Hüsrev Paşa'nın Antep'te bulunan evkafının yöneticisidir.⁴⁶⁰

Vakfın müteveli vekilliği vazifesinde; Şubat 1600'de Perviz Ağa⁴⁶¹, Ocak 1605'te Hacı Satılmış⁴⁶² ve Haziran 1618'de Hacı Mehmed⁴⁶³ adlı kişiler bulunmaktadır. 9 Ocak 1621 tarihli bir belgede Gaziantep'te bulunan Lala Mustafa

⁴⁵⁷ KBYEK.YA., No. 7710, s. 32b.

⁴⁵⁸ KBYEK.YA., No. 7710, s. 49a.

⁴⁵⁹ Gaziantep, ŞS. 7, s. 55.; Nasır Ağa'nın da vakıf işlerinde kendi yerine vekil tayin ettiği ve bu vekilin Ahmed Bey adlı kişi olduğu görülmektedir. Ahmed Bey günlük 15 akçe almakta olduğu halde, vekillik vazifesini başarılı bir şekilde yürütemediği görülmektedir. Bk.: Gaziantep, ŞS. 8, s. 284.

⁴⁶⁰ Hacı Nasır, 16. yüzyılda Antep'te yaşayan önemli bir isimdir. Günümüzde Elmacı Pazarı'nda bulunan camii kendisi adına 16. yüzyılda inşa ettirmiştir. İlk olarak mescit olarak inşa edilen yapı, 18. yüzyılda camiye dönüştürülmüştür. Caminin güneydoğu köşesinde bulunan kasteli de yine kendisi inşa ettirmiştir. Bk.: Gaziantep, ŞS. 4, s. 388.; Gaziantep, ŞS. 6, s. 31, 40, 213.; Gaziantep, ŞS. 166, s. 54.; Cemil Cahit Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, Oya Matbaası, Gaziantep 1984, ss. 75-77.

⁴⁶¹ Gaziantep, ŞS. 167, s. 54, 72.

⁴⁶² Gaziantep, ŞS. 10, s. 258.

⁴⁶³ Gaziantep, ŞS. 12, s. 7.

Paşa evkafına mütevellî vekili tayin edilmesinin sebepleri açık bir şekilde belirtilmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın evladından olup sabıkan Akşehir sancakbeyi olan Abdülbaki Bey'in payitahta göndermiş olduğu arzda, Ilgın'da atasına ait olan vakfın Gaziantep'te bulunan vakıf yapılarına uzak olması, vakıf malının zarara uğratılması, vakfa ait yapıların satışının yapılması ve vakıfta tasarruf hakkı bulunan kişilere zulüm edilmesinden dolayı Gaziantep'te bulunan evkafın yine oranın ahalisinden olan biri aracılığıyla yönetilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir. Abdülbaki Bey'in bu talebi kabul görmüş olacaktır ki Gaziantep ahalisinden olan ve aynı zamanda mütevellilik yapmaya uygun olan Osman, günlük 20 akçe ücretle görevlendirilmiştir.⁴⁶⁴ Görevlendirme sonrası oluşturulduğu anlaşılan diğer bir belgede, Gaziantep'te bulunan mütevellî vekilinin Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'da bulunan vakfına her kim mütevellî ise onun adına Gaziantep'teki evkafı idare edeceği kaydedilmiştir.⁴⁶⁵ 30 Nisan 1621'de Ilgın'da bulunan mütevellî Davud Ağa iken, Antep'te bulunan mütevellî vekili ve câbî Hacı Hüseyin'dir.⁴⁶⁶

Gaziantep'te mütevellî vekilliği vazifesinde; 1624-1625 yıllarında Mehmed Bey⁴⁶⁷, Temmuz 1650'de Ahmed Ağa⁴⁶⁸, Nisan 1651'de Ebubekir Ağa⁴⁶⁹, Şubat 1675'te Yusuf⁴⁷⁰, Ocak 1684'te Ahmed Bey⁴⁷¹ adlı kişilerin bulunduğu görülmektedir. Vakfın mütevellîsinin değişmesiyle mütevellî vekillerinin de değiştiği görülmektedir. 13 Eylül 1688 tarihinde vakfın Şam'da bulunan mütevellîsi Belkıs Hatun'un, görevi yine vâkıf evladından olan Mehmed Bey'e devretmesiyle evkafın bulunduğu şehirlerde vekiller de değişmiştir. Gaziantep'e vekil olarak Mustafa oğlu Ali Ağa tayin edilmiş ve görev yerine varıp vakfiyede belirtildiği şekilde idareyi sağlaması ve evkafın gelir-giderini bir defter haline dönüştürüp, imzalı bir şekilde mütevellîye arz

⁴⁶⁴ Gaziantep, **ŞS. 168**, s. 145.

⁴⁶⁵ Gaziantep, **ŞS. 169**, s. 31.

⁴⁶⁶ Gaziantep, **ŞS. 168**, s. 30, 92, 114, 117.; Gaziantep, **ŞS. 169**, s. 31.

⁴⁶⁷ Gaziantep, **ŞS. 170A**, s. 434.; Gaziantep, **ŞS. 170B**, s. 98.

⁴⁶⁸ Gaziantep, **ŞS. 20**, s. 16.

⁴⁶⁹ Gaziantep, **ŞS. 20**, s. 144.

⁴⁷⁰ Mütevellî vekili olan Yusuf, kendi adına Hacı Ali'yi vekil tayin ederek vakıf işlerini birlikte yürütmüşlerdir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 30**, s. 154.

⁴⁷¹ Ahmed Bey aynı zamanda Lala Mustafa Paşa'nın büyük biraderi Hüsrev Paşa'nın da Antep'te bulunan evkafının vekilliğini Hüseyin Çelebi yerine yürütmektedir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 35**, s. 156, 233, 268.

etmesi istenmiştir. Kendisinden önce mütevellî vekilliği yapmakta olan Halil Beşe'nin muhasebesini de tekrardan görmesi talep edilmiştir.⁴⁷²

Nisan 1690'da Gaziantep'te Lala Mustafa Paşa vakfı mütevellîsinin vekili olarak Hasan Bey⁴⁷³, Nisan 1692'de Hacı Ali⁴⁷⁴ ve Mart 1693'te Ahmed Ağa⁴⁷⁵ bulunmaktadır. 19 Ağustos 1697 tarihli belgede “*Lala Mustafa Paşa'nın kasaba-i Ilgın'da binâ eylediği cami'i şerifin mütevellîsi tarafından Medine-i Ayntâb'da vakî' evkâfın tesviye-i umuruna vekil el-Hâcc Ahmed bin Şaban nâm kimesne ...*” ifadesinden anlaşılacağı üzere Hacı Ahmed adlı kişi Ilgın mütevellîsi adına Gaziantep'te bulunan Lala Mustafa Paşa evkafının idaresini sağlamakla vazifelendirilmiştir.⁴⁷⁶ Aralık 1704'te mütevellî vekili Hacı İsmail Ağa olup, Paşa'nın Gaziantep'te bulunan evkafını ne şekilde yöneteceği kendisine detaylı olarak bildirilmiştir.⁴⁷⁷

Aralık 1725'te vakfın Antep'te bulunan mütevellî vekili Mustafa oğlu Yahya Bey olup, vâkıf evladından Rabia Hanım tarafından tayin edilmiştir.⁴⁷⁸ Yahya Bey, Antep'te bulunan vakıf personellerinin ücretlerini ödemekle görevlendirilmiştir.⁴⁷⁹ Gaziantep'te bulunan Lala Mustafa Paşa'nın evkafının gelirlerini toplamakla mütevellî adına tayin edilen mütevellî vekilleri de sorumlu tutulmuşlar. Örneğin 1738-1739 yıllarındaki vakfın gelirini toplamakla İbrahim Beşe⁴⁸⁰, 1748'de Yahya Beşe⁴⁸¹, Aralık 1748'de Halep sakinlerinden olan Hacı Mehmed Çelebi⁴⁸², 1749-1750 yıllarında Halep sakinlerinden İbrahim Çelebi⁴⁸³, 1774-1775 yıllarında Seyyid Ahmed Çelebi görevlendirilmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁷² Gaziantep, ŞS. 37, s. 35, 95.; Gaziantep, ŞS. 38, s. 171.

⁴⁷³ Gaziantep, ŞS. 39, s. 30.

⁴⁷⁴ Gaziantep, ŞS. 40, s. 19.

⁴⁷⁵ Gaziantep, ŞS. 40, s. 166, 191.

⁴⁷⁶ Gaziantep, ŞS. 47, s. 189, 197, 210.

⁴⁷⁷ Gaziantep, ŞS. 54, s. 45.; Gaziantep, ŞS. 57, s. 226.

⁴⁷⁸ Gaziantep, ŞS. 77, s. 189. ; Gaziantep, ŞS. 81, s. 7.; Gaziantep, ŞS. 82, s. 94, 101.

⁴⁷⁹ Gaziantep, ŞS. 79, s. 346, 428.

⁴⁸⁰ Gaziantep, ŞS. 99, s. 169.

⁴⁸¹ Gaziantep, ŞS. 104, s. 215.

⁴⁸² Gaziantep, ŞS. 105, s. 105.

⁴⁸³ Gaziantep, ŞS. 106, s. 219.; Gaziantep, ŞS. 107, s. 40.

⁴⁸⁴ Mütevellî vekili olarak tayin edilen Seyyid Ahmed Çelebi, Gaziantep vakfa ait olan gelirleri topladıktan sonra vakıf yapılarının tamiri ve görevlilerin ücretlerini dağıtmakla görevlendirilmiştir. Bk.: Gaziantep, ŞS. 174, s. 122.

3.7.2. Kâtip

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına ait vakfiyede Gaziantep'te bulunan evkafı için görevlendirilen herhangi bir kâtip kadrosu bulunmamaktadır. Ancak şer'i mahkeme defterlerinden ile hurufat defterlerinden Gaziantep'teki evkaf için ihtiyaçtan dolayı kâtip kadrosunun oluşturulduğu tespit edilmektedir. 5 Şubat 1609 tarihli belgede evkafın kâtibi olarak Ali Çelebi gözükmektedir.⁴⁸⁵ 1624-1625 yıllarında katiplik vazifesinde Molla Ebubekir⁴⁸⁶, Mayıs 1637'de İbrahim Çelebi⁴⁸⁷, Nisan 1657'de Mustafa Çelebi⁴⁸⁸ bulunmaktadır. Aralık 1706'da vakfın Gaziantep'te bulunan evkafının gelir-giderlerini kayıt altına alması amacıyla günlük iki akçe ücretle İbrahim'in kâtip olarak vazifelendirildiği görülmektedir.⁴⁸⁹ Ağustos 1764'te günlük iki akçeyle katiplik vazifesinde bulunan Hacı Mehmed Halife, görev beratını kaybettiğinden dolayı yeni bir atama beratının kendisine verilmesini talep etmiş ve kendisine vazife beratı tekrardan gönderilmiştir.⁴⁹⁰

3.7.3. Câbî

Lala Mustafa Paşa'nın oluşturmuş olduğu vakfiyelerde, Gaziantep'te bulunan evkaf için hiçbir görevli kadrosu tahsisi yapılmamıştır. Ancak şer'i mahkeme kayıtlarında, Gaziantep'te Lala Mustafa Paşa vakfına ait bir câbînin bulunduğu ve sıklıkla “*bedesten câbîsi*” ifadesi ile zikredilmiştir. Nisan 1621'de mütevellî vekilliği yapan Hacı Hüseyin, aynı zamanda câbî olarak da görevlendirildiği görülmektedir.⁴⁹¹ 1624-1625 yıllarına ait muhasebe defterinde, Antep'te bulunan câbîye üç kuruş ücret ödeme yapılmıştır.⁴⁹² Nisan 1660'da bedesten şeyhi olan Seyyid Kasım, vazife beratıyla câbî olarak da görev yapmaktadır.⁴⁹³ Seyyid Kasım, câbî vazifesinde 1680

⁴⁸⁵ Gaziantep, ŞS. 11, s. 109, 111.

⁴⁸⁶ Gaziantep, ŞS. 170A, s. 373.; Gaziantep, ŞS. 170B, s. 98.

⁴⁸⁷ Gaziantep, ŞS. 15, s. 30.

⁴⁸⁸ Gaziantep, ŞS. 25, s. 16.

⁴⁸⁹ VGMA., HD. 1085, s. 47.; Ahmet Şanlı, *Hurûfat Defterlerine Göre Ayıntâb Kazası'ndaki Vakıfların İşleyişi ve Yönetimi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2010, s. 118.

⁴⁹⁰ Gaziantep, ŞS. 122, s. 10.

⁴⁹¹ Gaziantep, ŞS. 168, s. 30, 92, 114, 117.

⁴⁹² Gaziantep, ŞS. 170A, s. 373.

⁴⁹³ Gaziantep, ŞS. 18, s. 261.

yılına kadar kaldıktan sonra yerine oğlu Seyyid Abdullah geçmiştir. Seyyid Abdullah'ın 1684 yılına kadar bu vazifede kaldığı tespit edilmektedir.⁴⁹⁴

Ekim 1703'te câbî vazifesinde bulunan Mehmed adlı kişi kendi rızasıyla görevi İbrahim Çelebi'ye devretmiştir.⁴⁹⁵ 6 Nisan 1626 tarihli atama kaydına göre bedesten câbîsi olan Muhammed adlı görevli, kendi rızasıyla vazifesini yakını olan Mehmed adlı kişiye bırakmıştır.⁴⁹⁶ 30 Aralık 1744 tarihli belgede, “*Ayntâb'da Lala Mustafa Paşa vakfından bedestenin câbîsi olan Seyyid Ebubekir*” ifadesinden anlaşılabacağı üzere burada bulunan câbînin sadece bedestende bulunan dükkanların kirasını toplamakla görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu görevde bulunan Seyyid Ebubekir, kendi rızasıyla vazifeyi Ahmed Halife'ye devretmiştir.⁴⁹⁷ Bedesten câbîsi vazifesinde bulunan Seyyid Ahmed'in vefat etmesi üzerine Müderris-zâde Seyyid Mustafa, Dârüssaâde Ağası tarafından sunulan arz neticesinde üç akçe ücretle bedesten câbîliğine tayin olmuştur.⁴⁹⁸ Dârüssaâde Ağası tarafından Antep kadısına gönderilen yazıda, bedestene câbî olarak vazifelendirilen Müderris-zâde Seyyid Mustafa'nın vazife ücretini vermekte imtina eden mütevellî vekilinin uyarılmasını ve vazifelinin ücretinin zamanında verilmesi bildirilmiştir.⁴⁹⁹ 17 Ağustos 1830 tarihli atama kaydında, Müderris-zâde Seyyid Mustafa'nın evladı olmadan vefatı üzerine Ali oğlu Hafız Mehmed göreve layık olmasından dolayı tayin edilmiştir.⁵⁰⁰

3.7.4. İmâm

Arşiv belgelerinden hareketle Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep'te inşa etmiş olduğu Hışva Hanı veya Paşa Hanı denilen han içerisinde bir mescidin bulunduğu tespit edilmektedir. Nitekim Hurufat Defterlerinde de “*Ayntâb'da Lala Mustafa Paşa'nın binâ eylediği han içinde bulunan mescidin imâmı ...*” kaydından hareketle mescidin hanın içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyede mescit ve burada görevli bulunanlar hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, mescidin sonradan oluşturulduğuna kanaat getirilmektedir. 18 Mayıs 1698 tarihli şer'i mahkeme

⁴⁹⁴ Gaziantep, ŞS. 27, s. 57.; Gaziantep, ŞS. 35, s. 156, 233, 268.

⁴⁹⁵ Gaziantep, ŞS. 52, s. 19.; Gaziantep, ŞS. 54, s. 45.

⁴⁹⁶ VGMA., VD. 1328, s. 7, 19. (3 Şaban 1138 / 6 Nisan 1726)

⁴⁹⁷ Gaziantep, ŞS. 101, s. 342.

⁴⁹⁸ Gaziantep, ŞS. 134, s. 208.

⁴⁹⁹ Gaziantep, ŞS. 137, s. 19.

⁵⁰⁰ BOA., Evkâf-ı Haremeyn Muhasebesi (EV.HMH.) 19, s. 16. (27 Safer 1246 / 17 Ağustos 1830)

kaydında, mescidin imamlık vazifesini Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Mehmed yürütmektedir. Seyyid Mehmed'den önce babası 35 yıl süreyle mescitte imam olarak görev almıştır. Babasının vefatıyla kendisi imam olarak görevlendirilmiştir.⁵⁰¹ Ocak 1712'de bu mescitte imamlık vazifesinde bulunan Abdalbaki'nin ölmesi üzerine yerine günlük bir akçe ile Şeyh Mehmed'in görevlendirildiği görülmektedir.⁵⁰² Kasım 1721'de Şeyh Mehmed'in yerine mescitte imam olarak Hüseyin ve Mehmed adlı kişiler görevlendirilmişlerdir.⁵⁰³

Mescitte görevli imamın günlük almış olduğu ücretin iki akçeye çıktığını Mayıs 1724 tarihli atama beratından öğrenmekteyiz. İmam olarak görev yapan Şaban'ın görevden ayrılması ile vazife oğlu Mehmed'in hakkı iken Hüseyin ve Mehmed adlı kişinin kendi adına vazife beratı çıkarttığı ve sonrasında tekrardan görevden alındığı görülmektedir.⁵⁰⁴ Eylül 1758'de Paşa Hanı içerisinde bulunan mescitte günlük iki akçe ile imam olan Seyyid Mehmed Halife, görevini kendi rızasıyla Ömer Halife'ye bırakmıştır.⁵⁰⁵ Mart 1768'de ise mescitte günlük iki akçe ile imamlık yapan Mehmed Said'in vefat etmesi üzerine, yerine Şeyh Osman adlı kişi aynı ücretle tayin edilmiştir.⁵⁰⁶

Hurufat Defterlerinde, Gaziantep'te Lala Mustafa Paşa tarafından inşa ettirildiği belirtilen bir mescidin Seng-i Tavi mahallesinde bulunduğu ve buraya birçok imam ve müezzin ataması yapıldığı tespit edilmektedir. 1731 yılında Seyyid Mehmed adlı kişinin mescitte müezzinlik vazifesi haricinde ferrâş ve mütevellî vazifelerinde de bulunduğu görülmektedir.⁵⁰⁷ Belirtilen vazifeler Seyyid Mehmed'e babasından geçmiş olsa gerektir.⁵⁰⁸ Ocak 1734'te imamlık vazifesine Muhammed Emin ve Şeyh Muhammed adlı kardeşler getirilmiştir. Babalarının vefatından sonra aralarında görev hususunda anlaşmazlık meydana gelmişse de Antep Naibi Lütfullah'ın arzıyla ikisi de görevlendirilmişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra Muhammed Emin'in vefatı üzerine imamlık vazifesi sadece Şeyh Muhammed'e

⁵⁰¹ Gaziantep, ŞS. 49, s. 133.

⁵⁰² VGMA., HD. 1085, s. 47.

⁵⁰³ VGMA., HD. 1085, s. 47.

⁵⁰⁴ VGMA., HD. 1085, s. 47.; VGMA., HD. 1119, s. 100.; Gaziantep, ŞS. 76, s. 157.

⁵⁰⁵ Gaziantep, ŞS. 118, s. 179.

⁵⁰⁶ Gaziantep, ŞS. 130, s. 20.

⁵⁰⁷ VGMA., HD. 1124, s. 71.

⁵⁰⁸ VGMA., HD. 1140, s. 223.; VGMA., HD. 1159, s. 78.

verilmiştir. Şeyh Muhammed'in de kısa bir süre sonra vefat etmesiyle, imamlık vazifesi kardeşleri olan Muhammed Said'e Antep Naibi Süleyman arzıyla verilmiştir. Muhammed Said'de imamlık vazifesinin yarısını kendi rızasıyla Ali Halife'ye devretmiştir.⁵⁰⁹ Şubat 1779'da mescide günlük iki akçe ile imam olarak Şeyh Osman'ın tekrardan tayin edildiği görülmektedir.⁵¹⁰ Şeyh Osman'ın görevden kendi rızasıyla ayrılmasından sonra yerine günlük iki akçe ile imam ve müteveli olarak Seyyid Selim, Kadı Seyyid İbrahim'in arzıyla tayin olmuştur.⁵¹¹

Eylül 1772 tarihli belgede, Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettiği bedesten içerisinde bir mescidin bulunduğu ve burada görevli olanların da Paşa'ya ait Ilgın vakfından ücretlerini aldıkları anlaşılmaktadır. Bedesten mescidinde senelik dört kuruş ile vazifeli Seyyid Kasım'ın vefat etmesi üzerine, yerine oğlu Seyyid Muhammed Emin geçmiştir. Seyyid Muhammed Emin'in görevde bulunduğu sırada Seyyid Ali adlı kişi kendi adına haksız bir şekilde imamlık vazifesine berat almıştır. Gerçeğin ortaya çıkmasıyla Antep Naibi Seyyid Muhammed'in arzıyla Seyyid Muhammed Emin tekrardan vazifesine tayin edilmiştir.⁵¹²

3.7.5. Bedesten Şeyhi

Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep'te inşa etmiş olduğu bedestende şeyhlik kadrosunun varlığını Hurufat Defterlerinden tespit etmekteyiz. Vakfiyede belirtilmeyen bu kadroda tespit edilen ilk görevli Seyyid Kasım'dır. 11 Nisan 1660 tarihli belgede, bedesten şeyhi olan Seyyid Kasım, aynı zamanda vakfın Antep'te bulunan gelirlerini toplamakla yani câbî olarak görevlendirilmiştir.⁵¹³ Seyyid Kasım'dan sonra bedesten şeyhi olarak tespit edilen diğer kişi Abdulcelil oğlu Mehmet'tir. Bu görevi bir süre sürdürdükten sonra vefat etmesi üzerine, Antep naibinin arzıyla Şubat 1717'de Seyyid Şeyh Hacı Abdullah tayin edilmiştir.⁵¹⁴

1750 yılında yıllık dört kuruş ücretle bedestende şeyhlik vazifesinde bulunan Seyyid Mehmed, kendi rızasıyla görevi oğlu Seyyid Ali'ye devretmiştir.⁵¹⁵ Seyyid Ali

⁵⁰⁹ Şanlı, a.g.t., ss. 270-271.; VGMA., HD. 1130, s. 54.

⁵¹⁰ VGMA., HD. 1120, s. 24.; Şanlı, a.g.t., s. 220.

⁵¹¹ VGMA., HD. 1129, s. 93.

⁵¹² VGMA., HD. 1125, s. 1.

⁵¹³ Gaziantep, ŞS. 18, s. 261.; Gaziantep, ŞS. 27, s. 57.

⁵¹⁴ VGMA., HD. 1085, s. 47.

⁵¹⁵ Gaziantep, ŞS. 106, s. 261.; VGMA., HD. 1124, s. 71.

de kendi rızasıyla görevi Mart 1750'de Kasım Halife'ye bırakmıştır.⁵¹⁶ Kasım Halife'nin Ekim 1753'te vefat etmesiyle şeyhlik oğlu Seyyid Mehmed Emin'e verilmesi gerekirken Seyyid Ali adlı kişinin göreve haksız bir şekilde getirildiği görülmektedir. Ancak nihai verilen karar neticesinde bedesten şeyhliği Seyyid Mehmed Emin'e verilmiştir.⁵¹⁷ 1770 yılında yıllık dört kuruş karşılığında berat-ı şerifle bedesten şeyhliğine tayin olunan Seyyid Mehmed Halife⁵¹⁸, görevi uzun bir süre yaptıktan sonra vefat etmesi üzerine yerine oğlu Seyyid Hasan Halife tayin edilmiştir.⁵¹⁹ 27 Şubat 1797 tarihli belgede, bedesten şeyhi olan Seyyid Kasım vefat etmiş olduğundan yerine büyük oğlu Seyyid Muhammed Emin yıllık dört kuruş ücretle tayin olunmuştur.⁵²⁰

3.7.6. Duâgû

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına ait vakfiyede Gaziantep şehrindeki evkafına tahsis edilen herhangi bir duâgû kadrosu olmamasına rağmen, Hurufat Defterlerinden hareketle böyle bir kadronun sonradan oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Nisan 1704'te duâgû vazifesine Şeyh Mehmed adlı kişi günlük yedi akçe ücretle tayin olunmuştur.⁵²¹ Kasım 1710'da Seyyid Mehmed adlı kişiye senelik dört kuruş ücretle duâgû olarak vazife beratı verilmiştir.⁵²² Seyyid Mehmed'in görevden ayrılmasından sonra Haziran 1752'de Mehmed adlı kişi tekrardan tayin olunmuştur. Duâgûnun görev yeri bedesten olarak belirtilmiştir.⁵²³

Bedestende yıllık dört kuruş ücretle duâgû vazifesinde bulunan Seyyid Mehmed'in vefatı üzerine, Ekim 1722'de Seyyid Mahmud tayin olunmuştur.⁵²⁴ 1697-1698 yıllarında görülen bir yıllık muhasebe kaydında Gaziantep'te bulunan duâgûya yıllık üç kuruş ücret tahsis edildiği görülmektedir.⁵²⁵ Ancak Mart 1750'de bedestende duâgû vazifesine getirilen Muhammed Mehdi, senelik dört kuruş ücretle tayin olduğu

⁵¹⁶ Gaziantep, **ŞS. 107**, s. 39.

⁵¹⁷ Gaziantep, **ŞS. 111**, s. 257.

⁵¹⁸ VGMA., **VD. 327**, s. 194. (29 Şevval 1183 / 25 Şubat 1770)

⁵¹⁹ BOA., **Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III.) 42 / 2421**. (17 Şevval 1211 / 15 Nisan 1797)

⁵²⁰ BOA., **C.BLD. 92 / 4579**. (29 Şaban 1211 / 27 Şubat 1797)

⁵²¹ Gaziantep, **ŞS. 54**, s. 43.

⁵²² VGMA., **HD. 1085**, s. 47.; Gaziantep, **ŞS. 63**, s. 17.

⁵²³ VGMA., **HD. 1124**, s. 71.

⁵²⁴ VGMA., **HD. 1128**, s. 55.; Şanlı, **a.g.t.**, s. 304.

⁵²⁵ Gaziantep, **ŞS. 49**, s. 134.

görülmektedir. Muhammed Mehdi'den önce babası Seyyid Mehmed bu görevi yürütmekteydi.⁵²⁶

3.8. Tokat'ta Bulunan Görevliler

Lala Mustafa Paşa, Tokat'ta bulunan vakıf yapılarının yönetiminden vakfın merkezi olan Ilgın'daki evkafın mütevellisini sorumlu tutmuştur. Tokat'ta bulunan vakıf akarlarından elde edilen gelirle, öncelikli olarak Zile'de inşa edilmiş olan mektep ve su sebiline ihtiyaçlarını gidermesi, Ilgın'da bulunan mütevellinin öncelikli göreviydi. Ayrıca Tokat'taki evkafın nazırlık görevini de şehrin eşrafından olan ve aynı zamanda kale dizdarı olan kişi yürütmüştür.⁵²⁷

Vakfiyede, Tokat'ta bulunan evkafın yıllık muhasebesini görüp her yıl başında yörenin kadısına ve Ilgın'da bulunan mütevelliyeye arz etme ve vakıf mallarını gözetip koruma Tokat'ta bulunan nazırın görevleri olarak zikredilmiştir. Bunlar haricinde yıllık yapılan harcamalar haricinde kalan gelir fazlasının Ilgın'da bulunan evkafın mütevellisine göndermek yine Tokat'ta bulunan nazırın görevi olup, yerine getirmiş olduğu bütün vazifelere karşılık vakfın gelirinden günlük bir dirhem aldığı görülmektedir.⁵²⁸ Vakfın Tokat'ta bulunan akarlarından elde edilen gelirle vakıf yapılarının ıslahının sağlanmasının ardından, Zile'de bulunan vakfa ait mektebin muallimine günlük üç ve muallime eğitim işlerinde yardımcı olan halifesine günlük bir dirhem ücret tahsis edilmiştir.⁵²⁹

Lala Mustafa Paşa'nın Zile'de bulunan evkafı tevliyetinin vakfiyede belirtilmediği halde günlük iki akçe karşılığında Zile Kalesi kethüdasına verildiği 11 Aralık 1586 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Vakfiyeye aykırı bir durum görüldüğünden tevliyetin Ilgın'da bulunan evkafın mütevellisine verilmesine karar verilmiştir.⁵³⁰ Çünkü vakfiyede Ilgın haricindeki şehirlerde bulunan evkafı, Ilgın şehrinde bulunan evkafın mütevellisi yönetir. Zile'deki gerekli olan harcamaları da

⁵²⁶ Gaziantep, **ŞS. 107**, s. 20.

⁵²⁷ BOA., **MD. 60**, hk. 474. (29 Zilhicce 994 / 11 Aralık 1586)

⁵²⁸ Payitahttan gönderilen emirde, Lala Mustafa Paşa'nın Tokat'ta bulunan evkafının nazırlık görevini vakfiyesi gereğince sadece kale dizdarı olan kişinin yürütmesi belirtilmiştir. Bk.: BOA., **MD. 60**, hk. 475. (29 Zilhicce 994 / 11 Aralık 1586)

⁵²⁹ KBYEK.YA., **No. 7710**, ss. 43b-44b.

⁵³⁰ BOA., **MD. 60**, hk. 474. (29 Zilhicce 994 / 11 Aralık 1586)

yine Ilgın'da bulunan mütevellî gerçekleştirdi. Belgeden anlaşıldığı üzere bu tarihte Paşa'nın Ilgın'da bulunan vakıflarının mütevellisi Nasrullah adlı kişidir.⁵³¹

Vakfa ait Zile'de bulunan evkafın nazırı olarak da eşraftan olan kale dizdarının bu işle görevlendirildiği görülmektedir. Buradaki nazır her yıl başında Zile'de bulunan evkafın muhasebesini orada bulunan kadiya sunar. Ayrıca Ilgın'da bulunan mütevellîye de özenli ve detaylı bir şekilde hazırlanan muhasebe kayıtları ile kalan gelir fazlasını göndermekle yükümlüdür.⁵³²

3.9. Kayseri'de Bulunan Görevliler

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına ait oluşturulan vakfiyede, Kayseri'de bulunan evkafa herhangi bir görevli kadrosu tahsisinin yapılmadığı görülmektedir. Ancak birçok vakıf yapısı bulunan Kayseri'de, vakfa ait personelin bulunduğu muhakkaktır. Tespit edilen 26 Şubat 1694 tarihli belgeden hareketle, Lala Mustafa Paşa'nın Kayseri'de bulunan evkafının idaresini sağlamak üzere Ilgın'daki mütevellî adına vekil gönderildiği. Şubat 1694'te vekil olarak Musa Bey'in görevlendirildiği görülmektedir.⁵³³

Bazı belgelerde Lala Mustafa Paşa'nın evladından olup, Şam'da oturan genel mütevellî adına Paşa'nın evkafının bulunduğu şehirlere vekiller gönderilerek gelirlerin toplanması gibi vazifelerin yaptırıldığı görülmektedir. Haziran 1696'da Şam'da oturan Rabia Hanım adına vekil olarak Hacı Mehmed Ağa, Kayseri'deki evkafın gelirini toplayıp Ilgın vakfının mütevellisine teslim etmekle görevlendirilmiştir.⁵³⁴ Mart 1700'de Mustafa Efendi⁵³⁵, Haziran 1707'de Ahmet Ağa⁵³⁶, Temmuz 1714'te Musa Bey⁵³⁷, Mart 1724'te Ahmed Ağa⁵³⁸ ve Aralık 1725'te Yahya Bey mütevellî vekili olarak görevlendirilen diğer kişiler olmuşlardır.⁵³⁹ 1840-1841 yıllarının muhasebesini

⁵³¹ BOA., **MD. 64**, hk. 474. (28 Zilhicce 996 / 18 Kasım 1588)

⁵³² KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 44b.

⁵³³ Gaziantep, **ŞS. 44**, s. 138.

⁵³⁴ Gaziantep, **ŞS. 48**, s. 97, 277.

⁵³⁵ Mustafa Efendi'ye Kayseri ve Antep'te bulunan evkafın gelirlerini topladıktan sonra ilk olarak vakıf yapılarının tamirine gerekli olan masrafin yapılması ve vakfın personelinin ücretlerinin ödenmesi akabinde kalan paradan Şam'da bulunan mütevellîye 150 kuruşu göndermesi vazife olarak verilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 50**, s. 276.

⁵³⁶ Gaziantep, **ŞS. 58**, s. 59.

⁵³⁷ Gaziantep, **ŞS. 65**, s. 266.

⁵³⁸ Gaziantep, **ŞS. 76**, s. 328.

⁵³⁹ Gaziantep, **ŞS. 82**, s. 94.

yapıp gelir fazlasını almak için Ilgın'da bulunan Mütevelli Numan Efendi'nin vekili olarak Mustafa Bey görevlendirilmiştir.⁵⁴⁰

⁵⁴⁰ BOA., **Evkâf Zimmet Halifelîği (EV.ZMT.) 155 / 32.** (15 Safer 1257 / 8 Nisan 1841)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKFIN İKTİSADİ YAPISI VE ETKİLERİ

1. Vakfın Gelir Kaynakları

İslam Hukuku'nda vakıf, bir kişinin zimmetinde bulunan bir malın ebedi olarak bir gayeye tahsis edilmesidir. Bu mal taşınabilen kitap, para, maden, silah, hayvan gibi menkul olabileceği gibi, taşınamayan arazi, bina, ev, bahçe gibi gayrimenkul de olabilmektedir. Vakıflarda süreklilik temel gaye olduğundan vakfedilen malların muhakkak akar yani gelir getirme hükmünde olması gereklidir. Vakıflar mahiyetleri bakımından hayri, akar, evlatlık¹ ve avâız vakıfları² olmak üzere kısımlara ayrılmaktadır. Vakıflardan doğrudan yararlanılanlara yani ayniyle intifa olunan gayrimenkullere müessesat-ı hayriye, dolaylı olarak yararlanılan yani geliriyle intifa olunanlara da müstegallat-ı vakfiye denilmektedir. Mektep, kütüphane, cami, hastahane, yol, çeşme, kuyu, köprü ve daru'l-aceze gibi yapılar ayniyle intifa olunan yani vakıfların müessesat-ı hayriye kısmını oluşturmaktadır. Bu yapılar daha çok sosyal devletin temin etmesi gerek hizmetleri yerine getirmektedir.³

¹ Evlatlık ve aile vakıfları, her ne kadar sosyal, dini ve kültürel amaçlı kurulmuş olsalar da gelirlerinin bir kısmını aile üyelerine ve akrabalara aktarılması gayesi taşımaktadırlar. Bu vakıflar, aile fertlerini gelirden faydalandığı gibi aile servetini korumayı ve zaman zaman da servetin müsadere edilmesini engellemek amacıyla kurulmuş olduklarıdır. Yarı ailevi vakıflar ise bir yandan hayri vakıf amaçlarını kapsarken, bir yandan da aile vakfi unsurlarını ihtiva etmektedir. Çünkü bu vakıflarda gelir, belirli şartlar çerçevesinde vâkıfın ailesi ile hayır amaçlı inşa edilmiş vakıf yapıları arasında pay edilmektedir. Bk.: Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, TTK, Ankara 2003, s. 17.; Hasan Ali Polat, "Osmanlı Dönemi Konya'daki Ulema Vakıfları", **Konya Kitabı XVIII: Konya Vakıfları**, Konya 2021, C. 2, ss. 362-363.

² Avâız vakıfları ilk başta bir mahalle veya köy halkının ödemekte zorlandığı avâız, kürekçi bedeli ve diğer türlü ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla oluşturulmuş olan para vakfı veya akardır. Zamanla halktan bazı vergilerin toplanması uygulamasından vazgeçilmesi üzerine, bu vakıfların gelirleri mahalle veya köy heyetleri kararıyla toplumsal ihtiyaçların giderilmesine harcanmaya başlanmıştır. Salgın hastalık, yangın, deprem, su baskını gibi afetler ile dul, fakir, yetim ve kimsesizlerin temel ihtiyaçlarını giderilmesinde, bu vakıfların gelirleri sarf edilmiştir. İş hayatına atılanların sermaye ihtiyacı, sahipsiz kimselerin cenaze masrafları, yetim veya kimsesiz kızların evlilik masrafları bu vakıfların gelirleriyle karşılanmıştır. Bu vakıflar sonradan "*avâız sandığı*" ve "*avâız akçesi*" olarak adlandırılmışlardır. Bk.: Halil Sahillioğlu, "Avâız", **DİA**, İstanbul 1991, C. 4, ss. 108-109.; Mehmet İpşirli, "Avâız Vakfı", **DİA**, İstanbul 1991, C. 4, s. 109.; İsmail Kıvrım, "Mahalle Avâız Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği)", **Ayıntâb Araştırmaları Dergisi**, Gaziantep 2019, C. 2, S. 2, ss. 34-49.; Osman Ergin, **Türkiyede Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1936, ss. 27-28.; İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Gaziantep 2009, C. 8, S. 1, ss. 241-242.

³ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", **DİA**, İstanbul 2012, C. 42, s. 478.

Topluma sağlanan bu sosyal hayri yapıların devamlılığının sağlanması ve vakıfların temel esası olan ebedilik ve sürekliliğin sağlanması, geliriyle intifa olunacak müesseselerin varlığı ve büyüklükleriyle doğru orantılıdır. Hayri müesseselerin işletilmesinde ihtiyaç duyulan sermaye, ticari yapıların işletilmesiyle mümkün olmaktadır. Bağ, arazi ve bahçe gibi gelir getiren vakıf gayrimenkullerine müstegallat, dükkân, ev, çarşı ve han gibi bina şeklinde olan ve gelir getiren yapılara da müsakkafât denilmektedir.⁴ Lala Mustafa Paşa inşa ettirmiş olduğu hayır müesseselerinin yüzyıllar boyunca ayakta kalabilmesi ve işlevlerini devam ettirebilmeleri için birçok gelir getiren mülkünü bu müesseselere akar olarak vakfetmiştir. Hayır müesseselerinin yüzyıllar boyunca işlevini devam ettirebilmesi, akarlardan gelen gelirler ile hayır yapılarının giderlerinin düzenli bir seviyede olması gereklidir. Yani vakıf gelirlerinin sürekli olarak giderleri karşılayabilecek seviyede olması oldukça önemlidir. Çünkü giderlerin gelirlerden fazla olduğu vakıflarda sürdürülebilirliğin sağlanması imkânsız bir hal almaktadır.

Bu sebeplerden ötürü Lala Mustafa Paşa, inşa ettirmiş olduğu külliye ve hayır yapılarının devamlılığının sağlanması hususuna çok önem vermiş ve vakıflarının tüzüğü niteliğindeki vakfiyesinde akarların nasıl işletileceği, kimlerin ne şekilde yararlanacaklarını ve esas harcamaların hangi birimlere yapılması gerektiğini açık bir şekilde kaydettirmiştir. Vakfiyede hiçbir kimsenin vakıf gelirlerini azaltma, değiştirme, bozma veya dönüştürme yetkisinin olmadığı kesin bir ifadeyle belirtilmiştir. Lala Mustafa Paşa, Ilgın vakfının tüm gelirlerinin yapılan restorasyon, onarım ve maaşlar gibi ödemelerin yapılmasından sonra 100.000 dirhem ve üzeri bir gelir fazlası kalması halinde bu paranın müteveli, kâtip ve Konya kadısı nezaretinde mühürlenerek şehrin kalesinde muhafaza edilmesini vakfiyede kaydettirmiştir⁵. Acil ihtiyaçlar olmadıkça kalede muhafaza edilen bu para kullanılmamaktaydı. Yıllık muhasebe görüldükten sonra tekrar kalan gelir fazlaları yine bu muhafaza edilen paranın üzerine ilave edilirdi.

⁴ Nazif Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, VGM. Yayınları, Ankara 1983, ss. 80-84.

⁵ Şehirleri korumak maksadıyla yapılan kaleler, devlete ait tahrir defterleri, muhasebe defterleri, mahkeme kayıtları, para ve her türlü değerli malzemenin saklandığı yerler olmuştur. Bunların yanı sıra vakıflara ve büyük tüccarlara ait paralar da buralarda devlet görevlileri nezaretinde muhafaza edilmiştir.

Muhafaza edilen para 130.000 dirheme ulaşması halinde ise 100.000 dirhem kalede muhafaza edilmek üzere bırakılırken, 30.000 dirhem Paşa'nın bütün vakıflarının genel mütevellisi olan ve Şam'da oturan mütevellie teslim edilmek üzere Ilgın nazırı aracılığıyla para ve muhasebe kaydının bir örneği gönderilir. Buradaki mütevellî vâkıf şartı gereği Paşa'nın kendi erkek çocukları veya onların çocukları olması gerekmektedir. Şam'daki genel mütevellie gönderilen bu para yine vakfiyelerde belirtilen esaslara uygun olarak sarf edilmek üzere mütevellinin tasarrufuna bırakılır. Bu işleyiş şekli, Şam'da bulunan vakıfların genel mütevellisinin Lala Mustafa Paşa'nın soyundan biri olması halinde böyle devam eder. Aksi halde yani genel mütevellinin Lala Mustafa Paşa'nın torunlarından biri olmaması halinde, 100.000 dirhem üzerinde artan miktarla Kur'an-ı Kerim'den eczâ-i şerife⁶ okunmasına harcanır.⁷

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına ait gelir kaynaklarını öncelikli olarak vakfiyesi referans alınarak açıklanmaya çalışılacaktır. Vakfiyeler haricinde şer'iyye sicilleri, muhasebe kayıtları ve diğer arşiv vesikalarıyla vakfın sahip olduğu tüm gelir kaynakları ve gelirler tespit edilecektir. Paşa'nın Ilgın vakfına ait müstakil muhasebe defterleri tespit edilemediğinden, mevcut olan kayıtlardan hareketle mali durum açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. Konya'da Bulunan Gelir Kaynakları

Lala Mustafa Paşa, inşa ettirmiş olduğu yapıların giderlerinin karşılanması ve sürekliliklerinin sağlanması amacıyla Konya'da gelir getiren birçok mülkünü vakfetmiştir.⁸ Günümüzde Konya ilinin Ilgın, Kadınhanı, Çumra, Bozkır ilçe sınırları ile merkezde bulunan mülkler genellikle köy, arazi, değirmen, mera ve dükkân ağırlıktadır. Paşa'nın Ilgın'daki gelir getiren vakıflarının bazıları ilk olarak, 1574 yılında Şam'da banisi olduğu evkaf için oluşturmuş olduğu vakfiyede geçmektedir. Şam vakfiyesinde, Ilgın Adil Şah Mahallesi'nde iki hamam (Çifte Hamam), birbirine bitişik halde bulunan 31 dükkân, Bozöyük denilen mevkide dört değirmen,

⁶ Kur'an-ı Kerim'i oluşturan otuz cüze verilen isim.

⁷ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 40a-41a.

⁸ BOA., EV.d. 12411. (25 Şaban 1271 / 13 Mayıs 1855); BOA., EV.d. 12636. (1268 / 1851-52); BOA., EV.d. 10600. (1254 / 1838-39); BOA., EV.d. 15423. (1283 / 1866-67)

Kulağuzöyüğü denilen yerde iki değirmen ve Deşet suyu üzerinde bulunan üç değirmen akar olarak geçmektedir.⁹

Muhtemelen Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'daki külliyesi ve vakfı oluşturulma aşamasında olduğundan burada mevcut bulunan akarların gelirleri Şam'a aktarılacak üzere Şam vakfiyesine kaydettirilmiştir. Şam vakfiyesinin oluşturulduğu tarihten üç yıl sonra ve Paşa'nın ölümünden üç yıl önce Ilgın vakfiyesi oluşturulmuştur. Yeni bir vakıf oluşturulunca külliye'nin bulunduğu şehirdeki tüm gelir getiren mülkler, yeni oluşturulan Ilgın vakfının vakfiyesine kaydettirilmiştir. Konya merkezde kaleye çok yakın bir yerde bulunan avlulu bir mülk, yün dokumacılarına tahsis edilerek gelirinden fayda sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun dışında Paşa'nın Konya'ya bağlı birçok köy, mezra ve arazisi hukuki tüm haklarıyla birlikte akar olarak vakfedilmiştir.

Konya merkezde bulunan akarlar haricinde ilçelerde de bulunan birçok gayrimenkul akar olarak vakfiyede kaydedilmiştir. Ilgın'da külliye'nin birimlerinden olan büyük bir arasta, hamam ve farklı mevkilerde yer alan birçok değirmen akar olarak vakfedilmiştir. Yine Ilgın'a yakın bir diğer ilçe olan Kadınhanı'nda bulunan ev, mezra, arazi ve birçok değirmen vakfiyede akar olarak kaydedilen gayrimenkullerdir. Lala Mustafa Paşa, sadece mülkiyetinde bulunan gayrimenkulleri vakfetmekle kalmamış, kendi parasıyla bir koyun sürüsü alarak geliriyle birlikte akar olarak vakfetmiştir. Bu sürüde bulunan koyun sayısı 1.000 koyun olana kadar satılmaması ve 1.000 koyun fazlasının satılarak vakfın giderlerine harcanması vâkıf şartı olarak kaydedilmiştir. Zaruri durumlarda külliye imaretinin et ihtiyacı yine vakfa ait bu sürüden karşılanabilmektedir. Vâkıf, bu koyun sürüsünün vakfa kârdan ziyade zarar getirmesi durumunda derhal terkedilmesini belirterek, vakfın gelir-gider dengesinin sağlanmasına ve dönemin ekonomik koşullarına aykırı iş yapılmaması hususuna dikkat çekmiştir.¹⁰

Tablo 12: Lala Mustafa Paşa'nın Konya Mevkûfâtı

Akarın Bulunduğu Yer	Akarın Türü	Açıklama
Kumitaş Köyü	Arazi	Belviran yakınında bulunan 12 hisseden oluşan köyün 4,5 hissesi.
Köprüce Köyü	Köy	Belviran'a bağlı köyün arazilerinin tamamı.

⁹ VGMA., **VD. 747**, s. 274, sr. 219. (4 Cemaziyelahir 982 / 21 Eylül 1574)

¹⁰ KBYEK.YA., **No. 7710**, ss. 5b-13b.; Çam, "Ilgın Vakıfları", ss. 178-180.; Güldal, **a.g.t.**, ss. 65-70.

Konya Eydiğin Mezrası	Arazi	Kınık (Kanak) köyüne yakın mezranın arazilerinin tamamı.
Konya Kadı Köyü	Köy	Arazileriyle birlikte köyün tamamı.
Kadınhanı Lalalı Köyü	Arazi	Köyün yakınlarında bulunan araziler ile Said İli Nehri'nden sulanan arazilerin tamamı.
Konya Kızılcamahmud Köyü	Köy	Arazileriyle birlikte köyün tamamı.
Sille Üçpınar Mezrası	Mezra	Arazileriyle birlikte mezranın tamamı.
Konya Tat Köyü ¹¹	Köy	Arazileriyle birlikte köyün tamamı.
Konya Yağlıbayat Köyü	Köy	Arazileriyle birlikte köyün tamamı.
Konya	1 avlulu dükkân	Konya Kalesi yakınında, yün dokumacılarına tahsis edilmiş.
Konya Bahadırılı Köyü ve Niğde yolu yakınlarında	Arazi	Bahadırılı Köyü ve Niğde yolu yakınlarında Tayfurdanı ve Celalekinliği diye bilinen araziler.
Kadınhanı (Saidili)	3 değirmen, 10 ev, arazi ve meralar	Zengi Nehri üzerinde kurulu değirmenler, evlerden biri kervansaray olarak bilinen büyük ev, biri küçük ev ve müstemilatı olan ziraat yapılmaya elverişli araziler.
Kadınhanı (Saidili)	Değirmen	Kökez köyü yakınlarında 24 hisse olan iki gözlü değirmenin 18,5 hissesi.
Kadınhanı (Saidili)	Değirmenler ve mezra	Doğan Höyüğü mezrasında Dulkadirli Değirmeni olarak bilinen yerde beş taşlı değirmen ile Emir Çiftliği olarak bilinen mezra.
Kadınhanı (Saidili)	Değirmenler	Kökez Köyü yakınındaki Sulu Zengi Nehri üzerinde kurulu değirmenler.
İlgın	4 değirmen	Bozöyük denilen Ilgın hisarına akan nehir üzerinde.
İlgın	2 değirmen, arazi ve bahçe	Kulağuzöyüğü denilen Saraycık köyünden çıkan nehir üzerinde.
İlgın	Değirmenler	Eldeş köyünde bulunan Eldeş suyu üzerinde kurulu değirmenler. ¹²

1.1.1. Turgut Kazasında Bulunan Gelir Kaynakları

Turgut, 1500-1522 tarihleri arasında Karaman Eyaleti'nden Konya'ya tabi bir nahiye statüsünde iken, 1551 yılından 1866 yılına kadar kaza statüsünü sürdürmüştür. 1878-80 yılları arasında tekrar nahiye statüsünde Konya vilayetine tabi Akşehir'e bağlıdır. Sonradan köy ve nahiye olarak statüsü değişmiş ve 1953 yılında Konya'ya tabi Yunak'a bağlı nahiye olarak kalmıştır.¹³ Günümüzde ise Konya'nın Yunak ilçesine bağlı bir mahalle olan Turgut, Faruk Sümer'e göre Karamanoğulları'na bağlı

¹¹ Köyün vakfa ait olan gelirinin 1860 yıllarına kadar mütevellî tarafından mal sandığından alındığı tespit edilmektedir. Bk.: BOA., **EV.MH. 608 / 54.** (1273 / 1856-57); BOA., **EV.MH. 863 / 49, 80.** (1276 / 1859-60); Tat köyü, Konya'nın Sudirhemi nahiyesine tabidir. 1847-48 tarihlerinde köyde arazi tasarruf eden kişi sayısı 40'tır. Bk.: VGMA., **VD. 2177**, ss. 193-195.; BOA., **EV.MKT. 746 / 40.** (1291 / 1874-75); 1881-1882 yılında köyden vakfa sağlanan gelir 3.136 kuruştur. Bk.: VGMA., **VD. 3134**, s. 156. (1299 / 1881-82)

¹² Şam vakfiyesinde burada vakfa ait üç değirmen bulunduğu belirtilmiştir.

¹³ Sezen, **a.g.e.**, s. 764.

bir Türkmen oymağının başında bulunan aileye Turgutlular denildiğini ve bu ailenin idari merkezinin burası olduğu ifade edilmiştir.¹⁴

Osman Turan, incelemiş olduğu miladi 1202 tarihli Şemseddin Altun-Aba vakfiyesinde Turgut köyünün Akşehir'e tabi bir köy olduğunu belirtmiştir.¹⁵ 1571 yılında Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'da bulunan haslarını zapt etmekle görevlendirilen Hüsrev adlı adamının Turgut adlı köyde 20.000 akçelik zeametinin bulunduğu ve bu zeameti, bu görevi sürdürdüğü müddetçe tasarruf hakkına sahip olması Karaman Beylerbeyi'ne bildirilmiştir.¹⁶ Lala Mustafa Paşa, Turgut'a bağlı Doğan Höyüğü olarak bilinen köyün yakınında bulunan nehir üzerine hububat öğütmek amaçlı kurulmuş olan iki göz değirmenini Ilgın vakfı için akar olarak vakfetmiştir. Değirmen haricinde Taşlıca adlı nehrin 1/5'lik hissesi de vakfedilenler arasındadır.¹⁷

1.2. Gaziantep'te Bulunan Gelir Kaynakları

Lala Mustafa Paşa, Ilgın'da tesis etmiş olduğu vakfın giderlerinin karşılanması ve vakıf yapılarının sürekliliğinin sağlanması için Osmanlı topraklarında bulunan birçok şehirde gelir getiren yapılar inşa ederek bunları akar olarak vakfetmiştir. Vakfın en çok gelir getiren ticari yapıları, Osmanlı döneminde “*Ayntâb*” olarak bilinen Gaziantep'te inşa edilmiştir.¹⁸ Gaziantep'te inşa edilen yapılar, çoğu araştırmacıya göre sadece ticari yapılardan oluşan bir külliye meydana getirmektedir.¹⁹ Lala Mustafa Paşa tarafından inşa edilen yapıların tamamen ticari yapılardan oluşması ve Gaziantep'in tercih edilmesi tesadüfen olmasa gerektir. Gaziantep konumu itibarıyla, önemli bir kültür ve ticaret merkezi olmuştur. Şehir, birçok bölgeden gelen ticaret yollarının üzerinde yer almaktadır. Özellikle 16. yüzyıl, ticari hayatın ve geleneksel el sanatlarının oldukça geliştiği bir dönem olmuş ve nüfus yoğunluğu bakımından bölgede Halep'ten sonra ikinci şehir olmuştur.

¹⁴ Sümer, “Turgutlular”, s. 421.

¹⁵ Osman Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I: Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, **Belleten**, Ankara 1947, C. 11, S. 42, s. 205.

¹⁶ BOA., **MD. 13**, hk. 37. (29 Şevval 978 / 26 Mart 1571)

¹⁷ KBYEK.YA., **No. 7710**, ss. 20a-20b.; Çam, “Ilgın Vakıfları”, s. 181.

¹⁸ BOA., **EV.HMH.d. 560**, s. 16. (1100 / 1688-89)

¹⁹ Ayfer Şaşmaz, **Gaziantep Manzumeleri ve Külliyesi; Şeyh Fetullah Külliyesi Üzerine Bir İnceleme**, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018, s. 68.; Hüseyin Çınar, “Vakıflar ve Bânileri: Ayntab (Gaziantep) Örneği”, **Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu**, Ankara 2013, s. 148.

Şehrin Osmanlı idaresine girmesinden sonra inşa edilen yapılarla ticari faaliyetler ve iş imkanlarının artması neticesinde şehir nüfusu giderek artmıştır. 1536 yılında yaklaşık 9.300 olan şehir nüfusu 1574 tarihinde 15.000'e ulaşmıştır. Yani 30 yıl gibi kısa bir sürede yaklaşık % 50 artış yaşanmıştır. Durumunu 17.,18. ve 19. yüzyıllarda da korumaya devam eden Gaziantep'te V. Cuinet'in belirttiğine göre 19. yüzyılın sonlarında şehirde 3.815 pamuklu dokuma tezgâhı ve 70 boyahane bulunmaktaydı. Kilim, halı, alaca, döşemelik dokuma ve hamam takımları başlıca üretilen dokuma malzemeleri olup, bu sektörde sadece kadın olarak 4.000 kişi çalışmaktaydı. Ayrıca şehrin bir diğer önemli ticari faaliyeti dericiliktir. Gaziantep, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde oldukça gelişmiş bir şehir haline gelmiştir.²⁰

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfının vakfiyesi oluşturulmadan önce 1574 tarihinde Şam'daki Kuneytra şehrinde inşa ettirmiş olduğu vakıf yapıları için oluşturulan vakfiyede, Gaziantep şehir merkezinde boyacılar çarşısında birbirine bitişik halde bulunan avlulu beş dükkân gelirinden faydalanılması amacıyla vakfedildiği görülmektedir.²¹ Bu beş dükkân haricinde Gaziantep'te Mustafa Paşa'ya ait bir hamam ve yakınında dükkanlarının bulunduğunu, 6 Ekim 1570 tarihli şer'i mahkeme kayından öğrenmekteyiz.²² Ancak bu hamam ve daha sonra Ilgın vakfiyesinde göreceğimiz yapılar, 1574 tarihinde oluşturulan Şam vakfiyesinde yer almamıştır. Aralık 1577 tarihinde Ilgın vakfiyesinin oluşturulmasıyla, Şam vakfiyesinde Gaziantep'te bulunan boyahanelerin Ilgın vakfına aktarıldığı ve şehirdeki gelir getiren yapıların bu dükkanlar haricinde oldukça fazlaştığı görülmektedir. Buradan, Gaziantep'te Lala Mustafa Paşa'ya ait olan yapıların inşasının 1574-1577 yılları arasında tamamlandığı ve tamamlanması akabinde Ilgın'daki vakfına akar olarak vakfedildiği tespitini yapmak mümkündür.

Vakfiyenin sonuna eklenen 21 Ekim 1581 tarihli iki senet kaydı, yine Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep'te bulunan evkafı ile ilgilidir. Senetler Ayntab Kadısı

²⁰ Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", **DİA**, İstanbul 1996, C. 13, ss. 466-469.

²¹ Şam vakfiyesinde Ayntab şehrinde bulunan vakıf yapısı şöyle geçmektedir: "*Ayntab şehri içinde Boyacılar çarşısının şark sırasında kâin birbirine bitişik beş dükkânın tamamı ki bunlardan her birinin dahili avlusu, kapusu ve şer'i menâf'i vardır. Hududu kıbleden sahiplerinin ellerinde olan dükkânlar, şarktan yine böyledir, şimalden yoldur ve kapuları da oradandır. Garpten ise evlerdir.*" Bk.: VGMA., **VD. 747**, s. 274, sr. 219. (4 Cemaziyelahir 982 / 21 Eylül 1574)

²² Gaziantep, **ŞS. 4**, s. 416.

Mehmed oğlu Nurullah tarafından kayda geçirilmiştir. İlk senet kaydında, Ilgın vakfının Ayntâb'daki mütevellisi olan Abdullah oğlu Hızır Ağa mahkemeye başvurarak, Lala Mustafa Paşa hayatta olduğu sırada Ayntâb'ın Yuna adlı köyünde iki gözlü bir değirmen satın aldığını ve bu değirmenin bir süredir harap durumda olup çalışmadığını belirtmiştir. Vakfın Ilgın'da bulunan mütevellisi Ali oğlu Nasrullah Bey'in bilgisi dahilinde değirmeni vakfın parasıyla tamir ettirip işler hale getirdiğini ve bu değirmeni Ayntâb kadısına başvurarak altı şahit huzurunda Lala Mustafa Paşa'nın vakfı üzerine kaydettirmiştir.²³

İkinci senet kaydında ise Ayntâb'a bağlı Tüzel adlı köyde Lala Mustafa Paşa'ya ait olan bir değirmenin bir süredir harabe durumunda olduğu belirtilmiştir. Ayntab mütevellisi Abdullah oğlu Hızır Ağa, bu değirmeni Ilgın vakfı mütevellisi Ali oğlu Nasrullah Bey bilgisi dahilinde vakfın parasıyla tamir edip işler hale getirmiştir. 1581 tarihinde aktif olarak çalışır vaziyette olan değirmen, Ayntab Kadısı Mehmed oğlu Nurullah tarafından şahitler huzurunda Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfı üzerine kaydettirilmiştir.²⁴ Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep'te inşa ettirmiş olduğu yapıların büyük çoğunluğu Gaziantep Kalesi'nin bulunduğu yerde, Handan Bey Çarşısı'nda bulunmaktadır.

Tablo 13: Lala Mustafa Paşa'nın Ayntâb (Gaziantep) Mevkûfâtı²⁵

Akarın Bulunduğu Yer	Akarın Türü	Açıklama
Eblehan Mahallesi	Tuffâhiye Hamamı	İçerisinde akan suyu ve ambarı bulunmaktadır.
Amûd Mahallesi	Büyük Hamam	Hamam-ı Kebir veya Paşa Hamamı olarak da bilinir.
Amûd Mahallesi	Paşa Hanı	Hanın alt katında 34 oda, 3 tuvalet, büyük havuz ve ahır, üst katında ise 45 oda, mescit, kantar ve tuvalet bulunmaktadır.
Ayntâb	3 Dükkân	Üzerinde kahvehane bulunmaktadır.
Ayntâb	17 Dükkân	Dükkanlar hana bitişiktirler.
Ayntâb	26 Dükkân	Eskici Pazarı'nda bulunan dükkanlar, kible tarafından bedesten, doğudan yol ve kuzeyden vâkıfın mülkü ile çevrilidir.
Ayntâb	1 Küçük bedesten	Doğu tarafında 7, batı tarafında biri münferit olmak üzere 9 dükkân bulunmaktadır.
Ayntâb	1 Büyük bedesten	Güney kısmında 16, kuzey kısmında 18 dükkân bulunmaktadır.
Ayntâb	1 Bedesten	Güney kısmında 16, kuzey kısmında da 16 kemerli, sıvalı dükkân bulunmaktadır.

²³ KBYEK.YA., No. 7710, s. 49a.

²⁴ KBYEK.YA., No. 7710, s. 49a.

²⁵ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 13b-19a.; Güldal, a.g.t., ss. 71-74.

Ayntâb	Çarşı	Doğusunda 10, batısında ise 5 dükkân bulunmaktadır.
Ayntâb	1 Boyahane	Elbise ve kumaş boyanmaktadır.
Uzun Çarşı	1 Boyahane	Boyahane, avlulu 4 eve sahiptir.
Eblehan Mahallesi	5 Ev, ahır ve mağara ²⁶	Tamamı.
Çağdıgın Köyü	1 Değirmen	Tamamı.
Hamanus Köyü	1 Değirmen	Tamamı.
Hamanus Köyü	1 Değirmen	Hububat öğütmek için kullanılmaktadır.
Hamanus Köyü	1 Bostan	Lala Mustafa Paşa'nın adıyla bilinen bostanda meyveli, meyvəsiz ağaclar bulunmaktadır.
Hamanus Köyü	6 Ev, akan suyu ile birlikte bostanlık	Evlerin etrafı çevrilidir.

Lala Mustafa Paşa'nın büyük biraderi Hüsrev Paşa'nın da Halep'te kurmuş olduğu vakfın akarları Gaziantep'te bulunmaktadır. Hüsrev Paşa, Halep beylerbeyi olduğu sırada cami, medrese ve imaretten oluşan bir külliye Halep'te inşa ettirmiştir. Bu yapılara daha sonra dükkanlar, kervansaray ve han ilave edilmiştir. Hüsrev Paşa'nın ölümünden çok sonra 1561-1562 yıllarında oluşturulan vakfiyesinde²⁷, bugün Gaziantep, Kilis, Antakya, Hama ve Azez olarak bilinen şehirlerde birçok gelir getiren yapısını Halep'te bulunan vakfına akar alarak vakfettiği görülmektedir.

Gaziantep'te Hüsrev Paşa'ya ait kumaş ve ipek boyanan masbağa²⁸ olarak bilinen yer²⁹, Kilisecik, Kantara mezraları ile Sacır Nehri üzerinde bulunan üç

²⁶ Evâhir-i Muharrem 980 / Haziran 1572 tarihli Antep şer'i mahkeme kaydında, Eblehan mahallesinde Hamam-ı Cedit yakınlarında bulunan bu evlerin Lala Mustafa Paşa'nın Ayntâb'taki vekili olan Hacı Ali oğlu Hacı Nasır tarafından Yakub oğlu Mevlâna Mehmed adlı kişiden 38 filoriye satın alındığı görülmektedir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 6**, s. 212.

²⁷ Halep'te bulunan Hüsrev Paşa Külliyesi'ne ait Cemaziyelahir 965 / Nisan 1558, Rebiülevvel 966 / Aralık 1559, Rebiülahir 974 / Kasım 1566 ve Muharrem 969 / Eylül 1561 tarihli dört Arapça vakfiye bulunmaktadır. Bu vakfiyeler Hüsrev Paşa'nın kardeşi Lala Mustafa Paşa tarafından kayıt altına alınmıştır. Bk.: Watenpaugh, **a.g.e.**, ss. 75-76.; Vakfiyeler hakkında bilgi el-Gazzî'nin "*Nehrü'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*" adlı eserinde verilmiştir. Bunlardan 1559 tarihli olan vakfiye Mustafa Paşa'ya ait olduğu belirtilmiştir. Vakfiyede Paşa'ya ait iki değirmen ile dört dükkânın vakfedildiği belirtilmektedir. Değirmenlerin bulunduğu yerler Ma'rna (معرنا) ve Haris (حريص) köyleri ismi geçmektedir. Bk.: Kamil el-Bâlî el-Halebî eş-şehirü bi'l-Gazzî, **Kitâbu Nehrü'z-Zeheb Fî Târihi Haleb**, neşr: Şevki Şa's-Mahmud Fâhûrî, Dimaşk 1991, C. 2, ss. 93-97.; Omar Kalhussien, **Halep Hüsrev Paşa Medresesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, ss. 64-65.

²⁸ Hüsrev Paşa vakfına ait boyahane Suk-ı Tavîl denen Ayntab'ın Uzun Çarşı'sında bulunmaktadır. Hüsrev Paşa'nın Ayntab'da bulunan evkafına, kardeşi Lala Mustafa Paşa'nın Ayntab'daki vekili olan Hacı Ali oğlu Hacı Nasır nazırlık yapmaktadır. Hacı Nasır'dan önce babası Hacı Ali, Hüsrev Paşa'nın vekilidir. 1572 yılında Hüsrev Paşa'ya ait boyahane Hacı Ali ve Hacı Abdulkadir'e günlük 120 akçeye kiraya verilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 6**, s. 213.

²⁹ Hüsrev Paşa'nın Halep'te kurmuş olduğu vakfın 1550 yılındaki gelirinin % 41'i Antep'te bulunan akarlardan sağlanmıştır. Vakfın Antep'ten gelen % 41'lik gelirinin % 92'lik kısmı ise Hüsrev Paşa vakfına ait Antep'te bulunan boyahane dükkanlarının gelirinden oluşmaktadır. 1550 yılında boyahaneden gelir 72.720 akçe iken diğer yapılardan gelir toplam 5.400 akçedir. Bk.: Enver Çakar, "16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, Ankara 2014, S. 41, s. 75.

değirmenin tamamı ve İstefan, Bekdes ve Alanük mezralarında bulunan hisseler vakfa gelir getirmesi amacıyla vakfedildiği görülmektedir. Hüsrev Paşa ile kardeşi Lala Mustafa Paşa'nın mülklerinin birbirine çok yakın oldukları da oldukça dikkat çekmektedir.³⁰ Örneğin Lala Mustafa Paşa'ya ait olan bedestenin çevresinde bulunan dükkanlar Hüsrev Paşa'ya ait olup Halep vakfına akar olarak vakfedilmiştir.³¹

Yine Lala Mustafa Paşa'nın eşi Fatma Hatun'un babası Muhammed Bey³² ile dedesi Sultan Gavri'nin Antep'te vakıfları bulunmaktadır.³³ Hüsrev Paşa'nın vakfı olan İki Kapılı Han bitişiğinde bulunan Sultan Gavri Mescidi, Sultan Gavri Kasteli ve beş dükkân³⁴, Sultan Gavri'nin Antep'te bulunan vakıf yapılarıdır.³⁵ Yine Sultan Gavri'nin Ayntâb'ın Tilbaşar adlı nahiyesinde Çağdığın, Hamanus ve Turlu adında

³⁰ 10 Rebiülahir 1061 / 2 Nisan 1651 tarihli belgede, Antep şehrinde bulunan iki kardeşin vakıflarının yöneticileri çarşıda bulunan boyahane dükkanlarının kimin tasarrufunda olacağı hususunda anlaşmazlığa düştükleri görülmektedir. Bu tarihlerde Hüsrev Paşa vakfının evladiyet üzere mütevellisi olan Mustafa Ağa Halep'te oturmaktadır. Lala Mustafa Paşa vakıflarının evladiyet üzere mütevellisi olan Abdülbaki Bey ise Şam'da oturduğu ve vakıf işlerinde kendi yerine vekiller tayin ettiği görülmektedir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 20**, s. 136.

³¹ Vakfiye, Hüsrev Paşa'nın ölümünden 17-18 yıl sonra oluşturulmuştur. Bu vakfiyenin oluşturulmasında Lala Mustafa Paşa'nın ve varislerinin etkisinin olduğu muhakkaktır. Bk.: VGMA., **VD. 583**, s. 149, sr. 132. (969 / 1561-1562); Hüseyin Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000, ss. 240-242.

³² Ayntâb'a bağlı Tilbaşar'ın Tüzel, Çakrakın köyleri ile Ayntâb'ın Ahmanuş köyü Lala Mustafa Paşa'nın eşi Fatma Hatun'a babası Sultan Kansu Gavri oğlu Muhammed'den geçen vakıflardır. Bu köyler haricinde hissesinin olduğu birçok vakıf daha bulunmaktadır. Bk.: "Karye-i Ahmanu, mülk-i Mehmed Bey bin Gavri, tamamen, tâbi '-i 'Ayntâb, hâss-ı âhî, hâliyâ mezkûr Mehmed Bey fevt olup kızı Fatıma tasarrufundadır." Bk.: **373 Numaralı 'Ayntâb Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (950 / 1543)**, haz.: Heyet, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000, s. 41, 48, 67.; Ahmet Gündüz, Murat Çelikdemir, **1536 (Hicrî 943) Tarihli Ayıntâb Tahrir Defteri**, ed.: Erdiñç Gülcü, İksad Yayınevi, Ankara 2020, s. 68.; Güzelbey, köyün adını "Humanız" olarak vermektedir. Bk.: Cemil Cahit Güzelbey, Hulûsi Yetkin, **Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Örnekler (Cilt: 81-141) (Milâdî 1729-1825)**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Buroşür Yayınları, Gaziantep 1970, S. 55, s. 52.

³³ Ayntâb'a bağlı Tilbaşar'ın Sazlı, Güneysi köyleri ile Kantara, Eriklüce ve Yağluca mezraları Sultan Gavri'nin vakfı olup Ayntâb'da bulunmaktadır. Bunlar haricinde birçok vakıf hissesi daha bulunmaktadır. Sultan Gavri (Gori) vakfına ait Arapça vakfiye için bk.: VGMA., **VD. 747**, s. 243, sr. 202. (20 Safer 911 / 23 Temmuz 1505); **373 Numaralı 'Ayntâb Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (950 / 1543)**, s. 49, 66, 69.; BOA., **EV.d. 22274**. (12 Muharrem 1290 / 12 Mart 1873); Gündüz, Çelikdemir, **a.g.e.**, s. 16, 97.

³⁴ Sultan Gavri Kasteli'nin 1258 / 1842-1843 yıllarındaki muhasebesinde, toplam gelir 300 kuruş ve toplam masrafın da 298 kuruş olduğu görülmektedir. Vakfın 300 kuruş olan geliri, kastel yakınında bulunan beş dükkânın kirasından oluşmaktadır. Bk.: BOA., **EV.d. 11687**, s. 26. (1258 / 1842-1843); Hilmi Bayraktar, **Ayntâb Vakıfları**, Palet Yayınları, Konya 2014, s. 354.; BOA., **EV.d. 12377**; BOA., **EV.d. 17867**. (3 Şevval 1280 / 12 Mart 1864)

³⁵ Sultan Gavri'ye ait vakıf yapıları kale yakınındaki Uzun Çarşı'da bulunmaktadır. Sultan Gavri Kasteli veya halk dilindeki çeşmeye 20-30 basamaklı bir merdiven yardımıyla inilmekte ve yapının ortasında bir havuz ile etrafında tuvaletler bulunmaktadır. Çarşıda vakfa ait dört ayakkabıcı (haffaf), bir kasap ve iki bakkal dükkânı bulunmaktadır. Bk.: Çınar, **a.g.t.**, ss. 30-31, 45-46.

vakıf köyleri bulunmaktadır.³⁶ Dikkat çeken bir husus, bu köylerde Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfiyesinde belirtildiği üzere Paşa'ya ait değirmen, bostan ve evlerin bulunduğu görülmektedir.³⁷

Osmanlı döneminde Halep ve Antep bölgesinde kurulmuş olan vakıflar, sosyal hizmetlerin görülmesini sağlamakla birlikte inşa edilen ticari fonksiyonlu yapılarla vakıfların finansman görevini üstlenmişlerdir. Aynı zamanda bölgede var olan ekonomik canlılığın artmasına ve birçok hizmetin sürdürülebilir olmasına vakıflar aracılığıyla önemli katkıda bulunulmuştur.³⁸ Lala Mustafa Paşa ve Hüsrev Paşa'nın Halep, Şam ve Ilgın'da kurmuş oldukları vakıfların finansmanının Antep'te bulunan önemli gelirlere sahip olan vakıf yapılarından sağlandığı görülmektedir.³⁹

Antep'e tabi Hamanus köyünde Lala Mustafa Paşa'ya ait değirmen, bostan ve ev haricinde ambarda 56,5 mekkûk⁴⁰ buğdayının bulunduğu ve buğday Paşa'nın vekili olan Hacı Ali oğlu Hacı Nasır Ağa tarafından mekkûk iki altına olmak üzere toplam 113 altına Küçük Halil bin Ahmed ile oğulları Mehmed ve Sadi'ye satıldığı 1572 tarihli bir kayıttan tespit edilmektedir. Paranın 67,5 altını Hacı Nasır Ağa'ya teslim edilmiş ve geri kalan 45 altın daha sonra verilmek üzere kaydedilmiştir.⁴¹

1.2.1. Lala Mustafa Paşa Hanı (Hışva Han)

Lala Mustafa Paşa Hanı veya diğer adıyla Hışva Han, Osmanlı döneminde Ayntâb'da inşa edilmiş olan şehir içi hanlarından bir tanesidir.⁴² Hışva denilmesinin sebebi bölgede pamuk kozasına verilen isim olması ve han içerisinde pamuk ticaretinin

³⁶ Kansı Gavri vakfı olan köyler, 1746 tarihinde Nakip-zâde Seyyid İsmail'e 1.000 kuruş karşılığında iltizama verilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 104**, s. 252. (1159 / 1746); Çınar, **a.g.t.**, s. 206.

³⁷ KBYEK.YA., **No. 7710**, ss. 18a-18b.

³⁸ Naim Deniz, "Vakıfların Antep-Halep Ticari Hayatında Önemi", **Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri (2009 Gaziantep)**, İstanbul 2014, C. 1, ss. 195-198.

³⁹ BOA., **EV.d. 12701**. (1262 / 1846); BOA., **EV.d. 15164**. (1270 / 1854); BOA., **EV.d. 15624**. (25 Recep 1273 / 21 Mart 1857)

⁴⁰ Mekkûk, Arapça'da ağzı dar ve gövdesi geniş bir çeşit su kabına denmektedir. Irak'ta şarap, yağ, un, bal ve hububat türlerinin ölçümünde kullanılan bir ölçek ismi olup, hacmi 1,5 Haremeyn sâna veya ½ rıtl ile ⅔ rıtl (8 ukıyye) arasında bir su almaktadır. 1519 tarihli Kanunname-i Vilayet-i Trablus'a göre en yaygın kullanılan mekkûk 10 İstanbul kilesine (370 litre) denk gelmekte olup, 256,589 kilogram buğday alırdı. Detaylı bilgi için bk.: Cengiz Kallek, "Mekkûk", **DİA**, Ankara 2003, C. 28, ss. 579-580.

⁴¹ Gaziantep, **ŞS. 166**, s. 68.

⁴² Gaziantep şer'i mahkeme kayıtlarında genellikle "Paşa Hanı" veya "Büyük Han" olarak geçmektedir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 10**, s. 231.; Gaziantep, **ŞS. 11**, s. 17.; Gaziantep, **ŞS. 17**, s. 232.; Gaziantep, **ŞS. 19**, s. 139, 202, 352, 353.

yapılmakta olduğundan olsa gerektir.⁴³ Evliya Çelebi, seyahatnamesinde şirin kale, yeryüzünün gelini olarak nitelendirdiği Ayntâb'da, en bilinen ve büyük olan hanın Lala Mustafa Paşa Hanı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Hanın inşa edildiği Antep, çarşısında çok sayıda boyahanelerin olduğu ve dokuma endüstrisi gelişmiş olan bir şehirdir.⁴⁵ Şehirdeki tekstil sektörünün hacim olarak çok büyümesi ve bölgeler arası önem kazanması Hüsrev Paşa ile kardeşi Lala Mustafa Paşa'nın şehirde bu alanda inşa ettirmiş olduğu boyahaneler ile Hışva Han ve İki Kapulu Han yapılarından kaynaklanmaktadır.⁴⁶

Lala Mustafa Paşa Hanı, Gaziantep Kalesi'nin güney yamacında inşa edilmiştir. Kalenin güney kısmında ilk olarak Lala Mustafa Paşa Hanı ve hamamı konumlanmış, bu yapıların yanlarında ve arkasında kentin ticari yapılarının inşasının devam ettiği görülmektedir. Han, kentte tarihi bilinen en eski ticari yapı olmasından dolayı, sonrasında inşa edilen han, bedesten ve çarşı gibi tüm ticari yapılara öncülük etmiş olduğu söylenebilir.⁴⁷ Kuban, Osmanlı dönemindeki Gaziantep'in büyük ve zengin bir kent olduğunu ve kentin ticaret merkezinin kale dibindeki Lala Mustafa Paşa Hanı'ndan başlayıp Arasta'ya kadar uzandığını belirtmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın yapıları inşa ettirdiği 16. yüzyıl, Osmanlıların Gaziantep'i yenileyip, yeniden imar ettikleri bir yüzyıl olmuştur.⁴⁸

Hanın yapımına başlandığı tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte 1574-1577 yılları arasında tamamlanıp vakfedildiği kesindir. Şehir içi hanları, menzil kervansaraylarından farklı bir mimari anlayışla inşa edilmiş ve konaklayanlar ile

⁴³ Gül Ünal, **Bilgisayar Destekli Tarihi Çevre Koruma Bilgi Sistemi Oluşturulması ve Gaziantep Kentsel Sıt Alanında Örneklenmesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 247.

⁴⁴ Evliya Çelebi, Ayntâb ve Mustafa Paşa Hanı hakkında kaydettikleri şöyledir: “*Şehir bir düz yerde ve bazı zemini mürtefi bayırlar üzere vâki' olmak ile âb u hevâsı latîf şehri-i azîmdir. Ve cümle ... handır. Ammâ cümleden mükellef binâ-yı azîm Mustafa Paşa Hanı ve Pekmez Hanı, Tuz Hanı, İki kapulu Han, Börekçi Hanı, Arasta Hanı ve Mustafa Ağa Hanı. Niçe hanlar dahi vardır, ammâ meşhuru bunlardır.*” Bk.: Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, C. 9, s. 381.

⁴⁵ Hüseyin Çınar, “Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 2013, S. 40, s. 38.

⁴⁶ Hülya Canbakal, **Society and Politics in an Ottoman Town: Ayntab in the 17th Century**, Brill, Leiden Boston 2007, s. 45.

⁴⁷ Nusret Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Gaziantep 27**, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 94.; Pınar Açar, **Gaziantep Lala Mustafa Paşa Hanı ve Koruma Sorunları**, Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 126.

⁴⁸ Doğan Kuban, **Türkiye'de Kentsel Koruma: Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, ss. 131-133.

hayvanlar ayrı mekanlarda kalmakla birlikte, genellikle iki katlı ve ücretli konaklama mekanları olmuşlardır. Nitekim Lala Mustafa Paşa Hanı da iki katlı olarak inşa edilmiştir. Vakfiyede hanın üst katında 45 oda, mescit, kantar ve tuvalet bulunmaktadır. Alt katta ise 34 oda, üç tuvalet, ahır ve meydanda suyun aktığı bir havuzu bulunmaktadır. Handa ağır eşyaları tartmak için ticari amaçlı kullanılan bir de kapan bulunduğu vakfiyede görülmektedir. Hanın sınırları dört taraftan yol ile çevrili olduğu belirtilmiştir.⁴⁹

Özkarcı, Lala Mustafa Paşa Hanı'nın ilk olarak yolcu hanı olarak inşa edildiğini belirtmiştir. Hanın cümle kapısından avluya geçen bölümdeki odanın hancı odası olduğunu ve avlu etrafında bulunan odaların da depo ile yolcuların barınmaları için kullanıldığını ifade etmiştir. Avlunun güney kısmında bulunan odaların arkasında bulunan büyük mekânın ahır olarak inşa edildiği görülmektedir.⁵⁰ Oldukça sade ve gösterişsiz bir şekilde inşa edilen hanın cephesinde iki renkli taş işçiliği uygulanmıştır. Giriş kapısının üstü siyah ve beyaz taşlardan bir kompozisyon oluşturularak, süsleme sanatı yapılmıştır. Hanın birimleri genellikle sivri beşik tonozla örtülmüştür. Memlûklu mimarisinin etkisiyle birimlerde yoğun olarak çapraz tonoz kullanılmıştır. Aynı mimari ve süsleme tekniğini Lala Mustafa Paşa'nın büyük biraderi Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır'da 1527 yılında inşa ettirmiş olduğu handa da görebilmekteyiz.⁵¹

Günümüzde tek katlı olarak varlığını sürdüren hanın, batı kanadında kaynaklarda "*Paşa Hamamı*" olarak bilinen vakfa ait hamam ve bazı araştırmacılar tarafından "*Susamhane*" olarak belirtilen yapı bulunmaktadır.⁵² Ancak vakfiye ve diğer belgelerde Paşa'ya ait bir susamhanenin varlığı tespit edilememiştir. Hanın kuzeye yani Gaziantep Kalesi'ne bakan cephesinde hana ait 11 dükkân

⁴⁹ KBYEK, YA., No. 7710, ss. 14b-15a.

⁵⁰ Mehmet Özkarcı, "Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1995, S. 25, s. 44.; Şaşmaz, a.g.t., s. 69.

⁵¹ Gaziantep'te bulunan 18 handan 12 tanesinin taç kapısı, iki farklı renkten oluşan taşlardan inşa edilmiştir. Bölgede inşa edilen hanlarda kullanılan süsleme tekniklerinde Eyyubi ve Memlûklu mimari sanatının etkisi açık bir şekilde gözükmemektedir. Aynı üslupta inşa edilen taç kapıları Diyarbakır'daki Hasan Paşa Hanı (1554), Yeni Han (1788) ve Konya'daki Zazadin Hanı'nda da görmekteyiz. Bk.: Özkarcı, "Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi", s. 49.; Şaşmaz, a.g.t., s. 69.

⁵² Mehmet Özkarcı, "Gaziantep'te Dört Han", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1997, S. 26, s. 301.; Şaşmaz, a.g.t., s. 70.

bulunmaktadır.⁵³ Giriş portalının batı kısmında altı, doğu kısmında ise beş dükkân yer almaktadır.

Hacı İbrahim adlı kişiye ait 23 Mayıs 1606 tarihli tereke defterinde, Hacı İbrahim'in Paşa Hanı'nda vefat ettiği belirtilmiştir.⁵⁴ Handa vefat eden bir diğer kişi de Yeniçeri olan Mustafa adlı kişidir.⁵⁵ 28 Kasım 1608 tarihli şer'i mahkeme kaydında “*Büyük Han*” olarak geçen han, senelik 170 kuruşa Mehmed Beşe adlı kişiye kiraya verilmiştir. Dergâh-ı Ali Yeniçerilerinden olan Sefer Paşa ve Hamza Paşa, yıllık kira bedeline 20 kuruş daha fazla vereceklerini beyan ettiklerinden, han yıllık 195 kuruşa Hamza Paşa ile Sefer Paşa'ya kiraya verilmiştir.⁵⁶

Paşa Hanı'nda 1609 yılında bir hırsızlık olayı yaşanmıştır. Halep tüccarından Zeyneddin Çelebi 1 Mart 1609 Pazar gecesi Paşa Hanı'na konaklamak üzere gelmiştir. Han'da bir oda kiralayıp, gece uyuduğu sırada kendisine ait olan gümüş, ferace, bir top ak bez, bir siyahlı heybe, on batman sucuk ve diğer başka eşyalarının çalındığını uyandığında fark etmiştir. Bu durum üzerine mahkemeye başvurarak, kendisine ait olan malların diğer odalarda olabileceğini belirterek bulunmasını talep etmiştir. Talebi üzerine görevliler harekete geçmiş ve hanın odalarında yapılan arama neticesinde Süleyman adlı kişinin odasına tacirin mallarının bir kısmı bulunmuştur. Bulunamayan diğer kısımla birlikte Süleyman'ın firar etmiş olduğu anlaşılmıştır. Hırsızlık olayının yaşandığı geceden üç gün sonra olayın faili olarak aranan Abdurrahman oğlu Süleyman nihayetinde bulunarak kadı huzuruna çıkarılmıştır. Olayı kendisinin işleyip işlemediği sual olununca, gümüş haricindeki malları kendisinin aldığını kabul etmiştir.⁵⁷

Hanın kiracısı olan Veli'nin 18 Ağustos 1623 tarihinde kiralama hakkından feragat ettiği görülmektedir.⁵⁸ 1624-1625 yılı muhasebe defterinde Paşa Hanı ve ahırının bazı kısımlarının yıkılıp, harap durumda olduğu belirtilmiş ve tamirine 470

⁵³ 1843 tarihli muhasebe defterinde “*Paşa Hanı'nın birunda 11 bâb dükkân*” olarak geçmektedir. Bk.: BOA., **EV.d. 11687**, s. 32. (29 Zilhicce 1258 / 31 Ocak 1843)

⁵⁴ Gaziantep, **ŞS. 162**, s. 146.

⁵⁵ Gaziantep, **ŞS. 162**, s. 163.

⁵⁶ Gaziantep, **ŞS. 11**, s. 17.

⁵⁷ Gaziantep, **ŞS. 11**, s. 142, 144, 147.

⁵⁸ Gaziantep, **ŞS. 170A**, s. 330, 452.

kuruş harcandığı görülmektedir.⁵⁹ Handa gerçekleşen bir diğer cinayet olayını 18 Mayıs 1697 tarihli şer'i mahkeme kaydından öğrenmekteyiz. Harput Kasabası sakinlerinden olan Yahya Efendi, Antep'te Paşa Hanı'nda 10 Mayıs 1697 tarihinde kaldığı odada ölü olarak bulunmuş ve katili tespit edilememiştir. Yahya Efendi'nin eşi ve çocukları mahkemede hanın müstecirleri Hacı Ali ve Abdulhalim Çelebi üzerine davada bulunarak diyet⁶⁰ ve kasâmesini⁶¹ talep etmişlerdir. Ancak kiracı Hacı Ali ve Abdulhalim Çelebi, Antep'te bulunan Lala Mustafa Paşa evkafının gelirlerinin Ilgın Kasabası'nda bulunan cami vakfına gittiğini, diyetin kendilerine ait olmadığını ve vakfın gelirinden alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Diyetin kendilerine ait olmadığına dair fetvanın bulunduğunu ve bunu mahkemeye sundukları görülmektedir. Mahkemeye sunulan fetvadan anlaşıldığı üzere diyet ve kasâmenin kiracılara ait olmadığı anlaşılmış ve ailenin talebi kabul görmemiştir.⁶² Ancak vakfın 13 Ocak 1698 tarihli muhasebe kaydında, “*Paşa Hanı'nda bulunan maktul için verilân 110 kuruş*” ifadesi geçmekte olduğundan ölen tacirin diyetinin vakfın gelirinden karşılandığı anlaşılmaktadır.⁶³

Lala Mustafa Paşa'nın evkafının Şam'da bulunan mütevellisi Belkıs Hanım yaşlı olmasından dolayı vakıf işlerini görmekten aciz kalınca yerine 1688 yılında yine Paşa'nın soyundan olan Mehmed Bey tayin edilmiştir. Mehmed Bey'in tayininden sonra Antep'e vekil olarak gönderilen Ali Ağa'dan sabık vekil Halil döneminde yapılan işleri teftiş etmesi ve vakfiye şartlarına göre işleyişi devam ettirmesi

⁵⁹ Gaziantep, **ŞS. 162**, s. 272, 290.

⁶⁰ İnsanlık tarihi boyunca öldürülen insanın yerine kan bedeli ödenmesi cezası sık görülen bir uygulama olmuştur. Arapça ödemek anlamına gelen “vedy” kökünden türeyen diyet kelimesi, İslam hukukunda bir kişinin sebepsiz bir şekilde öldürülmesi, yaralanması veya sakat bırakılması durumlarına kan bedeli veya ceza olarak verilen para veya malı ifade etmektedir. Toplumun ve dönemin şartlarına göre verilenler para, zirai alet, hayvan ve ölenin yerine bir başka kişi olarak ödendiği durumlar olmaktadır. Detaylı bilgi için bk.: Ali Bardakoğlu, “Diyet”, **DİA**, İstanbul 1994, C. 9, ss. 473-479.

⁶¹ İslam hukukunda faili meçhul olan cinayetlerde, suçun işlendiği yerde bulunan insanların Allah'a yemin ederek suçu kendilerinin işlemediğini ispat etmek için kullanılan bir terimdir. Sözlük anlamı “*yemin etmek*” anlamındadır. Kasâme yapılması şartları toplumlara göre değişmekle birlikte, sadece adam öldürme suçlarında uygulanabileceği genel bir kandır. Kural olarak ilgili taraflardan elli kişinin yemin etmesi olmakla birlikte, durumlara göre farklılıklar olabilmektedir. Yemin etmekten kaçınanlar yemin edene kadar veya suçu kabul edene kadar hapsedilirler. Kasâme sonucunda diyete karar verildiği takdirde diyeti suçlu kişinin mi yoksa âkilesinin mi ödeyeceği, mezheplere ve cinayetin türüne göre değişmektedir. Detaylı bilgi için bk.: Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, **DİA**, İstanbul 2001, C. 24, ss. 528-530.

⁶² Gaziantep, **ŞS. 48**, s. 135.

⁶³ Gaziantep, **ŞS. 49**, s. 134.

istenildiğinden, ilk olarak 1687 yılında harap durumda olan Paşa Hanı'nın tamire muhtaç kısımlarının keşfi gerçekleştirilmiştir. Keşiften sonra eski vekil tarafından tamirat için ayrılan 100 kuruşun verildiği ve yetmediği takdirde gelecek senenin kira gelirinden karşılanmasına karar verilmiştir. Daha sonra tamirat için verilen 100 kuruşun yetmediği ve gerekli olan 65 kuruş hanın kira gelirinden karşılanmasına karar verildiği görülmektedir.⁶⁴

Paşa Hanı'nın doğu tarafından bulunan iki katlı iki oda ile bitişğinde bulunan bir paçacı dükkânın duvarları tamire muhtaç olduğundan Mimarbaşı Hacı Ebubekir ile ilgililer tarafından 22 Şubat 1708 tarihinde keşif yapılmıştır. Yapılan keşif neticesinde toplam 135 kuruş harcama yapılması gerektiğine karar verilmiştir.⁶⁵ Eylül 1709 tarihinde ise Paşa Hanı'nın üç rub hissesi müteveli vekili Ahmed Ağa tarafından Helvacı-zâde Hacı Mustafa, Hüseyin Beşe ve Hacı Ali'ye 105 kuruşa kiraya verilmiştir.⁶⁶ Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere 15 Ağustos 1822 tarihinde Antep'te büyük bir deprem felaketi yaşanmıştır. Bu depremle birlikte şehirde bulunan kale, camiler, evler, bedestenler ve hanlar yıkılmış, birçok insan ve hayvan yıkılmalar sebebiyle can vermiştir. Az sayıda yapı kalmış, ancak bu yapılar da kullanılmayacak hale gelmiştir.⁶⁷ Bu depremde Lala Mustafa Paşa Hanı'nın da çok büyük zarar gördüğünü şer'i mahkeme kaydından öğrenmekteyiz. Mütesellim Battal Bey ve Mutasarrıf Hasırcı-zâde nezaretinde gerekli tadilat için keşif yapılmış ve han 18.286 kuruşa onarılmıştır.⁶⁸

Hışva Han, vakfiyede belirtildiği üzere iki katlı olup toplam 79 odaya sahiptir. Ancak hanın tespit edilen ilk fotoğrafları, 1890 tarihli olup Sultan Abdülhamit arşivinde yer almaktadır. Bu fotoğraflarda da tek katlı olduğu gözüken han, depremden sonra yapılan tadilat masrafinin büyüklüğüne de bakıldığında muhtemelen 1822 tarihli

⁶⁴ Gaziantep, **ŞS. 38**, s. 171.

⁶⁵ Gaziantep, **ŞS. 62**, s. 7.

⁶⁶ Gaziantep, **ŞS. 60**, s. 225.

⁶⁷ BOA., **Hatt-ı Hümayûn (HAT.) 282 / 16803**. (Belge tarihi muhtemelen sehven 1226 olarak kaydedilmiştir. Ancak 1812 yılında bu belge haricinde depremle ilgili herhangi bir belge tespit edilememiştir.); BOA., **HAT. 534 / 26272**. (5 Zilhicce 1237 / 23 Ağustos 1822)

⁶⁸ Cemil Cahit Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 142 ilâ 143) (Milâdi 1826 ilâ 1838)**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep 1966, S. 46, Fasikül 3, s. 84.; Esma Özlem Tiryaki, **Tanzimat Döneminde Antep Esnaf Teşkilâtı**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2006, ss. 35-36.

depremde tamamen yıkılmış ve 1834 tarihinde biten tadilatıyla tek katlı bir hana dönüşmüştür. Nusret Çam, iyi bir Arap atının 1840 yılında 1.000 kuruş olduğu göz önünde bulundurarak, hanın tadilatı için sarf edilen 18.286 kuruşla muhtemelen hanın yeni baştan inşa edilmiş olduğunu belirtmiştir.⁶⁹

Hışva Hanı'nın yıkılıp yerine başka yapılar yapılması yönünde birçok kez girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan ilki 1956 yılında hanın bulunduğu alandaki hisse sahipleri, hanın yıkılarak arsa haline getirilmesi ve yerine yeni yapılar inşa edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Yine 22.06.1956 tarihli Belediye Encümen kararıyla, hanın yıkılmaya ve çökmeye müsait olduğundan yıkılması için Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'ne başvuruda bulunulmuştur. Hissedarların 1977 ve 1987 yıllarında hanın tarihi eser statüsünden çıkarılması ve inşaat yapmalarına izin verilmesi talebi üzerine, yapının tarihi eser olduğu ve ilaveler dahi yapılamayacağı bildirilerek tüm bu talepler Müze Müdürlüğü tarafından reddedilmiştir.

Müze Müdürlüğü daha sonra 1989 yılında karar alarak Hışva Hanı'nın tescil kaydının kaldırılmayacağına ve ıslahı için Vakıflar Genel Müdürlüğü, Gaziantep Belediyesi ve Gaziantep İl Özel İdaresi'ne çağrıda bulunulmuştur. Yapının restorasyonu için gerekli olan finansmanın sağlanması ve yapının projesine bağlı kalınarak restorasyonunun yapılmasına karar verilmiştir. Hanın konumu itibariyle geleneksel küçük el sanatları imalatı ve çeşitli ticari faaliyetler için kullanılması uygun görülmüştür. Netice itibariyle Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin kamulaştırma talebi üzerine, Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 27.09.2006 tarihli ve 1928 sayılı kararıyla Hışva Han'ın bulunduğu parseller “*turizm ve kültürel amaçlı kullanımına yönelik kamulaştırılabileceğine*” karar verilmiştir.⁷⁰

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi tarafından 2015 yılında gerçekleştirilen restorasyonla son halini alan Lala Mustafa Paşa Hanı, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi tarafından otel, restoran ve kafeterya olarak kullanıma açılmıştır. Hanın bitişiğindeki hamam da günümüzde yine belediye tarafından Gaziantep Hamam Müzesi olarak ziyaretçilere açılmıştır. Hanın etrafında ticari faaliyetler devam

⁶⁹ Ağar, **a.g.t.**, s. 100.; Akozan, Hışva Hanı tek avlulu ve bu avluya bitişik ahır bulunan hanlar grubunda incelemiştir. Bk.: Akozan, “Türk Han ve Kervansarayları”, s. 136.

⁷⁰ Ağar, **a.g.t.**, ss. 104-122.

etmektedir. Müze Müdürlüğü tarafından 1989 yılında alınan kararda belirtilen geleneksel el sanatlarına uygun olarak kullanılması şartının uygulandığı ve günümüze hanın batı kısmında bulunan dükkanlar kalaycılık, demircilik ve bakırcılık zanaatıyla uğraşan esnaflara verildiği görülmektedir.

1.2.1.1. Lala Mustafa Paşa Mescidi

Gaziantep'te Lala Mustafa Paşa vakfı dahilinde bir mescidin bulunduğunu çeşitli arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz. Lala Mustafa Paşa adına oluşturulan vakfiyelerin hiçbirinde Antep şehrinde banisi olduğu herhangi bir mescitten söz edilmemiştir. Bu sebeple Lala Mustafa Paşa'nın adıyla bilinen mescit, vakfiyelerin oluşturulmasından sonra inşa edilmiş olması gereklidir. Gaziantep ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmalarda, "*Mir'-i Miran Mescidi*" veya "*Beylerbeyi Mescidi*" adı verilen mescidin Lala Mustafa Paşa'nın vakfı olduğu belirtilmiştir. Bu mescit, Antep'in Karagöz Mahallesi'ndeki Millet Hanı'nın kuzeyinde bulunan Lala Mustafa Paşa'ya ait bedestenin iç kısmında veya bitişik olarak inşa edilmiş olduğu iddia edilmiştir.⁷¹ Cemil Cahit Güzelbey, Gaziantep şer'i mahkeme kayıtlarından hareketle mescidin Lala Mustafa Paşa vakfına ait bedestenin içinde olduğunu, ancak zamanla ortadan kaldırılıp yerine Gaziantep Belediyesi tarafından Bakırcılar Çarşısı'nın inşa edildiğini belirtmiştir.⁷²

Lala Mustafa Paşa vakfı olan bedestenin kapısında vakfa ait bir mescidin bulunduğu ve mescidin imamlık görevini Molla Mehmed'in yerine getirdiği 18 Temmuz 1618 tarihli şer'i mahkeme kaydından tespit edilmektedir. Belgede mescidin konumu "*Eskiciler Pazarı'na çıkân Odun Pazarı kapusuna yapışık*" olarak belirtilmiştir. Mescidin akarı olan kale kapısı yakınındaki baytar dükkanının bir süredir harap olduğundan gelir sağlanamamış ve bu durum imam tarafından mahkemeye arz edilmiştir. Mescidin de tamire muhtaç olmasından dolayı, mescit akarı olan dükkânın iki ayrı dükkanla istibdaline⁷³ mütevellî Mehmet huzurunda karar verilmiştir.⁷⁴

⁷¹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Gaziantep 27**, s. 113.; Ağar, **a.g.t.**, s. 88.; Şaşmaz, **a.g.t.**, s. 73.

⁷² Cemil Cahit Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 144-152) (M 1841-1886)**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Buroşür Yayınları, Gaziantep 1966, S. 47, Fasikül 2, s. 59.; Ağar, **a.g.t.**, s. 88.

⁷³ Bir vakıf mülkünün başka bir vakıf mülkü ile değiştirilmesidir.

⁷⁴ Gaziantep, **ŞS. 12**, s. 68.

Vakfa bağılı bedesten yakınındaki mescidin imamlık görevini 18 Mayıs 1698’de Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Mehmed yürütmektedir. Seyyid Mehmed’den önce babası Seyyid Hüseyin 35 yıl mescidin imamlık görevini yerine getirmiş ve vefatından sonra berat-ı şerifle oğlu yerine getirilmiştir. Mescidin imamı, vazifesinin ücretini vakfa ait olan kale altındaki iki dükkânın kirasından karşılamaktadır.⁷⁵ Haziran 1705 tarihli belgede, kale altındaki iki tarafı vakıf dükkânı ve iki tarafı genel yol ile çevrili iki dükkânın geliri bedesten yakınında bulunan mescidin görevli ücretlerine tahsis edildiği görülmektedir. Seyyid Mehmed mahkemede vakfın mütevellisi Şeyh İsmail huzurunda bu iki dükkânın kirasını kendisinden önce 40 yıl boyunca aynı zamanda mescidin imamı da olan babası Hüseyin Çelebi’nin aldığını, babasının vefatından sonra imamlık görevini kendisinin devraldığını ve dükkanların kira gelirlerinin de kendisinin tasarrufunda bulunduğunu şahitler huzurunda belirtmiştir.⁷⁶

Ancak Mayıs 1724 tarihli belgeden itibaren mescitten sürekli “*Paşa Hanı dahilindeki mescit*” olarak bahsedilmiştir.⁷⁷ Bu tarihte mescidin imamlık vazifesinde günlük iki akçe ile Mehmed Halife bulunmaktadır. Ayrıca Mehmed Halife’den önce babası Şaban, ondan önce de Mehmed ve Hüseyin adlı kişilerin mescidin imamı olduğu görülmektedir. Babasından önce imam olan kişiler isimlerden hareketle yukarıda da belirttiğimiz gibi baba oğul olan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişilerin görevlerini layıkıyla yerine getirmediğinden dolayı Şaban adlı kişinin tayin edildiği de belgede belirtilen diğer bir husustur.⁷⁸ Belgelerde bahsedilen görevlilerden hareketle vakfa ait tek bir mescidin bulunduğu ve bu mescidin ilk zamanlarda bedesten dahilinde küçük bir mescit olduğudur. Muhasebe defterlerinde de 1724 yılından itibaren sürekli “*Paşa Hanı dahilinde bulunan mescidin imamına verilen ücret*” diye kaydedilmesinden hareketle, mescidin hanın içerisine taşındığı düşünülebilir. Diğer bir ihtimal de iki yapının içerisinde de küçük bir mescidin bulunduğudır.

⁷⁵ Gaziantep, ŞS. 49, s. 133.

⁷⁶ Gaziantep, ŞS. 55, s. 175.

⁷⁷ Gaziantep, ŞS. 76, s. 157.; Gaziantep, ŞS. 118, s. 179.; Gaziantep, ŞS. 130, s. 20.

⁷⁸ Gaziantep, ŞS. 76, s. 157.

1.2.2. Tuffâh Hamamı

Tuffâh, kelime anlamı elma demektir. Tuffâhi veya Tuffâhiyye ise elma ile ilgili olan veya elma cinsine ait olan manasındadır.⁷⁹ Tuffâh Hamamı, 1960-65 yıllarına kadar fiziki olarak varlığını sürdürmüş, bu tarihlerde gerçekleştirilen yol genişletme çalışmaları sırasında yıkılmıştır. Yıkılan hamamın yerine, günümüzde halk arasında “*Değirmi Suvak*” olarak bilinen büyük bir kavşak yapılmıştır. Vakfiyede Eblehan mahallesinde olduğu belirtiliyorsa da bazı şer’i mahkeme kayıtlarında Akyol mahallesinde olduğu kaydedilmiştir.⁸⁰ İki mahallenin sınırları bitişik olduğundan hamamın bulunduğu mahalle zikredilirken farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Lala Mustafa Paşa’nın Gaziantep’te inşa ettirmiş olduğu iki hamamdan biri Tuffâh Hamamı’dır. Hamam Antep’in Eblehan mahallesinde bulunmakta olup, hamam arazisinin uzunluğu 62 zira, genişliği ise 22 zira olarak vakfiyede belirtilmiştir. Hamam içerisinde fiskiye ile sofaya sahip soyunmalık, sıcaklık odası, bakır kazanları ve ocakları bulunmaktadır. Hamam, doğudan umumi yol, güneyden akan nehir, batı ve kuzeyden Şeyh Tahir oğlu Mevlâna Abdülfettah Efendi’nin mülkleri ile çevrilidir.⁸¹

Evliya Çelebi, seyahati sırasında uğramış olduğu şehirlerden biri olan Ayntâb’dan bahsederken 300’den fazla hamamının olduğunu kaydetmiştir. Bu hamamlarından bahsederken, Tuffâh Hamamı’nın Piyale Paşa Hamamı’nın yakınında bulunduğunu belirtmiştir.⁸² 1 Şubat 1600 tarihinde Akyol Mahallesi’nde bulunduğu belirtilen Tuffâh Hamamı, üç yıllığına yıllık 200 altına Seyyid Ali oğlu Hacı Mehmed’e kiraya verilmiştir. Hamamın suyu kesildiği takdirde kira bedeli vakfa ait olacak ve kazanların çıkan masrafları 10 altına kadar olursa kiracısı Hacı Mehmed tarafından karşılanacaktı. 10 altın üzerindeki masraflar vakfa ait olacaktı.⁸³ Hamam’ın Mayıs 1635’te kira bedeli 25 kuruş olarak belirlenmiştir.⁸⁴

Tuffâh Hamamı’nın kiracısı olan Abdullah oğlu Yakub, 6 Mart 1638 tarihinde mahkemeye başvurarak hamamın büyük bir kısmının yıkılmış olduğunu belirtmiş ve

⁷⁹ Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1337.; Parlatır, **a.g.e.**, s. 1731.

⁸⁰ Gaziantep, **ŞS. 14**, s. 334.; Gaziantep, **ŞS. 167**, s. 54, 112.

⁸¹ KBYEK.YA., **No. 7710**, ss. 13b-14a.; Güldal, **a.g.t.**, s. 71.

⁸² Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, C. 9, s. 380.

⁸³ Gaziantep, **ŞS. 167**, s. 54, 112.

⁸⁴ Gaziantep, **ŞS. 14**, s. 331.

hamamın keşfini talep etmiştir. Yetkililerce yapılan keşif neticesinde hamamın oldukça harap durumda olduğu görülmüş ve en kısa sürede tamir edilmediği takdirde tamamen ortadan kalkacağı ifade edilmiştir. Mahkemede bulunan heyet huzurunda tamiratın yapılması için gerekli izinler verilmiştir.⁸⁵ Nisan 1657’de Tuffâh Hamamı’nın kazanı ve tamire muhtaç diğer kısımlarının tamiratına toplamda 160 kuruş harcanmıştır. İbrahim Çelebi, hamamı bu yıllarda yıllık 80 kuruşa kiralamıştır. Mahkemede, vakfın câbisi İbrahim Çelebi ve kâtibi Mustafa Çelebi huzurunda yapılan masrafın hanın kiracısının vereceği gelirden karşılanmasına karar verildiği görülmektedir.⁸⁶

Eblehan Mahallesi’nde bulunduğu belirtilen Tuffâh Hamamı, 1687 mayısından 1688 mayısına kadar Hacı Mehmed adlı kişiye 160 esedi kuruşa kiraya verilmiştir.⁸⁷ 1702 yılında yıllık 100⁸⁸, 1723 yılında ise 85 kuruşa kiraya verilmiştir.⁸⁹ Ağustos 1711 tarihli belgede, Tuffâh Hamamı kiracıları Hacı Mustafa ve Hasan Çelebi adlı kişiler 1706-1707 tarihinden 1711’e kadar hamamın tamire muhtaç neyi varsa tamir ettiklerini ve bu tamiratlar için kendi paralarından 370 kuruş harcadıklarını belirtmişlerdir. Kira bedelinden 87 kuruşu tamiratlar için harcanan para ile takas etmiş ve geriye alacakları 290 kuruş kalmıştır. Ayrıca yapılan tamiratlar haricinde hamamın büyük-küçük kazanları ile duvarları da halen tamire muhtaç olmakla gerekli keşfin yapılmasını talep etmişlerdir. Seyyid Ahmed Efendi ve Mimarbaşı Osman, yapmış oldukları keşif neticesinde hamamın duvarları ile kazanlarının tamire muhtaç olduğunu mahkeme huzurunda ifade etmişlerdir. Alınacak iki yeni kazan için 137 kuruş, ustalara ödenecek para 20 kuruş, hamamın boş kalma bedeli üç kuruş, hamamın batı tarafındaki duvarın tamirine 13 kuruş, kaba sıvası ve damı için toprağa verilecek 10 kuruştur. Bunlar dışında keşif harcı, kâtip, hademe ve mimara toplam beş kuruş olmak üzere toplam 188 kuruş masraf çıkartılmıştır.⁹⁰ 1714 tarihinde hamamın kiracılarından Hasan Çelebi’nin vakfın üzerinde 182 kuruş hakkı olduğundan dolayı,

⁸⁵ Gaziantep, ŞS. 15, s. 190.

⁸⁶ Gaziantep, ŞS. 25, s. 16.

⁸⁷ Gaziantep, ŞS. 36, s. 19.

⁸⁸ Gaziantep, ŞS. 54, ss. 143-144.

⁸⁹ Gaziantep, ŞS. 76, ss. 95-99.

⁹⁰ Gaziantep, ŞS. 63, s. 37.

hamamın yarı hissesi 1714 tarihinde tekrar kendisine kiraya verilmiştir.⁹¹ Hamamın kiracıları ödemiş oldukları tamirat masraflarına karşılık hamamı işletmeye uzun süre devam etmişlerdir.⁹²

Hamamın Akyol mahallesinde bulunduğu ve kiracılarının Hacı Mustafa Efendi, Hacı Abdulkadir, Hüseyin oğlu İbrahim ve Ahmed Ağa oğlu İbrahim adlı kişiler olduğu 13 Ağustos 1727 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Kiracılar hamamın tamiratına kendi paralarıyla harcama yaptıklarından, vakfın zimmetinde 343 kuruş hakları bulunmaktadır. Hamamın senelik kirası ise 95 kuruştur. Adı geçen kişilere bir buçuk yıllık kiraya verildikten sonra, geriye hamamın işlemediği gün için sayılan altı kuruş ile birlikte toplam 206 kuruşlarını müteveli vekili Yahya Bey'den almışlardır. Böylelikle vakfın kiracılara herhangi bir borcu kalmamıştır.⁹³ Antep'te bulunan Hüseyin Paşa, Keyvan, Beşbaşar, Piyale Paşa, Tutlu ve Tuffâh Hamamı haricindeki hamamlarda pazar günleri gayrimüslim kadınlar ile Müslüman kadınların birlikte bulunabilecekleri 15 Mart 1749 tarihli belgede kaydedilmiştir.⁹⁴

1.2.3. Paşa Hamamı

Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep'te inşa edip akar olarak vakfettiği iki hamamdan biri Büyük Hamam veya diğer bilinen adıyla Paşa Hamamı'dır.⁹⁵ Evliya Çelebi, Osmanlı şehirlerinden Ayntâb'ı ziyareti sırasında görmüş olduğu bu hamamı övgü dolu sözlerle şöyle zikretmiştir:

“... *Paşa Hamâmı, âb u hevâsı ve binâsı ve bisâtı ve esbâbları pâk beyâz dellâk-ı dilberânlı hammâm-ı rûşenâdır.*”⁹⁶

Vakfiyede hamamın ölçüleri uzunluğu 101, genişliği ise 59 zira olarak kaydedilmiştir. Hamam, içerisinde fiskiye bulunan soyunmalık, sofası bulunan ılıkılık, hela, sıcaklık, su deposu, bakır kazanlar ve külhana sahip olup klasik Osmanlı hamam mimarisine uygun olarak inşa edilmiştir. Hamamın ön kısmında çöpler için ayrılmış

⁹¹ Gaziantep, **ŞS. 65**, s. 268.

⁹² Gaziantep, **ŞS. 68**, s. 32.

⁹³ Gaziantep, **ŞS. 79**, s. 428.

⁹⁴ Güzelbey, Yetkin, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler (Cilt: 81-141) (Milâdî 1729-1825)**, s. 55.

⁹⁵ Gaziantep, **ŞS. 11**, s. 109.; Gaziantep, **ŞS. 15**, s. 282.; Gaziantep, **ŞS. 18**, s. 261.; Gaziantep, **ŞS. 19**, s. 349.

⁹⁶ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, C. 9, s. 380.

uzunluğu 35, genişliği 24 zira olan bir arazi de hamama aittir. Vakfiyede hamamın konumu, güney kısımdan Yusuf oğlu Hüseyin mülkü, doğudan Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu han, kuzey ve batıdan yol ile çevrili olduğu belirtilmiştir.⁹⁷

Hamam, Lala Mustafa Paşa Hanı'nın batı tarafında kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiştir. Hamamın ölçüsü dıştan yaklaşık 16x43 metre ölçüsünde olup, inşa edildiği arsanın durumuna göre şekil aldığı için hafif çarpık planlıdır. Hamamın yapımında sarımtırak renkte küfeki kesme taş kullanılmış ve giriş kapısı batı cephesinde yer almaktadır. Giriş kapısından girildikten sonra dokuz basamaklı beton merdiven ile aşağı inilerek soyunmalık bölümüne geçilmektedir. Hamam diğer hamamlarda da görüldüğü üzere yol seviyesinden aşağıda inşa edilmiştir. Hamam içerisinde handaki yolcuların geçiş yapabildiği ve sonradan kapatılmış olan basık kemerli bir kapı açıklığı yer almaktadır.⁹⁸

Hamamın ılıklik bölümünün güney duvarından açılan basık kemerli bir açıklıkla sıcaklik bölümüne geçilmektedir. Sıcak bölümünün ortasındaki merkezi mekân yıldızvari bir şemaya sahip olup, etrafında sıralanan eyvanlar ile üç halvete sahiptir. Yanda bulunan eyvanlar ile halvetlerde taştan oyulmuş birer su kurnaları bulunmaktadır. Özkarcı, merkezi mekânın kuzeybatı köşesinde bulunan halvet içerisinde Yahudilerin hamamda yıkandıktan sonra gelenek üzere dalıp çıktıkları bir havuz bulunduğunu ve bu havuza Gaziantep'te mahalli bir tabir olarak “gulleytin / kulleytin” denildiğini belirtmiştir. Hamamın sıcaklik bölümünün arkasında su deposu bölümü, onu arkasında da külhan bölümü yer almaktadır.⁹⁹

⁹⁷ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 14a-14b.; Güldal, a.g.t., s. 71.

⁹⁸ Şaşmaz, a.g.t., s. 72.

⁹⁹ Musevi nüfusunun yoğun olduğu yerlerde bulunan hamamlarda yer alan halvet hücrelerinde, “Yahudi havuzu, Yahudi batağı veya çukuru” denilen içerisinde su bulunan bir havuz bulunmaktadır. Yahudiler kendi inançlarına göre yıkandıktan sonra temiz sayılabilmek için içinde hahamlar tarafından okunup kutsal sayılan suyun bulunduğu havuza dalıp çıkmaktadırlar. Normal hamamlarda bulunmayan bu havuz, eski Roma hamamlarında bulunan küvetleri hatırlatmaktaysa da ikisi arasında bir ilişki olup olmadığı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı döneminde Yahudiler için yapılan bu havuzlara “Yahudi teknesi” veya Arapçada banyoda dalma havuzu anlamına gelen “mağdıs” da denilmektedir. Bk.: Özkarcı, “Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, ss. 45-46.; Semavi Eyice, “Hamam”, DİA, İstanbul 1997, C. 15, s. 416.; Kazancıoğlu, a.g.t., ss. 157-158.; Gaziantep'te Lala Mustafa Paşa Hamamı ve İki Kapılı Hamam'da “gulleytin” bulunmaktadır. Bu havuza girme ritüeli “mağtas” veya “mikveh” olarak adlandırılmaktadır. Bk.: Tülay Karadayı Yenice, Meltem Ararat, “Turkish bath tradition: The Example of Gaziantep, Turkey”, *International Journal of Intangible Heritage*, 2022, C. 17, s. 208.

Vakfın hamamı yakınında bulunan ve yine vakfa ait olan bir dükkânın Hacı Nasır Ağa marifetiyle 6 Ekim 1570 tarihinde kiraya verildiği görülmektedir.¹⁰⁰ Böylelikle hamam ve dükkânın 1570 tarihinden önce inşa edilmiş olduğu kesindir. Hamam, 15 Temmuz 1572 tarihinde kirası aydan aya verilmek üzere üç yıllığına Hacı Mustafa adlı kişiye 100 altına kiraya verilmiştir.¹⁰¹ Daha sonra hamamın kirasında üç defa fiyat artışına gidilmiştir. Hamam, Hacı Mustafa adlı kiracıdan sonra Hacı Hamza adlı kişiye kirasını yine üç ayda bir vermek ve her yıl 10 altın arttırılması şartıyla 330 sikke altına kiraya verilmiştir.¹⁰² Hamam daha sonra tekrar el değiştirmiş, 20 altın arttırılması ve yıllık 116 altın olmak üzere toplam 350 altına Hacı Mustafa'ya kiraya verilmiştir.¹⁰³ Hamam üzerine 21 Temmuz 1572 tarihinde tekrar bir kira senedi düzenlenmiştir. Bu senette hamam, üç ayda bir ödeme yapılmak üzere 350 sikke altına Hacı Hamza ve Hacı Mustafa adlı kişilere üç yıllığına kiraya verilmiştir.¹⁰⁴

Vakfın müteveli vekili ve aynı zamanda câbîsi olan İlyas oğlu Ali, 15 Nisan 1600 tarihinde kale altında bulunan Paşa Hamamı'nı Ahmed oğlu Ebubekir adlı kişiye bir senelik 125 altına kiraya vermiştir. Kira bedelini aydan aya ödeme şartıyla kira sözleşmesini mahkemede kayıt altına almışlardır.¹⁰⁵ 5 Şubat 1609 tarihinde Paşa Hamamı'nın 1608 yılından beri boş kalmış olduğundan gelir sağlanamamış ve bu sebepten gelir sağlaması maksadıyla Ahmed adlı kişiye günlük 6 paraya bir yıllığına kiraya verilmiştir.¹⁰⁶ 22 Temmuz 1621 tarihinde yıllık 60 kuruşa kiralamış olan Ahmed Çelebi, mahkemeye başvurarak hamamın işleyemez bir durumda olduğundan Antep'teki evkafın mütevellisi Hacı Sunullah oğlu Hacı Hüseyin huzurunda hamamın kiracısı olmaktan feragat ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁷ Daha sonra 28 Ağustos 1621 tarihinde yani feragat etmesinden bir ay sonra, hamamın tekrardan Ahmed Çelebi'ye üç yıllık olmak üzere senede 50 kuruşa kiraya verildiği görülmektedir. Kira sözleşmesinde hamamın kazanı, su yolu ve diğer tamire muhtaç kısımlarının masrafı vakfa ait olduğu

¹⁰⁰ Gaziantep, ŞS. 4, s. 416.

¹⁰¹ Gaziantep, ŞS. 6, s. 31.

¹⁰² Gaziantep, ŞS. 6, s. 32.

¹⁰³ Gaziantep, ŞS. 6, s. 37.

¹⁰⁴ Gaziantep, ŞS. 6, s. 40.

¹⁰⁵ Gaziantep, ŞS. 167, s. 131.

¹⁰⁶ Gaziantep, ŞS. 11, s. 109.

¹⁰⁷ Gaziantep, ŞS. 168, s. 92.

belirtilmiştir.¹⁰⁸ 21 Kasım 1637 tarihinde hamam, Ammû Mahallesi sakinlerinden İbrahim Çelebi'ye 100 kuruşa kiraya verilmiştir. 100 kuruşun 20 kuruşu peşin alınmış ve geri kalan 80 kuruş ise sonradan mütevellî Davud Ağa'nın vekili İbrahim tarafından teslim alınmıştır.¹⁰⁹ 14 Aralık 1645 tarihinde de yıllık kirası 100 kuruş olarak devam etmiştir.

Paşa Hamamı, Haziran 1652'de Hacı Hasan adlı kişiye 115 kuruşa kiraya verilmiştir.¹¹⁰ Nisan 1692 tarihli belgede, Mustafa Çelebi adlı kişi 1666-1667 yıllarında kiralamış olduğu Paşa Hamamı'nın kazan, camekan, ocak, su yolu ve tuvaletlerinin tamiratına 253 kuruş kendi parasını harcamış ve o tarihte mütevellî olan Mustafa Bey ile Câbî Kasım Çelebi'nin nezaretinde bu tamiratı gerçekleştirdiğini belirtilmiştir. Ancak üç yıllık süresinin dolmasından sonra tekrar kendisine kiraya verilmemiş ve harcamış olduğu parayı da vakıftan tahsil edememiştir. Yeni mütevellî vekili Hacı Ali ve şahitler huzurunda harcanan meblağın delillerle kanıtlamasıyla, mahkemede hamamın tamiratı için harcanmış olan paranın Mustafa Çelebi'ye ödenmesine karar verilmiştir.¹¹¹

Paşa Hamamı'na gelen suyun, Ammû Mahallesi'nde Hüseyin Subaşı tarafından inşa edilmiş olan kastelden geldiği 23 Mart 1701 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Bu tarihte Şam'da bulunan vâkıf evladından mütevellî olan Rabia Hanım'ın vekili Mustafa Efendi ile kastelin yöneticisi Molla Hasan arasında suyun gelmediği veya az geldiği durumlarda şikâyet davaları meydana gelmiştir.¹¹² Ekim 1704 tarihinde Paşa Hamamı bir yıllığına Yusuf Beşe tarafından 180 kuruşa kiralanmış ve 180 kuruş olan kira ücretini 1704 yılının sonlarında vakfa teslim etmesi istenmiştir.¹¹³ Eylül 1709 tarihinde ise senelik 180 kuruşa Ebubekir Çelebi adlı kişiye mütevellî vekili Ahmed Ağa tarafından kiraya verilmiştir.¹¹⁴

Ağustos 1711 tarihinde, Paşa Hamamı'nın kiracıları Hacı Ömer ve Hüseyin Beşe kendi paralarıyla hamamın kazanları ve diğer tamire muhtaç kısımlarının tamiri

¹⁰⁸ Gaziantep, ŞS. 168, s. 114.

¹⁰⁹ Gaziantep, ŞS. 15, s. 282.

¹¹⁰ Gaziantep, ŞS. 22, s. 228.

¹¹¹ Gaziantep, ŞS. 40, s. 19.

¹¹² Gaziantep, ŞS. 50, s. 11.

¹¹³ Gaziantep, ŞS. 54, s. 19.

¹¹⁴ Gaziantep, ŞS. 60, s. 212.

için 500 kuruş harcama yapmışlardır. Yaptıkları masrafın 290 kuruşunu kira yerine takas etmişler ve geriye 250 kuruşları kalmıştır. Kiracılar hamamın büyük ve küçük kazanı ile yapının bazı kısımlarının halen tamire muhtaç olduğundan, bunları da kendi paralarıyla yapmak üzere ilgililerin keşif yapmasını talep etmişlerdir. Seyyid Ahmed Efendi ve Mimarbaşı Osman tarafından yapılan keşif neticesinde büyük ve küçük kazanlar haricinde camekanının tamire muhtaç olduğuna karar verilmiştir. Hamama bir büyük ve bir küçük yeni kazan için 140 kuruş, ustalık parası için 20 kuruş, 150 adet yeni taş için 150 kuruş, ırgat ve usta parası için 15 kuruş, hamam damının sıvası için 7 kuruş, su kanalının temizlenmesi için 5 kuruş, keşif harcı, hademe ve kâtibe 5 kuruş harcama yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Toplamda 210 kuruş bir masrafın olduğu ve bunu da kiracılar kendi parasıyla kira ücreti yerine karşılayacaktır.¹¹⁵ Netice itibariyle kiracıların vakıf üzerinde 460 kuruş hakları olup, bu paranın hamamın kirası yerine sayılmasına mütevellî izniyle karar verilmiştir.¹¹⁶

Paşa Hamamı, 13 Temmuz 1714'te vakıf üzerinde para hakları bulunan Debbağ-zâde Seyyid İbrahim Efendi, Hacı Ömer ve Seyyid Ali Çelebi'ye hakları karşılığında kiraya verilmiştir. Vakfın üzerinde her birinin 110,5 kuruş olup, toplamda 331,5 kuruş hakları bulunmaktadır. Mütevellî onayıyla vakfın bu borcu kira bedeli olarak sayılmış ve hamam zikredilen kişilere kiraya verilmiştir.¹¹⁷ 24 Haziran 1727 tarihli tamirat defterinde, Paşa Hamamı'nın genel bir tamirata ihtiyacı olduğundan dolayı mimar-ı hassa vekili, vakfın diğer birçok yetkilisi ile birlikte keşif gerçekleştirmiştir. Yapılan keşif neticesinde hamamın kazanları, ocağı ve diğer birçok kısmı harabe olduğu görülmüş ve yapılan tamirat sonrası harcamalar bir defter halinde kaydedilmiştir. Tamirat defterine göre toplam 316 kuruş harcama yapılmıştır. Hamamın eski kazanları 78 kuruşa satılmış ve yapılan harcamalara kullanıldıktan sonra geriye 238 kuruş harcama bedeli kalmıştır.¹¹⁸

28 Eylül 1758 tarihli tamirat kaydında, Paşa Hamamı'nın kazanı eskimiş olup yenilenmeye ihtiyaç olduğundan mütevellî vekili Seyyid Ahmed Çelebi tarafından hamamın tamire muhtaç kısımlarının belirlenmesi için keşif yapılmasına karar

¹¹⁵ Gaziantep, **ŞS. 63**, s. 38.

¹¹⁶ Gaziantep, **ŞS. 63**, ss. 283-284.

¹¹⁷ Gaziantep, **ŞS. 65**, s. 271.

¹¹⁸ Gaziantep, **ŞS. 79**, s. 403.

verildiği görülmektedir. Mimar-ı Hassa Vekili Seyyid Abdullah marifetiyle gerçekleştirilen keşifte, tamiratının gerçekleştirilmesi elzem olan kısımlar masraflarıyla birlikte deftere kaydedilmiştir. Defter kaydına göre, eski ve küçük kazan 50 kuruşa satıldıktan sonra yeni kazanlar için 100 kuruş ödenmiştir. 100 kuruşun 50 kuruşu satılan eski kazanın parasından karşılanmıştır. Ayrıca kazanın taşı için 10 kuruş, toprak için 4 kuruş, dört kantar kireç için 16 kuruş, yağ için 6 kuruş, pamuk için 1 kuruş, kına için 1 kuruş, beş günlük usta parası 20 kuruş, kazanları çıkarmak için ırgatlara 4 kuruş, defter harcı için 3 kuruş ve kâtime 1 kuruş harcama yapılmıştır. Toplamda 121 kuruş bir masraf çıkmış ve bu masraf kiracılar tarafından verilecek kira yerine sayılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁹

Paşa Hamamı, 9 Nisan 1767 tarihinde harap durumda olduğundan mütevellî vekili Seyyid Ahmed Ağa tarafından tamirâtı gerçekleştirilmiştir. Hamamın tamirâtı için yapılanları keşif için Mimar-ı Hassa Vekili Hacı Mehmed ve marangozlar şeyhi olan Süleyman Usta görevlendirilmiştir. Yapılan keşif neticesinde 288 kuruş 3 rub‘ harcama yapıldığı deftere kaydedilmiştir.¹²⁰ Nisan 1843 tarihli davada, Paşa Hamamı’na Sacur’dan gelen suyun hamama kadar olan masrafının dörtte birini karşılaması şartıyla, Dellek Ebubekir adlı şahsın evine girip çıkmasına izin verildiği görülmektedir.¹²¹ Paşa Hamamı inşa edildiği tarihten itibaren çok sayıda onarım ve değişim geçirmiştir. 1822 yılında yaşanan deprem felaketinde hamamın da etkilendiği muhakkaktır. 1950’li yıllarda kısmen yenilenen hamam¹²², 1985 ve 1992 yıllarında ise onarılmıştır.¹²³ 2015 yılında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi tarafından Lala Mustafa Paşa Hanı ile birlikte restore edilerek, “*Hamam Müzesi*” adıyla kültürel amaçlı olarak ziyarete açılmıştır.

1.2.4. Eski Bedesten (Bedesten-i Atik)

Evliya Çelebi, seyahati sırasında uğramış olduğu Ayntâb’ın 3.900 dükkân ve iki bedestenden oluşan bir çarşısının bulunduğu kaydetmiştir. Şehirde bulunan Uzun Çarşı ve Saraçhane’nin üstü örtülü, süslü ve sağlam yapılmış ticari mekanlar olduğunu

¹¹⁹ Gaziantep, **ŞS. 117**, s. 18.

¹²⁰ Gaziantep, **ŞS. 123**, s. 54.

¹²¹ Güzelbey, **Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri (Cilt 144-152) (M 1841-1886)**, s. 6.

¹²² Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envarteri: Gaziantep 27**, s. 109.; Şaşmaz, **a.g.t.**, s. 72.

¹²³ Özkarcı, “Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, s. 45.

belirtmiştir.¹²⁴ Tarihi kayıtlarda genellikle “*Bedesten-i Atik*” olarak müsemma olan bedesten, dört kısım ve toplam 110 dükkândan¹²⁵ oluştuğu belirtilmiştir.¹²⁶ Şimale nazır cümle kapısı bulunan Lala Mustafa Paşa vakfına ait bedestenin, Paşa Hanı ile Uzun Çarşı yolu arasındaki alanda olduğu kuvvetle ihtimaldir.¹²⁷ Özkarcı, Antep’te yaşlı kişilerden almış olduğu bilgilere dayanarak Paşa Hanı’nın 20-25 metre doğu tarafında vakfa ait bedestenin bulunduğunu ve bedesteninin Kurtuluş Savaşı yıllarında yıkılmış olduğunu ifade etmektedir.¹²⁸

Gaziantep’te farklı zamanlarda altı tane bedesten yapılmış, günümüze sadece şu an aktif şekilde işyeri olarak kullanılan Kemikli Bedesten ve 1957 senesinde yandıktan sonra sebze haline çevrilen ve günümüzde el zanaatlarına ait malzemelerin satıldığı Zincirli Bedesten kalmıştır. Lala Mustafa Paşa’nın inşa ettirmiş olduğu 110 dükkândan oluşan Karanlık (Eski) Bedesten ve büyük biraderi Hüsrev Paşa tarafından 16. yüzyılda inşa ettirilmiş olan Kuyumcular Bedesteni günümüze ulaşamamıştır. Bu bedestenlerden Kuyumcular Bedesteni, Gaziantep Kalesi’nin güneybatısında yer alırken, diğer bedestenler Tahtani Cami’nin batısında bulunmaktaydılar.¹²⁹

Bedestendeki dükkanların kiraya verilmesi ile ilgili tespit edilen ilk kayıt 22 Haziran 1587 tarihlidir. Kayda göre bedesten içerisinde bulunan bir dükkân aylık 18 paraya kiraya verilmiştir.¹³⁰ 23 Ocak 1605 tarihinde ticaret amaçlı kullanılan bir dükkân, Kasım Çelebi adlı kişiye aylık 18 para karşılığında kiraya verilmiştir.¹³¹ 6 Şubat 1609 tarihinde bedesten kapısındaki dükkân ilk olarak İbrahim adlı kişi tarafından kiralanmış, daha sonra aylık 22 paraya Hanefi adlı kişiye kiraya verilmiştir.¹³² Belgeden anlaşıldığı üzere bedesten çevresinde de vakfa ait dükkanlar bulunmaktadır. 5 Mart 1609’da Hüseyin adlı tacirin kaldığı dükkân, müteveli Hacı

¹²⁴ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 9, ss. 380-381.

¹²⁵ Bayraktar, Gaziantep’te muhtelif vakıflara ait vakfiye defterinden hareketle Lala Mustafa Paşa vakfına ait bedestende bulunan dükkân sayısını 116 olarak belirtmiştir. Bk.: VGMA., **VD. 2174**, ss. 339-345.; Bayraktar, **a.g.e.**, s. 370.; 1723 yılı muhasebe defterinde bedestende 112 dükkân olduğu kaydedilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 76**, ss. 95-99.; 1850 tarihli kayıta bedestenin dükkân sayısı 115 olarak belirtilmiştir. Bk.: BOA., **EV.THR. 256 / 89**. (1266 / 1850)

¹²⁶ BOA., **EV.THR. 199 / 90**. (15 Rebiülevvel 1265 / 8 Şubat 1849); Gaziantep, **ŞS. 133**, s. 23, 94, 280.

¹²⁷ Gaziantep, **ŞS. 156**, s. 63, 65, 71, 75, 232.

¹²⁸ Özkarcı, “Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, s. 40.

¹²⁹ Nusret Çam, “Gaziantep (Mimari)”, **DİA**, İstanbul 1996, C. 13, s. 473.

¹³⁰ Gaziantep, **ŞS. 7**, s. 21.

¹³¹ Gaziantep, **ŞS. 10**, s. 258.

¹³² Gaziantep, **ŞS. 11**, s. 111.

Satılmış tarafından Hacı Şaban adlı kişiye ayda 18 paraya üç yıllığına kiraya vermiştir.¹³³ Bedesten içerisindeki ve civarındaki dükkanlar sıklıkla ele değiştirmiş ve kiraya verildiklerine dair senet oldukça fazladır. Dükkanlar genellikle aylık 18-22 paraya ve kira süresi olarak üç yıllık kiraya verilmişlerdir.¹³⁴ Vakfa ait Eski Pazarı'nda bulunan dükkanların bazıları yıkılıp yerine kahvehane inşa edildikleri ve bu kahvehanelerin de yine aynı süre ve kira ücretiyle kiraya verildikleri görülmektedir. Kiralayan kişiler arasında gayrimüslimler de sıklıkla bulunmaktadır.¹³⁵

Vakfa ait muhasebe defterlerinde bedestenin damının yani üst örtüsünün hemen hemen her yıl onarıldığı görülmektedir. Örneğin 1624-1625 yılında bedestenin üst örtüsünün tamirine 5 kuruş harcanmıştır.¹³⁶ Daha sonraki yıllarda bu harcama sürekli devam etmiş ve zamanla yapılan onarım ücreti artmıştır. Bazı durumlarda dükkanların tamiratları kiralayanlar tarafından yapılmış ve bu durumlarda aylık veya yıllık olarak alınan kiralarda kolaylıklar sağlandığı görülmektedir.¹³⁷ 24 Nisan 1651 tarihli belgede, bedestenin kapısında bulunan bir dükkânın 10 yıldan beridir mütevellî-i sabık olan Muharrem Çelebi'nin tasarrufunda olduğu ve hayatta olduğu müddetçe kendisinin tasarruf etmesi, kendisinden sonra ise işletmeye kadir olan oğlu olması halinde onun tasarrufunda olması belirtilmiştir. Eski mütevellî ve oğlu kiraladığı müddetçe yıllık 5 kıta esedi kuruş icar bedeli alınacağı belirtilmiştir.¹³⁸

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına bağlı Antep'te bulunan bedesten esnafının 1650 senesinde vakfiye şartlarına aykırı işlere giriştikleri ve vakıf gelirlerini olumsuz etkileyecek ticari faaliyetlerde bulundukları tespit edilmiştir. Bu durum Paşa'nın evkafının evladından olan mütevellîsi Abdülbaki Bey'in vekili Ebubekir tarafından Dersaadet'e arz edilmiştir. Maraş beylerbeyine ve Ayntâb kadısına gönderilen fermanda, vakıf malına ve gelirine zarar vermeyecek şekilde vakfiye şartlarına uygun

¹³³ Gaziantep, **ŞS. 11**, s. 148.

¹³⁴ Gaziantep, **ŞS. 12**, s. 7, 8, 51, 53, 67, 68.; Gaziantep, **ŞS. 13**, s. 114, 115, 129, 130, 138, 145.; Gaziantep, **ŞS. 15**, s. 133.; Gaziantep, **ŞS. 16**, s. 249, 250.; Gaziantep, **ŞS. 168**, s. 117.

¹³⁵ Gaziantep, **ŞS. 12**, s. 10, 70, 76, 140, 178, 180.; Gaziantep, **ŞS. 16**, s. 17.; Gaziantep, **ŞS. 38**, s. 71.; Gaziantep, **ŞS. 144**, s. 186.; BOA., **EV.THR. 256 / 89**. (5 Rebiülevvel 1264 / 10 Şubat 1848)

¹³⁶ Gaziantep, **ŞS. 162**, s. 272.

¹³⁷ Gaziantep, **ŞS. 18**, s. 192.

¹³⁸ Gaziantep, **ŞS. 20**, s. 144.

olarak gerekli müdahalenin yapılması istenmiştir.¹³⁹ Bu fermanın gönderilmesi akabinde Ekim 1651 tarihinde payitahttan Maraş beylerbeyine ve Ayntâb kadısına gönderilen diğer bir fermana, Lala Mustafa Paşa vakfı mütevellisinin Antep'te bez satan esnaflara şirret davranışlarda bulunduğu arz edilmesinden dolayı bu durumun araştırılmasına, zulüm ve teaddîye asla izin verilmemesi bildirilmiştir¹⁴⁰.

Aynı hadise Mayıs 1697'de tekrar etmiştir. Bedestende bulunan tüccarlardan bazıları bedesten içerisinde satılması gereken bedestene mahsus kumaş ve diğer metalleri götürüp hariç yerlerde satmaya başlamaları üzerine, bedesten içerisinde yapılan ticaretin azalmasına ve dükkanların boş kalmasına sebep olmasından dolayı vakfın mütevellisi tarafından şikâyet edilmiştir. Payitahttan gönderilen emirde, geçmişten beri bedesten dükkanlarında satılan eşyaların yine bedesten dükkanlarında satılması ve vakıfların gelirlerinde azalma sağlayacak girişimlerde bulunulmaması, bulunmaya yönelik muhalif işlerde bulunanların derhal bildirilmesi istenmiştir.¹⁴¹

Haziran 1677'de Hacı Mustafa adlı kişi babası Hacı Cuma'nın Fatih-i Kıbrıs Lala Mustafa Paşa vakfından olan bedesten içerisinde bulunan bir dükkânı kiraladığını ve babası vefat ettikten sonra dükkânın tasarruf hakkı kendisi ve kardeşlerinde olduğu halde, Hacı Ali ile Ermeni milletinden Çopur adlı kişilerin müdahalede bulunduklarını iddia etmiştir. Verilen kararda işletme hakkının Hacı Cuma'nın çocuklarına ait olduğu ve müdahale edilmemesine karar verilmiştir.¹⁴² Aralık 1682 tarihli belgede ise Bektaş Çavuş adlı kişi, vefat eden babası Ebu'd-Derda Çelebi tasarrufunda bulunan bedestendeki dükkânın tasarruf hakkını Hacı Osman adlı kişiye 120 kuruş karşılığında devrettiği görülmektedir.¹⁴³

Ocak 1693'de bedestenin kuzey tarafından bulunan keresteci dükkanlarında gece meydana gelen yangından dolayı bedestenin kuzey duvarı yanmış ve büyük zarar

¹³⁹ Gaziantep, **ŞS. 20**, s. 219.; Gaziantep, **ŞS. 26**, s. 63.; Gaziantep, **ŞS. 27**, s. 213.; Gaziantep, **ŞS. 129**, s. 93.; İbrahim Solak, "27 Numaralı Şeriyye Siciline Göre Antep Vakıfları (1664-1666)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2012, S. 31, s. 167.

¹⁴⁰ Gaziantep, **ŞS. 129**, s. 86.

¹⁴¹ Bedestende satılması gereken kumaş ve diğer metallerin hanlarda satılması, vakfın gelirlerinin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olduğu belirtilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 47**, s. 4, 9, 189, 197.

¹⁴² Gaziantep, **ŞS. 33**, s. 78.

¹⁴³ Gaziantep, **ŞS. 35**, s. 7.

görmüştür.¹⁴⁴ Bu durum üzerine Antep'te bulunan mütevellî vekili Ahmed Ağa, bedestenin duvarının tamirâtı önem arz ettiğinden hızlı bir şekilde keşfinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Yapılan keşif akabinde tamirat gerçekleştirilmiş ve 60 kuruş taş ücreti, 20 kuruş hamam külü ücreti, 8 kuruş beyaz toprak ücreti, 3 kuruş zembil ve külek ücreti, 35 kuruş yemek parası, 25 ırgat ücreti, 7 kuruş saka ücreti olmak üzere toplamda 158 kuruş harcama yapılmıştır.¹⁴⁵ Mehmed adlı kişi bedestende 1690 tarihlerinde mütevellî vekili olan Hacı Ali adlı kişiden kiralamış olduğu bir dükkânı, Hacı Ömer adlı kişiye olan 100 kuruşluk borcuna karşılık mütevellînin izni olmaksızın tasarruf hakkını devretmiştir. Meşru olmayan bu devretme işlemi mahkemeye intikal etmiş ve taraflar durumu itiraf etmişlerdir. Bu durum üzerine dükkânın tasarruf hakkının, Hacı Ömer adlı kişiden alınmasına karar verilmiştir.¹⁴⁶

Zaman zaman vakfın mütevellîsi ile bedesten içerisinde ve haricinde bulunan dükkân kiracılar arasında kiraya verilme süresi hususunda da anlaşmazlıklar meydana geldiği ve tarafların şer'i mahkemeye intikal ettikleri görülmektedir.¹⁴⁷ 8 Haziran 1724 tarihinde mütevellî vekili Ahmed Ağa ve Seyyid Mustafa bedestende bulunan dükkanların kiralarını artırmaya çalışmışlardır. Bedestende bulunan dükkanların kiracıları, mahkemede elli seneden beridir dükkanları 4 kuruştan kiraladıklarını belirtmiş ve kiranın artırılma girişimine itiraz etmişlerdir. Mahkemede verilen karar neticesinde kadimden beri olageldiği üzere yani aynı şekilde devam edilmesine karar verilmiştir.¹⁴⁸ Eylül 1725'te bedestenin kible tarafındaki duvarının tamire muhtaç olmasından dolayı Mimar Yusuf ve Usta Süleyman tarafından yapılan keşif neticesinde 18 kuruş taş, 2 kuruş kül, 20 kuruş ustalık ücreti, 5 kuruş ırgat parası ve 4 kuruşluk ayrı bir masraf olmak üzere toplam 49 kuruşluk bir masraf çıkartılmıştır.¹⁴⁹ Aralık 1732'de Tahtalı Cami yakınında bulunan bedestenin batı tarafındaki bir kemerinin harap durumda olduğundan tamirinin gerektiği belirtilmiştir. 15 günlük bir

¹⁴⁴ Bedestene bitişik olan marangoz, kasap, fırın ve nalbant dükkanları da vakfa aittir. Bk.: Şahin Doğan, **68 Numaralı Ayntâb Şer'îye Sicilî'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1129-1130 / M. 1717-1718 s. 179-356)**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018, s. 118.

¹⁴⁵ Gaziantep, **ŞS. 40**, s. 191.; Gaziantep, **ŞS. 41**, s. 118.

¹⁴⁶ Gaziantep, **ŞS. 48**, s. 12.

¹⁴⁷ Gaziantep, **ŞS. 56**, s. 53.

¹⁴⁸ Gaziantep, **ŞS. 76**, s. 246.

¹⁴⁹ Gaziantep, **ŞS. 77**, s. 53.

çalışma neticesinde gerekli tamirat gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte vakfın mütevellî vekili Hacı Mehmed oğlu Seyyid Mustafa, tamiratın yerinde görülmesini talep etmiştir. Keşif için Mevlâna Ömer Efendi, Mimar-ı Hassa Vekili Yusuf usta, Ali usta ve ehl-i hibre olan kimseler tarafından gerçekleştirilen keşif neticesinde, harap durumda olan kemerin ve diğer tamire muhtaç kısımların tamiratının gerçekleştirildiği ve bu iş için 238 kuruş harcama yapıldığı görülmektedir.¹⁵⁰

Şubat 1792 tarihli kayıta, bedestenin harap durumda olmasından dolayı Mimar-ı Hassa Vekili Seyyid Abdurrahman, marangoz esnafı şeyhi olan Mehmed ve diğer ustalar tarafından yapılan keşif akabinde tamire muhtaç kısımları için malzeme alınmış ve tamirat mütevellî vekilinin izniyle gerçekleştirilmiştir. Tamirat sonrası yapılan masrafların kayıt altına alındığı deftere göre; bedestendeki pencere demirlerine 150 kuruş, 500 adet taş için 45 kuruş, ustalık ile yemek parası 150 kuruş ve bedestenin kapılarına 400 kuruş olmak üzere toplamda 740 kuruş harcama yapılmıştır.¹⁵¹

1.2.5. Değirmenler

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın evkafı için oluşturulan vakfiyede, Antep'te bulunan vakıf yapıları arasında Hamanus ve Çağdığın köylerindeki değirmenlerin akar olarak vakfedildiği görülmektedir. Hamanus köyünde bulunan değirmenin hububat öğütmek amacıyla inşa edilmiş olduğu, ürünlerin bozulmaması için kullanılan üstü örtülü ambara, bahçeye ve üst üste iki taşa sahip olduğu kaydedilmiştir. Diğer değirmenler ise Antep kazasına bağlı Çağdığın adlı köyde bulunmaktadır. Burada bulunan değirmenler konum olarak doğudan Sacur Nehri, kuzeyden Hacı Kara adlı kişinin bostanı, batıdan dağ ve kıble tarafından İbnü'l-Kadı (Kadıoğlu) bostanı ile çevrilidir. Değirmenler bütün haklarıyla birlikte vakfedilmiştir.¹⁵²

Ayrıca vakfiyenin sonuna eklenmiş 1581 tarihli iki senet kaydında, Antep'e bağlı Yuna ve Tüzel köylerinde de Lala Mustafa Paşa'ya ait değirmenlerin bulunduğunu görmekteyiz. Yuna köyündeki değirmen iki gözlü, Tüzel köyündeki ise tek gözlü olup uzun bir süre harap durumda kalmışlardır. Vakfın Ilgın Mütevellisi Nasrullah Bey ve Antep'te bulunan Mütevellî Hızır Ağa'nın girişimiyle vakfın

¹⁵⁰ Gaziantep, **ŞS. 84**, ss. 175-176.

¹⁵¹ Gaziantep, **ŞS. 135**, s. 62.

¹⁵² KBYEK.YA., **No. 7710**, ss. 18a-18b.; Güldal, **a.g.t.**, s. 74.

parasıyla tekrar işler hale getirilmişlerdir.¹⁵³ Ancak bu senetlerin tarihinden yaklaşık 10 yıl önce yani 23 Temmuz 1572 tarihli bir belgede, Antep'in Yuna adlı köyünde Lala Mustafa Paşa'ya ait iki göz değirmeninin önünde bulunan bostanın Hacı Ali oğlu Hacı Nasır Ağa tarafından Haydar adlı kişiye üç ayda bir ödeme yapması koşuluyla altı yıllığına 100 altına kiraya verilmiştir.¹⁵⁴ Yine aynı tarihlerde iki göz değirmenin de Rumevlek köyünden Ali adlı kişiye ödemeyi dört ayda bir yapmak üzere kiraya verildiği tespit edilmektedir.¹⁵⁵

Vakfin muhasebe kayıtlarında değirmenler “*Hayasızoğlu değirmeni*”, “*Ak değirmen*” ve “*Kara değirmen*” olarak kaydedilmişlerdir.¹⁵⁶ 19 Nisan 1600 tarihinde mütevellî vekili ve aynı zamanda câbî olan Ali oğlu İlyas, Hayasızoğlu değirmenini Ahmed ile Mehmed adlı kişilere kirasını her üç ayda bir vermek üzere 8 altına kiraya vermiştir.¹⁵⁷ 25 Kasım 1608'de vakfin mütevellîsi olan Hoca Satılmış oğlu Mehmed, vakfa ait bir değirmeni Murat adlı kişiye kiraya verdiği görülmektedir. Ancak ödenmesi gereken 4 kuruş harcın alınmadığı belirtilerek talep edilmiştir.¹⁵⁸ 1623 yılında Dergah-ı Ali Yeniçerilerinden Mehmed Beşe, Antep'te Lala Mustafa Paşa vakfına ait olan Hayasızoğlu denilen değirmeni işlemez durumda olduğu halde Mütevellî Hacı Mehmed Bey'den kiralamış ve işler hale getirildiği günden itibaren kirasının hesaplanmasına karar kılınmıştır.¹⁵⁹ 10 Mayıs 1623 tarihli tamirat kaydında, Mehmed Beşe kiracısı olduğu Hayasızoğlu denilen değirmenin tamire muhtaç kısımlarını kendi parasıyla 25 kuruşa tamir ettirmiştir.¹⁶⁰ Tamirat işlemi bittikten sonra değirmen işler hale gelmiş ve bu tarihten itibaren yıllık 30 kuruşa kira konusunda anlaşılmıştır.¹⁶¹ 1624-1625 yılları muhasebe defterlerinde değirmenin tamiratı tamamlanmış olsa gerek sadece 5 kuruş bir masrafı olmuştur.¹⁶²

¹⁵³ KBYEK.YA., No. 7710, s. 49a.

¹⁵⁴ Gaziantep, ŞS. 6, s. 69.

¹⁵⁵ Gaziantep, ŞS. 166, s. 3, 33.

¹⁵⁶ Gaziantep, ŞS. 166, s. 68.; Gaziantep, ŞS. 15, s. 30, 282.; Gaziantep, ŞS. 48, s. 97.

¹⁵⁷ Gaziantep, ŞS. 167, s. 129.

¹⁵⁸ Gaziantep, ŞS. 11, s. 10.

¹⁵⁹ Gaziantep, ŞS. 170A, s. 427.

¹⁶⁰ Gaziantep, ŞS. 170A, s. 381.

¹⁶¹ Gaziantep, ŞS. 170A, s. 431, 469.

¹⁶² Gaziantep, ŞS. 162, s. 272.

Vakfa ait Ak değirmenin ise 1628-1629 yıllarında oldukça harap bir durumda olduğu ve bu sebeple gelir elde edilemediği görülmektedir. Değirmenin tekrardan işler hale gelmesini Yusuf, Muhsin ve Ebubekir adında kiralayan üç kişi sağlamıştır. Tekrar işler hale gelmesi 150 esedi kuruş harcanmasıyla mümkün olmuştur. Bu kişiler işler hale getirdikten sonra kiracısı olarak kalmaya bir süre devam etmişlerdir.¹⁶³ Aynı tarihte Hamanus köyünde bulunan vakfa ait değirmeni Hasan ile Derviş adlı kişiler yıllık 10 kuruşa kiralamışlardır.¹⁶⁴ 3 Aralık 1637 tarihinde Çağdığın köyünde vakfa ait olan değirmenin tekrar harap bir durumda olduğu görülmektedir. Müteveli tarafından Mehmed adlı kişiye değirmeni tekrar işler hale getirmesi ve yapmış olacağı masrafın kira bedeli yerine sayılması koşuluyla, yıllık 18 kuruşa kiraya verilmiştir.¹⁶⁵

Ak değirmenin kirası 1650 yılında 10 kuruş, Kara değirmenin ise 18 kuruştur.¹⁶⁶ 1698 tarihinde Hayasızoğlu değirmenin kirası 55 kuruş olup, bu tarihte tamiratına 25 kuruş harcanmıştır.¹⁶⁷ 1699 tarihinde Hayasızoğlu değirmenin kirası 57 kuruş, Ak değirmenin 8 ve Kara değirmenin kira geliri ise 12 kuruştur. Bu tarihte Hayasızoğlu değirmene 16,5 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁶⁸ 1702 yılında Hayasızoğlu değirmenin kira geliri 80 kuruş, Çağdığın köyünde bulunan Ak değirmenin kira geliri 8 kuruştur. Bu yılda Ak değirmene 6 kuruş, Hayasızoğlu değirmene 77,5 kuruş ve Kara değirmene 6 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁶⁹ Geliri en fazla olan Hayasızoğlu değirmeninden 1703 yılı için kira geliri elde edilememiştir. Bu tarihte değirmene gelen suyun kesilmesi gelir kaybına neden olmuştur. Ancak Ak değirmenden 8, Kara değirmenden ise 12 kuruş kira geliri sağlanmıştır.¹⁷⁰ 1704 yılında Kara değirmenden 5, Ak değirmenden 10 kuruş gelir sağlanmıştır. Bu yıl Hayasızoğlu değirmenin su problemi giderilmiş ve yapılan masraf çıkarıldığında sadece 10 kuruş gelir sağlanabilmiştir.¹⁷¹

¹⁶³ Gaziantep, ŞS. 13, s. 106.

¹⁶⁴ Gaziantep, ŞS. 13, s. 129, 146.

¹⁶⁵ Gaziantep, ŞS. 15, s. 276.

¹⁶⁶ Gaziantep, ŞS. 20, s. 266.

¹⁶⁷ Gaziantep, ŞS. 49, s. 134.

¹⁶⁸ Gaziantep, ŞS. 51, s. 115.

¹⁶⁹ Gaziantep, ŞS. 54, ss. 143-144.

¹⁷⁰ Gaziantep, ŞS. 53, s. 187.

¹⁷¹ Gaziantep, ŞS. 54, s. 45.

Hayasızoğlu değirmenin 1705 yılında harap bir durumda olmasından dolayı herhangi bir gelir elde edilememiştir. Aynı yılda Kara değirmenin kira geliri 10 kuruş, Ak değirmenin ise 7 kuruştur.¹⁷² Eylül 1707 tarihli kayıta da Hamanus köyünde vakfa ait olan Hayasızoğlu denilen değirmenin halen işler halde olmadığı ve tamiri için Mütevellî Ahmed Ağa tarafından Mehmed adlı kişiye kiraya verildiği görülmektedir. Mehmed adlı kiracı kendi parasıyla 52 kuruşa tüm masrafları üstlenmiş ve harcamış olduğu miktarın 45 kuruşu bir yıllık kira bedeli olarak kabul edilmiştir.¹⁷³ 1709 tarihli muhasebe kaydında değirmenlerden Ak değirmenden 10 kuruş, Kara değirmenden ise 8 kuruş gelir elde edilebilmiştir.¹⁷⁴ Uzun süredir gelir elde edilemeyen Hayasızoğlu değirmenin, kiracılar aracılığıyla tamir ettirildiği ve tamir bedelinin 1714 yılında ödendiği görülmektedir. Bu tarihte değirmenin kiracıları olan Hacı Mehmed ve Ebubekir adlı kişilere 20 kuruş verilmiş ve eski borçlulara da 32,5 kuruş ödeme yapılmıştır. Bu tarihte Hayasızoğlu değirmenin kira geliri 45 kuruş, Kara değirmenin 10 ve Ak değirmenin 4 kuruştur.¹⁷⁵

Hayasızoğlu değirmenin masrafları için 1716 yılında 25 kuruş ödenmiştir. Yine bu tarihte bu değirmenin kira gelirinden 45 kuruş, Kara değirmenden 10 ve Ak değirmenden ise 8 kuruş kira geliri sağlanmıştır.¹⁷⁶ 1717 yılında Kara değirmenden 10, Ak değirmenden 6 ve Hayasızoğlu değirmeninden ise 61 kuruş kira geliri sağlanmıştır. Hayasızoğlu değirmenin kira gelirinin yanı sıra 23 kuruş da masrafı olmuştur.¹⁷⁷ 1718 ve 1722¹⁷⁸ yıllarında Hayasızoğlu değirmeninden 50 kuruş, Kara değirmeninden 10 kuruş ve Ak değirmeninden 6 kuruş kira geliri sağlanmıştır. Sadece Hayasızoğlu değirmenin gelirinden 20 kuruş masrafına harcanmıştır.¹⁷⁹ 1724 yılında ise Hayasızoğlu değirmenin tamirat borcundan dolayı gelir elde edilememiştir. Ancak diğer iki değirmenden de gelir elde edildiği muhasebe defterinde belirtilmişse de toplam gelir içerisindeki payı belirtilmemiştir.¹⁸⁰ 1725 yılında tekrar üç değirmenden

¹⁷² Gaziantep, ŞS. 56, s. 96.

¹⁷³ Gaziantep, ŞS. 58, s. 89.

¹⁷⁴ Gaziantep, ŞS. 60, s. 3.

¹⁷⁵ Gaziantep, ŞS. 65, s. 265.

¹⁷⁶ Gaziantep, ŞS. 67, s. 353.

¹⁷⁷ Gaziantep, ŞS. 67, s. 591.

¹⁷⁸ Gaziantep, ŞS. 73, s. 263.

¹⁷⁹ Gaziantep, ŞS. 68, ss. 448-449.

¹⁸⁰ Gaziantep, ŞS. 76, s. 244.

de kira geliri sağlanmışır. Hayasızoğlu değirmenden 65, Kara değirmenden 12 ve Ak değirmenden 6 kuruş gelir elde edilmiştir. Hayasızoğlu değirmenin gelirinden 25 kuruş masraflarına harcanmıştır.¹⁸¹ 1727 yılında değirmenlerin kirasında artış yaşanmıştır. Hayasızoğlu değirmenin kirası 65 kuruştan 97,5 kuruşa, Çağdıgın köyündeki Kara değirmenin kirası 10 kuruştan 19,5 kuruşa ve Ak değirmenin standart 6 kuruş olan kirası da 9 kuruşa yükselmiştir. Aynı şekilde Hayasızoğlu değirmene yapılan masrafın da 40 kuruş arttığı gözlenmiştir.¹⁸²

Eylül 1760 tarihli kayıta, Hamanus köyünde bulunan Hayasızoğlu değirmeni tamamen harabe olduğundan tamiri için 1759 yılında mütevellî vekili Ahmed Çelebi'nin onayıyla tamiratına başlanmıştır. Yapılan tamirat neticesinde masraf defteri oluşturulmuş ve bu deftere göre toplamda 115 kuruş harcama yapıldığı görülmektedir. Yapılan harcamanın büyük kısmını değirmen taşı ücreti, direklerin ücreti, ustalık ve ırgat ücretleri oluşturmaktadır. Harcamayı değirmenin kiracısı olan Seyyid Halil Çelebi kendi parasıyla yapmış ve aynı zamanda 1759 yılı için 70 kuruş kira ücreti vermiştir. Yapmış olduğu 115 kuruş masraf, sonraki yılların kira bedeli olarak kabul edilmiştir.¹⁸³

1.3. Eskişehir'de Bulunan Gelir Kaynakları

Günümüzde Eskişehir iline bağlı olan Sivrihisar ve Mihaliççik ilçelerinin köylerinde Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına ait gelir getiren yapıları bulunmaktaydı. Bu vakıf yapıları hakkındaki bilgiyi vakfiyeden tespit edebilmekteyiz.

1.3.1. Sivrihisar'da Bulunan Gelir Kaynakları

Bizans askeri yolu üzerinde olmasından dolayı gelişme gösteren Sivrihisar, Eskişehir ilinin güneydoğusunda yer alan Güneş Dağı'nın kuzey eteklerinde eğimli bir alanda bulunmaktadır. Dağın eteklerinden ovaya doğru gelişme göstermiş olan Sivrihisar, Antikçağ'da "*Palia*" veya "*Spania (Spalia)*" olarak bilinmektedir. Şehir, Frigler, Lidyalılar, Persler, Büyük İskender ve Roma hakimiyetinden sonra Malazgirt Muharebesi akabinde 1074 tarihinde Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Anadolu'da bir

¹⁸¹ Gaziantep, ŞS. 76, ss. 57-58.

¹⁸² Gaziantep, ŞS. 79, ss. 350-352.

¹⁸³ Gaziantep, ŞS. 119, s. 282.

süre devam eden Moğol idaresi sonrasında Karamanoğulları idaresine geçen şehir, 1356 yılında Orhan Gazi döneminde Osmanlı idaresine geçmiştir. Bir dönem tekrar Karamanoğulları'nın hakimiyetine geçmişse de I. Mehmed döneminde Karamanoğulları'ndan 1415 yılında tekrar geri alınmıştır. 15. ve 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Hüdavendigâr sancağına bağlı bir nahiye statüsünde iken, 1530'da kaza olarak kaydedilmiştir. Sahip olduğu bu statüyü 19. yüzyıla kadar koruduktan sonra, yapılan yeni idari düzenlemelerle Ankara vilayetine bağlı bir kaza merkezi haline getirilmiştir. 4 Nisan 1915 tarihli karar ile Kütahya sancağına tabi olan Eskişehir'in liva statüsüne getirilmesiyle, Sivrihisar da Mihaliççık ile birlikte Ankara'dan ayrılıp Eskişehir'e bağlanmıştır.¹⁸⁴

Günümüzde Eskişehir iline bağlı bir ilçe merkezi olan Sivrihisar'ın, Kaymaz ve Aşağıokçu köylerinde Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına akar olarak vakfetmiş olduğu iki değirmen bulunmaktaydı. Kaymaz köyünde bulunan nehir üzerinde kurulmuş olan değirmen, hububat öğütmek maksadıyla iki adet yassı taşla sahipti. Kuşçu değirmeni olarak bilinen değirmen, kuzeyden Doğancı yeri denilen arazi, doğu ve güneyden umumi yol ve batıdan bahçeler ile çevriliydi. Değirmen haricinde yine aynı yerde bulunan ziraata elverişli olup, yonca ekilen araziler de vakıftır.¹⁸⁵

Vakfa ait diğer değirmen, Sivrihisar'ın Aşağıokçu köyünde bulunmaktaydı. Değirmenlerin sınırları Ömer Fakih ve Dağaroğlu arazileri, köyün mezrası ve nehir ile çevrili olup, hububat öğütmek maksadıyla yassı taşlara sahiptiler. Değirmen, ahır ve diğer müstemilatın tamamına sahip olup, tüm eklentileri ile birlikte vakfedilmiştir. Burada bulunan değirmen de bölgede meşhur olan nehrin üzerine inşa edilmişti.¹⁸⁶

Sivrihisar'a bağlı köylerde, Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Seferi'nde yanında bulunan birçok yakın adamına tımar tevcihi yapıldığı görülmektedir. 1571-1580 tarihli tımar tevcih kayıtlarında, Lala Mustafa Paşa'nın yakın adamlarından olan Ali adlı kişiye seferlerde göstermiş olduğu yararlılıktan dolayı, Sivrihisar'ın Arslan ve Akyurd köylerinde tımar tevcih edilmiştir.¹⁸⁷ Muhtemelen Lala Mustafa Paşa da burada

¹⁸⁴ BOA., **Dahiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi Evrakı (DH.EUM.MH.) 101 / 1.**; İbrahim Sezgin, "Sivrihisar", **DİA**, İstanbul 2009, C. 37, ss. 289-291.

¹⁸⁵ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 19a.; Güldal, **a.g.t.**, s. 75.

¹⁸⁶ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 19b.; Çam, "İlgın Vakıfları", s. 181.

¹⁸⁷ BOA., **MD. 42**, hk. 1096, 1189. (13 Recep 988 / 24 Ağustos 1580)

bulunan değirmenlere Kıbrıs Seferi'nden sonra sahip olmuş ve 1577 tarihli Ilgın vakfiyesine kaydettirmiştir.

1.3.2. Mihaliçcik Kazasında Bulunan Gelir Kaynakları

Günümüzde Eskişehir'in 12 ilçesinden biri olan Mihaliçcik¹⁸⁸, 1530 yılında Osmanlı hâkimiyetindeki Hudâvendigâr'a¹⁸⁹ bağlı bir kazadır. 1840 yılından 1910 yılına kadar Ankara vilayetine bağlı kaza statüsünü sürdürmüş olan Mihaliçcik¹⁹⁰, 4 Nisan 1915 tarihli irade ile Kütahya sancağına bağlı Eskişehir'in liva haline getirilmesiyle Sivrihisar kazası ile birlikte Ankara'dan ayrılarak Eskişehir'e dahil edilmiştir.¹⁹¹

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına akar olarak vakfetmiş olduğu iki değirmen ile bir değnekhane, Mihaliçcik kazasına bağlı Balıklı¹⁹² köyünde bulunmaktadır. Değnekhane olarak belirtilen yapı, vakfiyede çam ağaçlarının kabuğunun soyulma işleminin yapıldığı yer olarak belirtilmiştir. Vakfedilmiş olan iki değirmenin de bölgedeki herkes tarafından bilinmesinden dolayı, yerini tavsif ve tahdide ihtiyaç duyulmamıştır.¹⁹³

1.4. Kilis'te Bulunan Gelir Kaynakları

Kilis şehri Türkiye-Suriye sınırında Kilis ovasının kuzeybatı köşesinde bulunan Kefiz Dağı eteğinde yer almaktadır. Ovada çok sayıda höyüğün bulunması bölgenin eski bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Bölge Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyetine katıldığında, Kilis Azaz'a bağlı bir köy statüsündeydi. 1519 tarihli tahrirde “*Killiz*” olarak kaydedilen şehir, asıl gelişmesini Kanuni Süleyman devrinde “*Canbolad*” ailesine yurtluk-ocaklık olarak verilmesiyle sağlayacaktır. Bu aile zamanında yapılan cami, tekke, bedesten, kervansaraylar ve

¹⁸⁸ Metin Tuncel, “Eskişehir”, *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, ss. 401-402.

¹⁸⁹ Hudâvendigâr, Osmanlı hakimiyeti döneminde Anadolu eyaletine bağlı olan ve günümüzde Bursa adını taşıyan şehrin merkezidir. 16. yüzyılda Hudâvendigâr sancağının merkez kazası Bursa haricinde otuz kadar daha kazası bulunmaktaydı. Bunlar arasında Mihaliçcik da bulunmaktaydı. Bk.: Halil İnalçık, “Bursa”, *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, ss. 445-449.; Feridun Emecen, “Hudâvendigâr”, ss. 285-286.

¹⁹⁰ Sezen, *a.g.e.*, s. 534.

¹⁹¹ Sezgin, *a.g.m.*, ss. 289-291.

¹⁹² Güldal, köyün ismini “*Yalkılı*”, Çam ise “*Yalgölü*” olarak okumuştur. Bk.: Güldal, *a.g.t.*, s. 76.; Çam, “İlgın Vakıfları”, s. 181.

¹⁹³ KBYEK.YA., No. 7710, s. 21a.; Torun, *a.g.m.*, s. 383.

hamamlar şehrin çekirdeğini oluşturmuştur. 1590 tarihli tahrirlerde Halep vilayetine bağlı bir sancak merkezi olmuştur. 1831 yılına Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından şehir işgal edilmiş ve bu işgal sekiz yıl sürmüştür. 19. yüzyılın sonlarında Halep vilayetine bağlı bir kaza statüsünü sürdüren Kilis, 6 Aralık 1918 tarihinde İngilizler tarafından bir yıldan daha uzun bir süre işgal edilmiştir. İngilizler tarafından 29 Ekim 1919'da Fransızlara terkedilen şehir, 20 Ekim 1921'de Fransa ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında imzalana Ankara İtilafnamesi ile Türkiye'ye bırakılmıştır.¹⁹⁴

Türkiye Cumhuriyeti'ne dahil olmasından sonra bir süre Gaziantep'e bağlı bir kaza statüsünü sürdürmüş ve 3 Haziran 1995 tarihli kanun hükmünde kararname ile il statüsünü kazanmıştır. Ilgın Lala Mustafa Paşa vakfına ait vakfiyede belirtildiği üzere Kilis'e bağlı Hureys adlı köyde bahçesi ve ahır bulunan bir değirmen, Paşa tarafından Ilgın vakfına akar olarak vakfedilmiştir. Değirmen, hububat öğütmek amaçlı olup, yassı taşlara sahipti. Tüm eklentisiyle birlikte vakfedilen değirmen, bölgede herkes tarafından bilinmekteydi. Köyde, değirmen haricinde vakfa ait su hissesi ve sulak çiftlik arazisi de bulunmaktaydı.¹⁹⁵

1.5. Kasun Kazasında Bulunan Gelir Kaynakları

Kasun, Tekeli ve Gülek ile birlikte 1517 yılından 1543 yılına kadar Arap vilayetinden Tarsus kazasına bağlıdır. 1543 yılından itibaren de sürekli Adana vilayeti dahilindeki Tarsus'a bağlı kalmıştır. 1892 yılından itibaren ise Mersin'in Tarsus ilçesine tabi olmuştur.¹⁹⁶ 1840 tarihli belgede, "*Tarsus kazasına tâbi Kasun kazası*" olarak geçmektedir.¹⁹⁷

Lala Mustafa Paşa, Kasun kazasının Eskiliç olarak bilinen köyündeki Birdan adlı nehir üzerinde hububat öğütmek için kurulmuş olan iki gözlü değirmenini, tüm müştemilatıyla birlikte Ilgın vakfına akar olması niyetiyle vakfetmiştir. Değirmenin sınırları yöredeki herkes tarafından bilindiğinden belirtilmemiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Metin Tuncel, "Kilis", **DİA**, Ankara 2002, C. 26, ss. 5-8.

¹⁹⁵ KBYEK.YA., No. 7710, s. 20a.; Güldal, a.g.t., s. 75.

¹⁹⁶ Sezen, a.g.e., s. 309.

¹⁹⁷ BOA., **Cevdet Dahiliye (C.DH.) 41 / 2026**. (29 Zilhicce 1255 / 4 Mart 1840)

¹⁹⁸ KBYEK.YA., No. 7710, s. 20b.; Çam, "Ilgın Vakıfları", s. 181.

1.6. Kayseri’de Bulunan Gelir Kaynakları

Anadolu’nun eski yerleşim alanlarından biri üzerinde bulunan Kayseri (Kayseriyye), orta kol menzil ve ordu geçiş güzergahı ile doğu-batı, kuzey-güney ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde Kayseri olan şehrin ismi antik çağda “*Mazaka*”, Roma döneminde “*Caesarea*” ve Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra “*Kaysâriye*” ismiyle bilinmektedir. Miladi 690-691 yılında İslam ordusu tarafından fethedilen şehir, muhtemelen 1067’den sonra Anadolu’ya düzenlenen Türkmen akınlarıyla Türk hakimiyetine girmiştir. Kayseri Danişmentli, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Kadı Burhaneddin hakimiyetinden sonra Yıldırım Bayezid tarafından 1398’de Osmanlı hakimiyetine dahil olmuştur.¹⁹⁹

Lala Mustafa Paşa, Antep gibi Anadolu’nun ticari ve kültürel zenginliğiyle en önemli merkezlerden biri olan Kayseri’de²⁰⁰ de İlgin vakfına akar olarak vakfetmiş olduğu birçok mülkü bulunmaktaydı.²⁰¹ Bunlardan ilki Kayseri şehir merkezinde olan ve sınırları doğuda At Pazarı, güneyde Hacı Kasım adlı kişinin inşa ettirdiği vakıf hanı, batıda şehrin surları ve kuzeyde Mustafa Çavuş’un inşa ettirmiş olduğu dükkanlar ile çevrilmiş olan iki handı. Önlerinde toplam altı dükkân²⁰² olup karşılıklı olan hanlar; geniş ahır, tuvalet, gölgelik amaçlı inşa edilmiş çardak ve kantara sahiptiler.²⁰³

Vakfiyede belirtilen hanlardan birinin Kapan Hanı olduğu ve dükkânlarının²⁰⁴ Mart 1644’de Ahmed Çelebi adlı kişiye kiraya verildiği görülmektedir. Vakfa ait bu han ve haricindeki diğer akarâtın gelirleri İlgin vakfına vakfedilmiştir.²⁰⁵ 1657 tarihli belgede, belirtilen hanın ismi “*Un Kapanı Hanı*” olarak geçmektedir. Hanın iç

¹⁹⁹ Mehmet İpşirli, “Kayseri”, **DİA**, Ankara 2022, C. 25, ss. 96-101.

²⁰⁰ Faroqhi, Konya ve Kayseri gibi Orta Anadolu’daki kentlerin tekstil imalatlarının iç pazara yönelik olduğu ve dolayısıyla oldukça sınırlı olduğunu belirtmiştir. Ancak Kayseri’de yüksek vergi getiren boyahanelerin bulunduğu ve bu ticari yapılardan toplanan vergiler, Karaman beylerbeyine tahsis edilmiş olan hassın sadece bir kısmını oluşturmaktaydı. Bk.: Suraiya Faroqhi, **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 179-186.

²⁰¹ BOA., **EV.d. 13124**. (18 Rebiülahir 1265 / 13 Mart 1849); BOA., **EV.d. 17769**. (5 Zilkade 1280 / 12 Nisan 1864); BOA., **EV.d. 19370**. (24 Şevval 1282 / 12 Mart 1866); BOA., **EV.d. 20297**. (29 Zilhicce 1287 / 22 Mart 1871); BOA., **EV.d. 22485**. (11 Şevval 1289 / 12 Aralık 1872)

²⁰² BOA., **EV.d. 13511**. (21 Rebiülevvel 1265 / 14 Şubat 1849)

²⁰³ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 21b.; Güldal, **a.g.t.**, s. 77.

²⁰⁴ BOA., **EV.d. 22485**. (11 Şevval 1289 / 12 Aralık 1872)

²⁰⁵ Kayseri, **ŞS. 51**, s. 271.; 20 Nisan 1876 tarihli kayıttan, Kayseri’de Un Kapanı ve diğer akarâtın elde edilen 11.585 kuruşun Konya Evkaf Muhasebeciliği tarafından talep edildiği görülmektedir. Bk.: BOA., **EV.MKT. 815 / 49**. (25 Rebiülevvel 1293 / 20 Nisan 1876); BOA., **EV.MKT. 822 / 65**. (23 Cemaziyelevvel 1293 / 15 Haziran 1876)

tarafından bulunan beş dükkân, senelik kiraya verilmekteydi.²⁰⁶ Evliya Çelebi, Kayseri şehir merkezinde bulunan hanlardan bahsederken Kapan Hanı için “*Kapan Hanı gayet kalabalık sağlam handır.*” demektedir. Un Kapanı’nı ise “... *Atpazarı yanında sâfi Kapamacılar Çarşısı’dır. Bunun sağ tarafında un kapanı vardır. Bütün ince, has ve beyaz un bu yerde satılır. Acaip hikmettir ki bu şehirde un çuvalı içine yovanca otu kosalar unu on sene dursa aslâ çürümeyip yine has ve beyaz ekmeği ve çöreği olur.*” şeklinde ifade etmiştir.²⁰⁷

Hanı 1657 yılında kiralayan Seyyid Halil Çelebi, han ve kapanın tamire muhtaç kısımlarını tamir ettikten sonra gerekli keşfin yapılmasını kadı huzurunda talep etmiştir. Mimar Ömer Beşe ve Mevlâna Mustafa Şeyhi Efendi yapmış oldukları keşif neticesinde toplam 6.000 akçenin kiracı Halil Çelebi tarafından hanın dükkanlarına ve kapanına harcandığı tespit edilmiştir.²⁰⁸ 1822 tarihli Ilgın vakfına ait kısmi bir muhasebe kaydında, “*Kayseri’de kâin Taş Han ve kapan, kantar varidâtı bedelâtı*” olarak 1.000 kuruş kaydedilmiştir.²⁰⁹ 15 Aralık 1847 tarihli belgede, hanın konumundan “... *Medine-i mezbûrede (Kayseri) kâin Un Bazarı Sûkî nâm mahalde kâin tarafları Eskiciler Sûkî, İki Kabûlî Cami-i Şerîf ve Pastırmacılar Sûkî ve Meydân Kuyusu Sûkî ve Un Bazarı Sûkî ile mahdûd ...*” şeklinde bahsettikten sonra, iki gözlü hanın bir süredir harap bir durumda olduğu kaydedilmiştir. Kullanılamayacak bir durumda olduğundan kimse tarafından kiralanmamıştır. Kefencioğlu Derviş İbrahim ve Rumeli taifesinden bir kişi, hanı kendi paralarıyla tamir etmeleri şartıyla 1.500 kuruş peşin ve yıllık 50 kuruş vermeleri karşılığında kiralamışlardır.²¹⁰

Ilgın vakfına akar olarak vakfedilen iki değirmen, Kayseri’ye bağlı Gömeçhisarı adlı köyde bulunmaktaydı. Bu değirmenler, Sarımsaklı adlı köyden çıkıp mezkûr köyün arazilerinden geçen nehir üzerinde kuruluydular. Değirmenler hububat öğütmek amaçlı kurulmuş olup yassı taşlara, kapılara ve bahçeye sahiptiler.

²⁰⁶ “*Medine-i Kayseriyyede At Pazarında vâki’ merhum Lala Mustafa Paşa’nın evkâfindan olup Un Kapanı Hanı’nın civârında olan dükkanları*” Bk.: Kayseri, **ŞS. 66**, s. 19.

²⁰⁷ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, C. 3, s. 239.; Mehmet Çayırdağ, “Kapalı Çarşı”, **Kayseri Ansiklopedisi**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2013, C. 3, ss. 437-440.; Mustafa Işık, **Eski Kayseri Evliya Çelebi’nin Dilinden**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 64.

²⁰⁸ Kayseri, **ŞS. 67**, s. 13.

²⁰⁹ VGMA., **VD. 2179**, s. 257. (1237 / 1822)

²¹⁰ BOA., **EV.ZMT. 243**. (7 Muharrem 1264 / 15 Aralık 1847)

Değirmenler tüm haklarıyla birlikte vakfedilmiş olup, konumları yöredeki herkesçe bilinmektedir.

Bir diğer vakıf akarı Kayseri'ye bağlı Mences²¹¹ adlı köyde yer almaktaydı. İşlenen ve âtil durumda olan arazi, taşlık ve ovaya sahip olan ve toplam 12 hisse olan köyün²¹², 186 dirhemlik 3 hissesi Ilgın vakfına akar olarak Lala Mustafa Paşa tarafından vakfedilmişti.²¹³

Lala Mustafa Paşa'nın Kayseri şehrinde bulunan evkafı, Ilgın vakfı mütevellisi tarafından kaymakam tayin edilen kişiler tarafından idare edilmekteydi. Kaymakam tayin edilen görevliler zaman zaman görevlerini layıkıyla yerine getirmeyip, vakfı zarara uğratacak durumların ortaya çıkmasına sebep olmuşlardı. Payitahttan gönderilen 1657 tarihli bir emirde, Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına akar olarak vakfedilmiş olan Kayseri'de bulunan evkafın gelirinin eksik bir şekilde gönderildiği ve vâkıf şartına aykırı olarak vakfa ait kapana kâtip tahsis edildiği belirtilmiştir. Belirtilen şikayetler üzerine vakfın gelirinin tahsilinde gerekli özenin gösterilmesi ve kapana tahsis edilen kâtibin vakfiyede belirtilen şartlara aykırı olduğu tespit edilmesi halinde gerekli düzenlemelerin yapılması emredilmişti.²¹⁴

1.7. Tokat'ta Bulunan Hayri Yapılar ve Gelir Kaynakları

Anadolu'nun tarihi geçmişe sahip şehirlerinden biri olan Tokat, 1175 tarihinde Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın Danişmentliler'i ortadan kaldırmasıyla Selçuklu hakimiyetine dahil olmuştur. Osmanlı hakimiyetine Sultan Yıldırım Bayezid döneminde dahil olan Tokat, II. Mehmed döneminde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın ordusu tarafından büyük bir yıkıma uğratılmıştır. II. Bayezid devrinde Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in 1505 yılında Tokat yöresine gelmesi, bölgede Şii isyanlarının çıkmasına ve Şiiliğin yayılmasına sebep olmuştur.²¹⁵

²¹¹ Vakfiyede Mences olarak belirtilen köyün günümüzdeki ismi “*Güneşli*” olup, Osmanlı arşiv belgelerinde “*Muncusun*” olarak geçmektedir. Muncusun yerleşim yeri hakkında detaylı bilgi için bk.: Sefure Deveci Çetinkaya, “Kayseri’de Adı Değişen Yerleşim Yerleri ve Adlarının Kaynakları”, **Kayseri Ansiklopedisi**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015, C. 4, ss. 107-123.

²¹² BOA., EV.d. 17132. (23 Şevval 1277 / 4 Mayıs 1861)

²¹³ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 21b-22a.; Çam, “Ilgın Vakıfları”, ss. 181-182.; Torun, a.g.m., s. 383.

²¹⁴ Kayseri, ŞS. 66, s. 33.

²¹⁵ Ali Açıklı, “Tokat”, DİA, İstanbul 2012, C. 41, ss. 219-220.

Lala Mustafa Paşa'nın Tokat'ta vakıf olarak tesis ettiği mülkleri iki kategoride incelemek gereklidir. İlk kategoridekiler müessesat-ı hayriye de denilen hayır amaçlı yapılmış yapılardır. Bu yapılardan ilki Tokat'ın Zile kazasında²¹⁶ olup, fakir ve zengin çocuklarının eğitim ve öğretimi için inşa edilmiş olan sıbyan mektebidir. Hayır amaçlı inşa edilen diğer bir yapı ise Galle Pazarı yakınlarında bulunan Hoca Mustafa Mescidi önünde bulunan ve isteyen herkesin içebileceği lezzetli bir suyun aktığı su sebilidir.²¹⁷

İkinci kategorideki vakıf yapıları ise Ilgın'da ve Tokat'ta bulunan hayri yapıların devamlılığının sağlanması amacıyla inşa edilmiş gelir getiren mülklerdir. Bu mülklerden ilki Komanat nahiyesine bağlı 24 hisselik Yelpe adlı köyün 12 hissesi, Lala Mustafa Paşa tarafından Ilgın vakfına akar olarak vakfedilmiştir.²¹⁸ Köy daha önceden Savcı mülkü olarak bilinmekte iken daha sonradan el değiştirerek vâkıfın ismiyle anılmıştır. Vakfedilen bir diğer mülk Zile kazasında olup, Karadeniz mezarası ve Bahşayış arsası olarak bilinen arazilerdir. Vakfiyede bu arazilerin sınırları detaylı olarak belirtilmiş olup, Zile'ye akan suyun kenarında olduğu görülmektedir.

Yine Zile kazasına bağlı Kırklar köyünde Yeniye olarak bilinen mevkide Lala Mustafa Paşa'nın Ahmed Bey adlı kişiden satın almış olduğu değirmen ve ekleri vakfın akarına dahil edilmişti. Bütün haklarıyla birlikte vakfedilmiş olan değirmenin sınırları detaylı olarak vakfiyede tarif edilmiştir. Ayrıca vakfiyede vâkıftan hariç kimsenin değirmen ve eklerini tasarrufta bulunamayacağı özellikle belirtmiştir.²¹⁹

2. Vakfın Gelir-Gider Durumu

Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfına ait gelir kaynaklarını bir üst başlıkta detaylı olarak belirttikten sonra, vakfın bu gelir kaynaklarından elde edilen gelirlerini ve harcama yapılan yerleri yine vakfın vakfiyesi, şer'iyye sicilleri, muhasebe kayıtları ve vakıf muhasebesiyle ilgili veri sahibi olabileceğimiz diğer arşiv vesikaları baz alınacaktır. Lala Mustafa Paşa'nın diğer şehirlerde tesis edilen vakıflarının mali

²¹⁶ Vakfiyenin bir başka yerinde “*Sivas Vilâyeti Zile Kazası*” olarak geçmektedir.

²¹⁷ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 43b-44a.

²¹⁸ Lala Mustafa Paşa'nın vefatından sonra Komanat nahiyesine bağlı Yelpe köyündeki vakıf mülküne Kile oğlu İbrahim adlı kişi tarafından müdahalede bulunulduğu görülmektedir. Payitahttan gönderilen emirde, İbrahim adlı kişinin vakıf malına müdahalesinin engellenmesi bildirilmiştir. Bk.: BOA., MD. 60, hk. 473. (29 Zilhicce 994 / 11 Aralık 1586)

²¹⁹ Güldal, a.g.t., ss. 92-93.; Çam, “Ilgın Vakıfları”, ss. 186-187.

durumunu gösteren müstakil muhasebe defterleri tespit edilmesine rağmen, Ilgın vakfına ait müstakil mali durumunu gösteren muhasebe defteri var ise de tespit edilemediğinden mevcut olan kaynaklardan vakfın gelir-gider durumu açıklanmaya çalışılacaktır. Hayır amaçlı inşa edilmiş vakıf yapılarının devamlılığını yüzyıllar boyunca sürdürebilmesi için, gelir getiren yapılarından elde edilen gelirler ile hayır amaçlı inşa edilmiş müesseselerin giderlerinin birbirini karşılayacak bir düzeyde olması oldukça elzemdir. Sürekli olarak bütçe açığı veren vakıfların devamlılığının olması mümkün değildir. Gelir-gider dengesinin sağlanması amacıyla yapılacak harcamaların ne şekilde olması gerektiği detaylı olarak vakıfların tüzüğü niteliğindeki vakfiyelerinde belirtilmiştir.

Lala Mustafa Paşa, Ilgın vakfının devamlılığına özel bir önem göstermiş olacaktır ki vakfiyeye kaydettirmiş olduğu bir şart bunu açıkça ortaya koymaktadır. Vakfın gelirlerinin düzenli bir şekilde toplanmasından sonra personel maaşları ve yapılan tamirat harcamaları dışında kalan 100.000 dirhem ve üzeri gelir fazlasının vakfın mütevellisi, kâtibi ve Konya kadısı nazırlığında kaydı oluşturularak, Konya Kalesi'nde muhafaza edilmesini istemiştir. Vakfa ait bu paranın da acil ihtiyaçlar dışında kullanılmamasını belirtmiştir.²²⁰ Muhafaza edilen bu para bir nevi vakfın sigortası durumunda olmuştur.

Lala Mustafa Paşa'nın vefatından sonra bütün evkafının mütevellisi kendi soyundan evlatları olmuştur. Mart 1700'de Paşa'nın evladından olan Rabia Hanım, Paşa'nın bütün vakıflarının mütevellisi olarak Şam'da oturmaktadır. Vakıfların yöneticilerine göndermiş olduğu mektupta, evkafın gelirinin toplanması akabinde ilk olarak vakıf yapılarının tamirinin gerçekleştirilmesini, sonrasında ise bütün vakıf personelinin ücretlerinin ödenmesini bildirmiştir. Vakfın gelirinin bu harcamaları karşılaması halinde, kalan gelir fazlasından Şam'da bulunan vâkıf evladından olan müteveli için 150 kuruşun gönderilmesini talep ettiği görülmektedir.²²¹

Lala Mustafa Paşa'nın vakfiyeye ekletmiş olduğu şartlar ve kendisinden sonra vakfı idare eden olan evlatlarının vakfın işleyişine dair yapmış oldukları işlemler, elde edilecek gelirlerle önceliğin vakıf hayrat yapılarının ayakta tutulması olmuştur.

²²⁰ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 40a-41a.

²²¹ Gaziantep, ŞS. 50, s. 276.

Vakfiyede, vakıf yapılarının tamiri için gelir fazlası yani vakfın parası bulunmadığı takdirde kâtip ve mütevellî haricindeki vazifelilerin ücretleri kesilir ve işler durdurulurdu. Toplanan paralar yapıların tamiratının tamamını sağlayana kadar böyle devam ederdi. Bunların sağlanması halinde personele verilecek ücretin verilmesi ve sonrasında kendilerine ayrılan payın alınması, oluşturulan vakıfların devamlılığına verilen önemin belirtisi olmuştur.²²²

Her yılın başında vakıf görevlilerinden mütevellî ile kâtip, vakfın yıllık muhasebesini detaylı ve özenli bir şekilde yapıp, kayıtları defter şeklinde tutmak mecburiyetindeydi. Vakfın hazırlanan muhasebe defteri Ilgın kadısına arz edilirdi. Ilgın kadısı da vakfın muhasebesini özenle kontrol eder ve hata olmaması halinde muhasebe onaylanırdı. Kadı bu vazifeyi Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle yapmakta ve vakfın menfaatini her zaman gözetmeyi şiar edinmesi vâkıf şartına göre oldukça önemliydi.²²³ Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa tarafından nezaretinde bulunan Fatma Hatun binti Sultan Gavri ve Lala Mustafa Paşa vakıfları mütevellîlerine 1714-1715 yıllarında gönderdiği mektupta, zikredilen vakıfların katipleriyle birlikte vakıfların gelir ve giderlerini tekrar gözden geçirip detaylı olarak yeni bir muhasebe defteri hazırlamaları ve bu defterlerin hazırlanmasında gelir-giderlerin eksik veya fazla yazılmayarak gerekli özenin gösterilmesi istenmişti. Hazırlanan defterleri katipler aracılığıyla Dersaadet'e göndermeleri ve gelen defterlerde şüpheli bir durum tespit edilenler sadece azledilmekle kalmayacak, aynı zamanda cezalandırılacakları yazılı olarak ifade edilmişti.²²⁴

Ilgın vakfının gelir getiren yapılarının büyük çoğunluğu Gaziantep'te bulunmaktadır. Burada bulunan yapıların tamamı ticari yapılardan oluşmakta olduğundan, vakfın devamlılığını sağlaması açısından önemli bir merkezdir. Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan vakfa ait muhasebe kayıtları ve diğer muhtelif belgeler, vakfın iktisadi yapısı ve işleyişi hususunda önemli bilgiler sunmaktadır. Sicillerde 1618 yılından başlayıp 1725 yıllarına kadar düzenli tutulan

²²² KBYEK.YA., No. 7710, s. 41b.

²²³ KBYEK.YA., No. 7710, s. 42a.

²²⁴ Gaziantep, ŞS. 65, s. 231.

muhasebeler, yapılardan elde edilen gelirleri ve bu gelirlerden istifade edilme şeklini açık bir şekilde belirtmektedir.

Tablo 14: Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın-Gaziantep Mevkûfâtının Muhasebesi

Muhasebenin Görüldüğü Tarih	Gelir	Gider	Kalan
1618 ²²⁵	-	-	330 Kuruş
1621 ²²⁶	-	-	460 Kuruş
1622-1623 ²²⁷ (9 Ay)	330 Kuruş	61 Kuruş	269 Kuruş
1623 ²²⁸ (6 Ay)	222 Kuruş	194 Kuruş	28 Kuruş
1628-1629 ²²⁹ (15 Ay)	632 Kuruş	222 Kuruş	410 Kuruş
1636 ²³⁰ (9 Ay)	384,5 Kuruş	132 Kuruş	252,5 Kuruş
1636-1637 ²³¹ (6 Ay)	553 Kuruş	122 Kuruş	431 Kuruş
1650 ²³² (1 yıl)	665,5 Kuruş	111,5 Kuruş	554,5 Kuruş
1650-1652 ²³³ (2 Yıl)	1.000 Kuruş	800 Kuruş	200 Kuruş
1659-1660 ²³⁴ (1 Yıl)	780 Kuruş	-	-
1665-1666 ²³⁵ (1 Yıl)	-	-	730 Kuruş

²²⁵ Kalan gelir fazlası, Gaziantep'te bulunan mütevellî vekili Hacı Mehmed tarafından vakfın Ilgın'da bulunan mütevellî Davut Ağa'ya gönderilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 12**, s. 156.

²²⁶ Kalan gelir fazlası, Gaziantep'te bulunan mütevellî vekili Hacı Hüseyin tarafından Ilgın'daki mütevellî Davut Ağa'ya gönderilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 168**, s. 30.

²²⁷ Kalan gelir fazlası, Ilgın'da bulunan vakıf yapılarının giderlerini ve personel ücretlerin karşılanması için gönderilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 170A**, s. 373.

²²⁸ Gelirden 125 kuruş Ilgın'da bulunan mütevellî Davut Ağa'ya, 48 kuruş Davut Ağa'nın tezkiresiyle Abdi Bey'e, câbî ve kâtibe 11 kuruş ve mütevellî vekiline 10 kuruş verilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 170A**, s. 434.

²²⁹ Gaziantep, **ŞS. 13**, s. 135.

²³⁰ Vakıf gelirinden 23 kuruş Câbî İbrahim'e, 11 kuruş kapı tamiratına, 13,5 kuruş damlara toprak çekenlere, 50 kuruş hamamın kazanına ve 36 kuruş da değirmen taşına harcama yapılmıştır. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 15**, s. 282.

²³¹ Muhasebe kaydında kalan gelir fazlası 444 kuruş olarak belirtilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 15**, 30.

²³² Vakıf yapıları olan dükkanlardan 177 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 60 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 100 kuruş, Ak değirmenden 10 kuruş, Kara değirmenden 18 kuruş ve Paşa Hanı'ndan 20 kuruş gelir elde edilmiştir. Yapılan harcamalar; Paşa Hamamı'na 40 kuruş, Tuffâh Hamamı'na 20 kuruş, bedesten damına 12 kuruş, bedesten kapılarına 3,5 kuruş, câbiye 3 kuruş ve diğer bir görevliye 4 kuruştur. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 20**, s. 266.

²³³ Gelir fazlası olarak kalan 200 kuruştan 100 kuruş Lala Mustafa Paşa'nın evladından olan mütevellîye gönderilmek üzere vekile teslim edilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 22**, s. 221.

²³⁴ Yapılan harcama belirtilmeyip, gelirin tamamı Ilgın'da bulunan Nazır Seyyid İbrahim Çelebi'ye teslim edilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 18**, s. 261.

²³⁵ Vakfın gelir fazlası olarak kalan 730 kuruş, Câbî Seyyid Kasım Çelebi tarafından Ilgın'da bulunan vakfın mütevellîsine gönderilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 27**, s. 57.

1682-1683 ²³⁶ (1 Yıl)	992 Kuruş	427 Kuruş	565 Kuruş
1691-1692 ²³⁷ (1 Yıl)	998 Kuruş	995 Kuruş	3 Kuruş
1692-1693 ²³⁸ (1 Yıl)	1.015 Kuruş	700 Kuruş	315 Kuruş
1696-1697 ²³⁹ (1 Yıl)	995 Kuruş	508 Kuruş	487 Kuruş
1697-1698 ²⁴⁰ (1 Yıl)	979 Kuruş	555 Kuruş	424 Kuruş
1699 ²⁴¹ (1 Yıl)	1.017 Kuruş	389,5 Kuruş	627,5 Kuruş
1699-1700 ²⁴²	1.015,5 Kuruş	349 Kuruş	666,5 Kuruş

²³⁶ Evkaftan toplanan gelirin 227 kuruşu tamirat masraflarına, 200 kuruş da görevli ücretlerine harcanmıştır. Gelir fazlası olarak kalan miktar Ilgın'a gönderilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 35**, s. 156.

²³⁷ Câbi Abdi Çelebi tarafından toplanan gelirlerden kalan gelir fazlası mütevellî vekili Ahmed Ağa'ya teslim edilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 40**, s. 166.

²³⁸ Gaziantep'te bulunan evkaftan toplanan gelirden 400 kuruşu vakfın Ilgın'da bulunan personel ücretlerine, 25 kuruş gelirleri toplayan câbiye, 15 kuruş bedestenin masraflarına, 10 kuruş Ilgın'da bulunan hanın masrafına, 20 kuruş muhasebe ücretlerine, 100 kuruş mütevellî vekili Hacı Ahmed Ağa'ya, 130 kuruş Gaziantep'te vakfa ait bulunan dükkanlar ile iki hanın tamiratına harcama yapılmıştır. Muhasebe defterinde gelir fazlası olarak 300 kuruş kaydedilmiş ve bu para vakfın Ilgın'da bulunan mütevellîsine gönderilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 40**, 108.; Ilgın'da vakıf personelinin ücretlerinin ödenmesi için gönderilen para vakfın câbileri Seyyid Abdi Çelebi ve Hacı Ebu Derda'nın zimmetinde bırakılmıştır. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 40**, s. 34.

²³⁹ Muhasebe kaydında gelir fazlası olarak 485 kuruş belirtilmiş ve kalan miktar Ilgın'daki cami ile imaretin masrafları ve vakıf görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi için Musa Ağa adlı görevli ile Ilgın'a gönderilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 48**, s. 97.

²⁴⁰ Câbi Mustafa Çelebi tarafından vakıf yapılarından toplanan gelirler; bedesten dükkanlarından 387 kuruş, değirmenler ve bazı dükkanlardan 128 kuruş, Hayasız değirmeninden 55 kuruş, Paşa Hanı'ndan 150 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 150 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 100 kuruş, Bez Pazarı yakınlarında bulunan üç dükkândan 9 kuruştur. Yapılan harcamalar; Paşa Hanı'nda ölü olarak bulunan kişinin diyeti için 110 kuruş, bedesten damının bakımına 15 kuruş, Paşa Hanı'nın tamiratına 30 kuruş, Paşa Hamamı'nın tamiratına 50 kuruş, Tuffâh Hamamı'nın tamiratına 25 kuruş, kahveci dükkanının tamiratına 7,5 kuruş, demirci dükkanının tamiratına 7,5 kuruş, Tuffâh Hamamı davasına 6 kuruş, Hayasız değirmenine 25 kuruş, câbi ve nazır olan görevliye 30 kuruş, duâgû Hacı Ömer'e 3 kuruş, Şam'da bulunan vâkıf evladından mütevellîye 225 kuruş, bedesten yakınında bulunan mescidin imamına 6 kuruş, hüccet ve muhasebe harcına 15 kuruştur. Gelir fazlası olarak kalan miktar Ilgın'da bulunan mütevellîye gönderilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 49**, s. 134.

²⁴¹ Vakıf yapılarından toplanan gelirler; Paşa Hamamı'ndan 160 kuruş, Paşa Hanı'ndan 140 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 100 kuruş, Hayasız değirmeninden 57 kuruş, Ak değirmenden 8 kuruş, Kara değirmenden 12 kuruş, bedestende ki diğer dükkanlardan 540 kuruştur. Yapılan harcamalar; Paşa Hanı tamiratına 31,5 kuruş, Paşa Hamamı tamiratına 53 kuruş, Tuffâh Hamamı tamiratına 12 kuruş, Hayasız değirmeni tamiratına 16,5 kuruş, bedestende bulunan dükkanların tamiratına 25 kuruş, bedesten damının tamirine 15 kuruş, Şam'da bulunan vâkıf evladından mütevellîye 180 kuruş, câbi ücretine 25 kuruş, vakıfla ilgili davada ferman-ı şerif harcı için 11,5 kuruş ve muhasebe defteri harcı için 20 kuruştur. Gelir fazlası olarak kalan para Câbi Mustafa Çelebi tarafından mütevellî vekili olan Hacı Mustafa Efendi'ye teslim edilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 51**, s. 115.

²⁴² Evkaftan toplanan gelirler; bedesten dükkanlarından 393,5 kuruş, Ak değirmen, Kara değirmen ve Tarakçı Pazarı'nda bulunan dükkanlardan 162 kuruş, Paşa Hanı'ndan 140 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 100 kuruş, Hayasız değirmenden 60 kuruş. Gelir olarak belirtilen yapılar tamamı yazılmamış olsa gerektir ki toplam verilen miktardan oldukça azdır. Yapılan harcamalar; Paşa Hamamı tamiratına 36 kuruş, Hayasız değirmeni tamiratına 23,5 kuruş, Paşa Hanı tamiratına 20 kuruş, Tuffâh Hamamı tamiratına 21 kuruş, bedesten kapısına 2,5 kuruş, Şam'da vâkıfın evladından olan mütevellîye 152 kuruş, bedesten damının onarımına ve câbiye 40 kuruş, dükkanlara 7 kuruş,

(1 Yıl)			
1701-1702 ²⁴³	1.080 Kuruş	335,4 Kuruş	744,6 Kuruş
(1 Yıl)			
1702-1703 ²⁴⁴	994 Kuruş	147 Kuruş	847 Kuruş
(1 Yıl)			
1703-1704 ²⁴⁵	990 Kuruş	318 Kuruş	672 Kuruş
(1 Yıl)			
1704-1705 ²⁴⁶	997 Kuruş	324,5 Kuruş	672,5 Kuruş

muhasebe harcına 22 kuruş ve kâtibe 1 kuruştur. Muhasebe defterinde yapılan harcama alanları eksik yazılmıştır. Gelir fazlası olan miktar Câbî Molla Mustafa tarafından mütevellî vekili olan Mustafa Efendi'ye teslim edilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 51**, s. 278.

²⁴³ Vakıf yapılarından elde edilen gelirler; bedesten dükkanlarından 398 kuruş, Paşa Hanı'ndan 140 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 180 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 100 kuruş, Hayasız değirmeninden 80 kuruş, Çağdığın'da bulunan değirmenden 8 kuruş, İki Kapılı Han civarındaki vakfa ait iki dükkandan 12 kuruş, Paşa Hanı yakınındaki 12 dükkandan 24 kuruş, Tarakçı Pazarı'ndaki dükkanlardan 20 kuruş, İplikçi Pazarı yakınındaki fırın ve kasap dükkanından 20 kuruş, kale altındaki üç marangoz dükkanından 18 kuruş, kale altındaki altı nalbant dükkanından 26 kuruş, Bez Pazarı'ndaki dokuz dükkandan 22 kuruştur. Evkafın gelirinden yapılan harcamalar; Paşa Hanı tamiratına 21 kuruş, Paşa Hamamı tamiratına 32 kuruş, imama 3 kuruş, Bez Pazarı'nda bulunan dükkanlar için 24 kuruş, Paşa Hanı damının onarımına 10 kuruş, Ak değirmen tamiratına 6 kuruş, Hayasız değirmenine 77,5 kuruş, Çağdığın değirmeni tamiratına 6 kuruş, Tuffâh Hamamı tamiratına 22 kuruş, suyu kesilen hamama 21 kuruş, Tuffâh Hamamı'nın kazanına 22 kuruş ve kapısına 10 kuruş, Tarakçı Pazarı'ndaki bir dükkana 3 kuruş, marangoz dükkanına 12 kuruş, bedesten damının onarımına 15 kuruş, câbiye 30 kuruş, muhasebe harcına ve kâtibe 1 kuruş. Muhasebenin görüldüğü yıl Bez Pazarı'nda vakfa ait bulunan üç dükkânın boş kalmasından dolayı gelir elde edilmemiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 54**, ss. 143-144.

²⁴⁴ Evkaftan toplanan gelirler; bedesten dükkanlarından 400 kuruş, kale altında vakfa ait dükkanlardan 29 kuruş, Paşa Hanı'ndan 140 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 180 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 100 kuruş, Ak değirmenden 8 kuruş, Kara değirmenden 12 kuruş, neccar dükkanlarından 17 kuruş, tarakçı dükkanlarından 30 kuruş, İki Kapılı Han yakınındaki dükkanlardan 12 kuruş, Bez Pazarı'nda bulunan dükkanlardan 22 kuruş, Paşa Hanı civarındaki dükkanlardan 2,5 kuruş, kasap ve kebabçı dükkanından 16 kuruştur. Muhasebenin görüldüğü yıl Hayasız değirmeninin suyu kesildiğinden dolayı gelir elde edilmemiştir. Gelirden yapılan harcamalar; Tuffâh Hamamı'na 23 kuruş, Paşa Hamamı'na 33 kuruş, Paşa Hanı'na 15 kuruş, bedesten damının onarımına 15 kuruş, bedesten kapısının tamirine 17 kuruş, bedesten dışında bulunan dükkanlara 9 kuruş, muhasebe harcına 10 kuruş ve câbiye 25 kuruştur. Harcamalar çıkarıldıktan sonra kalan gelir fazlası Ilgın'da bulunan mütevellî ve aynı zamanda külliye'nin camisinde hatiplik yapan Mustafa Efendi'ye teslim edilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 53**, s. 187.

²⁴⁵ Vakıf yapılarından toplanan gelirler; bedesten dükkanlarından 398 kuruş, Paşa Hanı yakınındaki dükkanlardan 49 kuruş, Tarakçı Pazarı'nda bulunan dükkanlardan 27 kuruş, kale altındaki dükkanlardan 35 kuruş, İki Kapılı Han yakınındaki dükkanlardan 12 kuruş, bedestende bulunan bazı dükkanlardan 24 kuruş, Kara değirmenden 5 kuruş, Ak değirmenden 10 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 180 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 100 kuruş, Paşa Hanı'ndan 140 kuruş ve Hayasız değirmenine yapılan masraf haricinde 10 kuruş kira alınmıştır. Yapılan harcamalar; Paşa Hamamı'na 85 kuruş, Tuffâh Hamamı'na 38 kuruş, Paşa Hanı'na 45 kuruş, câbiye 25 kuruş, Tahtalı Camii vaizine 21 kuruş, bedesten damının onarımına 15 kuruş, farklı yerlerde bulunan vakfa ait dükkanlara 15 kuruş, bedestenin kapı ve duvarının tamirine 23 kuruş, vakıfla ilgili davaya 30 kuruş, defter harcına 20 kuruş ve kâtibe 1 kuruştur. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 54**, s. 45.

²⁴⁶ Gaziantep'teki evkaftan elde edilen gelirler; Paşa Hamamı kirasından 180 kuruş, Paşa Hanı kirasından 140 kuruş, Tuffâh Hamamı kirasından 100 kuruş, bedesten dükkanları kirasından 400 kuruş, Kara değirmen kirasından 10 kuruş, Ak değirmen kirasından 7 kuruş, Bez Pazarı'nda bulunan dükkanlardan 26 kuruş, İki Kapılı Han yakınında bulunan iki dükkandan 12 kuruş, kale altında bulunan dükkanların kirasından 41 kuruş, Tarakçı Pazarı'nda bulunan dükkanların kirasından 39 kuruş, Paşa Hanı yakınlarında bulunan dükkanlardan 42 kuruş. Muhasebenin görüldüğü yıl Hayasız değirmeni harap durumda olduğundan herhangi bir gelir elde edilmemiştir. Bir yılda yapılan

(1 Yıl)			
1708-1709 ²⁴⁷	978,5 Kuruş	633 Kuruş	345,5 Kuruş
(1 Yıl)			
1713-1714 ²⁴⁸	788 Kuruş	589,5 Kuruş	198,5 Kuruş
(1 Yıl)			
1715-1716 ²⁴⁹	808 Kuruş	517 Kuruş	291 Kuruş
(1 Yıl)			
1716-1717 ²⁵⁰	878 Kuruş	370 Kuruş	508 Kuruş

masraflar; Paşa Hamamı'na 32,5 kuruş, Tuffâh Hamamı'na 32,5 kuruş, Paşa Hanı'na 23,5 kuruş, Paşa Hanı damının onarımına 15 kuruş, bedestenin kapı, duvar ve damının onarımına 15 kuruş, Tarakçı Pazarı'nda bulunan dükkanların tadilatına 8 kuruş, Paşa Hanı yakınındaki dükkanların tadilatına 10 kuruş, kale altında bulunan dükkanların tamiratına 9 kuruş, vakıfla alakalı görülen davalar için 43 kuruş, muhasebe harcı için 21 kuruş ve câbiye 25 kuruş harcama yapılmıştır. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 56**, s. 96.

²⁴⁷ Vakıf yapılarından toplanan gelirler; bedesten dükkanlarından 400 kuruş, Tarakçı Pazarı ve kale altındaki dükkanların kirasından 120 kuruş, Bez Pazarı'nda bulunan dükkanlardan 20,5 kuruş, Paşa Hanı kirasından 140 kuruş, Paşa Hamamı kirasından 180 kuruş, Tuffâh Hamamı kirasından 100 kuruş, Ak değirmen kirasından 10 kuruş ve Kara değirmen kirasından 8 kuruş gelir elde edilmiştir. Hayasız değirmenin su problemi henüz çözülmediğinden herhangi bir kira geliri elde edilememiştir. Yıl içerisinde yapılan harcamalar; Paşa Hanı'na 66 kuruş, bedesten damının tamirine 15 kuruş, bedestenin kapısı ile diğer ihtiyaçlarına 49,5 kuruş, Paşa Hamamı'na 97 kuruş, Tuffâh Hamamı'na 62,5 kuruş, câbiye 24 kuruş, duâgû vazifelisine 3 kuruş, vaize 4,5 kuruş, Şam'da vâkıf evladından olan mütevellîye Rabia Hanım'a 150 kuruş, Hayasız değirmenine 8 kuruş, muhasebe harcına 15 kuruş, kâtime 2 ve hademelere 1 kuruştur. Defterlerde harcamaların toplamı olarak verilen rakamla, mufassal özetteki harcamaların birbiriyle uyuşmadığı sık görülmektedir. Muhasebede kalan kısmında 343 kuruş kaydedilmiştir. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 60**, s. 3.

²⁴⁸ Toplanan gelirler; bedestende bulunan dükkanlardan 349 kuruş, Tarakçı Pazarı, Bez Pazarı ve kale altında vakfa ait dükkanların kiralarından 135 kuruş, Paşa Hanı kirasından 80 kuruş, Paşa Hamamı kirasından 100 kuruş, Tuffâh Hamamı kirasından 65 kuruş, Hayasız değirmeni kirasından 45 kuruş, Kara değirmen kirasından 10 kuruş, Ak değirmen kirasından 4 kuruştur. Muhasebe yılı içerisinde yapılan harcamalar; Tahtalı Camii vaizine 60 kuruş, Fatma Hatun adlı kişiye 7 kuruş, duâgûya 4 kuruş, Paşa Hanı mescidinde görev yapan imama 3 kuruş, câbiye 25 kuruş, bedesten damının onarımına 25 kuruş, Şam'da bulunan vâkıf evladından Rabia Hanım'a 150 kuruş, Rabia Hanım'ın oğlunun kethüdası ve katibine 20 kuruş, Antep'te bulunan mütevellî vekili olan Musa Ağa'ya 100 kuruş, Paşa Hanı'nın borcuna 10 kuruş, Paşa Hanı ahırının duvar onarımına 6 kuruş, Paşa Hanı damının tamirini yapan kiracı Abdulhalim Çelebi'ye verilen 25 kuruş, Tuffâh Hamamı'na 32,5 kuruş, Tuffâh Hamamı'nın tamir davası için verilen mahkeme harcı 7 kuruş, Hayasız değirmeni borcu için verilen 32,5 kuruş, mimarbaşı ve muhızra 1 kuruş, akçe tahsili için muhızra verilen 3 kuruş, vekalet temessükü ve mürâsele harcı için 25 kuruş, muhasebe harcı için 25 kuruş ve katibe 2,5 kuruştur. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 65**, s. 265.

²⁴⁹ Gaziantep'teki vakıf yapılarından toplanan gelirler; Paşa Hanı kirasından 90 kuruş, Paşa Hamamı kirasından 100 kuruş, Tuffâh Hamamı kirasından 65 kuruş, Hayasız değirmeninden 45 kuruş, Ak değirmenden 8 kuruş, Kara değirmenden 10 kuruş ve vakfa ait dükkanlardan 490 kuruştur. Yapılan harcamalar; Paşa Hanı damının onarımına 22 kuruş, Paşa Hamamı'na 50 kuruş, Tuffâh Hamamı'na 46,5 kuruş, Hayasız değirmenine 25 kuruş, bedesten dükkanlarına 40 kuruş, Şam'da oturan vâkıf evladından olan mütevellîye 150 kuruş, Ilgın'daki vakıf mütevellisine 100 kuruş, atlı câbiye 18 kuruş, bedesten damının onarımına 15 kuruş, Paşa Hanı'ndaki mescidin imamına 3 kuruş, hüccet harcı için 3 kuruş ve muhasebe harcı için 45 kuruştur. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 67**, s. 353.

²⁵⁰ Muhasebe kaydına göre evkaftan toplanan gelirler; bedesten dükkanlarından 368 kuruş, Paşa Hanı'ndan 100 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 100 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 82 kuruş, Tarakçı Pazarı dükkanlarından 26 kuruş, kale altındaki dükkanlardan 97 kuruş, Bez Pazarı'ndaki dükkanlardan 15 kuruş, Ali adlı kişinin dükkanından 13 kuruş, Hayasız değirmeninden 61 kuruş, Kara değirmenden 10 kuruş ve Ak değirmenden 6 kuruştur. Harcamalar; Tahtalı Camii Vaizi Ahmed Efendi'ye 1715 yılı için 20 kuruş ve 1716 yılı için 60 kuruş, Şam'da oturan vâkıf evladından Rabia Hanım'a 150 kuruş, câbiye 20 kuruş, Hayasız değirmenine 23 kuruş, bedesten damının onarımına 15 kuruş, Tuffâh

(1 Yıl)			
1717-1718 ²⁵¹	762 Kuruş	266 Kuruş	496 Kuruş
(1 Yıl)			
1721-1722 ²⁵²	847 Kuruş	469 Kuruş	378 Kuruş
(1 Yıl)			
1724 ²⁵³	840 Kuruş	606,5 Kuruş	233,5 Kuruş
(6 Ay)			
1724-1725 ²⁵⁴	1.115 Kuruş	416,5 Kuruş	698,5 Kuruş
(1 Yıl)			
1726-1727 ²⁵⁵	1.443,5 Kuruş	1.202 Kuruş	241,5 Kuruş

Hamamı'na 23 kuruş, duâgûya 4 kuruş, muhasebe harcı için 40 kuruş ve kâtip ile hademeye 5 kuruştur. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 67**, s. 591.

²⁵¹ Vakıf yapılarından toplanan gelirler; bedestende bulunan toplam 110 dükkândan 10 tanesi boş olup diğerlerinden 358 kuruş, Bez Pazarı'nda bulunan dükkanlardan 16 kuruş, bedesten dışındaki kahve ve marangoz dükkanlarından 132 kuruş, Paşa Hanı'ndan 90 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 100 kuruş, Hayasız değirmeninden 50 kuruş, Kara değirmenden 10 kuruş ve Ak değirmenden 6 kuruştur. Vakıf gelirinden yapılan harcamalar; Paşa Hanı damının onarımına 10 kuruş, Paşa Hanı duvarının tamirine gerekli olan taş için 10 kuruş ve diğer masraflar için 28 kuruş, Paşa Hanı mescidinin imamına 3 kuruş, bedestendeki duâgûya 2 kuruş, bedesten damının onarımına 15 kuruş, bedesten duvarının onarımına 8 kuruş, Paşa Hamamı'nın borcuna 33 kuruş, Paşa Hamamı tamiratına 10 kuruş, Hayasız değirmenine 20 kuruş, bedesten haricindeki dükkanlara 3 kuruş, Tuffâh Hamamı'na 9 kuruş, mürasele harcına 15 kuruş, katibe 2 kuruş, hademelere 2 kuruş, kiralari toplayan görevliye 11 kuruş, Tahtalı Camii Vaizi Şeyh Ahmed Efendi'ye 40 kuruş, câbiye 15 kuruş ve müteveli vekiline 30 kuruştur. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 68**, ss. 448-449.

²⁵² Vakıf akarâtından toplanan gelirler; bedesten dükkanlarından 400 kuruş, dükkanların kirasından 140 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 100 kuruş, Paşa Hanı'ndan 90 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 67 kuruş ve Hayasız değirmeninden 50 kuruştur. Yapılan harcamalar; bedesten damının onarımına 15 kuruş, bedesten duvarının onarımına 15 kuruş, atlı câbiye 28 kuruş, bedestendeki duâgûya 4 kuruş, Tahtalı Camii Vaizi Ahmed Efendi'ye 60 kuruş, Paşa Hanı damının onarımına 10 kuruş, Paşa Hanı duvarının onarımına 25 kuruş, Paşa Hanı mescidinin imamına 3 kuruş, Tuffâh Hamamı'na 31 kuruş, Hayasız değirmenine 25 kuruş, Paşa Hamamı'nın döşemesine 44 kuruş, Şam'da oturan vâkıf evladından müteveliye Rabia Hanım'a 110 kuruş, atlı câbiye 30 kuruş, harcırah 60 kuruş, mektup harcına 15 kuruş, katibe 1,5 kuruş ve hademeye 2 kuruştur. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 73**, s. 263.; Vakfın aynı tarihleri kapsayan ikinci bir muhasebesi tutulmuştur. Diğer muhasebe için bk.: Gaziantep, **ŞS. 78**, s. 405.

²⁵³ Gelirler; bedesten dükkanlarından 390 kuruş, bedesten haricindeki dükkanlar ve değirmenlerden 155 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 85 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 120 kuruş ve Paşa Hanı'ndan 120 kuruştur. Hayasız değirmenin borcundan dolayı gelir elde edilememiştir. Yapılan harcamalar; Paşa Hanı tamirine ve borcuna 39 kuruş, bedestenin tamirine 20 kuruş, nalbant dükkanının tamirine 10 kuruş, Tahtalı Camii Vaizi Şeyh Ahmed Efendi'ye 60 kuruş, câbiye 24 kuruş, Şam'da oturan vâkıf evladından Rabia Hanım'a 162 kuruş, müteveli vekiline 100 kuruş, yol masrafına 60 kuruş, duâgûya 4 kuruş, mescidin imamına 3 kuruş, haberleşme harcı ve kâtibe 19 kuruş, hademe ve kâtibe 17,5 kuruştur. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 76**, s. 244.

²⁵⁴ Vakıf yapılarından toplanan gelirler; bedesten içerisinde bulunan dükkanlardan 508 kuruş, bedesten haricindeki dükkanlardan 198 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 120 kuruş, Paşa Hanı'ndan 120 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 85 kuruş, Hayasız değirmeninden 65 kuruş, Kara değirmenden 12 kuruş ve Ak değirmenden 6 kuruştur. Vakıf gelirinden yapılan harcamalar; Tahtalı Camii Vaizi Şeyh Ahmed Efendi'ye 60 kuruş, bedestendeki duâgûya 4 kuruş, Paşa Hanı mescidindeki imama 3 kuruş, câbiye 25 kuruş, bedesten damının onarımına 15 kuruş, Paşa Hanı damının onarımına 40 kuruş, Paşa Hamamı tamiratına 40 kuruş, Tuffâh Hamamı tamiratına 35 kuruş, Hayasız değirmeni tamirine 25 kuruş, boş kalan dükkanlara 80 kuruş, defter harcına 13 kuruş, müteveli vekilinin harcamasına 73 kuruş, kâtip ve hademeye 3,5 kuruştur. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 76**, ss. 57-58.

²⁵⁵ Gelirler; bedesten dükkanlarından 600 kuruş, bedesten haricindeki dükkanlardan 200 kuruş, Paşa Hanı'ndan 180 kuruş, Paşa Hamamı'ndan 190 kuruş, Hayasız değirmeninden 97,5 kuruş, Tuffâh Hamamı'ndan 142,5 kuruş, Çağdığın köyündeki Kara değirmenden 19,5 kuruş ve aynı köydeki Ak değirmenden 9 kuruştur. Vakıf gelirinden personele yapılan harcamalar; Tahtalı Camii vaizine 90

(1,5 Yıl)			
1842-1843 ²⁵⁶	1.680 Kuruş	1.680 Kuruş	0

Vakıf yapılarından 1691-92 ile 1842-43 yılları haricinde elde edilen gelirlerle, harcamalar karşılanabilmiştir. Yapılan harcamalar çıkarıldığında yine önemli miktarda bir gelir fazlalığı olduğu görülmektedir. Gelir fazlası olarak kalan miktar genellikle kayıtlarda belirtildiği üzere, Ilgın'da bulunan yapıların tamirâtı ve vazifelilerin ücretlerinin ödenmesi için orada bulunan mütevellîye aktarılmıştır. Gaziantep'ten elde edilen gelirden her yıl 100-180 kuruş arası bir miktar gelir, Lala Mustafa Paşa'nın evladından olup Şam'da sakin olan genel mütevellîye tahsis edilmiştir.

Ilgın'da bulunan vakıf yapılarının 1848 tarihli muhasebe kaydına göre toplam gelir 18.051 kuruş, toplam yapılan masrafta yine 18.051 kuruş olarak kaydedilmiştir. Ilgın'da bulunan han ve kapandan 12.000 kuruş, bedesten (arasta) kirasından 1.000 kuruş, Saidili'nde (Kadınhanı) bulunan vakıf yapılarından 180 kuruş, hamam kirasından 1.000 kuruş, dükkân kirasından 50 kuruş, zirai gelirden 1.121 kuruş ve diğer mülklerden 2.700 kuruş gelir elde edilmiştir. Caminin tamirine 1.100 kuruş ve hamam masraflarına 3.566 kuruş harcama yapıldığı görülmektedir.²⁵⁷ 1855 yılından 1860 yılına kadar geçen 5 yıllık sürede Ilgın'da vakfın toplam gelir ve gideri 17.749 kuruş, 23 para olarak kaydedilmiştir. Gelir ve giderin aynı miktarda kaydedildiği

kuruş, Ilgın'da bulunan camide görev yapan hatip, imam, cüz-hân, müezzin ve noktacıya 87 kuruş, Paşa Hanı mescidinin imamına 3 kuruş, Duâgû Seyyid Hasan Efendi'ye 21 kuruş, bedestende ki Duâgû Seyyid Mehmed'e 4 kuruş, mütevellîye 100 kuruş, sabık câbiye 12 ve halen câbi olan Abdurrahman Efendi'ye 24 kuruştur. Vakıf yapılarına yapılan harcamalar; Tuffâh Hamamı borcu ve tamirâtına 206 kuruş, Paşa Hamamı tamirâtına 265 kuruş, Paşa Hanı'nın şark tarafındaki duvarının tamirine 40 kuruş, Paşa Hanı damının onarımına 15 kuruş, Paşa Hanı'nın borcuna 25 kuruş, bedesten kapısının onarımına 10 kuruş, Hayasız değirmenin tamirâtına 40 kuruş, bedesten dükkânı tamirâtına 40 kuruş, kale altındaki marangoz dükkânı tamirâtına 34 kuruş, kale altında Hacı Abdullah'ın sakin olduğu dükkânın tamirâtına 12 kuruş, Bakkal Hacı Hasan'ın sakin olduğu dükkânın tamirâtına 3 kuruş, Seyyid Mehmed'in sakin olduğu dükkânın tamirine 1 kuruştur. Diğer masraflar; mütevellî vekili Yahya Bey'in Gaziantep'e gelme masrafı 110 kuruş, muhasebe harcına 10 kuruş ve kâtibe 3 kuruş. Bk.: Gaziantep, **ŞS. 79**, ss. 350-352.

²⁵⁶ Vakıf yapılarından toplanan gelirler; Eski bedesten içerisinde bulunan dükkânlardan 350 kuruş, Paşa Hamamı kirasından 350 kuruş, Tuffâh Hamamı kirasından 400 kuruş, Paşa Hanı'nın ön cephesinde bulunan 11 dükkânın kirasından 80 kuruş ve Hayasız değirmenin kirasından 500 kuruştur. Vakıf gelirinden yapılan harcamalar; Tahtani Camii vaizine 100 kuruş, câbiye 72 kuruş, bedestende bulunan sebile su çeken âb-keş görevlisine 12 kuruş, duâgûya 36 kuruş, bedestenin tamirâtına 700 kuruş, Paşa Hamamı'nın tamirâtına 250 kuruş, Tuffâh Hamamı'nın tamirâtına 160 kuruş ve değirmenin tamirine 350 kuruştur. Vakfın gelir ile gideri eşit olduğundan, gelir fazlası kalmamıştır. Bk.: BOA., **EV.d. 11687**, s. 32. (29 Zilhicce 1258 / 31 Ocak 1843)

²⁵⁷ BOA., **EV.d. 13753**. (29 Cemaziyevvel 1267 / 1 Nisan 1851)

görülmektedir.²⁵⁸ 1866 yılının başından 1868 yılının sonuna kadar geçen üç yıllık sürede vakfın zirai gelirlerinden 5.230 kuruş, kira gelirlerinden 18.650 kuruş olmak üzere toplamda 23.880 kuruş gelir sağlanmıştır. Zirai gelirler sadece Konya'ya bağlı Tat ve Savarık köylerinden sağlanmıştır. Kira gelirinin büyük kısmı Kayseri'de bulunan kantardan elde edilmiştir. Kantardan 1866 yılında 4.500 kuruş, 1866 yılında 4.500 kuruş ve 1867 yılında 5.000 kuruş gelir sağlanmıştır. Kantar haricindeki gelirler ise Ilgın'da bulunan han ve dükkanların kirasından oluşmaktadır. Üç yılda caminin mum, kandil ihtiyaçları ile vazifelilerin ücretlerine toplamda 23.880 kuruş harcama yapılmıştır.²⁵⁹ 1872-73 yılları arasında Ilgın'daki evkafın toplam geliri 19.489 kuruş 20 para, toplam yapılan masraf ise 19.659 kuruş olarak kaydedilmiştir. Vakıf bütçesi bu yıl 170 kuruş açık vermiş ve bu para bir sonraki yılın gelirinden karşılanmıştır.²⁶⁰ Mart 1881'den 1882 martına kadar geçen bir yıllık sürede Paşa'ya ait Şam'daki vakıftan 267.625 kuruş 10 para gelir elde edilmiştir. Aynı tarihte Ilgın'daki evkafın zirai ve kira gelirleri toplam 4.173 kuruştur.²⁶¹ 1890 yılından 1900 yılına kadar geçen 10 yıllık sürede, Ilgın'daki zirai gelirlerden her yıl sabit olarak 1.449 kuruş gelir elde edilmiştir. 1890 yılının gelirinden 400, 1891 yılının gelirinden ise 650 kuruş tahsil edilerek vakıf giderlerine kullanılmıştır.²⁶²

Vakfa gelir sağlanan diğer önemli şehir Kayseri'dir. 1840-1841 yılları arasındaki bir yıllık muhasebe kaydına göre, toplam gelir 6.923 kuruştur. Gelirden 513 kuruş masraf çıkarıldığında gelir fazlası olarak 6.410 kuruş kalmıştır. Kalan gelir fazlası Ilgın'da bulunan mütevellî Numan Efendi'nin vekili Mustafa Bey'e Ilgın'a götürülmek üzere teslim edilmiştir.²⁶³ Kasım 1848'den Eylül 1855 yılına kadar geçen

²⁵⁸ Hanın kirasından 1.500 kuruş gelir sağlanırken, tamirine yapılan masraf 3.693 kuruş, 23 para olarak kaydedilmiştir. Caminin tamirine 1858 yılında 2.200, 1859 yılında 1.800, 1860 yılında ise 1.057 kuruş masraf yapılmıştır. Bk.: BOA., **EV.MH. 808 / 35**. (1276 / 1859-60)

²⁵⁹ VGMA., **VD. 3149**, s. 85. (1282-84 / 1866-68)

²⁶⁰ Gelirin 1.544 kuruşu Ilgın'da vakfa ait dükkanlardan, 1.000 kuruşu hanın kirasından, 1.839 kuruşu 20 parası zirai gelirden, 13.406 kuruşu bir önceki yılın kalan gelirinden ve 1.700 kuruşu da vakıf sandığında bulunandan oluşmaktadır. Yapılan masrafın tamamına yakını ise caminin ihtiyaçlarına sarf olunmuştur. Bk.: VGMA. **VD. 3183**, s. 112. (1289 / 1872-73)

²⁶¹ Şam'daki muhasebe kaydında bir senelik tevliyet ve evladiyet vazifesi olarak 216.000 kuruş masraf kaydedilmiştir. Bk.: BOA., **EV.MKT. 1658 / 53**. (28 Cemaziyelevvel 1309 / 30 Aralık 1891)

²⁶² BOA., **EV.MKT. 3141 / 71**. (1307-1317 / 1890-1900); VGMA., **VD. 4168**, s. 35. (1318 / 1901)

²⁶³ Vakfa ait Muncusun köyünde üretilen hımta (buğday), şair (arpa), burçak, bakla ve nohut ürünlerinden 2.495 kuruş gelir elde edilmiştir. Vakfa sağlanan diğer gelirler; bağ aşarından 100 kuruş, kapan gelirinden 3.948 kuruş ve dükkân kiralarından 380 kuruştur. Harcamalar; kâtibe 5 kuruş, maaş-

7 yıllık sürede zirai gelirlerden 15.266 kuruş, çarşıdaki vakıf hanlarından 12.020 kuruş ve vakfa ait dükkânların kirasından 1.260 kuruş olmak üzere toplamda 28.546 kuruş gelir elde edilmiştir. Elde edilen bu gelirin 20.143 kuruşu imam, vaiz, müezzin, cüz-hân, hitabet, sıbyan mektebi muallimi ücretleri ile cami onarımı, mum (şem') ve kandil giderlerine sarf edilmiştir.²⁶⁴ Burada ücretleri ödenen imam, cüz-hân, müezzin, muallim-i sıbyan gibi vazifelilerin Ilgın'da külliye birimlerinde görevli olanlar olduğu anlaşılmaktadır. 1856 yılında Ilgın'da müteveli ve imam-hatip olan Seyyid Mehmed Arif'e Kayseri'de vakfın aşar bedeli olarak 3.136 kuruş ödeme yapılmıştır.²⁶⁵ 1859-1860 yıllarında Kayseri'nin Saraycık, Muncusun ve Kızık köylerinde vakfa ait hisselerden 15 para, 4.458 kuruş gelir elde edilmiştir.²⁶⁶ Kayseri Mal Sandığı'nda vakfa ait aşar bedeli olarak bulunan 5.041 kuruş, 1865 yılında müteveli tarafından zaptedilmiştir.²⁶⁷ 1866-67 yılları arasındaki bir yıllık süreçte, toplam gelir ve gider 10.964 kuruş olarak kaydedilmiştir.²⁶⁸ 1867-1868 yılları arasındaki bir yıllık muhasebe kaydına göre, Kayseri'de Kızılçık, Muncusun, Saraycık köylerinde vakfa ait hisseler ile vakfa ait kapandan toplam 9.538 kuruş gelir elde edilmiştir. Ilgın'da bulunan nazır, imam-hatip, vaiz, cüz-hân, aşır-hân vazifelilerin ücretleri ile caminin mum, kandil ve tamirat masraflarına toplam 9.538 kuruş sarf edilmiştir.²⁶⁹ Elde edilen gelirin tamamı Ilgın'daki görevli ve yapılara harcandığı görülmektedir. Vakfa ait gelir elde edilen Muncusun, Kızılçık ve Saraycık köylerinden 1875 yılında 6.094 kuruş²⁷⁰,

¹ muharrer 340 kuruş, muhasebe harcına 68 kuruştur. Bk.: BOA., **EV.ZMT. 155 / 32.** (15 Safer 1257 / 8 Nisan 1841)

²⁶⁴ VGMA., **VD. 3094**, s. 54. (1271 / 1855)

²⁶⁵ BOA., **EV.MH. 644 / 31.** (1273 / 1856-57)

²⁶⁶ Ilgın'da vakfa ait camide imam-hatip, vaiz, müezzin ve müteveli kadrolarında Numan Efendi'nin oğullarından Seyyid Mustafa ve Müftü-zâde Seyyid Mehmed Arif bulunmaktadır. Bk.: BOA., **EV.d. 17132**, s. 1.

²⁶⁷ BOA., **EV.MH. 1170 / 97.** (1281 / 1865-66)

²⁶⁸ Kapandan 7.000 kuruş, Muncusun köyündeki hisseden 3.367 kuruş gelir toplanmıştır. Bk.: BOA., **EV.MH. 1226 / 124.** (1282 / 1866-67)

²⁶⁹ En çok gelir 5.750 kuruş ile vakfa ait kapandan elde edilmiştir. Muncusun köyünde vakfa ait hisseden 2.911 kuruş gelir sağlanmıştır. Ilgın'da bulunan caminin tamiratına 1.665 kuruş, kandil ve mum ihtiyacına 733 kuruş ödeme yapılmıştır. Bk.: BOA., **EV.MH. 1224 / 32.** (1284 / 1868-69)

²⁷⁰ BOA., **EV.MH. 1908 / 64.** (1292 / 1875); Sadece Muncusun köyünden sağlanan aşar bedeli 3.712 kuruştur. Bk.: BOA., **EV.MH. 1981 / 23.** (1292 / 1875)

1876 yılında 2.249 kuruş, 1877’de 3.712 kuruş²⁷¹, 1878’de 3.712 kuruş, 1879’da 3.341 kuruş ve 1880 yılında 2.969 kuruş toplam gelir elde edilmiştir.²⁷²

2.1. Personel Maaş Giderleri

İlgın Lala Mustafa Paşa vakfının önemli gider kalemlerinden birini, vakfa hizmet eden bütün personelin almış olduğu ücretler oluşturmaktadır.²⁷³ Vakıfta görev alan personel ve bunların almış oldukları ücretlerin ilk belirlenmiş olduğu kaynak şüphesiz vakfin tesis edilmiş olduğu dönemde oluşturulmuş olan vakfiye olmuştur. Vakfiye haricinde vakfin kayıt altına alınmış olan mufassal muhasebe defterleri ile görevli atamalarının kaydedilmiş olduğu hurufat defterleri, vakfa hizmet eden görevliler ve aldıkları ücretler hakkında bilgi veren temel kaynaklardır. İlk olarak vakfin tesis edilmiş olduğu dönemde oluşturulan vakfiyeden hareketle vakıfta görev alan personel ve almış oldukları ücretleri belirtmek durumundayız.

Tablo 15: Lala Mustafa Paşa’nın İlgın Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Ücretler

Görevli	Günlük Ücret	Görevli	Günlük Ücret
1 Mütavelli	20 Dirhem	1 Nazır	8 Dirhem
1 Büyük Kâtip	8 Dirhem	1 Câbî	3 Dirhem
1 Küçük Kâtip	3 Dirhem	1 Ath Câbî	4 Dirhem
1 İmam-Hatip	8 Dirhem	1 Ser-mahfil	1,5 Dirhem
1 İmam	4 Dirhem	3 Devir-hân	3 Dirhem
2 Müezzin	6 Dirhem	Fatiha Okuyan	1 Dirhem
1 Muarriif	1 Dirhem	1 Noktacı	1 Dirhem
1 Reis-i Cüz-hân	2 Dirhem	Şeyh-i Tesbih-hân	2 Dirhem
29 Cüz-hân	43,5 Dirhem	11 Tesbih-hân	11 Dirhem
1 Yâsin-hân	1 Dirhem	1 Amme-hân	1 Dirhem
1 Tebâreke-hân	1 Dirhem	2 Kayyım	8 Dirhem
1 Muallim-i Sıbyân	3 Dirhem	1 Halife-i Mektep	1 Dirhem
1 Şeyh-i İmaret	5 Dirhem	1 Vekil-i Harç	4 Dirhem
1 Kilârdar	5 Dirhem	1 Nakîb-i İmaret	3 Dirhem
1 Tabbâh	4 Dirhem	1 Habbâz	4 Dirhem
1 Şâkird-i Tabbâh	1 Dirhem	1 Şâkird-i Habbâz	1 Dirhem
3 Kâse-şûy ve Kâse-keş	6 Dirhem	1 Hime-şiken ve Nekkâd	2 Dirhem
1 Ferraş	2 Dirhem	1 Meremmâti	3 Dirhem
2 Bevvâb	Hanin yanından bulunan 2 dükkânın kirası.	1 Muallim-i Mektep (Zile)	3 Dirhem
1 Halife-i Mektep (Zile)	1 Dirhem	1 Nazır (Zile)	1 Dirhem

²⁷¹ Sadece Muncusun köyünün aşar bedeli 2.229 kuruş olup, kalan miktar diğer köylerden elde edilmiştir. Bk.: BOA., EV.MH. 1981 / 23. (1294 / 1877)

²⁷² VGMA., VD. 3105, s. 65.

²⁷³ BOA., EV.EVM. 89. (1259 / 1843-44)

Vakfiyede belirtildiği üzere Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfında toplam görevli sayısı 85'dir. Görevlilere ödenen günlük ücret toplam 190 dirhemdir. Bu görevlilere ek olarak vakfa ait evkafın bulunduğu diğer şehirlerde sonradan tesis edilen görevli kadroları eklendiği takdirde personel sayısının 100 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Tezin "*Vakıf Yönetimi ve Görevliler*" kısmında, vakfın oluşturulan kadrolarında hangi tarihte kimin ne kadar ücretle çalıştığı detaylı olarak verilmiştir. Vakfiyede belirtilen kadrolar haricinde sonradan Ilgın'da ve evkafın bulunduğu diğer şehirlerde yeni kadroların ihtiyaca yönelik tahsis edildiği tespit edilmektedir. Vakfiyede, evkafın bulunduğu Gaziantep ve Kayseri şehirlerinde herhangi bir kadro tahsis edilmemişken sonradan yapılan atama kayıtlarından birçok kadronun sonradan tahsis edildiği görülmektedir. Vakfiyede Ilgın'da görevli olan kapan şakirdi vazifelisinden hiç bahsedilmezken, ihtiyaç hasıl olması halinde böyle bir kadronun tahsis edildiği görülmektedir.

Vakfiyede belirtilen kadrolarda görev yapanların almış oldukları ücretin genellikle çok değişmeyip aynı kaldığı sonradan yapılan atamalardan tespit edilmektedir. Personel ücretlerinde sürekli vakfiyede belirtilen ücretlere bağlı kalındığı çok açık bir şekilde görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde bazı dönemlerde yaşanan fiyat artışları veya ekonomik bunalımlarda doğal olarak vazifelilerin almış oldukları ücretlerde doğal olarak artışa gidilmesi beklenir. Ancak vakıftaki vazifelilerin ücretlerinin uzun dönemler aynı kaldığına bakılırsa, bir personele vakıftan birçok kadro tahsis edilerek bu duruma böyle bir çözüm bulunmaya çalışıldığı söylenebilir.²⁷⁴

Bazı durumlarda vakfiyede belirtilen görevli sayısının azaldığı veya bir görevlinin farklı birimlerdeki vazifeleri aynı zamanda yerine getirdiği durumlarda yaşanabilmektedir. Örneğin külliye'nin camisinde 1691 yılında imam olarak görev yapan Ahmed adlı kişi, aynı zamanda duâgû vazifesini de vakfın mütevellisi Ömer'in arziyle günlük 3 akçe ücretle yürütmektedir.²⁷⁵ Ahmed'den sonra duâgû kadrosunda

²⁷⁴ 12 Mart 1881 tarihli atama beratıyla Numan Halife adlı kişi, günlük 15 akçe ile vaiz, imamı-ı sani ve muallim, günlük 4 akçe ile vekil-i harç, 3 akçe ile cüz-hân, 1 akçe ile aşır-hân, 1 akçe ile tebareke-hân ve amme-hân kadrolarında görevlendirilmiştir. Bk.: VGMA., **VD. 2179**, s. 257. (16 Safer 1226 / 12 Mart 1811); BOA., **EV.MH. 579 / 108**. (1273 / 1856-57)

²⁷⁵ VGMA., **HD. 1141**, s. 82.

çalışan Abdurrahman da aynı zamanda 3 akçeyle müezzinlik, 1,5 akçeyle cüz-hânlik ve 3 akçeyle kayyımlik kadrolarında da çalışmasını sürdürmüştür.²⁷⁶ Bu sebeple vakfiyede belirtilen kadrolarda hangi tarihlerde toplam kaç görevlinin çalışmakta olduğunu kesin olarak belirtmek oldukça güçtür.

Ilgın kadısı ile Ilgın'da bulunan Lala Mustafa Paşa evkafı mütevellisine payitahttan gönderilen 18 Kasım 1588 tarihli hükümde, Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın mektup gönderip Ilgın'da bulunan Lala Mustafa Paşa evkafının geliri yıllık olarak toplandığı halde vakıf personeline ücretleri aylık olarak verilmesinin mümkün olmadığını belirtip, personel ücretlerinin altı ayda bir verilmesini talep etmiştir. Vakfın nazırı da olan Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın talebi olumlu karşılanmış ve vakıf personelinin ücretleri altı ayda bir verilmesine karar verilmiştir.²⁷⁷

Külliyenin camisinde görev yapan imam-hatip, Ilgın'da tesis edilmiş bir başka vakıftan da gelir elde etmektedir. 30 Ramazan 1074 / 26 Nisan 1664 tarihli Hacı Yusuf bin Avcı adlı kişi adına oluşturan vakfiyede, Ilgın'a bağlı Geçit adlı köyde bulunan 12 hisselik değirmenin 1 hissesi Ilgın'da Pir Hüseyin Bey camisinin hatibine, 1 hissesi de Ilgın Lala Mustafa Paşa camisinin hatibine vakfedilmiştir. Vakfiyenin oluşturulduğu tarihte Ilgın Lala Mustafa Paşa camisinin hatibi olan Ramazan Efendi huzurunda vakfiye oluşturulmuş ve vakfedilen bu hisse karşılığında vâkıfın ruhuna her gün 3 İhlâs-ı Şerîf ve her cuma gecesi 1 Sûre-i Yasin tilavet etmesi şart olarak kabul edilmiştir.²⁷⁸

Ilgın'da başka bir vakıftan Lala Mustafa Paşa vakfının personel kadrosuna vakfedilen bu gelirin tam tersi bir durum Gaziantep'te oluşmuştur. Dersaadet Ağası ve Haremeyn-i Muhteremeyn Evkafı Nazırı Hacı Ali Ağa'nın Haziran 1695'te padişaha sunduğu arzda, Gaziantep'te Lala Mustafa Paşa evkafının çok yakınında bulunan Tahtalı Camii'nin vaizlik vazifesinde bulunan görevlinin vazife ücreti olan 20 akçenin Lala Mustafa Paşa evkafının gelirinden karşılandığı belirtilmiştir. Vaiz kadrosunda bulunan Mevlâna Mehmed'in vefat etmesiyle vazifesini yürütecek kimse

²⁷⁶ Vakıfta birçok kadroda aynı zamanda çalışan Abdurrahman'ın Mayıs 1723'te vefat etmesi üzerine görev yaptığı kadrolara oğlu olan Mehmed tayin edilmiştir. Bk.: VGMA., **HD. 1137**, s. 27.; Özdemir, **a.g.t.**, s. 73.

²⁷⁷ BOA., **MD. 64**, hk. 474. (28 Zilhicce 996 / 18 Kasım 1588)

²⁷⁸ VGMA., **VD. 2181**, s. 26, sr. 26. (30 Ramazan 1074 / 26 Nisan 1664); Çam, "Ilgın Vakıfları", s. 192.

olmadığından yerine ulemadan Mehmed adlı kişi tayin edilmiştir.²⁷⁹ Ocak 1698’de Vaiz Mehmed, kendisine tevcih edilen bu görevi sürdürmesine Lala Mustafa Paşa vakfı mütevellisi ve vekilinin vakfiyeye uygun olmayan bu kadronun ücretini ödemeye karşı çıktıklarını belirtmiştir. Bu durum üzerine vakıf yöneticilerine gönderilen yazıda, vaiz kadrosunda bulunan görevlinin rencide edilmemesi ve taraflarına birbirlerine karşı niza etmekten geri durmaları istenmiştir.²⁸⁰ 30 Ekim 1704 tarihli evkafın muhasebe defterinde Mehmed adlı vaize 21 kuruş vazife ücreti ödenmiş ve Kasım 1705’te vakfın mütevellisi, tekrar vakfın şartlarına uygun olmadığını belirterek itiraz etmiştir.²⁸¹ Antep naibine Nisan 1717’de gönderilen emirde, Tahtalı Cami’nde vaiz kadrosunda bulunan Ahmed’in vazife ücreti olan 20 akçeyi Lala Mustafa Paşa vakfından almaya devam etmesi ve verilen ücret evkafın muhasebe defterine kaydedilmesi istenmiştir.²⁸² 23 Aralık 1730 tarihli kayıta, günlük 20 akçe ücretini İlgin vakfından alan Tahtalı Cami vaizi olan Mehmed Efendi’nin vefat etmesinden sonra büyük oğlu olduğu halde Şeyh Ahmed adlı kişinin kadroya tayin edilmiştir. Bunun üzerine Dersaadet Ağası Beşir Ağa’nın arzı üzerine vefat eden Mehmed Ağa’nın yerine oğlu Şeyh Mehmed vaizlik kadrosuna tayin edilmiştir.²⁸³ Dersaadet Ağası Beşir Ağa’nın 27 Haziran 1731’de göndermiş olduğu arzdan sonra Tahtalı Camii’nin vaiz kadrosunun ücreti Lala Mustafa Paşa evkafı gelirinden karşılanmasına devam edilmiştir. Muhasebe kayıtlarında vaizin ücreti 20 kuruş olarak geçmektedir.²⁸⁴ Osmanlı vakıflarından mali dengesi bozulanlar ile uzun süre yönetilemez durumda olanlar, yakınlarında maddi olarak güçlü olan vakıflara devredilmişlerdir. İlhak denilen bu durum, ilhakı sağlanacak vakıf personel ve yapılarıyla birlikte geçmektedir. Lala Mustafa Paşa vakfında ise bu durum sadece personel bazında gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.

²⁷⁹ VGMA., **VD. 315**, s. 460.; (22 Cemaziyelahir 1108 / 16 Ocak 1697); Gaziantep, **ŞS. 43**, s. 254, 255, 284.;

²⁸⁰ Gaziantep, **ŞS. 47**, s. 66.; Gaziantep, **ŞS. 48**, s. 103, 218.; Gaziantep, **ŞS. 50**, s. 267.; Gaziantep, **ŞS. 56**, s. 316.

²⁸¹ Gaziantep, **ŞS. 54**, s. 45.; Gaziantep, **ŞS. 56**, s. 85.

²⁸² Gaziantep, **ŞS. 67**, s. 13, 602.

²⁸³ VGMA., **VD. 1328**, s. 172. (12 Cemaziyelahir 1143 / 23 Aralık 1730)

²⁸⁴ Gaziantep, **ŞS. 82**, s. 101.

2.2. Tamirat Giderleri

İlgın Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait müstakil muhasebe veya tamirat defterlerinin olmayışı, vakfa ait tamirat giderlerinin düzenli bir şekilde takip edilememesine sebep olmaktadır. Bu sebepten ötürü elde mevcut olan bilgi ve belgelerden, vakıf yapılarının tamirâtı hakkında genel bir çerçeve ortaya konulmaya çalışılacaktır. Vakıfların önemli gider alanlarından biri vakıf yapılarının tamirâtı için yapılan harcamalardır. İnşa edilen vakıf yapıları zamanla eskiyip, tahribata uğramaktadırlar. Lala Mustafa Paşa birçok şehirde inşa ettirmiş olduğu vakıf yapılarının devamlılığını sürdürmelerine oldukça önem veriyor olsa gerek, vakıfları için oluşturmuş olduğu vakfiyelerde toplanan vakıf gelirinden öncelikli olarak vakıf yapılarının tamirâtının yapılarak sağlamlaştırılmalarını istemiştir. Kendisinden sonra gelen evladından olan mütevellilerin de bu hususa oldukça önem verdikleri görülmektedir.

Lala Mustafa Paşa, Şam'a giden yol üzerindeki stratejik noktalarda bulunan harap yapıları kendi parasıyla alarak hepsinin tamirâtını gerçekleştirip vakıf haline dönüştürmüştür. Şam Kuneytra'da tesis etmiş olduğu vakıf buna örnektir. Burada bulunan yapıların onarımını gerçekleştirerek bölgeyi ve yolu tekrardan mamur hale getirmiştir. Daha sonrada bu yapıların tamirâtının sürekli yapılması için vakıflarında merâmetçi denilen tamirat işlerine bakan personel görevlendirmiştir. Bu personeller tüm vakıflarında olup, ücretlerini vakfın gelirinden tahsis etmişlerdi.

Vakıf yapılarının zamanla eskimesi veya tahribata uğraması haricinde yangın ve deprem gibi afetler sonucunda önemli zararlar aldıkları görülmektedir. 10 Temmuz 1583 tarihli belgede, İlgın'da bulunan Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu hanlarının yandığı belirtilmiştir. Yangından hemen sonra onarım için çalışmalar başlatılmış ve Pir Ahmed tarafından Konya Kalesi'ne emanet olarak bırakılan ve Karaman Beylerbeyi Ahmed tarafından alınan vakıf parasının tahsili için girişimde bulunulmuştur.²⁸⁵ Paşa'nın vakıflarına nazırlık yapan Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa, padişaha yanan hanların tekrardan inşası için ücreti karşılığında kereste, mimar ve amele gönderilmesi gerektiğini arz etmiştir. Haziran 1584'te hanların tamiri için

²⁸⁵ BOA., MD. 49, hk. 439. (19 Cemaziyelahir 991 / 10 Temmuz 1583)

Kayseri, Konya, Akşehir ve Ilgın kadınlarından amele, kereste ve kalfa yardımında bulunmaları yönünde payitahttan emir gönderilmiştir.²⁸⁶ Yardım istenilen yerler 9 Nisan 1585'te artırılarak Afyonkarahisar, Karaman, Akşehir, Beyşehir, Molova, Midilli ve Konya kadılarına tekrar emir gönderilmiştir.²⁸⁷ Bu tarihlerde hanın çoğu kısmı yenilenmiş olsa gerektir ki orta koridorda bulunan ocak nişine 992 / 1584 tarihi eklenmiştir.

Ilgın'daki külliye'nin cami ile imaret biriminin 1700'lerde uzun bir süre harap durumda kaldığını yine bir başka belgeden öğrenmekteyiz. Cami ve imaretin tekrardan işler hale getirilmesi için öncelikle mütevellî tarafından keşif yapılması talep edilmiş ve görevlendirilen heyet tarafından gerçekleştirilen keşif neticesinde, yapıların onarımı için 800 kuruşun gerekli olduğu belirtilmişti. Keşif hüccetinin düzenlenmesi akabinde çalışmaları başlatmak üzere mütevellî vekili Ahmed Ağa bu işle görevlendirilmiştir. Haziran 1711 tarihli belgede, yapılacak harcamanın vakfın Gaziantep'te bulunan evkafın gelirinden karşılanması belirtilmişse de birkaç yıldan beridir vakıf yapılarının onarımına sürekli harcama yapıldığından gelirin oldukça düştüğü mütevellî vekili Ahmed Ağa tarafından ifade edilmiştir. Ancak verilen kararda, Ilgın'da bulunan cami, imaret ve diğer vakıf yapılarının onarımının öncelikli olduğu ve bu durumun vakfiyede açık bir şekilde belirtildiğinden, vakfa ait evkafın bulunduğu şehirlerden toplanacak gelirlerle Ilgın'daki imaret, cami ve diğer yapıların onarımının sağlanması istenmiştir.²⁸⁸

Caminin tekrardan harap bir duruma geldiği 25 Mayıs 1902 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Onarıma muhtaç olan caminin onarımı için gerekli keşif yapılması talep edilmiştir.²⁸⁹ Gönderilen heyet tarafından yapılan keşif neticesinde mecdi 20 kuruş hesabıyla 11.492,5 kuruş masraf ortaya çıkacağı keşif hüccetinde belirtilmiştir.²⁹⁰ Bu miktarın 9.093 kuruşu vakfın 1890 yılından 1898 yılının sonuna kadar olan gelirinden ve geri kalan 2.399,5 kuruşluk kısmı ise 1899 ve sonraki yılların

²⁸⁶ BOA., **MD. 53**, hk. 116. (22 Cemaziyevvel 992 / 1 Haziran 1584)

²⁸⁷ BOA., **MD. 58**, hk. 39, 45. (8 Rebiülahir 993 / 9 Nisan 1585)

²⁸⁸ Gaziantep, **ŞS. 63**, s. 41.

²⁸⁹ BOA., **ŞD. 157 / 56**. (16 Safer 1320 / 25 Mayıs 1902)

²⁹⁰ Caminin tamiratında kullanılacak malzeme ve tamiratı yapacak ustaların ücretlerini gösteren keşif defteri için bk.: VGMA., **VD. 3155**, ss. 230-231.; VGMA., **VD. 4224**, s. 76. (24 Rebiülahir 1319 / 10 Ağustos 1901); BOA., **EV.MKT. 3141 / 71**. (24 Safer 1320 / 2 Haziran 1902)

vakıf gelirinden karşılanmasına karar verilmiştir.²⁹¹ Konya valisi tarafından 1910 yılında Ilgın'a teftiş amaçlı bir gezi düzenlenmiş ve burada görülen eksiklikler bir layiha halinde raporlanmıştır. Raporda caminin yan tarafındaki duvarların yıkık halde olduğu, doğu kısmındaki kapının çok kötü bir durumda olduğu ve abdest alınan şadırvan da yıkılmış olduğundan acilen onarılması gerektiği kaydedilmiştir.²⁹²

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1943 yılında yayınlamış olduğu raporda, katî surette tamire muhtaç olan ve henüz tamir edilmeyen camiler listesinde "*Ilgın Lalapaşa Cami*" ismi de bulunmaktadır. Keşif ücreti olarak 15.000 lira ödenmiştir.²⁹³ 1945 yılında başlatılan çalışmayla külliye'nin çok harap durumda olan birimleri, Ilgın Eski Eserler Koruma Kurumu başkanı ve aynı zamanda il genel meclis üyesi olan Mehmet Ilgın ve Ilgın halkı tarafından girişimlerde bulunularak 7.000 liradan fazla bir para harcanarak tamir ettirilmiştir.²⁹⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1962-1967 yılları arasında külliye'de tekrar birtakım onarım gerçekleştirilmiş ve bu onarımlar için 554.173.70 Türk Lirası harcanmıştır.²⁹⁵ Bu onarımda kurşun kaplamalar yenilenmiş ve harap kısımlarda taş değişimi yapılmıştır.

Külliye'nin tamamı 1982-1988 yıllarında tekrardan onarım görmüş ve bu onarımda caminin bezemelerinde orijinaline uygun olarak tadilatla bulunulmuştur. Harim kısmında yer alan kalem işi nakışların bazılarının orijinal olmadığı görülmüş ve bunlar da oldukları halde onarılmıştır.²⁹⁶ Yapılan restorasyon çalışmaları eksik kalmış ve Vakıflar Genel Müdürlüğü 2008 yılında Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin tamamını eksiksiz bir şekilde restore etmek için ihaleye çıkmıştır. Bu en

²⁹¹ BOA., **İ.EV. 31 / 37.** (2 Rebiülevvel 1320 / 9 Haziran 1902); BOA., **BEO. 1865 / 139855.** (5 Rebiülevvel 1320 / 12 Haziran 1902); BOA., **EV.MKT. 2726 / 6.** (17 Zilhicce 1319 / 27 Mart 1902)

²⁹² BOA., **DH.MUİ. 118 / 44.** (19 Recep 1328 / 27 Temmuz 1910)

²⁹³ VGM., **20 Cumhuriyet Yılında Vakıflar**, s. 17.

²⁹⁴ Elgin, **a.g.m.**, s. 54.

²⁹⁵ VGM., **Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar**, s. 31.

²⁹⁶ Bezemelerde 1988 yılında yapılan incelemede, üç döneme ait nakış tespit edilmiştir. Cami kubbesinin göbeğinde bulunan yazılı büyük rozet, güneydoğu ve güneybatı köşelerdeki pendentiflerin yazı ve nakışları, fevkani alçı pençelerin kenar bordürleri, mihrap duvarında ve pencere alınlıklarında bulunan 16. yüzyıl karakteristik kompozisyonları ve cami taç kapısında, giriş kapısı üstündeki alınlığın kabartma nakışının orijinal olduğu tespit edilmiştir. Orijinal olmadığı tespit edilenler; kubbe eteğindeki pencerelerin çerçeve nakışları, madalyonlar içindeki yazılar, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşedeki pendentifler, mahfel konsolları arasındaki döşeme altı nakışları, doğu cephenin kuzeyindeki alt pencere alınlık süslemesi ve kubbeyi taşıyan ana kemerler ile mahfel altındaki kemerlerin mavi boyalı kemer taklidi nakışlarıdır. Bk.: Müderrisoğlu, **a.g.t.**, ss. 755-758.

kapsamlı restorasyon işi iki yıl sürmüştür ve toplamda 3 milyon 650 bin lira harcanmıştır.

Vakfın İlgin haricinde evkafının bulunduğu şehirlerde de tamirat işlerine büyük harcamalar yapılmıştır. Tezin “*Vakfın Gelir-Gider Durumu*” adlı başlığında detaylı olarak verilen muhasebe kayıtlarında, Gaziantep’te bulunan vakıf yapılarının düzenli olarak tamir ettirildiği görülmektedir. Yıllık muhasebe kayıtlarında; bedesten kapıları, han ile bedestenin damları, hamamların kazanları, değirmen taşları ile su yollarının hemen hemen her yıl düzenli olarak tamir edildiği tespit edilmektedir. Mütevelliler gelir elde edilemeyen vakıf yapılarını hemen başka bir faaliyete dönüştürerek daha çok gelir elde edilebilecek yapılara çevirdikleri durumlar da yaşanmıştır. 26 Aralık 1618 tarihinde, Gaziantep şehrindeki vakfa ait Eskici Pazarı’nda bulunan dükkanlar 20 seneden beridir harabe bir durumda olduğundan herhangi bir gelir elde edilememiştir. Vakfın Gaziantep’teki müteveli vekili Hacı Mehmed tarafından buraya iki kapılı büyük bir kahvehane inşa edilip, kiraya verilmiştir. 1618 yılında kahvehanenin inşası için ve diğer tüm giderlerle birlikte toplam 363 kuruş harcanmıştır. Harcanan 363 kuruşun 50 kuruşu kahvehanenin kira bedelinden, geriye kalan 313 kuruş ise vakfın gelirinden karşılanmıştır.²⁹⁷

Hem kiracıdan hem vakıf gelirinden tamirat masraflarının karşılandığı diğer bir durum 1624-1625 yıllarında gerçekleşmiştir. Gaziantep’te vakıf yapılarından olan Paşa Hanı ve ahırının bazı kısımlarının yıkılıp, harap durumda olduğu belirtilmiş ve yapılan keşif akabinde tamirine 470 kuruş harcanmıştır.²⁹⁸ 1687 yılında tekrardan harap duruma düşen Paşa Hanı’nın tamire muhtaç kısımlarının keşfi gerçekleştirilmiştir. Keşiften sonra eski vekil tarafından tamirat için ayrılan 100 kuruş verilmiş ve yetmediği takdirde gelecek senenin kira gelirinden karşılanmasına karar verilmiştir. Daha sonra tamirat için verilen 100 kuruş yetmemiş ve eksik kalan 65 kuruş hanın kira gelirinden karşılanmıştır.²⁹⁹ Hanın doğu tarafında bulunan, iki katlı iki oda ile bitişiğinde bulunan bir paçacı dükkanının duvarları Şubat 1708’de harap durumda iken, müteveli tarafından mahkemede keşif heyetinin gelip keşif yapması

²⁹⁷ Gaziantep, **ŞS. 12**, s. 173.

²⁹⁸ Gaziantep, **ŞS. 162**, s. 272, 290.

²⁹⁹ Gaziantep, **ŞS. 38**, 171.

talep edilmiştir. Mimarbaşı Hacı Ebubekir ile şehrin ustalarından oluşan bir heyet, mahkeme tarafından keşif için görevlendirilmiş ve yapılan keşif neticesinde toplam 135 kuruşluk bir harcama listesi ortaya çıkmıştır.³⁰⁰

Vakfin Ilgın'da bulunan hanının yanması hadisesinin bir benzeri evkafın bulunduğu Gaziantep'te yaşanmıştır. Ocak 1693 tarihli belgede, Lala Mustafa Paşa vakfına ait olan bedestenin kuzey tarafında bulunan keresteci dükkanlarında gece meydana gelen yangından dolayı bedestenin kuzey duvarı yanmış ve bedesten büyük zarar görmüştür. Bu durum üzerine Gaziantep'te bulunan müteveli vekili Ahmed Ağa, bedesten duvarının onarımı önem arz ettiğinden hızlı bir şekilde keşfinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Yapılan keşif akabinde izinler alınarak tamirat gerçekleştirilmiş ve 60 kuruş taş ücreti, 20 kuruş hamam külü ücreti, 8 kuruş beyaz toprak ücreti, 3 kuruş zembil ve külek ücreti, 35 kuruş yemek parası, 25 kuruş ırgat ücreti, 7 kuruş saka ücreti olmak üzere toplamda 158 kuruş harcama yapılmıştır.³⁰¹ Bedesten dükkanlarından toplanan yıllık gelir, vakıf için oldukça önemli olmasından ötürü keşif ve tamiratın hızlı bir şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Vakfa ait bulunan Kayseri'deki han ve kapanın, 1657 yılında tamire muhtaç kısımları hanı kiralayan Seyyid Halil Çelebi tarafından tamir ettirmek üzere mahkemede kadı huzurunda keşif yapılması talep edilmiştir. Yapılan keşif neticesinde gerekli izinler alınarak tamirat gerçekleştirilmiş ve yapılan harcamaların muhasebe defteri oluşturulmadan tekrardan keşif yapılması istenmiştir. Mimar Ömer Beşe ve Mevlâna Mustafa Şeyhi Efendi tarafından gerçekleştirilen keşif neticesinde toplam 6.000 akçe harcandığı ve kapanın işler hale getirildiği belirtilmiştir.³⁰²

Antep'teki bedesten daha sonra bazı onarımlar daha görmüştür. Bu onarımlardan birisi de Aralık 1732 tarihinde gerçekleşmiştir. Harabe hale dönmüş olan batı ve kible taraflarındaki kemer, on beş günlük bir çalışma ile tamir edilmiştir. Bu tarihlerde Lala Mustafa Paşa vakfının müteveli vekili olan Hacı Seyyid Mustafa mahkemeye müracaat ederek bedestende yapılan tamirin yerinde görülmesini istemiştir. Bu keşif için Mevlâna Kusuri Ömer Efendi görevlendirilmiş; o da yanına

³⁰⁰ Gaziantep, **ŞS. 62**, s. 7.

³⁰¹ Gaziantep, **ŞS. 40**, s. 191.

³⁰² Kayseri, **ŞS. 67**, s. 13.

Ayntâb şehrinde Mimar-ı Hassa Vekilleri Yusuf usta, Ali usta ve ehl-i hibre olan kimselerle bedestene giderek masrafları yerinde incelemiştir. Bedestende yapılan tamir sonucunda, dökülmekte olan kemerler için 238 kuruş masraf yapıldığı tespit edilmiştir.³⁰³

Vakıf yapılarını ve dolayısıyla gelir-giderlerini önemli ölçüde etkileyen diğer bir husus deprem olmuştur. Şiddeti yüksek olan depremler bir vakfa ait tüm yapıları bir anda yok edebilmiştir. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere 15 Ağustos 1822 tarihinde Gaziantep'te büyük bir deprem felaketi yaşanmıştır. Bu depremle birlikte şehirde bulunan kale, camiler, evler, bedestenler ve hanlar yıkılmış, birçok insan ve hayvan, yıkılmalar sebebiyle can vermiştir. Az sayıda yapı kalmış, ancak bu yapılar da kullanılmayacak hale gelmiştir.³⁰⁴ Bu depremde Lala Mustafa Paşa Hanı'nın da çok büyük zarar gördüğünü şer'i mahkeme kaydından tespit etmekteyiz. Mütesellim Battal Bey ve Mutasarrıf Hasırcı-zâde nezaretinde gerekli tadilat için keşif yapılmış ve han 18.286 kuruşa onarılmıştır.³⁰⁵ Vakfiyede ve diğer kaynaklarda hanın iki katlı olduğu ve üst katında 79 odasının bulunduğu belirtilmektedir. Ancak Paşa Hanı'nın 1890 tarihinde çekilen ilk fotoğraflarına bakıldığında, hanın tek katlı olduğu gözükmemektedir. Depremden sonra hanın onarımı için harcanan paranın da büyüklüğüne bakıldığında, muhtemelen hanın depremde tamamen yıkıldığı ve yeniden tek katlı olarak inşa edilmiş olabileceği ihtimali oldukça güçlüdür.

İlgin'da da 5 Mart 1866'da büyük bir deprem meydana gelmiş ve çok sayıda tarihi yapı, ev ve köprü oldukça zarar görmüştür. Bu depremde Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin ve vakfa ait diğer yapıların zarar gördüğüne dair herhangi bir kayda rastlanmamakla birlikte, külliye birimlerinden olan cami ve imaretin 18. yüzyılın başlarında harap bir durumda olduğu tespit edilmektedir. Ancak bu durumun meydana gelen depremden kaynaklı olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varmak güçtür.

³⁰³ Gaziantep, **ŞS. 84**, ss. 175-176.

³⁰⁴ BOA., **HAT. 282 / 16803**. (Belge tarihi muhtemelen sehven 1226 olarak kaydedilmiştir. Ancak 1812 yılında bu belge haricinde depremle ilgili herhangi bir belge tespit edilememiştir.); BOA., **HAT. 534 / 26272**. (5 Zilhicce 1237 / 23 Ağustos 1822)

³⁰⁵ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 142 ilâ 143) (Milâdi 1826 ilâ 1838)**, s. 84.

1915 yılında Ilgın'daki vakıf yapılarının tamirâtı için 19.339 kuruş, 1916 yılında ise 19.333 kuruş havale yapıldığı kaydedilmiştir.³⁰⁶

2.3. İmaret Giderleri

Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nde hana gelen misafirlerin, tâbhâne odalarında kalanların, külliye çevresinde oturan fakirlerin, Ilgın'a uğrayan yolcuların ve külliye çalışan personellerin beslenme ihtiyaçları imaretin mutfağından çıkan yemekler ile fırınında çıkan ekmeklerden karşılanmaktaydı. Tüm bu ihtiyaçlar ücretsiz olarak karşılanmakta olup, harcamalar vakfın bütçesinden karşılanmaktadır. Mutfak ve fırın harcamaları haricinde imaret, cami ve mektebin aydınlatılması için kullanılan yağ mumu ve kandiller yine vakfın bütçesinden karşılananlar arasındaydı.³⁰⁷ Düzenli olarak yapılan bir diğer harcama da imaret, tâbhâne, cami ve mektebe serilmiş olan hasırlar ile döşemelereydi. Vakfiyede aydınlatma ve hasır ihtiyaçları için günlük 5 gümüş dirhem tahsis edilmiştir.³⁰⁸

İmaret mutfağında kesintisiz olarak her gün 60 tas yemek çıkarılırdı. Bu 60 tas yemeğin 35 tası eksiltilmeksizin han veya imarete gelen misafirlere ücretsiz verilirdi. 15 tas yemek de her gün imarete görevli olan toplam 15 görevliye ayrılmaktaydı. Bunlar; habbâz ve şâkird-i habbâz, tabbâh ve şâkird-i tabbâh, şeyh-i imaret, vekil-i harç, nakîb-i imaret, nekkâd, kâse-şûy ve iki kayyımdır. Kalan yemekler ise vakfın diğer görevlileri ile külliye çevresinde oturan fakir fukaraya dağıtılırdı.

İmarete bir gün piriñten, bir gün de buğdaydan yapılmak üzere her akşam çorba verilirdi. Çorbanın yapılamayacağı istisna günlerde yine aynı malzemelerden özenle başka bir yemek hazırlanırdı. Günlük olarak verilen çorba yemeği için imaret kilerinden 9 okka piriñ, 13 okka buğday ve 8 okka et alınırdı. Bir okka 400 dirhem veya 1.282 gram kabul edildiği taktirde, günlük olarak sadece çorba için 11,5 kilogram piriñ, 16,64 kilogram buğday ve 10 kilogram et vakfın bütçesinden alınmaktaydı. Bu malzemelerden toplam 60 tas yemek çıkarılmakta ve her tas yemek yanında 2 tane

³⁰⁶ VGMA., **VD. 3178**, s. 16, 18. (1333-34 / 1915-16)

³⁰⁷ 1893 yılında sadece caminin mum ihtiyacı için 150 kuruş harcanmıştır. Caminin kapısına perde ihtiyacı için 50 kuruş harcama yapılmasına karar verilmiş ve şadırvanın üstünün tamirâtı gerçekleştirilmiştir. Bk.: VGMA., **VD. 4117**, s. 23, 139. (3 Ramazan 1310 / 21 Mart 1893)

³⁰⁸ KBYEK.YA., **No. 7710**, s. 35a.

reğif adı verilen 8 dirhem ağırlığındaki ekmek verilirdi. Günlük olarak toplamda 120 ekmek imaretin fırınında hazırlanmaktaydı.³⁰⁹

Fırıncı her gün imaretin ihtiyacı olan 120 ekmeği üretmek için günlük 25 okka yani 32 kilogram iyi ve temiz buğday unu kilerden alırdı. Mutfaktaki aşçı ve yardımcısı, 60 tas yemeği hazırlamak için pirinç, buğday, et haricinde; 6 kantar veya 100 rıtl odun, 1,5 okka tuz ve 2 okka nohut veya diğer hububatlarından imaretin kilerinden alabilmekteydi. Bunlar haricinde yemeğe katılacak soğan ve diğer yemek malzemeleri için her gün 2 dirhem³¹⁰ ücret tahsis edilmişti.

Dini bayramlar, Cuma geceleri, Ramazan ayı ve kandil geceleri gibi özel günlerde imaretin yemek programı değişerek dâne ismi verilen biberli, baharatlı pirinç pilavı ile zerde ikram edilmekteydi. Özel günlerde mutfak harcamaları daha fazla artmaktaydı. Yapılacak yemekler için; 20 okka (25,6 kilogram) kabuklu, cinsi iyi olan biberlenmiş Mısır pirinci, 4,5 okka (5,76 kilogram) yemek için eritilmiş hoş kokulu kaliteli yağ, 3 okka (3,84 kilogram) nohut ve 600 dirhem tuz kullanılırdı. Zerde olarak adlandırılan pirinç tatlısı için ise 15 okka (19,2 kilogram) “berdeye” benzeyen pirinç, 7 okka (8,96 kilogram) saf bal ve imkân dahilinde “za ferân” adı verilen safran bitkisi kullanılmaktaydı.

Belirtilen özel günlerde herkese kişi başı 100 dirhem pirinç pilavı ve 150 dirhem zerde verilirdi. Normal günlerde verilen ekmek ile çorba bu günlerde de gelen misafirlere ve çalışanlara ikram edilirdi. İkramlık her yemek tasına 22 dirhem ağırlığında iki et parçası konulurdu. Her yemek tası için 2’şer adet reğif adı verilen imaret fırınında üretilen ekmek verilmekteydi. Yemek doldurulan taslar sini adı verilen tepsi üzerinde imarethane görevlileri tarafından servis edilmekteydi.

İmaratin giderleri için vakfın bütçesiyle büyük bir koyun sürüsü alınırdu. Bu sürüdeki koyun sayısı 1.000 üzerinde olduğu takdirde fazla olanlar satılarak, çobanın ücreti ve imaretin giderleri karşılanmaktaydı. İmaret mutfağında pişirilen yemeklerde kullanılacak et, zorunlu ihtiyaç olduğu takdirde bu sürüden karşılanabilirdi. Ancak bu durum et bulunmaması gibi durumlarda geçerliydi. Eğer temiz ve hoş et satan kimseler

³⁰⁹ KBYEK.YA., No. 7710, s. 34b-37b.; Çam, “İlgın Vakıfları”, ss. 184-185.

³¹⁰ Dirhemden kasıt Osmanlı dirhem-i mutlak olmadığı belirtilmiştir.

var ise öncelikle onlardan satın alınırdı. Sürüyü otlatan çoban, koyunlardan yavru olarak sürüyü her zaman 1.000'in üzerinde tutmaya çalışmaktaydı. Koyun sürüsü besleme işi vakfa gelir sağladığı müddetçe devam ettirilirdi. Vakfın ve imaretin menfaatine ters bir durum yaşanması halinde koyun besleme işi acilen terkedilmesi gerekliydi.³¹¹

3. Ilgın Kazasının Tarihi, İdari ve İktisadi Vaziyeti

Türkiye coğrafyasında İç Anadolu Bölgesi'nin güneybatısında yer alan Ilgın, günümüzde Konya iline bağlı bir ilçedir. Klasik dönemde adı “Tyriaion” olarak bilinen Ilgın, sahip olduğu stratejik konumundan dolayı tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmuştur.³¹² Bölgede ilk yerleşimler, Son Neolitik, Kalkolitik (5.500-3.000) ve Tunç (3.000-2.500) çağlarında Ilgın ovasına açılan dere kenarları ve vadilerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ilgın, Doğu Phrygia toprakları içerisinde yer almakta olup, Pers Kralı Kyros'un düzenlemiş olduğu seferlerde ordularının konakladığı yerlerden biriydi.³¹³

Romalılar döneminde piskoposluk merkezi olmasından dolayı Hristiyanlar için önemli bir şehir olan Tyriaion, Roma'nın ikiye ayrılmasıyla Bizans topraklarına dahil edilmiştir.³¹⁴ Anatolikon Thema'sı içerisinde yer alan Tyriaion şehri ve çevresi, İslam orduları tarafından düzenlenen seferlerden dolayı epey sıkıntılı günler yaşamıştır.³¹⁵ 11. yüzyılın başlarından itibaren Türkler tarafından Anadolu'ya düzenlenen askeri seferler neticesinde Ilgın ve çevresi, 1075-1077 yılları arasında Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından Anadolu Selçuklu Devleti topraklarına katılmıştır.³¹⁶ Bu

³¹¹ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 38a-40a.; Güldal, a.g.t., ss. 87-90.

³¹² Hamilton, a.g.e., ss. 555-558.

³¹³ Mehmet Özsaıt, “1990 Yılı Konya-Akşehir Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları”, **X. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1991, ss. 377-395.; Hasan Bahar, Alpay Bizbirlik, “Tahrir Defterlerine Göre Akşehir-Ilgın Çevresindeki Osmanlı Yerleşmelerinin Arkeolojik Metodlarla Lokalizasyonu Üzerine Bir Deneme”, **Ata Dergisi**, Prof. Dr. Nejat Göyünç Özel Sayısı, Konya 1997, ss. 251-288.

³¹⁴ Veli Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 208.

³¹⁵ George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, çev.: Fikret İşıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 265.

³¹⁶ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, çev.: Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1979, s. 82.; Mükrimin Halil Yinanç, **Selçuklular Devri Türkiye Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944, C. 1, s. 67.; Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi**, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 117.; İbrahim Solak, “Anadolu'da Nüfus Hareketleri ve Osmanlı Devleti'nin İskân Politikası”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 2000, S. 127, ss. 157-192.

dönem kaynaklarında ismi “*Âb-ı Germ*” olarak geçen Ilgın, Honaz vilayetine bağlı olduğu görülmektedir.³¹⁷

Osmanlı'nın desteğiyle tahta oturan Pir Ahmed, Beyşehir, Akşehir ve Ilgın'ı Osmanlı Devleti'ne vermiştir.³²¹

Sultan II. Mehmed'in Karamanoğlu Beyliği'nin siyasi varlığına son vermesi üzerine bölgenin iktisadi ve nüfus yapısını öğrenmek amacıyla 1465-1466 yılları arasında tahrir yapılmıştır.³²² Yapılan tahrirde göre Ilgın şehir merkezinde 165, köylerde ise 684 olmak üzere toplam vergiye tabi 849 nefer bulunmaktaydı. Nüfus hesaplamalarında kullanılan x3 formülüyle hesaplanması halinde Ilgın'ın toplam nüfusu 2.547 olduğu kabul edilebilir. Şehir sakinlerinin genelini tarımla uğraştığı ve % 94'lük kesimi evli hanelerden oluşmaktaydı. Şehrin toplam 15.028 akçe olan gelirinin³²³; 10.338 akçesi ziraat (buğday, arpa, keten, kendir, darı, soğan, ceviz bağ, bostan), 4.630 akçe hizmet ve 60 akçe de sanayi (boyahane, değirmen) tesislerinden elde edilmekteydi. Şehirde az da olsa arıcılık ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri de yürütülmekteydi.³²⁴

Ilgın, 15. yüzyılda 33 köyden oluşmakta olup Beyşehir vilayetine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1466 ve 1476 tarihli defterlerde³²⁵ Akşehir ile birlikte “vilâyet” olarak kaydedilen Ilgın³²⁶, 1483 tarihli evkaf tahrir defterinde³²⁷ Akşehir başlığı altında Ilgın vakıflarına da yer verildiğinden Akşehir'e tabi olduğu düşünülmektedir.³²⁸ 15. yüzyılın sonlarına doğru ihdas edilen Karaman

³²¹ Âşık Paşa-zâde, **Tevârih-i Âl-i Osmân**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, ss. 168-169.

³²² Bölgenin Osmanlı dönemine ait en eski arşiv kaynaklarından olan defterin birçok sayfası kayıptır. BOA., **MAD. 241**. (10 Rebiülevvel 871 / 20 Ekim 1466); Defter hakkında detaylı bilgi için bk.: Doğan Yörük, “1466 Tarihli Mufassal Deftere Göre Beyşehir ve Çevresindeki Osmanlı Tımar Düzeni Hakkında Bazı Görüşler”, **I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Konya 2006, ss. 163-172.; Alattin Aköz, “Tarihçi, Belge ve Tarihin Tahriri: Tahrir Defterleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 2011, ss. 61-65.

³²³ Volkan Ertürk, **XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2011, ss. 176-177.

³²⁴ Doğan Yörük, “XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Ilgın Vilayetinde İktisadi Yapı”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2014, S. 35, ss. 148-152.

³²⁵ BOA., **TK.GM.d. 403**, s. 58b. (881 / 1477)

³²⁶ Ertürk, Osmanlı idari yapısında vilâyet, sancak, kaza ve nahiye gibi kullanılan idari terimlerin coğrafi bölgelere göre değişiklik gösterebileceğini belirtmiştir. Tahrir defterlerinde Akşehir ve Ilgın için kullanılan “vilâyet” teriminin o dönemde büyük-küçük bir kasaba ve etrafındaki köyleri ifade etmek maksatlı kullanıldığını ifade etmiştir. Bk.: Volkan Ertürk, **XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007, ss. 58-59.

³²⁷ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, **Muallim Cevdet Tasnifi 116/1**, s. 1.

³²⁸ Mehmet Akif Erdoğan, “Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar III”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir 2004, C. 19, S. 2, ss. 131-136.; Fahri Coşkun, **888/1483 Tarihli**

Beylerbeyliği'ne³²⁹ tabi olan Ilgın, 1500 tarihli evkaf ve mufassal tahrir defterlerinde³³⁰, 1513 tarihli defterde³³¹, 1523 tarihli muhasebe icmal defterinde³³² ve 1584 tarihli defterde “*Kazâ-i Ilgûn*” olarak kaydedilmiştir.³³³ Netice itibariyle Ilgın'ın idari statüsü çok değişmeyip sürekli Karaman Eyaleti'nin Akşehir sancağına tabi olmuş bir kazaydı.³³⁴ 1867 yılında oluşturulan Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte Konya Vilayeti'ne bağlı bir kaza merkezi haline getirilmiştir.³³⁵

1502 tarihli tahrirde göre Akşehir sancağına bağlı olan Ilgın kazası, bağlı bulunduğu sancağın ikinci büyük idari birimiydi. Bu tarihte kazaya bağlı 8 mahalle, 37 köy ve 41 mezra bulunmaktadır.³³⁶ 1518 ve 1524 tarihli tahrirlerde Ilgın, Akşehir sancağına tabi olmaya devam etmiştir. Bu tarihteki tahrirlerde Ilgın kazası 11 mahalle, 40 köy, 43 mezradan oluşmaktaydı.³³⁷ 1539 tarihli tahrirde mahalle sayısı 12, köy sayısı 40, mezra sayısı da 40 olmuştur.³³⁸ 1584 tarihli tahrirde mahalle ve köy sayısı önemli oranda artarak mahalle 18'e, köy de 55'e çıkmıştı. Diğer birimlerin aksine mezra sayısı daha da düşerek 27 olmuştur.³³⁹ Ilgın'ın mahalle sayısı 16. yüzyılın

Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, ss. 153-155.

³²⁹ 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgesinin bir kısmına, Osmanlı idari teşkilatında Karaman Eyaleti (beylerbeyliği/vilayet) veya Yunan vilayeti denilmiştir. Eyaletin ismi Karamanoğulları Beyliği'nin kurucusu olan ve Larende (Karaman) şehrini merkez yaparak işlerini buradan yürütmüş olan Karaman Bey'den gelmektedir. Beylerbeyliğinin kuruluş tarihi olarak araştırmacılar tarafından 1468, 1470, 1476, 1483 ve 1512 tarihleri verilmiştir. Erdoğdu, bölgede Osmanlı hakimiyetinin tam olarak sağlandığı ve bölgede Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilen genel bir evkaf tahririnden dolayı 1476 yılını kabul etmektedir. 1513 yılında eyalet; Akşehir, Aksaray, Aladağ, Belviran, Beyşehir, Çemenli, Ereğli, Ermenek, Eskiil, Gülnar, Karahisar, Karataş, Koçhisar, Kayseri, Konya, Larende (Karaman), Ilgın, İshaklı, Mud, Niğde, Ürgüp, Ortaköy, Seydişehir, Turgutlu ve Zengicek olmak üzere 25 kazadan oluşmaktadır. Bk.: Mehmet Akif Erdoğdu, “Karaman Vilayetinin İdari Taksimatı”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul 1992, S. 12, ss. 425-430.

³³⁰ BOA., **TK.GM.d. 404**, s. 133B. (906 / 1500); BOA., **Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.) 46**, ss. 69-71.

³³¹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan 1513 tarihli defterde, Karaman Vilayeti başlığı altında verilen 25 kaza içerisinde “*Kazâ-i Ilgun*” da bulunmaktadır. Bk.: BOA., **TSMA.d. 929**, s. 7. (29 Şevval 919 / 28 Aralık 1513)

³³² BOA., **TT.d. 387**, ss. 1-978. (929 / 1523)

³³³ BOA., **TK.GM.d. 405**, s. 110A. (992 / 1584); Sezen, **a.g.e.**, s. 363.

³³⁴ 1525'ten itibaren Karaman Eyaleti'ne dahil edilen Akşehir sancağının Aladağ, Belviran, Çimenili, Ilgın ve İshaklı kazaları bulunmaktadır. Bk.: Şahin, “Akşehir”, ss. 298-299.

³³⁵ Gazi Özdemir, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ilgın Kazası**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2014, ss. 37-38.; Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 2, S. 1, ss. 29-50.

³³⁶ BOA., **TT.d. 40**, ss. 639-786.; Ertürk, **a.g.t.**, s. 65.

³³⁷ BOA., **TT.d. 455**, ss. 463-568.; BOA., **TT.d. 399**, ss. 463-568.

³³⁸ BOA., **TT.d. 415**, ss. 332-449.

³³⁹ BOA., **TK.GM.d. 12**, ss. 1-127.

başında 8 iken, tam 82 yıllık bir süreç içerisinde mahalle sayısı 10 artmıştır. Sancak merkezi olan Akşehir kazasında mahalle sayısı artışı sadece 2 olurken, Ilgın'da kısa sürede böyle bir artışın olması dikkat çeken önemli bir husustur.

Kazanın 1502 tarihli tahririnde şehir merkezinde 133 hane, 206 nefer; 1518 tahririnde 178 hane, 295 nefer; 1524 tahririnde 191 hane, 319 nefer ve 1539 tahririnde hane sayısı belirtilmeyip sadece 321 nefer kaydı düşülmüştür. 1584 tarihli tahrirde ise hane sayısı tekrar belirtilmemiş, nefer sayısı da 703'e yükselmiştir. Aynı tarihi süreçte sancak olan Akşehir'in nefer sayısındaki artış % 159 olur iken, Ilgın'da bu oran % 242 olmuştur. Mahallede sakin ortalama nefer ve hane sayısı; 1502'de 25-16, 1518'de 27-16, 1524'te 29-17'dir. 1539'da mahallede sakin ortalama nefer 27 iken, 1584'te bu sayı 39'a çıkmaktadır. Bu ortalama rakamlarla, tabi olduğu sancak ve çevresindeki kazalara kıyasla oldukça yüksektir.³⁴⁰

Ilgın şehir merkezinde 16. yüzyılda yaşanan artışın sadece şehir merkeziyle sınırlı kalmadığı, kırsal kesim denilen köylerde de nefer sayısındaki artış oldukça fazla olmuştur. 1502'de 1.200, 1518'de 1.294, 1524'te 1.480, 1539'da 2.187 ve 1584 yılında 3.933 nefer köylerde kaydedilmiştir.³⁴¹ 82 yıl içerisinde, köylerde de % 228 oranında artış yaşanmıştır. Veriler, Ilgın'ın 16. yüzyılda oldukça hareketli ve değişken bir demografik yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Hatta 1584 tarihli tahrirde Akşehir sancağının kazası olan Ilgın'ın merkezi nüfusu, aynı tarihlerde Beyşehir sancağı merkezi olan Beyşehir kazasından bile oldukça yüksektir.

On altıncı yüzyıla ait tahrir defterlerinde Ilgın'da bulunan mahalleler; Atik Cami, Balı Fakih, Bedir, Cami, Carullah, Derviş Cemaati, Hacı İsmail, Hacı Mustafa, Hacı Satılmış Mescidi, Halil, Kalaycılar, Mehmed V. Elvan Mescidi, Mahalle, Nadir, Şeyh Nasuh, Tatar Cemaati, Vefa-zâde Mescidi, Veled-i İlancı, Veled-i Mahmud Fakih, Yahya Fakih ve Zincirli Kuyu'dur³⁴². Mahalle isimlerine bakıldığında iki mahalle cemaat ismiyle³⁴³, beş mahalle de mescit ve cami ismiyle³⁴⁴ anılmaktaydı.

³⁴⁰ Ertürk, **a.g.t.**, ss. 98-99.

³⁴¹ Ertürk, **a.g.t.**, s. 123.

³⁴² Bedir Mahallesi daha sonra Şeyh Bedreddin Mahallesi, Vefa-zâde Mahallesi de Şeyh Vefâ Mahallesi sonradan dönüşecektir. Bk.: Özdemir, **a.g.t.**, s. 146.

³⁴³ Tatar Cemaati ve Derviş Cemaati.

³⁴⁴ Vefa-zâde Mescidi, Mehmed V. Elvan Mescidi, Carullah Mescidi, Atik Cami ve Cami Mahallesi.

Mahallelere ismi verilen şahısların unvanlarına bakıldığında ise hacı, fakih ve şeyhin kullanıldığı görülmektedir.³⁴⁵

On altıncı yüzyılda hızlı bir gelişim sürecinde olan Ilgın, tarım ve hizmet sektörlerinin ağırlıklı olduğu bir kaza olmuştur. Bu iki sektörden elde edilen gelirin yüzyıl içerisinde sahip oldukları oran, çok büyük bir değişime uğramadan devam etmiştir. Yani 1502 tahririnde tarım hizmetleri % 64, hizmet sektörü de % 36'lık bir orandaydı. Bu durum 1582'de % 60 tarım, % 40'ta hizmet olmuştur. Kazada değirmen haricinde küçük sanayi denilebilecek iş kolları hiç bulunmamakla birlikte, değirmenlerin de gelirleri, toplam gelir içerisinde % 2,5'u geçmemiştir. Kaza merkezinin tahrir defterlerinde kaydedilen vergi gelirleri; 1502'de 33.200 akçe, 1518'de 43.800, 1524'te 47.800, 1539'da 31.604 ve 1584'te 16.080 akçe olarak kaydedilmiştir. 1502'den 1539 yılına kadar vergi gelirleri sürekli artarken, bu tarihten itibaren önemli düşüşler yaşanmıştır. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında hububat gelirlerinde yaşanan 9.000 akçelik azalma ve hayvancılık faaliyetlerinin yüzyılın ilk yarısına göre azalması düşüşün temel sebepleri olmuştur.³⁴⁶

1584 tarihli tahrirde, 18 mahalle ve 55 köyden oluşan Ilgın'ın, 1642-1665 tarihli Avârız Defteri'nde de mahalle sayısı 18 olarak kalırken, köy sayısı 67 olmuştur. Kaza merkezinde 333, köylerde ise 1.287 olmak üzere toplam 1.620 nefer kaydedilmiştir. Kaza merkezinde en çok neferin kayıtlı olduğu mahalle 39 nefer ile Zincirli Mahallesi'dir. Zincirli'den sonra 29 nefer ile Bali Fakih ve Bedir mahalleleri gelmektedir. En az neferin kayıtlı olduğu mahalleler 7 nefer ile Behlül Beg ve 10 neferle Şeyh Vefa'dır. Köylerde sakin en çok nefer sayısı 72 ile Çiğil-i Ulvî ve 69 neferle İltaş (Eldeş), en az nefer sayısına sahip köyler ise 2 neferle Hisar ve 3 neferle Ayas olmuştur. Kazanın 1641'de toplam avârız hane sayısı 119'du.³⁴⁷ Uzun bir süre aynı kalan mahalle sayısı 19. yüzyılın ilk yarısında 16'ya, köy sayısı ise 30'a

³⁴⁵ Ertürk, **a.g.t.**, ss. 100-103.

³⁴⁶ Ertürk, **a.g.t.**, ss. 279-280.

³⁴⁷ Avarız defterinde kaza merkezinde mahallelerin avarız haneleri ile ilgili bilgi verilmemiştir. Muhtemelen kaza merkezinin menzilci olmalarından dolayı avarızdan muaf tutulmuşlardır. Bk.: İbrahim Solak, "1642-1655 (1052-1076) Tarihli Avarız Defterine Göre XVII. Yüzyılın Ortalarında Akşehir Sancağı", **I. Uluslararası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi ve Sanat Etkinlikleri, Akşehir 20-21 Kasım 2008**, Konya 2010, ss. 209-220.

düşmüştür. Dahiliye Nezareti için 1923 yılında hazırlanmış olan eserde ise Ilgın'a bağlı 40 köy bulunmaktadır.³⁴⁸

1830 tarihli nüfus defterinde Ilgın kazasının merkezinde hane sayısı 836, erkek nüfus sayısı 3.896'dır.³⁴⁹ 1833'te hane sayısı 1.078, erkek nüfus sayısı 3.959 olmuştur.³⁵⁰ 1838'de 1.163 hane, 3.198 erkek nüfusu bulunmaktadır.³⁵¹ 1841'de hane sayısı 1.931, erkek nüfus 5.011'dir.³⁵² 1844 tarihli defterde hane sayısı 1.726'ya düşerken, erkek nüfus sayısı artmaya devam ederek 5.149 olmuştur.³⁵³ Ancak aynı tarihte temettüat defterlerinde hane sayısı 1.714 olarak kaydedilmiştir.³⁵⁴ 1873 tarihli Konya Vilayet Salnamesi'nde ise hane sayısı 2.075, erkek nüfus sayısı da 8.664 olarak belirtilmiştir.³⁵⁵ 1833 yılından 1841 yılına kadar merkez nüfusunda azalmaların yaşandığı görülmektedir. Azalmanın temel sebebi bölgede yaşanan veba salgını olmuştur. Bölgede yaşanan salgının canlı şahidi olan William John Hamilton, Haziran 1837'de Ilgın'da yaşanan salgının korkunç büyüklüğünü şöyle ifade etmektedir:

“... Ağanın kendi odalarında hazırlanmış bir konak buldum. Ağanın kanepeleri ve yastıkları üzerinde rahatladım ancak, yerleşmemiz henüz yarım saat olmamıştı ki Dimitri, güneşten yanmış cildine rağmen kötü haberlerle donanmış olduğunu ilan edercesine ekşi ve soluk suratıyla göründü. Ilgın'ı veba salgını sarmış ve her gün 8-10 vakayla karşılaşılıyormuş. Çok daha kötüsü olduğunu ve tam da bugün 3 ölüm gerçekleştiğini, , içinde bulunduğumuz evde Ağanın kızının sadece 5 gün önce öldüğünü ve bu sebeple babasının köye kaçtığını, köyün ıssız olduğunu ve burada ikamet edenlerin neredeyse tamamının ölmüş olduğunu ekliyordu. O halde, buraya girerken tanık olduğum fakat açıklayamadığım kimsesizliğinin sebebi buydu. Birazdan Dimitri tekrar göründü ve mutfakta kahve öğütmede kendisine yardım etmekte olan

³⁴⁸ Özdemir, a.g.t., ss. 141-145.

³⁴⁹ BOA., Nüfus Defterleri (NFS.d.) 3277.

³⁵⁰ BOA., NFS.d. 3481.

³⁵¹ BOA., NFS.d. 3298.

³⁵² BOA., NFS.d. 3299.

³⁵³ BOA., NFS.d. 3301.

³⁵⁴ Ilgın Kazası temettüat defterleri için bk.: BOA., Maliye Varidat Muhasebesi Temettüat Defterleri (ML.VRD.TMT.d.) 10054, 10055, 10056, 10057, 10058, 10059, 10060, 10061, 10062, 10063, 10064, 10065, 10066, 10067, 10068, 10069, 10070, 10071, 10072, 10073, 10074, 10075, 10076, 10077, 10078, 10079, 10080, 10081, 10082, 10083, 10084, 10085, 10086, 10087, 10088, 10089, 10090, 10091, 10092, 10093, 10094, 10095, 10096, 10097, 10098, 1442, 16069, 17506.; Özdemir, a.g.t., s. 162.

³⁵⁵ Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1290/1873, ss. 127-128.

adamın kuzeninin sabah öldüğünü ve defin işlerine yardım etmekten yeni geldiğini söylediğini aktardı. Bu kabul edilemezdi ve Dimitri derhal uzaklaşmak istiyordu. Zaten tehlikeye bulaşmış olduğumuza göre halen burada yaşayanlardan mümkün mertebe uzak durarak günü burada geçirebileceğimizi düşündüm. Akşamüstü pazar, han, cami, hamam ve kapalı çarşıları görmek için dolaşmaya çıktım³⁵⁶... Gezintim sırasında bir insan yarattığıyla neredeyse hiç karşılaşmadım. Çarşıdaki kahve dükkanının da tüm memleketin mustarip olduğu ve sonradan öğrendiğime göre artmaya devam eden hastalık mağduru, soluk görünümlü birkaç şahıs oturuyordu.”³⁵⁷

Ilgın kazasının köylerde sakin nüfusu 19. yüzyılda artış eğiliminde olmuştur. Köylerde yaşayan erkek nüfus; 1830’da 3.285, 1834’te 3.036³⁵⁸, 1838’de 2.519, 1841’de 4.185 ve 1844’te³⁵⁹ 4.256’dır. 1830-1844 yılları arasında köylerin nüfus artışlarına bakıldığında, kaza genelinde % 29 oranında bir artış yaşanmıştır. Köylerde bulunan hane sayısı; 1830’da 664, 1834’te 745, 1838’de 813, 1841’te 1.522 ve 1844’te 1.354’tür. 1830’dan 1844 yılına kadar geçen 14 yıllık süreçte hane sayısında % 49 oranında artış yaşanmıştır. 1841 yılında hane sayısında önemli bir artış yaşanmış, 1838 yılına göre artış oranı % 87,21 olmuştur. 1844 yılında ise hane sayısında düşüş yaşanmış ve 1841 yılına göre bu oran % 11 olmuştur.³⁶⁰

Ilgın’da 15. ve 16. yüzyıllarda olduğu gibi 19. yüzyılda da şehirde tarım sektörünün ağırlıklı olduğu tespit edilmektedir.³⁶¹ Kaza merkezinde ziraatla uğraşan nefer sayısı 168 olup, kaza genelinde tarımla uğraşan toplam nüfusun sadece % 14’ünü oluşturmaktadır. Köylerde ise durum daha farklı olup, kaza geneli tarımla uğraşan nüfusun % 86’sı köylerdedir. 1.352 köy hanesinin 1.052’sinde ziraatla uğraşan kişilerin bulunması, nerdeyse tüm köylerde tek geçim kaynağının tarım olduğu

³⁵⁶ Burada kastedilen cami, hamam, han ve kapalı çarşı, şehir merkezinde bulunan Lala Mustafa Paşa Külliyesi’dir.

³⁵⁷ Hamilton, **a.g.e.**, ss. 539-548.

³⁵⁸ BOA., **NFS.d. 3297**, ss. 44-46.

³⁵⁹ 23 Temmuz 1843 tarihli sayım öncesi Ilgın, İshaklı ve Akşehir kazalarına 1.020 kişilik bir iskân gerçekleştirilmiştir. İskân edilen 1.020 kişilik aşiret mensuplarının 600 kişisi Ilgın kazasının köylerine yerleştirilmiştir. Bk.: BOA., **NFS.d. 3305**, ss. 46-82.; 1841 yılının ocak ayında Köseler Aşireti mensuplarının da Ilgın’a yerleştirildikleri görülmektedir. Bk.: BOA., **NFS.d. 3306**, s. 7.; Ilgın’a iskânı gerçekleştirilen aşiretler ve hane sayıları için bk.: Özdemir, **a.g.t.**, ss. 201-202.

³⁶⁰ Özdemir, **a.g.t.**, ss. 180-200.

³⁶¹ Mehmet İpçioğlu, “Şeriye Sicillerine Göre Osmanlı Ilgın’ında Sosyal Hayat”, **I. Ulusal Ilgın Sempozyumu**, Konya 2012, s. 372.

gerçeğini belirtmektedir. Köylerde tarım ile uğraşan nüfusun en çok yetiştirdikleri ürünler arpa, buğday, haşhaş, keten, burçak, bihtane, fink, melez ve termiyedir.³⁶² Kaza merkezinde ise sadece arpa ve buğday yetiştirilmiştir. Tarımla uğraşan köylü nüfus az da olsa hayvancılık, kömürcülük ve kerestecilik faaliyetlerinde de bulunmuştur.³⁶³

İlgın'da tarım sektörü kadar olmasa da 19. yüzyılda hayvancılık faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir. 1844 yılında kaza genelinde 32.372 küçükbaş, 5.014 büyükbaş ve 1.829'u da yük-binek (eşek, at, kısrak, tay, esb) olmak üzere toplamda 39.215 hayvan beslenmekteydi. Kaza genelinde daha çok küçükbaş hayvancılığı yapıldığı, büyükbaş hayvancılığın rağbet görmediği anlaşılmaktadır. Hayvancılık haricinde arıcılıkla uğraşanlar da olup, kazada toplam 152 arı kovani bulunmaktaydı. Kovanların bulunduğu yerlerin ve hanelerin dağılımına bakıldığında, daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla arı beslendiği tespit edilmektedir. Kaza genelinde kasap, kalaycı, attar, bakkal, demirci, kahveci, kendirci, gaz yağcı, merkepçi, bozacı, berber gibi mal ve hizmet üreten veya bunları satan esnaf ve zanaatkarın % 32'si köylerde, % 68'i de kaza merkezinde bulunmaktaydı.³⁶⁴

Özdemir, 1844 yılındaki temettüat sayım defterlerinden Ilgın kazasının toplam gelirinin 1.466.897,10 kuruş olduğunu tespit etmiştir. Ancak defterlerde tutulan muhasebe kayıtlarının çoğunun hatalı olduğunu ve bunların doğru olacak şeklini tablolar halinde tezinde sunmuştur. Sunmuş olduğu verilere göre toplam gelirin 231.967 kuruşu kaza merkezine, geri kalan 1.234.930 kuruş ise köylere aittir. Kaza merkezindeki 16 mahalleden elde edilen gelir, toplam gelirin % 16'lık kısmını oluşturmaktadır. Geriye kalan % 84'lük gelir dilimi 30 köyden elde edilmiştir. Toplam geliri oluşturan kalemler; 828.024 kuruş ticaret ve zanaat gelirlerinden oluşan ek gelirler, tarım ve ziraattan 433.106 kuruş, 97.885 kuruş küçükbaş hayvandan, 56.651

³⁶² Gazi Özdemir'in nüfus ve temettüat defterlerinden tespit etmiş olduğu verilere göre 1844 öncesi kayıt altına alınan vergi kayıtlarında Ilgın kazasında 8.045 kile buğday, 4.127 kile arpa, 411,93 kile, 254 kile melez, 109 kile bihtane, 100 kile keten, 40 kile fink, 56 kile burçak ve 22 kile termiye üretimi yapılmıştır. Toplamda 12.504 kile tahıl üretimi gerçekleştirilmiştir. Kaza merkezinde tahıl olarak sadece 1.040 kile buğday ve 777 kile arpa üretimi yapılmıştır. Bk.: Özdemir, **a.g.t.**, s. 251.

³⁶³ Özdemir, **a.g.t.**, ss. 208-268.

³⁶⁴ Özdemir, **a.g.t.**, ss. 270-307

kuruş büyükbaş hayvandan, 29.223 kuruş kısraktan, 1.872 kuruş arı kovanından, 3.012 kuruş değirmen ve 2.765 kuruş da kira gelirinden oluşmaktadır.³⁶⁵

Ilgın kazasında önemli sanayi malzemeleri de üretilmekteydi. Bunlardan ilki barut yapımında kullanılan güherçile madenidir.³⁶⁶ Bu madenin Ilgın'da 1578-1579 yıllarında bulunduğu ve burada bir imalathane oluşturulduğu görülmektedir.³⁶⁷ Bu madde zor şartlarda çıkartılıp, zahmetli bir işleştikten sonra Osmanlı Devleti'nde silah sanayide kullanılmaktaydı.³⁶⁸ Ilgın ile Kadınhanı arasında bulunan Karaköy isimli yerden çıkarılan bu maden, ruhsatlı olarak her yıl 5.000 vukıyye üretilmekteydi.³⁶⁹ Kazada güherçile haricinde kömür ve kereste üretimi de yapılmaktaydı. Kazanın Derbent Tatlar Hisarı köyündeki 178 hane ile Ayaslar köyündeki 11 hane, meşe ağacından kömür üretmekteydiler. Ayaslar köyündeki 11 hane 7.150 kuruş gelir elde ederken, Derbent Tatlar Hisarı'ndaki 178 hane ise 91.417 kuruş gelir elde etmekteydiler. Kazanın güneyinde, dağ yamaçlarında bulunan Ağrıs, Balyas, Beğri, Çiğil-i Ulvî, Çiğil-i Suflâ, Taşdığın, Yeğran ve Yunuslar köylerinde ziraatla uğraşan nüfusun bir kısmı aynı zamanda ormanlardaki ağaçları keserek kereste üretiminde bulunmaktaydılar. Bu işten elde ettikleri toplam gelir 213.095 kuruştur.³⁷⁰

Ali Cevad'ın 19. yüzyıl sonlarındaki Ilgın hakkındaki izlenimleri şöyledir:

*“Konya Vilayeti merkez sancağına bağlı kaza merkezi olan bir kasabadır. Kasabadaki eski yapılar arasında Lala Mustafa Paşa'nın yaptırdığı cami ile bedesten bulunmaktadır. 16 mahalleden oluşan kazada 3.963 ev, 111 dükkân, 50 cami, 35 mescit, 4 han, 4 fırın, 49 değirmen, 1 çiftlik, 4 kahvehane, 1 hükümet konağı, 5 medrese, 62 İslam okulu, 4 hamam ve 1 kütüphane vardır.”*³⁷¹

Ilgın'da 4.280 Osmanlı lirası değerinde manifatura, demir, astariye, petrol ve cam ithalatı yapıldığı 1899 tarihli Konya Vilayeti Salnamesi'nde kaydedilmiştir.

³⁶⁵ Kaza merkezi ve köylerdeki gelir gruplarının dağılımı hakkında detaylı bilgi için bk.: Özdemir, **a.g.t.**, ss. 315-316.

³⁶⁶ BOA., **Cevdet Askeriye (C.AS.) 94 / 4314**. (2 Zilkade 1215 / 17 Mart 1801)

³⁶⁷ BOA., **MD. 37**, hk. 611. (26 Zilhicce 986 / 23 Şubat 1579)

³⁶⁸ BOA., **C.AS. 1022 / 44796**. (19 Ramazan 1195 / 8 Eylül 1781); BOA., **C.AS. 1201 / 53756**. (29 Recep 1199 / 7 Haziran 1785)

³⁶⁹ BOA., **C.DH. 72 / 3565**. (20 Şevval 1242 / 17 Mayıs 1827)

³⁷⁰ Özdemir, **a.g.t.**, ss. 308-310.

³⁷¹ Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 751.

40.222 lira değerinde ise hububat, çeşitli kırılmış koyun yünü, sade yağ gibi ürünlerin ihracatı yapılmıştır. Üretimi yapılan ürünler arpa, mercimek, beyaz fasulye, afyon, haşhaş yağı, üzüm, şarap ve baldır. 1899 yılının salnamesinde kaza merkezinin 600 hane ve 1.850 nüfustan ibaret olduğu belirtilmiştir. Kazanın umumi nüfusu 24.840 olup, 35 Rum haricindeki nüfusun tamamı Müslümandı. Şehir merkezinin iki kilometre batısındaki kaplıcalardan yıllık 8-10.000 kuruş gelir elde edilmekteydi³⁷². Kazada 1 hükümet dairesi, 23 cami ve mescit, 42 mektep, 6 medrese, 172 dükkân, 6 fırın, 100 destgah, 37 değirmen, 10 kahvehane bulunmaktaydı. Kütüphane (Lala Mustafa Paşa Külliyesi birimlerinden cami içerisinde bulunan kütüphane kastedilmektedir.) içerisinde 100 yazma, 11 basma eser bulunmaktaydı. Kasabada bulunan hayvanat; 32 deve, 6.227 öküz, 1.510 manda, 44.182 koyun, 5.045 keçi, 30.217 tiftik keçisi, 1.850 at ile kısarak ve 3.356 eşekti. Bir nahiyesi olup o da Argıthanı'dır.³⁷³

İlgın'a tabi 1 nahiye, 49 karye olduğu, 1906 yılının Konya Vilayeti Salnamesi'nde belirtilmiştir. Toplam 31.469 olan nüfusun; 30.899'u Müslüman, 574'ü Rum, 90'ı Ermeni ve 6'sı Katolik'tir. Kazada 73 cami-mescit, 10 medrese, 200 dükkân, 5 fırın, 35 değirmen, 12 kahvehane ve 1 kütüphane bulunmaktaydı. Kazada buğday, arpa, mercimek, fasulye, çemen, afyon, üzüm ve bal mumu üretilmekteydi. Kazada bulunan 103.266 hayvanın; 1.062'si manda, 6.717'si sığır, 68'i deve, 4.234'ü eşek, 6'sı ester, 1.427'si at, 44.750'si koyun, 4.695'i keçi ve 40.307'si tiftik keçisiydi. Yıllık toplam gelir 25 para, 2.220723 kuruştı. Salnamede, kasaba olarak da nitelendirilen İlgın'ın küçük ama düzenli bir çarşıya sahip olduğu kaydedilmiştir. Hükümet Dairesi, Redif Taburu ve Lala Mustafa Paşa'nın bir minareli camisi önemli yapılarıdır. Caminin küçük olmasına rağmen güzel bir yapı olduğu ve içerisinde 100 adet yazma ile 11 adet matbu eser bulunmaktaydı. Çarşı merkezinde bulunan 2

³⁷² İhtifalci lakabıyla tanınan ve Osmanlı son devir müverrihlerinden Mehmed Ziya, 1892-1893 yılları arasında gerçekleştirdiği seyahat sırasında İlgın'da bir gece kalmış ve hamam ile ilgili gözlemleri şöyledir: "... Kasabanın iki kilometre garbındaki kaplıca ma'mûr olup Ma'ârif nâmına idare olunmakta ve senevî sekiz on bin kuruş râddesinde vâridât vermektedir. Bu kaplıcanın içinde büyücek bir havuz vardır. Suyunun ba'zı cild hastalıklarına nef' ve fâ'idesi olduğu bi't-tecrübe sâbit olmuştur." Bk.: İhtifalci Mehmed Ziya, a.g.e., s. 301.

³⁷³ **Konya Vilayeti Sâlnamesi 1317/1899**, ss. 121-125.

hamamın³⁷⁴ harap olmasından dolayı Ilgın halkı yaz-kış iki saat³⁷⁵ mesafede olan kaplıcıyı kullanmaktaydı. Kasaba merkezinin yakınında bulunan Çavuşçu Gölü'nden taşan sular, merkeze çok yakın bir yerde bataklık oluşturmamasından dolayı şehrin havasını olumsuz etkilemekteydi. Havayı olumsuz etkilemesi haricinde 5.000 dönüm arazide ziraat yapılamamasına neden olmaktaydı. Bu olumsuz duruma set ve hendekler yapılmak suretiyle, padişahın emriyle son verilmiştir.³⁷⁶

Ilgın isminin bir ağaçtan geldiği, 1914 yılının Konya Vilayet Salnamesi'nde belirtilmiştir. Salnamede kazanın nüfusu 31.803 olarak kaydedilmiştir. Ilgın'a tabi 1 nahiye ve 50 köy bulunmaktaydı. Merkezde bulunan kaplıca haricinde Sevindik köyünde, Çavuşlu denen yerde ve Görünmez köyü yakınlarında da kaplıcalar bulunmaktaydı. Bunlarda bulunan suların ısı dereceleri farklı olup, her biri farklı hastalıkların tedavisine iyi geldiği düşünülmekteydi. Şehrin iki kilometre yakınında bulunan kaplıcadan yıllık 10.000 kuruş gelir elde edilmekte olup, uzak yerlerden de buraya gelenler olmaktaydı.³⁷⁷

4. Osmanlı Yol Sisteminde Ilgın ve Lala Mustafa Paşa Külliyesi

“Ola mürşîd tarîk-i hâcîyâna

Sülûk etmeyeler râh-ı yabana”

Mustafa el-Bosnavî

İnsanlık tarihi kadar eski olan yollar, toplumların sosyal, iktisadi ve askeri hayatında vazgeçilemez bir unsurdur. Ticari malların taşınmasında, askeri orduların sevkinde, toplumsal iletişimde ve insanların her türlü gerçekleştirdikleri seyahatlerde yollar büyük bir öneme sahip olmuştur. Binaenaleyh devletler yolların oluşturulması ve canlı tutulması için büyük çabalar harcamışlardır. Özellikle Anadolu coğrafyası, Avrupa, Asya ve kuzeyde bulunan ülkeler ile Arap coğrafyası arasında önemli bir stratejik kavşak konumundadır. Anadolu coğrafyasında uzun süre hakimiyet kuran

³⁷⁴ Burada kastedilen hamamlar, Lala Mustafa Paşa Külliyesi'ne bitişik alanda inşa edilmiş Çifte Hamam olması gerektir. Bu hamam hakkında bilgi külliye birimlerinden “Hamam” başlığında verilmiştir.

³⁷⁵ Muhtemelen burada 2 kilometre kastedilmiştir.

³⁷⁶ Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1322/1906, ss. 92-294.

³⁷⁷ Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1330/1914, ss. 350-351.

Selçuklu ve Osmanlı Devletleri, kendilerine önceki medeniyet ve devletlerden miras kalmış olan yolları büyük çoğunlukla kullanmışlardır. Yani değişmesi çok zor olan artık doğal bir yol güzergahı oluşmuştur.³⁷⁸

Anadolu coğrafyasında ilk planlı yol güzergahı diyebileceğimiz yol, Herodot tarafından “*Kral Yolu*”³⁷⁹ olarak adlandırılan yoldur. Bu yolun bir ucu İran’daki Susa’dan başlayıp Anadolu’nun batı ucunda bulunan Sardes’e (Sart) kadar uzanmaktadır. İdari ve askeri amaçlı oluşturulan bu yol, döneminin en gelişmiş yollarından biri olup Anadolu kısmında 66 konaklama yeri ve menzil bulunmaktadır.³⁸⁰ Yine bu yol da Hitit ve Lidyalılardan miras kalan yolların geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kral Yolu olarak adlandırılan yol, Doğu Roma’nın başkenti İstanbul olana kadar devam etmiş ve sonradan gelen siyasi idareler ihtiyaçlara göre yolları geliştirmişlerdir. İstanbul’un başkent olması akabinde Efes’in yerine güney yolu Üsküdar’dan başlayıp İzmit, Eskişehir, Sandıklı, Konya ve sonrasında yine Roma yolunu izleyerek Ereğli-Pozantı üzerinden Tarsus’a varmaktadır. Bu güzergâh Osmanlı döneminde hac yolu olarak bilinen yol olmuştur.³⁸¹

Anadolu Selçuklu döneminde Anadolu’da bulunan yol sisteminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Gelişmenin en önemli delili, 13. yüzyılda yollar üzerinde inşa edilen yapılarıdır.³⁸² Hem Karadeniz hem de Akdeniz limanları ile bağlantılı olan yolların kavşak noktaları Sivas, Aksaray, Kayseri ve Konya olmuştur.³⁸³ Ticari

³⁷⁸ Ümit Ekin, **XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 19.; Cevat Rüştü Gürsoy, “Türkiye’nin Tabii Yolları”, **Türk Coğrafya Dergisi** 50. Yıl Özel Sayısı, 1974, S. 26, ss. 24-30.; Sevin, **a.g.e.**, s. 5.

³⁷⁹ Kral Yolu hakkında detaylı bilgi için bk.: W. M. Ramsay, **Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası**, çev.: Mihri Pektaş, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1960, s. 26-36.

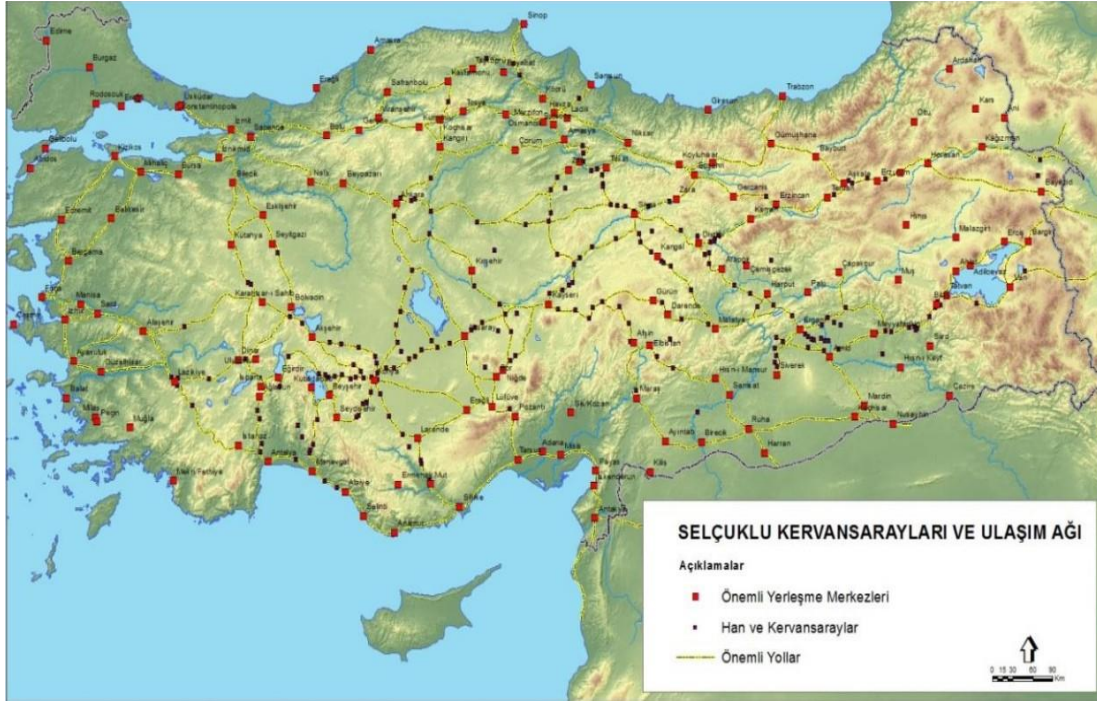
³⁸⁰ İsmet İlter, **Cumhuriyetin 50. Yılında Karayollarımız**, Bayındırlık Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, ss. 4-5.

³⁸¹ A. Latif Armağan, **Osmanlılar Zamanında Hac Yolu ve Menziller**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, ss. 45-55.; Müderrisoğlu, **a.g.t.**, ss. 20-23.; Sevin, **a.g.e.**, s. 6.; Esra Doğan, “Osmanlı-İran Hac Yolları Sisteminde Fonksiyonları Yönüyle Konya-İlgın ve Kırmanşah-Sahne Menzilleri”, **I. Ulusal Ilgın Sempozyumu**, Konya 2012, ss. 269-286.

³⁸² Gönül Cantay, **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, ss. 69-70.

³⁸³ Bölge ticaretinde önemli bir yeri olan İran ipeği, ana ticaret merkezi olan Halep üzerinden Adana, Konya, Akşehir, Ilgın ve Afyonkarahisar güzergahını izleyerek Bursa’ya nakledilmekteydi. Yolun 1468’de Osmanlı hakimiyetine girmesi Konya’nın alınmasıyla mümkün olmuştur. 1578-1639 yılları arasında meydana gelen Safevi-Osmanlı mücadelesi, ipek ticaretini durma noktasına getirmiştir. Oluşan ticaret boşluğunu kapatmak isteyen Osmanlı Devleti, kendi sınırları içerisindeki ipek üretimini teşvik etmiştir. Bu iki devletin birbiriyle uzun bir süre mücadele etmesinin gerçek nedeni ipek yolu

amaçlara uygun olarak şekillenen Anadolu Selçuklu dönemi yollarında inşa edilen kervansaraylar, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından inşa edilecek menzil külliyelerinin prototipini oluşturmuştur. 16. yüzyılda oluşturulmuş menzil külliyesi nasıl ki Selçuklu döneminde oluşturulan kervansaraylar ile bağlantılıysa, kervansaraylar da ribatlarla ilintilidirler.³⁸⁴

*Şekil 3: Selçuklu Dönemi Ulaşım Ağı ve Kervansarayları*³⁸⁵

Osmanlı döneminde kullanılan yol güzergahları, kendisinden önceki Selçuklu ve Roma yollarıyla neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde bu yollar üzerinde konaklama amacıyla külliyeler, hanlar, irtibat ve ulaşımı sağlamak için menziller, yolların emniyetini sağlamak maksadıyla kaleler ve 15. yüzyıldan itibaren “*derbend*”³⁸⁶ adı verilen küçük bir kale niteliği taşıyan yol karakolları inşa

ticaretini tek güç olarak hakimiyeti altına alma isteğinden başka bir şey olmadığıdır. Bk.: Ekin, **a.g.t.**, ss. 21-24.

³⁸⁴ M. Kemal Özerin, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 1965, C. 15, S. 20, ss. 160.; Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 23.; Osman Turan, “Selçuk Kervansarayları”, **Belleten**, Ankara 1946, C. 10, S. 39, s. 492.

³⁸⁵ Gümüşçi, Yiğit, “Toponimiye Mührünü Vuran Selçuklular: 1/200.000 Ölçekli Türkiye Topografya Haritalarındaki Han ve Kervansaray Adlı/Ekli Yer ve Yerleşme İsimleri Üzerinden Bir Değerlendirme”, s. 101.

³⁸⁶ Osmanlı Devleti teşkilatında bir müessese olarak derbendin ortaya çıkışı II. Murad devrine dayanmaktadır. Yolların emniyetinin sağlanması haricinde, ıssız yerlerin şenlendirilmesinde veya yeni yerleşim alanlarının oluşturulmasında derbentler aracı olmuşlardır. Derbentler hac yolu

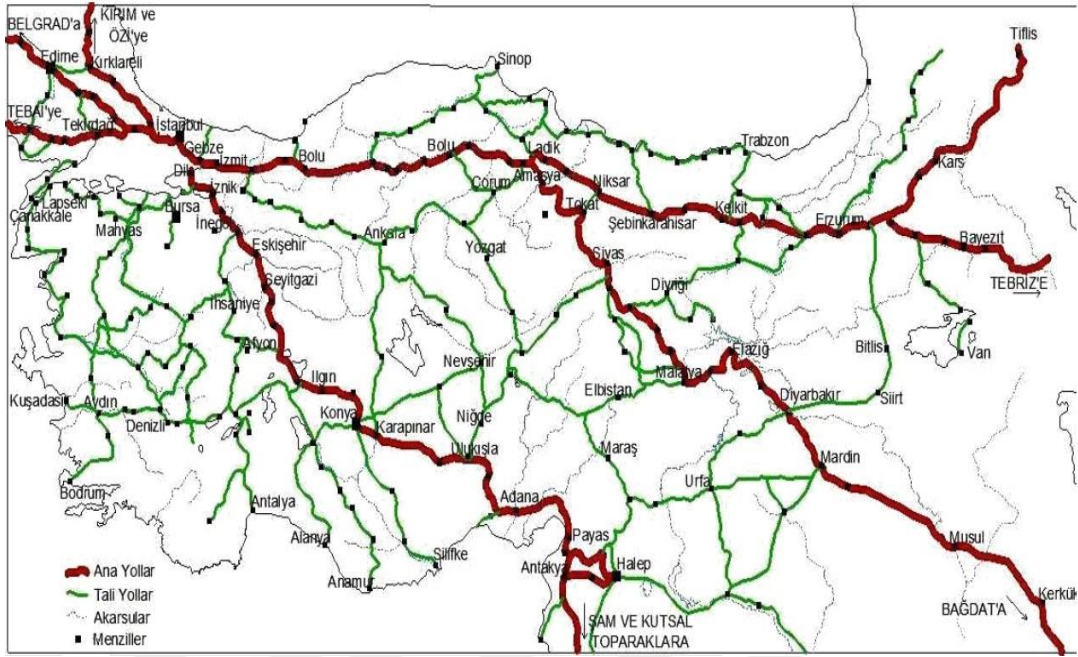
edilmiştir.³⁸⁷ Osmanlı döneminde ulaşım sisteminde yaşanan en önemli gelişme ana yolların geliştirilmesi kadar deniz yolu ulaşımının da önem kazanarak liman sayılarının artırılmasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında bir diğer ulaşım sistemi olarak demiryolunun inşası, Osmanlı devrinde ulaşımın gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.³⁸⁸ Yeni ulaşım ağlarını oluşturma bir yandan da karayolu ulaşımı üzerinde yeni köprü, geçit ve külliye inşası edilerek bölgelerin ve yolların şenlendirilmesine ayrıca önem verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ana yol olarak nitelendirilen büyük yollar, Rumeli ve Anadolu olmak üzere iki bölgeye yayılmaktadır. Bu bölgelerde kendi aralarında sağ, orta ve sol olmak üzere 3 ana güzergaha ayrılmaktadır. Rumeli Sağ Kolu; İstanbul, Vize, Kırklareli, Prevadi, Karasu, Babadağı, İshakçı, Akkırman, Özi ve Kırım güzergahından oluşmaktadır. Rumeli Orta Kolu; İstanbul, Silivri, Edirne, Filibe, Sofya, Niş, Yagodina ve Belgrad güzergahından meydana gelmektedir. Rumeli Sol Kolu ise; İstanbul, Tekirdağ, Malkara, Firecik, Dimetoka, Gümilcine, Pravişte, Lanzaka, Yenişehir, İzdin ve İstefe'ye varmaktadır. Sol Kol'a Romalılar "*Via Egnatia*" ismini vermişlerdir.

güzergahı olan Anadolu Sağ Kolu üzerinde bulunmaktaydılar. Bk.: Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı**, Eren Yayınevi, İstanbul 1990, ss. 9-10.; Yusuf Halaçoğlu, "Derbend", **DİA**, İstanbul 1994, C. 9, ss. 162-164.; Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Basımevi, Ankara 1991, ss. 70-78.; İsmail Kıvrım, "Haleb ve Rakka'dan Hotamış'a" **Konya Kitabı XVII: Geçmişten Günümüze Göçler**, Konya 2019, C. 2, ss. 131-144.

³⁸⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Anadolu, Ulaşım ve Yol Sistemi", **DİA**, İstanbul 1991, C. 3, ss. 127-128.

³⁸⁸ Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 24.

Şekil 4: Osmanlı Yol Sisteminde Önemli Güzergahlar ve Menzil Yerleri³⁸⁹

Merkezi İstanbul olan Anadolu yol şebekesi de sağ, orta ve sol olmak üzere 3 kola ayrılmaktadır. Anadolu Sağ Kolu; Üsküdar, Gebze, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana ve Antakya güzergahından oluşmaktadır. Antakya'dan sonra bir kol Halep'e, bir diğer kol da Şam üzerinden Hicaz ve Mısır'a ulaşmaktadır. Anadolu Orta Kolu; Üsküdar, Gebze, İznik, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Hasan Çelebi, Malatya, Harput, Diyarbakir, Nusaybin, Musul, Kerkük ve buradan Basra ve Bağdat'a varılmaktadır. Anadolu Sol Kolu; İstanbul, Gebze, İznik, Bolu, Tosya, Merzifon, Lâdik, Niksar, Karahisar-ı Şarki, Kelkit, Aşkale, Erzurum ve Hasankale'ye ulaşmaktadır. Buradan bir kol Kars ve Tiflis'e varırken, bir kol da Tebriz'e kadar ulaşmaktadır. Sol Kol ile Orta Kol, Üsküdar'dan Merzifon'a kadar aynı güzergahı takip etmektedir.³⁹⁰

Sağ, Sol ve Orta Kol güzergahları ana yollar olup, bunlara bağlanan çok sayıda ara veya tali yollar bulunmaktadır. Sağ Kol'a bağlanan İzmir, Bodrum, Denizli,

³⁸⁹ Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2002.; Gamze Fahriye Eraybat, **Tarihi Konaklama Yapılarının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzde Çağdaş İşlevle Değerlendirilmesi: Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı Örneği**, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011, s. 16.

³⁹⁰ Cemal Çetin, "İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2007, S. 21, ss. 299-300.

Antalya ve Anamur tali yolu önemli güzergahlardan biridir. At ile İstanbul'dan hareket eden biri 189 saatte Adana'ya, 226 saatte Antakya'ya, 120 saatte Antalya'ya, 141 saatte İzmir'e, 183 saatte Sivas'a, 275 saatte Diyarbakır'a, 327 saatte Nusaybin'e, 92 saatte Ankara'ya, 152 saatte Kayseri'ye, 281 saatte Erzurum'a, 302 saatte Kars'a, 342 saatte Van'a ve 252 saatte Trabzon'a varabilmekteydi.³⁹¹

Konya ve çevresi, Anadolu coğrafyasında sahip olduğu konumdan ve elverişli bir araziye sahip olmasından ötürü tarihten beri yol güzergahları içerisinde yer almıştır. Her yönden gelen yolların geçtiği transit geçiş merkezi olmuştur. Tarihi seyrir içerisinde hangi yollar önem kazanmışsa, Konya ve çevresi bu yollarla bağlantılı olmuş ve bir bakıma taşınan mallara antrepo vazifesi görmüştür.³⁹² Nitekim şehir planına bakıldığında, yollar ile bağlantısının ne derecede sıkı olduğu görülmektedir. Selçuklular döneminde inşa edilen sur ve on iki kapısı, önemli şehirlerarası ticaret yollarına açılmaktadır. Şehrin batıda bulunan kapıları Akşehir-Ilgın üzerinden İstanbul'a uzanan önemli yolun çıkış kapılarıydı.³⁹³

Ilgın'ın da dahil olduğu bölge, Osmanlı dönemi yol sisteminde “*Merkezi Ana Cadde*” ismi verilen ve menzil defterlerinde “*Anadolu Sağ Kol*” olarak adlandırılan Üsküdar-Gebze-Eskişehir-Akşehir-Ilgın-Konya-Adana-Antakya ve buradan Halep ve Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye giden yol güzergahında yer almaktadır.³⁹⁴ Bir vakıf şehir olarak Karapınar'ın inşa edilmesine kadar Konya bölgesindeki yol, Akşehir üzerinden Ilgın-Konya-Larende-Ereğli güzergahını takip etmekteydi. 1563-1568 yılları arasında Şehzade Selim'in isteği doğrultusunda bugünkü Karapınar'ın şehrinin bulunduğu ıssız yere bir külliye inşa edilerek etrafının şenlendirilmesi sağlanmıştır.³⁹⁵

³⁹¹ Yusuf Halaçoğlu, “Anadolu, Ulaşım ve Yol Sistemi”, ss. 127-128.

³⁹² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 1243-1453*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, C. 1, ss. 34-35.

³⁹³ Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, ss. 32-33.

³⁹⁴ Nasuhü's-Silahi (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz.: Hüseyin G. Yurdaydın, TTK Yayınları, Ankara 1976, ss. 52-114.; BOA., *KK.d. 2555*, s. 3.

³⁹⁵ Karapınar'ın şehir olarak kuruluşundan sonra ilk olarak banisi olan Sultan II. Selim'den dolayı ve Sultana ait anlamında olan “*Sultaniye*” adı verilmiştir. Ereğli'ye 52, Konya'ya 96 kilometre uzaklığındaki şehrin bugünkü yerine Şehzade Selim'in isteğiyle 20 Nisan 1560 tarihli hükümle bir külliye inşa edilmiştir. Külliye'nin etrafına da yerleşim yeri haline gelmesi için iskân faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Karapınar hakkında detaylı bilgi için bk.: Hasan Basri Karadeniz, “Sultaniye (Karapınar)'nin Kuruluşu, İlk Sakinleri ve Vakıfları (1560-1585)”, *Akademik Bakış*, Nisan 2008, S. 14, ss. 1-9.; Osman Nuri Dülgerler, “Konya Karapınar Selimiye Külliyesi ve Konya Mahkeme Hamamı”, *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1993, ss. 379-398.; Haşim Karpuz, “Karapınar ve

Kasabanın inşasından sonra, buradan geçen yol güzergahı Konya'dan çıkıp Karapınar üzerinden Ereğli'ye geçilecek şekilde değiştirilmiştir.

Şekil 5: Medine ve Mekke'ye Giden Hac Yolları³⁹⁶

Osmanlı Devleti'nde Anadolu Sağ Kol güzergahı haberleşme, askeri ve ticari amaçlı kullanımı haricinde, özellikle İstanbul'dan hareket eden surre ve hac kervanlarının ana yolu olması bakımından oldukça önemlidir. Osmanlı yol sisteminde Sağ Kol güzergahı üzerinde yer alan İlgin, askeri, haberleşme, surre ve hac menzili olarak kullanılmış stratejik bir yerleşim alanıdır. Arapça bir kelime olan menzil terimi,

Çevresindeki Türk Devri Yapılarına Toplu Bir Bakış", **Karapınar Sempozyumu**, 26-27 Ekim 2000, ed.: Yusuf Küçükdağ, Konya 2001, ss. 87-112.; Semavi Eyice, "Sultaniye-Karapınar'a Dâir", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul 1965, C. 15, S. 20, ss. 117-140.; Yusuf Küçükdağ, **Karapınar Sultan Selim Külliyesi**, Karapınar Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 1997.; Yusuf Küçükdağ, "Karapınar Kasabası'nın Kurulması ve İskân Durumu", **Karapınar Sempozyumu**, 26-27 Ekim 2000, ed.: Yusuf Küçükdağ, Konya 2001, ss. 7-18.

³⁹⁶ Suraiya Faroqhi, **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)**, çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 12.

kervanların, ulakların, devlet görevlilerinin, hareket halindeki orduların belirli bir mesafeden sonra geceyi geçirmek, dinlenmek, at değiştirmek ve tüm ihtiyaçlarını giderebilmek için konakladıkları bina, han veya mevkiye verilen isimdir.³⁹⁷ Osmanlı döneminde merkezi idare tarafından organize edilen menziller; askeri menziller, haberleşme menzilleri ve hac menzilleri olmak üzere üç farklı amaç için oluşturulmuşlardı. Tüm bu menzillerin her birinin fonksiyonu ve işlevi farklı olup, aynı idari birimin sınırları içerisinde olabilmekteydiler.

Menzilhâne adı verilen haberleşme menzilleri, kasaba ve kaza merkezlerinde kurulmaktaydı. Bunlar merkezi idarenin taşra ile irtibatını sağlamak maksadıyla yollar üzerinde belirli aralıklarla inşa edilmişlerdi. Bu sisteme Emevi, Abbasi ve Mısır Memluklarında “*berid*”³⁹⁸, Moğol ve İlhanlılarda “*yam*” ve Safevi Devleti’nde “*çaparhâne*” adı verilmiştir. Osmanlıların ilk dönemlerinde haberleşme “*ulak hükmü*” adı verilen beratlar vasıtasıyla yürütülmüştü.³⁹⁹ Daha sonra Kanuni Süleyman dönemi sadrazamlarından Lütü Paşa’nın girişimiyle kurulan menzilhâneler, Posta Nezareti kurulana kadar haberleşme kurumu olmuştur. Devletin ilk dönemlerinde, ellerinde merkezi idarenin verdiği fermanla (ulak hükmü) yola çıkan ulaklar⁴⁰⁰, geçtikleri yerlerden hayvan ihtiyaçlarını karşılamakta serbest bırakılmışlardı. Bu usul birçok suistimale neden olmuş ve bunların önüne geçilmek maksadıyla Kanuni Süleyman tarafından Lütü Paşa görevlendirilerek problemin çözülmesi istenmiştir. Lütü Paşa da yollar üzerinde ihtiyaç duyulan binek hayvanlarının sağlanacağı menzilhâneleri kurmuştu. Böylelikle devletin haberleşme işleri bir sistem haline dönüştürülmüştür. Sağ Kol adı verilen yol üzerinde Üsküdar’dan Halep’e kadar olan güzergahta

³⁹⁷ Lügate “*esnâ-yı seyr ü seyâhatte gece nüzul olunan yer, konak*”, ikamet edilen olunan mesken, hane, yer ve posta tatarı beygirlerinin bulunduğu mahal, tatar konağı anlamlarında kullanılmaktadır. Bk.: Şemseddin Sami, **a.g.e.**, ss. 1093-1094.; Pakalın, **a.g.e.**, C. 2, s. 479.

³⁹⁸ Berid hakkında detaylı bilgi için bk.: İbrahim Harekât, “Berid”, **DİA**, İstanbul 1992, C. 5, ss. 498-501.; Hatice Güler, “Memlûklerde Berid Teşkilâtı”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, İzmir 2019, S. 39, ss. 202-225.; Yunus Arifoğlu, “Abbâsîler Döneminde Yol ve Berid (11. Yüzyıla Kadar)”, **Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, 2020, C. 3, S. 1, ss. 15-25.

³⁹⁹ Yusuf Halaçoğlu, “Menzil”, **DİA**, Ankara 2004, C. 29, ss. 159-161.

⁴⁰⁰ Yusuf Halaçoğlu, “Ulak”, **DİA**, İstanbul 2012, C. 42, ss. 77-79.; Colin J. Heywood, “Some Turkish Archival Sources for the History of the Menzilhane Network in Rumeli During the Eighteenth Century [Notes and Documents On the Ottoman Ulak, 1]”, **Boğaziçi University Journal: Humanities**, İstanbul 1976-77, C. 4-5, ss. 39-55.

haberleşme amaçlı kullanılan toplam 28 menzilhâne bulunmaktaydı. Konya ve sınırları ise bu sistemin tam ortasında yer almaktaydı.⁴⁰¹

Konya ve sınırlarında haberleşme menzili Akşehir, Ilgın, Lâdik, Konya, İsmil, Karapınar ve Ereğli’de bulunmakta olup, kurulmuş oldukları yerleşim yerlerinin adını almışlardı. Bu menzillerden Akşehir, Ilgın, Konya, Karapınar ve Ereğli muayyen menzil sınıfına dahilken, Ilgın’dan sonraki menzil olan Lâdik ile Konya-Karapınar arasındaki İsmil menzilleri gayr-ı muayyen menzil sınıfındaydı. Gayr-ı muayyen menziller, gerekli durumlarda aktif olan ve bulundukları köylere ait bedel-i nüzul ve avarız vergilerinden finanse edilen menzillerdir. Yerleşim alanı içerisinde bulunan bu menzilhânelerin tam olarak konumları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak muhtemelen şehir girişlerinde, ana yollar üzerinde veya herkesçe bilinen konumlarda inşa edilmiş olmalıydı.⁴⁰²

Haberleşme menzili olarak kullanılan Ilgın Menzilhânesi için ahali, 1686 yılında 33,5 avarız hanesinin gelirine karşılık olmak üzere 10 menzil beygiri beslemekle sorumlu tutulmuştu.⁴⁰³ Ancak kendisinden bir sonraki menzil olan Lâdik Menzilhânesi’nin beygir beslemeye güçleri olmadıkları için 1690 yılına kadar toplam 70 beygir beslemek zorunda kalmışlardı. Kısa bir süre sonra tekrardan Lâdik’in beygir beslemeye başlamasıyla, beslenen beygir sayısı 20 olmuştur.⁴⁰⁴ İki kola sahip olan Ilgın Menzilhânesi, Konya merkeze 18, Akşehir’e 9 ve İstanbul’a 100 saat uzaklıktaydı.⁴⁰⁵

Devletin hareket halindeki ordusunun dinlenme, ikmal ve iâşe temini gibi ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla oluşturulan askeri menziller, genellikle yerleşim alanının dışında, su ihtiyacının karşılanabileceği düzlüklerde bulunmaktaydılar. Yapılacak askeri seferlerden önce ordunun ihtiyaç duyabileceği tüm malzeme tedarik edilip askeri menzillere getirilirdi. Askeri menzile gelen ordu, tedarik edilip buraya getirilenlerden tüm ihtiyacını giderirdi. Yola çıkan ordunun doğal olarak ağır

⁴⁰¹ Halaçoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, s. 30.

⁴⁰² Çetin, “İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri”, s. 303.

⁴⁰³ Konya, **ŞS. 31**, s. 285.

⁴⁰⁴ Konya, **ŞS. 35**, s. 274.

⁴⁰⁵ Cemal Çetin, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004, ss. 23-28.

ilerlemesinden dolayı askeri menzillerin kısa aralıklarla olması gerekmektedir. Yollar üzerinde bulunan askeri menzillerin sayıları haberleşme menzillerinden daha fazla olmuştur. Konya sınırları içerisinde askeri menzil sayısı ortalama 14'tü.⁴⁰⁶

Konya sınırları içerisinde bulunan askeri menzillerden birisi de Ilgın'dır. Ilgın Askeri Menzili, kendisinden bir önceki menzil olan Argıthanı'na 9 mil ve 5 saat uzaklıkta bulunmaktaydı.⁴⁰⁷ Revan Seferi sırasında tutulan menzil kayıtlarında Argıthanı'ndan Ilgın'a varış saati 3, 3,5, 4 ve 8 olarak verilmiştir.⁴⁰⁸ Bağdat Seferi öncesinde Argıthanı'ndan Ilgın'a gelen yolun iyileştirilmiş olması gerekir ki, ordu sefere giderken bu yolu 3,5 saatte geçmiştir. Osmanlı ordusu, Akşehir'den Argıthanı'na 4 saatte gelmiş ve buradan da 3,5 saat sonra Ilgın şehrinin girişinde bulunan kaplıca yakınlarındaki bir sahaya konmuştur. Ilgın'dan sonra gelen askeri menzil Cisir-i Atik olup, Ilgın ile arası ortalama 5 saat sürmekteydi. İki menzil arasındaki yol düz ve geniş olmasına rağmen ordu Revan Seferi'ne giderken 7 saatte bu mesafeyi katetmiştir. Bağdat Seferi'ne giden ordu, Konya sınırlarında Akşehir, Argıthanı, Ilgın, Cisir-i Atik, Suluzengi, Gelemiş, Kârız, Konya, Bınarıoğlu, Pınarbaşı, Firuz, Akçaşehir, Gölbaşı ve Ereğli güzergahını takip etmiştir.⁴⁰⁹ 1548 Irak Seferi, 1638 tarihli Menzil Defteri, 1635 Revan Seferi, 1638 Bağdat Seferi ve 1730 İran Seferi'nde ordunun geçmiş olduğu güzergaha baktığımızda bir iki istisna hariç güzergahın değişmediği, ancak menziller arası varış sürelerinin değiştiği görülmektedir.

⁴⁰⁶ İzzet Sak, Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2004, S. 16, ss. 198-202.

⁴⁰⁷ Nasuhü's-Silahi (Matrakçı), **a.g.e.**, s. 65.; Üsküdar ile Halep arasındaki menzillerin birbirine uzaklıklarını saat olarak gösteren defter için bk.: BOA., **Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d.) 27453**. (1048 / 1638-39)

⁴⁰⁸ A. Süheyl Ünver, "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi (Şevval 1044 (1635) Recep 1045 (1635))", **Belleten**, Ankara 1952, C. 16, S. 64, s. 552.; Nezih Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzıl-nâmesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 1983-1984, S. 34, s. 207.

⁴⁰⁹ Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzılnamesi (Bağdat Seferi Jurnalı)", **Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Ankara 1988, C. 13, S. 17, s. 58.; Çetin, "İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri", s. 323.

Osmanlı Devleti tarafından resmi olarak tertiplenen surre alayları⁴¹⁰, Anadolu ve Rumeli’de hac ibadetini yerine getirmek isteyen kabileleri⁴¹¹ ve ticaret kervanlarının⁴¹² güvenli bir şekilde varmak istedikleri yerlere ulaşmalarını sağlamak üzere kullanmış oldukları birçok yol güzergahı bulunmaktaydı⁴¹³. İstanbul merkezden hareket eden surre alayları ile hacı kabilelerinin kullanmış oldukları en asli yol güzergahı Anadolu Sağ Kolu olmuştur. Bu yol Kartal’dan başlayıp Gekbûze (Gebze), İznikmîd (İznik), Sabanca, Akhisar, Lefke (Osmaneli), Vezirhan, Söğüd, Eskişehir, Seyyidgâzi, Hüsrev Paşa Hanı, Bayat, Bolavadin, İshaklu, Akşehir, Ilgun, Lâdik, Konya, Şevmere, İsmail, Karapınar, Ereğli, Ulukışla, Nîkhan, Gülek Boğazı, Kuzulu

⁴¹⁰ Osmanlı Devleti’nde resmi olarak her yıl düzenlenen surre alayları hakkında detaylı bilgi için bk.: Münir Atalar, **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.; Murat Akgündüz, “Surre-i Hümayun Geleneği ve İslam Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir 2005, S. 22, ss. 107-114.; Alaattin Aköz, “İstanbul’dan Kutsal Topraklara Uzanan Sevgi Yolu: Surre Alayları ve 1680 Surre-i”, **Üç Kıtı-Bir Tarihçi: Prof. Dr. İlhan Şahin Armağanı**, Bursa 2021, ss. 217-240.

⁴¹¹ Orta Asya’dan hacca gitmek isteyen Müslümanlar, genellikle Semerkand ve Buhara’dan yola çıkarak bozkırı aşttıktan sonra Hazar Denizi’ne gelmekteydiler. Astrahan’da mola verdikten sonra Karadeniz’in kuzeyindeki Osmanlı limanlarından Kefe veya Özü’ye ulaşmaya kadar Rusya’nın güneyinden yolculuklarına devam ediyorlardı. Limanlardan denizi aşıp İstanbul’dan hareket edecek Şam kervanına katılmaktaydılar. Bazı kabileler de Samsun ve Sinop üzerinden Konya veya Eskişehir’e gelerek Şam’a hareket halinde olan kervanlara katılmaktaydılar. İkinci yolu tercih edenlerin gelmiş oldukları yolların çok iyi olmadığı ve ciddi güvenlik problemleri yaşadığı açıktır. Bk.: Faroqi, **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)**, s. 155.

⁴¹² Çok sayıda insan ve devlet görevlisini harekete geçiren surre alayları ve hac kervanları hem tüccarların katılması hem de çoğu hacının ticaret yapması sonucu, gerçek boyutları tespit edilemeyen bir ticaretin oluşmasını sağlamaktaydılar. Hac dönüşünde kervanlar kendileriyle birlikte baharat, kumaş gibi çeşitli mallar götürerek, geçmiş oldukları güzergahlarda bu malların ticaretini yapmışlardı. Bk.: Andre Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, çev.: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 21.; Anadolu ve Rumeli’de yaşayan zengin kişiler için bile hacca gitmek ciddi bir maddi bütçe gerektirmekteydi. Çünkü erkek olsun, kadın olsun hacca gitmek isteyenler hac süresince kendi ihtiyaçlarının tamamını karşılamak zorunda idiler. Kadınlar bile kendi eşlerinden hacca götürmeleri için bir talepte bulunmaları oldukça zordu. Kadı sicillerinden tespit edilen bazı kayıtlardan, hacca gitmek isteyen kadınlar kendisini de birlikte götürmesi karşılığında eşlerine mülk vermeyi taahhüt etmişlerdi. Kimi zaman bir miktar para veya mülk verilmişse de kocaları tarafından yolculuk sırasında terkedilenler olmuştu. Hacca giden bazı zengin tüccarlar kendi yanlarında getirdikleri malların ticaretini yolculuk esnasında yaparak para kazanırken, bazı maddi durumu olmayanlar da ihtiyaç duydukları takdirde dilenmekten kaçınmamışlardı. Yolculuk sırasında iâşe temin edilememesi ve çeşitli eşkıya saldırılarında ölenlerin sayısı da hayli fazla olmuştu. Bk.: Faroqi, **Hacılar ve Sultanlar**, s. 6.

⁴¹³ Anadolu ve Rumeli’den gidecek hacı adayları, merkezi idare tarafından tertip edilen iki büyük kervana dahil olarak yolculuk yaparlardı. Büyük çoğunluk İstanbul-Şam-Mekke güzergahını takip ederken, bir kısım da İstanbul-Kahire-Mekke güzergahını takip etmekteydi. Karayolu ile gidenler İstanbul, Eskişehir, Konya, Adana, Antakya, Halep, Hama ve Şam üzerinden Mekke ve Medine’ye geçmekteydiler. Antakya’dan sonra Halep’e uğramadan da Hama-Şam güzergahı takip edilmiştir. Karayolu ile Mekke’ye giden diğer yollar için bk.: İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrre Emirleri**, TTK, Ankara 1972, s. 57.; Deniz yolu ile surre gönderilmesi hususunda bilgi için bk.: M. Münir Atalar, Mustafa Şahin, “Denizden Hacc Yolculuğu ve Surre”, **2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013)**, 2015, C. 2, ss. 12-27.

Hanı, Kütüklü, Adana, Misis, Kurt Kulağı, Payas, Balan (Belen), Antakya, Hacı Paşa Mezrası, Şuğur, Madik Kalesi, Hama, Hums, İki Kapulu Han, Nebk (Benik), Kudeyfe, Şâm-ı Şerîf, Muzayrib, Ma'an, Âsî Hurma, Pulka-i Mu'azzama, Vâlîde Kuyusu, Fahleteyn, Hediye Eşmesi, Medine-i Münevvere, Cudeyre, Bedr-i Huneyn, Râbiğ ve Mekke-i Mükerreme'de son bulmaktadır. Hicaz'a kadar ulaşan en önemli yol olmuştur. Surre alayı ile hacı kafileleri, İstanbul'dan Şam'a kadar eşek, at ve katır sırtında yol alırken, Şam'dan sonra deveyle yolculuklarına devam ederlerdi.⁴¹⁴ Bu yolun Osmanlı Devleti için ayrı bir önemi olmuştur. Üsküdar'dan başlayan bu yolculuğun gidiş-dönüş süresi ortalama 8-9 ayı bulduğundan⁴¹⁵, kervanların yol üzerinde dinlenme, konaklama ve iâşe gibi her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri belirli noktalardaki menzillere ihtiyaç duyulmuştu.⁴¹⁶ İhtiyaçların karşılanması haricinde Osmanlı Devleti'nin güvenli yollar oluşturma politikasının da büyük bir katkısı bulunmaktaydı.⁴¹⁷

İstanbul-Konya-Antakya ve Şam arasındaki hac menzilleri, zaman içerisinde uğranması gelenek haline gelmiş yerlerden meydana gelmişken, Şam'dan sonraki hac menzillerinin konumu tamamen devletin güvenli bulunduğu ve iâşe teminini sağlayabileceği yerleşimler olmuştur. Şam'dan Hicaz'a kadar olan güzergahta kervanların güvenliklerini sağlamanın zorluğu ve konaklama, iâşe ve dinlenme ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşanan zorluklar, devletin bu güzergaha ayrı bir önem vermesini gerektirmiştir. Yine hac kervanlarının günlük alabilecekleri yol mesafesi, menzillerin konumunun belirlenmesinde önemli bir kıstas olmuştur. Menziller arası

⁴¹⁴ Hac kafilisi toplam 54 menzilde konaklamıştır. Bu menzillerden İznik, Konya, Adana ve Antakya'da ikişer gün kalınırken, 31 gün Şam'da ve 19 günde Mekke'de kalmaktaydılar. Kafile, Ramazan Ayı'nı Şam'da geçirdikten sonra hac için Mekke'ye doğru yola çıkmaktaydı. Dönüşte de aynı güzergâh takip ediliyorsa da Han-ı Kusayra, Han-ı Karamut, İskenderun, Ramazanoğlu Yaylası ve Tahta Köprü gibi ilave menzillerde daha durulmaktaydı. Dönüş yolculuğunda 3 gün Medine'de, 17 gün Şam'da, ikişer gün de Hama, Antakya, Adana, Ereğli, Eskişehir ve İznik menzillerinde kalınmaktaydı. Gidişte 58 gün menzillerde kalınırken, dönüşte ise kalınan gün sayısı 32'dir. Münir Atalar, "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)", **OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara 1993, S. 4, ss. 44-46.

⁴¹⁵ Heyet, **Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar**, VGM. Yayınları, İstanbul 2012, s. 186.

⁴¹⁶ 24 Temmuz 1780 tarihinde Üsküdar'dan hareket eden hac kervanı, 795 saatlik bir yolculuk sonrasında 3 Aralık 1780'de Mekke'ye ulaşmıştır. Kervan, Üsküdar'dan Şam'a 324 saatte, Şam'dan Medine'ye 357,5 saatte, Medine'den de Mekke'ye 113,5 saatte varmıştır. Yolculuk boyunca kervanın 13 menzilde 60 gün konakladığı görülmektedir. Bk.: A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc)", **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul 2000, C. 20, s. 99.

⁴¹⁷ Cemal Çetin, **Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2009, ss. 10-11.

mesafeye bakıldığında en uzun mesafeye haberleşme menzilhâneleri sahipken, en kısa mesafeli olanlar askeri menzillerdi. Üsküdar-Antakya yol güzergahında 24 haberleşme amaçlı kullanılan muayyen menzilhâne⁴¹⁸, 50 askeri amaçlı kullanılan menzil⁴¹⁹ bulunurken, hacı kabileleri ile surre alaylarının kullandığı menzil sayısı 20 civarındaydı.⁴²⁰

Konya sınırları içerisinde 17. ve 18. yüzyıllarda toplam 8 hac menzili bulunmaktadır. Bu menziller sırasıyla Akşehir, Ilgın, Lâdik, Konya, İsmil, Göçi, Karapınar ve Ereğli'dir. Ancak İsmil ve Göçi menzilleri birbirinin devamı olmayıp, şartlara göre ikisinden biri kullanılmıştı. Normal güzergâh İsmil üzerinden devam etmekteyse de buradan geçen yolu su basması gibi çeşitli afetlerin yaşanması durumunda surre alayları ve hacı adayları Göçi üzerinden yolculuklarına devam etmişlerdi. Ilgın gerek sahip olduğu konum itibarıyla gerekse şehre uğrayan kervanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek yapılara sahip bir yerleşim yeri olmasından ötürü önemli bir menzildi. Hac kervanları ile surre alayları için bir menzil olarak Ilgın'ın ne anlam ifade ettiğini, muhtemelen hacı adaylarına bir rehber olması niteliğinde yazılmış olan “*menzil-nâme*” adı verilen kaynaklardan öğrenebilmekteyiz.⁴²¹ Bu kaynakların sağlamış olduğu bilgiler sınırlı olsa da menzillerdeki konaklama imkanları, su ihtiyacının karşılanabileceği yerler, menzil yakınında bulunan han, hamam ve cami gibi mekanlar, ziyaret edilmesi tavsiye edilen dini ve tarihi mekanlar ile şehirlerin ticari ve coğrafi özellikleri hakkında bilgi vermektedirler.⁴²²

⁴¹⁸ BOA., **MAD. 10322**, s. 14-124.; BOA., **MAD. 10492**, s. 11-146.; BOA., **MAD. 3217**, s. 2a-29b.; BOA., **MAD. 4004**, s. 12-265.

⁴¹⁹ BOA., **D.MKF.d. 27453**. (1048 / 1638-39)

⁴²⁰ İstanbul ile Şam arasında 36-39 ve Şam-Mekke arası 37-40 arasında olmak üzere toplamda 73-78 hac menzili bulunmaktaydı. Bk.: İzzet Sak, Cemal Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri”, **Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Konya 2005, S. 19, ss. 214-219.

⁴²¹ Hac menzil-nâmelerinin kimler tarafından ve ne amaçla yazıldıkları hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu kaynakların gerçekten hac vazifesini yerine getiren ve bu menzilleri bizzat gören kişiler tarafından mı yazıldıkları bilinmemektedir. Ancak içeriklerine bakıldığında birbirinden istinsah edilmiş olduğunu düşündürmektedir. Bk.: İzzet Sak, Cemal Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri”, s. 210.

⁴²² Çiğdem Kafescioğlu, “Osmanlı Şehir Tahayyülünün Görsel ve Edebi İzleri: Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Menzilname ve Seyahatnamelerinde Şehir İmgeleri”, **Kültürel Kesişmeler Sanat Günsel Renda Onuruna Sempozyum Bildirileri**, ed.: Serpil Bağcı, Zeynep Yasa Yaman, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2011, ss. 139-150.

1632 yılında hac yolculuğuna çıkan Abdurrahman Hibri Efendi'ye göre Akşehir ve Lâdik menzilleri ile Ilgın menzili arasındaki yollar oldukça düz olup, her iki menzille Ilgın menzili arası mesafe 10 saattir. Abdurrahman Hibri Efendi, Ilgın'da Kars Fatihî Lala Mustafa Paşa'nın hicri 984 / 1576-1577 tarihli büyük bir camisinin ve çifte hanının bulunduğunu belirtmiştir.⁴²³ 1641 yılının temmuz ayında hac için Kırım'dan Kudüs'e üç arkadaşı ile birlikte gidip, dönüşte Anadolu Sağ Kolu üzerinden İstanbul'a dönen Samuel ben David Yemşel, Ilgın'da yaklaşık 130 dükkân ile Kıbrıs Fatihî Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan cami, bedesten ve hanların bulunduğunu ifade etmiştir.⁴²⁴

Hac için 1646 yılında yola çıkan Abdülkadir Çelebi, yazmış olduğu menzil-nâmede “*Kadrî*” mahlasını kullanmıştır. Yazmış olduğu menzil-nâmenin İkinci Bâb'ında Üsküdar ile Şam arasında bulunan 46 menzil hakkında önemli bilgiler vermiştir.⁴²⁵ Bu menziller içerisinde 16. menzil Ilgın menzildir. Ilgın'dan önceki menzil olan Akşehir menziliyle Ilgın'ın 11 saatlik bir uzaklıkta olduğunu ve Ilgın'dan sonraki menzilin ise Lâdik olduğunu kaydetmiştir.

⁴²³ Abdurrahman Hibri Efendi'nin Ilgın izlenimi: “...*Ertesi Ilgın nâm kasaba ki Akşehir ile mâbeyni on saatlik yoldur, nuzûl olundu. Burada Kars Fatihî Kara Mustafa Paşa'nın bir a'lâ câmi'i vardır ki, sene erba'a ve semânîne ve tis'a-mi'ede binâ eylemiştir ve tarihi câmi'u'l-hâyr ve kurbünde bir kârgir çifte hanı vardır ve bunda bir câmi' ile bir han vardır. Tarîki sahrâlar ve girivlerdir.*” Bk.: Sevim İlgürel, “Abdurrahman Hibri'nin Menasik-i Mesalik'i”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1975, S. 6, s. 118.

⁴²⁴ Samuel ben David Yemşel'in Ilgın izlenimi: “...*Ilgın şehrine vardık. Burada takriben 130 dükkânla, camiler, hanlar ve bir bedesten vardır. Bedesten Kıbrıs şehrini fetheden Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Buraya suyu, Allah'ın emriyle yer altından gelen bir de kaplıca vardır. Bina suyun üstüne yapılmıştır. Birçok bahçe ve bostanları da bulunmaktadır.*” Bk.: Bernard Lewis, “A Karaite Itinerary Through Turkey in 1641-2”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1956, S. 3, ss. 315-325.

⁴²⁵ Bu menziler: Üsküdar, Gekbûze (Gebze), İznik, Yenişehir, Bazarcık, Bozöyük/Kasımpaşa, Eskişehir, Seyyidgazi, Hüsrevpaşa Yenihan, Bayat, Bolavadin, Akşehir, Ilgın, Lâdik, Konya, Göçi, Karapınar, Ereğli, Muhammed Paşa/Ulukışla, Çiftahan, Yaylak, Bayrampaşa Hanı, Adana, Cisir-i Misis, Kurkulağı, Payas, Bakras/Belek, Akpınar, Halaka, Halep, Hanteman, Serakıb, Ma'arratu'n-numan, Antakiyya, Zenbakiyya, Cisir-i Şu'ur, Mıdık, Şeccer, Hama, Hıms, İkikapılı/Hasye, Binke, Kutayfe, Şam- Şerif. Bk.: Kadrî, **a.g.e.**, 4b-22b.; Kiraz, Tiryaki, **a.g.m.**, s. 119.

Konya’da bulunan hac menzillerini 1646⁴²⁶, 1763⁴²⁷ ve 1782⁴²⁸ tarihli hac menzil-nâmelerinden hareketle tanıtan Altan, Ilgın hac menzili hakkında özet bilgiyi şöyle vermiştir:

*“Akşehir’den kalkıldıkta Ilgın nam mahalle varılır. On bir saatlik yoldur. On saatte dahi varılmak olur. Akşehir’den kalkıp Ilgın nam mahalle giderken yolu düzdür ve Taş Köprü’ye varınca iki saattir, suları vardır. Argıthanı beş saattir. İçinden geçilir, ma’mur karyedir ağası vardır. Dükkanları ve çeşmeleri vardır, derbenttir. Ve andan Ilıca’ya gelince bir buçuk saattir. İki musluklu bir çeşme vardır. Şehre giderken andan suyu alasin ve şehre çeyrek saattir. Ilgın hoşça bir kasabadır. İki cami vardır; birine Mustafa Paşa Camii derler, bir hoşça camidir ve birine dahi Turgudbeyzâde Camii derler, kiliseden dönmedir. Ve bir hamamı vardır ana dahi Mustafa Paşa Hamamı derler. Çarşısı, pazarı, bezistanı ve hanları dahi vardır. Ve cümle lazım olan eşya bulunur ve şehre yakın mahallede göl vardır. Şehrin haricinde iki ılıca vardır. Şehirde tatlı su az bulunur, cami-i şerifin içindeki kuyudan içerler. Hayvanları çarşıdaki acı kuyulardan sularlar. Hacıların konak yeri şehrin kenarında çay başıdır.”*⁴²⁹

Dönem kaynaklarındaki verilerden hareket halindeki ordular, hac kafileleri ve surre alayları Ilgın’ın girişinde kaplıcaya da yakın bir konumda bulunan “Çaybaşı” adı verilen bir düzlükte konakladıkları tespit edilmektedir. Bu menzil ile Lala Mustafa Paşa Külliyesi, çarşı ve pazardan oluşan şehir merkezi aynı yol üzerinde olup, birbirine oldukça yakındırlar. Binaenaleyh menzilde bulunan yolcular her türlü ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla şehir merkezdeki vakıf yapılarından hanlar, arasta, cami, imaret, çarşı, çeşme ile külliye yakınında kurulan pazara gelmişlerdi. Nitekim yoldan geçen tüm yolcuların temel gereksinimi olan içme suyu, Lala Mustafa Paşa Külliyesi’nin bahçesindeki kuyudan karşılanmaktaydı. Bu bilginin özellikle rehber niteliğinde olan kaynaklarda yazılması, buradan karşılanan temiz su ihtiyacının

⁴²⁶ Altan tarafından 1646 tarihli eserin müellifinin ismi verilmemişse de bu eser “Kadrî” mahlasını kullanan Abdülkadir Çelebi’ye ait olsa gerektir. Bk.: Kiraz, Tiryaki, **a.g.m.**, s. 118.

⁴²⁷ Mehmed Emin, **Tarik-i Menâzil-i Hacc-ı Şerif**, Topkapı Hazine, Yer Numarası: 446, s. 9a-11a.

⁴²⁸ 1782 tarihli yazma, 1646 tarihli olan “Menâzilu’t-Tarîk ila Beytillahi’l-Atîk” adlı eserin şerhli hali olup, aynı isimle tekrar yayınlanmıştır. Bk.: **Menâzilu’t-Tarîk ila Beytillahi’l-Atîk**, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Yer Numarası: 113, s. 6a-8b.

⁴²⁹ İbrahim Altan, “Hacc Yolunun Konya Menzilleri”, **Yeni İpek Yolu**, Konya 1996, S. 106, ss. 46-49.

önemini belirtmektedir. Yolcuların hayvanları ise külliye çevresinde bulunan acı su kuyularından ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Kara yolu ile 1647-48 yılları arasında hacca gidip İstanbul'a dönen Rûznâmçeci İbrahim Efendi'ye ait olup kethüdası olarak bilinen Hacı Ali Bey tarafından telif edilen “*Tuhfetü'l-Huccâc*” adlı risalede, Akşehir hac menzili ile Ilgın arası 9, Ilgın ile Lâdik menzili arası da 9 saatlik bir mesafede olduğu belirtilmiştir. Risalede Ilgın için “*Dört yanı gök kanare ve kenarında bir Kadre Hamamı vardır. Bir ma'mûr vilâtetdir.*” ifadesi kullanılmıştır.⁴³⁰ 1678'de İstanbul'dan hac yolculuğuna çıkan Nâbî, Şam üzerinden Kahire'ye kadar gittikten sonra oradan Mısır hac kervanına katılarak Mekke-Medine'ye gitmiştir. Bu seyahatinde uğradığı menzillerden biri de Ilgın olmuştur.⁴³¹ Deniz ulaşımıyla hacca gidecek hacı adaylarına rehber olması amacıyla Mustafa el-Bosnevî tarafından kaleme alınan “*Kitâb-ı Delîlü'l-Menâhil Mürşidü'l-Merâhil*” adlı eserde, dönüş yolunda Anadolu Sağ Kolu kullanılmış ve 4 Şubat 1749'da Şam'dan hareket edilerek toplam 36 menzil sonra Konya-Ilgın üzerinden İstanbul'a varılmıştır.⁴³²

Hacca 1779 yılında giden, “*Derviş*” ve “*Edib*” mahlaslarını kullanan Mehmed Edib Efendi'nin kaleme aldığı “*Nehcetü'l-Menâzil*” adlı eserde, Ilgın'da ilk bahsedilen yapı Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu külliye'dir. Ilgın'da külliye haricinde

⁴³⁰ Memiş, **a.g.m.**, s. 288.

⁴³¹ Kutsal yerlere gitme arzunu ilk olarak hamisi olan Musahip Mustafa Paşa'ya söyleyen Nâbî, padişah IV. Mehmed'e de kutsal yerlerin tasvirini içeren bir kaside sunar. Hamisinin izni ve padişahın Mısır Valisi Abdurrahman Paşa'ya mektup yazması üzerine, kendisi için özel bir kervan hazırlanmış ve tüm masraflar hazineden karşılanmıştır. Yola çıkan Nâbî, doğduğu şehir olan Urfa'yı da ziyaret eder ve burada 50 gün kalır. IV. Mehmed'e sunmuş olduğu “*Tuhfetü'l-Haremeyn*” adlı eserinde, Ilgın güzergahı hakkında “*Ilgın ve Lâdik menzilleri zamîme-i menâzil-i matviyye olunduktan sonra dârü'l-mülk-i Yunan-zemîn ve maskat-ı re's-i Eflâtûn-ı ham-nişîn olan şehir-i Konya ki zerre zerre hâk-i itr-nâki eczâ-yı ebdân-ı evliyâ ve katre katre âb-ı feyz-nâki irfân, bâlâ-nişîn-i encümen-i âşıkân, bülbül-i rengîn-nevâ-yı gülistân-ı hakikat ve tûtî-i destân-serâ-yı şekeristân-ı tarikat, nahl-ı bend-i gülşen-i hevâ-şiken-i Mesnevî*” ifadelerini kaydetmiştir. Bk.: Menderes Coşkun, **Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 168.; Fatma Büyükkarcı Yılmaz, **Hac Menzilnamelerinde Osmanlı Şehirleri**, Simurg, İstanbul 2018, ss. 40-44.

⁴³² Manzum olarak tasvir edilen Ilgın hakkında kısaca ferahlık veren ancak kışı sert, bağları ve bahçeleri bulunan hoş bir yer olduğu ifade edilmiştir. Halkın Türk olup tamahkar, kendi arasında boş söz konuşan, cana cahilce küfürler ve çölde sarhoş lafzı gibi yeminler eden bir kişilik yapısında oldukları belirtilmiştir. Belirtilen bir diğer husus burada bulunan öğrencilerin dersi idrak etmede iyi olduklarıdır. Bk.: Mustafa el-Bosnevî, **Kitâb-ı Delîlü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Merâhil**, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi, Yer Numarası: 1024, s. 24b, 31b, 32a.; Yılmaz, **Hac Menzilnamelerinde Osmanlı Şehirleri**, s. 127.; Menderes Coşkun, **Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnamesi: Delîlü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Menâhil**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007.

Turgut Bey eseri olan kiliseden çevrilmiş olan cami⁴³³, şehrin dışında bulunan Gıyaseddin Keykubad tarafından yaptırılmış olan çifte hamam ve İbrahim Bey Çeşmesi'nden bahsetmiştir.⁴³⁴ 1780 tarihli olup yazarı bilinmeyen “*Menâzilü'l-Hacc ve Mesâfetü'l-Fec li'l-Âc ve's-Sâc*” adlı hac menzil-nâmesinde, “*İlgın'da bulunan muazzam bir cami*” denilerek Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu camiden övgü dolu sözlerle bahsedilmiştir.⁴³⁵ İlgın'da bulunan Lala Mustafa Paşa yapıları için övgü dolu dizeler kaleme alan bir diğer menzil-nâme müellifi de Mustafa Sanâ'î'dir.⁴³⁶ Rehber niteliğinde yazılmış olup, yazarı tespit edilemeyen “*Menâzilü'l-Haremeyn*” adlı eserde, İlgın ve Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu cami için “*Yaz günleri hevâsı ağırdır. Akarsuyu ve taşrasında ılıcaları vardır. Mustafa Paşa'nın anda dahi bir nâzûk câmi'i vardır. Mazbut kasabadır.*” ifadeleri kullanılmıştır.⁴³⁷

Hac menzil-nâmelerinin vermiş olduğu bilgilerden hareketle, menziller arasında İlgın'ın bulunması ve bu menzilde bulunan yapılardan bahsederken ilk olarak Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu yapı topluluğu olan külliye'nin varlığından söz edilmesi, külliye'nin yol üzerindeki önemini ortaya çıkarmaktadır. Külliye'nin sahip olduğu arasta, han, hamam, imaret ve cami gibi birimler, Anadolu Sağ Kol güzergahını kullanan hacı aday, tüccar, asker, ulak, seyyah, devlet görevlisi ve elçi gibi her türlü yolcuların ihtiyaçlarını karşılayabilecek yapılar olmasından ötürü hemen herkesin uğrak noktası olmuştur. Nitekim tüm bu ihtiyaçların farkında olup sorumluluk hissi

⁴³³ Kuban, Türklerin gittikleri yeni şehirlerde ilk olarak bir namazgah yaptıkları veya burada bulunan eski kiliseleri camiye çevirdiklerini ifade etmiştir. Bk.: Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1968, S. 7, s. 59.

⁴³⁴ Mehmed Edîb b. Muhammed Derviş, **Nehcetü'l-Menâzil**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Yer Numarası: 1339.; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Yer Numarası: 7770.; Çaycı, “Osmanlı Seyyahlarının İzlenimleriyle Konya ve Çevresi”, ss. 133-134.; 1816-1817 yıllarında Osmanlı alfabesiyle İstanbul'da basılan eser, hac seyahatnamelerinin en ünlüsüdür. 256 sayfadan oluşan eser, rehber nitelikli hac seyahatnamelerinin basılan tek örneğidir. Eserde, Üsküdar'dan Mekke'ye kadar yoldaki menziller arası mesafe ve ne kadar sürdükleri, hacı adaylarına tavsiyeler, yol üzerindeki konakların betimlemeleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Bk.: Menderes Coşkun, “Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Hac Seyahatnameleri – I”, **Journal of Turkish Studies**, Cambridge 2000, C. 24, S. 1, ss. 91-108.

⁴³⁵ **Menâzilü'l-Hacc ve Mesâfetü'l-Fec li'l-Âc ve's-Sâc**, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşır Efendi, Yer Numarası: 241/2.; Çaycı, “Osmanlı Seyyahlarının İzlenimleriyle Konya ve Çevresi”, s. 135.

⁴³⁶ Mustafa Sanâ'î, **Menâzilü'l-Hacc Ma'a Menâsikü'l-Hacc**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Yer Numarası: 2917.; Çaycı, “Osmanlı Seyyahlarının İzlenimleriyle Konya ve Çevresi”, s. 138.

⁴³⁷ **Menâzilü'l-Haremeyn**, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, Yer Numarası: 851.; Orhan Kurtoglu, “18. Yüzyıla Ait Yazarı Bilinmeyen Bir Hac Seyahatnamesi: Menâzilü'l-Haremeyn”, **Prof. Dr. F. Tulga Ocak'a Armağan**, Ankara 2013, ss. 205-217.

uyanmış olan sultan, sadrazam, vezir gibi devletin üst kademelerinde bulunan kişiler, tesis etmiş olduğu vakıflarla bu tür yapıların inşasını ve finansmanını sağlama yoluna gittikleri tespit edilmektedir.

Hac menzıl-nâmeleri haricinde bölgede gezmiş olup, gördüklerini kaleme alan seyyahların da vermiş olduğu bilgiler oldukça kıymetlidir. Bu seyyahlardan biri Arap Seyyah Kutbüddin el Mekki⁴³⁸ olup, 1557-1558 yılları arasında Anadolu'yu gezmiş ve Ilgın'da isim vermeden burada büyük bir cami ve Deleği-zâde ismiyle bilinen Hacı Hızır'ın yaptırmış olduğu bir hanın bulunduğunu ifade etmiştir. Ilgın'ının bir köy olduğunu ve köye yakın olup, 1266 tarihinde Sultan Gıyaseddin Keyhusrev ibn Kılıç Arslan tarafından yaptırılmış olan hamama gidip yıkandığını belirtmiştir. Hamamın yakınlarında pek muhkem yapılı büyük bir hanın olduğunu da ayrıca ifade etmiştir.⁴³⁹

Kanuni Süleyman'ın 1534 yılında çıkmış olduğu Irak Seferi'ne katılarak yol güzergahında olan konak yerlerinin minyatürünü yapan Matrakçı Nasuh, betimlediği Ilgın'da büyük bir cami etrafında han, çeşme ve evlerin olduğu görülmektedir.⁴⁴⁰ Lala Mustafa Paşa Külliyesi inşa edilmeden önce de Ilgın'da cami ve hamamın olduğu bilinmekle birlikte, hanın da bulunduğu kaynaklarda zikredilmiştir. 1596 yılında gerçekleştirdiği seyahatlerini kaleme alan Mehmed ibn Ömerü'l-Aşık, dostu olan Hamid Mehmed Çelebi'den Ilgın hakkında duyduklarını da kaydetmiştir. Duyduklarına göre Ilgın şehir merkezinin yakınında bulunan kaplıcanın eski Rum padişahlarından olan Sultan Alaeddin tarafından yaptırıldığıdır. İçerisinde büyük bir

⁴³⁸ 1557 yılında elçi olarak İstanbul'a gönderilen Kudbüddin Mekki, Medine'den yolculuğa başlayarak Tebük-Ma'an-Şam-Humus-Hama-Halep-Adana-Güleğ Boğazı-Kızılışık-Sarıışık-Gavursandık-Ulukışla-Ereğli-Karapınar-Bozok-Ilgın-Akşehir-Çay-Afyonkarahisar-Döğher-Kütahya-Karaöyük-Bozöyük-İznik-Gebze-Üsküdar güzergahını izleyerek İstanbul'a gelmiştir. Gelişte Anadolu Sağ Kolu'nu kullanmış ve dönüşte ise deniz yoluyla İskenderiye-Kahire ve oradan Sağ Kol güzergahına tekrar dahil olmuştur. Bk.: Ekrem Kâmil, **a.g.m.**, s. 31.; Çaycı, Ürekli, **a.g.m.**, s. 238.

⁴³⁹ Hamamın kadınlar ve erkekler için ayrı olduğunu ve hamamlar içerisinde bulunan havuza iki tarafında bulunan arslan ağızlı musluklardan sıcak suyun aktığını kaydetmiştir. Bu suyun cüzzam, baras ve felç gibi durumlara karşı şifa niteliğinde olduğunu ve soğutularak halk tarafından içildiğini de ayrıca belirtmiştir. Bk.: Ekrem Kâmil, **a.g.m.**, s. 31.; Aslanapa, II. Keykavus döneminin son yılı 1249'da ve kitabesinde onun zamanında Vezir Fahreddin Ali (Sahip Ata) tarafından Akşehir-Çay yolunda Ishaklı'da bir han yaptırdığını belirtmektedir. Sahip Ata'nın diğer hanının da yine kendisinin yaptırdığı Ilgın hamamının yanında olduğu ve bu hanın günümüze ulaşmadığını da ifade etmiştir. Bk.: Aslanapa, **Türk Sanatı**, ss. 181-182.; Özerin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", s. 160.

⁴⁴⁰ Nasuhü's-Silahi (Matrakçı), **a.g.e.**, s. 56, 16b.; Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 748.

havuzu ve havuza suyun iki arslan ağzı musluktan geldiğidir. Bu suyun cüz zam, felç ve baras gibi birçok derde deva olduğunu belirtmiştir.⁴⁴¹

Bir seyahat eseri olmamasına rağmen Ilgın coğrafyası ve yapıları hakkında bilgi veren bir diğer eser, Kâtip Çelebi'nin "*Cihân-nümâ*" eseridir. Eserde Ilgın'ın Akşehir'e iki menzil şarka doğru bir kasaba olduğu ve Rüstem Paşa Hanı, cami ve çifte hamamının bulunduğu belirtilmiştir. Ancak buradaki bilgi hatası olup Ilgın'da Rüstem Paşa'ya ait cami, han ve çifte hamamın bulunmadığıdır. Burada kastedilmek istenen kişi Lala Mustafa Paşa olsa gerektir. Bu yapılar haricinde kasabanın 1 mil kadar batı tarafında "*Germ-âbe*" hamamı ile kasabının doğu tarafında Konya yolunun üzerinde leziz bir suyun ve içerisinde çeşitli güzel balıkların bulunduğu bahsedilmiştir.⁴⁴²

Evliya Çelebi, yapmış olduğu seyahatlerde Ilgın'a uğramış ve Şam'dan İstanbul'a dönüşünde Şam, İki kapulu, Hımıs, Hamâ, Şecer, Mıdığ, Cısr-i Şu'ûr, Danbıkıyye, Antakıyye, Belen, İskenderûn, Payas, Kurdkulağı, Misis, Adana, Çakıt, Sultânhanı, Ulukışla, Ereğli, Karapınar, İsmil, Konya, Lâdik, Ilgın, Akşehir, Bolvadin, Babid, Husrev Paşa Hanı, Seydî Gâzî, Eskişehir, Söğüd, Lefke, İznik, Yalakâbâd, Kırkgeçit, Hersek, Dil ve Üsküdar güzergahını takip etmiştir. İstanbul'dan çıkışta da Anadolu Sağ Kolu'nu kullanarak Ilgın'a kadar gelmiştir. Ilgın'ın geçmişte büyük bir şehir olduğu, ancak onun ifadesiyle Celâli ve Cemâli zulmünde epey harap bir duruma düştüğü belirtilmiştir. Karaman eyaletinden Akşehir'e bağlı olan Ilgın'a bazılarının "*Ilkın*", bazılarının da "*Ilgın*" dediğini ve kaplıcasından dolayı "*Ilgın*" olduğunu ifade etmiştir. Şehrin düz bir ovada bağı, bahçesi, mescitleri ve Mustafa Paşa Kervansarayı'nın bulunduğunu kaydetmiştir.⁴⁴³

Anadolu'yu 1835-1837 yıllarında gezen William Francis Ainsworth, 14 Kasım'da Akşehir'den ayrılarak Argıthanı ve sonrasında Ilgın'a uğramıştır. Ilgın kasabası girişinde Müslümanların bazı kutsal yapılarının bulunduğunu, yaklaşık 400 hanelik halkın oldukça fakir olduğu ve han, bedesten ve pazarının bulunduğu

⁴⁴¹ Mehmed ibn Ömerü'l-Aşık, *Menâzirü'l-Avalim*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Köşkü, Yer Numarası: 1667.; Ekrem Kâmil, *a.g.m.*, ss. 5-18.; Çaycı, Ürekli, *a.g.m.*, s. 238.

⁴⁴² Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, s. 219.; Çaycı, Ürekli, *a.g.m.*, ss. 239-240.

⁴⁴³ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 3, s. 20.

bahsetmiştir.⁴⁴⁴ Burada bahsedilen han ve bedestenin Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu yapılar olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu coğrafyasındaki volkanik alanları görmek maksadıyla 4 Temmuz 1835'te İngiltere'den yola çıkan İngiliz jeolog William John Hamilton, 27 Haziran 1837 Salı günü Akşehir'den hareket ederek 9 saatte Iğın'a varmıştır. Yol üzerinde Argıt Hanı'na ve Doğan Hisar'a uğrayan jeolog, yolda Şam'a gitmekte olan zengin bir Türk ve haremine rastlamıştır. Iğın merkeze varmadan kendisini yıkık dökük haldeki kaplıca karşılamış ve burada insanların yıkıldığını gözlemlemiştir. Iğın merkezde bulunan han, cami, hamam, kapalı çarşı ve pazarı inceleyen Hamilton, bu yapıların iri ve dayanıklı malzemeye yapıldığını ve bölgede çamurdan yapılmış olan diğer yapılarla hiç uyuşmadığını zikretmiştir.⁴⁴⁵

Anadolu'yu 1840'lı yıllarda gezen Halil Abbasî-zâde, Iğın'ın Hac Caddesi'nde, Saidili (Kadınhanı) ile Doğan Hisarı arasında düz bir coğrafyada bulunan bir kasaba olduğunu eserinde belirtmiştir. Merkezde bulunan bir cami-i şerif, medrese, imaret, çifte hamam ve eski bir hanın bulunduğunu ve merkeze bir mil uzaklıkta bir ılıcanın bulunduğunu kaydetmiştir. Ilıca suyunun birçok rahatsızlığa iyi geldiğini ve ılıca yakınında kime ait oldukları bilinmeyen iki türbenin bulunduğunu görmüştür. Kasaba kenarındaki yol üzerinde bir çayın olduğu ve leziz balıkların bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁶ Ancak şehir merkezinde bulunan yapıların banisi olarak oda diğer bazı müellifler gibi Rüstem Paşa adını zikretmiştir.

Bursa'dan 1891 yılında at sırtında hareket edip Eskişehir ve Afyon üzerinden Konya'ya seyahat gerçekleştiren Clement Huart, 27 Mayıs'ta Akşehir üzerinden Iğın'a geçmiş ve Kadınhanı'na kadar olan yoldaki izlenimleri şöylece:

⁴⁴⁴ Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini gezdiği sırada kaydetmiş olduğu gezi notlarını ve gördüklerini ülkesi İngiltere'ye döndükten yayımlamıştır. Bk.: William Francis Ainsworth, **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia**, London: John W. Parker 1842, s. 64.

⁴⁴⁵ William John Hamilton, Iğın merkeze varmadan önce kendisini Iğın Suyu adında bir ırmak karşılamış ve bu ırmak üzerinde iki kemerli bir köprü vasıtasıyla karşıya geçilebilmiştir. Köprü'nün karşı tarafında Iğın mezarlığını görmüş ve burayı geçtikten sonra çamurdan yapılmış alçak bir şehir duvarıyla karşılaşmıştır. Iğın'a geldiği Haziran 1837 tarihinde bölgede korkunç derecede bir veba salgınının var olduğunu ve bu sebeple merkezde dahi bir insana bile rastlamadığını ifade etmiştir. Günlük 8-10 kişinin bu salgından vefat ettiğini ve uğramış olduğu tüm evlerin hepsinde de salgından vefat edenlerin bulunduğunu belirtmiştir. Bk.: Hamilton, **a.g.e.**, ss. 547-548.

⁴⁴⁶ Halil Abbasî-zâde, **Hülasatü'l-Ahvâlî'l-Büldân**, 1267/1851, s. 201.; Çaycı, Ürekli, **a.g.m.**, s. 241.

“Akşehir’den sonra yol tamamen doğuya dönüyordu. Çay’dan beri yanında yürüdüğümüz Sultan Dağı’nı terk ettik. Büyük siyah kütle az sonra küçülerek güneye doğru kayboldu. Altımızdaki toprak işlenmişti, yabani otlarla kaplıydı. Bir tepeciğin ardından Kara-öyük köyünü gördük, buraya aynı zamanda Lapa-kale diyorlardı. Bu ismin kimin verdiğini düşünürken biraz uzakta Gölne’si, sola doğru Yılan-Yusuf derbendini gördük. Büyük Argut-Hanı köyü, kavak ağaçları ile çevrili bahçeler ve iki gözlü zarif bir köprüünün arasında uzanıyordu... Yol daha sonra kıraç bir düzlüğe ulaşıyor ve hafifçe arızalanıyordu. Buradan Ilgın’a kadar araba yolu aramak boşunaydı. Arabalar eski yolu takip ediyorlardı, altımızdaki patika gelen geçen yolcuların ayak izlerinden meydana gelmişti. Şehir adı almaya çoktan hak kazanmış olan büyük Ilgın kasabasına girmeden önce bir kaplıca tesisine rastladık. Bina antik devirlerden kalmış, Selçuk ve Osmanlı Türkleri tarafından tamir edilmişti... Ilgın’da eski bir hamam ve birkaç orta çağ kalıntısına rastlanıyordu. Şimdi çanak çömlek atölyesi olarak kullanılan hamam, belki de eski “Çifte Hamam” olabilirdi. Hacı Halife’nin Gıyaseddin Keyhüsrev devrine aittir diyerek verdiği hicri 666 tarihinin tamamen yanlış olduğunu zannediyorum. Şehirde eski bir imaret, İstanbul camileri tarzında yapılmış bir cami ve bedesten göze çarpıyordu. Nihayet Ilgın’ı terk etmeden önce sekiz dilim kubbeli küçük bir piramit türbe dikkatimizi çekti. Şehirden çıkar çıkmaz kendimizi bir yangın yerinde bulduk, siyah kuzgunu ova göz alabildiğine uzanıyordu. Solda tepelerin ortasındaki bir çanakta Ilgın gölü ve biraz ötede kurumakta olan bir bataklık göze çarpıyordu. Az sonra bütün Orta-Anadolu yöresini kaplayan uçsuz bucaksız Tuz Gölü gözlerimizin önüne serildi. Ne bir kaynak ne de bir su sesi vardı, uçlarına kovalar bağlı uzun sıırıkları ile birkaç kuyu düzlüğün monoton havasını bozuyordu... Akşam bizi Kadın-Han’da yakaladı.”⁴⁴⁷

1892-1893 yılları arasında gerçekleştirdiği seyahat sırasında Ilgın’da bir gece kalan Osmanlı son dönem müverrihlerinden Mehmed Ziya, buradaki izlenimlerini oldukça detaylı bir şekilde eserinde aktarmıştır. Vermiş olduğu bilgilere göre Ilgın’ın Akşehir ile arası 40 kilometre, Lâdik ile 50 kilometredir. Bu kasabalar arasındaki yollar ile Konya’ya kadar giden yolun ova halinde olduğunu ve Ilgın’dan sonraki menzilin bir saat mesafedeki Kadınhanı olduğunu belirtmiştir. Ilgın merkezine

⁴⁴⁷ Huart, a.g.e., ss. 84-85.

varmadan Akşehir'den gelen ana yolun kenarındaki kaplıca'yı gezmemişse de merkezde bulunan Lala Mustafa Paşa yapılarından olan hamam, han, cami, imaret ve bedestenden şöyle bahsetmiştir:

“İlgın'da kaldığım zamân kasabanın ba'zı mahallâtını dolaşmış idim. Nâzil olduğumuz hânın civarında eski bir hamâm gördüm... Dersaadet'teki cevâmi '-i şerîfe tarzında inşâ edilen bir minâreli, kubbeli bir câmi' İlgın'ın yegâne medâr-ı şeref ve mübâhâtı olan bir eser-i dinîdir. Bu câmi '-i envârlâmi'in etrâfında bezzâzistân nâmıyla ma'rûf bir de imâret vardır. Gerek câmi '-i şerîf ve gerek imâret Osmânlıların meâsir-i fâhire-i güzîdesindendir.”⁴⁴⁸

Friedrich Sarre, 1895 yılı haziran ve temmuz ayında Anadolu şehirlerine gerçekleştirdiği seyahatinde Ilgın'a da uğramıştır. Sarre, Akşehir'den Ilgın'a geçtiği sırada kocaman yapısıyla çok uzaktan bile dikkatleri üzerine en çok çeken yapının Lala Mustafa Paşa Külliyesi olduğunu kaydetmiştir. Hatta Küçük Asya'da gördüğü en büyük hanın burası olduğunu özellikle belirtmiştir. Kendisiyle birlikte gezen hizmetkarları ile birlikte bu handa konaklamış ve burada bulunan ocaklarda yemek yapmışlardır. Akşam vakitlerinde herkesin hana dönmesiyle oldukça büyük bir kalabalık oluşmuş ve külliye'nin etrafı ise sürekli olarak canlı bir durumdaydı. Ilgın'ın ve külliye'nin en etkileyici, ihtişamlı yapısının cami olduğunu ve aynı cami yapısını İstanbul'da da gördüğünü belirtmiştir.⁴⁴⁹

5. Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin İnşasına Giden Süreç ve Ilgın'ın Tercih Edilmesi

İlk olarak külliye'nin inşa edildiği şehir olmasından ötürü vakfın merkezi olan Ilgın şehrine baktığımızda, tarihi varlığı çok eskilere dayandırılmakla birlikte tespit edilebilen yazılı belgelere ve yerleşim yerinde inşa edilmiş olan eserlere bakıldığı takdirde, tarihi öneminin büyük çoğunluğunu sahip olduğu konuma ve bulunduğu coğrafyada kurulmuş olan devlet merkezlerine yakın olmasına borçludur. Osmanlı hakimiyetinden önce Ilgın'da şehirleşmeye katkıda bulunmuş ne tür yapıların bulunduğu kısaca bahsetmek, külliye'nin inşa edilmesine giden süreci anlamakta

⁴⁴⁸ İhtifalci Mehmed Ziya, **a.g.e.**, s. 301.

⁴⁴⁹ Sarre, **a.g.e.**, ss. 29-30.

daha faydalı olacaktır. 1075-1077 yılları arasında Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından Anadolu Selçuk Devleti topraklarına dahil edilen Ilgın'da, Vezir Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından büyük bir kaplıca inşa ettirilmiştir. Kaynaklarda Vezir Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından kaplıca yanına bir de han yaptırdığı zikredilmektedir.⁴⁵⁰ Bu hanın inşa edildiği dönemde Ilgın'da herhangi bir hanın varlığı söz konusu olmadığından, ihtiyaç olmasından dolayı böyle bir yapının inşa edilmiş olması ihtimali oldukça kuvvetlidir. Ancak bahsedilen han, Osmanlı devri kaynaklarında zikredilmemekle birlikte, günümüze ulaşmamış bir yapıdır.

Ilgın'ın sosyal, kültürel ve iktisadi vaziyetine etki eden önemli yapılardan biri de tekke ve zaviyeler olmuştur. Geniş vakıf arazileri ve gelirleriyle desteklenen tekke ve zaviyeler, devletlerin iskân siyasetinde bir kolonizasyon ve şenlendirme aracı olmuşlardır.⁴⁵¹ 12. yüzyılda Dediği Sultan adına Ilgın'da zaviye ve tekkeler kurulmuş ve bunlar bölgenin hakimiyetini elinde bulunduran devletler tarafından desteklenmişlerdir.⁴⁵² Ilgın'da bulunan tekke ve zaviyeler, Karamanoğlu döneminde Turgutoğlu ailesi⁴⁵³ tarafından vakıflar aracılığıyla desteklenmiş⁴⁵⁴ ve bu destek Osmanlı döneminde de devam etmiştir.⁴⁵⁵ Şehir merkezinde bulunan Baba Handan Zaviyesi, Kandeve Sultan Zaviyesi ve Baba Hayrani Zaviyesi ile köylerde bulunan Mahmudhisarı Köyü Şeyh Dediği Zaviyesi, Tekke Köyü Dediği Sultan Zaviyesi, Deşdiğin Köyü Mahmud Baba Zaviyesi, Deşdiğin Köyü Şeyh Habib Zaviyesi ve Ağrıs Köyü Doğan Yörük Zaviyesi⁴⁵⁶, ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış dönemin önemli yapıları olmuşlardır.⁴⁵⁷ Şehirlerde veya kervan yolları üzerinde yer alan tekke

⁴⁵⁰ Aslanapa, **Türk Sanatı**, ss. 181-182.; Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", s. 160.; İlter, **Tarihi Türk Hanları**, s. 89.

⁴⁵¹ Hasan Yüksel, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 261.

⁴⁵² Ömür Bakırer, Suraiya Faroqhi, "Dediği Dede ve Tekkeleri", **Belleten**, Ankara 1975, S. 155, ss. 447-471.

⁴⁵³ Turgutogulları ailesinin inşa etmiş olduğu eserler ve vakıfları için bk.: M. Zeki Oral, **Turgut Oğulları, Eserler-Vakfiyeleri**, TTK, Ankara 1957.

⁴⁵⁴ Dediği Sultan Zaviyesi için oluşturulmuş olan Pir Hüseyin Bey bin Turgut Bey Vakfı için bk.: VGMA., **VD. 582-2**, s. 313, sr. 216. (824 / 1421)

⁴⁵⁵ Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Tasavvuf Kitabı**, İstanbul 2003, ss. 141-191.

⁴⁵⁶ Hasbeyi oğlu Doğan Yörük Vakfı'na ait Arapça vakfiye için bk.: VGMA., **VD. 582-2**, s. 311, sr. 214. (10 Ramazan 853 / 27 Ekim 1449)

⁴⁵⁷ Yusuf Küçükdağ, Gazi Özdemir, "Ilgın'da Tasavvufi Hayat, Tekke ve Zaviyeler", **I. Ulusal Ilgın Sempozyumu**, Ilgın Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2012, ss. 465-480.

ve zaviyelerde tasavvufi eğitimin yanı sıra imaret, kervansaray ve hanlarda sağlanan hizmetler buralarda da sağlanmaktaydı.⁴⁵⁸

Osmanlı devrinden önce Ilgın'da inşa edilen önemli yapılardan bir diğeri günümüzde halk arasında “*Çukur Camii*” olarak bilinen Pir Hüseyin Bey Cami'dir. Cami, 1422 yılında Karamanoğulları döneminde Turgut Oğlu Pir Hüseyin Bey tarafından Ilgın'da inşa edilmiş en eski cami niteliğindedir.⁴⁵⁹ 29 Eylül 1423 tarihli vakfiyesinde⁴⁶⁰, Ilgın'da bulunan birçok mülk caminin giderlerini karşılamak amacıyla vakfedildiği görülmektedir. 16. yüzyıl tahrir defterlerine bakıldığında caminin etrafında oluşan mahalleye “*Cami-i Atik Mahallesi*” ismi verilmiştir. 15. ve 16. yüzyıl kaynaklarında “*Ilgun Camisi*” olarak da adlandırılan Pir Hüseyin Bey Cami, Lala Mustafa Paşa tarafından inşa edilen mescidin camiye dönüştürülmesine kadar geçen süre boyunca Ilgın'da Cuma namazı kılınabilen tek cami olmuştur⁴⁶¹. Şehir halkının ibadet ihtiyacını karşılamada Pir Hüseyin Bey Camii'nin yetersiz kalması üzerine, Ilgın kadısı tarafından Lala Mustafa Paşa'nın inşa etmiş olduğu yapının Cuma camisi olmaya uygun olduğu payitahta bildirilmiştir. Payitahttan kadı ve Lala Mustafa Paşa vakfı mütevellisine gönderilen fermanla, mescit olarak kullanılan yapının artık Cuma camisi olarak kullanılmasına izin verilmiştir.⁴⁶²

Osmanlı döneminde Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın ve çevresine gelmiş olduğu tarihler ile külliye'nin inşa edildiği tarih aralığına baktığımızda önemli detaylar ortaya çıkmaktadır. Mustafa Paşa 3 Haziran 1557 tarihinde Safed sancakbeyi olduğu esnada Şehzade Selim'e lala olarak tayin edilmiştir.⁴⁶³ Padişah Kanuni Süleyman, oğulları olan Şehzade Bayezid ile Şehzade Selim'in arasındaki mücadelenin son raddeye ulaşmaması için Kütahya'da bulunan Şehzade Bayezid'i Amasya'ya, Manisa'da

⁴⁵⁸ Mustafa Kara, “Tekke”, **DİA**, İstanbul 2011, C. 40, ss. 368-370.; Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, ss. 60-61.

⁴⁵⁹ Samur, **a.g.e.**, ss. 15-17.

⁴⁶⁰ Ilgın'da bulunan Pir Hüseyin Bey Cami için oluşturulan vakıf için bk.: VGMA., **VD. 605**, s. 223, sr. 306. (23 Şevval 826 / 29 Eylül 1423)

⁴⁶¹ Cuma ve bayram namazlarının kılınabildiği camiler mescitlerden farklı olarak şehirdeki halkın toplanma merkezi olmuşlardır. Bu camiler devletler açısından da halkla haberleşme ve etkileşme işlevi görmüşlerdir. Pir Hüseyin Bey Camii'nde 1 hatip, 4 hafız, 1 müezzin ve 1 kayyım görevlendirilirmişti. Bk.: Oral, **a.g.e.**, ss. 42-43.

⁴⁶² Şenlik, **232 Numaralı Ruus Defteri**, s. 704.

⁴⁶³ BOA., **A.RSK.d. 1457 / 21**. (5 Şaban 964 / 3 Haziran 1557); Demir, **a.g.t.**, s. 5.; Emecen, “Selim II”, s. 415.

bulunan Şehzade Selim'i de Konya'ya göndermiştir. Muhtemelen bu tarihten itibaren Şehzade Selim'in lalası olarak birlikte Konya'ya gelip ikamet etmişlerdir. Nitekim iki şehzade arasında 30 Mayıs 1559 tarihinde meydana gelen savaş Konya'da gerçekleşmiş ve savaşta Şehzade Selim'in en yakınında bulunan isim Lala Mustafa Paşa olmuştur.⁴⁶⁴

Şehzade Selim ve Lala Mustafa Paşa, muhtemelen 1557-1562 yılları arasında bölgede bulunmalarından ötürü çeşitli planlı imar faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bu faaliyetlerden ilki Konya'nın 90 kilometre doğusundaki Karapınar'da bir cami külliyesi yaptırmak olmuştur. Konya ve Ereğli arasında bulunan Karapınar “*harâb bir karye*” durumunda olduğundan, Şehzade Selim babasından burada hamam, han ve camiden oluşan bir külliye yaptırmak ve etrafına vergiden muaf olacak şekilde 120 hanenin yerleştirilmesini sağlamak için izin talep etmiştir.⁴⁶⁵ Babası Kanuni Süleyman, oğlunun talebini kabul ederek onu desteklemiş⁴⁶⁶ ve hazırlıklar için çeşitli kadılıklara emirler yollamıştır.⁴⁶⁷ Külliye yol güzergahına uygun olarak tâbhâne, imaret, çift minareli cami, iki han, hamam, sıbyan mektebi, çeşme ve arastadan oluşmaktadır. Caminin inşaat kitabesinde tamamlanma tarihi olarak 1563-1564 yılı verilmiştir.

Lala Mustafa Paşa, muhtemelen daha Konya'da bulunduğu sırada Şehzade Selim'in Karapınar'da inşa ettiriyor olduğu menzil külliyesinin -mimari olarak çok küçük değişiklikler sayılmazsa- aynısını⁴⁶⁸ Akşehir ile Konya arasında, kasaba durumunda olan Ilgın'da kendi adına inşa etmeye karar vermiş olmalıdır. Çünkü Lala Mustafa Paşa gibi önemli devlet adamları, bürokratik ve idari çevrelerde yer değiştirirken mal varlığı edinmekte ve bunları hayır işlerinde kullanmak için şehir

⁴⁶⁴ Sağırılı, **a.g.t.**, ss. 234-235.; Turan, **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**, s. 45.

⁴⁶⁵ BOA., **MD. 4**, hk. 545. (24 Recep 967 / 20 Nisan 1560); BOA., **MD. 3**, hk. 993. (18 Şaban 967 / 14 Mayıs 1560)

⁴⁶⁶ İnşa edilen külliye vakfına ait Belviran, Eskiil ve Larende kazalarında bulunan vakıf köylerin mufassal tahrir defteri için bk.: BOA., **TT.d. 615**.

⁴⁶⁷ Halep kadısına gönderilen emirde, Karapınar'da inşa edilecek külliye için Mimar Cemaleddin'in gönderilmesi emredilmiştir. İnşa sürecinde orada bulunması için Niğde kadısı görevlendirilmiş ve külliyeinin inşa edilmesi için Karaman vilayetindeki tüm kadılardan marangoz ve mimar göndermeleri istenmiştir. Bk.: BOA., **MD. 3**, hk. 1106, 1107, 1108. (18 Şaban 967 / 14 Mayıs 1560)

⁴⁶⁸ 1550'li yıllarda Ereğli'de Rüstem Paşa tarafından inşa edilen yapı topluluğunun plan şeması ve inşa tekniği, Ilgın'da Lala Mustafa Paşa tarafından inşa edilecek olan külliyeeye örnek teşkil etmiştir. Bk.: Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 203.

seçmekteydiler. Bu dönemde Lala Mustafa Paşa'ya Şehzade Selim'e yakınlığından ve yapmış olduğu yararlı faaliyetlerinden ötürü olsa gerek, Ilgın ve çevresinde birçok has tevcihi yapılmış ve daha sonraki süreçte de ilaveler yapıldığı görülmektedir.⁴⁶⁹ Kendisine tahsis edilen gelirlerle, bölgede mülkler satın alıp bunları toplum ve devlet yararına olan yapılara çevirme politikası yürüttüğünü, daha sonra burada kurmuş olduğu vakıftan anlaşılmaktadır. Nitekim Lala Mustafa Paşa lalalık vazifesi haricinde yapmış olduğu Erzurum beylerbeyliği, Halep beylerbeyliği, Şam beylerbeyliği vazifeleri ile askeri sefer amaçlı bulunduğu Kıbrıs ve Şark'ta vakıflar kurmaktan geri durmamıştır.

Örneğin 6 Kasım 1563 tarihinde Şam beylerbeyi olarak tayin edilen Lala Mustafa Paşa⁴⁷⁰, burada da ilk olarak bölgede stratejik mevkilerden mülkler satın alarak bunları, dönemin devlet politikasına da uygun olarak devlet ve toplum faydasına olan yapılara dönüştürmüştür.⁴⁷¹ Şam'a giden hac ve kervan yolu üzerinde bulunan Kuneytra'da, 1566 yılında ilk aşamada cami, imaret ve mektepten oluşan bir külliye inşa ettirmiş ve kendisine sağlanan devlet desteğiyle külliyenin masraflarını karşılamak için vakıflaştırmaya gittiği tespit edilmektedir.⁴⁷² Paşa'ya ait bu vakfa devletin korumacı bir politika izlediği tespit edilmektedir. Külliyenin inşa edildiği mevki, Şam ve Mısır'dan geçen hac ve ticaret kervanlarının geçtiği güzergâh olmasının yanı sıra Kudüs ve Halilürrahman'da bulunan peygamber kabirlerini ziyaret etmeye giden yolcuların da kullandığı bir güzergahtır. Vakfiyede özellikle belirtilen husus, Paşa'nın önemli yol güzergahında inşa ettirmiş olduğu yapıların yollardan gelip gidenlerin konaklaması için olduğu ve ıssız, emniyetin sağlanamadığı harap durumda

⁴⁶⁹ Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın ve çevresinde bulunan hasları, Hüsrev adlı bir görevlisi tarafından işletilmiştir. Bk.: BOA., **MD. 13**, hk. 37, 1141. (14 Safer 980 / 26 Haziran 1572); Haslarını tahsil için Veli adlı kişi ve üç yardımcısı görevlendirilmiştir. Bk.: BOA., **MD. 19**, hk. 313. (12 Safer 980 / 24 Haziran 1572); BOA., **MD. 28**, hk. 95. (25 Recep 984 / 18 Ekim 1576); Hasların katiplik vazifesini Yusuf adlı kişi yürütmüştür. Bk.: BOA., **MD. 31**, hk. 134, 223, 728. (4 Cemaziyelevvel 985 / 20 Temmuz 1577)

⁴⁷⁰ BOA., **KK.d. 218**, s. 71. (19 Rebiülevvel 971 / 6 Kasım 1563)

⁴⁷¹ Vakıflar, Osmanlı Devleti siyasetinin ayrılmaz bir parçası olarak, fethedilen bölge ile idare merkezi arasında uyumu geliştirme, köprü kurma mekanizması olarak kullanılmışlardır. Vakıfların taşıdığı ideolojik boyutları yanı sıra devlet destekli projelere dini değerler dahil edilerek devlet otoritesinin tesisi amaçlanmıştır. Stratejik mevkilerde inşa edilen külliyeler, devlet ağının önemli bir parçaları olup inşa edildikleri eyaletlerin sınırlarını aşan bir etkileri olmuştur. Bk.: Leeuwen, **a.g.t.**, s. 162.

⁴⁷² VGMA., **VD. 747**, s. 269, sr. 216. (29 Zilkade 974 / 7 Haziran 1567); Lala Mustafa Paşa'nın hanımı Fatma Hatun da hac yolunun güvenliği ve yolcuların ihtiyaçları için çeşitli vakıf yapıları inşa etmiştir. Bk.: VGMA., **VD. 747**, s. 304, sr. 221. (25 Zilhicce 974 / 3 Temmuz 1567)

olan bölgenin özellikle tercih edildiğidir.⁴⁷³ Evliya Çelebi haraminin bol olduğu, tehlikeli ve sarp bir yer olan Kuneytra'nın Lala Mustafa Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu eşsiz bir külliye ve kale ile birlikte güvenilir bir hale getirilmeye çalışıldığını belirtmiştir.⁴⁷⁴

Lala Mustafa Paşa'nın Şam ve çevresinde inşa ettirmiş olduğu külliye ve diğer vakıf yapılarındaki amacın, Ilgın'da inşa ettirmiş olduğu külliye ile ortak amaca hizmet ettiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Anadolu Selçuklu döneminde Anadolu'da yollar üzerinde inşa edilen ve genellikle tek bir binadan oluşan kervansarayların daha gelişmiş hali olan külliyelerin inşasına özellikle 16. yüzyılda ağırlık verilmiştir. 16. yüzyıl Osmanlı hükümdarları ve ümerası, yeni fethedilmiş olan coğrafyalarda hakimiyetlerini temsil etmesi, yollardaki asayişin temini, harap durumda olan yerlerin tekrar mamur hale gelmesi ve hakimiyeti altındaki coğrafyada seyahat edenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması için külliye denilen yapı toplulukları inşa etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı döneminde başkentinden yola çıkan hac kervanının güven içinde Mekke'ye gidip gelememesi, tahtta oturan padişah için ciddi bir meşruiyet problemi yaşatmaktaydı. Çünkü hükümdarlar, meşruiyetini açık bir şekilde dinsel yapıların inşası ve onarımında göstermektedirler.⁴⁷⁵

Hicaz bölgesinin Osmanlı hakimiyetine alınması akabinde hükümdarları bekleyen önemli problemler bulunmaktaydı. Bunlardan ilki devlet merkezinden hareket edecek hac, ticaret ve surre kervanlarının yol boyunca konaklama, iâşe ve güvenlik ihtiyaçlarıydı. Gidiş dönüşün ortalama 8-9 ay sürdüğü bir yolculukta hükümdarları meşruiyet bunalımından kurtaracak temel ihtiyaçların karşılanması hususu, Osmanlı Devleti'ni yollar üzerinde planlı bir imar ve iskân faaliyeti yürütmeye mecbur bırakmıştır.⁴⁷⁶ Bu planlı imar politikası doğrultusunda inşa edilen yapılardan biri de Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi olmuştur.

⁴⁷³ VGMA., **VD. 747**, s. 269, sr. 216. (29 Zilkade 974 / 7 Haziran 1567)

⁴⁷⁴ Külliye'nin hanında ikamet eden yolcular için sabah ve akşam imarette yemek pişirilmekte ve yolcuların hayvanları için de ücretsiz yem verilmekteydi. Külliye'ye ait vakfın oldukça büyük bir vakıf olduğunu ve sadece külliye'de 200 görevlinin bulunduğu ve bunların giderleri cami etrafında vakfa ait olan kurşunla kaplı dükkanlardan karşılandığı belirtilmiştir. Bk.: Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 9. Kitap, C. 2, ss. 565-566.

⁴⁷⁵ Faroqhi, **Hacılar ve Sultanlar**, s. 6.; Stanford J. Shaw, **The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798**, Princeton 1962.

⁴⁷⁶ Raymond, **a.g.e.**, s. 21.

İlgın'ın 16. yüzyılın son çeyreğine kadar olan süreçteki vaziyetine baktığımızda, külliye'nin inşasında İlgın'ın neden tercih edilmiş olabileceği hakkında bir fikir vermektedir. Kaza nüfusunun büyük çoğunluğu köylerde yaşamakla birlikte, merkezde bulunan nüfusun bile büyük çoğunluğu tarım sektörüyle uğraşmaktadır. Bu dönemde kaza merkezine 2 kilometre uzakta Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmiş olan kaplıca ile kaza merkezinde Turgut Oğlu Pir Hüseyin Bey tarafından inşa edilmiş olup Cuma camisi olarak kullanılan yapı haricinde kaynaklarda zikredilen başka bir yapı bulunmamaktadır. Büyük çapta yapılaşmanın olmadığı İlgın, Haçlı ordularının yol güzergahında ve sürekli hakimiyet mücadelesinin yaşandığı bir bölgede olmasından ötürü⁴⁷⁷, şehirde mevcut olan yapıların da yapılan tahribat ve yağmalar sonucu kullanılamayacak durumda olabilecekleridir.⁴⁷⁸

Hicaz bölgesinin 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hakimiyetine dahil edilmesiyle, İstanbul'dan Mekke-Medine'ye kadar süren Anadolu Sağ Kol yol güzergahı daha önemli hale gelmiş ve bu önemini 19. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. Daha çok hac amacıyla kullanılan yol güzergahı, Osmanlı döneminde birçok zengin hayır sahibinin çeşitli hizmetlerine sahne olmuştur.⁴⁷⁹ Bu Sağ Kol üzerinde yer alan İlgın, Osmanlı döneminde haberleşme, askeri, hac ve surre menzili olarak kullanılan stratejik bir konuma sahiptir. Menziller haricinde ticaret kervanlarının, seyyahların, devlet görevlilerinin ve yabancı devlet adamlarının İstanbul'a giderken geçmiş olduğu bir güzergâh olmasından dolayı burada alışveriş, ibadet, konaklama ve yiyecek-içecek ihtiyacının karşılanabileceği yol üzerinde bir yapı topluluğuna ihtiyaç duyulmuş olduğu açıktır. Osmanlı döneminde genellikle kara yolu ulaşımı tercih edilmekle birlikte, yolculuklar genellikle at, eşek ve deve gibi hayvanlarla yapılmaktaydı. Bu hayvanları kullanan kervanlar, saatte ortalama 3-5

⁴⁷⁷ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 1453-1559**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, C. 2, ss. 22-23.

⁴⁷⁸ 16. yüzyılın ikinci yarısında İlgın'ın Celali isyanlarının etkisinde olduğu ve şehrin basılıp yağmalandığı görülmektedir. Bk.: BOA., **MD. 26**, hk. 127. (5 Rebiülevvel 982 / 25 Haziran 1574); BOA., **MD. 75**, hk. 110, 606. (13 Şevval 1013 / 4 Mart 1605); BOA., **MD. 81**, hk. 418. (9 Safer 1017 / 25 Mayıs 1608); BOA., **MD. 78**, hk. 1312, 1880, 1910, 3087, 2088. (10 Muharrem 1018 / 15 Nisan 1609); Karaman'da çıkan bir isyan hadisesinde Emrullah adlı kişi, Turgut ve İlgın taraflarını basmış ve kasabaları tamamıyla yağma etmiştir. Bk.: Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

⁴⁷⁹ Konya Ereğli'sinden sonra Kayseri-Sivas yolu takip edilerek Anadolu Sol Kol yol güzergahına çıkılıp, buradan İran ve Irak'a gidilebilmekteydi. Bk.: Müderrisoğlu, **a.g.t.**, ss. 27-29.

kilometre yol alabilmektedirler. Kervanların günlük olarak alabilecekleri yol mesafesi hesaplanmış ve hesaplanan mesafeye göre yol güzergahlarında külliyyeler, menziller, derbentler ve kaleler inşa edilmiştir.

Nitekim Osmanlı'dan önce Anadolu Selçukluları şehirler arasındaki yollar üzerinde 30-40 kilometre aralıklarla kervansaraylar inşa etmişlerdi. Akşehir ile Ilgın arasında inşa edilmiş olan Argıthanı ve Ilgın Konya arasında inşa edilmiş olan Kadınhanı bu yapılara örnektir. Ilgın'da da kaplıca yakınında bir kervansarayın inşa edildiği bazı kaynaklarda belirtiliyorsa da muhtemelen Osmanlı döneminin ilk yıllarında kullanılamaz durumda olduğu veya ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde ise bu yapı tipi geliştirilerek külliyyeler inşa edilmiştir. Kervanların günlük yapabilecekleri mesafe ile kervansaray ve külliyyelerin inşa edildikleri konuma bakıldığında, planlı bir inşa sürecinin olduğu görülmektedir. Bu konaklama yapılarının etrafında 15 kilometre yarıçapındaki bölgenin güvenliğinin sağlamak için derbentler tesis edilmiş ve burada derbentçiler görevlendirilmiştir. Güvenlik tehdidinin yüksek olduğu bölgelerde ise kaleler inşa edilerek, emniyetin sağlanmasına çalışılmıştır.⁴⁸⁰ Kanuni döneminde Sadrazam Lütü Paşa aracılığıyla menzil teşkilatının kurulmasıyla menzil külliyyelerinin inşasında bir ilişkinin bulunduğu açıktır.⁴⁸¹

Lala Mustafa Paşa muhtemelen çeşitli görevlere tayini sırasında Ilgın'a uğramış olmakla birlikte, özellikle Kıbrıs ve Şark Seferi'nde Ilgın'a uğradığı ve burada bir süre kaldığı tespit edilmektedir. Bu ziyaretleri esnasında Ilgın'da ve bölgede nelere ihtiyaç duyulduğunu kendi gözleriyle müşahade etmiş olsa gerektir. Nitekim Lala Mustafa Paşa, 25 Mayıs 1578 tarihinde serdar tayin edildiği Şark Seferi'ne giderken Akşehir üzerinden Ilgın'a gelmiş ve burada beş gün kalmıştır. Kaynaklarda burada kalma sebebi olarak Ilgın'da bulunan külliyesini ve çiftliklerini görmek olduğu belirtilmiştir.⁴⁸²

⁴⁸⁰ Ekin, **a.g.t.**, ss. 37-38.

⁴⁸¹ Müderrisoğlu, **a.g.t.**, s. 36.

⁴⁸² “*Dâru’ d-devlû’ s-seniyye-i mahrûsa-i Kostantîniyye’ den yigirmi altıncı konakda Ilgûn nâm kasaba-i latifeye nüzûl buyurdılar ki, ol kasabada kendülerün hayrâtı ve ‘imâret ü hân makûlesi külli müberrâtı olmağın altı gün temâmistirâhat u ârâm eyleyüp, hem hayrât-ı şeriflerini ziyâret kıldılar ve hem sûtûr u huyûlun ol mikdâr çayırılmasına cell-i himmetle vüs‘at ü ruhsat virdiler...*” Bk.: Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusret-nâme**, s. 52.; **Târîh-i Osman Paşa**, s. 17.; BOA., **MD. 32**, hk. 369. (3 Rebiülahir 986 / 9 Haziran 1578)

6. Şehirlerin Gelişiminde Ilgın Vakfının Etkisi

Şehirler, tarih boyunca bağlı bulundukları medeniyetler ve devletlerin etkisi altında kalmış ve bunların izlerini taşımışlardır. Özellikle İslam medeniyeti etkisinde olan şehirlerin oluşumu ve gelişimi cami, pazar, hamam gibi belirli yapıların inşasıyla mümkün olmuştur. Şehirlerin hakimiyetini ellerinde bulunduran hükümdarlar, hanedan üyeleri ve üst kademedeki yöneticiler tesis etmiş oldukları müesseseler ile şehirlerin oluşumuna ve gelişimine doğrudan önemli katkılar sağlamışlardır. Bu müesseselerin başında vakıflar bulunmaktadır. Vakıf müesseseleri, bulundukları şehirlerin ve bölgelerin çeşitli toplumsal ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, şehirlerin iktisadi ve imar altyapısının oluşmasında önemli tesirleri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda lalalık, başkumandanlık ve vezirlik gibi önemli görevlerde bulunmuş olan Lala Mustafa Paşa, Erzurum, Şam, Kıbrıs ve Ilgın şehirlerinde tesis etmiş olduğu vakıflar ve geniş bir coğrafyada bu vakıflarına bağlı olarak inşa ettirmiş olduğu yapılarla, şehirlerin ve bölgelerin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkılar gelişigüzel olmayıp, sistemli bir şenlendirme ve imar programı dahilinde yapıldığı muhakkaktır. Konu özelinde günümüzde Konya'nın Ilgın ilçesinde Lala Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiş olan menzil külliyesi ve bu külliye gelir sağlamak maksadıyla Gaziantep, Kayseri ve Tokat gibi şehirlerde inşa edilmiş vakıf yapılarının, ne tür amaçlar doğrultusunda inşa edildikleri ve sağlanmış olan katkılar üzerinde durulacaktır.

Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin inşa edilmiş olduğu 16. yüzyılın ikinci yarısında, Ilgın'da Osmanlı dönemine ait bir yapı henüz bulunmamakla birlikte Anadolu Selçuklu döneminden kalma sadece bir Cuma camisi olarak kullanılan Pir Hüseyin Bey Cami ile Vezir Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından inşa ettirilmiş olan bir kaplıcanın var olduğu kaynaklardan tespit edilmektedir. Bu yapılar haricinde ticari faaliyet gösteren 3 dükkân ve 1 değirmen vakıflara gelir sağlama maksatlı işleyen mekanlar bulunmaktaydı.⁴⁸³ 16. yüzyılda önemi daha da artmış olan Anadolu Sağ Kol yol güzergahı üzerinde yer alan Ilgın, askeri ordular ile hac ve surre kervanlarının konaklama menzili olarak aktif olarak çok uzun yıllar hizmet vermişti. Yine aynı

⁴⁸³ 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), C. 1, s. 20.

yüzyılın ilk yarısında diğer menzillerle ilişkili olarak haberleşme amaçlı oluşturulan menzilhâne birimine de sahip olan Ilgın'da, mevcut olan yapıların yetersizliğinden oluşan büyük ihtiyacı karşılayacak bir külliye ihtiyacı duyulduğu açıktır. Bu ihtiyaçları karşılamak gayesiyle inşa edilmiş olan Lala Mustafa Paşa Külliyesi; ticari (arasta, dükkân, değirmen), dini (cami), sosyal (han, imaret, tâbhâne, hamam), eğitim (sıbyan mektebi, kütüphane) işlevlerine sahip büyük bir yapı topluluğudur.

Külliye'nin inşa planına bakıldığında ön plana çıkarılmış olan arasta, han ve hamam birimi, yolcuların temel ihtiyacı olan alışveriş, temizlik ve konaklama ihtiyacını karşılamaya yönelik inşa edilmişlerdir. Bu birimlerin hemen arkasına inşa edilen tâbhâne, imaret, sıbyan mektebi ve cami hem yolculara hem de kazada ikamet eden yerleşik halka hizmet vermekteydi. Vakfiyede külliye'nin doğusunda bir pazar yerinin var olduğu belirtilmektedir. Külliye'nin doğusunda kurulan bu pazar, külliye'ye uğrayan insanların ihtiyaçlarını karşılama hususunda önemli bir işleve sahip olduğu düşünülebilir. Özellikle askeri sefere çıkan ordu, tüccar, hac ve surre kervanlarının kazaya uğradıkları tarihler, yerleşik halk için üretmiş olduğu ürünlerin ticaretini yapma imkânı sağlamış olmalıdır.

Külliye planında, sonradan inşa edilen açık kısmıyla birlikte en çok alanı kaplayan birim arasta olmuştur. İlk olarak kapalı inşa edilmiş olan kısım, yapı olarak aynı zamanda bedesten olarak kullanıma uygun inşa edilmiştir. Toplam 45 dükkân ve bir sebilden oluşan arasta, kaza merkezinin ilk toplu ticaret merkezi konumu olup bu önemini günümüzde de halen sürdürmektedir. Ilgın çarşısının oluşumu arastanın inşa edilmesiyle başlamıştır denilebilir. Arastadaki dükkanlardan elde edilen gelirlerle vakfın hayır yapılarının giderleri karşılanarak günümüze kadar ulaşmaları sağlanmıştır.

Külliye'nin ön planda inşa edilmiş olan diğer bir önemli birimi kervansaray da diyebileceğimiz handır. Kaynaklarda “*Mustafa Paşa Hanı*” ve “*Kârbânsaray-ı Mustafâ Paşa*” olarak zikredilen han, yolcuların Ilgın'da konaklayabileceği en önemli yapıdır. Vakfiyede, büyük ve küçük olarak çift han şeklinde inşa edildiği belirtilen hanın, Ilgın'a uğrayan zengin veya fakir her insana kapısının açık olduğu, özellikle kışın seyahat edenler için cennet niteliğinde olduğu ifade edilmiştir. Vakfiyede özellikle belirtilen diğer bir husus, vakıf görevlilerinin hana gelen misafirlere karşı

hoşgörülü davranmaları ve sağladıkları hizmetlerde özen göstermeleridir. Handa konaklayanlar için yeme, içme ve konaklama gibi bütün hizmetler bilâücret sağlanmaktadır.⁴⁸⁴ Hanlar içerisinde konaklayanların ısınma ve yemek pişirme gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için 25 ocak yeri bulunmaktaydı. Konaklayanların dinlenmeleri için zeminden yüksek yapılan sekiler bulunurken, seki dışındaki alanlar konaklayanların yüklerini ve hayvanlarını bekletme amaçlı kullanılmıştır. Hanın iki kapısı bulunmakta olup; biri imaret, tâbhâne, cami, şadırvan gibi birimlere açılırken, diğeri külliye'nin doğu tarafındaki yola açılmaktadır. İmaretin de bulunduğu cami avlusuna açılan kapıdan, konaklayanlar için yemek ve ekmek getirilip servisi külliye görevlilerince sağlanırdı. Normal günlerde 35 tas yemek ve ekmek verilirken, özel günlerde yapılan yemekler de konaklayanlara ikram edilmekteydi. Handa görevli olan kapıcılar (Bevvâb), konaklayanların ve mallarının güvenliği için hanın kapılarını akşam kapatıp sabahın erken saatlerinde açmaktadırlar. Seyyah Clement Huart'ın belirttiğine göre 1891 yılında han aktif bir şekilde kullanılmakla birlikte, handa canlılığın oldukça yüksekti. 1895 yılında Iğın'a uğrayan Friedrich Sarre, Küçük Asya'da gördüğü en büyük, ihtişamlı hanın Lala Mustafa Hanı olduğunu eserinde kaydetmiştir. Sarre de handa konaklamış ve şehir merkezinde özellikle külliye çevresinin oldukça canlı ve yoğun olduğunu belirtmiştir. Beylerbeyi ve sancakbeyi gibi devlet görevlileri ile çok sayıda seyyahın handa konakladığı görülmektedir.⁴⁸⁵ Nitekim iki hanın ortasında bulunan orta koridorun üst katında yer alan ocaklı 3 oda, vakfın mütevellî, câbî ve nazır gibi önemli görevlilerinin veya Iğın'a gelen üst düzey devlet yöneticilerinin konakladığı bir mekân olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir.⁴⁸⁶

Sahip olduğu doğal sıcak su kaynağından ötürü Osmanlı öncesi “*Ab-ı Germ*” ve Osmanlı dönemi ilk kayıtlarında “*Ilugun*” olarak ismi değiştirilen kazada, geçmiş

⁴⁸⁴ KBYEK.YA., No. 7710, ss. 32a-32b.

⁴⁸⁵ BOA., MD. 60, hk. 109. (2 Zilkade 993 / 26 Ekim 1585)

⁴⁸⁶ Eyice, büyük kervan ve sefer yolları üzerinde bulunan kervansaraylarda ordu ileri gelenlerinin misafir edilmeleri için paşa odası denilen ayrı mekanların bulunduğunu belirtmiştir. Kervansaray girişinin iki yanında bulunan bu mekanlar, aynı zamanda kervansaray görevlilerinin kullandığı mekân da olabilir. Odaların kapısı giriş dehlizine açılmakta olup, dışarıya açılan iki pencereleri bulunmaktadır. Bk.: Semavi Eyice, “Büyükçekmece Kervansarayı”, *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, ss. 519-520.; Şükriye Pınar Özyalvaç, “18. Yüzyılda İstanbul'dan Edirne'ye Yolculuk: Kadı Mehmed Nebih Efendi Örneği”, *OSMED: Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2023, s. 251.

çok eskiye dayanan bir kaplıca bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat (1220-1237) döneminde Vezir Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından kaza merkezin 2 kilometre uzaklıkta 1260 yılında inşa ettirilen ve günümüzde de hizmet vermeye devam eden kaplıca, Ilgın'ın uzun yıllar boyunca hizmet veren tek yapısı olmuştur. Ilgın'ın artan öneminden sonra yolcuların ve yerleşik halkın ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmış olsa gerektir ki Osmanlı döneminde Lala Mustafa Paşa tarafından bir Çifte Hamam daha inşa ettirilmiştir. Külliye planında ayrı bir birim olarak tasarlanan Çifte Hamam, külliyeye yaklaşık 50 metre uzaklıkta olup batı tarafında ana yol üzerinde konumlandırılmıştır. Aynı dönemde Şehzade Selim tarafından Karapınar'da inşa ettirilen külliye ve hamamla aynı plana sahip olduğu görülmektedir. Hamamın ana yol üzerinde ve kaza merkezinde külliyeden ayrı bir birim olarak inşa edilmesi, özellikle yolcuların temizlik ihtiyaçlarını karşılamaları haricinde ahalinin de kullanımına daha uygun tasarlanmıştır.⁴⁸⁷ Ilgın'ın tam merkezinde, işlek bir noktada olması ahalinin doğal olarak tercih ettiği hamam olmuştur. Aynı anda hem kadınların hem de erkeklerin kullanabiliyor olması, hamamı daha işlevsel hale getirmiştir. Hacca gideceklere rehber amaçlı yazılan hac menzil-nâmelerinde “*Mustafa Paşa Hamamı*” olarak özellikle belirtilmesi, Ilgın'da hac yolcuları için kullanabilecekleri hamamın burası olduğunu belirtmeye çalışmışlardır.

Külliyede dini fonksiyonu üstlenen en önemli birim camidir. Lala Mustafa Paşa kendi camisini Ilgın'da inşa ettirmeden önce, 1560 yılında hocalığını yaptığı Şehzade Selim tarafından Konya'nın Karapınar ilçesinde yaptırılan menzil külliyesi camisinin inşasına şahit olmuştur. Bu caminin küçük bir varyantını Ilgın'da kendi adına inşa ettirmiş ve 1576 yılında yapı tamamlanmıştır. Bugün halk arasında “*Kurşunlu Cami*” olarak adlandırılan yapı, ilk mescit olarak hizmet vermiştir. 16. yüzyılın sonlarına doğru Ilgın'da mevcut olan tek Cuma camisi, Anadolu Selçuklu döneminde inşa ettirilmiş olan Pir Hüseyin Bey Cami'dir. Bu cami ahalinin ve yolcuların ibadet ihtiyacını karşılamada yetersiz kalması üzerine, Ilgın kadısının payitahta arzıyla Lala Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiş olan ve mescit olarak işlevini sürdüren yapı,

⁴⁸⁷ 1906 tarihli Konya Vilayeti Sâlnamesi'nde geçen “*Dâhil-i kasabada kadîmen iki hamam var ise de harap olduğundan Ilgın sekenesi yaz-kış ılıcada istihmâm ederler.*” ifadesi kaza merkezindeki bu hamamın, merkeze yakınlığından dolayı ahali tarafından daha çok kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bk.: **Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1322/1906**, s. 294.

inşasının tamamlanmasından iki yıl sonra cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hac menzil-nâmelerinde, cami avlusunda bulunan şadırvan ve su kuyusunun Ilgın'a uğrayan kervanların ve yerleşik ahalinin tatlı su ihtiyacını karşılayabildiği tek su kaynağı olarak zikredilmektedir. Kervan hayvanlarının su ihtiyacı ise külliye yakınındaki acı su kaynağından karşılanmıştır. Ancak 1588 tarihli bir belgede ise külliye gelen suyun başka bir kaynaktan geldiği anlaşılmaktadır. Kaza için hayati öneme sahip olan bu tatlı su kaynağı ve geldiği güzergaha müdahale etmenin, ağır sonuçları olmuştur.⁴⁸⁸

Osmanlı döneminde camiler dini işlevleri haricinde, gündelik hayatta kamu düzeninin kontrol altında tutulması amacıyla askeri ve siyasi toplantıların düzenlendiği, hukuki davaların görüldüğü, devlet görevlileri ile halkın buluşma noktası, eğitim ve öğretimin faaliyetlerinin yürütülmesi gibi diğer önemli işlevlere de sahiptiler. Külliye camisinin dönemine göre küçük sayılmayacak bir kütüphaneye sahip olduğu tespit edilmektedir. Kütüphanede bulunan bir Kur'an-ı Kerim, Lala Mustafa Paşa tarafından Kuneitra'da inşa ettirmiş olduğu külliye camisine vakfedilmiş ve sonrasında muhtemelen Ilgın'daki külliye kütüphanesi oluşturulunca bazı kitaplar buraya gönderilmiştir. Külliye'de oluşturulan bu vakıf kütüphane, şüphesiz Ilgın'ın kültür ve eğitim faaliyetlerine önemli katkılar sağlamıştır. Dönemin ilmi eserleri, vakıflar aracılığıyla korunarak günümüze kadar ulaşabilmişlerdir.⁴⁸⁹

Külliye'de eğitim-öğretim fonksiyonunu üstlenen en önemli birim sıbyan mektebi olmuştur. Külliye bir menzil külliyesi olmasına rağmen kaza merkezinde inşa edilmiş olmasından dolayı çevrede yaşayan ahalinin de ihtiyaçlarına cevap verecek fonksiyonlara sahip birimlerin olacağı şekilde imar edilmiştir. Külliye'nin sıbyan mektebi birimi, özellikle yerleşik ahalinin eğitim-öğretim ihtiyaçlarına cevap vermesi amacıyla inşa edilmiştir. Ilgın'da Osmanlı dönemine ait ilk eğitim-öğretim müessesesi olan sıbyan mektebi, günümüze kadar aynı işlevini sürdürerek varlığını devam ettirmektedir. Bu mekânda günümüzde dahi yaz aylarında yaşı buluşa ermemiş

⁴⁸⁸ Cami ve imarete gelen su güzergahı üzerinde bahçeler kurulduğundan, güzergahı değiştirilmiştir. Bu durum vakfın nazırı olan Dârüssaâde Ağası Mehmed tarafından padişaha arz edilmiştir. Ilgın kadısına gönderilen emirde, su güzergahının düzeltilmesi ve civardaki bağ ile bahçelerin kaldırılması belirtilmiştir. Yaşanan durum ciddi bir problem olarak görülmüş ve karar muhalefet edenlerin isimlerinin bildirilmesi istenmiştir. Bk.: BOA., **MD. 64**, hk. 475. (28 Zilhicce 996 / 18 Kasım 1588)

⁴⁸⁹ 2015 yılında yapılan sayımda 159 yazma ve 384 adet matbu eser tespit edilmiştir.

çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretilmektedir. Ilgın'da eğitim-öğretim faaliyetlerinin vakıflar aracılığıyla yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim şehirde bulunan tek rüştiye mektebi Pir Hüseyin Bey Cami avlusunda, sıbyan mektebi ise Lala Mustafa Paşa külliyesinde yer almıştır.⁴⁹⁰ Osmanlı döneminin sonlarında Ilgın ile ilgili oluşturulan rapora göre eğitim-öğretim faaliyetlerinin pek iyi olmadığı ancak külliye içerisindeki sıbyan mektebinin düzenli bir iptidai mektebi haline getirilmeye uygun olduğu belirtilmiştir.⁴⁹¹ Külliye'nin sıbyan mektebinde verilen eğitim, daha çok şehirde yaşayan fakir ve yetim olan küçük kız-erkek çocuklarına Kur'an-ı Kerim'in ve dinin temel esaslarının öğretilmesine yöneliktir. Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'ta inşa ettirmiş olduğu sıbyan mektebi örneğinde, burada okuyan yetim çocuklarına vakfın bütçesinden her yıl elbise alınırdı. Vâkıf şartı olarak mektepte görevlendirilen muallim ve halifesi, dindarlığıyla bilinen güzel ahlaklı kişiler olması gerekmektedir. Buradaki görevlilerin liyakatine önem verilmiş ve böylelikle çocuklara örnek alabilecekleri bir rol model oluşturulmaya çalışılmıştır.

Lala Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiş olan imaret birimi, Ilgın kazasının ilk ve tek imareti olma özelliğine sahiptir. Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi bir menzil külliyesi olmasından dolayı imaret, caminin de bulunduğu avluya açılmaktadır. Vakfiyede imaretin yapılış amacı, Ilgın'a uğrayan tüm yolcular ile kaza ahalisinden maddi durumu iyi olmayanların ücretsiz bir şekilde yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının karşılanması olarak kaydedilmiştir. İmarette her gün farklı olacak şekilde pişirilen yemekler, yine imarete bağlı birim olan fırında üretilen ekmeklerle birlikte imaret görevlileri tarafından gelen konuklara servis edilmişti. Külliye'de imarete bağlı olan tâbhâne odaları hastalık, maddi güçsüzlük gibi olumsuzluklar yaşayan insanların ücretsiz konaklayabildikleri mekanlar olmuştu. Bu mekanlar yolculuk esnasında hastalananlar tarafından sıklıkla kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Tâbhânelerin muhtemelen diğer bir işlevi, kazaya gelen devlet görevlileri için konaklama mekânı olabilecekleridir. Tâbhânede kalan konuklara, imarette pişirilen yemekler ile fırında pişirilen ekmekler yine imaret görevlileri tarafından servis edilmiştir.

⁴⁹⁰ BOA., *Evkâf Nezâreti Muhasebe Kalemi Tamirat ve İnşaat Kalemi (EV.MH.TİK.)* 112 / 156. (9 Zilhicce 1328 / 12 Aralık 1910)

⁴⁹¹ BOA., *DH.MUİ.* 118 / 44. (19 Recep 1328 / 27 Temmuz 1910)

Tarih boyunca tarımsal üretimin oldukça yüksek olduğu Ilgın'da, 16. yüzyılın ilk yarısında vakfa ait olan sadece bir değirmen olduğu tespit edilmektedir. Kaza halkının ve yoldan geçen kervanların tahıl öğütme ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı düşünüldüğünden Lala Mustafa Paşa tarafından burada üretilen tahılların halkın kullanımına uygun hale getirilmesi için bunları öğütebilecekleri 10 civarı değirmen inşa ettirilmiştir. Bu değirmenler genellikle Ilgın çevresinde akan su kaynakları üzerinde kurulmuşlardı. Yol güzergahına da yakın olan bu değirmenler, aynı zamanda Ilgın'a uğrayan kervanların istifadesine de sunulmuş olmalıdır. Bu ticari yapıların diğer bir işlevi de buradan elde edilen gelirlerle hem bu yapıların tamiratları gerçekleştirilmiş hem de artan gelirle vakfın hayır yapılarının finansmanı sağlanmıştı. Ilgın yakınındaki Kadınhanı'nda ve Konya'ya bağlı birçok yerde çok sayıda değirmen vakfa ait olup, kiraya verilerek gelir sağlanmıştır. Günümüzde Konya il merkeziyle Bozkır, Çumra, Ilgın ve Kadınhanı ilçeleri sınırları içerisinde bulunan birçok köy ve ekilebilir tarla, bahçe ve mera Lala Mustafa Paşa tarafından Ilgın vakfına akar olması gayesiyle vakfedilmiştir. Bu yapılar şehrin tarımsal üretimine doğrudan katkı sağlamakla birlikte elde edilen gelirle hayır yapılarının ve külliye personelinin giderleri karşılanmıştır.

Ilgın'daki hayvancılık sektörüne önemli bir katkı da Ilgın vakfı tarafından sağlanmıştır. Vakfiyede, vakfın bütçesiyle bir koyun sürüsü alınması ve sürüdeki koyun sayısının 1.000 adet olan kadar satılmaması vâkıf şartı olarak kaydedilmiştir. Sürüdeki koyun sayısı 1.000'i geçmesi halinde fazla olan kısım satılarak vakfa gelir elde edilmiştir. Sürüdeki koyunlar aynı zamanda ihtiyaç olması halinde imarette pişirilen yemekler için kullanılan et ihtiyacını da karşılamaktaydı. Vakıf bütçesiyle yapılan bu hayvancılık işinin vakfa gelir sağladığı müddetçe devam ettirilmesi, gelir getiren bir iş durumundan çıkması halinden derhal terkedilmesi vâkıf şartı olarak belirtilmiştir. Yine hayvancılıkla ilişkili olarak Konya merkezde kale yakınında vakfa ait olan avlulu bir dükkân ile arsası, ip-yün dokuma esnafına tahsis edilerek buradan gelir elde edilmeye çalışılmıştır. Bu gelirlerle, Konya'da vakfa ait gayrimenkullerin tamirata sağlanmıştır. Ticari alanda yapılan bu yatırım ile Konya'daki dokuma sektörüne bir nebze de olsa katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin Ilgın'ın merkez nüfus ve yerleşme oranına ne gibi katkı sağlamış olabileceğine baktığımızda, külliye'nin inşa edildiği 16. yüzyılın başında merkezde 8 mahalle bulunmaktaydı. 1518 ve 1524 yıllarında 11 olan mahalle sayısı, 1539'da 12'ye çıkmıştır. Külliye'nin inşasının tamamlandığı ve vakfiyesinin oluşturulduğu tarihten bir süre sonra 1584'te, Ilgın merkezdeki mahalle sayısı 18'e çıkmıştır. Yine kaza merkezinde sakin nefer sayısı 1502'de 206 nefer, 1518'de 295 nefer, 1524'te 319 nefer ve 1539'da 321'dir. Külliye'nin inşasından bir süre sonra yapılan tahrir göre 1584'te kaza merkezinde 703 nefer kayıtlı olduğu görülmektedir.⁴⁹² Nüfus artışı merkezle sınırlı kalmamış, merkez nüfusundan daha fazla artış köylerde yaşanmıştır. Ancak özellikle Ilgın merkezdeki bu önemli nüfus ve mahalle sayısı artışını sadece külliye'nin inşasıyla açıklamak mümkün değildir. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti genelinde bir nüfus artışı olmakla birlikte, Ilgın'ın da bulunduğu bölge bu dönemde oldukça göç alıp vermiştir. Örneğin Ilgın'da kitlesel göç hareketi Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'ı almasından sonra gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 19 Ağustos 1572 tarihinde gönderilen sürgün hükmünce⁴⁹³ Ilgın'dan 48 aile sürgün olarak yazılmıştır.⁴⁹⁴ Sürgün yazılmış olan ailelerin tamamının gidip gitmediği bilinmese de Ilgın nüfusunun azalmasına herhangi bir etki yapmadığı görülmektedir. Ancak 1642-1665 yıllarında merkez ve köylerdeki nefer sayısı önemli oranda azalarak merkezde 333'e, köylerde 1.287'e düşmüştür. Mahalle sayısı ise 1584 yılındaki sayıyla aynı kaldığına bakılırsa gelişmenin artık durduğu görülmektedir. 1584'te 55 köye sahip olan Ilgın kazasının, 1642-1655'te köy sayısını artırarak 67'ye çıkarması ise oldukça dikkat çeken bir diğer husustur. Nitekim bu tarihlerde Ilgın'ı ziyaret eden Evliya Çelebi şehrin durumunu "*Zamân-ı kadîmde şehir-i azîm imiş. Celâlî ve Cemâlî zulmünden harâb olup cümle bir mikdârı ma'mûr âbâdân şehirdir.*" ifadesiyle özetlemiştir.⁴⁹⁵

Lala Mustafa Paşa, oluşturmuş olduğu vakfın en önemli ayağı olan finansmanını sağlamak için önemli gelirler elde edebileceği stratejik şehirlerde önemli yatırımlar yapmıştır. Bu yatırımlarla şehirlerin iktisadi hayatına büyük etkiler

⁴⁹² Ertürk, **a.g.t.**, s. 101.

⁴⁹³ BOA., **MD. 19**, hk. 669. (9 Rebiülahir 980 / 19 Ağustos 1572)

⁴⁹⁴ BOA., **KK.d. 2551**, ss. 111-112. (15 Şaban 980 / 21 Aralık 1572)

⁴⁹⁵ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, C. 3, s. 20.

sağlayacak yeni müesseselerin ve merkezlerin oluşması sağlanmıştı. Vakıf yapılarının inşa edildiği şehirlere baktığımızda, Osmanlı yol sisteminde önemli güzergahlarda kurulmuş ve dönemin önemli ticaret merkezleri olan Gaziantep, Kayseri, Tokat ve Eskişehir tercih edilmiştir. Bu şehirlerde kurulan bir dizi büyük vakıflar aracılığıyla Anadolu'nun imarı sağlanmakla birlikte, inşa ettirilen ticari vakıf yapılarıyla Mekke-Medine'deki ve bu şehirlere giden yollar üzerindeki hayır yapılarının finansmanının sağlanması amaçlanmıştır.

Lala Mustafa Paşa, Ilgın vakfının finansmanını sağlamak için en çok ticari nitelikli yapısını vakfettiği şehir Ayntâb (Gaziantep) olmuştur. Ticari nitelikli yapıların inşasında Gaziantep'in tercih edilmesi bir tesadüf eseri olmadığı muhakkaktır.⁴⁹⁶ Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda Gaziantep'i yeniden imar etmiş ve buraya vakıflar aracılığıyla yatırımlar gerçekleştirmiştir. Nüfus bakımından bölgede Halep'ten sonra gelen ikinci şehir olmuş ve 16. yüzyılda şehirdeki ticari hayat ve dokumacılık-tekstil sektörü oldukça canlanmışır.⁴⁹⁷ Nitekim Gaziantep çarşısında dokumacılık sektöründe faaliyet gösteren bitişik 2 boyahane ve bunlara bağlı avlulu 4 ev, Lala Mustafa Paşa tarafından Şam'daki vakfına gelir sağlaması amacıyla vakfedilmiştir.⁴⁹⁸ Sonradan Ilgın vakfının oluşturulmasıyla bu ticari yapıların gelirleri Ilgın'daki külliye aktarılmıştır.⁴⁹⁹ Boyahaneler dışında 2 büyük hamam, iki katlı ve kantara sahip 1 şehir içi hanı, 3 bedesten, 1 çarşı ve çok sayıda dükkân, ev ve değirmen vakfedilmiştir.⁵⁰⁰ Bu yapıların neredeyse tamamı Gaziantep Kalesi'nin güney yamacında, yani çarşının ilk oluşumunun başladığı sıfır noktasına inşa edilmişlerdir.⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Şahin Doğan, "Lala Mustafa Paşa'nın Ayntab'daki Vakıf Eserleri", **Gaziantep'in Kurtuluşu'nun 100. Yılında Mîsâk-ı Millî ve Güney Hattı**, ed.: Halil İbrahim Yakar vd., Gaziantep 2022, ss. 350-351.

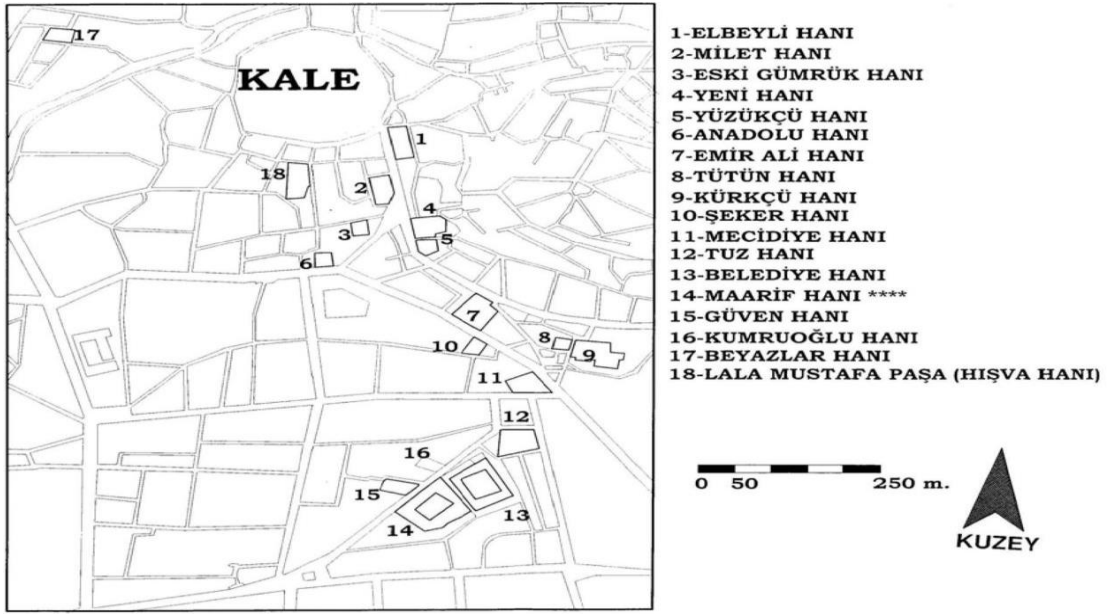
⁴⁹⁷ Kuban, **Türkiye'de Kentsel Koruma: Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri**, ss. 131-133.

⁴⁹⁸ VGMA., **VD. 747**, s. 274, sr. 219. (4 Cemaziyelahir 982 / 21 Eylül 1574)

⁴⁹⁹ Gaziantep'teki akarattan elde edilen gelirle, Ilgın'da bulunan vakıf görevlilerinin ücretleri ile hayır amaçlı inşa edilen yapıların tamirâtı gerçekleştirilmektedir. Şam'da oturan vakıf evladından olan mütevellî tarafından görevlendirilen câbîlerin Gaziantep'e gelerek gelirleri toplamak istemesi üzerine payitahta şikâyet edilmişlerdir. Payitahttan Ayntâb kadısına gönderilen emirde, Antep'teki vakıf yapılarından elde edilen gelirin vâkıf şartı gereğince Ilgın'da bulunan cami, imaret ve vazifelilerin masraflarına harcanması belirtilmiştir. Bk.: BOA., **MD. 95**, hk. 642. (Evâsıt-ı Rebiülevvel 1076 / 21-30 Eylül 1665)

⁵⁰⁰ KBYEK.YA., **No. 7710**, ss. 13b-19a.

⁵⁰¹ Gaziantep'te tarihi yapıların konumları ile yapım tarihleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, ticaret yapılarının yapım tarihlerinin kaleye yakınlaştıkça eskidiği görülmektedir. Aynı zamanda bu ticari yapıların sahip oldukları fonksiyonlar ile konumları arasındaki bağlantıya bakıldığında, değerli ürünlerin üretildiği veya satıldığı ipek, kumaş imalatı ve satışı ile kuyumculuk gibi ticari faaliyetlerin

*Şekil 6: Gaziantep Hanları*⁵⁰²

Gaziantep’te oldukça önemli olan bir husus, şehrin çarşısının ilk oluşmasını sağlayan yapıların büyük çoğunluğu Lala Mustafa Paşa, büyük biraderi Hüsrev Paşa, Mustafa Paşa’nın eşi Fatma Hatun’un babası Muhammed Bey ile dedesi Sultan Gavri tarafından inşa edilmiş olduğudur.⁵⁰³ Bu aile fertleri tarafından oluşturulan büyük vakıfların gelirleri Halep, Şam ve Ilgın şehirlerinde hayır amaçlı inşa ettirilmiş olan vakıf yapılarına tahsis edilmiştir. Gaziantep’te Lala Mustafa Paşa ve aile yakınları tarafından vakfedilen yapılarının neredeyse tamamı ticari yapı niteliğinde olup, özellikle şehirdeki dokumacılık sektörüne önemli katkılar sağlamışlardır.⁵⁰⁴ Örneğin Lala Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen iki katlı şehir içi hanına, burada pamuk ticaretinin yapılmasından ötürü “*Hışva Han*” ismi verilmiştir. Han toplamda 79 oda, 3 tuvalet, ahır, 11 dükkân ve kantara sahiptir. Handa bulunan odalar, şehre gelen tüccarın kaldığı konaklama mekanları olup günlük ücrete tabidirler. Handa bulunan kapan,

yapıldığı yapılar kaleye daha yakın inşa edilmişlerdir. Bk.: Ünal, **Bilgisayar Destekli Tarihi Çevre Koruma Bilgi Sistemi Oluşturulması ve Gaziantep Kentsel Sit Alanında Örneklenmesi**, s. 247.

⁵⁰² Osman Eravşar, “Gaziantep Maarif Hanı (Tuz Hanı)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya 2004, S. 11, s. 656.

⁵⁰³ Halep’te Hüsrev Paşa’ya ait vakfın 1550 yılındaki muhasebesine göre, vakfın gelirinin % 41’lik kısmının neredeyse tamamına yakını Gaziantep şehrinde bulunan boyahanelerden elde edilmiştir. 1550 yılında boyahanelerden elde edilen gelir 72.720 akçedir. Bk.: Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, s.75.

⁵⁰⁴ Gaziantep’te kumaş ve ipeğin boyandığı masbağa tamamıyla Hüsrev Paşa vakfıdır. Bk.: VGMA., **VD. 583**, s. 149, sr. 132. (969 / 1561-62)

hana gelen malların tartımında kullanılmakta olup, buradan da vakfa gelir sağlandığı için ticari bir işleve sahip olmuştur. Hanın giriş kapısının sağında ve solunda bulunan dükkanlar, muhtemelen handa konaklayanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde hizmet vermişlerdi. Bu dükkanlar çeşitli esnaf gruplarına kiraya verilerek vakfa gelir sağlanmıştı.

Oluşmaya ve gelişmeye 16. yüzyılda başlayan Gaziantep çarşısına en büyük katkıyı sunan yapıların başında, Lala Mustafa Paşa ve büyük biraderi Hüsrev Paşa tarafından inşa edilmiş olan bedestenler, boyahaneler ve dükkanlar gelmekteydi.⁵⁰⁵ Paşaların adına oluşturulan vakfiyelere bakıldığında, ikisinin de inşa ettirmiş olduğu yapılar birbiri çevresinde inşa edilmişlerdi. Bölgede Osmanlı hakimiyetinin tamamıyla tesisinden sonra, bölge şehirlerinin tekrar mamur hale getirilmesi maksadıyla birçok ticari nitelikli yapının vakıflar aracılığıyla inşa edildiği görülmektedir. Nitekim 17. yüzyılda Gaziantep'e uğrayan Evliya Çelebi, şehir çarşısının 3.900 dükkân ve 2 bedestenden oluştuğunu kaydetmiştir.⁵⁰⁶ Bu bilgiden hareketle Gaziantep çarşısının en önemli yapılarının başında bedestenler ve bunların etrafında oluşan çarşı ve pazarlar geldiği anlaşılmaktadır.

Lala Mustafa Paşa tarafından Gaziantep Kalesi'nin hemen güneyine inşa ettirilmiş olan bedesten, tarihi kayıtlarda "*Bedesten-i Atik*" olarak zikredildiğinden çarşı merkezine inşa ettirilmiş olan en eski bedestenlerden biri olduğu düşünülmektedir.⁵⁰⁷ Bedesten, dört kısımdan oluşmakta olup dükkân sayısı 110-116 arası olarak farklı dönemlerde farklı rakamlar verilmiştir. Günümüzde "*Uzun Çarşı*"⁵⁰⁸ veya "*Bakırcılar Çarşısı*" olarak bilinen çarşıya giden yol ile Hışva Hanı (Lala Mustafa Paşa Hanı) arasında olduğu anlaşılan bedesten, özellikle kervanların kullanmış olduğu Halep'e giden yol güzergahına inşa edilmiştir. Bu yol üzerinde cami, han, bedesten, pazar ve dükkanların sıralandığı ve bu düzenin günümüzde de sürdüğü görülmektedir. Özellikle şehirdeki çoğu bedesten ve han, bu ana yol güzergahı üzerinde konumlandırılmıştır. Bedestenler, kumaş ve bez gibi dönemin kıymetli

⁵⁰⁵ Lala Mustafa Paşa'nın vakfına ait bedesten ile Hüsrev Paşa'nın boyahanelerinin yıllık gelirleri, 18. yüzyılın ilk yarısında şehrin en önemli gelir getiren ticaret merkezleri olmuşlardır. Bk.: Çınar, **a.g.t.**, s. 247.

⁵⁰⁶ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 9, ss. 380-381.

⁵⁰⁷ Gaziantep, **ŞS. 133**, s. 23, 94, 280.; BOA., **EV.THR. 263 / 9**. (18 Ramazan 1266 / 28 Temmuz 1850)

⁵⁰⁸ Mitat Enç, *Uzun Çarşının Uluları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.

mallarının satıldığı mekanlar olup, şehirlerin ticari potansiyellerinde bedesten varlığı önemli bir belirleyici olmuştur. Vakfa ait olan bedestende ağırlıklı olarak bez ve kumaş ticareti yapıldığı ve bu ticaretin sadece Paşa'nın vakfına ait olan bedestende yapılması için merkezi yönetimle ortak hareket edildiği görülmektedir. Bedesten haricinde kumaş ve bez ticareti yapmak payitahttan gönderilen emirlerle kesin olarak yasaklanmıştır. Bedesten, ticaret haricinde devlete ait önemli belgelerin ve paranın, şehre gelen tüccar ve şehir esnafının paraları ile kıymetli mallarının saklanıp korunması gibi işlevlere de sahip olmuştur. Nitekim Lala Mustafa Paşa'nın büyük biraderi Hüsrev Paşa tarafından 16. yüzyılın ilk yarısında inşa ettirilmiş olan “*Kuyumcular Bedesteni*” bu işlevleri gördüğü anlaşılmaktadır.⁵⁰⁹

Bedesten haricinde vakfa ait Eskici Pazarı'ndaki 26 dükkân, Hışva Han'a bitişik 17 dükkân, çarşı içerisinde bulunan 15 dükkân, üzerleri kahvehane olan 3 dükkân ve Tuffâh Hamamı'nın bulunduğu mahallede vakfa ait bulunan 5 ev ile ahır vakfedilen diğer mülkler olup, önemli gelir elde edilen ticari yapılar olmuşlardır. Bu ticari nitelikli yapılar çeşitli meslek kollarından esnaflara kiraya verilerek ticari hayatın canlılığına ve çeşitliliğine katkıda bulunulmuştur. Dükkanları kiralayan esnafın vakfi zarara uğratacak bir müdahalede bulunması halinde, direkt olarak uyarıldıkları görülmektedir.⁵¹⁰

Evliya Çelebi'nin belirttiği üzere 17. yüzyılda 300'den fazla hamama sahip olan Gaziantep'te, İlgin vakfına ait Paşa Hamamı ve Tuffâh Hamamı olmak üzere 2 büyük hamam bulunmaktaydı. Paşa Hamamı vakfa ait hanın hemen bitişiğinde olup, konum olarak camilere, çarşıya ve kaleye oldukça yakın inşa edilmiştir. Tuffâh Hamamı ise vakfa ait diğer birimlerden biraz uzağa, vakfiyede belirtildiği üzere Eblehan Mahallesi'ne inşa edilmiştir. Hamamda temizlenme kültürünün yaygın olduğu anlaşılan Gaziantep'te, iki hamamın da inşa edilmiş olduğu konumlara bakıldığında ağırlıklı olarak şehre gelen tüccara, çarşıda bulunan esnafa ve yerleşik ahaliye hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Tuffâh Hamamı haftanın belirli günlerinde

⁵⁰⁹ Çam, “Gaziantep (Mimari)”, s. 473.

⁵¹⁰ Ayntab mollasına ve Maraş paşasına gönderilen hüküm için bk.: BOA., **MD. 95**, hk. 606, 618. (Evâhir-i Safer 1076 / 2-10 Eylül 1665); Vakfın Şam'da bulunan mütevellilerinin dahi vakfa ait konularda uyarıldıkları görülmektedir. Bk.: BOA., **EV.THR. 199 / 84**. (25 Muharrem 1265 / 21 Aralık 1848)

gayrimüslim ve Müslüman kadınlara hizmet verirken, Paşa Hamamı ise Yahudi ahalinin kullanımına uygun mimari fonksiyonlara sahip olacak şekilde inşa edilmiştir. İki hamamın inşasının tamamlanması akabinde daha İlgin vakfı oluşturulmadan, gelir sağlamaları amacıyla uzun yıllar boyunca kiraya verildikleri ve bu kira gelirlerinin çoğu zaman hamamın eksiklerini karşılamada kullanıldığı tespit edilmektedir. Diğer hamamların kira gelirlerine kıyasla Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu hamamların kira gelirlerinin daha fazla olduğu tespit edilmektedir.⁵¹¹ Günümüzde Tuffâh Hamamı'nın yeri biliniyorsa da yapı ortadan kaldırılmıştır. Paşa Hamamı ise günümüzde de kültürel işlevini sürdürmekte olup “*Hamam Müzesi*” olarak kullanılmaktadır.

Gaziantep'e bağlı köylerde bulunan akan su kaynakları üzerine inşa edilmiş 3 değirmen ile meyveli ve meyvesiz ağaçlara sahip bostanlar, vakfa gelir sağlayan diğer akarlar olmuştur. Vakfın Gaziantep'te bulunan tek hayri ve dini yapısı diyebileceğimiz yapı, muhtemelen sonradan oluşturulmuş olan mescittir. Bedesten yakınında ve vakfa ait hanın içerisinde bulunan mescit, vakfa ait han ile bedesten yapılarına gelen tüccarın ve konaklayanların ibadetlerini sağlamaları için inşa edilmiş olmalıdır. Gaziantep yakınında bulunan ve çok uzun bir süre Halep Eyaleti'ne tabi olan Kilis'te de 1 değirmen, 1 sulak arazi ve ahır Paşa tarafından İlgin vakfına vakfedilmiş yapılar arasındadır. Bulundukları bölgede yaşayan insanların tahıl öğütme ihtiyacını karşılayan ve aynı zamanda vakfa gelir sağlayan değirmenler, günümüzde Eskişehir'e bağlı Sivrihisar ile Mihaliçcik ilçeleri, Tarsus'a bağlı Eskiliç köyü, Konya'ya bağlı Turgut Mahallesi, Kayseri'ye bağlı Gömeçhisarı köyü ve Tokat'ın Zile ilçelerinde de yer almaktaydı.

Lala Mustafa Paşa, oluşturduğu İlgin vakfının finansmanının sağlamak amacıyla ticari nitelikli yapılarını inşa etmede tercih etmiş olduğu ikinci önemli şehir Gaziantep'ten sonra Kayseri olduğu görülmektedir. Kayseri, Osmanlı yol sisteminde Orta Kol yol güzergahı üzerinde yer alan, orduların ve ticaret kervanlarının sıklıkla kullandığı stratejik bir konuma sahiptir. Bu konumdan ötürü olsa gerek Lala Mustafa Paşa tarafından şehir merkezine, önlerinde dükkanları bulunan 2 han inşa edilmiştir. Ahıra ve kantara da sahip olan hanlar, At Pazarı ile şehir surları arasında bir alana

⁵¹¹ Gaziantep, ŞS. 4, s. 416.; Gaziantep, ŞS. 6, s. 31, 32, 37, 40.

konumlandırılmışlardır. Vakfiye haricinde herhangi bir kaynaktan hanlar hakkında hiçbir bilgiye tesadüf edilmediğinden, yapıldığı yerin muhtemelen yol güzergahı üzerinde olduğu ve çevresinde diğer vakıflarca inşa edilmiş olan hanların bulunduğunu tahmin etmekteyiz. 1657 tarihli bir belgeden, hanlardan birinin “*Un Kapanı Hanı*” olduğunu tespit edilmiştir. Bu hanın önünde bulunan 5 dükkân da senelik kiraya verilerek vakfa gelir sağlanmıştı. Evliya Çelebi bu hanın gayet sağlam ve kalabalık bir han olduğunu belirtmiştir. Vakfiyede hanların mimari yapısı hakkında herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte sadece ahıra, tuvalete ve gölgelik amaçlı inşa edilmiş bir çardağa sahip oldukları kaydedilmiştir. Handa bulunan kapanda ağırlıklı olarak un ticareti yapıldığından hana Un Kapanı Hanı ismi verilmiştir. Şehirde bulunan ekmekçi, börekçi gibi diğer tüm esnafların aldıkları un ve diğer türlü zahireleri handa bulunan kapana getirip tartmak zorunda oldukları, kendilerinin tartmaları vakıf gelirine de zarar verdiğinden uyarılmışlardır.⁵¹² Evliya Çelebi burada ticareti yapılan unun oldukça beyaz, ince, bozulmayan has bir un olduğunu, bu undan yapılan ekmek ve çöreğin çok güzel olduğunu belirtmiştir. Kayseri’de vakfa geliri aktarılan diğer bir mülk, günümüzde Güneşli olarak bilinen ve Osmanlı dönemi kayıtlarında “*Muncusun*” olarak geçen 12 hisselik köyün 3 hissesidir. Köyün vakfa ait hissesinde zirai faaliyet gerçekleştirilerek vakfa gelir sağlandığı görülmektedir.

Lala Mustafa Paşa’nın Ilgın vakfına vakfetmiş olduğu yapıların bazıları, Selçuklu ve Osmanlı döneminde uluslararası ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan Tokat’tır. Ilgın vakfının önemli hayri yapılarından ikisi günümüzde Tokat’ta bağlı Zile ilçesinde inşa edilmişti. Bunlardan ilki fakir veya zengin fark etmeksizin bütün çocuklara eğitim vermesi gayesiyle inşa edilen sıbyan mektebidir. Çocuklara gerekli eğitimi vermesi için bir muallim ile yardımcı (halife) görevlendirilmiş ve bunlar ücretlerini Ilgın vakfindan almışlardı. Zile’deki diğer hayri vakıf yapısı ise Galle Pazarı yakınında bulunan Hoca Mustafa Mescidi önündeki su sebiliydi. Bu sebil ahalinin tatlı su ihtiyacını karşılamış olup, sebilden akan suyun oldukça lezzetli olduğu zikredilmiştir. Bu hayır amaçlı inşa edilen iki yapının giderlerinin karşılanması

⁵¹² Kayseriye mollasına gönderilen hüküm için bk.: BOA., **MD. 95**, hk. 638, 639. (Evâsıt-ı Rebiülevvel 1076 / 21-30 Eylül 1665)

amacıyla Zile’de ahalinin tahıl öğütmek amacıyla kullandığı değirmen, arazi ve Komanat Nahiyesi’ne bağlı 24 hisselik Yelpe adlı köyün 12 hissesi vakfedilmiştir.

Netice itibariyle Lala Mustafa Paşa’nın Ilgın vakfı; şehirler arası ve milletlerarası yollarda insanların barınma, güvenlik, alışveriş, yemek ve su gibi temel ihtiyaçlarını ücretsiz karşılama, özellikle yetim ve fakir küçük çocukların eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütme, hastaların tedavi sürecinde tüm ihtiyaçlarını karşılama, vakıf bünyesinde sunduğu iş imkanları ile birçok ailenin geçimlerini sağlama, işsizliği azaltma, toplumsal hayatta dayanışmayı öne çıkararak yoksulluğu azaltma, cami ve kütüphanede ilmi faaliyetlerde bulunma, dinin temel esaslarını öğretme gibi önemli işlevlere sahip olmuştur. Sosyal, sağlık, din, eğitim-öğretim ve kültürel alandaki bu işlevlerini sürdürmek için vakfın en önemli ayağı olan mali yapı tesis edilen ticari, zirai nitelik gelir kaynakları ile sürekli olarak güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Tesis edilen bu yapılar vakfın işlevlerini sürdürmesini sağlamakla birlikte, bulundukları şehirlerin oluşumunda ve iktisadi büyümelerini sağlamada en önemli destekleyici müesseseler olmuşlardır. Nitekim Ilgın, Gaziantep ve Kayseri gibi şehirlerde han, arasta, çarşı ve bedestenler inşa edilerek şehirlerin ticaret merkezlerinin oluşumuna önemli katkılar sağlanmıştı. Ticari nitelikli vakıf yapılarından elde edilen gelirlerin büyük bir kısmı hayır amaçlı inşa edilmiş yapılara harcanarak servet birikimi engellenmiş ve böylelikle toplumda sınıfların oluşmasının önüne geçilmiştir.

SONUÇ

Tezin odak noktası Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi ve vakfı olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde önemli siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunmuş olan Lala Mustafa Paşa'nın hayatı anlaşılmadan meydana getirmiş olduğu vakıfları anlamak pek mümkün olmayacaktı. Bu nedenle üç bölümden oluşan tezin, birinci bölümü Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldaki önemli devlet adamlarından Lala Mustafa Paşa'nın biyografisine ve farklı şehirlerde kurmuş olduğu vakıflara ayrılmıştır. 1506-1507 yıllarında doğduğu düşünülen Lala Mustafa Paşa, Bosna'nın Sokoloviç (Şahin Oğulları) ailesinden devşirilip Osmanlı sarayına intisap etmiştir. Çekinmediği ve korkmadığı için kendisine Divane denilen Bosnalı Hüsrev Paşa'nın kardeşidir. Muhtemelen büyük biraderi Hüsrev Paşa'nın aracılığıyla I. Selim döneminin sonlarına doğru sarayda hizmet etmeye başlamıştır. Babalarının ismi çeşitli vakfiye ve kitabelerde “*Abdurrahman*”, “*Abdülmennan*” ve “*Abdülmukim*” olarak farklı şekillerde kaydedilmiştir. Lala Mustafa Paşa ilk evliliğini Mısır Memluk Sultanı Kansu Gavri'nin oğlu Muhammed Bey'in tek kızı olan Fatma Hatun ile yapmış ve bu evliliklerinden Mehmed adında bir çocukları dünyaya gelmiştir. Fatma Hatun, dedesi Sultan Kansu Gavri'nin Halep, Mısır ve Şam gibi birçok şehirde sahip olduğu tüm vakıfların mütevellisi olduğu ve anne tarafının da zengin, köklü bir aile olmasından dolayı büyük bir servete sahip olmuştur. Hayatta oldukları sırada eşi Lala Mustafa Paşa'yı kendisine vekil tayin etmiştir. Fatma Hatun'un 1571 yılında vefatından sonra bütün bu serveti Lala Mustafa Paşa ile evliliğinden olan Mehmed Bey'e intikal etmiştir. Mehmed Bey üzerinden devam eden Lala Mustafa Paşa'nın soyu, günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve günümüzde Şam'da ikamet eden “*Merdem / Mardam Bek*” (Merdümbeg) ailesi Paşa'nın soyunun devamıdır. Ailenin üyelerinden bazıları halen Paşa'ya ait Türkiye haricindeki vakıfların mütevelliliğini sürdürdükleri tespit edilmiştir. Paşa, ikinci evliliğini ise 1575 yılında Kanuni Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmed'in kızı Hümaşah Sultan ile yapmıştır. Bu evliliğinden de Abdülbaki adında bir çocukları daha olmuştur. Paşa'nın hayatı boyunca en yakınında olan kişilerden biri de sır ve divan kâtipliğini yapmış olan Gelibolulu Mustafa Ali Efendi'dir.

Yetmiş yıldan fazla süren hayatının büyük çoğunluğunu askeri hizmetlere adanmış olan Lala Mustafa Paşa, 16. yüzyılın ikinci yarısındaki Yemen, Kıbrıs ve Şark

Seferlerine serdar olarak tayin edilen önemli komutan ve devlet adamlarından biri olmuştur. Osmanlı hakimiyetindeki çoğu bölgede sancakbeyliği ve beylerbeyliği görevlerinde de bulunan Lala Mustafa Paşa, Kanuni Süleyman'ın oğulları Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasında Konya'da meydana gelen taht mücadelesinde önemli bir isim olmuştur. Bu mücadelede sadrazam olabilmek amacıyla Şehzade Selim lehine hilelere başvurduğu, iki şehzadenin arasına nifak soktuğu yönünde genel bir kanı oluşmuşsa da dönemin siyasi vaziyeti ve Osmanlı devlet adamları arasındaki süregelen rekabet göz önünde bulundurulduğunda bu durumun sadece Lala Mustafa Paşa'ya has bir politika olmadığı anlaşılabacaktır. Nitekim Lala Mustafa Paşa'nın büyük biraderi Hüsrev Paşa'nın ikinci vezir olduğu sırada üçüncü vezir olan Rüstem Paşa, Sadrazam olan Süleyman Paşa ile Hüsrev Paşa'yı birbirine düşürerek azledilmelerini sağlayacak hata yapmalarını sağlamıştır. Hüsrev Paşa'nın Osmanlı divanında hançer ile Süleyman Paşa'nın üzerine yürümesi üzerine ikisi de görevden alınmış ve sadrazamlığa Rüstem Paşa getirilmiştir. Yine Lala Mustafa Paşa ile iki şehzade arasında herhangi bir problem bulunmazken taht mücadelesinin başladığı bir dönemde Şehzade Selim'e lala olarak tayin edilmesi, Sadrazam Rüstem Paşa'nın bilerek planladığı bir politikadan başka bir şey değildi. Böyle bir dönemde taraf olmasını gerektirecek bir göreve tayin edilmesi, Lala Mustafa Paşa'yı doğal olarak mücadele etmeye ve siyasi rakiplerini başarısız kılacak adımlar atmaya itmiştir. Şehzadeler arasındaki mücadelede istediğini elde edemeyen Sadrazam Rüstem Paşa, Lala Mustafa Paşa'yı lalalık vazifesinden almakla kalmamış, onu Şehzade Selim'den ve Osmanlı payitahtından uzak tutmak amacıyla Safed, Pojega, Tımişvar, Van gibi uzak bölgelere ve alt kademedeki görevlere tayin etmiştir. Siyasi rekabet, hanedana damat olan ve Şehzade Selim'e yararlılıkları olan Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa döneminde de devam etmiştir. Nitekim Lala Mustafa Paşa'nın serdar olarak tayin edildiği ilk görevi Yemen Seferi'nde, sadrazamlığa giden yolda kendisine rakip gördükleri için Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa ve Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa tarafından asker ve mühimmat konularında çeşitli engeller çıkarılarak başarısız olunmasına gayret edilmiştir.

Yemen Seferi'nde zamanında hareket etmeyerek suçlu kabul edilen Serdar Lala Mustafa Paşa, payitahttan gönderilen emirle sahip olduğu tüm görevlerden

azledilmiş ve hakkında ciddi bir soruşturma başlatılmıştır. Saraydaki hatırlı kişilerin aracılığıyla kendisini affettirmiş olan Lala Mustafa Paşa'ya, sabıkan lalası olduğu II. Selim tarafından vezirlik vazifesi verilmiştir. Lala Mustafa Paşa düştüğü durumdan kendisini kurtarmak istemiş ve Venedik idaresinde bulunan Kıbrıs adasının Osmanlı hakimiyetine dahil edilmesi hususunda Sultan II. Selim'in en güçlü destekçisi olmuştur. II. Selim ve Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'ı fethetmek istemesinin nedenleri birtakım komplo teorileri ile açıklanmaya çalışılmışsa da Osmanlı Devleti hiçbir seferini tek bir neden dolayı gerçekleştirmemiştir. Kıbrıs gibi stratejik bir adanın fethedilmesinde dini ve siyasi nedenler genellikle öne sürülmüşse de temelinde ekonomik nedenlerin olduğu muhakkaktır. 1570-1571 yıllarında serdar olarak katıldığı Kıbrıs Seferi'nde başarılı olan Lala Mustafa Paşa, Sultan II. Selim ve devlet nezdindeki itibarını oldukça artırmış ve kariyerinin en belirgin "*Fatih-i Kıbrıs*" unvanını elde etmiştir. Tekrar İstanbul'a dönen Lala Mustafa Paşa, Kubbealtı vezirliği vazifesine devam etmiş ve Sultan II. Selim'in 22 Aralık 1574'te vefat etmesiyle kendisine vadedildiği söylenen sadrazamlık vazifesine getirilme umudu bir nebze olsa azalmıştır. Sultan III. Murad döneminde Şark Seferi'ne serdar olarak tayin edilecek kişinin seçiminde kriz çıkmışsa da Lala Mustafa Paşa tercih edilmiştir. Paşa, Gürcistan ve Şirvan'ı Osmanlı hakimiyetine dahil etmiş ve bölgede Kars Kalesi'nin inşa edilmesi gibi birçok imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Elde edilen başarılar Lala Mustafa Paşa'yı sadarete adım adım yaklaştırmış, merkezdeki siyasi rakipleri de boş durmayarak başarısız olması ve azledilmesi için tüm çabaları sarfetmişlerdir. Neticesinde Koca Sinan Paşa, Şark Seferi'ne kendisini serdar olarak tayin ettirmeyi başarmış ve akabinde sadaret mührünün kendisine gönderilmesini büyük bir başarıyla sağlamıştır. Böylelikle Lala Mustafa Paşa sadrazam olma umudunu tamamıyla yitirmiştir. Büyük insan kayıpları ve masrafların yaşandığı Şark seferlerinde istenilen sonuçlar yine de alınamamıştır.

Yapmış olduğu evliliklerle dönemin iki büyük hanedanına damat olması, Kanuni Süleyman'ın oğlu Şehzade Selim'e lala olarak görevlendirilmesi ve serdar olarak katılmış olduğu önemli askeri seferlerde elde etmiş olduğu zaferler, Lala Mustafa Paşa'ya büyük bir servete ve güce sahip olma imkânı vermiştir. Sahip olduğu bu servetin dağılmasını veya müsadere edilmesini engellemek maksadıyla olsa

gerektir ki mütevelliliğini ilk olarak kendisine, vefatından sonra ise çocuklarına kalması şartıyla zengin vakıflar oluşturma yöntemini tercih ettiği görülmektedir. Bu yöntem sadece Lala Mustafa Paşa'ya has bir şey olmayıp, büyük servetler biriktirmiş seleflerinin de aynı yola başvurdıkları oldukça açık bir durumdur. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyanın birçok bölgesinde çok sayıda hayır yapılarından oluşan vakıflar tesis etmesi, aynı zamanda Paşa'nın hayırsever bir ruh yapısına sahip olduğunu da göstermektedir. Sahip olunan büyük servetlerin belirli stratejik bölgelerde vakıflara dönüştürülmesi, şüphesiz dönemin devlet siyaseti ve politikasıyla yakından ilişkili olmuştur.

Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi de bu politikanın bir ürünü olarak, şehir ve bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilmiş bir yapı topluluğudur. Külliye'nin inşa edilmiş olduğu Ilgın şehri ve çevresi, eski çağlardan beri insanların tercih etmiş olduğu bir yerleşim alanı olmuştur. Konya'nın Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olmasıyla, başkente yakınlığından dolayı Ilgın'ın stratejik önemi artmıştır. Bu dönemde özellikle Turgut Oğulları'nın inşa etmiş olduğu mimari eserler, Ilgın'ın şehirleşmesinde ilk önemli katkıları sağlamıştır. 15. yüzyılın sonlarında bölgeye hâkim olan Osmanlı Devleti, Ilgın'ın bir İslam-Osmanlı şehri olmasını sağlayacak tüm yapıları inşa ettiği görülmektedir. Osmanlı, kendisinden önce inşa edilmiş olan tekke, zaviye, hamam ve cami gibi yapıların devamlılıklarını sağlamaları için çeşitli gelirlerle bu yapıları ve vakıflarını desteklemekle birlikte, toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak cami, hamam, mescit, han, imaret, arasta-bedesten, han gibi mimari yapıların tamamını da inşa ettirmiştir. Sahip olduğu su kaynakları ve verimli tarım arazilerinden dolayı tarımsal faaliyetlerin ağırlıklı olarak yapıldığı Ilgın, coğrafi konumundan ötürü Osmanlı dönemi yol sisteminde “*Merkezi Ana Cadde*”, menzil defterlerinde “*Anadolu Sağ Kol*” adı verilen hac ve ticaret yolu üzerinde yer almıştır.

Bir menzil külliyesi olarak inşa edilmiş olan Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi, inşa edildiği dönem itibarıyla Ilgın ve Konya standartlarında büyük ölçekli bir vakıf eseridir. Külliye, hayır amaçlı yapılmış cami, imaret, tâbhâne, han, sıbyan mektebi, kütüphane ve şadırvan; akar amaçlı inşa edilmiş arasta ve hamam birimlerinden oluşmaktadır. Külliye planında ön plana çıkarılmış olan arasta, han ve hamam birimi, Anadolu Sağ Kolu kullanan yolcuların ve yerleşik ahalinin temel ihtiyacı olan

konaklama, alışveriş ve temizlik ihtiyacını karşılamaya yönelik inşa edilmişlerdi. Külliye bünyesinde ilmi ve dini faaliyetler cami, kütüphane ve sıbyan mektebinde yürütülmekteydi. İmare, tâbhâne ve han-kervansaray birimi, külliyein sosyal yardımlaşma fonksiyonunu üstlenmiş birimlerdi. İlgın'a uğrayan yolcular, misafirler, külliye çevresinde sakin yoksullar, mektepte eğitim-öğretim gören talebeler ve külliye çalışanları, imaret mutfağında pişen aşlar ve fırınında imal edilen ekmeklerden yiyecek ihtiyaçlarını karşılamışlardı. Külliyein ve vakfın yönetim işleri vakfiyede belirtilen vâkıf şartları doğrultusunda mütevellî, câbî ve kâtip olarak görevlendirilen kişiler tarafından yürütülmüştür. Lala Mustafa Paşa'ya ait tüm vakıfların genel mütevellisi, soyundan gelen evlatları veya onların evlatları olmuş ve bunlar sürekli olarak Şam'da ikamet ettiklerinden kendi yerlerine vekiller tayin ederek vakıf işlerini yürütmüşlerdi. Vakfın tüm işlerini denetlemekle yerelde kadı ve nazır görevlendirilirken, merkezde de Dârüssaâde Ağası vazifeli olmuştu. Vakfiyede, külliyein hizmetlerinin görölmesinde ve vakfın diğer şehirlerde bulunan yapılarında görevli kişi sayısının 85 olduğu tespit edilmiştir. Sonradan oluşturulan görevli kadrolarıyla birlikte bu sayının 100 civarına ulaştığı görölmektedir. Vakfın istihdam stratejisine göre görevliler tayin edildikleri kadrodan kendi rızalarıyla ayrılmaları veya vefat etmeleri durumunda, boş kalan kadroya öncelikli olarak işe uygun olan kendi çocukları veya azatlıları getirilirdi. Mümkün oldukça dışarıdan birine görev tevcihi yapılmazdı. Bir vakıf görevlisi aynı anda birçok kadroda görev alabilmekteydi.

Vakfın ve külliyein sağlamayı amaçladığı sayısız hizmeti finanse etmek için gelir sağlayan birçok kaynak tahsis edilmişti. Geniş bir coğrafyaya dağılmış olan bu zengin gelir kaynaklarının çoğu dönemin önemli ticaret merkezleri olan Gaziantep ve Kayseri şehirlerinde bulunmaktaydı. Anadolu'nun hemen her tarafında Lala Mustafa Paşa tarafından inşa edilmiş olan vakıf yapılarıyla, Anadolu'nun imarında önemli ölçüde katkılar sağlanmıştı. Ticari yapılardan ve zirai faaliyetlerden elde edilen gelirlerle, stratejik bölgelerde inşa edilmiş olan menzil külliyele ve hayır müesseselerinin finansmanı sağlanmıştı. Özellikle Gaziantep ve Kayseri şehirlerinin çarşısının oluşumunda ve sosyal, iktisadi yapısına, Paşa'ya ait vakıf yapılarının büyük etkisi olmuştur.

Netice itibariyle Lala Mustafa Paşa, eşi Fatma Hatun, eşinin babası Muhammed Bey ile dedesi Mısır Sultanı Kansu Gavri ve Paşa'nın büyük biraderi Hüsrev Paşa'dan oluşan aile, 16. yüzyılda önemli ve etkili olmuş bir ailedir. Bu kişiler, sahip oldukları büyük serveti toplum ve devlet yararına olan vakıf müesseselerine harcamada hiçbir şekilde tereddüt etmemişlerdi. Günümüzde Suriye, Lübnan, Filistin ve Türkiye'de bulunan Paşa'ya ait vakıf yapılarının çoğu varlıklarını sürdürmektedirler. Türkiye'de bulunan vakıf yapıları Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilirken, Suriye'de bulunanlar Suriye'nin Osmanlı'dan ayrılışına kadar Paşa'nın soyundan olan en büyük ve sâlih evlatları tarafından yönetilmiştir. Suriye'deki vakıfların son mütevellileri Ali ile Osman Beyler, onlardan sonra ise Hikmet Paşa, Sami Paşa ve Muhammed Rıza Beyler olmuşlardır. Paşa'nın soyundan olan kişiler Suriye'deki vakıf gelirlerinden 1949'a kadar yararlanmışlardır. Lübnan ve Filistin'de bulunan Lala Mustafa Paşa ve eşi Fatma Hatun'a ait vakıflar ise ailenin seçmiş olduğu yine Paşa'nın soyundan olan bir kişi tarafından yönetilirdi. Buradaki vakıflar Nisan 1995'ten beri Lala Mustafa Paşa'nın soyundan olan Tamim Memun Mardam Bey tarafından resmi olarak yönetilmektedir. Tamim Memun'dan önce Lübnan'daki vakıfların yöneticisi Sami Paşa oğlu Abdurrahman Bey'di. Ondan önce ise Reşid Paşa oğlu Memduh Bey'di. Filistin'de ise son mütevellî Osman oğlu Abdülkadir olmuş ve ondan sonra yöneticilik yapan biri tespit edilememiştir. Lübnan ülkesinin sınırları içerisinde kalan vakıfların gelirinden Lübnan iç savaşının çıktığı 1975-1980 yıllarına kadar yararlanılmıştır. Ancak çıkan iç savaş özellikle Lübnan parasını büyük oranda değersizleştirmesi ve devletin işleyişini olumsuz etkilediğinden dolayı bu tarihten sonra gelirler toplanamamıştır. Filistin'deki vakıflardan ise 1925 yılından itibaren herhangi bir gelir elde edilememiştir. Fatma Hatun'a Mısır'da atalarından kalan vakıfların gelirleri de devletin vakıflar nezareti aracılığıyla toplanmaktadır.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV KAYNAKLARI

T.C. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Ali Emîrî Tasnifi Belgeleri (AE.)

Ahmed III (AE.SAMD.III.)

No. 97/9648.

Mustafa II (AE.SMST.II.)

No. 19/1804.

Selim III (AE.SSLM.III.)

No. 42/2421.

Bab-ı Asafî Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Mühimme Defterleri (MD.)

No. 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 37, 42, 43, 48, 49, 52, 53, 55, 58, 60, 64, 72, 75, 78, 81, 95.

Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemi Defteri (A.RSK.d.)

No. 1455, 1457.

Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d.)

No. 27453.

Babialî Evrak Odası Evrakı (BEO.)

No. 634/47533, 1865/139855, 2683/201158, 2854/214023.

Cevdet Tasnifi Belgeleri (C.)

Askeriye (C.AS.)

No. 94/4314, 1022/44796, 1201/53756.

Belediye (C.BLD.)

No. 19/929, 46/2256, 92/4579.

Dahiliye (C.DH.)

No. 41/2026, 72/3565.

Evkaf (C.EV.)

No. 29/1425, 133/6617, 234/11660, 422/21389, 492/24898, 556/28098.

Maarif (C.MF.)

No. 7/346, 40/1951.

Dahiliye (DH.)

Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi Evrakı (**DH.EUM.MH.**)

No. 101/1.

Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (**DH.MUI.**)

No. 113/57, 118/44.

Nezâreti Mektubi Kalemi (**DH.MKT.**)

No. 1341/14, 2237/117, 2270/94, 2287/19.

Defterhâne-i Âmire Timar Zeamet (Ruznamçe) Defterleri (DFE.RZ.d.)

No. 7.

Evkaf (EV.)

Defterler (**EV.d.**)

No. 10600, 11687, 12377, 12411, 12636, 12701, 13124, 13511, 13753, 14154, 15164, 15312, 15365, 15423, 15624, 17132, 17582, 17769, 17867, 18372, 19370, 19564, 19598, 20297, 21888, 22274, 22485, 23983, 24528, 26407, 26653, 27924, 29856, 30190.

Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (**EV.HMK.SR.d.**)

No. 3065.

Mektubi Kalemi (**EV.MKT.**)

No. 660/53, 673/20, 746/40, 815/49, 822/65, 827/113, 1397/39, 1658/53, 2167/105, 2178/78, 2460/11, 2585/40, 2601/42, 2608/8, 2669, 2675/40, 2726/6, 2896/84, 2998/11, 3141/71, 3165/88, 3166/69.

Mektubi Kalemi Cihât (**EV.MKT.CHT.**)

No. 388/88, 655/151, 799/56.

Muhasebe Kalemi (**EV.MH.**)

No. 80, 204/96, 579/108, 608/54, 644/31, 808/35, 863/49, 892, 1170/97, 1224/32, 1226/124, 1361, 1565/30, 1842, 1908/64, 1932, 1981/23, 2069, 2097, 2119, 2500/8.

Nezâreti Başkitabeti (**EV.BKB.**)

No. 79/141.

Muhasebe Kalemi Tamirat ve İnşaat Kalemi (**EV.MH.TİK.**)

No. 112/156.

Tahrirat (**EV.THR.**)

No. 199/84, 199/90, 230/90, 256/89, 256/92, 256/94, 263/9.

Vakfiyeler Evrakı (**EV.VKF.**)

No. 20/16.

Zimmet Halifelîği (**EV.ZMT.**)

No. 155/32, 243.

Haremeyn Muhasebecilîği Defterleri (**EV.HMH.d.**)

No. 560, 1386.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (**HR.MKT.**)

No. 507/77.

İbnülemin Vakıf (**İE.EV.**)

No. 15/1743, 31/37, 32/3674.

İrade (**İ.**)

Evkaf (**İ.EV.**)

No. 9/72.

Taltifat (**İ.TAL.**)

No. 256/93.

Kâmil Kepeci Defterleri (**KK.d.**)

No. 218, 225, 2551, 2555.

Kıbrıs Millî Arşivi Fetva Eminliğı Evrakı (**KB.MAA.FE.**)

No. 3/20.

Maliye Varidat Muhasebesi Temettüat Defterleri (**ML.VRD.TMT.d.**)

No. 1442, 10054, 10055, 10056, 10057, 10058, 10059, 10060, 10061, 10062, 10063, 10064, 10065, 10066, 10067, 10068, 10069, 10070, 10071, 10072, 10073, 10074, 10075, 10076, 10077, 10078, 10079, 10080, 10081, 10082, 10083, 10084, 10085, 10086, 10087, 10088, 10089, 10090, 10091, 10092, 10093, 10094, 10095, 10096, 10097, 10098, 16069, 17506.

Maliyeden Müdevver Defterler (**MAD.**)

No. 241, 3217, 4004, 5168, 10322, 10492.

Meşihat Şer'iyye Sicilleri Defterleri (**MŞH.ŞSC.d.**)

Gaziantep Şer'iyye Sicilleri (**ŞS.**)

No. 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 30, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 73, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 84, 99, 101, 104, 105,

106, 107, 111, 117, 118, 119, 122, 123, 129, 130, 133, 134, 135, 137, 144, 156, 162, 166, 167, 168, 169, 170A, 170B, 174.

İlgın Şer'iyye Sicilleri (ŞS.)

No. 261, 263, 266, 267, 348.

Kayseri Şer'iyye Sicilleri (ŞS.)

No. 51, 66, 67.

Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri (ŞS.)

No. 1/A.

Konya Şer'iyye Sicilleri (ŞS.)

No. 31, 35.

Nüfus Defterleri (NFS.d.)

No. 3277, 3297, 3298, 3299, 3301, 3305, 3306, 3481.

Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (A.MKT.)

No. 226/29.

Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.)

No. 60/63.

Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM.)

No. 6/80, 478/26.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)

No. 157/56, 166/38, 172/36, 427/55.

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.)

No. 40, 46, 387, 399, 415, 455, 615.

Yabancı Arşiv Bulgaristan (YB.04.)

No. 1/104.

Yıldız Perakende Evrakı (Y.PRK.)

Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.)

No. 30/108.

Umumi (Y.PRK.UM.)

No. 14/114.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA.)

Defterler (TSMA.d.)

No. 929, 1350, 1726.

Evrak (TSMA.e.)

No. 292/14, 442/35, 482/14, 511/35, 521/20, 551/87, 575/28, 657/43, 745/74, 749/3, 753/39, 756/44, 758/59, 813/59, 851/10, 859/12, 872/20, 878/42, 969/36.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.)**Vakfiye ve Vakıf Defterleri (VD.)**

No. 315, 325, 327, 390, 579, 582, 582-2, 583, 605, 608-1, 608-22, 732, 734, 746, 747, 1328, 1489, 17132, 1961, 2049, 2134, 2174, 2177, 2179, 2180, 2181, 3094, 3105, 3134, 3138, 3149, 3155, 3171, 3178, 3183, 3186, 4110, 4117, 4119, 4152, 4163, 4165, 4168, 4193, 4195, 4205, 4214, 4223, 4224, 4235, 4238, 4575.

Hurufat Defterleri (HD.)

No. 530, 531, 532, 533, 534, 536, 1055, 1058, 1059, 1062, 1064, 1065, 1069, 1070, 1072, 1073, 1085, 1119, 1120, 1124, 1125, 1128, 1129, 1130, 1137, 1140, 1141, 1143, 1144, 1159.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Yusuf Ağa (KBYEK.YA.)

No. 7710.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TK.GMA.)**Defterler (TK.GM.d.)**

No. 12, 111, 403, 404, 405.

İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)**Osmanlı Salnâmeleri**

Konya Vilayeti Sâlnâmesi **1290/1873.**

Konya Vilayeti Sâlnâmesi **1291/1874.**

Konya Vilayeti Sâlnâmesi **1292/1875.**

Konya Vilayeti Sâlnâmesi **1293/1876.**

Konya Vilayeti Sâlnâmesi **1294/1887.**

Konya Vilayeti Sâlnâmesi **1295/1878.**

Konya Vilayeti Sâlnâmesi **1296/1879.**

Konya Vilayeti Sâlnâmesi **1298/1881.**

Konya Vilayeti Sâlnâmesi **1299/1882.**

Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1303/1886.
 Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1304/1887.
 Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1305/1888.
 Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1306/1889.
 Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1310/1892.
 Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1312/1894.
 Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1314/1896.
 Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1317/1899.
 Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1322/1906.
 Konya Vilayeti Sâlnâmesi 1330/1914.
 Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1316/1898.
 Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1317/1899.
 Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1318/1900.
 Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1319/1901.
 Salname-i Vilayet-i Erzurum 1288/1871.
 Salname-i Vilayet-i Erzurum 1317/1899.

2. YAYINLANMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI VE TEZLER

- Alan, Sebahat:** **8 Numaralı Mühimme Defteri'nin (977-978 / 1569-1570) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2017.
- Bayrak, Serpil:** **16 Numaralı Mühimme Defteri'nin (Sayfa: 238-394) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2013.
- Coşkun, Fahri:** **888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- Çakır, İbrahim Etem:** **10 Numaralı Mühimme Defterinin (s. 179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006.

Çam, Mevlüt; Turhan, İbrahim; Akçatepe, Rıdvan Enes: **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2020.

Günay, Musa: **55 Numaralı Mühimme Defteri**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996.

Gündüz, Ahmet; Çelikdemir, Murat: **1536 (Hicrî 943) Tarihli Ayıntâb Tahrir Defteri**, ed.: Erdinç Gülcü, İksad Yayınevi, Ankara 2020.

Heyet: **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, C. 1, 2.

_____: **3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968 / 1558-1560**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

_____: **373 Numaralı ‘Ayntâb Livâsı Mufasssal Tahrîr Defteri (950 / 1543)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000.

_____: **387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1966.

_____: **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569)**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998-2000, C. 1, 2, 3, 4.

_____: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2010.

_____: **Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs**, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Yayını, İstanbul 2020.

_____: **Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2000.

Kahveci, Gülay: **29 Numaralı Mühimme Defteri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.

- Karataş, Osman:** **3 Numaralı Mühimme Zeyli Rebiülevvel-Cemâziyelevvel 984 / Haziran-Ağustos 1576 (s. 176-351),** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- Kaya, Kenan:** **11 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 978-986 / 1570-1578) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,** Bahçeşehir Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Kaygusuz, Zülfiye:** **10 Numaralı Mühimme Defterinin (1-179) Tahlil Transkripsiyonu ve Değerlendirme,** Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006.
- Paşazade, Orhan:** **9 Numaralı Mühimme Defteri (Özet ve Transkripsiyon),** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Sezen, Tahir:** **Osmanlı Yer Adları,** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.
- Şahin, Zafer:** **72 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1002-1003) (Vr. 231-473) İnceleme-Metin,** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Şener, İlkey:** **16 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1-119),** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015.
- Şenlik, Songül:** **232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme),** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Tanrıvermiş, Abdullah:** **72 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1002-1003) (Vr. 1-230) İnceleme-Metin,** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Yıldız, Hasan:** **49 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin),** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- Yücel, Kazım Kürşat:** **18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin),** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

3. KAYNAK ESERLER

- Âsafî Dal Mehmed Çelebi: **Şecâ'atnâme**, haz.: Abdulkadir Özcan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007.
- Âşık Paşa-zâde: **Tevârih-i Âl-i Osmân**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.
- Duman, Muhammet Fatih: **Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Zübdetü't-Tevârîh Adlı Eserinin 1-111. Varakları Arası Edisyon Kritiği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.
- Ertaş, Kasım: **Gelibolu'lu Mustafa 'Âlî'nin Nasîhatu's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- Evliyâ Çelebi: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, haz.: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, 9. Kitap, C. 1.
- Evliyâ Çelebi: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, haz.: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, 9. Kitap, C. 2.
- Evliyâ Çelebi: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, C. 2.
- Evliyâ Çelebi: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, C. 3.
- Gelibolulu Mustafa Ali: **Kühû'l-Ahbâr**, haz.: Ali Çavuşoğlu, TTK Yayınları, Ankara 2019.
- Gelibolulu Mustafa Ali: **Menşeu'l-İnşâ**, haz.: İ. Hakkı Aksoyak, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2007.
- Gelibolulu Mustafa Ali: **Nusret-nâme**, haz.: Mustafa Eravcı, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Hacı Ali Efendi: **Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî / Ahbârü'l-Yemânî (Tahlil ve Metin)**, haz.: Sadettin Baştürk, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2010.
- Halil Abbasîzâde: **Hülasatü'l-Ahvâlî'l-Büldân**, 1267/1851.
- Hasan Beyzade Ahmed Paşa: **Hasan Bey-Zâde Târîhi**, haz.: Şevki Nezihi Aykut, TTK Yayınları, Ankara 2004, C. 2.
- İbn-i Batuta: **Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar**, çev.: Mehmed Şerif Paşa, İstanbul 1333-1338, C. 1.

- İçli, Ahmet: **Mihr ü Mâh**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elâzığ 2009.
- Kadrî: **Menâzilü't-Tarîk ilâ Beytillahi'l-Atîk**, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, Yer Numarası: 34 Ae Tarih 892.
- Kamil el-Bâlî el-Halebî eş-şahirü bi'l-Gazzî: **Kitâbu Nehrü'z-Zeheb Fî Târihi Haleb**, neşr: Şevkî Şa's-Mahmud Fâhûrî, Dımaşk 1991, C. 2.
- Kara, Gülhizar: **Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin "Nadiru'l-Mehârib" Adlı Eserinin Edisyon Kritisini ve Muhtevasının Değerlendirilmesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009.
- Kâtib Çelebi: **Kitâb-ı Cihân-nümâ**, TTK, Ankara 2009.
- Kâtib Çelebi: **Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr**, haz.: İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.
- Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Yer Numarası: 7770.
- Mehmed Edîb b. Muhammed Derviş: **Nehcetü'l-Menâzil**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Yer Numarası: 1339.
- Mehmed Emin: **Tarik-i Menâzil-i Hacc-ı Şerif**, Topkapı Hazine, Yer Numarası: 446.
- Mehmed ibn Ömerü'l-Aşık: **Menâzırü'l-Avalim**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Köşkü, Yer Numarası: 1667.
- İsimsiz: **Menâzilu't-Tarîk ila Beytillahi'l-Atîk**, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Yer Numarası: 113.
- _____: **Menâzilü'l-Hacc ve Mesâfetü'l-Fec li'l-Âc ve's-Sâc**, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşır Efendi, Yer Numarası: 241/2.
- _____: **Menâzilü'l-Haremeyn**, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, Yer Numarası: 851.
- _____: **Muallim Cevdet Tasnifi 116/1**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi.
- Mustafa el-Bosnevi: **Kitâb-ı Delilü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Merâhil**, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi, Yer Numarası: 1024.

- Mustafa Sanâ'î: **Menâzilü'l-Hacc Ma'a Menâsikü'l-Hacc**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Yer Numarası: 2917.
- Nasuhü's-Silahi (Matrakçı): **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân**, haz.: Hüseyin G. Yurdaydın, TTK Yayınları, Ankara 1976.
- Peçevi İbrahim Efendi: **Peçevi Tarihi I**, haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 1, Ankara 1981.
- Peçevi İbrahim Efendi: **Peçevi Tarihi II**, haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- Sağırılı, Abdurrahman: **Mehmed B. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Sâî Mustafa Çelebi: **Tezküretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye**, haz.: Hayati Develi, İstanbul 2003.
- Selânikî Mustafa Efendi: **Tarih-i Selânikî I-II**, haz.: Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi: **Solak-zâde Tarihi**, haz.: Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, C. 2.
- Sungur, Çetin: **Rahîmîzade İbrahim Harîmî Çavuş'un "Zafername-i Sultan Murad Han" Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1998.
- Şemsi Paşa Vakfiyesi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi, Yer Numarası: 737 / 13.
- Şerafeddin Han: **Şerefname**, çev.: Celal Kabadayı, Rıza Katı, Yaba Yayınları, İstanbul 2006, C. 1.
- Şerafeddin Han: **Şerefname**, çev.: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2009, C. 1/3.
- İsimsiz: **Târîh-i Osman Paşa**, haz.: Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Vakfiye-i Lala Mustafa Paşa**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, Yer Numarası: 943 / 5.
- Vücûdî: **Risâle-i Gazâ**, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado Yazmaları, Yer Numarası: 332.

4. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- Acun, Hakkı:** “Sivas-Kangal Alacahan Menzilhane”, **X. Türk Tarih Kongresi: Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1994, C. 5, ss. 2369-2389.
- Açıkel, Ali:** “Tokat”, **DİA**, İstanbul 2012, C. 41, ss. 219-223.
- Afyoncu, Erhan:** “Mîrâhur”, **DİA**, Ankara 2020, C. 30, ss. 141-143.
- _____ : “Şemsi Ahmed Paşa”, **DİA**, İstanbul 2010, C. 38, ss. 527-529.
- _____ : “Zeâmet”, **DİA**, İstanbul 2013, C. 44, ss. 162-164.
- Ağar, Pınar:** **Gaziantep Lala Mustafa Paşa Hanı ve Koruma Sorunları**, Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Ainsworth, W. Francis:** **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia**, London: John W. Parker 1842.
- Ak, Mahmut:** “Siyavuş Paşa”, **DİA**, İstanbul 2009, C. 37, ss. 310-311.
- Akalın Eryavuz, Şebnem:** “Kervansaray”, **DİA**, Ankara 2022, C. 22, ss. 299-302.
- Akar, Tuba:** “Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, İstanbul 2009, C. 7, S. 13, ss. 267-292.
- Akdağ, Mustafa:** **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- _____ : **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 1243-1453**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, C. 1.
- _____ : **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 1453-1559**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, C. 2.
- Akgündüz, Ahmet:** “Galle”, **DİA**, İstanbul 1996, C. 13, ss. 338-339.
- _____ : **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2017.
- Akgündüz, Murat:** “Surre-i Hümayun Geleneği ve İslam Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir 2005, S. 22, ss. 107-114.
- Akmaydalı, Hüdevendigar:** “Kıbrıs’taki Türk Devri Eserleri”, **X. Vakıf Haftası Kitabı**, V GM. Yayınları, Ankara 1993, ss. 341-362.

- Akozan, Feridun:** “Türk Külliyesi”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1969, S. 8, ss. 303-308.
- Aköz, Alaattin:** “İstanbul’dan Kutsal Topraklara Uzanan Sevgi Yolu: Surre Alayları ve 1680 Surre’si”, **Üç Kıta-Bir Tarihçi: Prof. Dr. İlhan Şahin Armağanı**, Bursa 2021, ss. 217-240.
- _____: “Tarihçi, Belge ve Tarihin Tahrifi: Tahrir Defterleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 2011, ss. 61-66.
- Aksoyak, İsmail Hakkı:** “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Menşü’l-İnşâ’sı”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2006, S. 19, ss. 225-244.
- Alasya, Halil Fikret:** **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs’ta Türk Eserleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964.
- Algül, Hüseyin:** “Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Mânevî Cephesi ve Ebussuud Efendi’nin Seferle İlgili Fetvası”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa 1987, C. 2, S. 2.
- Alkan, Mustafa:** “Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs Vakıfları: Kıbrıs’ta Vakıf, İmar ve İskân”, **Tarihte Kıbrıs (İlk Çağlardan 1960’a kadar)**, İstanbul 2017, C. 2, ss. 797-808.
- Allahverdi, Reyhan Şahin:** **Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Altan, İbrahim:** “Hacc Yolunun Konya Menzilleri”, **Yeni İpek Yolu**, Konya 1996, S. 106, ss. 46-49.
- Altan, Mustafa Haşim:** **Kıbrıs’ta Türk Malları**, Kastaş Yayınevi, KKTC 2001, C. 2.
- _____: **Kıbrıs’ta Türk Malları**, Kastaş Yayınevi, KKTC 2001, C. 3.
- Kuran, Aptullah:** “Mimar Sinan’ın Camileri”, **Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul 1988, C. 1, ss. 175-214.
- Arifoğlu, Yunus:** “Abbâsîler Döneminde Yol ve Berid (11. Yüzyıla Kadar)”, **Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, 2020, C. 3, S. 1, ss. 15-25.
- Armağan, A. Latif:** “XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü’l-Hacc)”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul 2000, C. 20, ss. 73-118.

- _____ : **Osmanlılar Zamanında Hac Yolu ve Menziller**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.
- _____ : “Fetihten Sonra Kıbrıs’ta Kurulan İlk Osmanlı Vakıfları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2022, C. 41, S. 72, ss. 211-252.
- Arsalan Sözüdoğru**, Hatice: “Müneccimbaşı Tarihi’nde II. Selim Dönemi”, **Tarih Okulu Dergisi**, İzmir 2016, S. 27, ss. 131-169.
- Aslanapa**, Oktay: “Osmanlı Minyatür Sanatı”, **Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Ankara 1986, C. 2, S. 6, ss. 851-866.
- _____ : **Mimar Sinan**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- _____ : **Osmanlı Devri Mimarîsi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004.
- _____ : **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.
- Atalar**, M. Münir; **Şahin**, Mustafa: “Denizden Hacc Yolculuğu ve Surre”, **2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013)**, 2015, C. 2, ss. 12-27.
- Atalar**, Münir: “Emîr-i Hac”, **DİA**, İstanbul 1995, C. 11, ss. 131-133.
- _____ : “Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)”, **OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara 1993, S. 4, ss. 43-90.
- _____ : **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- Ataullah-i Hasanî**: “İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri”, **Tarihten Günümüze Türk – İran İlişkileri Sempozyumu: 15-17 Aralık 2002**, Ankara 2003, ss. 15-31.
- Ateş**, Nilüfer: **Emir Sultan Külliyesi (XV.-XVII. Yüzyıllar)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bursa 2017.
- Aydın**, Bilgin: “Salnâme”, **DİA**, İstanbul 2009, C. 36, ss. 51-54.
- Aydın**, Bilgin; **Günelan**, Rıfat: “Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul 2011, S. 38, ss. 27-160.

- Aydın, Dündar:** **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)**, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Aydın, Meltem:** “Kars Kalesi’nin Yeniden İnşası ve Kars Beylerbeyliği’nin Kurulması (1578-1580)”, **International Social Sciences Studies Journal**, 2021, C. 7, S. 89, ss. 4680-4695.
- Aydın, Nurhan; Ergün, Elif:** “1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa”, **Tarih ve Günce: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, İzmir 2018, C. 1, S. 2, ss. 145-168.
- Aykaç, Razan:** “Suriye Şam Milli Müzesindeki Türk Müzesindeki Türk İslam Dönemine Ait Eserlerden Örnekler”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Bursa 2021, C. 10, S. 3, ss. 1246-1270.
- Aykut, Nezihi:** “IV. Murad’ın Revan Seferi Menzilhâmesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 1983-1984, S. 34, ss. 183-246.
- Aynural, Salih:** “Kapan”, **DİA**, İstanbul 2001, C. 24, ss. 338-339.
- Bacque-Grammont, Jean-Louis:** “Notes et documents sur Divane Hüsrev Paşa” **Rocznik Orientalistyczny**, C. 41/1, 1979, ss. 21-55.
- Bağışkan, Tuncer:** **Kıbrıs’ta Osmanlı-Türk Eserleri**, Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayınları, Lefkoşa 2005.
- Bahar, Hasan; Bizbirlik, Alpay:** “Tahrir Defterlerine Göre Akşehir-Ilgın Çevresindeki Osmanlı Yerleşmelerinin Arkeolojik Metodlarla Lokalizasyonu Üzerine Bir Deneme”, **Ata Dergisi**, Prof. Dr. Nejat Göyünç Özel Sayısı, Konya 1997, ss. 251-288.
- Bakırer, Ömür; Faroqhi, Suraiya:** “Dediği Dede ve Tekkeleri”, **Belleten**, Ankara 1975, S. 155, ss. 447-471.
- Baltacı, Cahit:** “Mektep (Osmanlılar’da Mektep)”, **DİA**, Ankara 2004, C. 29, ss. 6-7.
- Bardakoğlu, Ali:** “Diyet”, **DİA**, İstanbul 1994, C. 9, ss. 473-479.
- _____ : “Kasâme”, **DİA**, İstanbul 2001, C. 24, ss. 528-530.
- Barış, Ayer:** “Kıbrıs Vakıflarının Bugünkü Durumu ve Vakıflar İdaresinin Fonksiyonları”, **VII. Vakıf Haftası Dergisi**, VGM., Ankara 1990, ss. 201-218.

- Barkan, Ömer Lütfi:** “İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, **Tasavvuf Kitabı**, İstanbul 2003, ss. 141-191.
- _____ : **XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki Mali Esasları**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1943.
- Baş, Ali:** “Konya ve Çevresindeki Geç Dönem Osmanlı Kervansarayları”, **Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu: Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan**, İzmir 2002, ss. 83-95.
- Baştürk, Sadettin:** “Yemen’de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebepleri ve Sonuçları”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Elâzığ 2013, C. 9, S. 1, ss. 11-20.
- Baykara, Tuncer:** “Lala”, **DİA**, Ankara 2003, C. 27, ss. 70-71.
- _____ : “Ribât ve Rabât”, **Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, İstanbul 1995, ss. 125-128.
- _____ : **Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş: Anadolu’nun İdarî Taksimatı I**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- _____ : **Osmanlı Taşra Teşkilatında Görev ve Görevliler**, VGM. Yayınları, Ankara 1990.
- Bayraktar, Hilmi:** **Ayntâb Vakıfları**, Palet Yayınları, Konya 2014.
- Bayraktaroğlu, Suzan:** “Kıbrıs Vakıflar İdaresinde Bulunan İki Osmanlı Kilimi”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 2016, S. 46, ss. 135-144.
- Bayram, Mikail:** “Lala Mustafa Paşa’nın Gaziantep’teki Vakıfları”, **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, ed.: Yusuf Küçükdağ, Gaziantep 2000, ss. 15-22.
- Bayram, Sadi:** “Kervansaraylarımız”, **Milli Kültür**, Ankara 1977, S. 8, ss. 40-46.
- _____ : “Lala Mustafa Paşa’nın Artvin’deki 1563 Tarihli Vakfiyesi”, **Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, Çorum 2005, C. 2, S. 6, ss. 78-96.
- Bedevi, Vergi H.:** **Tarih Boyunca Kıbrıs – Anadolu İlişkilerine Genel Bir Bakış**, Kıbrıs Türk Federe Devleti Enformasyon Dairesi Yayını, Lefkoşa 1978.

- Berki, Ali Himmet:** **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler**, VGM. Neşriyatı, Ankara 1966.
- Berkol, Feramuz:** “Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugünün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1973, S. 10, ss. 345-366.
- Beygu, Abdürrahim Şerif:** **Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitaberleri**, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.
- Bilgin, Feridun:** “Kıbrıs’ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerin Göre)”, **Mukaddime**, 2015, C. 6, S.1, ss. 79-100.
- Binan, Can; Öncel, Fernaz:** “Osmanlı Kentlerinde Ticâret Merkezlerinin Oluşum Süreçleri ve Karşılaştırma”, **Şehir ve Ticâret**, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, İstanbul 2021, ss. 55-100.
- Boqvist, Marianne:** “Building an Ottoman City Contributions of Samsi Ahmad Pasha and Lala Mustafa Pasha to the Urban Landscape of 16th Century Damascus”, **Bulletin d’etudes Orientales**, 2012, C. 61, ss. 191-207.
- Boran, Ali:** “İlgın ve Köylerindeki Tarihi Eserler”, **Geçmişten Günümüze Bütün Yönleriyle İlgın**, ed.: Ali Boran, Abdülhamit Tüfekçioğlu, Ahmet Ögke, İlgın 2001, ss. 24-57.
- _____ : **İlgın Kültür Envanteri**, İlgın Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2013.
- Bostan, İdris:** “Fetvanın Osmanlı Yönetimi ve Toplum Üzerindeki Etkisi: Ebussuûd Efendi’nin Kıbrıs ve İnebahtı Fetvaları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 2022, S. 76, ss. 35-62.
- _____ : “İnebahtı Deniz Savaşı”, **DİA**, İstanbul 2000, C. 22, ss. 287-289.
- _____ : “İzmit”, **DİA**, İstanbul 2001, C. 23, ss. 536-541.
- _____ : “Kıbrıs Zaferinden İnebahtı Yenilgisine (1570-1571)”, **Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa**, Bursa 2020, ss. 250-262.
- Bozkurt, Nebi:** “Ravza-i Mutahhara”, **DİA**, İstanbul 2007, C. 34, s. 475.
- Busbecq, Ogier Ghislain:** **Türk Mektupları**, çev.; Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939.

- Büyükkarcı Yılmaz, Fatma:** **Hac Menzilmelerinde Osmanlı Şehirleri**, Simurg, İstanbul 2018.
- Cahen, Claude:** **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, çev.: Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1979.
- Can, Mustafa:** “Selçuklular Devri Konya Kütüphanelerinin Tarihçesi”, **Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi**, C. 2, S. 1, ss. 45-58.
- Can, Süleyman:** **Halil Merdem Bek’in Şiirinde Yapı ve Tema**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Eskişehir 2022.
- Canbakal, Hülya:** **Society and Politics in an Ottoman Town: Ayntab in the 17th Century**, Brill, Leiden Boston 2007.
- Cantay, Gönül:** “Kervansaraylar”, **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul 1988.
- _____ : **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Cezar, Mustafa:** “Geçen Yüzyıllardaki Türk Şehri”, **İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı**, İstanbul 1987, ss. 179-184.
- _____ : “Türk Tarihinde Kervansaray”, **VIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1981, C. 2, ss. 931-940.
- _____ : **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, Tan Matbaası, İstanbul 1959.
- _____ : **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Coşkun, Menderes:** “Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Hac Seyahatnameleri – I”, **Journal of Turkish Studies**, Cambridge 2000, C. 24, S. 1, ss. 91-108.
- _____ : **Bosnalı Muhlis’in Manzum Seyahatnamesi: Delilü’l-Menâhil ve Mürşidü’l-Menâhil**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007.
- _____ : **Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî’nin Tuhfetü’l-Harameyn’i**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Cunbur, Müjgan:** “İmadu’l-Cihad ve XVI. Yüzyıl Kadın Şairlerinden Ayşe Hubbi Kadın”, **IX. Türk Tarih Kongresi:**

- Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1988, C. 2, ss. 901-913.
- _____ : “Selçuklu Devri Konya Kütüphanesi”, **Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi**, Konya 1986, C. 2, S. 1, ss. 37-44.
- Çağrı, Mustafa:** “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”, **DİA**, İstanbul 2000, C. 21, ss. 305-311.
- Çakar, Enver:** “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 2014, S. 41, ss. 67-95.
- Çakır, İbrahim Ethem:** “İnebahtı (Lepanto) Savaşı ve Osmanlı Donanmasının Yeniden İnşası Üzerine Bazı Bilgiler”, **Turkish Studies**, İstanbul 2009, C. 4, S. 3, ss. 512-531.
- Çam, Mevlüt:** “İlgın Vakıfları”, **I. Ulusal İlgın Sempozyumu**, İlgın Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2012, ss. 171-235.
- Çam, Nusret:** “Aksaray ve Konya Civarında Kervansaraylar Münasebetiyle Kervansarayların İşleyişi Hakkında Bazı Düşünceler”, **I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu: 27-29 Ekim 2016**, Konya 2017, ss. 702-720.
- _____ : “Arasta”, **DİA**, İstanbul 1991, C. 3, ss. 335-336.
- _____ : “Erzurum Kale Camii”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1985, S. 19, ss. 119-125.
- _____ : “Gaziantep (Mimari)”, **DİA**, İstanbul 1996, C. 13, ss. 469-474.
- _____ : **Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Gaziantep 27**, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- Çaycı, Ahmet:** “Osmanlı Seyyahlarının İzlenimleriyle Konya ve Çevresi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya 2006, S. 21, ss. 115-146.
- Çaycı, Ahmet; Ürekli, Bayram:** “Bazı Osmanlı Seyyahlarının İlgın İzlenimleri”, **I. Ulusal İlgın Sempozyumu**, Konya 2012, ss. 237-244.
- Çayırdağ, Mehmet:** “Kapalı Çarşı”, **Kayseri Ansiklopedisi**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2013, C. 3, ss. 437-440.
- Çelik, Şenol:** “Kıbrıs Seferi Sonrasında Kıbrıs Adası ile İçel Kıyılarının Korunmasına Yönelik Çalışmalar ve Hristiyan Korsanların Buralara Saldırıları”, **Kıbrıs**

- Araştırmaları Dergisi**, Gazimağusa 1998, C. 4, S. 3, ss. 289-301.
- Çerçi, Faris:** **Kühü'l-Ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri 1996.
- Çetin, Cemal:** "İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2007, S. 21, ss. 295-344.
- _____: **Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2009.
- _____: **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.
- Çetin, Osman:** "Bir Devrin Yaygın Sosyal Kurumları: İmâretler/Tabhâneler", **Sultan Mehmed Çelebi ve Dönemi**, Bursa 2014, ss. 269-284.
- Çevrimli, Süleyman Cevat:** Haşmetoğlu, Hasan Şehmuz: "Geleneksel Osmanlı Çarşısı Örneği, Isparta Üzüm Pazarı", **History Studies International Journal of History**, Samsun 2020, C. 12, S. 1, ss. 125-145.
- Çınar, Hüseyin:** "Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri", **Vakıflar Dergisi**, Ankara 2013, S. 40, ss. 33-53.
- _____: "Vakıflar ve Bânîleri: Ayntab (Gaziantep) Örneği", **Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu**, Ankara 2013, ss. 147-168.
- _____: **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Çiçek, Kemal:** "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)", **DİA**, Ankara 2022, C. 25, ss. 373-379.
- _____: "Osman Paşa, Özdemiroğlu", **DİA**, İstanbul 2007, C. 33, ss. 471-473.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa:** "Küllîye", **DİA**, Ankara 2002, C. 26, ss. 542-544.
- _____: "Lala Mustafa Paşa Külliyesi", **DİA**, Ankara 2003, C. 27, ss. 74-77.

- _____ : “Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, **DİA**, Ankara 2003, C. 27, ss. 75-77.
- Danişmend**, İsmail Hami: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, C. 2.
- _____ : **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, C. 3.
- Darling**, Linda: “The Development of Ottoman Governmental Institutions in the Fourteenth Century: A Reconstruction”, **Living in the Ottoman Ecumenical Community: Essays in Hour of Suraiya Faroqhi**, ed.: Vera Costantini, Markus Koller, Brill, Leiden 2008, ss. 17-34.
- Demir**, Enes: **Lala Mustafa Paşa’nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (?-1580)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- Demiriz**, Yıldız: **Eyüp’de Türbeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Deniz**, Naim: “Vakıfların Antep-Halep Ticari Hayatında Önemi”, **Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri (2009 Gaziantep)**, İstanbul 2014, C. 1, ss. 195-198.
- Denkbalant**, Ayşe: “Kütüphane (Mimari)”, **DİA**, Ankara 2003, C. 27, ss. 32-35.
- Denktaş**, Mustafa: “Karatay Hanı”, ed.: Hakkı Acun, **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, ss. 359-379.
- Dernscham**, Hans: **İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü**, çev.: Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Deveci Çetinkaya**, Sefure: “Kayseri’de Adı Değişen Yerleşim Yerleri ve Adlarının Kaynakları”, **Kayseri Ansiklopedisi**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015, C. 4, ss. 107-123.
- Devellioğlu**, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2017.
- Doğan**, Esra: “Osmanlı-İran Hac Yolları Sisteminde Fonksiyonları Yönüyle Konya-İlgın ve Kırmanşah-Sahne Menzilleri”, **I. Ulusal İlgın Sempozyumu**, Konya 2012, ss. 269-286.
- Doğan**, Şahin: “Lala Mustafa Paşa’nın Ayntab’daki Vakıf Eserleri”, **Gaziantep’in Kurtuluşu’nun 100. Yılında Mîsâk-ı**

- _____ : **Millî ve Güney Hattı**, ed.: Halil İbrahim Yakar vd., Gaziantep 2022, ss. 337-362.
- _____ : **68 Numaralı Ayntâb Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1129-1130 / M. 1717-1718 s. 179-356)**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018.
- Dülgerler, Osman Nuri:** “Konya Karapınar Selimiye Külliyesi ve Konya Mahkeme Hamamı”, **X. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara, 1993, ss. 379-398.
- Dündar, Recep:** “Kıbrıs’ın Fethi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara 2016, C. 12, S. 86, ss. 429-444.
- _____ : **Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1998.
- Ekin, Ümit:** “Hanlar, Kervansaraylar ve Yolcular”, **Evliya Çelebi’nin Dünyası**, İstanbul 2013, ss. 249-254.
- _____ : **XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2002.
- Elgin, Necati:** “Lala Mustafa Paşa ve Ilgın’da Yaptırdığı Cami, İmaret ve Han”, **Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi**, Konya 1948, S. 120-121, ss. 51-54.
- Emecen, Feridun M.:** “Osmanlı Devleti’nin “Şark Meselesi”nin Ortaya Çıkışı İlk Münasebetler ve İç Yansımaları”, **Tarihten Günümüze Türk – İran İlişkileri Sempozyumu: 16 - 17 Aralık 2002**, Ankara 2003, ss. 33-48.
- _____ : “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri: Bildiriler, 28-29 Mayıs 1990**, İstanbul 1991, ss. 143-156.
- _____ : “Hudâvendigâr”, **DİA**, İstanbul 1998, C. 18, ss. 285-286.
- _____ : “Kara Ahmed Paşa”, **DİA**, İstanbul 2001, C. 24, ss. 357-358.
- _____ : “Selim II”, **DİA**, İstanbul 2009, C. 36, ss. 414-418.
- _____ : “Semiz Ahmed Paşa”, **DİA**, İstanbul 2009, C. 36, ss. 494-495.
- _____ : “Süleyman I”, **DİA**, İstanbul 2010, C. 38, ss. 62-74.

- _____ : **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- Enç, Mitat:** **Uzun Çarşının Uluları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.
- Eravcı, H. Mustafa:** “Osmanlıların Şark Seferleri ve Konya”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2000, S. 7, ss. 327-342.
- Eravşar, Osman:** “Gaziantep Maarif Hanı (Tuz Hanı)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya 2004, S. 11, ss. 647-671.
- Eraybat, Gamze Fahriye:** **Tarihi Konaklama Yapılarının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzde Çağdaş İşlevle Değerlendirilmesi: Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı Örneği**, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011.
- Erdoğan, Muzaffer:** “Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1968, S. 7, ss. 149-205.
- Erdoğan, Mehmet Akif:** “Karaman Vilayetinin İdari Taksimatı”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul 1992, S. 12, ss. 425-430.
- _____ : “Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar III”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir 2004, C. 19, S. 2, ss. 119-154.
- Ergenç, Özer:** **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Ergin, Osman:** **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.
- _____ : **Türkiyede Şehirciliğin Tarihî İnkişafı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1936.
- Erkan, Gönül:** “Tabhane”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 2005, C. 16, S. 2, ss. 53-56.
- Erkan, Mustafa:** “Gazavatnâme”, **DİA**, İstanbul 1996, C. 13, ss. 439-440.
- Erkoçoğlu, Fatih:** “Türk-İslâm Kültür Tarihi Açısından Dımeşk'teki Bâbu's-Sâgîr Mezarlığı”, **8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri – II**, Ankara 2015, ss. 925-966.

- Ertürk, Volkan:** **XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007.
- _____ : **XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2011.
- Erünsal, İsmail E.:** “Kütüphane”, **DİA**, Ankara 2003, C. 27, ss. 11-32.
- _____ : “Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri”, **Yavuz Argıt Armağanı**, Kocaeli 2012, ss. 54-122.
- Esin, Emel:** “Kıbrıs’ta Türk Devrinin İlk Abideleri Hakkında”, **Türk Kültürü**, Ankara 1969, C. 8, S. 86, ss. 126-138.
- Eyice, Semavi:** “Bedesten”, **DİA**, İstanbul 1992, C. 5, ss. 302-311.
- _____ : “Büyükçekmece Kervansarayı”, **DİA**, İstanbul 1992, C. 6, ss. 519-520.
- _____ : “Hamam”, **DİA**, İstanbul 1997, C. 15, ss. 402-430.
- _____ : “Mimar Sinan’ın Külliyesi”, **VI. Vakıf Haftası**, VGM. Yayınları, İstanbul 1989, ss. 169-199.
- _____ : “Sultaniye-Karapınar’a Dâir”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul 1965, C. 15, S. 20, ss. 117-140.
- _____ : “Trakya’da Meydan Şadırvanları”, **Mansel’e Armağan**, TTK Basımevi, Ankara 1974, C. 2, ss. 831-845.
- Faroghi, Suraiya:** **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)**, çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- _____ : **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Fleischer, Cornell H.:** **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aydın ve Bürokrat Tarihçi Mustafa Âli**, çev.: Ayla Ortaç, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2021.
- Genç, Mehmet:** “Nâzır (Osmanlılar’da)”, **DİA**, İstanbul 2006, C. 32, ss. 449-450.
- Gençoğlu, Mustafa:** “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 2, S. 1, ss. 29-50.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı: **Kıbrıs’ın Fethi (1570-1571)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986.

- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı: **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Kıbrıs Seferi (1570-1571)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1971, C. 3, 3. Kısım Eki.
- Gerlach, Stephan:** **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, ed.: Kemal Beydilli, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, C. 2.
- Goffman, Daniel:** **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, çev.: Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Göçmen, Cemal:** **Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2009.
- Gökalp, Yusuf:** "Zeydiyye", **DİA**, İstanbul 2013, C. 44, ss. 328-331.
- Gökbilgin, M. Tayyib:** **Kanuni Sultan Süleyman**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.
- Gökçe, Cemal:** **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979.
- Göyünç, Nejat:** "Salomon Schweigger ve Seyahat-nâmesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 1963, C. 13, S. 17-18, ss. 119-140.
- Gözlü, Ahmet:** **Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği**, Çizgi Kitabevi, Konya 2011.
- Güldal, Mustafa:** **Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi'nin Değerlendirilmesi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001.
- Güler, Hatice:** "Memlûklerde Berîd Teşkilâtı", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, İzmir 2019, S. 39, ss. 202-225.
- Güler, Mustafa:** "XVIII. Asrın Sonlarında Mekke ve Medine'deki Su Vakıfları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyon 2012, C. 14, S. 2, ss. 1-21.
- _____: **Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)**, TATAV Yayınları, İstanbul 2002.
- Gülten, Sadullah:** "Kanuni'nin Maktul Bir Şehzadesi: Bayezid", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Ordu 2012, C. 3, S. 6, ss. 196-204.
- Gümüş, Nebi:** **XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000.

- Gümüşçü, Osman; Yiğit, İlker:** “Toponimiye Mührünü Vuran Selçuklular: 1/200.000 Ölçekli Türkiye Topografya Haritalarındaki Han ve Kervansaray Adlı/Ekli Yer ve Yerleşme İsimleri Üzerinden Bir Değerlendirme”, **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 2020, S. 5, ss. 97-109.
- Günay, Hacı Mehmet:** “Vakıf”, **DİA**, İstanbul 2012, C. 42, ss. 475-479.
- Gündoğdu, Hamza:** “Erzurum Lala Paşa Camii’nin Pencere Alınlıkları”, **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: Bildiriler**, Ankara 1995, C. 2, ss. 211-217.
- _____: **Erzurum Lala Mustafa Paşa Külliyesi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Gündüz, Tufan:** “Safevîler”, **DİA**, İstanbul 2008, C. 35, ss. 451-457.
- Güran, Ceyhan:** **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**, VGM. Yayınları, Ankara 1978.
- Gürsoy, Cevat Rüştü:** “Kıbrıs”, **DİA**, Ankara 2022, C. 25, ss. 369-371.
- _____: “Türkiye’nin Tabii Yolları”, **Türk Coğrafya Dergisi 50. Yıl Özel Sayısı**, 1974, S. 26, ss. 24-30.
- Güzel, Abdurrahman:** “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Türk Tapusu Mahiyetinde Olan Şer’iyye Sicilleri ve Vakfiyeleri Üzerine Çalışmalar Hakkında”, **38. ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: 10-15.2007 Ankara**, Ankara 2009, ss. 109-117.
- Güzelbey, Cemil Cahit:** **Gaziantep Camileri Tarihi**, Oya Matbaası, Gaziantep 1984.
- _____: **Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri (Cilt 142 ilâ 143) (Milâdi 1826 ilâ 1838)**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep 1966, S. 46, Fasikül 3.
- _____: **Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri (Cilt 144-152) (M 1841-1886)**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Buroşür Yayınları, Gaziantep 1966, S. 47, Fasikül 2.
- Güzelbey, Cemil Cahit; Yetkin, Hulûsi:** **Gaziantep Şer’î Mahkeme Sicillerinden Örnekler (Cilt: 81-141) (Milâdî 1729-1825)**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Buroşür Yayınları, Gaziantep 1970, S. 55.
- Halaçoğlu, Yusuf:** “Anadolu (Ulaşım ve Yol Sistemi)”, **DİA**, İstanbul 1991, C. 3, ss. 127-128.

- _____ : “Derbend”, **DİA**, İstanbul 1994, C. 9, ss. 162-164.
- _____ : “Menzil”, **DİA**, Ankara 2004, C. 29, ss. 159-161.
- _____ : “Ulak”, **DİA**, İstanbul 2012, C. 42, ss. 77-79.
- _____ : **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2002.
- _____ : **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- Hamilton, William John:** **Küçük Asya**, çev.: Kasım Toraman, Midas Kitap, Ankara 2013, C. 2.
- Hammer, Joseph V.:** **Osmanlı Tarihi**, çev.: Mehmet Ata, Abdulkadir Karahan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, C. 2.
- Harekât, İbrahim:** “Berîd”, **DİA**, İstanbul 1992, C. 5, ss. 498-501.
- Hayajneh, Eman:** **İbn Zünbül’ün ‘Vâkıatu Sultan Selim ve Es-Sultan Kansu El-Gavri’ Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirilmesi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri 2005.
- Heyet:** **Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar**, VGM. Yayınları, İstanbul 2012.
- Heywood, Colin J.:** “Some Turkish Archival Sources for the History of the Menzilhane Network in Rumeli During the Eighteenth Century [Notes and Documents On the Ottoman Ulak, 1]”, **Boğaziçi University Journal: Humanities**, İstanbul 1976-77, C. 4-5, ss. 39-55.
- Hinz, Walther:** **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Huart, Clement:** **Mevlevîler Beldesi Konya**, çev.: Nezih Uzel, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1978.
- Işık, Mustafa:** **Eski Kayseri Evliya Çelebi’nin Dilinden**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- İhtifalci Mehmed Ziya:** **Bursa’dan Konya’ya Seyâhat ve Konya Seyâhati Hâtırâtından**, haz.: Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2010.
- İlgürel, Sevim:** “Abdurrahman Hibri’nin Menasik-i Mesalik’i”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1975, S. 6, ss. 111-128.

- İlter, İsmet:** **Cumhuriyetin 50. Yılında Karayollarımız**, Bayındırlık Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973.
- _____:
- İnalcık, Halil:** “Bursa”, **DİA**, İstanbul 1992, C. 6, ss. 445-449.
- _____:
- _____:
- İnan, Afet:** **Mimar Koca Sinan**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968.
- İnbaşı, Mehmet:** “Şemsi Paşa Vakfiyesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2005, S. 27, ss. 257-270.
- İpçioğlu, Mehmet:** “17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Toplum Yapısı (1621 Yılı Ruznamçe Kayıtlarına Göre)”, **Yeni Türkiye**, Ankara 2002, C. 8, S. 45, ss. 460-466.
- _____:
- _____:
- İpşirli, Mehmet:** “Avârız Vakfı”, **DİA**, İstanbul 1991, C. 4, s. 109.
- _____:
- _____:
- _____:
- _____:
- İsen, Mustafa:** **Gelibolulu Mustafa Âlî**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- İsimsiz:** **Türkiye’nin Dört Yılı 1552-1556**, çev.: A. Kurutluoğlu, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1977.

- Kafescioğlu, Çiğdem:** “In The Image of Rum”: Ottoman Architectural Patronage in Sixteenth-Century Aleppo and Damascus”, **Muqarnas**, 1999, ss. 70-96.
- _____ : “Osmanlı Şehir Tahayyülünün Görsel ve Edebi İzleri: Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Menzilname ve Seyahatnamelerinde Şehir İmgeleri”, **Kültürel Kesişmeler Sanat Günsel Renda Onuruna Sempozyum Bildirileri**, ed.: Serpil Bağcı, Zeynep Yasa Yaman, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2011, ss. 139-150.
- Kalhussien, Omar:** **Halep Hüsrev Paşa Medresesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- Kallek, Cengiz:** “Batman”, **DİA**, İstanbul 1992, C. 5, ss. 199-200.
- _____ : “Mekkûk”, **DİA**, Ankara 2003, C. 28, ss. 579-580.
- _____ : “Okka”, **DİA**, İstanbul 2007, C. 33, ss. 338-339.
- _____ : “Rıtl”, **DİA**, İstanbul 2008, C. 35, ss. 52-55.
- Kâmil, Ekrem:** “Hicrî Onuncu -Miladî On Altıncı- Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arab Seyyahlarından Gazi – Mekki Seyahatnamesi”, **Tarih Semineri Dergisi**, İstanbul 1937, S. 1-2, ss. 5-90.
- Kara, Mustafa:** “Tekke”, **DİA**, İstanbul 2011, C. 40, ss. 368-370.
- Karadayı Yenice, Tülay; Ararat, Meltem:** “Turkish bath tradition: The Example of Gaziantep, Turkey”, **International Journal of Intangible Heritage**, 2022, C. 17, ss. 198-210.
- Karadeniz, Hasan Basri:** “Sultaniye (Karapınar)’nin Kuruluşu, İlk Sakinleri ve Vakıfları (1560-1585)”, **Akademik Bakış**, Nisan 2008, S. 14, ss. 1-9.
- Karakaya, Ebru:** “Kıbrıs (Mimari Lefkoşe)”, **DİA**, Ankara 2022, C. 25, ss. 382-391.
- Karaoğlu, Sultan; Çolak, Mümtaz:** “Lalapaşa Cami (Erzurum) Çinileri”, **II. Uluslararası Kütahya Çini Sempozyumu; 14-16 Ekim 1998 Bildiriler Kitabı**, Kütahya 2010, ss. 75-92.
- Karpuz, Haşim:** “Karapınar ve Çevresindeki Türk Devri Yapılarına Toplu Bir Bakış”, **Karapınar Sempozyumu, 26-27 Ekim 2000**, ed.: Yusuf Küçükdağ, Konya 2001, ss. 87-112.

- _____ : “Mimar Sinan’ın Konya’daki Eserleri”, **Kontur**, Konya 1999, S. 15, ss. 6-9.
- _____ : **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42**, TTK, Ankara 2009, C. 3.
- Karpuz, Haşim; Dülgerler, O. Nuri:** “Konya’daki Osmanlı Camilerinin Mimari Özellikleri ve Plan Tipleri”, **XV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 2010, C. 4, ss. 1959-1994.
- Kaya, Mahmut:** “Kasîdetü’l-Bürde”, **DİA**, İstanbul 2001, C. 24, ss. 568-569.
- Kayılı, Mutbul:** “Sinan Eserlerinde Akustik”, **VI. Vakıf Haftası**, VGM. Yayınları, İstanbul 1989, ss. 273-286.
- Kazancıoğlu, Habibe:** **Osmanlı Dönemi Kervansaraylarının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Fonksiyonları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Kejanlı, Türkan:** “Diyarbakır Hanları ve Kervansarayları”, **Diyarbakır Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu: 25-27 Mayıs 2009**, Diyarbakır 2010, ss. 383-394.
- Kılıcı, Ali:** “Şadırvan”, **DİA**, İstanbul 2010, C. 38, ss. 219-221.
- Kırzioğlu, Fahrettin:** **Kars Tarihi**, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, C. 1.
- _____ : **Osmanlılar’ın Kafkas – Elleri’ni Fethi (1451-1590)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976.
- Kıvrım, İsmail:** “19. Yüzyılda Gümüşhane ve Çevresinde Kurulan Vakıflar”, **Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri**, Gümüşhane 2016, ss. 393-409.
- _____ : “Halep ve Rakka’dan Hotamış’a” **Konya Kitabı XVII: Geçmişten Günümüze Göçler**, Konya 2019, C. 2, ss. 131-144.
- _____ : “Mahalle Avâız Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği)”, **Ayıntâb Araştırmaları Dergisi**, Gaziantep 2019, C. 2, S. 2, ss. 34-49.
- _____ : “Osmanlı Dönemi Konya Vakıfları”, **Yeni İpek Yolu: Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVIII: Konya Vakıfları**, Konya 2021, C. 2, ss. 11-151.

- _____ : “Osmanlı Dönemi’nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 2016, S. 46, ss. 97-116.
- _____ : “Osmanlı Döneminde Gümüşhane ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları”, **History Studies International Journal of History**, Samsun 2010, C. 2, S. 3, ss. 393-409.
- _____ : “Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Kurulan Vakıflar”, **Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri**, Samsun 2015, C. 1, ss. 715-730.
- _____ : “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Gaziantep 2009, C. 8, S. 1, ss. 231-255.
- Kızgın, Eda Eriş:** “Menzil Külliyyelerinde Yer Alan Sıbyan Mektepleri”, **Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2021, C. 10, S.1, ss. 34-62.
- Kiraz, Seydi; Tiryaki, Muhammed Musab:** “Türk Edebiyatın Menâzil-i Haclar ve Kadrî’nin “Menâzilü’t-Tarîk ilâ Beytillâhi’l-Atîk” Adlı Menâzil-i Haccı”, **Turkish Academic Research Review**, 2023, S. 8, ss. 110-137.
- Koçu, Reşad Ekrem:** “Sıbyan Mektepleri”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 1, S. 2, ss. 24-28.
- Koçyiğit, Pınar:** **Resimli Bir Osmanlı Gazânâmesi: Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600) ve Nusretnâme’si (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi H. 1365)**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2012.
- Konyalı, İbrahim Hakkı:** **Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi**, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul 1960.
- Korkmazer, Sıddık:** “Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs Vakıfları”, **Osmanlı Döneminde Kıbrıs**, İstanbul 2016, ss. 190-204.
- _____ : **Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs’taki Vakıfları**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014.
- Köklüdağ, Mehmet:** **Halil Merdem Bek ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014.

- Köprülü, Bülent:** “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara 1951, C. 8, S. 3, ss. 479-518.
- Köprülü, M. Fuad:** “Vakfa Ait Tarihi Istılâhlar: Ribât”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1942, ss. 267-278.
- _____ : **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Köse, Ensar:** **XVIII. Yüzyıl Başlarında Kafkaslar’da Nüfuz Mücadelesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- Kuban, Doğan:** “Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1968, S. 7, ss. 53-73.
- _____ : “Mimar Sinan ve Çağı”, **Ağırnaslı Sinan**, Kayseri 2005, ss. 63-82.
- _____ : **100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1981.
- _____ : **Osmanlı Mimarisi**, YEM Yayın, İstanbul 2007.
- _____ : **Türkiye’de Kentsel Koruma: Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- Kuran, Aptullah:** “Mimar Sinan’ın Eserleri ve Camileri Konusunda Kısa Bir Değerlendirme”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, İstanbul 1976-1977, C. 4-5, ss. 83-101.
- _____ : “Tezkerelerde Adı Geçen Sinan Eserlerinin Yapı Türlerine Göre Alfabetik Listesi”, **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul 1988, C. 1, ss. 155-166.
- Kurt, Halil:** “Yemen”, **DİA**, İstanbul 2013, C. 43, ss. 400-401.
- Kurtoğlu, Orhan:** “18. Yüzyıla Ait Yazarı Bilinmeyen Bir Hac Seyahatnamesi: Menâzilü’l-Haremeyn”, **Prof. Dr. F. Tulga Ocak’a Armağan**, Ankara 2013, ss. 205-217.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri:** “Kâtip”, **DİA**, Ankara 2022, C. 25, ss. 49-52.
- _____ : “Müezzin”, **DİA**, Ankara 2020, C. 31, ss. 489-495.
- Küçükdağ, Yusuf:** “Karapınar Kasabası’nın Kurulması ve İskân Durumu”, **Karapınar Sempozyumu, 26-27 Ekim 2000**, ed.: Yusuf Küçükdağ, Konya 2001, ss. 7-18.
- _____ : **Karapınar Sultan Selim Külliyesi**, Karapınar Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 1997.

Küçükdağ, Yusuf; Özdemir, Gazi: “İlgın’da Tasavvufi Hayat, Tekke ve Zaviyeler”, **I. Ulusal İlgın Sempozyumu**, İlgın Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2012, ss. 465-480.

Küçükerman, Önder; Mortan, Kenan: **Kapalıçarşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.

Küçükkömürcü, Burcu: **Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapıları ve Günümüzdeki Alışveriş Merkezleri Üzerine Bir İnceleme**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Küveli, Özer: “İrak-ı Arap’ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, **History Studies International Journal of History**, Samsun 2010, Ortadoğu Özel Sayısı, ss. 227-244.

_____ : “Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi”, **Tarih Okulu Dergisi**, İzmir 2010, S. 6, ss. 17-32.

Kütükoğlu, Bekir: “Lala Mustafa Paşa”, **DİA**, Ankara 2003, C. 27, ss. 73-74.

_____ : “Lala Mustafa Paşa”, **İslâm Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

_____ : “Murad III”, **DİA**, Ankara 2020, C. 31, ss. 172-176.

_____ : **Vekayi’nüvis Makaleler**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1994.

Leeuwen, Richard V.: **Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir**, çev.: H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2012.

Lewis, Bernard: “A Karaite Itinerary Through Turkey in 1641-2”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1956, S. 3, ss. 315-325.

Lokmacı, Süleyman: “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Gazavatnameler ve Ebubekir b. Abdullah’ın Şark Seferleri İsimli Gazavatnamesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2017, C. 21, S. 2, ss. 665-677.

_____ : **Solak-zâde Tarihi’nin Tahlili ve Metin Tenkidi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2015.

Lubenau, Reinhold: **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589**, çev.: Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, C. 1.

- Maşalı**, Mehmet Emin: “Mushaf”, **DİA**, Ankara 2020, C. 31, ss. 242-248.
- Memiş**, Şerife Eroğlu: “XVII. Yüzyılda Osmanlı Hac Menzilleri: Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey’in Tuhfetü’l-Huccâc Risâlesi Örneği”, **Gazi Akademik Bakış**, Ankara 2020, C. 13, S. 26, ss. 267-298.
- Minadoi**, Giovanni-Tomasso: **The War Between Turks and The Persians: Conflict and Religion in the Safavid and Ottoman Worlds**, çev.: Abraham Hartwell, London: I.B. Tauris 2019.
- Miss Pardoe: **Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, çev.: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Muhyu Hilâl Es-Serhân: “Ribâtlar (Tanımı, Tarihçesi ve Sınır Savunmasındaki Rolü)”, çev.: Aydın Çelik, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 2003, S. 144, ss. 161-182.
- Muşmal**, Hüseyin: “Konya Eyaleti İlgın Kazası’nda Yaşanan 1866 Depremi Üzerine Bir İnceleme”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya 2008, S. 20, ss. 517-527.
- Müderrişoğlu**, Mehmet Fatih: **16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İnşa Edilen Menzil Külliyyeleri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1993.
- Necipoğlu**, Gülru: **Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimarî Kültür**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- Nejad**, N. Nader: **XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590,1620)**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Tezi, Erzurum 1986.
- Ocak**, Ahmet Yaşar: “Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri (XVI. XVII. Yüzyıllar)”, **Belleten**, Ankara 2002, C. 66, S. 246, ss. 503-516.
- Oder**, Kerim: **Azerbaycan**, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1982.
- Oral**, M. Zeki: **Turgut Oğulları, Eserler-Vakfiyeleri**, TTK, Ankara 1957.
- Orbay**, Kayhan: “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şeriiye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrîr Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 2005, S. 29, ss. 27-41.
- Orhonlu**, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı**, Eren Yayınevi, İstanbul 1990.

- Orhonlu, Cengiz; Göyünç, Nejat:** “Has”, **DİA**, İstanbul 1997, C. 16, ss. 268-270.
- Ortaylı, İlber:** “Kadı (Osmanlı Devleti’nde Kadı)”, **DİA**, İstanbul 2001, C. 24, ss. 69-73.
- _____: **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Kronik Kitap, İstanbul 2016.
- Ostrogorsky, George:** **Bizans Devleti Tarihi**, çev.: Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Önal, Ahmet:** **Koca Sinan Paşa’nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Önder, Mehmet:** “Selçuklular ve Osmanlılar Devrinde Konya Kütüphaneleri”, **Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi**, Konya 1949, S. 131-132, ss. 5-7.
- Önge, Yılmaz:** “Mevlânâ Dergâhı’nın Şadırvanı” **2. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler)**, Konya 1987, ss. 61-70.
- _____: “Mimar Koca Sinan’ın Konya ve Çevresindeki Hanları”, **I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşması ve Tebliğleri (7-13 Nisan 1986)**, Kayseri 1987, ss. 54-59.
- _____: “Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar”, **VI. Vakıf Haftası**, VGM. Yayınları, İstanbul 1989, ss. 255-271.
- Önkal, Ahmet; Bozkurt, Nebi:** “Cami”, **DİA**, İstanbul 1993, C. 7, ss. 46-56.
- Öntuğ, M. Murat; Aksu Kılıç, Leyla:** “Osmanlı Devleti’nin Güney Siyasetinde Bir Hâkimiyet ve Nüfûz Mücadelesi Alanı: Yemen (1550-1565)”, **I. Uluslararası Osmanlı’nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M. 1517-1635) Yemen Sempozyumu**, İzmir 2016, ss. 11-24.
- Öz, Mehmet:** “Tahrir”, **DİA**, İstanbul 2010, C. 39, ss. 425-429.
- Özcan, Abdülkadir:** “Devşirme”, **DİA**, İstanbul 1994, C. 9, ss. 254-257.
- _____: “Hüsrev Paşa, Deli”, **DİA**, İstanbul 1999, C. 19, ss. 40-41.
- _____: “Kapıcı”, **DİA**, İstanbul 2001, C. 24, ss. 345-347.
- _____: “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”, **DİA**, Ankara 2002, C. 26, ss. 260-263.
- Özcelik, Emirhan:** **İmparatorluk Yönetiminde Savaşların Etkisi ve Osmanlı Paşaları (1566-1606)**, Bahçeşehir Üniversitesi

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.
- Özdeğer, Hüseyin:** “Gaziantep”, **DİA**, İstanbul 1996, C. 13, ss. 466-469.
- Özdemir, Gazi:** **Hurufat Defterleri Işığında Ilgın**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005.
- _____ : **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ilgın Kazası**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2014.
- Özdeş, Gündüz:** **Türk Çarşıları**, Tepe Yayınları Ankara 1998.
- Özer, Murat:** **Seyyahların Gözüyle Osmanlı Döneminde Faaliyet Gösteren Kervansaraylar**, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- Özergin, M. Kemal:** “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 1965, C. 15, S. 20, ss. 141-170.
- Özgüdenli, Osman Gazi:** “Taberistan”, **DİA**, İstanbul 2010, C. 39, ss. 322-323.
- _____ : “Vakfiye”, **DİA**, İstanbul 2012, C. 42, ss. 465-467.
- Özkarcı, Mehmet:** “Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1995, S. 25, ss. 39-66.
- _____ : “Gaziantep’te Dört Han”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1997, S. 26, ss. 275-312.
- Özmel, İsmail:** “Kayyım”, **DİA**, Ankara 2022, C. 25, ss. 107-108.
- Özsait, Mehmet:** “1990 Yılı Konya-Akşehir Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları”, **X. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1991, ss. 377-395.
- Öztuna, Yılmaz:** **Kanuni Sultan Süleyman**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Öztürk, Nazif:** “Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti”, **DİA**, İstanbul 1995, C. 11, ss. 521-524.
- _____ : “Kıbrıs Vakıflarının Hukukî Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı”, **TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara 2021, C. 11, S. 31, ss. 106-129.
- _____ : “Mütevelli”, **DİA**, İstanbul 2006, C. 32, ss. 217-220.

- _____ : **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- _____ : **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, VGM. Yayınları, Ankara 1983.
- Öztürk, Necdet**: “Kazasker Vusuli Mehmed Çelebi ve Selim-nâme’si”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1987, S. 50, ss. 9-108.
- Öztürk, Osman; Gümüştöpe, Ahmet**: “Türkiye Selçuklu ve Karamanoğulları Dönemi Konya Cami ve Mescid Vakıfları”, **Yeni İpek Yolu: Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVIII: Konya Vakıfları**, Konya 2021, C. 2, ss. 283-299.
- Öztürk, Yücel**: “Özdemiroğlu Osman Paşa”, **Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 1, ss. 176-220.
- Özyalvaç, Şükriye Pınar**: “18. Yüzyılda İstanbul’dan Edirne’ye Yolculuk: Kadı Mehmed Nebih Efendi Örneği”, **OSMED: Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2023, ss. 241-268.
- Özyurt, Osman**: “Teknik Yönleriyle Bazı Konya Camilerinin Şadırvanları ve Bunların Türk Şadırvan Mimarisindeki Yeri”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1991, S. 22, ss. 117-132.
- Pakalın, Mehmet Zeki**: **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. 2.
- Parlatır, İsmail**: **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara 2006.
- Parlatır, İsmail; Gözaydın, Nevzat; Zülfikar, Hamza**: **Türkçe Sözlük**, TTK Basım Evi, Ankara 1998.
- Peirce, Leslie P.**: **Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümler ve Kadınlar**, çev.: Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Petersen, Andrew**: **Dictionary of Islamic Architecture**, Routledge, London 1996.
- Polat, Hasan Ali**: “Osmanlı Dönemi Konya’daki Ulema Vakıfları”, **Konya Kitabı XVIII: Konya Vakıfları**, Konya 2021, C. 2, ss. 361-384.
- Polonyalı Simeon**: **Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi**, çev.: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964.

- Ramsay, W. M.:** **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası**, çev.: Mihri Pektaş, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1960.
- Raymond, Andre:** **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, çev.: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Sahillioğlu, Halil:** “Avârız”, **DİA**, İstanbul 1991, C. 4, ss. 108-109.
- _____ : “Dördüncü Murad’ın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Jurnalı)”, **Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Ankara 1988, C. 13, S. 17, ss. 43-81.
- _____ : **Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri**, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2004.
- Sak, İzzet; Çetin, Cemal:** “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2004, S. 16, ss. 179-221.
- Sak, İzzet; Çetin, Cemal:** “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri”, **Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Konya 2005, S. 19, ss. 199-260.
- Sakaoğlu, Necdet:** “Anadolu Han ve Kervansaraylarından İstanbul Hanlarına Ulaşım, Oturum, Ekonomik İlişki Değişimleri”, **2. Uluslararası Eminönü Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, İstanbul 2007, ss. 179-187.
- Sâlih el-Ferfûr, Muhammed Abdüllatîf:** “Halîl Merdem Bek”, **DİA**, İstanbul 1997, C. 15, ss. 320-321.
- Salvator, Arşidük Louis:** **Kıbrıs’ın Başkenti Levkosia**, çev.: Vur Yektaoğlu, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2012.
- Samur, Tahsin:** “İlgın Vakfiyesinde Lala Mustafa Paşa Külliyesi ve Sunulan Din ve Kültür Hizmetleri”, **Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi: 07-09 Nisan/April 1999**, Konya 2000, ss. 917-929.
- _____ : **İlgın’da Türk Devri Yapıları**, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayını, Konya 1992.
- Saray, Mehmet:** **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- Sarıkaya, Hüseyin; Göger, Veysel:** “Vücûdî”, **DİA**, Ankara 2019, C. EK-2, ss. 653-654.

- Sarıkaya, M. Saffet:** “Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, Ankara 1993, C. 31, S. 363, ss. 406-422.
- Sarıköse, Barış; Şahin, Bekir:** “İlgın Şer’iye Sicillerindeki Vakıf Kayıtları”, I. Ulusal İlgın Sempozyumu, İlgın Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2012, ss. 561-570.
- Sarre, Friedrich:** **Küçükasya Seyahati**, çev.: Dârâ Çolakoğlu, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul 1998.
- Schweigger, Salomon:** **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, çev.: S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Sevim, Ali:** **Anadolu’nun Fethi: Selçuklular Dönemi**, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Sevin, Veli:** **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I**, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- Sezer, Bilal:** “Erzurum Lalapaşa Camii’ndeki Bir Hat Levhası”, **Sanat Dergisi**, 2006, S. 9, 2010, ss. 1-7.
- Shaw, Stanford J.:** **The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798**, Princeton 1962.
- Solak, İbrahim:** “1642-1655 (1052-1076) Tarihli Avarız Defterine Göre XVII. Yüzyılın Ortalarında Akşehir Sancağı”, **I. Uluslararası Selçuklu’dan Günümüze Akşehir Kongresi ve Sanat Etkinlikleri, Akşehir 20-21 Kasım 2008**, Konya 2010, ss. 209-220.
- _____ : “27 Numaralı Şerhiye Siciline Göre Antep Vakıfları (1664-1666)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2012, S. 31, ss. 161-171.
- _____ : “Anadolu’da Nüfus Hareketleri ve Osmanlı Devleti’nin İskân Politikası”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 2000, S. 127, ss. 157-192.
- Sönmez, Selami:** “Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar – Ribatlar)”, **Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Erzurum 2007, S. 15, ss. 270-296.
- Sümer, Faruk:** “Turgutlular”, **DİA**, İstanbul 2012, C. 41, ss. 420-421.
- _____ : **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976.

- Süreyya, Mehmed:** **Sicill-i Osmanî 1**, haz.: Nuri Akbayer, **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul 1996.
- _____ : **Sicill-i Osmani 3**, haz.: Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- _____ : **Sicill-i Osmani 4**, haz.: Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- _____ : **Sicill-i Osmanî 5**, haz.: Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Şabudak, Özcan:** “Osmanlı’dan Günümüze Hanlar Bölgesi’nin Mimari ve İktisadi Dönüşümü”, **Turkish Studies**, İstanbul 2014, C. 9, S. 1, ss. 509-520.
- Şahin, Bekir:** **Konya’nın Kırk Kütüphanesi**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2017.
- Şahin, Erdinç:** **1684-1686 Yılları Arasında Bolu’da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer’iye Siciline Göre)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.
- Şahin, İlhan:** “Akşehir”, **DİA**, İstanbul, C. 2, ss. 298-299.
- Şanlı, Ahmet:** **Hurûfat Defterlerine Göre Ayıntâb Kazası’ndaki Vakıfların İşleyişi ve Yönetimi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2010.
- Şaşızkade, Zaza:** “Erzurum’da Lala Mustafa Paşa Camii’nin Gürcü Vakıfları”, **XV. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, C. 4, ss. 959-962.
- Şaşmaz, Ayfer:** **Gaziantep Manzumeleri ve Külliyesi; Şeyh Fetullah Külliyesi Üzerine Bir İnceleme**, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018.
- Şeker, Mehmet:** “Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’nin Kühü’l-Ahbâr’ında Lala Mustafa Paşa’nın Yemen Serdarlığı”, **I. Uluslararası Osmanlı’nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (m.1517-1635) Yemen Sempozyumu**, İzmir 2016, ss. 25-36.
- _____ : “Gelibolulu Mustafa Ali’nin Hayatı ve Şahsiyeti”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir 1983, S. 1, ss. 159-172.
- Şemseddin Sami:** **Kâmûs-ı Türkî**, haz.: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012.

- Tabakoğlu, Ahmet:** “Tekâlîf”, **DİA**, İstanbul 2011, C. 40, ss. 336-337.
- Tabakoğlu, Hüseyin Serdar:** “Savaş Ekonomisi: İnebahtı’ya Giden Yolda İspanyol Monarşisi’nin Mali Hazırlıkları”, **History Studies International Journal of History**, Samsun 2019, C. 11, S. 1, ss. 347-360.
- Tali, Şerife:** “Türk İslam Sanatında Şadırvan Mimarisinin Ortaya Çıkışı Üzerine”, **XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri: 14-16 Ekim 2009**, Denizli 2010, ss. 603-612.
- Tamçelik, Soyalp:** “Kıbrıs Osmanlı Yönetiminde Kurulan İlk Vakıflar ve Özellikleri (Hicri 982-1003 / Miladi 1574-1595), ed.: İsmail Güleç, Oğuz Karakartal, **Adalarda Türk-İslam Kültürü**, Lefkoşa 2018, ss. 141-188.
- Tamçelik, Soyalp:** “Kıbrıs’ın Fethini Meşrulaştıran Dini Sebepler”, **Türk Kültürü**, Ankara 1994, C. 32, S. 374, ss. 373-380.
- Taner, Melis:** “Two Paths to Power: Sokulluzade Hasan Paşa and Hadım Yusuf Paşa and Their Art Patronage in Early-Seventeenth-Century Baghdad”, **The Journal of Ottoman Studies**, İstanbul 2019, S. 54, ss. 57-117.
- Tanman, M. Baha:** “Sinan’ın Mimârîsi İmâretler”, **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul 1988, C. 1, ss. 333-353.
- Tarım Ertuğ, Zeynep:** “İmaret”, **DİA**, İstanbul 2000, C. 22, ss. 219-220.
- Taş, Şule Pfeiffer:** “Evliyâ Çelebi’de Osmanlı Şehiriçi Hanları ve Kervansarayları: Mimari ve İşlevsel Sınıflandırma”, **Journal of Turkish Studies**, Cambridge 2015, C. 44, ss. 335-348.
- Taşkesenlioğlu, M. Yasin; Taşkesengil, Muhammed:** “1859 Yılındaki Şamahı ve Erzurum Depremleri Hakkında Rusya Bilimler Akademisi Üyesi Hermann Von Abich’in Raporu”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Bingöl 2020, C. 10, S. 20, ss. 569-591.
- Taşkın, Ünal:** **Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elâzığ 2010.
- Tavernier, J. B.:** **XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran’a Seyâhat**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1980.

- Tiryaki, Esmâ Özlem:** **Tanzimat Döneminde Antep Esnaf Teşkilâtı**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2006.
- Toksoy, Ahmet:** “Kızıl Ahmed Bey”, **Kafdağı**, 2017, C. 2, S. 1, ss. 1-10.
- Torun, Ahmet Semih:** “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla X. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler**, İstanbul 2006, ss. 368-387.
- Tozlu, Selahattin:** “Erzurum Tarihinde Depremler”, **Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri; 22-23 Mayıs 2000**, İstanbul 2001, ss. 93-118.
- Tuncel, Metin:** “Eskişehir”, **DİA**, İstanbul 1995, C. 11, ss. 401-402.
- _____ : “Kilis”, **DİA**, Ankara 2002, C. 26, ss. 5-8.
- Turan, Osman:** “Selçuk Devri Vakfiyeleri I: Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, **Belleten**, Ankara 1947, C. 11, S. 42, ss. 197-236.
- _____ : “Selçuk Devri Vakfiyeleri III: Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, **Belleten**, Ankara 1948, C. 12, S. 45, ss. 17-171.
- _____ : “Selçuk Kervansarayları”, **Belleten**, Ankara 1946, C. 10, S. 39, ss. 471-496.
- Turan, Şerafettin:** “Bayezid, Şehzade”, **DİA**, İstanbul 1992, C. 5, ss. 230-231.
- _____ : “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar”, **Belleten**, 1958, C. 22, S. 88, ss. 551-593.
- _____ : “Şehzâde Bayezid’in Babası Kanunî Sultan Süleyman’a Gönderdiği Mektuplar”, **Tarih Vesikaları**, Yeni Seri, İstanbul 1955, C. 1, S. 1(16), ss. 118-127.
- _____ : **Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997.
- _____ : **Kanunî’nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak’ası**, TTK Basımevi, Ankara 1961.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit:** “İlgın Kitâbeleri ve Mezar Taşları”, **Geçmişten Günümüze Bütün Yönleriyle İlgın**, ed.: Ali Boran, Abdülhamit Tüfekçioğlu, Ahmet Ögke, İlgın 2001, ss. 58-81.
- Tükel Yavuz, Ayşıl:** “Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Üzerine Çalışmalar, Bilgiler, Bulgular -1997”, **Uluslararası**

- _____ : **Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara 2000, C. 2, ss. 239-259.
- _____ : “Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi”, **IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya 1995, ss. 183-198.
- Uçar, Fuat:** **Osmanlı Döneminde Bolu’da Paşa Vakıfları**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008.
- Uğur, Yunus:** “Şer’iyye Sicilleri”, **DİA**, İstanbul 2010, C. 39, ss. 8-11.
- Uğurlu, Kâmil:** “Ribat, Hâneğâh, Kervansaray”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, İstanbul 1989, C. 18, S. 4, ss. 35-41.
- Uluçay, M. Çağatay:** **Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001.
- Uyar, Gülgün:** “Nakib”, **DİA**, İstanbul 2006, C. 32, ss. 321-322.
- Uysal, Mehmet:** “Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekansal Analiz”, **Milli Folklor Dergisi**, 2010, C. 11, S. 86, ss. 149-162.
- Uzun, Mustafa İsmet:** “Hubbî Hatun”, **DİA**, İstanbul 1998, C. 18, ss. 265-266.
- _____ : “Yed-i Beyzâ (Edebiyat)”, **DİA**, İstanbul 2013, C. 43, ss. 377-378.
- Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı:** **Mekke-i Mükەرreme Emirleri**, TTK, Ankara 1972.
- _____ : “Babasından Sonra Saltanatı Elde Etmek İçin Kardeş’i Selimle Çatışan Şehzade Bayezid’in Amasya’dan Babası Kanuni Sultan Süleyman’a Göndermiş Olduğu Arıza”, **Belleten**, Ankara 1960, C. 24, S. 96, ss. 597-599.
- _____ : “İran Şahına İltica Etmiş Olan Şehzade Bayezid’in Teslimi İçin Sultan Süleyman ve Oğlu Selim Tarafından Şaha Gönderilen Altınlar ve Kıymetli Hediyeler”, **Belleten**, Ankara 1960, C. 24, S. 93, ss. 103-110.
- _____ : **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1995, C.2.
- Ülgen, Ali Saim:** **Mimar Sinan Yapıları (Katalog)**, haz.: Filiz Yenişehirlioğlu, Emre Madran, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Ülgen, Aygün:** “Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa’nın Adıyla Anılan Gazimağusa’daki Ulu Cami”, **İkinci Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu 21-25 Ekim 2010 İzmir**, Ankara 2011, C. 1, ss. 229-236.

- Ülken, Hilmi Ziya:** “Kervan ve Kervansaray”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, İstanbul 1949, ss. 9-11.
- Ülkütaşır, M. Şakir:** “Eğitim Tarihimizden: Sıbyan Mektepleri”, **Türk Kültürü**, Ankara 1965, C. 3, S. 33, ss. 594-600.
- Ünal, Gül:** **Bilgisayar Destekli Tarihi Çevre Koruma Bilgi Sistemi Oluşturulması ve Gaziantep Kentsel Sit Alanında Örneklenmesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- Ünal, Rahmi H.:** “Erzurum İli Dahilindeki İslâmî Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, Erzurum 1973, S. 6, ss. 49-142.
- Ünver, A. Süheyl:** “Dördüncü Sultan Murad’ın Revan Seferi Kronolojisi (Şevval 1044 (1635) Recep 1045 (1635))”, **Belleten**, Ankara 1952, C. 16, S. 64, ss. 547-576.
- VGM.:** **20 Cumhuriyet Yılında Vakıflar**, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1943, s. 17.
- _____: **2003 – 2010 Restorasyonlarımız**, Ankara 2011, C. 2, s. 562.
- _____: **Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar**, VGM. Yayınları, s. 31.
- Watenpugh, Heghnar Zeitlian:** **The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries**, Brill, Leiden Boston 2004.
- Yarçı, Güler:** “Kıbrıs’ta Osmanlı Dönemi Evkaf Personeli (Unvanlar, Görevler ve Gelir Kaynakları)”, **Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları**, ed.: Mehmet Mahfuz Söylemez, Yakındoğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2017, ss. 81-125.
- Yavuz, Hulusi:** **Yemen’de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi (923-1012 / 1517-1604)**, TTK Basımevi, Ankara 2003, C. 1.
- Yazıcı, Tahsin; İpşirli, Mehmet:** “Ferrâş”, **DİA**, İstanbul 1995, C. 12, ss. 408-409.
- Yediylıdız, Bahaeddin:** **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, TTK, Ankara 2003.
- _____: “Vakıf (Tarih)”, **DİA**, İstanbul 2012, C. 42, ss. 479-486.
- _____: “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1983, S. 17, ss. 55-60.

- Yeniçeri, Celal:** “Bâc”, **DİA**, İstanbul 1991, C. 4, ss. 411-413.
- Yeşilyurt Yahya; Şığva, Bülent:** “Yemen’in Tarihî-Coğrafi Durumu ve Yeniden Fethine Dair Bir Manzume” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 2010, S. 51, ss. 103-121.
- Yıldız, Netice:** “Kıbrıs İslâm Yazmaları Koleksiyonları İçinde Tezhipli Eserler ve Dört Önemli Eser”, **İzzet Gündoğdu Kayaoğlu Hatıra Kitabı: Makaleler**, İstanbul 2005, ss. 524-543.
- _____ : “Kıbrıs’ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış”, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 19, ss. 996-993.
- _____ : “Wakfs in Ottoman Cyprus”, **Comite Internationale des Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes (15th: 2002 London) Frontiers of Ottoman Studies: State, Province and the West**, London 2005, C. 2, ss. 179-196.
- Yinanç, Mükrimin Halil:** **Selçuklular Devri Türkiye Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944, C. 1.
- Yörük, Doğan:** “1466 Tarihli Mufasssal Deftere Göre Beyşehir ve Çevresindeki Osmanlı Timar Düzeni Hakkında Bazı Görüşler”, **I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Konya 2006, ss. 163-172.
- _____ : “XV. Yüzyılın İkinci Yarısında İlgin Vilayetinde İktisadi Yapı”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2014, S. 35, ss. 145-164.
- Yüksel, Hasan:** “Vakfiye (Türk ve Osmanlı Tarihi)”, **DİA**, İstanbul 2012, C. 42, ss. 467-469.
- _____ : **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1990.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm:** **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1574-1623)**, çev.: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.
- _____ : **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev.: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, C. 2.
- _____ : **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev.: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, C. 3.

5. ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

Eyüpsultan Belediyesi: “Lala Mustafa Paşa”, [Lala Mustafa Paşa ve Türbesi](#).
(Erişim: 15.01.2023)

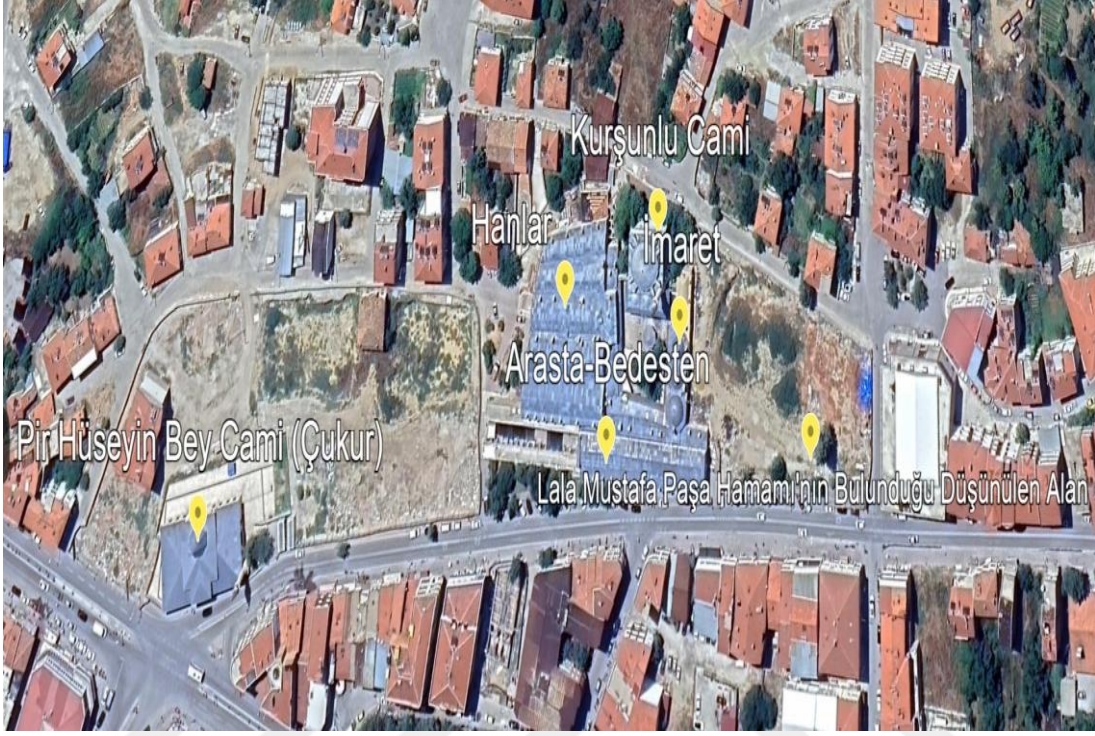
İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü: “Lala Mustafa Paşa Türbesi”, [Lala Mustafa Paşa Türbesi](#). (Erişim: 15.01.2023)

Salt Araştırma: [Ali Saim Ülgen Arşivi](#) (Erişim: 15.02.2024)

EKLER

Ek-1: Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi ve Hamamın Düşünülen Konumu

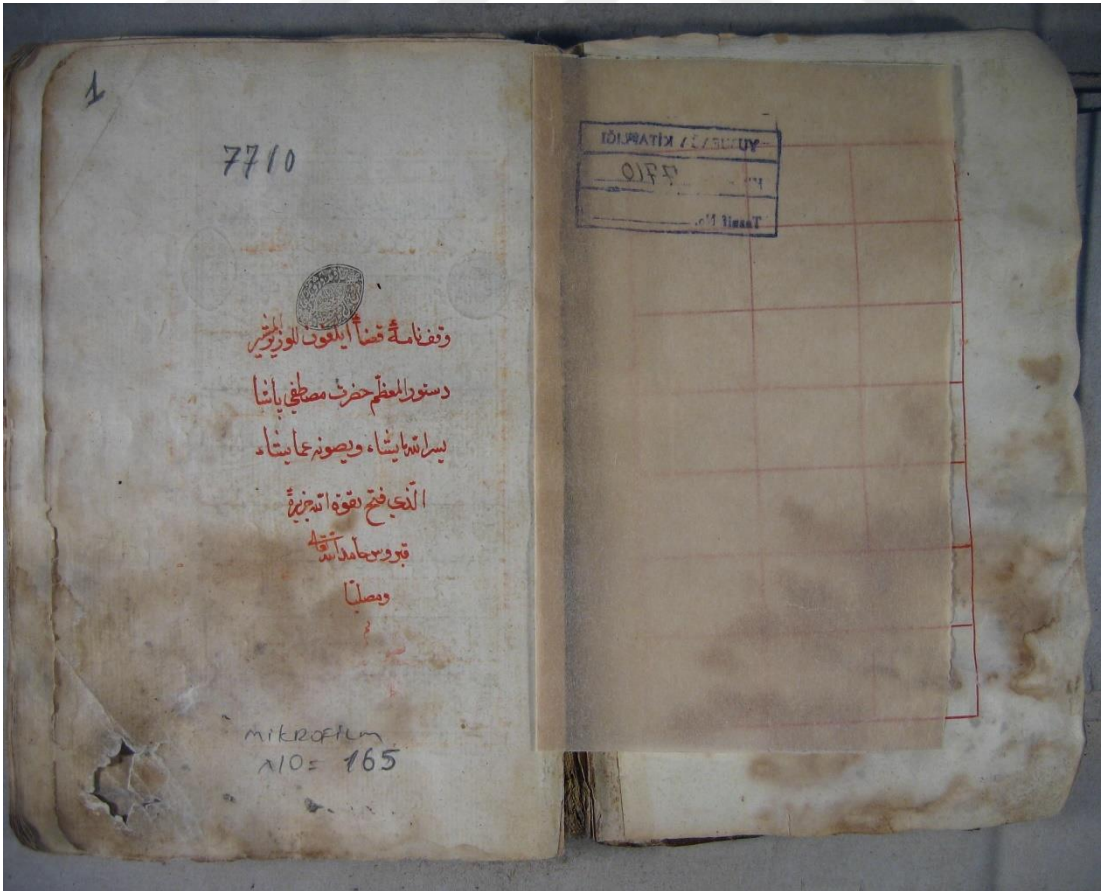
Ek-2: Gaziantep'te Lala Mustafa Paşa Hanı, Hamamı ve Bedesteni Konumu

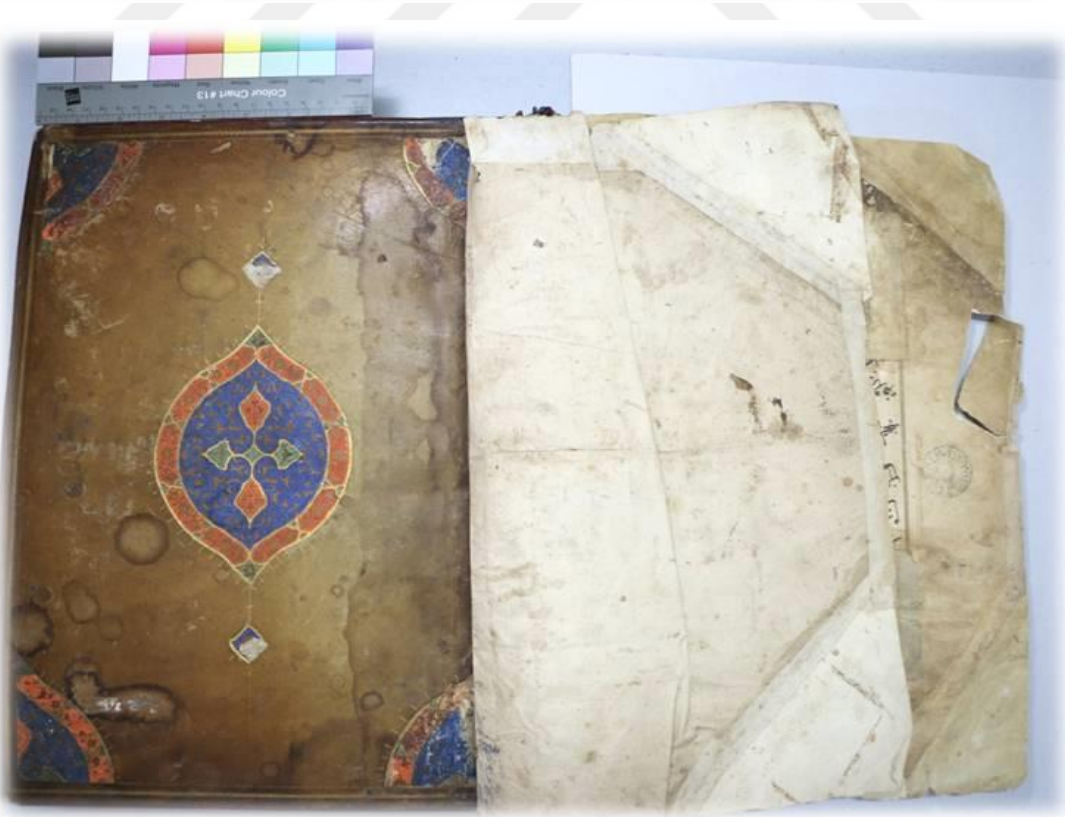
Ek-3: Yıkılmış Olan Lala Mustafa Bedesteni'nden (Bedesten-i Atık) Görüntü

Ek-5: Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın Vakfiyesi (KBYEK.YA. 7710)

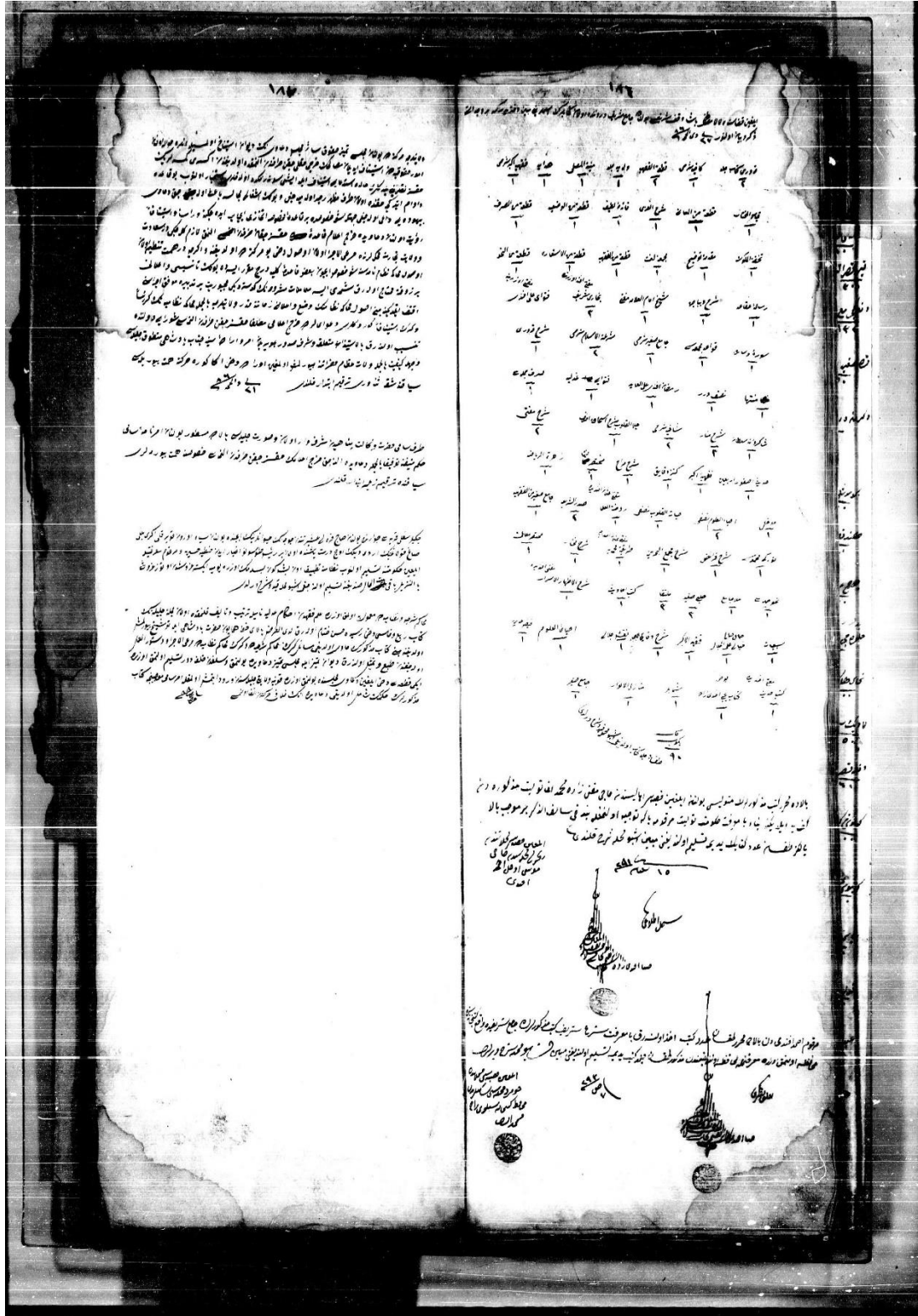

Ek-6: Lala Mustafa Paşa Tarafından Suriye'nin Kuneytra Şehrindeki Camisine Vakfetmiş Olduğu Ancak Sonrasında Ilgın'daki Camiye Gönderilen Kur'an-ı Kerim

Ek-8: Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi Kütüphanesinde Bulunan Kitapların Listesi

(Ilgın, ŞS. 261, s. 186: 27 Zilhicce 1286 / 30 Mart 1870)

Ek-9: Lala Mustafa Paşa'nın Mevlâna Celaleddin Rumi Türbesini Ziyareti
(Gelibolulu Mustafa Ali, *Nusret-nâme*)

